శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

విద్యానాథకవీంద్రప్రణీతమైన

ప్రతాపరుద్రీయమను

అలంకారశాస్త్రము.

ఇది

శ్రీమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరి

పుత్రుండగు, కుమారస్వామిసోమయాజిచే

రచియింపఁబడిన

రత్నాపణమనెడు

వ్యాఖ్యానముతోఁగూడ.

సరస్వతి - తిరువేంగడాచార్యులచేతను

వంగీపురం - రామకృష్ణమాచార్యులచేతను

పండితసాహాయ్యంబున

లేఖకప్రమాదాదిదోషరహితంబుగఁబరిశోధింపఁబడి

శ్రీమచ్చెన్నపురమందుఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడియుండు

సరస్వతీనిలయ. శ్రీసరస్వతీనిలయ

ముద్రాక్షరశాలయం

దచ్చుగూర్పించి ప్రకటింపఁబడియె.

రెండవకూర్పు ౧౦౦౦

౧౯౧౪ సం॥

ప్రకటన.

ఈగ్రంథమునందచ్చటచ్చటఁ గొన్నివిశేషములం జేర్చి పరిశోధించియచ్చువేయించియున్నాము. కాఁబట్టి ౧౮౬౭ సంవత్సరపు ౨౫ ఆక్టు ప్రకారము దీని మఱియెవ్వరును ముద్రింపఁగూడదు...............*

౧౮౭౧ సం॥ ☞ స॥ తిరువేంగడాచార్యులు.
☞ వం॥ రామకృష్ణమాచార్యులు.

శ్రీరస్తు.

విషయానుక్రమసూచికా.

రా । సోహంతద్వ్యవహారహేతుబుధనాకంచితర్కరోమ్యాగణంతత్రా
నుగ్రహాసూల్యతోఖిలషితంక్రీణంతుధన్యాజనాః ॥ (యద్యన్నిగూఢమ
ఖిలంశక్త్యాతత్తత్ ప్రకాశ్యతే । నామూలంలిఖ్యతేకించిన్నానపేక్షిత
ముచ్యతే ॥) అథతత్రభవాన్విద్యానాథనామామహాకవిరలంకారశా
స్త్ర మారభమాణస్తస్య విఘ్నపరిసమాప్తయే ప్రచయగమనాయచ
మంగళాదీనిమంగళమధ్యానిమంగళాంతానిశాస్త్రాణి ప్రథంతఇత్యాది
భగవద్భాష్యకారవచనమాశీర్నమస్క్రియావస్తు నిర్దేశోవాపి తన్ము
ఖమిత్యాశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వ ప్రతిపాదకమాచా
ర్యదండివాక్యంచప్రమాణయన్ వృద్ధాచారపరిప్రాప్తం విశిష్టేష్టదేవ
తానమస్కారలక్షణం మంగళమంతేవాస్యనుగ్రహాయాదౌ గ్రంథతో
నిబధ్నాతి ....*

విద్యేతి॥ విద్యా వేదవేదాంగాదయః॥ శ్లో ॥ అంగానివేదాశ్చత్వారో
మీమాంసాన్యాయవిస్తరః । పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యేతా
శ్చతుర్దశేతిస్మరణాత్ - తాఏవకైరవాణికుముదానితేషాంకౌముదీం
చంద్రికాం- నిఖిలవిద్యోల్లాసకారణభూతామిత్యర్థః-శ్రుతీనాంశిరాం
స్యుపనిషదఏవ శిరాంసిమూర్ధానః తత్రసీమంతముక్తామణింకేశమార్గా
భరణాయమానాం - వేదాంతవేద్యామిత్యర్థః ॥ అథాస్యాలౌకికస్వ
రూపమాహ॥ దారానితి॥దారాః పుంసిచభూమ్న్యేవేత్యభిధానాద్బహు
త్వంపుంస్త్వంచ - త్రయవయవోలోకస్త్రిలోకః-శాకపార్థివాదిత్వా
న్మధ్యమపదలోపీసమాసః - లోకత్రయసముదాయోత్ర త్రిలోకశబ్దేన
వివక్షితః- తస్యాజననీమితిషష్ఠీసమాసః-అన్యథాతద్ధితార్థేత్యాదినాసమా
హారసమాసే అకారాంతోత్తరపదత్వేన స్త్రీత్వాద్ద్విగోరితీకారేత్రి
లోకీతిస్యాత్ - అతఏవద్విగోర్లుగనపత్యఇత్యత్రత్ర్యవయవా విద్యాత్రి
విద్యా-తామధీతేవేత్తివాత్రైవిద్యః- నతుతిస్రోవిద్యా అధీతఇత్యణ్ప్ర
త్యయనిమిత్తస్తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాసః- అతఏవాణ్ప్రత్యయస్యలుగ
భావఇత్యాహభగవాన్భాష్యకారః - ఇత్థంనమస్కర్తవ్యదేవతాయా
వైశిష్ట్యముక్త్వాస్వగ్రంథారంభోపయోగిత్వేనఇష్టత్వంచ సూచయ

తి॥ యత్పాదేతి॥ పాదావబ్జ ఇవేత్యుపమితసమాసః - నతు పాదావేవాబ్జే
ఇతి రూపకసమాసః - తథాసత్యబ్జయోః ప్రాధాన్యేన తత్ర నమస్కారా
యోగాత్ - సారస్వతప్రక్రియాః కావ్యనాటకాదివాఙ్మయవిశేషాః-
తాసాంబీజం కారణభూతశ్శక్తిః ప్రతిభాద్యపర పర్యాయ స్సంస్కారవిశే
షః - తదేవబీజమంకురకారణం తస్యాన్యాసభువః ఆవాపభూమయః- కవి
తా నాట్యస్యైక జీవాతవో ముఖ్యజీవనౌషధాని - అవిచ్ఛేదకహేతవ ఇత్య
ర్థః- అత్ర నమస్కారాత్కవితాకారణభూతస్సంస్కారోజాయతే సం
ప్రదాయావిచ్ఛేదశ్చ భవతీతి భావః - నమస్క్రియా ఇతి బహువచనం తా
సాం భక్తిశ్రద్ధాతిశయపూర్వకత్వం ద్యోతయతి - తథావిధానామేవ శ్రే
యస్కరత్వాత్ - తథాచ శ్రుతిః॥ భూయిష్ఠాం తే నమఉక్తిం విధేమేతి-అ
తో ఽపమారూపకవిశేషాణాం తిలతండులవత్పరస్పర నైరపేక్ష్యాత్సంసృ

పూర్వేభ్యో భామహాదిభ్యస్సాదరం విహితాంజలిః। వక్ష్యే
సమ్యగలంకారశాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహమ్ ॥ ౨॥ చిరే
ణ చరితార్థో భూతాద్వ్యాలంకారసంగ్రహః। ప్రతాపరు
ద్రదేవస్య కీర్తిర్యేన ప్రకాశ్యతే॥ ౩॥ రసప్రధానాశ్శబ్దా

ష్టిః। తదన్వయప్రకారస్త్వలంకారప్రకరణే వ్యక్తీభవిష్యతీత్యుపర
మ్యతే - గ్రంథాదౌ వాయుబీజస్యవకారస్య క్షేమంకరస్య భూదేవతాక
స్య మగణస్య చోపాదానాద్వర్ణగణాదిశుద్ధి రస్త్యేవేతి సర్వమవదా
తం॥ ౧॥ అథాలంకారశాస్త్రప్రణేతృప్రణామపూర్వకం వక్ష్యమాణమ
ర్థం ప్రతిజానీతే॥ పూర్వేభ్య ఇతి॥ యద్యపి రసాలంకారాద్యనేకవిషయ
మిదం శాస్త్రం తథాపి ఛత్రిన్యాయేనాలంకారశాస్త్రముచ్యతే - తత్ర స
ర్వస్వం రసాదిప్రమేయం సంగృహ్యతే సంక్షిప్యతే యేనాసావలంకార
శాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహః ప్రారిప్సితో గ్రంథః - తం సమ్యగ్విశదం వ
క్ష్య ఇతి యోజనా - సంక్షేపవైశద్యాభ్యాం రసాది సర్వప్రమేయప్రతి
పాదనాత్సర్వోత్కృష్టస్స గ్రంథ ఇతి సూచితో భవతి ॥ ౨॥ సంప్రత్యలం
కారశాస్త్రస్య లోకోత్తరవర్ణ్యలాభేనోత్కర్షమాహ॥ చిరేణేతి॥ ౩॥
శాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహ ఇత్యుక్తం- తద్విభజతే॥ రసేతి॥ రసప్రధానే

రసజీవితా ఇత్యర్థః - యద్యపి వస్త్వలంకారరసాత్మనా త్రివిధస్యాపి
వ్యంగ్యస్య జీవితత్వముత్తరత్ర వక్ష్యతి - తథాపి స్వాత్మమాత్రవిశ్రాంత
త్వేన ప్రాధాన్యాద్రసస్యైవ ముఖ్యం జీవితత్వం - వస్త్వలంకారవ్యం
గ్యయోస్తు సర్వదా రసపర్యవసానేన ప్రాధాన్యాత్తదభావేపి - వా
చ్యామతగ్రస్తత్వే సామ్యాదౌపచారికో జీవితత్వవ్యవహార ఇతి నకశ్చిద్వి
రోధ ఇతి ధ్వనిలోచనరహస్యం- గుణాదయో వక్ష్యమాణలక్షణాః - అను
క్తసముచ్చయార్థశ్చశబ్దశ్శయ్యాపాకావాకర్షతి ॥ ౪॥ కావ్యస్వరూ
పనిరూపణేనత్వ్యుదాహరణార్హ నాయక నిరూపణాభావాత్ప్రాచాం

ధాః గుణాలంకారవృత్తయః। రీతయశ్చేయతీ శాస్త్రప్ర
మేయం కావ్యపద్ధతిః॥ ౪ ॥ యద్యప్యసౌ ప్రబంధేషు ప్రా
చాం సాధు నిరూపితా । తథాప్యస్యాస్సమున్నేతుర్నోదా
హరణమాదృతం॥ ౫॥ పుణ్యశ్లోకస్య చరితముదాహరణమ
ర్హతి। సద్భిశ్చిత్తాదృశైః పూర్వైః ప్రబంధాభరణీకృతః॥౬॥
ప్రబంధానాం ప్రబంధౄణామపి కీర్తిప్రతిష్ఠయోః। మూ
లం విషయభూతస్య నేతుర్గుణనిరూపణం ॥ ౭ ॥ వాక్యం ॥
యథా రామగుణవర్ణనం రామాయణ వల్మీకజన్మనోర్మహా
ప్రతిష్ఠాకారణం ॥ తథా మహాపురుషవర్ణనేన హి శ్రేయ
స్కరీ ప్రబంధస్థితిః ॥ యథా వేదశాస్త్రపురాణాదేర్హిత

ప్రబంధేష్వపకర్ష ఇత్యాహ॥ యద్యపీతి॥ అసౌ కావ్యపద్ధతిః॥౫॥ అతఏవ
ప్రబంధౄణామప్యపకర్ష ఇత్యాహ॥ పుణ్యేతి॥ చరితోదాహరణేకత్వక
కమణీః॥౬॥ తన్నిరూపణేతు మహానుభయేషాముత్కర్ష ఇత్యాహ ॥ ప్ర
బంధానామితి॥ ప్రబంధౄణాం ప్రబంధకర్తౄణాం॥ ౭॥ తత్ర దృష్టాంత
మాహ॥ యథా రామేతి ॥ ఉత్తమగుణవర్ణనేనైవ ప్రబంధనిర్మాణమనే
కశ్రేయోహేతురిత్యాహ॥ తథా మహాపురుషేతి ॥అతఏవోత్తమగుణవ
ర్ణనమవశ్యం కర్తవ్యమితి భావః ॥ అథ స్వగ్రంథప్రతిపాద్యస్య కావ్య
స్య వేదాదివత్పురుషార్థపర్యవసాయితామాహ॥ యథా వేదేతి ॥ సము
త్తమనాయకఆశ్రయో వర్ణ్యత్వేన యస్య తస్మాత్ ॥ అభ్యుచ్చయమా

హాణియానీతి॥ ఉక్తమర్థముపపాదయతి॥ తథాహీత్యాదినా॥ ప్రత్యవా
ద్యవిషయమిష్టప్రాప్త్యుపాయం జ్యోతిష్టోమాదికమనిష్టపరిహారోపా
యం కళంజభక్షణవర్జనాదికం చ యేన విదంతి స వేదః - తదుక్తం॥ ప్రత్య
క్షేణానుమిత్యా వా యస్తూపాయో న బుధ్యతే। ఏనం విదంతి వేదేన తస్మా
ద్వేదస్య వేదతేతి - తస్మాత్ప్రభుసమ్మితాత్ రాజతుల్యాత్ - కుతః శబ్దప్ర
ధానాత్ వాఙ్మాత్రేణ ప్రభురివ వేదోపి విధినిషేధబలేన పుంసాం ప్రవర్త
కో నివర్తకశ్చ - ప్రభుర్వివక్షేకం దండయతి వేదస్తు ప్రత్యవాయం జనయతీ
తి శబ్దప్రధానత్వమితి భావః - ప్రత్యవాయజనకత్వం చ వేదస్య స్వరవర్ణ
యోరన్యథోచ్చారణేపి దురితశ్రవణాదన్యథానుష్ఠానే అననుష్ఠానే వా [illegible]
ముతికన్యాయసిద్ధం - అధ్యయనవిధేః ఫలవదర్థావబోధపర్యంతత్వాదితి వే
దితవ్యం - చిరం బహూనాం సాపేక్షయా కృచ్ఛ్రేణేత్యర్థః - యత్కర్తవ్యాక

ప్రాప్తిరహితసన్నివృత్తిశ్చ తథా సదాశ్రయాతాం వ్యాద
పి॥ ఇయాన్విశేషః - కావ్యకర్తవ్యతాధీస్సరసాన్యత్ర న
తథా॥ తథాహి॥ శ్లో॥ యద్వేదాత్ప్రభుసమ్మితాదధిగతం
శబ్దప్రధానాచ్చిరం యచ్చార్థప్రవణాత్పురాణవచనా
దిష్టం సుహృత్సమ్మితాత్ । కాంతాసమ్మితయా యయా సర
సతామాపాద్య కావ్యశ్రియా కర్తవ్యే కుతుకీ బుధో విరచిత

ర్తవ్యరూపం అధిగతం ప్రమితం - అర్థప్రవణాదర్థవాదబహుళత్వేనార్థ
ప్రధానాత్ - పురాణాదికం న వేదవదేవం కుర్యాన్నైవం కుర్యాదితి ప్రవ
ర్తకం నివర్తకం వా విధినిషేధబలేన - కింతు తస్య కార్యేణ పూర్వపురు
షచరితస్తుతినిందాముఖేన రాగద్వేషావుత్పాద్య మిత్రవత్ప్రవృత్తినివృ
త్తిహేతుభూతం - అతోస్యార్థప్రధానత్వమిత్యవగంతవ్యం - అతస్సు
హృత్సమ్మితాత్పురాణవచనాచ్చ యదిష్టమభిరుచితం తస్మిన్నిత్యధ్యాహ్రి
యతే - యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ - కాంతాసమ్మితయా యయా - కవ
యతే వర్ణయతీతి కవిః తస్య కర్మ కావ్యం - బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్ర
త్యయః - తచ్చ పంకజాదివద్యౌగికత్వాద్రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనా
త్మకమేవ న కర్మమాత్రం - తస్యాః శ్రియా విలాసేన సరసతామాపాద్య - ఉ

తే—ంతా జననేనాభిముఖీకృత్యేత్యర్థః - కర్తవ్యే గుర్వాజ్ఞాకరణాదౌ -
బుధోపిద్వాన్నాషుపామరః కంచుకీరాగవాక్యవిరచితః- ఉభయత్రాప్య
కారప్రశ్లేషాత్ - అకర్తవ్యే పరదారహరణాదౌ అపచుకీద్వేషవాంశ్చే
తిలభ్యతే- యథా కామినీ కటాక్ష వీక్షణాదివిలాసైరేవ కాముకమాంవర్జ
యంతీమమేదముభిలషితంకురు అనభిలషితం మాకుర్వీత్యనుత్త్యైవసర్వం
సంపాదయతితథా కావ్యశ్రీరపివ్యంజనవ్యాపార మాత్రపరత్వేనోపస
ర్జనీభూతశబ్దార్థతయా శబ్దార్థప్రధానాభ్యాం ప్రభుసుహృత్సమ్మి
తాభ్యాం వేదపురాణాభ్యాం విలక్షణా సతీసహృదయహృదయాహ్లాదకా
రిణా వ్యంజనవ్యాపారేణైవ రామాదివద్వర్తితవ్యం నతురావణాదివదితి
పుంసః కర్తవ్యే ప్రవర్తయతి నివర్తయతి చాకర్తవ్యా దిత్యస్యాః కాంతా
సమ్మితత్వమవగంతవ్యం-ఏతేనాస్యాస్సరసతాపాదనేన ప్రవర్తకత్వా

త్తస్యైస్స్పృహాంకుర్మహే ॥౮॥ వాక్యం॥ తతః కావ్యం దృ
ష్టాదృష్టఫలజనకతయా బహూపయుక్తం॥ తచ్చోక్తం కా
వ్యప్రకాశే ॥ కావ్యం యశసేర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేత
రక్షతయే । సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మితతయో
పదేశయుజ ఇతి ॥ ప్రసిద్ధంచైతన్మహాప్రబంధేషు॥ పరివ

ఢ్భయానునయపురస్సరం ప్రవర్తకాభ్యాం వేదపురాణాభ్యాం విశేషావివ
క్షితఇతిబోద్ధవ్యం ॥ అతస్తల్లక్షణాయ ప్రయతామహ ఇత్యాహ - తస్యై
స్పృహాంకుర్మహ ఇతి॥ స్పృహేరీప్సితఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ- ఏ
తేనపురుషార్థోపదేశః కావ్యస్య ప్రయోజనం - తద్యుక్తం కావ్యం విష
యః- దద్జ్ఞానం ప్రయోజనం-ఉభయోస్సాధ్యసాధనభావస్సంబంధః-జి
జ్ఞాసురధికారీత్యనుబంధిచతుష్టయం సూచితం॥౮॥ నహ్యుక్తోపదేశవిశేషఏ
వాత్రప్రయోజనం కింతు కీర్త్యాదికమపిసంభవతీత్యాహ ॥ తతఇతి ॥ తత
స్సప్రయోజనత్వాత్ - బహుప్రయోజనసాధనత్వాదుపాదేయమితిభా
వః॥ అత్ర వృద్ధసంవాదమాహ-తచ్చోక్తమిత్యాదినా॥ కృద్విద్వ్యజ్ శబ్దాః
భావే సంపదాదిత్వాత్ క్విబంతాః - అత్రయశోర్థానర్థప్రతీకారాః ద్వ
యోరపి - వ్యవహారోపదేశౌతు సహృదయస్యైవ నిర్వృతికాలే కవిర

పిసహృదయ ఏవేతినిర్వృతేర్ద్వయోరపి ॥ పరివడ్ఢ ఇతి॥ పరివర్ధతే విజ్ఞానం సంభావ్యతే యశో విసర్పంతిగుణాః । శ్రూయతే సుపురుషచరితంకింతద్యే ననహరంతికావ్యాలాపాః॥ నహరంతీత్యత్ర మన ఇతి శేషః - విడప్పందిగుణాః-అజ్జైర్విడప్ప ఇతికర్మణి విడప్ప దేశ ఇతి త్రివిక్రమభోజరాజౌ, కింబహునా చతుర్వర్గవ్యుత్పత్తిరప్యత్రైవభవతీతిభావః - తథాపిపరనిర్వృతిరేవేహాముఖ్యంఫలమితిరహస్యం- అన్యథా కావ్యస్య కాంతాసమ్మితత్వవిశేషో నస్యాత్ - తదుక్తంలోచనే చతుర్వర్గవ్యుత్పత్తేరపిచానందఏవపార్యంతికంముఖ్యంఫలమితి॥ నను కావ్యాలాపాం శ్చవర్జయేదితినిషేధాద్విఫలో

> ఢ్ఢఇవిణ్ణాణం సంభావిజ్జఇజసో విసప్పందిగుణా। సువ్వఇసుపు
> రుసచరిఅంకింతజ్జేణణహరంతికవ్వాలావా॥ ఛాయా॥ ప
> రివర్ధతే విజ్ఞానం సంభావ్యతే యశో విసర్పంతిగుణాః। శ్రూ
> యతే సుపురుషచరితంకింతద్యేన నహరంతి కావ్యాలాపాః॥
> యత్రపునరుత్తమపురుషచరితంననిబధ్యతే తత్కావ్యంపరి
> త్యాజ్యమేవ । తన్మూలా చేయంస్మృతిః కావ్యాలాపాం
> శ్చవర్జయేదితి । న కేవలం కావ్యస్యాయంపంథాః।కింతు
> శాస్త్రజాతస్యాపి సదాశ్రయత్వేనమహాన్లోకాదరః॥ త
> థా వైశేషికాదేరీశ్వర ప్రతిష్ఠాపకతయా జగత్పూ
> జ్యతా॥తథామహాభారతాదీనామపి మహాపురుషవర్ణన
> పరతయైవవిశ్వాతిశాయిత్వం। కింబహునా వేదాంతా అపి

యంప్రయాస ఇత్యాశంక్య స్మృతేరన్యవిషయత్వమాహ ॥ యత్రపునరితి ॥ అన్యథా రామాయణాదేరపిహేయత్వప్రసంగాదితిభావః - కావ్యే కైముతికన్యాయేనోత్తమ పురుషగుణవర్ణనస్యావశ్యకత్వం ప్రతిపాదయితుం శాస్త్రజాతస్యాపితత్పరత్వమాహ॥నకేవలమిత్యాదినా ॥ ఈశ్వరప్రతిష్ఠాపకతయేతి - అంకురాదికం సకర్తృకం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యాదిప్రమాణైరితిభావః । అత్రకర్తరిచేతినిషేధాద్యాజకాదిభిశ్చేతిషష్ఠీసమాసో ద్రష్టవ్యః- తస్యాకృతిగణత్వాత్ - యద్వా శేషషష్ఠీసమాసః- తస్యైతన్నిషేధాభావాత్ - ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం- భారతాదీనామపి

శాసకత్వాచ్ఛాస్త్రత్వేన నిర్దేశః ॥ † నను చిదేకరసతయా నిర్ధర్మకస్య బ్ర
హ్మణః ప్రతిపాదకేషు వేదాంతేషు గుణవత్పురుషవర్ణనం నాస్తీతి చేన్నై ష
దోషః - బ్రహ్మణ్యానందాదీనామౌపాధికానాం విద్యమానత్వాత్ -
తదుక్తం పంచపాదికాయాం - ఆనందో విషయానుభవో నిత్యత్వం చేతి సం
తి తద్ధర్మా ఇతి । అథవా సచ్చిదానందస్య బ్రహ్మణో నిర్గుణస్యాపి నిర్దోషత్వ
మేవ గుణః - యథాహ మాఘః - అపదోషతైవ విగుణస్య గుణ ఇతి తదేతదభి
ప్రేత్యాహ కిం బహునేతి ॥ న చేదం మాఘవచనమబ్రహ్మపరమితి వచనీ
యం - తథాహి ॥ అవిభావ్యతారకమదృష్టహిమద్యుతిబింబమస్తమితభా
నునభః । అవసన్నతాపమతమిస్రమభాదపదోషతైవ విగుణస్య గుణ ఇతి -
అత్ర ప్రాకరణికసంధ్యానభః ప్రతిపాదనాత్పరిత ఉపమానస్యాప్రా
కరణికస్య - న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం కో మోహః కః శోక ఇ
త్యాద్యుపనిషదర్థ సనాథస్యాకాశపర్యాయనభశ్శబ్దార్థస్య బ్రహ్మణో
ర్థాంతరన్యాసేన నిర్గుణస్య నిర్దోషత్వమేవ గుణ ఇతి వివక్షితత్వాత్ - పదార్థ

బ్రహ్మప్రతిపాదకతయా పరముత్కృష్యంతే ॥ అథాతో
ధర్మజిజ్ఞాసేత్యుపక్రమమాణేన సూత్రకృతా మహర్షిణా

వివేచనప్రపంచః పునరస్మన్మహోపాధ్యాయవిరచితమాఘవ్యాఖ్యా
నే సర్వంకషాఖ్యానే ద్రష్టవ్యః ॥ నిరీశ్వరవాదినామపి మీమాంసకానాం
గుణధారేయధర్మప్రతిపాదనాదేవ గుణవత్పురుష వర్ణనపర్యవసాయిత్వ
మిత్యాహ ॥ అథాత ఇతి ॥ అథ వేదాధ్యయనానంతరం అతో వేదస్య వివక్షి
తార్థత్వాద్ధర్మస్య జిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి సంక్షేపతస్సూత్రార్థః - మహర్షిణా
జైమినినేతి శేషః - ధర్మో నామ శ్రేయస్సాధనభూతో యాగాదిరేవ నా
పూర్వమాత్మనిష్ఠం - తదుక్తం - శ్రేయస్సాధనతా యత్ర ద్రవ్యాదౌ విధితో
భవేత్ । తస్యైవ ధర్మతా జ్ఞేయా ధర్మస్తత్సాధనం యత ఇతి - అపూర్వం చ
యాగాదేరవాంతరవ్యాపారశ్శక్తిర్వేతి భాట్టాః । తన్మతే శ్రేయణో ధర్మ

---

† వస్తుతస్తు భేదవాదిమతే - బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకకల్యాణగు
ణవిశిష్టతయా వేదాంతానాం గుణవన్మహాపురుషప్రతిపాదకత్వం సూప
పాదమేవేతి కిమునేన నిర్గుణబ్రహ్మావలంబనక్లేశేనేతి విభావనీయమ్.

స్యాపూర్వద్వారా పురుషాశ్రితత్వం గుణత్వం చౌపచారికం - ప్రాభాక
రాస్తు యాగాద్యతిరిక్తం స్థిరకార్యం లిఙ్గాదివాచ్య మపూర్వ మేవ ధర్మ
ఇతి ప్రతిపేదిరే - తన్మతేపునస్తస్యాత్మనిష్ఠత్వం గుణత్వం చ సంప్రతిప
న్నమే వేతి సుష్ఠూక్తం- పురుషాశ్రితస్య గుణశ్రేష్ఠస్యేతి-ఉరరీకృతమంగీ
కృతం- నన్వేతచ్ఛాస్త్రం నాయకనిరూపణపరం న పురుషగుణవర్ణనపరమి
త్యాశంక్యైతస్యాపి పురుషగుణధర్మనిరూపణార్థత్వాత్తత్రైవ పర్యవసాన
మన్యథా వైఫల్యమిత్యాశయేనాహ॥ తత్రనాయకేతి ॥ ఉక్తమర్థముప
సంహరన్నస్య గ్రంథస్య విద్వత్పరిగ్రహార్హతామాహ॥ అతశ్చేతి ॥ ౯ ॥ వ
ర్ణ్యప్రబంధయోరుభయో రుత్కృష్టత్వా దన్యోన్య ముపకార్యోప

> ణాపి పురుషాశ్రితస్య గుణస్య ధర్మస్య జిజ్ఞాసాద్వారేణ
> మహాపురుషగుణవర్ణనమేవ శాస్త్రస్య ప్రాణ ఇత్యురరీ
> కృతం। తత్రనాయకనిరూపణపరస్యాపి ప్రబంధరాశే
> ర్మహాపురుషగుణవర్ణనం హి మహిమ్నః పదమామోదః। అత
> శ్చ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణానాశ్రిత్య నిర్మితః। అలం
> కారప్రబంధోఽయం సంతః కర్ణోత్సవోఽస్తు వః॥ ౯ ॥ కాకతీ
> యనరేంద్రస్య యశో భూషయితుం కృతా। విద్యానాథకృ
> తిశ్చేయం స్వయం తేన విభూష్యతే ॥ ౧౦ ॥ తదుక్తం దం
> డినా ॥ ఆదిరాజయశోబింబమాదర్శం ప్రాప్య వాఙ్మయం।

కారకభావ ఇత్యాహ॥ కాకతీయేతి॥ కాకతిర్నామ దుర్గాశక్తిరేకశిలా
నగరేశ్వరాణాం కులదేవతా- సా శక్తిర్భజనీయాస్యేతి కాకతీయః-వృద్ధా
చ్ఛ ఇతి శైషికశ్ఛప్రత్యయః ॥ ౧౦ ॥ అత్ర ప్రబంధ మహిమ్నా వర్ణ్యోప
కారే వృద్ధసంవాదమాహ॥ తదుక్తం దండినేతి॥ అత్ర బింబశబ్దః కర్తృ
వాచీ-వాఙ్మయాదర్శః కర్మ- అత్ర నలనహుషాద్యసన్నిధానేపి తద్యశో బిం
బప్రతిష్ఠాయా వాఙ్మయాదర్శాధీనత్వోక్తేః ప్రబంధమహిమ్నా ప్రతిపా
ద్యోత్కర్ష ఇతి భావః - కేచిదితోఽకేష్వేతత్పద్యం ప్రతిపాద్య మహి
మ్నా ప్రబంధోత్కర్షపర గ్రంథమధ్యే లేఖకదోషాల్లిఖితం తత్తుగార్గాః
నామనుపసద్భిరిత్యాద్యేతత్పద్యపూర్వోత్తర శ్లోకపర్యాలోచనయా

అస్మదుక్తార్థావధారణాదుపేక్షణీయం॥ అథవర్ణ్యస్య మహిమ్నా ప్రబంధోప
సా౯- ఇత్యనుపాదితసంవాదమాహ॥ సూత్రైనేత్యాదినా॥ నాయకేతి॥ నా
యకః రామాదిః తదశ్వ- గుణాశ్చౌర్యాదయ స్తంతవశ్చ- ఆకల్పవదాచ
రంతి ఆకల్పంతి- సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వా వక్తవ్య ఇతి క్విప్- అనేనక
ర్ణావతంసతి రాఖ్యాతః॥ నివనువర్ణ్యం లోకోత్తరగుణో నాయకః కావ్యే

తేషామసన్నిధానేపి నన్వయం వర్ణ్యస్యేతీతి॥ సూత్రైవప్ర
తిపాద్యమహిమ్నా ప్రబంధమహాత్వ్యా। తదుక్తం ప్రాచా
ఖ్యానహేన॥ ఉపశ్లోక్యస్యమహాత్మ్యాదుజ్జ్వలాః కా
వ్యసంపద ఇతి। ప్రతిపాదితంచోద్భటేన॥ గుణాలంకార
చారుత్వయుక్తమప్యధికోజ్జ్వలం। కావ్యమాశ్రయసంప
త్త్యా మేరుణేవామరద్రుమ ఇతి॥ రుద్రభట్టేనాపి కథితం।
ఉదారచరితనిబంధనాత్ప్రబంధప్రతిష్ఠేతి॥ ప్రపంచితంచ
సాహిత్యమీమాంసాయాం॥ నాయకగుణగ్రథితా సూ
క్తిప్రజస్సుకృతినా మాకల్పమాకల్పంతీతి॥ నిరూపితంచ
భోజరాజేన॥ కవేరల్పాపి వాగ్వృత్తిర్విద్వత్కర్ణావతం
సతి। నాయకో యది వర్ణ్యేత లోకోత్తరగుణోత్తర ఇతి॥

* మహాకులీనత్వాదినాయకగుణాః *

తత్రైతే నాయకగుణాః॥ మహాకులీనతౌజ్జ్వల్యం మహా
భాగ్యముదారతా। తేజస్వితా విదగ్ధత్వం ధార్మికత్వాద
యోగుణాః॥ ౧౧॥ పూర్వశాస్త్రానుసారేణకతిచిత్క
థితా ఇమే। ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణా వాచామగోచ
రాః॥ ౧౨॥ అథైతేషాం స్వరూపముదాహరణంచ॥ త

వర్ణ్య ఇత్యుక్తం- తే గుణాః క ఇత్యాకాంక్షాయాం పూర్వశాస్త్రానుసారే
ణకతిచన గుణాన్ గణయతి॥ తత్రేత్యాదినా॥ అథైతేషాం యథోద్దేశక్ర
మం లక్షణోదాహరణే ప్రదర్శయతి॥ మహాకులీనతేత్యాదినా॥ మహాకులా
దఞ్ ఖఞావితి త్ర్యాన్యతరస్యామ్ గ్రహణానువృత్త్యా ఖఞ్ ప్రత్యయః॥
౧౧॥ ౧౨॥ ఉదాహరతి॥ తాదృగితి॥ అత్ర భూలోకస్వస్స్వర్గాణి శౌయిత్వై

భవం కాకతీయనరేన్ద్రాణామిన్ద్రాదిసాదృశ్యం చ వ్యజ్యతే॥ ౧౩॥ ఔ
జ్జ్వల్యమాహ॥ రూపేతి॥ కుండలముక్తాహారనూపురాంగదాదిచతుర్వి
ధభూషణాభావేపి భూషితవదవభాసమానః ఆకారవిశేషో రూపం - తదు
క్తం భావప్రకాశే॥ అవేధ్యారోప్యవిచ్ఛేద్యబంధనిర్మైరభూషితమ్। యద్
భూషితమివాభాతి తద్రూపమితి కథ్యత ఇతి॥ ఉదాహరతి॥ మురారేరితి॥
మహాదేవాన్మహాదేవనామకాన్మహారాజాత్ - అవనీభృద్దుహితరి [illegible] పు
త్ర్యాం - ఈశ్వరాత్పార్వత్యామితి చ వ్యజ్యతే - అత్ర మదనతోప్యతి
త్ర॥ మహాకులీనతా నామ కులే మహతి సంభవః॥ యథా॥

తాదృఙ్మహత్వమహనీయకభాగ్య విభవా ఇంద్రాదిబృందార
కైః క్షోణ్యాం క్రీడితుమిచ్ఛుభిశ్చిరతరం సంప్రార్థితగిప
క్ష్మభుజః। అత్యర్థం యకులప్రశస్తిమస్య జన్యం కాకతీ
యాన్వయం తస్మిన్ సంప్రతి వీరరుద్రవపుషా జాగర్తి ల
క్ష్మీపతిః॥ ౧౩॥ అథౌజ్జ్వల్యం॥ రూపసంపన్నదేహత్వ
మౌజ్జ్వల్యం పరికీర్త్యతే॥ యథా॥ మురారేర్యగ్రే పూర్వం
జలనిధిసుతాయాముదభవన్మహో దేవాజ్జాతస్స పునరవనీ
భృద్దుహితరి। వపుష్మానారోహో యం జయతి జగతీభాగ్య
విభవైర్గిరి ప్రతాప శ్రీరుద్రస్స్వయమితి మనీషామ్యగద్య
తాం॥ ౧౪॥ అథ మహాభాగ్యం॥ విశ్వంభరాధిపత్యం యు
క్తమ్మహాభాగ్యముచ్యతే॥ యథా॥ సేవానమ్రనరేంద్ర
మౌళి విలసద్రత్నాంశునీరాజితం రాజ్యశ్రీప్రథమావ
తారపదవీమారుహ్య సింహాసనం। క్షోణీం రక్షతి విక్రమై

కయా రూపసంపత్తియుక్తా॥ ౧౫॥ మహాభాగ్యమాహ॥ విశ్వంభరేతి॥ వి
శ్వం బిభర్తీతి విశ్వంభరా - సంజ్ఞాయాం భృతృవృజీత్యాదినా ఖచ్ ప్ర
త్యయే ముమాగమః - తస్యా ఆధిపత్యం సార్వభౌమత్వమిత్యర్థః॥ ఉదా
హరతి॥ సేవేతి॥ ప్రథమోవతారో ఽవతరణం - అవేత్యాస్తోర్ఘఞితి అత్ర ప్రా
యేణ గ్రహణానువృత్తేరసంజ్ఞాయామపి ఘఞ్ప్రత్యయః - తస్య - పదవీం -
సింహాసనస్య రాజ్యలక్ష్మీప్రథమచిహ్నత్వాదితి భావః - ప్రశ్యర్థి పృథ్వీప

తీనాం శ్లాఘాయా ఉత్కర్షస్య లంఘనే జంఘయా చరంతీతి జాంఘికాః శీఘ్రగామినః- చరతీతి ఠక్- దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనాఖ్యాఖిలలోకసంరక్షణాదస్య మహాభాగ్యం ॥౧౫॥ ఔదార్యమాహ॥ యదితి॥ తచ్ఛీలస్య భావస్తాచ్ఛీల్యం- వితరణే తాచ్ఛీల్యమితి శివభాగవతవత్సమాసః॥ ఉదాహరతి- వదాన్య ఇతి॥ త్రయాణాం జగతాం సమాహారస్త్రిజగదితి తద్ధితార్థేత్యాదినా ద్విగుః- గుణశ్రేణీశ్లాఘయా గుణగణోత్కర్షేణ పిహితం తిరస్కృతం హరిదీశానాం దిక్పతీనాం యశో యేన తస్య- అత్ర సమృద్ధవస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః॥౧౬॥ తేజస్విత్వమాహ॥ జగదితి॥ ఉదాహరతి॥ సదేతి॥ జయినో జయశీలస్య - కాకతిదేవతోపాసకో విభుః కాకతివి

రనుపమైః ప్రత్యర్థిపృథ్వీపతిశ్లాఘాలంఘనజాంఘికైర్గుణ
నిధిః శ్రీవీరరుద్రో నృపః॥౧౫॥ అథౌదార్యం ॥ యద్వితర
ణతాచ్ఛీల్యమౌదార్యం తన్నిగద్యతే॥ యథా॥ వదాన్యో
వాన్యోస్తి త్రిజగతి సమో రుద్రనృపతేర్గుణశ్రేణీశ్లాఘాపి
హితహరిదీశానయశసః। సమంతాదుద్బాష్పైర్ద్విరదమ
దగంధైస్సురభయః క్రియంతే యద్విద్వజ్జనగృహ
ప్రాంగణభువః॥౧౬॥ అథ తేజస్వితా॥ జగత్ప్రకాశక
త్వం యత్తేజస్విత్వం తదుచ్యతే॥ యథా॥ సదా తేజోభా
నౌ స్ఫురతి జయినః కాకతివిభోరరిక్ష్మాభృత్కాంతాచికు
రతిమిరాహంకృతిముషి। ప్రకాశవ్యుత్పత్తిర్భవతి జరదుద్ధా

భుః-మధ్యమపదలోపీ సమాసః-అరిక్ష్మాభృతాం కాంతాచికురాః శత్రురాజస్త్రీకుంతలా ఏవ తిమిరం తస్యాహంకృతిముషి గర్వనివారకే- స్త్రీయో విరహాజనేన తన్నివర్తకత్వాదితి భావః- తేజోభానౌ సదా నదివైవ-స్ఫురతి సతీతి భావలక్షణా సప్తమీ-జరంతి జీర్ణాని సర్వదా ప్రకాశవిరహాద్ధ్వసీభూతానీత్యర్థః- జీర్యతేరతృన్నితి భూతే అతృన్ప్రత్యయః- తాన్యుద్దామాని బహూళాని తమాంసి యాసాం తాసాం తథోక్తానాం - న సూర్యం పశ్యంతీత్యసూర్యంపశ్యాః-అసూర్యలలాటయోర్దృశితపోరితి ఖశ్ప్రత్యయః-అరుర్ద్విషదజంతస్య ముమాగమః-ఉపపదమతిఙితి సమాసః- అత్ర నఞ్ సూర్యకర్మ

కయోర్వృత్తిక్రియయోః సంబంధో నతు సూర్యస్థయోః సత్త్వయోః అతో నసూ
ర్యమిత్యసమర్థసమాసః తథాపి సాధురేవ - యదాహ భగవాన్ భాష్యకా
రః - అవశ్యం కస్యచిన్నఞ్సమాసస్యాసమర్థస్య గమకస్య సాధుత్వం వ
క్తవ్యం అసూర్యంపశ్యాని ముఖానీతి - తాసాం ఘనావధిగర్తే లోకాలోకపర్వ
తస్య పార్శ్వస్య పృషదాం అత్ర కాశప్రదేశవర్త్యుపలానాం ప్రకాశవ్యా
ప్తిః ప్రకాశజ్ఞానం - యద్వా అయం ప్రకాశశబ్దో భావవ్యుత్పత్త్యంగగ్రా
హికయా సంగ్రహః - అత్ర సూర్యప్రకాశరహితయోరపి దేశకాల
యోరతివేలప్రకాశజననాత్ శ్లోకోక్తస్య మహస్య తేజస్విత్వమితి భావః ॥ ౧౨॥
వైదగ్ధ్యమాహ ॥ కృత్యేతి ॥ కృత్యవస్తుషు కర్తవ్యార్థేషు చాతుర్యం
ప్రయోగకౌశలం ॥ ఉదాహరతి॥ చాతుర్యమితి॥ యత్ర విద్యా న తత్ర శ్రీ
స్తత్ర శ్రీర్న సరస్వతీతి న్యాయో నానయోర్వ్యవిరుద్ధయోరపి వాణీ శ్రియో

మత్తేభ సామసూర్యంపశ్యానామవధిగిరి పార్శ్వత్యదృష
దాం॥౧౨॥అథ వైదగ్ధ్యం॥కృత్యవస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యం
పరికీర్త్యతే॥ యథా॥ చాతుర్యం కిము వర్ణ్యతే గుణనిధేః శ్రీ
వీరరుద్రప్రభోర్యత్రానయోర్వ్యవిరుద్ధయోరపి మహద్వాణీ
శ్రియోరార్జవమ్ । కించాభ్యాం సపృశోపచారలలితాంత

ర్యత్ర వీరగుణశ్రీమహార్ణవం సౌహార్దమేకత్రావస్థానమితియావత్ -
అస్తీతి గమ్యతే - అస్తిర్భవంతిపరః ప్రయుజ్యమానోఽప్యస్తీతి మహాభా
ష్యకారవచనాత్ - ఉక్తన్యాయస్తు వీరరుద్రవ్యతిరిక్తనిర్గుణభూపాల
విషయ ఇత్యర్థః - ఆభ్యాం శ్రీవాణీభ్యాం - సహేతి శేషః - అత్ర స
హాదిశబ్దాప్రయోగేపి తదర్థగమ్యతా యథా వృద్ధో యూనేతి జ్ఞాపనా
త్తృతీయా - సదృశైః స్వస్వశీలోచితైరుపచారైః ప్రియాచరితసత్కా
రవిశేషైః లలితాం హృష్టామిత్యర్థః - తదుక్తం భావప్రకాశే ॥ ఉపచా
రో యథాసత్త్వం స్త్రీణామల్పోపి హర్షదః । మహానప్యన్యథాయుక్తో నై
వ తుష్టికరో భవేదితి॥ ఉపచారలక్షణమపి తత్రైవ॥ వాసోంగరాగాభరణ
మాల్యశయ్యాసనాదిషు । యత్ర యత్ర స్పృహా తత్తద్దేశకాలానుకూల్య
తః॥ అత్యాదరేణ సత్కార ఉపచార ఇతీరితః ॥ ఆభ్యామిత్యత్ర ప్రధా

నేతృతీయావిధానేపిశ్రీవాణ్యోశ్శాబ్దపవోపసర్జనభావోనత్యర్థః -
సహశాఖయా ప్రస్తరంప్రహరతీత్యత్ర ప్రహరణేశాఖాప్రస్తరయోరి
వతయోర్భువశ్చసమప్రధానభావోపపత్తేః అన్యథాఅనౌచిత్యాదితిరహ
స్యం-అతస్తిసోఽపిసదృశోపచారసంతుష్టాఇతిభావః - తాంభువంసన్నృప
తిః-తత్రాన్యశబ్దయోఃస్వరూపప్రకారస్మారకయోః ఖంజకుబ్జాదివద్వి
శేషణసమాసః-వక్తుమశక్యైరిత్యర్థః - ఉత్సవైఃహర్షోత్పాదకవ్యా
పారైః-ఉత్సూతేహర్షమిత్యేవఉత్సవఃపరికీర్త్యత ఇతితత్రైవోక్తేః-
మిథోవిరుద్ధానామేతాసా మన్యోన్యానురాగజననేన వశీకరణాద్వైద
గ్ధ్యముక్తం - వితరణవిద్వద్గోష్ఠీప్రజారంజనాదిభిఃశ్రీవాణీధరణీర్నిర్వి

శ్యాదృశైరుత్సవైర్నిస్సపత్న్యమిమాంభువం సన్నృపతిర్ధ
త్తేదిశాంజిత్వరః॥౧౨॥ అథధార్మికత్వం॥ధర్మైకాయ
త్తచిత్తత్వంధార్మికత్వముదీర్యతే॥ యథా॥ పరిహాసే
ష్వనౌచిత్యంస్వప్నేప్యన్యవధూకథామ్। శతాఽప్యస్యగు
ణారోపంకాకతీందోఽనమృష్యతి॥ ౧౩॥ ఆదిగ్రహణాన్మ
హామహిమత్వపాండిత్యప్రభృతయః॥తన్మహామహిత్వం
స్యాద్యాపునర్దైవతాత్మతా॥యథా॥ కౌసల్యాసీత్పృథను
జననీదేవకీచద్వితీయావిష్ణోర్జ్ఞాతాతదనుమహితాముష్య
దంబాత్ర్పతీయా। యస్త్రేతాయాంరఘుపతిరభూద్ద్వాప

రోఽర్థంహాపయతీతిభావః॥౧౨॥ ధార్మికత్వమాహ॥ ధర్మేతి॥ ధర్మంచర
త్యాసేవతఇతిధార్మికః- సకృత్యర్థధర్మ్యేనధార్మికఇతివృత్తికారః-
తస్యభావస్తత్త్వం॥ఉదాహరతి॥పరిహాసఇతి॥అనౌచిత్యమన్యప్రవ్యాభి
లాషాన్వితభాషణాదిహేతుకమిత్యర్థః- పరిహాసాదావప్యనౌచిత్యాదిక
మసహమానస్యధార్మికత్వంకిమువక్తవ్యమితిభావః॥౧౩॥ ఆదిగ్రహణ
సంగృహీతేషుమహామహిమత్వమాహ॥తదితి॥ఉదాహరతి॥ కౌసల్యేతి॥
కోసలస్యాపత్యం(స్త్రీ)కౌసల్యా - వృద్ధేత్కోసలజాజాదాఞ్ఞ్యఙితిఞ్యఙ్ప్ర
త్యయేటాప్-తద్దైవకీత్యనుపశ్చాద్దేవకీత్వానంతరమిత్యర్థః- అనుర్లక్ష
ణఇతికర్మప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగేద్వితీయా। మహితాపూజ్యామా

నాంశ ఇతిబుద్ధీత్యాదినావతారమానేక్తః - అత్రశివస్యావతారత్వేన దేవతా
త్మకత్వాన్మహానుభావత్వం॥౨౦॥ పాండిత్యమాహ॥సర్వేతి॥ ఉదాహరతి॥
గోష్ఠీభిరితి। షణ్ణాందర్శనానాంపాణిన్యాదిప్రణీతానాంసమాహారః ష
డ్దర్శనీ-పాణినేర్జైమినేశ్చైవవ్యాసస్యకపిలస్యచ । కణాదస్యాక్షపా
దస్యదర్శనానిషడేవహీత్యాహుః - ద్విగుత్వాన్ఙీప్ - సాసీమాగోచరో
యాసాంతాభిస్తథోక్తాభిర్గోష్ఠీభిశ్శాస్త్రప్రసంగైః- సత్సారస్వతమా
ర్గస్యసత్కవితామార్గస్యదర్శనంప్రకాశనం - దృశేర్ణ్యన్తాల్ల్యుట్ -
తేనయుక్తైస్తచ్చణైః- తేనవిత్తశ్చుంచుప్చణపావితిచణప్ప్రత్యయః - సం

రేశౌరిరాసీత్ప్రతుంగోణిః సజయతికలా వీరరుద్రావ
తారః॥ అత్రగరుడధ్వజాత్మకతయామహామహిమతో
క్తా॥౨౦॥ అథపాండిత్యం॥ సర్వవిద్యావిశారదత్వంయత్పాం
డిత్యంతముదాహృతం॥ యథా॥ గోష్ఠీభిఃపరితోషయన్బు
ధగణాన్షడ్దర్శనీసీమభిః సత్సారస్వతమార్గదర్శన చణై
స్సూక్తైఃకవీన్ప్రీణయన్। సంగీతోపనిషద్రహస్యవిశదై
రాతోద్యయోగ్యక్రమైర్వీణాస్వపిసంసదివైణికాన్విహరతి
ప్రీకాకతీంద్రోనృపః॥ ౨౧॥ అథనాయకగుణనిరూపణా

నాయకస్వరూపనిరూపణం

నంతరంనాయకస్వరూపంనిరూప్యతే॥ యశఃప్రతాపసం

గీతోపనిషద్రహస్యవిశదైఃనాట్యవేదమర్మోద్ఘాటకైః ఆతోద్యయోగ్య
క్రమైఃతదాదిచతుర్విధవాద్యోచితపరిపాటీభిః - వీణాశిల్పమేషాంవైణి
కాఃతాన్ధిన్వన్ప్రీణయన్ - అత్రవిభోస్సర్వవిద్యావిశారదత్వాదఖం
డంపాండిత్యమితిభావః- ప్రభృతిగ్రహణాద్వినీతత్వాదయో యేదశరూ
పకోక్తాస్తేతత్రైవద్రష్టవ్యాః - యథాసంభవమేతేస్త్రీపుంససాధార
ణాగుణాః-పురుషమాత్రనియతాస్త్వన్యేపిశోభాదయః-తదుక్తం॥ శో
భావిలాసోమాధుర్యంగాంభీర్యంస్థైర్యతేజసీ। లలితౌదార్యమిత్యష్టౌసా
త్త్వికాఃపౌరుషాగుణాఇతి॥ ౨౧॥ తేపితత్రైవద్రష్టవ్యాఇత్యుపేక్ష్యనా
యకలక్షణంప్రతిజానీతే॥అథేతి॥లక్షయతి యశఇతి॥ గుణైఃపూర్వోక్తై

స్సాధారణైర్గుణైర్మహాకులీనతాదిభిరసాధారణైశ్శౌర్యాదిభిశ్చ ఆఢ్య ఇత్యేతావదేవ సామాన్యలక్షణం - నయతి ప్రాప్నోతి వృత్తం ఫలం చేతి నాయక ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రబంధవ్యాపిఫలవానిత్యపి విశేషో ద్రష్టవ్యః - చశబ్దోనుక్తసముచ్చయార్థః - స్సముత్తమమధ్యమాధమభేదేన త్రివిధో నాయక ఇతి సాం॥ భాగశః కథయతి- తేనోక్తసకలగుణసంపన్నః ప్రబంధవ్యాపిఫలశిరస్కః- వ్యాపార ఉత్తమః- కతిపయగుణహీనో మధ్యమః- బహుగుణహీనోధమ ఇతి వివేకః - అత్ర ధామకేత్యాదయః ఇత్యాదిగ్రహణసంగృహీతానాం యశః ప్రతాపాదీనాం గుణానాం ఉపాదానేనైవోక్తానామపి పునరుపాదానమేతేషాం సర్వేష్వపి నాయకేష్వావశ్యకత్వం అభివ్యంజయితుమితి రహస్యం- సత్వమాఖ్యా యశః- కోశదండజం తేజః ప్రతాపః - ధర్మాదయః

భగో ధర్మకామార్థతత్పరః । ధురంధరో గుణాఢ్యశ్చ
నాయకః పరికీర్తితః॥ ౨౨ ॥ యశః ప్రతాపాఖ్యాం సుభగ
త్వం యథా॥ ధర్మాలంబసముచ్ఛ్రితాం త్రిభువనస్యైకా
తపత్రశ్రియం ధత్తే కాకతివీరరుద్రనృపతే స్స్ఫారం య
శోమండలం। ఛాయామేవాస్య నభస్స్థలీకువలయవ్యామేయ
మాలోక్యతే తన్మన్యే నియతం ప్రతాపతపనస్తస్యోపరి
ద్యోతతే॥ ౨౩॥ ధర్మకామార్థతత్పరత్వం యథా॥ ధర్మో

ప్రసిద్ధాః - ధూరేవ ధురా-టాబంతత్వం హలంతానామితి వచనాట్టాప్- తాం ధారయతీతి ధురంధరః- సంజ్ఞాయాం భృతృవృజీత్యాదినా ఖశ్ ప్రత్యయః- ఖిత్యనవ్యయస్యేతి హ్రస్వః- అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమాగమః॥ ౨౨॥ తత్ర యథాయోగముదాహరతి- ధర్మేతి॥ ధర్మ ఏవాలంబో దండః తస్మిన్ సముచ్ఛ్రితాం విస్తారితాం- త్రిభువనస్యేతి సమాహారద్విగుః - పాత్రాదిత్వాన్న స్త్రీత్వం- స్ఫారం ప్రభూతం- అత్ర త్రిభువనోల్లంఘినః కీర్తిమండలాతపత్రస్యోపరి ప్రతాపతపనః ప్రకాశత ఇత్యుత్ప్రేక్షణాద ర్వాచీన సూర్యాదిమహసాం ఛత్రాధఃఖచితమణిగణవదవభాసమానత్వం కీర్తిప్రతాపయోశ్చంద్రసూర్యాధికత్వం చ వ్యజ్యతే॥ ౨౩॥ ధర్మ ఇతి ॥ అత్ర ధర్మార్థయోః పర్యాయేణోపమానోపమేయభావాదుపమే

హారసహాలంకారఇతియుక్తం - ఏతేనాసహారసోస్య మేవసాహిత్యంన
త్వేతస్యన్యశోన్యః కోపిఅవ్యాజ్యతే- ఏవముత్తరాత్రాపి హారాజ్యం॥౨౭॥ ధునీ
ఆ తేతి-ఖస్సర్వధునాదిత్వత్ర ఖఇతి హోగవిభాగాత్ప్రత్యయః॥ గాయం
తీతి ॥ స్వభర్తృణాం తరణసంతోషభాగ్ద్విరదప్రకీర్తి మే వేతద్భా
వః - కచ్ఛపపతిరాడిహూర్మ్యాకారోహరిరపోఢభాగర్యా దాలింగనార్థం
పతుక్షసలీదర్శనాత్-ప్రశస్యాణాం తాల్ప్యాత్ - లక్ష్మీం ప్రీణయతి - ప్రీఞ్
తర్పణ ఇత్యస్మాద్ధాతోశ్చ్వాదికాణ్ణిచిన్యాఙ్ ప్రీఞ్ఛోర్న్వగ్వక్తవ్యఇతి
నుక్ - అనుప్రజ్యయాకంతుమనుధావనేన - ప్రజయతో గ్నావకచ్ఛపిం
వ్యయ్- కరేణుకాసునంవిప్రలంభజనితాం- అవ్యతిసత్వప్రసంబధ్యతే-

ఖేఇవపూరణప్రీరభాణధమణఇవస్థితః । కామస్త్రాణ
తౌ కానః ఇవదప్రసరేశ్వ తె ॥ ౨౪ ॥ ధునీజాయథా:
గాయంతీ ధనుమోదతే నిజవధూం స్వైకస్యైరః కంపమైక్ష
క్ష్మీం ప్రీణయతేద్య కచ్ఛపపతిర్వక్షస్థలీదర్శనాత్ । ఆ
జ్ఞాగాత్య కరేణుకానవమహాసంగ్రంగస్యమప్రజ్యయా
దోష్ణాకాంకతివీరదప్రన్యవతాధిశ్రింఖాకాంతిభ్రీః॥ ౨౫॥
గుణాధృత్వంయథా॥ మునైస్సహస్రైఃపుణీవదిక్చ్వితః
రైస్సహస్రైఃతిభాన్వదన్వేః । నేత్రైస్సహస్రైఃహ
రిశ్చపత్యేత్ స్థానె గుణానాం కతివీరభర్తుః ॥ ౨౬ ॥

శేషాదయోభువంబిభ్రతి- శేషాదింస్త్రహూమణ గాఇత్యాగమః - శేషా
దిభరణీయాంవిశ్వంభరాం వీరమహోభుజైనైకేనబిభర్తీతివిశ్వాతిశా
యిధురంధరత్వముక్తం॥ ౨౬॥ ముక్తైరితి ॥ కర్తైరిత్యతాంశుహాస్త
హారభేదాద్భవసామాన్యైఃసహస్రైః నిర్జ్ఞేయం - పదాదిత్యాదావ
హేఽ కృత్యత్వచశ్చేత్యధ్యాహార్యత్ ప్రత్యయః - శేషాదయఏవాస్యగుణా
నామభివదనాదీన్యహూంతి తథాచేత్యుక్తమితినాక్యార్థః - అసంఖ్యే
యాగుణాఇతిభావః - సహస్రైరిత్యత్ర సంఖ్యేయబాహుళ్యేపి - వింశ
త్యాద్యాస్సదైకత్వే సంఖ్యాస్సంఖ్యేయసంఖ్యయోరిత్యమరవచనాదె
కత్వమవగంతవ్యం॥ ౨౬ ॥ అథనీరోదాత్తాగయశ్చదాత్తారోనాయకాస్స

ర్వరససాధారణా స్తేషామేవ శృంగారాశ్రయతయానుకూలాదిభేదేన ప్రత్యేకం చతుర్విధానాముత్తమమధ్యమాధమభేదేన పునఃప్రత్యేకం త్రైవిధ్యేష్టాచత్వారింశద్భేదాః-ధీరోదాత్తాదిశబ్దాశ్చ మహావీరచరితాదిమహాప్రబంధే ష్వేకస్యానేకరూపాభిధానేన వత్సవృషభ మహోక్షాద్యాదిశబ్దవదవస్థావాచినోనజాతివాచినఇతిప్రతిపాదితందశరూపకే - తత్రకతిచిల్లక్షణోదాహరణాభ్యాంప్రదర్శ్యంతే॥అథేత్యాదినా ॥ ఉదాత్తఇతి ॥ ధీరపూర్వాఉదాత్తాదయఇత్యుక్తేధీరశబ్దపూర్వాఉదాత్తాదిశబ్దాఇత్యుక్తంస్యాత్ - అతోత్రశబ్దపరేణార్థలక్షణాకథంచిత్కల్ప్యా॥ ౨౭॥అత్రధీరోదాత్తాదీనాం సర్వరససాధరణ్యేపియథాక్రమంవీరరౌద్రశృంగారశాంతిప్రధానత్వం వక్ష్యమాణ విశేషలక్షణపర్యాలోచన

అథనాయకవిశేషానిరూప్యంతే.

ఉదాత్తఉద్ధతశ్చైవలలితశ్శాంతఇత్యపి । ధీరపూర్వాఇ
మేపూర్వైశ్చత్వారోనాయకాస్స్మృతాః॥ ౨౮॥తత్రస
ర్వరససాధారణాశ్చత్వారోనాయకాః ధీరోదాత్తధీరో
ద్ధతధీరలలితధీరశాంతాః ॥ ఏతేషాంస్వరూపముదాహర
ణంచ ॥ మహాసత్త్వోతిగంభీరఃకృపావానవికత్థనః । ప్ర
తాపరుద్రవద్ధీరోధీరోదాత్తస్సమ్మతః ॥ యథా॥ సంది

యావిజ్ఞేయమితిరహస్యం ॥ తత్రధీరోదాత్తమాహ ॥ మహాసత్త్వఇతి॥ క్రోధాద్యనభిభూతాంతఃకరణోమహాసత్త్వః - అయమేవధీర ఇత్యాహుః - అత్రత్యధీరశబ్దేనతూద్యోగాదేరచలితత్వలక్షణఃస్థిరశ్చాప్రచయుర్యాభిధీయతఇతినపౌనరుక్త్యం- సత్యపివికారేసావహిత్థోగంభీరః- పరదుఃఖాపహరణేచ్ఛుఃకృపావాన్- ఆత్మశ్లాఘావిహీనోఽవికత్థనః-అనుదాత్తేతశ్చహలాదేరితియుచ్ - ఏవంగుణకోయఃప్రతాపరుద్రవద్వర్తతేసధీరోదాత్తఇతియోజనా - ఏవంచసర్వోత్కర్షేణవృత్తిరౌదాత్త్యమితిఫలితం - అత్ర స్థైర్యాదిసామాన్యగుణానాంవిశేషలక్షణేషూపాదానంతత్రావశ్యకత్వసూచనార్థం ॥ ఉదాహరతి ॥ సందిగ్ధఇతి ॥ కృపయాన్యదుఃఖనిరాకర్తృత్వేనమహాసత్త్వతోక్తా - క్షణమల్పకా

లమేవవశ్యాత్తుహాంత్యేవేతి స్థైర్యం - పుగస్థైస్థానరీణా-నశుపలాయితా
నితిధార్మికత్వం - శౌర్యేతి - వందివిహితప్రశంసాకర్ణనే నైవలజ్జమా
నస్యాత్మశ్లాఘామకుర్వాణస్య వేత్యవికత్థనత్వం - సమమస్యాత్రీత్వం లజ్జానుభా
వః- ఇష్టానుభవజన్యాత్రకందస్సుఖం - సాపరాధవిషయోఽమర్షో రోషః· ఇష్ట
లాభజన్యో మనః ప్రసాదో హర్షః - తేషాం పిశునాని సూచకాని ఆకా
రాణి అక్షినిమీలనభ్రూకుటిముఖరాగాదీని వక్త్రే సనాగినదపి న ధత్తే ఇ
త్యవహిత్థయా గాంభీర్యం - త్రయాణాం లోకానాం త్రైలోక్యం తదతిశయాళుది
తిమధుపిపాసుప్రభృతిత్వాద్ద్వితీయాసమాసో ద్రష్టవ్యః- శీఘ్రోవక్తవ్యా
దాళుప్ప్రత్యయః- అత్ర స్థైర్యధార్మికత్వకీర్తయస్సాధారణాగుణాః కృ

ద్ధకృపయామృదుః కుణమరిణాం హంతుం ధృతాసిః పురశ్శ్లా
ఘ్యశ్రీప్రణయప్రశంసిషు సమమస్యాత్రీడ్జతే వందిషు। ఆకా
రాన్సుఖరోషహర్షపిశునాన్ వక్త్రే న ధత్తే మనాక్ త్రైలో
క్యాతిశయాళుకీర్తిసుభగశ్శ్రీవీరరుద్రో నృపః॥౨౮॥ దర్ప
మాత్సర్యభూయిష్ఠశ్చండవృత్తిర్వికత్థనః । మాయావీను
లభకో ధీరస్సధీరోద్ధత ఉచ్యతే ॥ యథా ॥ రేరే ఘూర్జర
జర్ఝరోసి సమరే లంపాక కిం కంపసే వంగత్వంగసి కిం ము
థాబలరజః కాణోసి కిం కొంకణ । బాణప్రాణపరాయ
ణో భవ మహారాష్ట్రాప రాష్ట్రోస్య మిమాం రాద్ధారోవయం ఇ

పాదయస్తు విశేషా ఇతి వివేకః ॥ ౨౯ ॥ ధీరోద్ధతమాహ॥దర్పేతి॥దర్పశ్శౌ
ర్యాదిమదః-మాత్సర్యమసహనమసూయేతియావత్ - తాభ్యాం భూయి
ష్ఠః- చండవృత్తిః రౌద్రః-వికత్థనః ఆత్మశ్లాఘాపరః - మంత్రాదిబలేనావి
ద్యమానవస్తుప్రకాశకః కేవలవంచకో వా మాయావీ॥ ఉదాహరతి॥ రేరే
ఇతి॥హీనసంబోధనే తు రేరే ఇత్యమరః - తస్య ప్రతివాక్యమావర్తనే మానః
స్యవాక్యాదేరామంత్రితస్యాసూయాసమ్మతి కోపకుత్సన భర్త్సనేష్వి
తియథాయోగమసూయాద్యర్థేషు ద్విర్భావః - అత్ర స్వరితమామ్రేడిత
ఇత్యాదినా ప్రాప్తస్య ప్లుతస్య సర్వః ప్లుతస్సాహసమనిచ్ఛతా విభాషా
వక్తవ్యేతి పాక్షికః ప్రతిషేధః - శాస్త్రత్యాగస్సాహసమితి హారదత్తః -

అత్ర మృగాఙ్గనాదివాక్యేషు యథాయోగముద్యానితైర్దర్పమాత్సర్యాది
భిరోద్ధతావయమిత్యాత్మశ్లాఘయా చాంధ్రక్ష్మాభృద్భటానాంధీరో
ద్ధతత్వం॥ ౨౯॥ ధీరలలితమాహ॥ నిశ్చింత ఇతి॥ సుతసచివాదిషు నిహితయో
గక్షేమతయా చింతావిరహితో నిశ్చింతః - అత ఏవ కలాసు గీతాదిష్వాస
క్తః- సుఖీ భోగప్రవణః శృంగారప్రధానత్వాత్ సుకుమారాకారో మృ
దుః॥ ఉదాహరతి॥ శౌర్యేతి॥ అత్రానర్గళశౌర్యాదిభిర్దైవానుకూల్యే
న యువరాజధురంధరత్వేన చ నిశ్చింతస్సకలకలాసుఖినస్సుఖయతీతి వీరరు
ద్రకులజ్యేష్ఠస్య ధీరలలితత్వం॥ ౩౦॥ ధీరశాంతమాహ॥ ధీర ఇతి॥ ఽవేదకః

త్వరీనభిక్షవఃత్వం ధ్రువమాభృద్భటాః॥ అత్ర భటానాం
ధీరోద్ధతత్వం॥ ౨౯॥ నిశ్చింతో ధీరలలితః కలాసక్తస్సుఖీమృ
దుః ॥ యథా ॥ శౌర్యేష్వనిరవగ్రహాః ప్రతినృపాస్స
ర్వేపి సప్రశ్రయాః పాతిప్రత్యయితైర్భూరియమయం
నాథస్య వ్యాయంభూశ్శిలాః। ధీరోయం యువరాజ ఏవ వహతి
శ్రీవీరరుద్రో ధురం సర్వామిత్యనుమోదతే ప్రతికలం శ్రీ
కాకతీంద్రో నృపః ॥ ౩౦ ॥ ధీరశ్శాంతః ప్రసన్నాత్మాధీ
రశాంతో ద్విజాదికః ॥ యథా ॥ వీరం రుద్రనృపాలరత్న
ముభితః ప్రాప్తోదయం మోదతే సంఖ్యావద్గణ ఏవ పూర్వావణ
మివ ప్రత్యగ్రమజ్ఞాకరః । ఉన్మీలత్కమలా విహారవసతి
ర్భూత్వా వికాసైర్నిజైర్విశ్వే మోదముదంచయన్నపిర

క్లేశసహిష్ణుత్వాద్ధీరః- శమప్రధానశ్శాంతః- హృష్టాంతఃకరణః ప్రసన్నా
త్మా - ద్విజాదిక ఇత్యాదిగ్రహణాద్వణిక్సచివావివక్షితౌ - సామాన్యగుణ
యుక్తస్తు ధీరశాంతో ద్విజాదిక ఇతి కేచిత్॥ ఉదాహరతి॥ వీరమితి॥ సంఖ్యా
జ్ఞానం తద్వతాం విదుషాం గణః సంఖ్యావద్గణః - ప్రాప్త ఉదయోఽభివృద్ధిర
స్యాతోఽభ్యుదయాచలో యేన తం తథోక్తం - ప్రత్యగ్రముభయతోఽభినవం-
ఉన్మీలంత్యా ఉల్లసంత్యాః కమలాయాస్సంపత్తేరన్యత్ర లక్ష్మ్యాః విహార
వసతిః- వికాసైరుత్సవాదిభిరన్యత్ర దళవికాసైః విశ్వే సర్వామోదం హర్షమ
న్యత్ర గంధవిశేషముదంచయన్నుద్బోధయన్ - దోషావసానం పాపోపశ

షః అన్యత్ర దోషాయారాత్రేః ఐసానం ప్రఖ్యాతం - దోషారాత్రిముఖే
రాత్రివత్రాసవ్యయమవ్యసాపిపిఐశ్వః - తతో ౽ౌత్సుక ఇతి - అత్ర దో
షావసానత్వాద్ధైర్యశాంతోద్ధృత్యశ్వా మోదమత్వాత్ ప్రసాదాది
ప్రతిపాదనాద్వ్ప్రాగల్భ్యాంగీరశాంతత్వం ॥ ౩౧॥ అథశృంగారనాయ
కానాం యథాక్రమముద్దేశలక్షణోదాహరణాని వక్ష్యతి ॥ అథేత్యాది
నా. ౩౨॥ తత్రానుకూలమాహ॥ఏకేతి॥ సత్స్వపి నాయికాంతరేష్వితి శే
షః॥ తదేవాహ ఏకస్యామితి॥ఏకజాని రేవానుకూలో యథా రామాదిరిత్య

తంబోషావసానోత్సుకః॥అత్ర ధీరప్రాగల్భ్యాంధీరశాంతత్వం

శృంగారనాయకానిరూప్యంతే.

౩౧॥అథశృంగారవిషయాశ్చత్వారో నాయకా ఇమే । అ
నుకూలో దక్షిణశ్చ ధృష్టశ్శఠ ఇతి స్మృతాః ॥ ౩౨॥ ఏషాం స్వ
రూపము దాహరణం చ॥ ఏకాయత్తోనుకూలస్స్యాత్ ॥ ఏ
కస్యాం నాయికాయాం విశేషానురక్తోనుకూలో నాయకః ॥
యథా ॥ కింనామాచరితం తపస్త్రిభువనాయుష్మత్యః పతిర్గ్ర
యతేపివోరు గ్రస్పృపః క్వ తత్సుచరితం తస్య ప్రియాయాస్త్వం
యతః । జానేమానినిమామపి నపురతః ప్రఖ్యాప్య నామస్థి
రాం త్వాం రత్నాకరమేఖలాం త్వయి సదాసక్తం పిధా
స్యేన్నృపమ్ ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య క్షోణ్యాం విశేషాను
రాగో వ్యజ్యతే యేన పధ్యాస్థిరా రత్నాకరమేఖలేతి త
న్నామగ్రహణేన స్నేహప్రఖ్యాపనం క్రియతే॥ ౩౩॥ తు

న్యే॥ఉదాహరతి॥కిమితి॥ నాయికావాక్యమేతత్ -భవాకయాచిన్నాయి
కయా - నామేతిసంభావనాయాం-యతస్సుచరితాత్ ॥ అథసఖీనాయి
కామాహ ॥ జానఇతి- నాయకఘటనోపాయమితి శేషః-అనుపసర్గాజ్జ్ఞ ఇ
త్యాత్మనేపదం-నామేతిసత్యాయాం - అనురాగోత్పాదనార్థం సపత్న్యా
నామసామ్యేన నాయికాప్రకాశనస్య కుత్సితత్వాత్ - నామప్రకాశ్య
సంభావ్యసత్యాభ్యుపగమే చేతి విశ్వః - అత్ర రాజ్ఞో భూమావిశేషాను
రాగోస్యత్రనతథేత్యానుకూల్యం॥౩౩॥ దక్షిణమాహ॥తుల్యఇతి ॥ స్నే

హేనానువర్తతే తేనాచ్ఛిత్యేన స్నేహానువర్తీ ॥ ఉదాహరతి॥ నర్మేతి॥
అగ్రామ్య ఇష్టజనావర్జనరూపః పరిహాసో నర్మ- కేళీష్వితి విషయసప్తమీ-
స్వాభిమతభావప్రకాశకో దృగ్వికార ఆకూతం - తదుక్తం-ఆకూతం తద్య
త్ర భావస్స్వస్యభీష్టో విభావ్యత ఇతి - ప్రసాధనవిధిః స్రక్చందనాభరణా
దిః - ప్రభాతేతి ప్రభాతప్రాయేత్యర్థః - అత్ర వాక్యత్రయే.. యథాక్ర
మముక్తివిశేషేణ కలావినోదస్య-విలోకనవిశేషేణ వక్షస్స్థలావిష్కరణ
స్య-కరేణ వశీకరణస్య చ సూచనాద్వాణీలక్ష్మీవసుంధరాః ప్రతీయంతే-
అత్ర ప్రభాతమనిశ్చితగంతవ్యతయా చింతాకులత్వేనాస్య సమానురా

ల్యో నేకత్ర దక్షిణః ॥ అనేకాసు నాయికాస్వవైషమ్యేణ
స్నేహానువర్తీ దక్షిణో నాయకః ॥ యథా ॥ నర్మోక్త్యైవ
నిమంత్రితా స్మరకళాకేళీషు కాచిన్మయా సాకూతేన వి
లోకనేన హృదయం కస్యైచిదావిష్కృతం । కస్యాశ్చి
త్పరిహితః ప్రసాధనవిధిర్ద్రాలీకరేణక్వ వాగంతాస్మీత్య
నుచింతయైవ నృపతే రాసీత్ప్రభాతా నిశా॥ ౩౪॥ తథా చ॥
వాణీం ముఖేన నేత్రాభ్యాం శ్రియం దోష్ణా చ మేదినీం ।
మానయంస్తుల్యతాం ధత్తే తాసు రుద్రనరేశ్వరః ॥ ౩౫ ॥
వ్యక్తాగాగతభీర్ధృష్టః॥ స్పష్టం ॥ యథా॥ రాజ్యశ్రీపరి
భోగశంసి భవతః సర్వాంగమాలోక్యతే కస్తత్రాపి న
రోషస్తి సాహసమిదం తన్నామమయ్యర్పితం । జానే
త్వాం బహువల్లభం కిమపరం వక్తవ్యమల్పావయం త

గత్వా ప్రతీతే దక్షిణోయం నాయకః ॥ ౩౬ ॥ ఉదాహరణాంతరమా
హ ॥ వాణీమితి ॥ అత్ర వాణ్యాదీనాం వాచ్యత్వాన్ముఖాదిశబ్దైర్మ
హోక్త్యాదీనాం ప్రతీయమానత్వాచ్చ పూర్వోదాహరణాద్భేదః -
స్త్రీలింగమహిమ్నా ప్రతీయమానలౌకికనాయికాభేదాధ్యవసాయేన
వాణ్యాద్యనురాగేపి న శృంగారనాయకత్వభంగప్రసంగః ॥ ౩౫ ॥ ధృ
ష్టమాహ ॥ వ్యక్తేతి ॥ ఉదాహరతి ॥ రాజ్యేతి ॥ రాజ్యశ్రీస్తన్నా
మ్నీ కాచిన్నాయికా రాజ్యలక్ష్మీశ్చ-తత్పక్షే సర్వాంగం సప్తాంగాని -. ఆ

ల్పాదరిద్రాః- నామేతిప్రసిద్ధా-జల్పితైఃకింజల్పితసాధ్యంనాస్తీత్యర్థః-గ
మ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయాకరణత్వాత్తృతీయా - నకేవలంశ్రూ
యమాణైవక్రియానిమిత్తంకారకభావస్య - అపితుగమ్యమానాపీతిన్యా
సోద్యోతవచనాత్-బహుశశ్చైతదుక్తంతాతపాదైస్సంజీవిన్యాదౌ- ధ
నపరా రాజానోనవాల్లభ్యపరా ఇతినాయికాభిప్రాయః - అత్రత్వంత
రసంభోగప్రకాశనా గ్గోత్రస్ఖలనాచ్చాపరాధాభివ్యక్తిర్నిర్భీకత్వంచె
త్యస్యధృష్టత్వం-అన్యాసంభోగచిహ్నైఃకుపితత్వాదియంఖండితా॥ అధీ
రాపరుషైర్వాక్యైఃక్షపయేద్వల్లభంరుషేతిలక్షణాదధీరాచ॥ ౩౭॥ శఠ
మాహ॥గూఢేతి॥ఉదాహరతి॥ దృష్ట్వేతి ॥ అత్రదర్శనప్రియభాషణయో

ర్వ్యాంప్రీతిబాధకం వసుమతీయానామకింజల్పితైః ॥
౩౮ ॥ గూఢవిప్రియకృచ్ఛఠః ॥ నాయికామాత్రవిదితవి
ప్రియకారీశఠః॥ యథా॥ దృష్ట్వాపశ్యసి కేవలంనమనసా
వాచాప్రియంభాషసేనోభావేనభుజాంతరం ప్రకటయ
స్యగ్రేనచాభ్యంతరం । జ్ఞాతంకాకతినాథభూస్తవవరం
ప్రాణేశ్వరీధ్యాయతో మాదృక్షువిడంబనైవ తదలం
వ్యర్థైర్బహిస్సంభ్రమైః ॥ అత్రతత్తన్నాయకవిషయత
యాకాకతీశ్వరాణా ముదాహరణేనవీరరుద్రస్యైవవర్ణ
నం॥౩౯॥ ఏషాంనాయికానుకూలనేపీఠమర్దవిటచెటవిదూ

శ్చక్షుర్వాగింద్రియకరణకత్వావ్యభిచారాదేవ సిద్ధేర్దృష్ట్వావాచేతిచ
పునరుపాదానస్య తాత్పర్యనిషేధార్థత్వాన్నపౌనరుక్త్యం-భూః-పరం
భూరేవధ్యాయతశ్చింతయతోన్యాసక్తస్యేత్యర్థః - మాదృక్షుజనే
ష్వితిశేషః - దృశేఃక్సప్రత్యయోవక్తవ్యత్వాత్ - అత్రనాయికామా
త్రవిదితభావశూన్యదర్శనాదివిధానాదస్యశఠత్వం- నాయికాత్వధీరమ
ధ్యా॥వీరరుద్రగుణవర్ణనప్రతిజ్ఞాభంగంపరిహరతి॥అత్రేతి ॥ ౩౯ ॥ అథ
శృంగారనాయకస్య నాయికాసంబంధ నియమాత్తదను కూలనేసహా
యానాహ॥ఏషామితి॥ క్రమేణైషాంలక్షణమాహ॥కించిదిత్యాది॥ ప్రధా
నేతివృత్తనాయకాదీషన్న్యూనగుణః ప్రాసంగికేతివృత్తనాయకః కిం

విదూనశబ్దేనవివక్షితః-తదుక్తం॥ పతాకానాయకస్త్వన్యః పీఠమర్దో విచ
క్షణః । తస్యైవానుచరో భక్తః కించిదూనస్తుతద్గుణైరితి ॥ సచసుగ్రీవ
మ క ర ం దా ది॥ నా య కో ప యో గి గీ తా ది వి ద్యా నా
మేకవిద్యాభిజ్ఞో విటః కలహంసాదిః । వాక్యాంగవేషవికారాదినాహా
స్యకారీవిదూషకః ॥ ౩౭ ॥ అథసంభాషితనాయకసామాన్యగుణయోగి
నీనాయికేతిసామాన్యలక్షణం సిద్ధవత్కృత్యతద్విశేషాః కతిచిల్లక్షణోదా
హరణాభ్యాం నిరూప్యంతే ॥ అథేత్యాదినా॥ ౩౮॥ తత్రస్వాధీనపతికా
మాహ॥ ప్రియేతి॥ అధ్యుపరి ఇనః స్వామీయస్యాసా అధీనః ఆయత్తః - అధీ

పకనామానస్సహాయాః ॥ తేషాం స్వరూపం నిరూప్యతే॥
కించిదూనః పీఠమర్దః ఏకవిద్యో విటః స్మృతః॥ సంధానకుశల
శ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషకః ॥ స్పష్టమేషాముదా
హరణం॥ ౩౭॥ ....*

అథాష్టవిధాశ్శృంగారనాయికాః

స్వాధీనపతికాచైవ తథావాసకసజ్జికా।విరహోత్కం
ఠితాచైవవిప్రలబ్ధా చ ఖండితా॥ కలహాంతరితా చైవతథా
ప్రోషితభర్తృకా । తథాభిసారికా చేతి క్రమాల్లక్షణ
ముచ్యతే ॥ ౩౮॥ ప్రియోపలాలితానిత్యం స్వాధీనపతికా
మతా॥యథా॥ ప్రియాం సర్వంసహాం తైస్తైర్విశేషైరు
పలాలయన్ । ప్రతాపరుద్రనృపతిః ప్రతిక్షణమవేక్షతే ॥

నోఽస్యస్మిన్ ఆయత్త ఇత్యపరః-స్వస్మిన్నధీనః స్వాధీనః - యద్వా స్వస్మిన్న
ధీకృతమధీతి వా విగృహ్య-సప్తమీశౌండైరితి సమాసః ॥ అపదక్షేత్యాది
నా అధ్యుత్తరపదాన్నిత్యః ఖప్రత్యయః - సురతసుఖాస్వాదలోభేనాస
న్నత్వాత్ స్వాధీనఆయత్తః పతిర్యస్యాస్సాతథోక్తా ॥ ఉదాహరతి ॥ప్రి
యామితి॥సర్వంసహాత ఇతి సర్వంసహానామకాచిన్నాయికా - సంజ్ఞా
యామిత్యాదినాఖశ్ ప్రత్యయోముమాగమః- విశేషైర్వాసోంగరాగా
దిభిః ఉపలాలయన్నవేక్షత ఇత్యనేనాసన్నాయత్తరమణత్వం ప్రతీతేరి
దం స్వాధీనపతికా-నాయకస్త్వనుకూలః - భూపరిపాలనేనిత్యజాగరూ

నీయమిత్యపిగన్యతే॥ ౪౦॥ వాసకసజ్జికామాహ॥ ప్రియేతి॥ వాసే
వాసవేశ్మనిభోగోపకరణైస్సజ్జా సన్నద్ధా సైవ వాసకసజ్జికా - స్త్రీణాం
వారస్తు వాసక ఇతిపక్షే వాసకే వారదినే సజ్జయతి సజ్జీకరోతి హర్మ్యాగ్రేణ కే
ళీగృహాదికమితి వాసకసజ్జికా। అయమేవపక్షో విద్యానాథస్యాపి పక్షితః॥
ఉదాహరతి॥ స్వేతి॥ పరిష్కృత్యాలంకృత్య - ఉత్క - ఉన్మనసా ఉ
త్కంఠితయేత్యర్థః - ఉత్క ఉన్మనా ఇతి నిపాతనాత్సాధుః - అత్ర క్రీడా
గారపరిష్కారాదిభిరియం వాసకసజ్జికా - అతఏవోదాహృతాపి-తదుక్తం॥
ఉదాత్తా కేళివాసోంగమాల్యభూషానుసాధరా। గేయాభ్యవనసంస్కార
పరిబర్హాసనమేధినీ॥ ౪౧॥ విరహోత్కంఠితామాహ॥ చిరయతీతి॥ అ
వ్యళీక ఇతి శేషః- అతఏవ చిరయత్యవ్యళీకేత్యతిధని కేనోక్తం - అనపరాధ

కం॥ ప్రియాగమనవేళాయాం మండయంతీ ముహుర్ము
హుః। కేళీగృహం తథాత్మానం సా స్యాద్వాసకసజ్జికా॥
యథా॥ స్వతేజసా పరిష్కృత్య ప్రధానాగారముత్క
యా। ప్రియాభిషేకవేళాయాం వీరరుద్రః ప్రతీక్షితః॥
౪౧॥ చిరయత్యధికం కాంతే విరహోత్కంఠితోన్మనాః॥
యథా॥ నరేంకాన్యాతా సృష్టుణపరిసలేఖప్రత్యపలోక
యా వాగ్గోష్ఠ్యా సా చిరయతి సఖీభిర్న సులభః। సమానే
తుం కాంతం వ్రజనుదనబద్ధోంజలిరయం యతో విష్వద్రీవః

ప్రియవిలంబేనోన్మనా విరహోత్కంఠితేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ నేతి॥
అన్యాశంకానాయికాంతరాసక్తిరూపేత్యర్థః- అతఏవానపరాధ ఇతి భా
వః- తాదృగితిత్యాదాదిష్విత్యాదినాక్విప్ ప్రత్యయః- ఆసర్వనామ్న ఇతి తత
ఆత్వం - అత్ర దృశ్యర్థానాభావేఽపి సదృశ్యవయవార్థే తైలపాయికాదివ
ద్వ్యుత్పత్తిర్ద్రష్టవ్యా - అతఏవ ఆహ వ్యుత్పత్తికారః- తాదృశాదయోరూ
ఢిశబ్దా ఇతి - భావ్యేతు కర్మకర్తరి వ్యుత్పత్తిర్దర్శితా- తమివపశ్యంతీజ
నా పశ్యంతి యం స ఇవ దృశ్యమాన స్తమివాత్మానం పశ్యతీతి - గోష్ఠ్యా సంగీతా
ది ప్రసంగేన- అతఏవ వాగ్వాదరలితో నాయకః - త్వత్ప్రియసఖీ స్వయం ప్రశ
పత్నశ్రీపక్షః సర్వతో [illegible] - బుద్ధ్యాగిత్యాదినాక్విప్ ప్రత్యయః [illegible]

వదనోరితి పురద్వారిదేశః ॥ ౭౨ ॥ విప్రలబ్ధామాహ ॥ క్వచిదితి ॥ ఉ
దాహరతి॥ గచ్ఛేతి॥ ఆగమనసమయ ఇవాధునా పురోగంతుమశక్తాహ-అ
గ్రేగచ్ఛేతి - నిశీథః పరమర్ధరాత్ర ఏవ ప్రాప్తః- నతు ప్రియః- హే సం
కేతాలయస్త్వం మోక్ష్యసే - నాద్యాపి సంకేతస్థానం మోక్తుం శక్నోమీతి
భావః - అశ్రుభిర్న తు సుగత శ్రమజలాదినా పంకిల ఇత్యనేన ద్వారదేశం
ప్రతి యాతాయాతే సూచ్యేతే-అన్యథా పంకిలత్వాభావాత్ - అథ ప్రియ
ముద్దిశ్య సాయంతనాపరాధః కింతు బహువల్లభత్వే యాస్యాసక్తా యామ
స్యైవేత్యాహ॥ యద్వేతి॥ నాహమేకైవ త్వయా వంచితా కింత్వనుమంతా

కిరతి కిరణాంస్త్వత్ప్రియసఖః॥౭౨॥ క్వచిత్సంకేతమావే
ద్య దయితేనాథ వంచితా । స్మరార్తా విప్రలబ్ధేతి కళావిద్భిః
ప్రకీర్త్యతే॥యథా॥ గచ్ఛాగ్రే సఖి కా ప్రియాగమకథా
ప్రాప్తో నిశీథః పరం సంకేతాలయ మోక్ష్యసే మమ వృథా
జాతోఽశ్రుభిః పంకిలః। యద్వా రుద్రనరేశ్వరే ప్రియతమే
రాజ్యశ్రియో వల్లభే భారత్యా దయితే భువః కృత పదాః
ప్రాయో వయం వంచితాః ॥ ౭౩ ॥ నీత్వాన్యత్ర నిశాం
ప్రాతరాగతే ప్రాణవల్లభే । అన్యాసంభోగచిహ్నైస్తు
కుపితా ఖండితా మతా॥ యథా॥ రాత్రిర్వ్యామత్రయపరి
మితా వల్లభాస్త్రీసహస్రం మార్గాసక్త్యా మమ గృహమ
పి ప్రాతరేవాగతోఽసి । కింకర్తవ్యం వద నృపతిభిర్వీక్షణీ

రస్సఖ్యా దయితస్సర్వేఽపి మదీయా ఇత్యాహ॥ వయమితి॥ అత ఏవ న మమేత్యే
కవచనప్రక్రమభంగః- అత్ర భారత్యా దయితే భువ ఇతి పాఠస్సాధీయాన్
త్వితి నాయక ఇతి సమాసపాఠే వ్యాసప్రక్రమభంగప్రసంగాత్ - అత్ర
సంకేతమావేద్య దయితేన వంచితా సతీ కామార్తేతీయం విప్రలబ్ధా॥౭౩॥
ఖండితామాహ॥ నీత్వేతి॥ ఉదాహరతి॥ రాత్రిరితి॥ అత్యంతయామార్ధ
యోరత్యంతసంచారత్వేన రాత్రిత్వాభిమానాత్త్రియామేతి వ్యవహా
రః- సహస్రమితి - పంచశతాద్యాస్సదైకత్వేన సర్వాస్సంఖ్యాయసంఖ్య
యోరిత్యేకత్వం- తథాపి మార్గాసక్త్యా నతు మదుద్దేశేన- ప్రాతరేవ

విహారాననహార్యసమయ ఏవేతి భావః - అత ఏవాగసః ప్రయోజనం పృచ్ఛ
తి- కిమితి- యద్వా నైవాన్యత్ప్రయోజనం ప్రజాపాలనపరాణాం నృపా
ణామిత్యాహ ॥ నృపతిభిరితి ॥ కింతు తవైవం ప్రయాససజననార్థం- యద్వా
పాపం మనైవం జీవంత్యా ఇతి చింతయామీత్యాహ - కోపేతి- అత్ర ప్రా
తరాగతస్య ప్రియస్యాన్యాసంగవికారదర్శనాత్కుపితేయం ఖండితా- వ
క్రోక్త్యా ప్రియకోపోక్త్యా ధీరమధ్యా కృతాగసమితి లక్షణాద్ధీరమధ్యా
చ- నాయకస్తు ధృష్టః॥౨౨॥ కలహాంతరితామాహ॥ కోపాదితి॥ ప్రియం
ప్రణామాదినా ప్రసాదనపరమిత్యర్థః- తదుక్తం ॥ సత్యాపాగాజకావరతి
రుషమస్త్రా ప్రియంవదా। భజతే యా స్వయం ప్రీతః ప్రియా స్సభవతి స్త్రి
యా ఇతి- కలహాసతి సుఖానాంతరితా కలహాంతరితా॥ ఉదాహరతి॥ తన్వి

యాహి సర్వాః కోపాదోషస్తవ పునరహం కామమాయా
సయిత్రీ॥ ౨౨॥ కోపాత్ప్రియం పరాణుద్య పశ్చాత్తాపస
మన్వితా । కలహాంతరితా నామ సూరిభిః పరికీర్తితా॥ యథా
॥ తహా తహా అణుణఅంతో పిఓ తుఏ హీ అఅరోసకలుసే
ణ । అవహీరిదో ణ ముణం ఓగాఎ త్తిః ఓఅ వేఅణం సహాస్స॥
ఛాయా॥ తథా తథా అనునయన్ప్రియస్త్వయా హృదయ
రోపకలుషేణ । అవధీరితో న జ్ఞాతో రాజేతి వియోగవేద
నాం సహస్వ॥ ౨౩॥ దేశాంతరగతే కాంతే ఖిన్నా ప్రోషి

తి॥ తథా తథా అనునయన్ప్రియస్త్వయా హృదయరోపకలుషేణ। అవధీరి
తో న జ్ఞాతో రాజేతి వియోగవేదనాం సహస్వ (ముణిఅ మితి జాణిఅ ముణో జ్ఞ ఇ
తి జానాతేర్ముణాదేశః - వినారణమిః ఖిదేర్విసూరఇతి విసూరాదేశ ఇ
తి కోశాంతరే) తథా తథేత్యనేన పునః పునః ప్రణామాదిర్ద్యోత్యతే- అత్ర తా
దృశం రాజానం ప్రియమనాదృత్య కిమర్థమనునాదూయస ఇతి హృదయో
పాలంభాదియం కలహాంతరితా- నాయకస్తూత్తమః- కామతంత్రే ప్రియానివృ
త్తః కృద్ధానునయకోవిద ఇత్యాదిలక్షణాత్ ॥ ౨౩॥ ప్రోషితభర్తృకామా
హ॥ దేశేతి॥ కాంత ఇతి- కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యైరోపభోగైశ్చ సర్వదా
ఉపచారైశ్చరమణీయస్స కాంత ఇతీరిత ఇత్యుక్తలక్షణ ఇత్యర్థః॥ ఉదా

పంక్తి॥ త్రైలోక్యేతి॥ వ్యుష్టం ప్రభాతం తద్ధ్యానప్రతిబద్ధాః ప్రియచింతా ప్రరూఢాస్సాంద్రపులకా ఏవ వ్యాకీర్ణకా మేషవః కీలితకామబాణా యస్యాస్సాంతాస్తథోక్తాః- అత్ర చింతాజాగరాదిప్రతిపాదనాత్ఖిన్నత్వేనేయం ప్రోషితభర్తృకా॥ ౨౮॥ అభిసారికామాహ॥ కాంతేతి॥ కాంతస్యకర్మణః కర్తుర్వాభిసరణేఉద్యుక్తా - అతఏవోక్తం- స్మరార్తాభిసరేత్కాంతం సారయేద్వాభిసారికేతి॥ సారయేదితిదూత్యాదిముఖేనేతి శేషః॥ ఉదాహరతి॥ సంభ్రమైరితి॥ కాంతాభిసరణాయ కరేణుమానయేతి కయాచిదుక్తే సఖ్యావచనమేతత్ - అథవా నైవకరేణుస్థాభిసరణం దృష్టచరం శ్రుతచరం వేత్యాభాణకముఖేన సఖీ నాయికాయాః ప్రకటాభిసరణం వారయ

తభర్తృకా॥ యథా॥ త్రైలోక్యప్రథమానకీర్తిమహసః
శ్రీవీరరుద్రప్రభోస్సేవార్థం చిరయాత్సుకాకతిపురే భూ
పేషు యద్ప్రోషితః। ద్వారాసక్తదృశోనయంతిదివసా
న్వ్యుష్టాశయాంచక్షపాస్తద్ధ్యానప్రతిబద్ధ సాంద్రపులక
వ్యాకీర్ణకా మేషవః॥ ౨౮॥ కాంతాభిసరణోద్యుక్తాస్మ
రార్తాసాభిసారికా॥ యథా॥ సంభ్రమైరలమల్పజ్ఞైః ప్రే
యానస్తుమహీపతిః। కరేణుస్థాంనపశ్యామినశృణోమ్యభి
సారికాం॥ ౨౯॥ ఆసాంనాయికానుకూలనేసహాయాః॥
దూతీదాసీసఖీచేటీధాత్రేయీప్రాతివేశినీ॥ లింగినీశిల్పి

ని-అల్పంజానాతీత్యల్పజ్ఞేముగ్ధే - అత్రాతోనుపసర్గేకఇతికప్రత్యయో నత్విగుపధజ్ఞాప్రీకిరఃక ఇత్యాదినా- అతఏవాహభగవాన్కాత్యాయనః- ఆకారాదనుపపదాత్కర్మోపపదో విప్రతిషేధేనేతి-ఎతచ్చసంజీవనీసర్వంకషాదావసకృదుక్తంతాతపాదైః- అత్ర కాంతకర్మకాభిసరణముక్తం- ఏవంకాంతకర్తృకాభిసరణేప్యుదాహార్యం-ఏతాసాంచ॥ చింతానిశ్వాసఖేదాశ్రువైవర్ణ్యగ్లాన్యభూషణైః। యుక్తాష్షడంత్యాద్వేచాద్యే క్రీడాజివల్యప్రహర్షితైరిత్యుక్తదశవికారా ద్రష్టవ్యాః॥ ౨౯॥ అథాసాందూతీరాహ॥ దూత్య ఇతి॥ దాసీకర్మకరీ - సఖీస్నేహనిబంధనా కారూరజక్యాదిః ధాత్రేయీ ఉపమాతృసుతా- ప్రాతివేశినీ సవిధాపగృహవర్తినీ-లిం

గినీపరివ్రాజికా- శిల్పినీచిత్రకారాదిస్త్రీ - స్వా స్వయం చేతిమాత్యాః స
హాయాః- నాయకానుకూలనఇతి శేషః- స్వా చేతి- స్త్రీలింగేమూలంవ్యా
ఖ్యం - స్వోజ్ఞాతావాత్మనిస్వం త్రిష్వాత్మీయే స్వో స్త్రియాంధనఇతిన
పుంసకత్వేనాభిధానాత్ - అథవా స్వా స్వకీయాబాంధవస్త్రీసమావత్
తదుక్తం సర్వజ్ఞసోమేశ్వరేణ- భగినీస్యాలికావాపిమాతులస్యాథవాసు
తా। ఏతాభవంతిమాత్యస్తుబాంధవస్త్రీతిసంజ్ఞితాఇతి ॥ ౨౮॥ పద్మిన్యా
దీనాంజాతివాచిత్వం నముగ్ధాదివదవస్థావాచిత్వమిత్యాహ॥ పద్మినీతి॥ ప్ర
భృతిగ్రహణాచ్ఛంఖినీహస్తిన్యోర్గ్రహ్యేతే-లక్షణాదికమేతాసాం కామ
శాస్త్రఏవ ద్రష్టవ్యం - ఇత్థం స్వాధీనపతికాద్యవస్థాష్టకముక్త్వా తదాశ్ర

నీస్వాచ సహాయాః పరికీర్తితాః ॥ ఏతాసాం స్వరూపము
దాహరణంచ స్పష్టం ॥౨౮॥ కామశాస్త్రప్రసిద్ధాః పద్మినీ
చిత్రిణీప్రభృతయోజాతివిశేషాజ్ఞాతవ్యాః ॥ సంక్షేపే
ణనాయికాత్రివిధా- ముగ్ధామధ్యా ప్రౌఢా చేతి॥ ఉదయ
ద్యౌవనాముగ్ధాలజ్జావిజితమన్మథా । లజ్జామన్మథమధ్య
స్థామధ్యమోదితయౌవనా॥ స్మరమందీకృతవ్రీడా ప్రౌ
ఢాసంపూర్ణయౌవనా ॥ ౨౯ ॥ యథాక్రమముదాహర
ణాని॥ ముగ్ధాయథా ॥ ముగ్ధేయన్మనసోపిగోప్యమఖిలంత
న్మహ్యమావేద్యతేకింయాకాచిదహంతవప్రియసఖీ ప్ర
చ్ఛాద్యకింతాప్యసి। ఆసక్తిస్తవరుద్రదేవనృపతావాశా

యభూతానేక నాయికామధ్యే ముగ్ధాది త్రయం లక్షణోదాహరణా
భ్యాంప్రదర్శయతి ॥ సంక్షేపేణేత్యాదినా॥౨౯॥ తత్ర ముగ్ధాముదాహర
తి-ముగ్ధఇతి॥యాకాచిదనాప్తాకిం-వేత్యర్థః - అనుక్తేపితవమనోరథంజా
నామీత్యాహ ॥ ఆసక్తిరితి - అస్తీతి శేషః - ఆశాస్యతఇత్యేకంవాక్యం
యస్సర్వాభిరభిలష్యతఇత్యర్థః - యద్వా రుద్రనృపతౌతవాసక్తిరాశా
స్యతేఅస్మాభిరపేక్ష్యతఇత్యర్థః - ఆఙశ్శాసుఇచ్ఛాయామిత్యస్మాద్ధా
తోఃకర్మణియక్ - కింభవేదితిసంప్రశ్నేలిజ్ - అత్రాభిరూప్యాది గుణ
యోగసూచకేనసుతనుశబ్దేన ప్రథమయౌవనస్య దత్తోత్తరావీడయేత

నేనలజ్జావిజితమన్మథత్వస్యచ ప్రతీతేరియంముగ్ధా - ఆభిరూప్యస్యకా
స్యాంగానాంచాతిమార్దవం। ఏవమాదిగుణావస్థా ప్రథమయౌవనే భ
వేదిత్యుక్త్వా - కృతాధరాంగసంస్కారా సఖీకేళీషులాలసేత్యాదినాత
చ్చేష్టాశ్చోక్తాః - తచ్ఛ్లాఘ్యం ప్రణయైకవాచీత్యనేనసూచ్యతే ॥ ౨౦ ॥
మధ్యాముదాహరతి ॥ లీలేతి ॥ పూర్వరంగోనామనాట్యాదౌకర్తవ్యో
రంగప్రసాధనాఖ్యః కర్మవిశేషః- తదుక్తం - యన్నాట్యవస్తునః పూర్వం
రంగవిఘ్నోపశాంతయే। కుశీలవాః ప్రకుర్వంతిపూర్వరంగస్సకీర్తితఇతి-
లీలావిభ్రమాణాం యౌవనలబ్ధవిలాసానాం పూర్వరంగం తారుణ్యస్యవి
లాసహేతుత్వేనతత్పూర్వభావిత్వాత్పూర్వరంగత్వేనరూపణం -య
ద్వా లీలావిభ్రమాఏవపూర్వరంగోయస్యతత్తారుణ్యమేవరంగస్థలమితి
గమ్యతే- త్రపైవనేపథ్యంనీహారావరణసదృశీయవనికాఅగఏవతస్యాంత

స్యతేకింభవేదిత్యాశ్లాఘ్యంప్రణయైకవాచిసుతనుర్దత్తోత్త
రా వ్రీడయా॥౨౦॥ మధ్యా యథా॥ లీలావిభ్రమపూర్వ
రంగముదితంతారుణ్యమేత్యత్రపానేపథ్యాంతరబింబిత
స్మరకళాలాస్యప్రపంచశ్రియః॥ సఖ్యః పశ్యత కాకతీయ
నృపతౌభావానుబంధోజ్జ్వలః కోప్యస్యాస్తరళభ్రమోవి

రబింబితాస్మరకళాకామోద్దీపనం సైవలాస్యప్రపంచ శ్రీర్యస్యాస్తథో
క్తాయాః లజ్జామన్మథమధ్యస్థాయా ఇత్యర్థః - లాస్యలక్షణంతుసంగీతచూ
డామణౌ॥ శృంగారరసభూయిష్ఠైర్భూరిభావతరంగితైః॥ అంగైరనంగస
ర్వస్వైశ్శోభాతిశయశాలిభిః ॥ అన్వితోనృత్తభేదోయస్తల్లాస్యమితికథ్య
తఇతి॥ బింబగ్రహణోచితనేపథ్యంతదంతరేనర్తనంచతత్రైవోక్తంమం
డలినృత్తప్రస్తావే॥ నీరంధ్రాశ్రితకర్తవ్యాస్నిగ్ధాయవనికాదిమా । అప
రేద్వేయవనికేనీహారావరణోపమే । ప్రేక్షకాణాంవితన్వానానానయానా
సందకందళం। నేపథ్యాంతరితాభూత్వానర్తకీనృత్తమాచరేదితి॥ భావస్య
రత్యాఖ్యస్థాయిభావస్యానుబంధోవిచ్ఛేదాభావః - సజాతీయవిజాతీయై
రతిరస్కారఇత్యర్థః - అథవాభావానాంసాత్త్వికసంచారిణామనుబంధః
కల్లోలవదసకృదనువర్తనం తేనోజ్జ్వలోమనోహరః నాట్యపక్షేభావోనా

మవ్యాపారవిశేషః-తదుక్తం - వాగంగసత్త్వాభినయైర్ముఖరాగోపశోభి
తైః । భావయన్నాంతరగం భావం వ్యాపారో భావ ఇష్యత ఇతి ॥ కోప్యనిర్వ
చనీయః-శృంగార ఏవ నాట్యం నర్తనం తస్య క్రమః-పశ్యతేత్యస్య వాక్యా
ర్థః కర్మ॥౫౧॥ ప్రౌఢాముదాహరతి॥ సహేలమితి॥ ప్రకృత్యా మధురం
ప్రియదర్శనం- వ్యక్తశృంగారసూచకోంతఃకరణవికారో హేలా - తత్స
హితం యథా భవతి తథా పశ్యంత్యాః - అత ఏవ తదాత్వే తత్కాలే ప్రియ
దర్శనసమయ ఇత్యర్థః - ప్రత్యుద్యంతి ఉత్పద్యమానాని వివిధాని చలితా
నికర్ణకండూయనకుచపీడననాభికోమలాంగవిన్యాసాః- సుకుమారాంగ
విన్యాసో లలితం పరికీర్త్యత ఇతి లక్షణాత్ - తేషామాటోపేన మధురమితి
స్మరమందీకృతవ్రీడత్వముచ్యతే- రసస్య శృంగారస్య ప్రాదుర్భావాదు
దయాదనుభావాదిత్యర్థః॥ ఉత్పన్నా రతిరేకత్ర ప్రథమం దర్శనాదిభిః। హ్రీ

జయాతి శృంగారనాట్యక్రమః॥ ౫౧ ॥ ప్రౌఢా యథా॥
సహేలం పశ్యంత్యాః ప్రకృతిసుభగం దుద్రస్వపతిం తదా
త్వప్రత్యుద్యద్వివిధలలితాటోపమధురం । రసప్రాదు
ర్భావా ద్యుగపదుదయత్సాత్త్వికమహా మృగాక్ష్యా
స్తారుణ్యే కుసుమశరశిల్పం విజయతే॥ ౫౨॥ భేదాంతరం య

దారంభానుభావేన శృంగారం పిశినష్టి నేతి వచనాత్ ॥ కుసుమశరశిల్పం
కామకళాకౌశలం- అత్ర దయితావలోకనకాలే అంగానాం సాతిశయవిశే
షకథనాద్విలాసః- తత్కాలీనో విశేషస్తు విలాసోంగక్రియాదిష్వితి లక్ష
ణాత్ ॥ ౫౨ ॥ విస్తరభయాదస్మాభిరుపేక్షితానాం ధీరాద్యవస్థానాము
దాహరణాని స్వయమేవ ద్రష్టవ్యానీత్యాహ॥ భేదాంతరమితి ॥ అత్రా
యం నాయికాసంగ్రహః - స్వాన్యాసాధారణా చ స్వా ముగ్ధామధ్యాప్ర
గల్భికా। అద్యైకధా త్రిధాన్యే ద్వే ధీరాధీరోభయాత్మనా ॥ జ్యేష్ఠాకనిష్ఠా
భేదేన తే ఏవ ద్వివిధే పునః । అన్యా కన్యా పరోఢా చ వేశ్యా త్వేకేతి షోడశ॥
స్వాధీనపతికాద్యష్టావస్థాభిస్తాస్సమన్వితాః । ప్రత్యేకమష్టధా ముఖ్యామ
ధ్యాహీనేతి తాస్త్రిధా। ఇత్యేవం నాయికావస్థాస్సముదాప్రోష్టాగ్ని సమ్మి
తాః (౩౮౪) ॥ విరహోత్కంఠితా చైవ విప్రలబ్ధాభిసారికా । ఇత్యాన

స్థాత్రయం ప్రాహుః కేచిత్తు-వ్యాపరోధయోః । చతుఃపంచాశదధికత్రి
శత్యాసాంతదాభవేత్ ॥ ఇత్థం ప్రసక్తమనుప్రసక్తం చ పరిసమాప్యపరిమ

ధాసంభవముదాహార్యం ॥ గుణాలంకారాణాం రసమహతి కావ్యే
విలసితం స్ఫురచ్ఛబ్దార్థాభ్యాం తదపి హృదయానందిభవతి। తదో
రప్యున్మేషస్ప్రీవదమృతమాధుర్యసుభగః పరం పుణ్యశ్లోకం చరిత
మనుబధ్నన్విజయతే ॥ ఏష సంగ్రహశ్లోకః ॥ ౫౩ ॥ ....

(ఉపస్కార-రహేతూనాం గుణాలంకారాణాం సద్భావేలంకార్యే-స
తి చరితార్థత్వం । యస్యాలంకారాశ్రయత్వం తదేవ లోకన్యా
యేనాలంకార్యం । తేన గుణాలంకారాణాం కావ్యమేవాశ్రయ
భూతమితి తదేవాలంకార్యం । రసాదేరలంకార్యత్వోక్తిః ప్రా
ధాన్యేనాత్మన ఇవ హారనూపురాద్యలంకార్యత్వం । జీవితభూత
త్వాద్రసాదేః కావ్యాత్మతా। క్వచిద్రసస్య ప్రాధాన్యం । క్వచి
దలంకారస్య ప్రాధాన్యం - క్వచిద్వస్తునః ప్రాధాన్యం చ ॥ రస
ప్రాధాన్యం యథా ॥ ఈషదంకురితవిభ్రమచారౌ దేహపల్లవిత
కాంతినితన్వ్యాః । యౌవనే ముకుళితస్తనమాత్రే పుష్పితశ్చ ఫలి
తశ్చ మనోభూః ॥ ఏతత్కాంచిద్బాలామాలోక్య సస్పృహస్య ప్ర
తాపరుద్రస్య వచనం ॥ అత్ర శృంగారరసో వ్యజ్యతే ॥ అలంకార
ప్రాధాన్యం యథా ॥ కీర్త్యా ప్రతాపరుద్రస్య విహరంత్యాం దిగం
తరే । లోకాలోకతటాశ్మశ్వద్ధ్రివచ్చంద్రోపలాంకితాః ॥ అత్ర
చంద్రకాంతకుట్టిమానాం లోకాలోకాచలతటానాం రుద్రదేవ
కీర్త్యా చంద్రికాబుద్ధ్యా శశ్వద్ద్రవో భూదితి భ్రాంతిమదలంకారో
వ్యజ్యతే ॥ వ్యంగ్యావస్థాయామలంకారస్యాపి ప్రాధాన్యమస్త్యే
వ ॥ వస్తుప్రాధాన్యం యథా ॥ అవతరతి వీరరుద్రే కాకతివంశే
త్రిలోకమహనీయే । త్యక్త్వా దుగ్ధపయోధిం తల్పఫణీశస్స్వపాం
దిరం ప్రాప్తః ॥ అత్ర తల్పఫణీశో దుగ్ధాంబుధిం విహాయ స్వగృ

ప్రకృతం పుణ్యశ్లోకగుణవర్ణనముపసు-ర్వన్నుపసంహరతి ॥ గుణేతి ॥ పుణ్యః
శ్లోకో యశో యస్మిన్ తత్పుణ్యశ్లోకం పద్యే యశసి చ శ్లోక ఇత్యమరః ॥ ౫౩ ॥

హంప్రాప్త ఇత్యనేన క్షీరసముద్రే హరిరాస్త ఇతి వ్యజ్యతే ॥ అ
నేన పురుషోత్తమః ప్రతాపరుద్రరూపేణ కాకతీయకులే వతతార ఇ
తి వస్తు వ్యజ్యతే॥ ఇతి త్రివిధం వ్యంగ్యప్రాధాన్యం ॥ కావ్యమాత్రే
త్యనుకాలంకారాణాం విలాసః ॥ తచ్చ కావ్యం శబ్దస్ఫురణేనార్థ
స్ఫురణేన తదుభయస్ఫురణేన చ సహృదయహృదయానందిభవతి॥
శబ్దస్య స్ఫురణం నామ ప్రౌఢబంధస్యాడంబరః- యశ్శబ్దాడంబర
ఆరభట్యాం ప్రతిపాదయిష్యతే తచ్ఛబ్దస్ఫురణం॥ యథా॥ క్రోడీ
రఘువనక్షీణాః క్షతజగద్రోభాద్విరీప్స్యక్రమాః క్షుద్రక్షత్రియ
పక్షవిక్షణవిధౌ ప్రోత్తప్తకాక్షేయకాః । ఉద్దామోద్యమనప్ర
రుద్రనృపతేర్దోర్దండవేదండయో ర్గర్జద్దుర్జన గర్వపర్వతభి
దాదంభోళయః కేళయః । అచుంబితార్థసంపత్తిరర్థస్ఫురణమి
ష్యతే ॥ యథా॥ ఖగ్గె జుజ్ఝవిజుంభివరిపుమహీణాహంజలింబింబి
అం పెక్ఖింతో జయలచ్ఛివాసకమలం మణ్ణంతి విణ్ణాణిణో । మణ్ణేవీ
రపఆవరుద్దపిహుణో జణ్ణె సుఘుత్తుం ఉణో సత్తిం ఎరిపుజీవిఆఇవిహి
ణో పత్తస్సపీఢంబుఅం॥ ఛాయా॥ ఖడ్గే యుద్ధవిజృంభితే రిపుమహీ
నాథాంజలిం బింబితం ప్రేక్షంతో జయలక్ష్మివాసకమలం మన్యం
తే విజ్ఞానినః । మన్యే వీరప్రతాపరుద్రవిభోర్జన్యే మృగృహీతుం పున
స్సప్తైరిపుజీవితాని విధేః ప్రాప్తస్యపీతాంబుజం ॥ ఉభయస్ఫు
రణం యథా॥ ఉద్యద్బృంహితగర్జితైః కరిఘటాకాదంబినీడంబ
రైః క్రోడీభృతకూటకోపరోధపటుభిస్సద్యస్స్ఫురద్భిక్తతైః । ప్రా
వృట్సంభ్రమశంసినో రిపువధూబాష్పద్రవం దుర్దినం కుర్వంతశ్చ
లమర్తిగండనృపతేర్జైత్రప్రయాణోద్యమాః ॥ ఏవంవిధశబ్దా
ర్థస్ఫురణాభ్యాం కావ్యస్య చారుత్వం॥ శబ్దార్థయోరపి పుణ్యశ్లో
కచరితవర్ణనేన సహృదయహృదయానందిత్వం ॥ అతో నాయక
స్యైవ కావ్యే ప్రాధాన్యం ॥ కులాచారయశశ్శౌర్యశ్రుతశీలాది

(ఉపహారహేతూనా మిత్యాద్యతిశ్లాఘాకారణమిత్యంతో గ్రంథో బ
హుషు కోశేషు న దృశ్యతే నాపి వ్యాఖ్యాతః కుమారస్వామిసోమపీథినా.

వర్ణనం। క్రియతే నేతురేవం యత్తదేవ బహుసమ్మతం॥ అథవా ప్ర
తిపక్షస్యవర్ణయిత్వాసనాస్పహానిః । తజ్జయాన్నాయకోత్క
ర్షవర్ణనంచ మతం క్వచిత్॥ యథాక్రమముదాహరణం॥ తత్వం
యస్సపరః పుమానవతరో యస్యాన్వయే కాకతిక్ష్మాపానాం చరి
తం చ యస్య భువనక్షేమంకరప్రక్రమం । శ్లాఘాయస్య లఘూ
కృతామరతరుస్త్వర్థిను చింతామణిః సోయం విశ్వధురంధరో విజ
యతే శ్రీవీరరుద్రో నృపః ॥ యత్తేజః ప్రతిపక్షభూపవిహరద్గ
ర్వాంధకారాతపో యద్దోరర్గళవిక్రమస్త్రిజగతీశుద్ధాంతదౌ
వారికః। సో౽ప్యాసీన్మృధి సేవణక్షితిపతిస్సన్నాహభేరీధ్వనిం శ్రు
త్వారుద్రనరేశ్వరస్య మహతో భీతః పలాయ్యాకులః॥ ఏవంవిధవ
ర్ణనముత్పాద్యే నాయకే న ఘటతే । తస్య లోకప్రసిద్ధ్యర్థం స
బలవ్యపదేశాదయో బహుధావర్ణయితుమేవోచితాః । స్వతస్సిద్ధే
తు నాయకే ద్వైవిధ్యమపి సంభవతి । తస్య సబలవ్యపదేశాదీనాం
లోకప్రసిద్ధత్వాత్ తద్విభిన్నబలవత్ప్రతిపక్షవిజయవర్ణనం యుక్తం॥
ఏవం స్వతస్సిద్ధోత్పాద్యత్వభేదేన నాయకస్య ద్వైవిధ్యం-తత్ర చ॥
ధీరోద్ధతే యథారౌద్రో ప్రవర్ణ్యతే బాహ్యసంభ్రమః॥ యథా చ ధీర
లలితే శృంగారో బహుభావకృత్ ॥ న ధీరోదాత్తవిషయే తథా వర్ణ
నమిష్యతే। కార్యతో రససంపూర్తిస్తస్మిన్నప్యుచితక్రమా॥ హా
స్యాదీనాం తథాన్యేషాం రసానామపి కీర్తనం। మందోద్యమానుభా
వం స్యాద్ధీరోదాత్తే తు నేతరి ॥ సర్వనాయకాతిశయత్వాద్ధీరోదా
త్తస్య తద్విషయత్వం ప్రబంధానామతిశ్లాఘాకారణమ్, ...

ఇతి శ్రీవిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణాలంకార
శాస్త్రే నాయకప్రకరణం సమాప్తం.

ఇతి పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయకోల
చలమల్లినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయార్య
స్యానుజేన కుమారస్వామిసోమపీథినా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యా
నే రత్నాపణాఖ్యే నాయకనిరూపణం నామ ప్రథమం ప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

ప్రతాపరుద్రీయం- సవ్యాఖ్యానం.

కావ్యప్రకరణమ్.——౨.

అథ ప్రాసంగికం నాయక స్వరూపం నిరూప్య ప్రకృతం కావ్యస్వ
రూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ కావ్యసామాన్యలక్షణమాహ॥ గు
ణేతి॥ అత్ర గద్యపద్యేత్యాదినా కావ్యస్య త్రైధావిభాగో దర్శితః - శేషం
లక్షణం- అత స్తదేవ నిష్కృష్యాహ॥ అదోషావితి॥ అత్ర సూత్రే ప్రథమ
మనుపాత్తస్యాపి దోషవర్జనస్యాదౌ వ్యాఖ్యాన మల్పోపి దోషః ప్రమా
దాదినాప్యనుపేక్ష్య ఇతి ద్యోతయితుం-తదుక్తం దండినా॥ తదల్పమపినో

కావ్యస్వరూప నిరూపణం.

అథ కావ్యస్వరూపం నిరూప్యతే ॥ గుణాలంకారసహితౌ
శబ్దార్థౌ దోషవర్జితౌ । గద్యపద్యోభయమయం కావ్యం
కావ్యవిదో విదుః ॥ అదోషౌ సగుణౌ సాలంకారౌ శబ్దార్థౌ
కావ్యమితి కావ్యసామాన్యలక్షణం॥ ౧॥ శబ్దార్థౌ మూర్తి
రాఖ్యాతౌ జీవితం వ్యంగ్యవైభవం। హారాదివదలంకారా
స్తత్ర స్యు రుపమాదయః ॥ శ్లేషాదయో గుణాస్తత్ర శౌ
ర్యాదయ ఇవ స్థితాః। ఆత్మోత్కర్షావహా స్తత్ర స్వభావా
ఇవ రీతయః ॥ శోభామాహార్యకీం ప్రాప్తా వృత్తయో వృ

పేక్ష్యం కావ్యే దుష్టం కథంచన । స్యాద్వపుస్సుందరమపి శ్విత్రేణైకేన దు
ర్భగమితి॥ ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంక ఇ
తి తు కావ్యవ్యతిరిక్తవిషయమితి ద్రష్టవ్యం ॥ ౧ ॥ అథ వక్ష్యమాణలక్షణశ
బ్దార్థాదికావ్యసామగ్ర్యాం శరీరాదిలోకసామగ్రీమారోపయతి ॥ శబ్దా
ర్థావిత్యాది ॥ స్వభావా జాతిప్రయుక్తధర్మాశ్చేష్టాదయః - ఆహార్యకీం
కృత్రిమాం- వృత్తయో వర్తనాని - పదానామానుగుణ్యం పదఘటనామయా

సహిష్ణుత్వం-రసశ్శృంగారాదిరాస్వాద్యతేయేనగాంభీర్యేణ తస్యవిశే
షాఃరసాస్వాదప్రభేదాః ॥ ౭॥ అథయథాయోగంవివేచయన్నాదౌతా
వచ్ఛబ్దార్థౌవిభజతే - వాచకేత్యాదినా॥క్రమేణాభిధాలక్షణావ్యంజనా
వ్యాపారైరర్థావబోధకాశ్శబ్దాః వాచకలాక్షణికవ్యంజకాః- తైరేవబో
ధ్యాఅర్థా వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యాఇతివివేకః - ననుచతుర్థే తాత్పర్యార్థేజా
గ్రతికథమర్థత్రైవిధ్యోక్తిరిత్యాశంక్యతస్యతృతీయేంతర్భావఇత్యాహ ॥
తాత్పర్యార్థఇతి॥ అత్రవక్తృబుద్ధిసన్నిధాపితోవాక్యావగమ్యోవాక్యా
ర్థోరసాదిరూపస్తచ్ఛబ్దేనోచ్యతే - తస్మిన్ పరాస్తత్పరాస్తదా సక్తాస్త
ద్విషయాఇత్యర్థః- తేషాంభావస్తాత్పర్యం-నన్వభిహితానాంపదార్థానా
మర్థాభిధాయినాంవాపదానాం విశిష్టార్థప్రత్యాయనశక్తిస్తాత్పర్యమితి
మతభేదేనమీమాంసకావర్ణయంతి - అతస్తన్మతేదేవదత్తగామానయే

త్తయోయథా । పదానుగుణ్యవిశ్రాంతిశయ్యాశయ్యేవ
సమ్మతా ॥ రసాస్వాదప్రభేదాస్స్యుః పాకాఃపాకాఇవ
స్థితాః । ప్రఖ్యాతా లోకవదియం సామగ్రీకావ్యసంప
దః ॥ ౭ ॥ వాచకలక్షకవ్యంజకత్వేనత్రివిధంశబ్దజాతం।
వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యత్వే నార్థజాతమపిత్రివిధం। తాత్ప

త్యాదౌదేవదత్తకర్తృకదండకరణకగోకర్మకానయన రూపో విశిష్టార్థఏవ
వ్యంగ్యత్వవిధురస్తాత్పర్యాదవగతత్వాత్తాత్పర్యార్థ ఇత్యుచ్యతే కథమ
స్య వ్యంగ్యేంతర్భావఇతిచేత్సత్యం - నహితావన్మాత్రే కవిసంరంభవి
శ్రాంతిఃకావ్యశబ్దాన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తివిషయభూ
తస్యప్రధానస్యప్రయోజనాంతరస్యాసంభవాత్ - కింతుతదర్థస్యకా
రేణప్రతీయమానేనసామాజికానందాస్వాదఫలేరసాదావర్థాంతరే- అత
స్సఏవతాత్పర్యార్థః- తత్ప్రత్యాయకపదార్థశక్తిరేవతాత్పర్యంకవిసమ
యే-తచ్చనాభిధా- స్వార్థేసంకేతాభావాత్ - నాపిలక్షణా - ముఖ్యా
ర్థబాధాద్యభావాత్ - అతోవక్ష్యమాణలక్షణస్యవ్యంజనస్యైవేదం నా
మాంతరకరణమితితదర్థస్యవ్యంగ్యార్థత్వమేవేతిభావః - తర్హ్యత్రసం
సర్గరూపోవాక్యార్థఃకథంప్రతీయతఇతిచేత్ తార్కి- కాణామివవాక్యమ

హ్యామ్నః పునస్తాత్పర్యేణ మీమాంసకానామివేతి బ్రూమః - అతఏవ
తైవర్ణయంతి- ఆకాంక్షాదిమత్త్వే సతి పదానాం పదార్థానాం వా సమన్వ
యశక్తిర్వాక్యం- తద్బలాయాతో వాక్యార్థః- తాత్పర్యార్థస్తు పరిణతివిర
సం పనసఫలం పరిణతిసురసమామ్రఫలమిత్యాది నిందాప్రశంసాదివాక్యే
షు హానోపాదానాదిరూప ఏవ నాన్యః - తాత్పర్యమపి భావాభిప్రా
యాద్యపరపర్యాయం- ఉద్దేశో నామ వక్తృధర్మో న మీమాంసకానామివ
వాక్యధర్మ ఇతి - తదేతదుదయనాచార్యైః కుసుమాంజలావుద్దేశ ఏవ తా
త్పర్యమిత్యేతచ్ఛ్లోకవ్యాఖ్యానావసరే ప్రతిపాదితం - యద్వా వైయాసి
కదేవతాధికరణేఽర్థాంతరాభావే సంసర్గ ఏవ తాత్పర్యార్థస్తత్సద్భావే
తత్రైవ ప్రతీతివిశ్రాంతేస్స ఏవ తాత్పర్యార్థో న సంసర్గ ఇతి ప్రతిపాది
తం- తద్వదత్రాపి ద్రష్టవ్యం - కావ్యే సంసర్గమాత్రవిశ్రాంతిర్న సంభవ
తీత్యుక్తం- తర్హ్యవ్యంగ్యమపరం స్మృతమితి కావ్యప్రకాశవచనస్య కాగతి
రితి చేన్నైష దోషః - అవ్యంగ్యమిత్యత్రానుదరా కన్యేతివదీషదర్థ

ర్యార్థోఽపి వ్యంగ్యార్థ ఏవ న పునః పృథగ్భూతః । అభిధాల

త్వేనాస్ఫుటవ్యంగ్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్ - తదుక్తమలంకారసుధాని
ధౌ ॥ అనుల్బణత్వాద్వ్యంగ్యానామవ్యంగ్యం చిత్రమీరితం। వ్యంగ్యస్యా
త్యంతవిచ్ఛేదః కావ్యేషు క్వాపి నేష్యత ఇతి- ఏవం చ సతి ప్రాచీనాలంకార
శాస్త్రకారాణాం సంసర్గరూపవాక్యార్థస్య తాత్పర్యార్థత్వేన ప్రతిపా
దనం మతాంతరాభిప్రాయేణేతి ద్రష్టవ్యం- అతఏవోక్తం కావ్యప్రకాశే-
తాత్పర్యార్థోఽపి కేషుచిదితి - ఉక్తం చ సుధానిధౌ ॥ అస్మన్మతం తాత్పర్య
వ్యాపారాపేక్షం న భవతీతి - విద్యాధరేణాప్యుక్తం తాత్పర్యం నామ
వ్యాపారాంతరం పరైరభ్యుపగతమితి తస్మాద్వ్యంజనాపరపర్యాయమే
వ తాత్పర్యం కైశ్చిదంగీకృతం నాన్యదితి సిద్ధం- అతఏవోక్తం భావప్రకాశే॥
అతో ధ్వన్యాఖ్యతాత్పర్యగమ్యమానత్వతస్స్వతః । కావ్యే రసాలంక్రి
యాదిర్వాక్యార్థో భవతి స్ఫుటమితి- ఉక్తం చ ధ్వన్యాచార్యైః ॥ యత్త్వ
భిప్రాయవిశేషరూపం వ్యంగ్యం శబ్దార్థాభ్యాం ప్రకాశ్యతే తద్భవతి వివ
క్షితం తాత్పర్యేణ ప్రకాశ్యమానమితి॥ వృత్తయోఽపి త్రివిధా ఇత్యాహ॥ అ

భిధేతి॥ గౌణవృత్తిర్లక్షణాతో౽భిన్నేతిప్రాభాకరాః- తదయుక్తం - త
స్యాలక్షణాయాం మంతర్భావాదిత్యాహ గౌణవృత్తిరితి - గుణనిమిత్తా
వృత్తిర్గౌణవృత్తిరిత్యర్థః-అత్ర హేతుమాహ॥ సంబంధేతి॥ లక్షణాయా
అపితథాత్వాదితిభావః - ముఖ్యార్థయోగస్సంబంధః - తద్బాధోనుపప
త్తిః - అగ్నిర్మాణవకఇత్యత్రాగ్నిలక్షితపైంగళ్యాదిగుణసామాన్యయో
గస్సంబంధః - అనగ్నావగ్నిశబ్దప్రయోగోనుపపత్తిః- అతో౽భయనిష్ఠ
స్యగుణసామాన్యరూపస్య గుణవిశేషరూపస్య వాసాదృశ్యస్యసంబంధ
రూపత్వం-తస్యచో౽భయనిరూపణీయత్వసాధర్మ్యేణోపచారాత్ ః తదు
క్తంవాక్యపదీయే-సాదృశ్యమాత్రంసామాన్యంద్విష్ఠంకైశ్చిత్ప్రతీయతే।
గుణభేదో౽ప్యభేదేనద్విప్రవృత్తిర్వావివక్షితఇతి - ననుగౌణ్యాంయథాసం
బంధస్యలక్ష్యవిశేషణత్వేనాన్వయోనతథాలక్షణాయాం- అతఃకథము

> క్షణావ్యంజకాఖ్యాస్తిస్రశ్శబ్దవృత్తయః। గౌణవృత్తిరపి
> లక్షణాప్రభేదఏవ - సంబంధానుపపత్తిమూలకత్వాత్ ॥
> యథాగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్ర అగ్నిసాదృశ్యవిశిష్టమాణవ
> కప్రతిపత్తిర్వివక్షితా- తథైవగంగాయాంఘోషఇత్యత్ర
> గంగాసంబంధవిశిష్టతీరప్రతిపత్తిర్వివక్షితా - గంగాసం
> బంధస్యోపలక్షణత్వే ఘోషగతపవిత్రత్వాద్యసిద్ధేః॥ అత

నయోస్సంబంధమూలకత్వసామ్యమిత్యాశంక్య లక్షణాయామపిసంబం
ధస్యవిశేషణత్వంసదృష్టాంతమాహ॥ యథాగ్నిరితి ॥ అత్రసాదృశ్యస్య
మాణవకనిష్ఠత్వాత్తస్యతద్విశిష్టత్వం - అన్యత్రగంగాశబ్దబోధ్యత్వహే
తుకప్రవాహాత్మకత్వప్రతీతివిషయత్వమేవ తీరస్యాపిగంగాసంబంధవిశి
ష్టత్వం - ఏవంచసో౽త్రతీరరూపోనేకశబ్దబోధ్యత్వేనతాదాత్మ్యప్రతీతే
స్తే౽తోధర్మాఅత్యంతపావనత్వాదయస్తీరే ప్రతీయంతఇతిప్రయోజన
సిద్ధిః- ఏవమనంగీకారేతదసిద్ధిరేవబాధికేత్యాహ॥గంగాసంబంధస్యేతి॥
ఉపలక్షణత్వ ఇతివేదం సముద్రాదితీరం కింతుగంగాతీరమితిగంగాసం
బంధమాత్రప్రతీతావిత్యర్థః-ఘోషగతేతి-తీరద్వారేతిభావః - తథా
సతిగంగాతీరేఘోషఇతిముఖ్యశబ్దాభిధానాల్లక్షణాయాం భేదోనస్యాదితి

స్యాదయం-నవమాభూద్భేదః ఇత్యేవ వక్తుంయుక్తం- తథాసతిముఖ్యాసంభవతి
గౌణస్యాన్యాయ్యత్వాత్సర్వసంప్రతిపన్నాలక్షణైవోత్సీదేదితి - అనేన
సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనానాం త్రయాణామపి లక్షణాబీజత్వము
క్తం- తస్యావిభాగమాహ॥ అతఎవేతి॥ నిమిత్తభేదాదిత్యర్థః-అత్రసా
దృశ్యశబ్దేనారోపాధ్యవసాయహేతవోన్యేపి కార్యకారణ భావాదయ
స్సంబంధాఉపలక్ష్యంతే-సంబంధశబ్దేనతద్వ్యతిరిక్తాగోబలీవర్దన్యాయే
నోచ్యంతే- ద్వయోరపిప్రత్యేకంద్వైవిధ్యమాహ ॥ సంబంధేత్యాది ॥
అత్రయద్యపిసారోప సాధ్యవసాయయో స్సాదృశ్యనిమిత్తత్వేగౌణ
త్వంగౌర్వాహీకోగౌరయమిత్యాదౌ - కార్యకారణభావాదిసంబంధాం
తరనిమిత్తత్వేతుశుద్ధత్వం- ఆయుర్ఘృతమాయురేవేదమిత్యాదౌ - ఏవం
చాతుర్విధ్యేజహదజహల్లక్షణాభ్యాం సహాషోఢాలక్షణేతి కావ్యప్రకాశే

> ఏవసాదృశ్యనిబంధనా సంబంధనిబంధనా చేతి ద్వివిధాల
> క్షణా । సంబంధ నిబంధనాచ జహద్వాచ్యాఅజహద్వా
> చ్యాచేతిద్వివిధా । సాదృశ్యనిబంధనాసారోపాసాధ్యవ
> సాయాచేతిద్వివిధా।ఏవంలక్షణాచతుర్విధా॥ కైశిక్యా
> రభటీసాత్వతీ భారతీచేతి రచనాశ్రితత్వేనరసావస్థాన
> సూచకాశ్చతస్రోవృత్తయః । తథాచోక్తందశరూపకే॥

కారః - తథాపిముఖ్యార్థస్యహానోపాదానారోపాధ్యవసాయలక్షణో
నాధివశాచ్చాతుర్విధ్యమేవలక్షణాయాః - ఆయుర్ఘృతమాయురేవేద
మిత్యాదావపిగౌణత్వస్యైవసుకల్పత్వాచ్చ - తదుక్తమలంకారచూడా
మణౌ॥యత్రవస్త్వంతరేవస్త్వంతరముపచర్యతేసగౌణోర్థః-యత్ర
నతథాసలక్ష్యఇతివివేకఇతి - కుశలప్రవీణాదిశబ్దానాంసాక్షాత్సంకేతవి
షయత్వేన ముఖ్యత్వాన్నరూఢి హేతుకత్వంలక్షణాయా ఇత్యాచార్య
హేమచంద్రః - రూఢిపయోశ్రయణేతుప్రయోజనలక్షణాపేక్షంచాతు
ర్విధ్యమితిజ్ఞేయం ॥ నను కైశిక్యాదివృత్తీనాం విద్యమానత్వాత్కథం
తిస్రశ్శబ్దవృత్తయ ఇత్యాశంక్య శబ్దసందర్భాశ్రితత్వాత్తాసామశబ్దవృ
త్తిత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ॥ కైశికీతి ॥ రసాద్యనుగుణత్వే నౌచిత్యేనా

నర్థవ్యాపారః కైశిక్యాదిః - తాదృశ ఏవ శబ్దవ్యాపారో వైదర్భ్యాదిః - త
దుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః - రసాద్యనుగుణత్వేన వ్యవహారోఽర్థశబ్దయోః। ఔ
చిత్యవాన్ యస్తా ఏవ వృత్తయో ద్వివిధాః స్థితా ఇతి - ఏవం కైశిక్యాదీనామ
ర్థప్రాధాన్యేఽపి నాంతరీయకాణాం శబ్దానాం యథాయోగం వైదర్భ్యా
ద్యపేక్షత్వస్య ధనికాదిభిః ప్రతిపాదనాద్రచనాశ్రితత్వమిత్యనుసంధే
యం - కైశిక్యాదీనాం రసవ్యంజకత్వస్య రచనాధీనత్వాత్తస్యాస్తథాత్వ
మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం దర్శయతి - రచనాయా అపీతి - ప్రసిద్ధమితి కావ్య
లోకాదావితి శేషః - తదుక్తం ॥ యస్త్వలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో ధ్వనిర్వర్ణప
దాదిషు। వాక్యే సంఘటనాయాం చ స ప్రబంధేఽపి దీప్యత ఇతి। యద్యపి - వి
భావాదీనామేవ రసవ్యంజకత్వం - రచనాదీనాం తు విభావాదిసహకారి
త్వమేవ - అత ఏవోక్తం లోచనే ॥ సహకారిత్వమేవాభిధాతుం సంఘట

కైశిక్యారభటీ చైవ సాత్వతీ భారతీ తథా । చతస్రో వృత్త
యో జ్ఞేయా రసావస్థానసూచకా ఇతి ॥ రచనాయా అపి ర
సవ్యంజకత్వం ప్రసిద్ధం । రసాననుగుణవర్ణరచనాయా
దోషత్వముక్తం । వైదర్భీప్రభృతయో రీతివిశేషా వృ
త్తిష్వంతర్భూతాః। తత్ర సంకేతితార్థగోచరశ్శబ్దవ్యా

నాయామిత్యాదౌ సప్తమీనిర్దేశ ఇతి - తథాప్యౌపచారికం రసవ్యంజకత్వ
మితి బోద్ధవ్యం - దోషత్వమితి - రసస్యాస్వాదవిరోధాయవృత్త్యనౌచిత్య
మేవ చేతి వచనాద్రసభంగహేతుత్వాదితి భావః - అథ ప్రసంగాద్వైద
ర్భ్యాదీనాం వక్ష్యమాణం కైశిక్యాద్యనంతర్భావమధునా ప్రతిజానీతే ॥
వైదర్భీప్రభృతయ ఇతి ॥ అథోద్దేశక్రమానుసారేణాభిధాలక్షణమాహ ॥ అ
త్రేతి ॥ సంకేతశ్శబ్దార్థయోస్సంబంధావధారణం - సకృతో యస్య స సం
కేతితః - అర్థోఽత్ర జాతిగుణక్రియాద్రవ్యాత్మకః కేవలజాతిర్జాత్యాలింగిత
వ్యక్తిరన్యాపోహో వా మతభేదాత్ - సార్వపథీనాః ఖలు కవయో భవం
తి - విశేషణద్వయేన వ్యంజనచేష్టయోః క్రమేణ వ్యుదాసః లక్షణాయాస్తు
ద్వయోరన్యతరేణేతి వివేకః - లక్ష్యేఽపి సంకేతోఽస్తీత్యన్వితాభిధానవా
దినః - తన్మతే శబ్దవ్యాపారపదం నైవేతి విశేషః - అశబ్దవ్యాపారో లక్షణేతి వ

ష్యతే-అభిధాం సభజతే॥ సేతి॥ రూఢిరవ్యుత్పన్నాదివదవయవార్థాభావే జనసముదాయప్రసిద్ధిః - తదుక్తమాచార్యైః-అసత్స్వవయవార్థేషు యో స్యతార్థే ప్రయుజ్యతే । తతోఽన్యగతిత్వేన సముదాయః ప్రసిద్ధ్యతీతి- యోగః పారిభాష్యాకౌ ప్రకృష్టోఽఋణకరణత్వాదివదవయవప్రసిద్ధిః॥ ఆద్యాముదాహరతి॥ తప ఇతి॥ తపోవిశేషైః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిభిః జగతీమహిష్యాః భూకాంతాయాః-శుభైశ్చరిత్రైః పుణ్యగంధిస్నానైర్గ్రారి ప్రతాదిభిః- అస్యభువనస్యమధ్యమలోకస్య-భాగ్యైరదృష్టపరిపాకైః- అత్ర తపః ప్రభృతినిమిత్తభేదావచ్ఛిత్తివిశేషం వక్తుం మధ్యమలోకసమష్టివ్యష్టిభ్యామాశ్రితః- ప్రజాపృథివీవ్యతిరిక్త మధ్యమలోకాసంభ

> పారోఽభిధా । సాద్వివిధా-రూఢిపూర్వికా యోగపూ
> ర్వికాచేతి । రూఢిపూర్వికాయథా ॥ తపోవిశేషైః ప్రథి
> తైః ప్రజానాం శుభైశ్చరిత్రైర్జగతీమహిష్యాః । భా
> గ్యైః ప్రభూతైర్భువనస్యచాస్యబిభర్తిరాజ్యం వరవీర
> రుద్రః॥ అత్రసర్వేశబ్దారూఢాః॥ ౩॥ యోగపూర్వికా
> యథా॥ రాజ్ఞిరుద్రనరాధీశేరంజయత్యఖిలాః ప్రజాః
> భూరన్వర్థాఽవసుమతీరత్నగర్భేతిచ॥ అత్రవసుమ
> తీరత్నగర్భేత్యేవమాదయోయౌగికాః॥ ౪॥ వాచ్యార్థా
> నుపపత్త్యాతత్సంబంధిన్యారోపితశ్శబ్ద వ్యాపారోలక్షణా॥

వాదితిద్రష్టవ్యం - అత్ర తపః ప్రభృతీనామవయవార్థాభావాద్రూఢత్వే నకోఽపివివాదః - ప్రజాదిశబ్దానామవయవార్థసద్భావేన యౌగికత్వేపి రూఢిర్యోగమపహరతీతి శబ్దశక్తిస్వాభావ్యాదర్థాంతరే ప్రయోగనివారకాన్నిర్మంథ్యపంకజాదివద్రూఢత్వమభిమతమేవేత్యాశయేనాహ । అత్ర సర్వ ఇతి ॥ ౩ ॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥ రాజ్ఞీతి॥ అత్ర వసుమత్యాదిశబ్దానాంధనవత్త్వాద్యవయవార్థసద్భావాద్యౌగికత్వమిత్యాహ॥ అత్రేతి॥ ౪॥ లక్షణాంలక్షయతి॥ వాచ్యేతి॥ వాచ్యార్థానుపపత్త్యా ముఖ్యార్థబాధేనహేతునాతత్సంబంధిని ముఖ్యార్థసంబంధిని విషయే ఆరోపితశ్శబ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యర్థః - అత్ర యద్యపిస్వార్థం ప్రత్యాయ్యాపరత న్యా

పారస్యశబ్దస్య పునర్వ్యాపారాంతరాయోగాదర్థ ఏవ లక్షక ఇత్యర్థవ్యాపారో లక్షణా- తథాపి వాచ్యధర్మో వాచక ఉపచర్యత ఇతి లక్షణాయాశ్శబ్దవృత్తిత్వవ్యవహార ఇతి విజ్ఞేయం ॥ అత్ర తావత్పూర్వోక్తవిభాగక్రమేణ జహల్లక్షణాముదాహరతి॥ జేతురితి ॥ అత్రాక్రోశసిద్ధ్యర్థం నగరశబ్దస్స్వార్థం హిత్వా తద్వాసినః ప్రాణినో లక్షయతీత్యేషా జహల్లక్షణా- తత్రత్యప్రాణిమాత్రభయప్రతీతిః ప్రయోజనం ॥ ముఖ్యార్థబాధాం వ్యనక్తి అత్రేతి॥౫॥ అజహల్లక్షణాముదాహరతి॥ పత్యురితి॥ పాదపీఠీమితి అల్పం పీఠం పీఠీ- గౌరాదిత్వాత్ జీష్- అత ఏవోక్తమమరకోశే- స్త్రీస్యాత్కాచిన్మృణాళ్యాదిర్వివక్షాపచయే యదీతి- బాహుళ్యప్రతీతిః ప్రయోజనం॥ లక్ష్యేలక్షణం యోజయతి॥ అత్రేతి॥ నృపతయ ఇతి మౌళిసహితా ఏవేత్యర్థః

తత్ర జహల్లక్షణా యథా॥ జేతుః కాకతిభూభర్తురాకర్ణ్య
పటహధ్వనిం । సామంతనగరాణ్యుచ్చైరాక్రోశంతి స
మంతతః ॥ అత్ర నగరాణ్యుచ్చైరాక్రోశంతీతి వాచ్య
స్యానన్వయః - అచేతనానామాక్రోశస్యాసంభవాత్ ॥
౫॥ అజహల్లక్షణా యథా॥ పత్యుః కాకతినాథస్య పాదపీఠీ
మనారతం । స్ఫురద్రత్నప్రభాజాలైరలంకుర్వంతి మౌ
ళయః॥ అత్రాలంకారసిద్ధ్యర్థం మౌళిభిస్తదాశ్రయభూ

పపంచాత్రాపి స్వార్థం హిత్వైవ తద్విశిష్టార్థాంతరలక్షణేతి సిద్ధం - స్వార్థాపరిత్యాగే తు స్వార్థాంశే అభిధా- అంశాంతరే తు లక్షణా చేత్యేకస్య శబ్దస్యైకదా వృత్తిద్వయాపత్తేః - తర్హి జహదజహల్లక్షణయోః కో భేద ఇతి చేత్సత్యం - కింత్వత్రాభిధాతః ప్రచ్యావ్యస్యార్థస్యాపి లక్ష్యత్వేన స్వీకారాదజహత్స్వార్థేతి వ్యపదేశః - అన్యత్ర తు తదపి నాస్తీతి జహత్స్వార్థేతి । తదుక్తం తాతపాదైరేకావళీతరళే తంత్రవార్తికవ్యాఖ్యానే సిద్ధాంజనే చ - స్వార్థత్యాగే సమానేపి సహ తేనాన్యలక్షణా । యత్రేయమజహత్స్వార్థా జహత్స్వార్థా తు తం వినేతి- నన్వర్థ ఏవ లక్షక ఇత్యుక్తం- తథా సత్యజహత్స్వార్థాయాం స్వార్థాంశే వృత్తివిరోధ ఇతి చేన్నైష దోషః- కేవలస్వార్థస్య లక్షకత్వం తత్సహితస్యాన్యస్య లక్ష్యత్వమితి భేదస

ద్యాపహాదిత్యేతదపి తత్రైవోక్తమిత్యలమాబాలసులభైః ప్రసంగైః॥ ౬ ॥
సారోపలక్షణాముదాహరతి॥ మంథానేతి॥ మంథానో మంథదండః- తద
చలో మంథానాచలో మందరాద్రిరిత్యర్థః - మంథానం మందరం కృత్వా
యోక్త్రం కృత్వా చ వాసుకిమితి విష్ణుపురాణాత్ - తస్య మూలోపలేషు
సంఘట్టనేన వాసుకిసంఘర్షణేన శ్యామికా కాళిమా తదాకారమతి
నీలమిత్యర్థః- తస్మాదేవేతి- వరాహత్వజాత్యా త్వక్కలిక్వస్యేత్యభిప్రాయః-
లోకే కేనచిజ్జితస్తస్మాద్రాజ్ఞో ముఖరసాబిభర్తీతి ప్రసిద్ధిః - అత్ర మకరంగస్య
వరాహాత్మకత్వం ప్రతీయతే ॥ అత్ర విషయవిషయిణౌ వివించన్నారోపం
దర్శయతి॥ అత్రేతి॥ ౭॥ భేదాంతరసాంకర్యశంకానిరాసార్థమారోపల

తాన్యపతయోర్లక్ష్యంతే ॥ ౬ ॥ సారోపలక్షణాయథా॥
మంథానాచల మూలమేచకశిలాసంఘట్టనశ్యామికాకా
రం యత్తుహినద్యుతౌ స్ఫురతి తత్సారంగమాచక్షతే । మ
న్యేసన్నిహ వీరరుద్రనృపతేః కీర్తిశ్రియా నిర్జితస్తస్మాద్రా
జ్య-వరాహమిందురురసా బిభర్తి సముజ్జృంభతే ॥ అత్ర
చంద్రకళంకరూపే సారంగే వరాహత్వమారోప్యతే॥ ౭॥
విషయవిషయిణోరభిహితయోరభేదప్రతిపత్తిరారోపః।
విషయనిగరణేనాభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః ॥ సాధ్యవ
సాయలక్షణాయథా॥ కాకతీయకులాంభోధేః ప్రభవత్యే
వ చంద్రమాః । కృతః కువలయోల్లాసో యేనోదయము పే

క్షణమాహ - విషయేతి॥ విషయః ప్రకృతో మాణవకాదిః- విషయ్యప్రకృ
తో వహ్న్యాదిః - తయోరభిహితయోరపహ్నుతిభేదతయా సామానాధి
కరణ్యేనోక్తయోరిత్యర్థః- ఏతేనాధ్యవసాయాద్భేద ఉక్తః॥ ప్రసంగా
త్తస్యాపి లక్షణమాహ॥ విషయేతి॥ విషయస్య నిగరణమత్యంతాపలాపః-
తేనాభేదప్రతిపత్తిర్విషయిణ ఇతి సాధ్యవసాయోల్లభ్యతే - న చాయం జహల్ల
క్షణాభేదః - అత్ర సాదృశ్యాదినిబంధనస్యైవ వస్త్వంతరే వస్త్వంతరోప
చారస్య విద్యమానత్వాత్॥ సాధ్యవసాయలక్షణాముదాహరతి॥ కాకతీ
యేతి॥ ఉదయమభ్యుదయం పూర్వపర్వతం చోపేయుషా ప్రాప్తవతా- కు

వలయోల్లాసో భూమండలాహ్లాదః కైరవవికాసశ్చ - అత్రైవ చంద్రమా ఇత్యేతచ్ఛబ్దేన చంద్ర ఏవ పురోవర్త్యభేదాధ్యవసాయేన తయాపిశిష్యతే- నతు రాజా వివక్ష్యతే - అన్యథా సారోపత్వప్రసంగాత్ - అతస్తాదృశచంద్ర ఏవ నిగీర్ణవిషయతయా ఏకరస్యేన ప్రతీయతే ॥ సర్వమేతన్మనసి నిధాయాహ॥ అత్రేతి॥ లక్షణాంతరయోగవిచ్ఛిత్తివిశేషోస్తీత్యభిప్రాయేణాహ॥ కాకతీయేతి॥ ౮॥ వ్యంజనావృత్తేర్లక్షణమాహ ॥ అన్వితేష్వితి॥ పదార్థేషు పదైరభిహితేషు- అన్వితేషు ఆకాంక్షాదివశాన్మిథస్సంబద్ధేషు సత్సు సమన్వయశక్త్యా వాక్యార్థే ప్రతీత ఇత్యర్థః - యద్వా అర్థప్రకరణాదినా ప్రాకరణికార్థపర్యవసితేష్విత్యర్థః - ఏతేనాభిధాన్వయశక్త్యోస్సతి సంభవే లక్షణాయాశ్చానంతరభావీ వ్యంజన వ్యాపార ఇతి సూచితం - లక్షణా తు సమన్వయశక్తిసమర్పితాన్వయవిధురీకరణధురీణత్వాదన్వయశక్త్యనంతరభావిన్యేవేత్యవోచన్నభినవగుప్తాచా

ంయుషా ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రశ్చంద్రతయాధ్యవసీయతే।
కాకతీయకులాంభోధేరిత్యారోపః॥ ౮॥ అథ వ్యంజనావృ
త్తిః॥ అన్వితేషు పదార్థేషు వాక్యార్థోపస్కారార్థమర్థాం
తరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారో వ్యంజనావృత్తిః॥ సా త్రివిధా-శ

ర్యపాదాః - వాక్యార్థస్య కావ్యశరీరభూతస్యోపస్కారార్థం శోభార్థం వ్యంగ్యరహితస్య కావ్యస్యానాత్మకశరీరవదచారుత్వాదితి భావః- వాచ్యలక్ష్యాభ్యామన్యోర్థోర్థాంతరం వ్యంగ్యం తద్విషయశ్శబ్దవ్యాపారః- అత్ర శబ్దగ్రహణమర్థస్యాప్యుపలక్షణార్థం - అజ్ఞాతార్థస్య శబ్దస్య విశిష్టస్య శబ్దానభిధేయస్య చార్థస్య వ్యంజకత్వాయోగాదుభయవ్యాపారత్వాభ్యుపగమాత్ - కింతు శబ్దార్థశక్తిమూలయోర్యథాయోగమేకస్య ప్రాధాన్యమితరస్య సహకారిత్వం - ఉభయశక్తిమూలేపి తత్తదంశయోరేవమేవ విభాగో ద్రష్టవ్యః॥ వ్యంజనావృత్తిం విభజతే॥ సా త్రివిధేతి॥ అత్రానేకార్థస్య శబ్దస్యార్థప్రకరణాదిభి రప్రకృతార్థవాచకత్వే నివారితేపి యత్ప్రతీతిర్యత్ప్రసాదలభ్యా సా శబ్దశక్తిమూలా- వక్తృబోద్ధవ్యాదివశాత్సహృదయానామర్థాంతరప్రతీతిహేతురాద్యస్యార్థ వ్యాపారోర్థ శక్తిమూ

లా-ఉభయసంబంధే తూభయశక్తిమూలేతి వివేకః॥ తత్ర శబ్దశక్తిమూ
లాముదాహరతి॥ వాహిన్య ఇతి॥ నదీపక్షే సర్వతోముఖస్యోదకస్య సంభ్ర
మో యాసాం తా ఇతి వ్యధికరణో బహువ్రీహిః - అర్థ ఆదిత్యాద్యావ
ర్త్యక్షేపాచ్ఛ్రిత్యయః - సర్వమన్యత్స్వయమేవ వ్యాచష్టే॥ వ్యంజ
నావృత్తేశ్శబ్దశక్తిమూలత్వం విశినష్టి- అత్రేత్యాదినా॥ వాహినీసర్వ
తోముఖకబంధశబ్దానామితి - అనేకార్థానామితి శేషః- అర్థః ప్రయోజ
నం ప్రకరణం ప్రస్తావః ఆదిగ్రహణాదర్థనిర్ణాయకాః సంయోగాదయో
గృహ్యంతే- తదుక్తం వాక్యపదీయే- సంయోగో విప్రయోగశ్చ సాహచ
ర్యం విరోధితా। అర్థః ప్రకరణం లింగం శబ్దస్యాన్యస్య సన్నిధిః ॥ సామర్థ్య

శబ్దార్థోభయశక్తిమూలకత్వేన॥ తత్ర శబ్దశక్తిమూలా యథా॥ వాహిన్యః కాకతీంద్రస్య సర్వతోముఖసంభ్రమాః। కుర్వంత్యన్యత్కబంధాఢ్యం ప్రతిపక్షబలార్ణవమ్॥ అత్ర వాహినీసర్వతోముఖకబంధశబ్దానామర్థప్రకరణాదినా సైన్యసర్వవ్యాపిత్వలూనమస్తకదేహపరాణాం వాచకత్వే నియంత్రితేపి శబ్దశక్తిమూలా నదీజలప్రతిపత్తిర్యా జాయతే సా వ్యంజనావృత్తిః ॥ ప్రాకరణికార్థపర్యవసితాభిధా న శక్నోత్యప్రాకరణికార్థప్రతిపత్తిం కర్తుం - అప్రాకరణికార్థస్యాపి వాక్యార్థశోభార్థం వక్తుర్వివక్షిత

మౌచితీ దేశః కాలో వ్యక్తిః స్వరాదయః। శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదే విశేషస్మృ
తిహేతవ ఇతి - ఏతేషాముదాహరణప్రపంచః కావ్యప్రకాశికాదౌ ద్రష్ట
వ్యః - వాచకత్వే అప్రకృతనదీజలవాచకత్వ ఇత్యర్థః- నియంత్రితే నివారి
తే సత్యపి యా తత్ప్రతిపత్తిర్జాయతే సా శబ్దశక్తిమూలా వ్యంజనావృత్తి
రితి యోజనా- అన్యథోద్దేశ్యవిధేయభావవైపరీత్యాపత్తేః॥ నన్వభిధా లక్ష
ణా వా ప్రసిద్ధా వా ప్రకృతేర్థాంతరేపి ప్రవర్తతాం కిమప్రసిద్ధేన వ్యంజనా
వ్యాపారేణేత్యాశంక్య క్రమేణ దూషయతి - ప్రాకరణికేత్యాదినా -
ననుమాభూదప్రకృతార్థప్రతీతిర్యదర్థం వ్యాపారాంతరకల్పనేత్యత ఆహ
అప్రాకరణికేతి॥ వ్యంగ్యరహితస్య కావ్యస్య వైచిత్ర్యాభావాదితి భావః- శ

శబ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయికత్వాచ్ఛబ్దస్యైవాయం వ్యాపార ఇత్యా
హ॥ అన్యత ఇతి॥ అన్యతః శబ్దవ్యతిరిక్తాదిత్యర్థః॥ అథ లక్షణాం ప్రతిక్షిపతి॥
నాత్రేతి॥ తత్ర ముఖ్యార్థబాధాభావ ఏవ హేతురిత్యాహ- వాచ్యేతి॥ న
న్వేకస్మిన్ వాక్యే వ్యాపారభేదేనానేకార్థప్రతిపాదనే వాక్యభేదదోష
స్స్యాదిత్యత ఆహ నాత్రేతి॥ తత్ర హేతుమాహ- ప్రయోక్తురితి॥ పౌరు
షేయవాక్యానాం ప్రయోక్తృపరతంత్రత్వాచ్ఛ్వేతో ధావతీత్యాదివద
నేకార్థత్వం న దోషాయేతి భావః। నను శబ్దశక్తిమూలే ధ్వనౌ ప్రకృతాప్రకృ
తార్థావపి వాచ్యౌ। తథా హి ప్రకృతార్థాభిధానే వాక్యస్యాసంబంధా
ర్థాభిధాయిత్వం మా ప్రసాంక్షీదితి ప్రకృతస్యాప్రకృతేన సాదృశ్యోపమా
రూపణాదికం వ్యంగ్యతయా కల్ప్యతే। తచ్చ వ్యంగ్యమన్యథాసిద్ధం చేచ్ఛ్లేష
ఏవ - యథా - భ్రమిమరతిమలసహృదయాం ప్రళయం మూర్చ్ఛాం తమశ్శ
రీరసాదం - మరణం చ జలదభుజగప్రసహ్య కురుతే విషం వియోగినీనా

త్వాత్ - అన్యతస్తదప్రతీతేర్వ్యంజనాఖ్యం వ్యాపారాం
తరం శబ్దస్యైవ కల్ప్యతే। నాత్ర లక్షణా సంభవతి - వా
చ్యానుపపత్త్యభావాత్। నాత్ర వ్యాపారద్వయేనార్థప్ర
తిపాదనే వాక్యభేదః- ప్రయోక్తృవివక్షాపరతంత్రత్వా

మిత్యత్ర జలవాచినా విషశబ్దేనాప్రకృతగరళార్థాభిధానే యదసంబంధా
ర్థాభిధాయకత్వం తజ్జలదభుజగేతి వాచ్యేన రూపకేణైవ నిరాకృతమితి వ్యం
గ్యస్యావకాశాభావాచ్ఛ్లేష ఏవాయమిత్యుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః - తద్వ
దత్రాపి వాహిన్యాదిశబ్దానామర్థాంతరానభిధాననిబంధనస్య ప్రతిపక్షబ
లార్ణవమితి రూపకేణైవ నిరాకరణాచ్ఛ్లేష ఏవ యుజ్యతే। కించాలంకారస
ర్వస్వకారోఽపి విద్వన్మానసహంసో వీర ఇత్యత్ర రాజ్ఞో హంసత్వేన రూప
ణం- మానసమేవ మానసం సర ఇత్యర్థద్వయప్రతిపాదకస్య శ్లేషస్య నిమి
త్తం- అతోఽత్ర రూపకమేవ - భ్రమిమరతిమిత్యాదౌ తు విషశబ్దస్య గరళా
ర్థాభిధానం భ్రమ్యాదికార్యాష్టకనిబంధనం - న పునర్జలదభుజగేతి రూపక
హేతుకం- అతః శ్లేష ఏవాయం న రూపకమిత్యవోచత్ - అత ఏవోక్తం త
ద్వ్యాఖ్యానే చక్రవర్తినా। రూపకం పూర్వసంసిద్ధం శ్లేషముత్థాపయేద్య

టి। తదారూపకమేవస్యాదస్తుతథాశ్లేషఇష్యతఇతి- తన్మతావలంబనేతువా
హిన్యాదిశబ్దానామర్థాంతరాభిధానేనిమిత్తాంతరాభావాదూర్వం హే
తుత్వాచ్చరూపకాలంకారత్త్వైవోచితా । అతఃపక్షద్వయేపినధ్వనిత్వాశం
కావకాశఇతిచేత్సత్యం- అప్రకృతార్థస్యతేనసహోపమాదేరలంకార
స్యచవ్యంగ్యత్వమితికేచిత్- తదుక్తంకావ్యప్రకాశే। శబ్దశక్తిమూలేతు
నియంత్రణేనాభిధేయస్యార్థాంతరస్యతేన సహోపమాదేరలంకార
స్యచనిర్వివాదంవ్యంగ్యత్వమితి - అతఏవాసావిదమేవోదాహృత్యవ్యం
గ్యభావినోర్థాంతరాలంకారయోర్మధ్యేఅలంకారస్యజలదభుజగేతిరూ
పకేణాభిహితత్వాద ప్రకృతగరళార్థాఽభిధాయాః కుంఠీభావాద్వ్యంజ
నావ్యాపారవిషయత్వేనార్థాంతరమేవవ్యంగ్యం-తచ్చవాచ్యస్యజలద
భుజగేతిరూపకస్యసాధకత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగం నామగుణీభూతవ్యంగ్య
మిత్యవోచత్ । తద్వదత్రాపివాహిన్యాదిశబ్దగమ్యస్యనద్యాద్యర్థాంతర
స్యప్రతిపక్షబలార్ణవమితిరూపకసాధకత్వాత్పూర్వోక్త మేవగుణీభూత
వ్యంగ్యంభవిష్యతీతినదోషః- నన్వేవమపిధ్వన్యుదాహరణప్రస్తావేమధ్య
మకావ్యోదాహరణం కిమర్థంక్రియత ఇతిచేదస్తుతద్వాతాదృగ్వ్యాకోన్య
త్రవిశేషః-వ్యంగ్యసామగ్రీమాత్రప్రదర్శనపరాణామస్మాకముభయత్ర
ప్రయోజనసిద్ధేఃఉత్తమమధ్యమవివేకఃపునరుత్తరత్రభవిష్యతి॥ నన్వేవ
మపిశాంతికర్మణిబేతాళోదయః-యదత్రద్వయోరప్యర్థయోఃప్రాకరణి
కత్వేనాప్రాకరణికత్వేనోభయవిధత్వేనచత్రివిధశ్శ్లేషః-తత్రతృతీయం
భేదమనంగీకుర్వతఃకావ్యప్రకాశకారస్యమతేర్థాంతరమస్తువ్యంగ్యం-అ
భిమతోభయశ్లేషస్యభవతఃపూర్వాపరవిరోధస్స్యాత్ -యదుత్తరత్రభ
వానేవబ్రవీతి ॥ నీరాజయంత్యంఘ్రిపురీరమణ్యఃప్రదీపజాలైర్వరవీరరు
ద్రమ్ । చంద్రానినాగోత్రపతిం రజన్యస్తారాగణైర్హారమివస్ఫురద్భిరి
త్యత్రోభయశ్లేషఇతి-నచశబ్దశక్తిమూలధ్వనేరనవకాశత్వం । యత్రవి
శేష్యస్యాపిశ్లిష్టత్వంతత్రతస్యావకాశసంభవాత్ - యథా ॥ రాజమా
శిరసాభాతిరుద్రదేవోజగత్పతిరితి । ఏవంచసతిమాన్యథోదాహరణంపరి
క్షకప్రతిభాపరీక్షార్థమేవేత్యలమతిప్రసంగేన॥౯॥ . . . . *

అర్థశక్తిమూలాముదాహరతి॥ శ్రుత్వేతి॥ అత్రనతాననత్వాదేరనుభావ
స్యానేకకారణకత్వ సంభావనయాఝటితికారణ విశేషాప్రతీతావిరహ
ప్రవిభోర్ధరణిపరిణయశ్రవణానుసారేణ విషాదఏవవిశ్రాంతేస్తస్యాసం
లక్ష్యక్రమవ్యంగ్యత్వం - శబ్దనియమానపేక్షణాదర్థశక్తిమూలత్వంచే
త్యభిప్రాయేణాహ । అత్రేతి ॥ తథాచ సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాది
ధ్వనిరిత్యస్యకాగతిః - యత్రస్థాయిభావవ్యభిచారిభావవిభావానుభావవ
శాదాభుభావినీరసాభివ్యక్తిస్సైవగతి రితిరహస్యం - తదుక్తమభినవగు
ప్తాచార్యైః- యద్యపిరసభావాదిరర్థోధ్వన్యమానఏవభవతి - నవాచ్యః
కదాచిదపితథాపినసర్వోసంలక్ష్యక్రమస్యావిషయ ఇత్యాదినా - అతఏ
వధ్వనికారోపి-ఏవంవాదినిదేవర్షౌపార్శ్వేపితురధోముఖీ। లీలాకమలప

ల్లౌకికవాక్యానాం॥౯॥ అర్థశక్తిమూలావ్యంజనావృత్తిర్య
థా॥ శ్రుత్వాకాకతిభూభర్తుః క్షోణీపాణిగ్రహోత్స
వం।అంగుష్ఠేనాలిఖన్త్యాభూః పాదపీఠంనతాననా॥అత్ర
భూపావిషణ్ణాఇత్యర్థశక్త్యావ్యజ్యతే।నచార్థశక్తిమూ
లేవ్యంజనేనుమానశంకా । వ్యంగ్యవ్యంజకయోరవినా
భావాభావాత్ । నతాననత్వాదకార్యస్యానేకకారణక
త్వాత్ -నియతకారణప్రతీతిర్హి వక్త్రానుగృహీతాచ్ఛబ్దా

త్త్రాణిగణయామాసపార్వతీత్యత్రోదాహరణే లజ్జాఖ్యం వ్యభిచారిభా
వమనురణనవ్యంగ్యత్వేనావోచత్ ॥ వ్యంజనవ్యాపారస్యానుమానత్వ
మంగీచకారమహిమభట్టస్తన్మతందూషయతి- నచేతి॥అర్థశక్తిమూలఇ
తి- అర్థోభిధేయః - సచవస్త్వలంకారధ్వన్యోర్వస్త్వలంకారరూపోర
సాదిధ్వనౌతువిభావాదిరూపశ్చేతివివేకః - తన్మూలే తత్సామర్థ్యాక్షి
ప్త ఇత్యర్థః- అతఏవోక్తంలోచనే - వాచ్యసామర్థ్యాక్షిప్తఇతిభేదత్ర
యవ్యాపకంసామాన్యలక్షణమితి । అనుమానత్వాభావేవ్యాప్త్యభా
వోహేతురిత్యాహ-వ్యంగ్యేతి॥ తత్రాపిహేతుమాహ॥నహీతి॥ నతా
ననత్వాదిహేతోర్గురుజనసన్నిధానాదావనైకాంతికత్వాద్వ్యాప్త్యభా
వఇతిభావః-తస్యాత్రవిషాదైకవిషయప్రతీతిఃకుతఇత్యతఆహ - నియతే

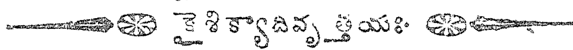
తి ॥ శబ్దస్వరూపప్రకాశనేచ్ఛాశబ్దేనార్థప్రకాశనేచ్ఛాచేతి ద్వివిధావివ
క్షా- వాచ్యోవ్యంగ్యశ్చేతిద్వివిధఃప్రతిపాద్యః- చతుష్టయంచేదంశబ్దా
నాంవిషయః- తత్రవివక్షాద్వయమనుమేయం- ప్రతిపాద్యద్వయంశా
బ్దమితివివేకః - తదేతత్సర్వం ధ్వన్యాచార్యైః ప్రపంచేనప్రతిపాదితం-
ద్వివిధోహివిషయశ్శబ్దానా మనుమేయః ప్రతిపాద్యశ్చేత్యాదినా - త
త్రశబ్దేనార్థప్రకాశనేచ్ఛాలక్షణయా వివక్షయానుగృహీతాత్తత్సహా
యాదిత్యర్థః-శబ్దాదితి-వ్యంజకాదిత్యర్థః॥దూషణాంతరమాహ- కించే
తి॥ యథాస్తమేతిగభస్తిమానిత్యుక్తే సంధ్యావందనవికేరియువస్త్రాపసం
హరణాభిసరణాద్యనేకార్థప్రతీతిర్యథాక్రమం విప్రవణిక్కాముకాదీ
నాముత్పద్యతే తథావహ్నిమానయం ప్రదేశో ధూమవత్త్వాదిత్యుక్తే
నకస్యాప్యర్థాంతరప్రతీతిరితి వ్యంగ్యానుమేయయోర్విలక్షణత్వా దను
మానత్వంవ్యంజనస్యవిరుద్ధమితిభావః ॥ మీమాంసకాఃపునరభిధైవప్రతీ

> దేవ - కించ - ఏకస్మాదేవవ్యంజకాత్తత్తద్వ్యంగ్యార్థ
> ప్రతీతిర్వక్తృవివక్షానుసారేణభవతి - అనేకవ్యంగ్యా
> ర్థప్రతిపత్తిరనుమానపరిపాటీవిరుద్ధా ॥ నచాభిధావృత్తి
> స్సంకేతితార్థఏవతస్యాఃపరిచయఇతీయతీ గమనికా ॥

యమానెపిప్రవర్తతఇత్యాహుః తన్మతందూషయతి॥ నచేతి॥ కుతఇత్యత
ఆహ-సంకేతితేతి ॥ ఆనంత్యవ్యభిచారాభ్యాంప్రతివ్యక్తిసంకేతానుపప
త్తేఃసామాన్యరూపాణాం కేవలపదార్థానాం సంకేతగోచరత్వంతతస్తై
షామాకాంక్షాదివశాన్మిథోన్వయేఽతత్సంసర్గరూపోవాక్యార్థోలక్ష్యమా
ణస్సముల్లసతీతిభాట్టః తదుక్తం॥ తస్మాత్పదైరభిహితైఃపదార్థైర్లక్ష
ణయావాక్యార్థఃప్రతిపాద్యతఇతి।అతస్తన్మతేపిస్వార్థసంసర్గరూ
పతయాసన్నికృష్ట వాక్యార్థాభిధానేప్యసమర్థానాంపదానామర్థాంతర
త్వేనవిప్రకృష్టస్యవ్యంగ్యస్యాభిధానందూరాపాస్తమితి వ్యంజనోపాదా
నమేవసమంజసమితిభావః-తదుక్తం॥ విశేషరూపంవాక్యార్థమపదార్థ
మపేక్షతా । వ్యక్తిరిష్టాభిధాతో వ్యాభిహితాన్వయవాదినేతి-ప్రాభాక
రాఃపునరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తినిమిత్తస్యవాక్యస్యైక

ప్రయోగయోగ్యత్వాత్తదంతర్వర్తినా మేవపదానాం పదార్థవిశేషా
న్వితస్వార్థసంకేతవత్త్వేప్రతివాక్యంస్వార్థస్య విశేషరూపత్వాద్వా
క్యాంతరేష్వస్యార్థస్యైతద్వాచకమితిప్రత్యభిజ్ఞానుపపత్తేః - పదార్థాం
తరసామాన్యాన్వితేస్వార్థేసంకేతః - విశేషవ్యుత్పత్తిస్తుసంబద్ధానాం
పదార్థానాంవిశేషరూపత్వాద్భవిష్యతీత్యాహుః - తన్మతేపివిశిష్టార్థాభి
ధాయినోవాక్యస్యస్వార్థసన్నికృష్టపదార్థాభిధానేప్య సమర్థస్యకుతో
విప్రకృష్టార్థాంతరాభిధానశంకా-అతస్తేషామపివ్యంజనమవశ్య మేష్టవ్య
మితిభావః - తదుక్తంకావ్యప్రకాశే - అనన్వితోర్థోభిహితాన్వయేపదా
ర్థాంతరమాత్రేణాన్వితాభిధానేన్వితవిశేషస్త్వవాచ్యఏవేతి - ఉభయ
మతేప్యపదార్థఏవవాక్యార్థఇత్యాది సర్వంమనసినిధాయాహ-ఇయతీతి॥

౧౦॥ ఉభయశక్తిమూలాయథా॥ విజితారిపురోమూర్త్యా
విలసత్సర్వమంగళః । రాజమౌళిరసౌభాతిరుద్ర దేవో
జగత్పతిః ॥అత్రవిజితారిపురఇత్యర్థశక్తిమూలత్వంవిల
సత్సర్వమంగళోరాజమౌళిరితిశబ్దశక్తిమూలత్వ మిత్యు
భయశక్తిమూలత్వం ॥ అత్రప్రతాపరుద్రశంకరయో

కైశిక్యాదివృత్తయః

రుపమాలంకారధ్వనిః॥ ౧౧ ॥ అథకైశిక్యాదీనాంస్వరూ

గమనికాగమ్యేతేజ్ఞాయతేనయేతిగమనీగతిః- అల్పాగమనీగమనికా-కరణే
ల్యుట్టిత్వాత్ జీపిఅల్పఇతికనిచకేణఇత్యాహ్రస్వః॥౧౦॥ ఉభయశక్తిమూ
లాముదాహరతి॥విజితేతి॥ అత్రప్రకృతేనిర్జితారినగరోన్యత్రత్రిపురాంత
కః-మూర్త్యావిలసత్సర్వమంగళః-కల్యాణమూర్తిరిత్యర్థః-అన్యత్రపార్వతీ
పరిచ్ఛిన్నార్థదేహఇత్యర్థః- రాజమౌళీరాజోత్తమః- అన్యత్రచంద్ర
శేఖరః ॥ అర్థశక్తిమూలత్వమితి- శబ్దపరివృత్తిసహిష్ణుత్వాదితిభావః-
అత్రప్రతీయమానేనాప్రకృతేనశంకరేణప్రకృతస్యరాజ్ఞఉపమానోప
మేయభావోయథేవాదివాచకాప్రయోగాద్గమ్యత ఇత్యాశయేనాహ॥
ప్రతాపేతి॥౧౧॥అథసంగ్రహకారికోద్దేశక్రమప్రాప్తాగుణాలంకారా
బహువక్తవ్యత్వేనోపేక్ష్యసూచీకటాహన్యాయేనాదౌతావద్వృత్తిశబ్ద

వాచ్యత్వసామ్యాచ్ఛబ్దవృత్తినిరూపణానంతరం కైశిక్యాది స్వరూపనిరూ
పణం ప్రతిజానీతే॥ అథేత్యాదినా॥ గతార్థ మేతత్॥౧౨॥ కైశికీముదాహ
రతి- జితేతి ॥ జితమదనవిలాసమిత్యనేన [illegible]త్తరరూపయౌవ
నాద్యుద్దీపనవిభావై ర్నరపతిమంగనానామితి చాలంబనవిభావై రనిమే
షం ద్రష్టుమాశంసినీనాం కామినీనామిత్యౌత్సుక్యాదివ్యభిచారిభావై ర్వి

పం నిరూప్యతే ॥ అత్యర్థసుకుమారార్థసందర్భా కైశికీమ
తా। అత్యుద్ధతార్థసందర్భా వృత్తిరారభటీస్మృతా॥ ఈష
న్మృద్వర్థసందర్భా భారతీవృత్తిరిష్యతే। ఈషత్ప్రౌఢా
ర్థసందర్భా సాత్త్వతీవృత్తిరిష్యతే॥ అత్యంతసుకుమారౌ
ద్వౌ శృంగారకరుణౌ మతౌ । అత్యుద్ధతరసౌ రౌద్రబీభ
త్సౌ పరికీర్తితౌ । హాస్యశాంతాద్భుతాః కించిత్సుకుమా
రాః ప్రకీర్తితాః। ఈషత్ప్రౌఢౌ సమాఖ్యాతౌ సౌవీరభ
యానకౌ॥ యత్ర శృంగారకరుణావతికోమలేన సందర్భే
ణ వర్ణ్యేతే తత్ర కైశికీ॥ యత్ర రౌద్రబీభత్సావతిప్రౌఢే
న సందర్భేణ ప్రతిపాద్యేతే తత్రారభటీ ॥ యత్ర నాతిసు
కుమారా హాస్యశాంతాద్భుతా నాతిసుకుమారేణ సంద
ర్భేణ సంగ్రథ్యంతే తత్ర భారతీ॥ యత్ర నాతిప్రౌఢౌ వీర
భయానకౌ నాతిప్రౌఢేన సందర్భేణ నిర్వాహ్యేతే తత్ర
సాత్త్వతీ ॥ ౧౨ ॥ యథాక్రమముదాహరణాని ॥ తత్ర
కైశికీ యథా ॥ జితమదనవిలాసం కాకతీయాన్వయేందుం
నరపతిమనిమేషం ద్రష్టుమాశంసినీనాం । సపది విరచితా
సీదంగనానామపాంగై ర్వికువలయదామ శ్యామలా తో

వికువలయమిత్యుపమాభూషితై రపాంగై రిత్యనుభావై శ్చ సంయుక్త
కోమలవర్ణసందర్భసహాకృతైః ప్రతీయమానో రససార్వభౌమ శ్శృం
గారః కాకతీయాన్వయేందుం నరపతిం చేతి విశేషణద్వయసూచిత మహాకు
లీనతాదిగుణగరిమగంభీరవిదగ్ధనాయకవిషయతయా పరిపోషాతిభూమిము
నుభవతీత్యతేయం కైశికీ॥౧౩॥ ఆరభటీముదాహరతి॥ ఖడ్గేతి॥ అత్ర లా

లాదినిరసనవాచినా నిష్ఠ్యూతశబ్దేనోపచారాన్నిగీర్ణవమనమాత్రముచ్యత
ఇతిచారుత్వాతిశయః-తదుక్తందండినా॥ నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణ
వృత్తివ్యపాశ్రయం । అతిసుందరమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాంవిగాహతఇ
తి- స్త్యానంఘనీభూతమసృగ్యేషాంపిశితాస్థిఖండానామితిబహువ్రీహిః-
చలమత్తగండేతిశౌర్యాతిశయసూచకం బిరుదనామ - అత్రఖడ్గాదిశ
స్త్రోల్లాసాదిసూచితోరౌద్రోరక్తమాంసాదిసూచితో బీభత్సశ్చపరస్ప
రంప్రధానోపసర్జనభావాపన్నౌ పరుషవర్ణవికటబంధేనప్రతిపాద్యే
తే॥౧౪॥ భారతీముదాహరతి॥ ఔన్నత్యమితి॥అత్రసర్వత్రయథాక్రమం

రణశ్రీః॥ ౧౩ ॥ ఆరభటీయథా॥ఖడ్గాఘాతనికృత్తశాత్ర
వశిరోనిష్ఠ్యూతరక్తచ్ఛటా జాలైరుద్భట శస్త్రఘట్టనభ
వత్స్ఫారస్ఫులింగోత్కరైః । స్త్యానాసృక్పిశితాస్థిఖండ
వికటస్థూలోజ్జ్వలాంగారకైరుచ్చండశ్చలమత్తగండనృ
పతేఃక్రోధాగ్నిరాయోధనే॥ ౧౪ ॥ భారతీయథా॥ ఔ
న్నత్యంమహదన్యదేవమహితః కోప్యేషగంభీరిమాకావ్యా
న్యాసరణిఃప్రతాపయశసోరన్యైవబాహ్వోఃప్రథా।
సర్వంనూతనమేవరుద్రనృపతేర్జ్ఞానేన తన్నిర్మితౌసామ
గ్రీచతురాననేనకియతీకీదృక్చవాకల్పితా ॥ ౧౫॥ సా
త్వతీయథా॥ దూరాదాకర్ణ్యవిశ్వప్రసృమరమహసోవీర
రుద్రస్యజైత్రప్రస్థానారంభభేరీనినదమరినృపాః పూర్ణ

కిమన్యశబ్దావనిర్వచనీయత్వలోకోత్తరత్వప్రతిపాదకౌ - అతఏవరుద్ర
నృపతేస్సంబంధిసర్వమౌన్నత్యాదికంనూతనమేవసామగ్రీతి- బ్రాహ్మ
ణాది ష్యఞంతాత్ సామగ్ర్యశబ్దాత్ స్త్రియాంఙీష్ప్రత్యయోవైకల్పి
కఃషిత్కరణసామర్థ్యాత్సిధ్యతే। తదుక్తంవామనేన- ష్యఞఃషిత్కరణా
దీకారోబహుళమితి-జానఇతి। అనుషంగాద్జ్ఞఇత్యాత్మనేపదం- అత్ర
సంయుక్తమృదువర్ణబంధేనాద్భుతరసప్రతిపాదనాద్భారతీ॥౧౫॥ సా
త్వతీముదాహరతి॥ దూరాదితి ॥ విశ్వప్రసృమరమహసోవిశ్వవ్యాపితేజ
సః- పృథుస్వనః క్వరచ్ - జైత్రయాత్రారంభభేరీభాంకారాకర్ణనే

నైవకాంచిశీకానామరిభూపతీనాంహారత ఏవ సమరకథేతి భావః- అత్రాఽ
వికటబంధపరుషవర్ణసందర్భేణ భయానకప్రతిపాదనాత్సాత్వతీ॥ ౧౬॥
అథ మతాంతరానుసారేణ సర్వరససాధారణం వృత్తిద్వయమాహ ॥ మ
ధ్యమేతి॥ అనయోః క్రమేణాపతోఽల్పలేశత్వాత్ప్రౌఢయోరతిప్రౌఢాతికో
మలరసానుప్రవేశోఽవిరోధాయేతి వ్యుత్క్రమేణ ప్రతిపాదయతి- మృద్వ
ర్థ ఇత్యాదినా॥ నమాన్యత ఇత్యేతదధ్యాహృత్య వ్యాచష్టే శృంగారేతి॥ కిం

కర్ణజ్వరార్తాః । ఆరుహ్యోద్రీవిశంతో గహనమితి మహా
తఙ్కటకాకృష్టకేశోస్త్రాయధ్వం ముంచతేతి ప్రతినృపతి
ధియాం పాదపాన్ప్రార్థయంతే॥ ౧౬॥ మధ్యమారభటీస్యా
న్యాత్తథా మధ్యమకైశికీ । వృత్తీ ఇమే ఉభే సర్వరససాధా
రణే మతే॥ ఆసాం స్వరూపం ॥ మృద్వర్థైర్యా నాతిప్రౌఢబం
ధా మధ్యమకైశికీ ॥ శృంగారకరుణయో రతిసుకుమార
యోరల్పప్రౌఢత్వం న దూష్యతే ॥ కింత్వతిప్రౌఢసంద
ర్భో నేష్యతే - ప్రతికూలవర్ణరూపదోషాపత్తేః మధ్యమా
రభటీ ప్రౌఢైర్యర్థైర్నాతిమృదుక్రమా ॥ అతిప్రౌఢయో
రపి రౌద్రబీభత్సయోరీషన్మృదుబంధో న దూష్యతే - అతి
మృదుసందర్భస్తు విరుద్ధః॥ ౧౭॥ యథాక్రమముదాహర
ణాని ॥ తత్ర మధ్యమకైశికీ యథా ॥ ఆసన్నేపి మహో
త్సవే కథమితస్త్యక్త్వా ప్రవాసం వ్రజేర్ధిగ్ధిక్ సాహస
మావయోర్విఘటనం కో వా విధిః కాంక్షతి । ఇత్థం స్వప్న
నివారితప్రియతమప్రస్థానబుద్ధిస్తతో బుద్ధ్వా మూర్ఛతి

తపి హిదుష్టమిత్యాకాంక్షాయామాహ కింత్వితి॥ ఽపత్తేరుదండమాహ ప్రతి
కూలేతి॥ రసాననుగుణత్వం ప్రాతికూల్యం॥ ఏతద్వైపరీత్యం మధ్యమారభ
ట్యామిత్యాహ మధ్యమేతి॥ ౧౭॥ మధ్యమకైశికీముదాహరతి ఆసన్న ఇతి॥
త్యక్త్వా మహోత్సవమితి శేషః - ఇతస్సర్వసౌభాగ్యనిధేర్మ్మవాసాదిత్య
ర్థః- కథం ప్రవాసం వ్రజేః- గర్హితమేతదితి భావః- విభాషా కథమిలిఙ్త్వితి
గర్హాయాం లిఙ్- ధిగ్ధిగిత్యవీప్సయోరిత్యాభీక్ష్ణ్యే ద్విరుక్తిః- కో వా విధిరి

తి- నత్వేమేవంసాహసికఇతిభావః-త్వద్వైరినారీజనఃత్వయాపినోజిత భర్తృకఇతిశేషః - అత్రేరిపుత్వాగ్నిసందర్భేశృంగారసంకీర్ణః కరుణోరసఃప్రతిపాద్యతే॥౧౮॥ మధ్యమారభటీముదాహరతి ॥ మాంసేతి॥ అత్రేరిపుమ్రృదుసందర్భేణబీభత్సఃప్రతిపాద్యతే ॥ అథవైదర్భ్యాదీనాం మతభేదేనవృత్తిశబ్దవాచ్యత్వసామ్యాత్ - కైశిక్యాద్యనంతరంతన్నిరూప ణంచికీర్షుఃప్రథమంతావత్తదంతర్భావంవారయతి ॥ వైదర్భ్యాదీతి॥ త త్స్వరూపమాహ శబ్దగుణాశ్రితానామితి - మాధుర్యాదిపరతంత్రాణా మిత్యర్థః-యద్యపిసహృదయహృదయానామాహ్లాదకః శృంగారాదిధ ర్మోమాధుర్యం చిత్తవిస్తారరూపదీప్తిజనకో రౌద్రాదిధర్మఓజః - శు ష్కేంధనానలవదమలజలవద్వాయథాయోగంసహసా సహృదయహృ

కాకతీయనృపతేత్వద్వైరినారీజనః ॥ ౧౮ ॥ మధ్యమార
భటీయథా॥మాంసకీకససంకీర్ణాః ప్రసరద్రుధిరాపగాః॥
వసాకర్దమితాయుద్ధభువోంధ్రసుభటైఃకృతాః॥ ఎవంర
సాంతరేష్వప్యుదాహరణంద్రష్టవ్యం ॥ వైదర్భ్యాదిరీతీ
నాంశబ్దగుణాశ్రితానామర్థవిశేషనిరపేక్షతయా కేవల
సందర్భసౌకుమార్య ప్రౌఢత్వ మాత్రవిషయత్వాత్కై
శిక్యాదిభ్యోభేదః। సందర్భస్యాతిమృదుత్వమసంయుక్త

దయవ్యాపీసర్వరసధర్మఃప్రసాదః - తథాపితేషాంశబ్దగుణత్వమాత్మ ధర్మస్యశౌర్యాదేరాకారధర్మత్వమివౌపచారికం - తదుక్తంధ్వన్యా చార్యైః- శబ్దధర్మత్వంచైషామన్యాశ్రితత్వేపిశరీరాశ్రితత్వ మివశౌ ర్యాదీనామితి-తదాశ్రితత్వంచాసాంకావ్యప్రకాశే । మాధుర్యంవ్యంజ కైర్వర్ణైరుపనాగరికేష్యతే । ఓజఃప్రకాశకైస్తైస్తుపరుషాకోమలాప రైః। కేషాంచిదేతావైదర్భీప్రముఖారీతయోమతా ఇతి ॥ ఫలితమాహఅ ర్థవిశేషేతి ॥ మాధుర్యాదిపర్యవసితత్వేనశృంగారాదినిరపేక్షత్వాది త్యర్థః - వైదర్భ్యాదీనాంరసాశ్రితమాధుర్యాదిశబ్దధర్మపరత్వంకై శిక్యాదీనాంతు సాక్షాదేవరసపరత్వమితి మహాన్భేదఇతిభావః - తదు క్తంధ్వన్యాచార్యైః - శబ్దతత్త్వాశ్రయాఃకాశ్చిదర్థతత్త్వాశ్రయాఃప

రా ఇతి। టవర్గవర్జితాస్స్పర్శాస్స్వస్వవర్గాంత్యశేఖరాః। లఘురేఫణకారౌ చ కోమలాః పరికీర్తితాః ॥ రేఫేణ యస్య కస్యాపి యోగ ఆద్యతృతీయయోః । స్వోత్తరాభ్యాం తుల్యయోర్వా పరుషాష్టగణశ్శషౌ॥ ఇతి కోమలవర్ణపరుషవర్ణసంగ్రహః॥ యద్వా శబ్దః పదరచనాత్మకః-తద్గుణా ఓజఃప్రసాదాదయః-యదాహ వామనః । ఓజఃప్రభృతయో బంధగుణా ఇతి॥౧౯॥ అథ రీతిసామాన్యలక్షణమాహ॥ రీతిరితి॥ గుణాశ్లిష్టపదసంఘటనా మాధుర్యాదిపరతంత్రశబ్దసందర్భ ఇత్యర్థః - యద్వా ఓజఃప్రసాదాదివిశిష్టపదరచనేత్యర్థః॥ ౨౦॥ విదర్భాదిదేశీయవిదగ్ధజనపరిగ్రహేణ వై

కోమలవర్ణబంధత్వం । అతిప్రౌఢత్వం పరుషవర్ణవికటబంధత్వం। సంయుక్తిమృదువర్ణేష్వీషన్మృదుత్వం । అవికటపరుషవర్ణేష్వీషత్ప్రౌఢత్వం॥౧౯॥..............*

అథ వైదర్భ్యాది రీతయః

అథ రీతీనాం స్వరూపముదాహరణం చ ॥ రీతిర్నామ గుణాశ్లిష్టపదసంఘటనా మతా॥ సా త్రివిధా-వైదర్భీ గౌడీ పాంచాలీ చేతి॥౨౦॥ బంధపారుష్యరహితా శబ్దకాఠిన్యవర్జితా। నాతిదీర్ఘసమాసా చ వైదర్భీ రీతిరిష్యతే॥ యథా॥ కాకతీయనరేంద్రస్య కీర్తిచందనచర్చనం। దిగంగనాః తన్వంతి వతంసీకృతతద్గుణాః॥ యథా వా॥ వితరణగుణలీలాతోషితాశేషలోకే విభవతి నరనాథే కాకతీయాన్వయేందౌ। సు

దర్భ్యాదిసంజ్ఞకానామేతాసాం విశేషలక్షణాని విషయవ్యాప్త్యర్థం ప్రత్యేకముదాహరణద్వయం చ క్రమేణాహ॥ బంధేతి ॥ బంధపారుష్యం దుస్సంధికృతం-శబ్దకాఠిన్యం పరుషవర్ణారబ్ధం- నఞర్థస్య నశబ్దస్యాతిదీర్ఘసమాసేత్యనేన సుప్సుపేతి సమాసః - ఏతేనాత్ర సమాసామధ్యసమాసా చ వివక్షితేతి బోద్ధవ్యం-తదుక్తం॥ అవృత్తిర్మధ్యవృత్తిర్వా మాధుర్యే ఘటనా తథేతి॥ ఉదాహరతి కాకతీయేత్యాది॥ వతంసీకృతేత్యత్ర వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి వచనాదకారలోపః ॥ వితరణేతి॥ విభవతి ప్రభాసతి-క్షితిసురజనాః బ్రాహ్మణజనాస్తేషాం సమూహా

ఇతిజనశబ్దాంతాత్ - గ్రామజనేత్యాదినాతల్ప్రత్యయః - ఖండికాదిభ్య
శ్చేత్యత్రసామూహికేషుతదంతవిధిరస్తీతిజ్ఞాపనాత్ । అత్రోదాహర
ణస్యాపికోమలపదై రల్పసమాసైర్మృదుబంధేన చకిత్వౌదార్యా
ద్యుద్దీపనః భావవ్యంగ్యశ్శృంగార గతాహ్లాదకత్వలక్షణమాధుర్యప్రతిపా
దనాద్వైదర్భీరీతిః - అత్ర యద్యపికేళీచందనవర్ణనమిత్యాదౌ - రేఫ
సంయోగః-తోషితాశేషేత్యాదౌ శకారషకారౌ చేత్యేవమల్పశః పరుష
వర్ణాస్సంతి- తథాపినమాధుర్యభంగః - అత ఏవానందవర్ధనాచార్యైః।
శషౌచ రేఫసంయోగష్టవర్గశ్చాపిభూయసా। విరోధినస్స్యుశ్శృంగారే
తేనవర్ణారసచ్యుతా ఇత్యత్రభూయసేత్యుక్తం । ఏవముత్తరత్రాప్యూ
హనీయం॥ ౨౧॥ గౌడీయామాహౌజఇతి । అత్రౌజశ్శబ్దేనసమాసభూ

రతరుగణనాయాం కామధేనుప్రసంగే క్షితిసురజనతే
యం వీతకౌతూహలాసీత్ ॥ ౨౧ ॥ ఓజఃకాంతిగుణోపే
తా గౌడీయారీతిరిష్యతే ॥ యథా॥ ప్రచండతరదోర్దండ
ఖండితారాతిమండలః। బిభర్త్యుర్వీధురాంగుర్వీం ప్రభవ
న్నంధ్రభూపతిః॥ యథావా॥ ఉద్యద్దోస్తంభఖడ్గత్రుటద
రిమకుటాటోపసంజాతరాహుభ్రాంతి భ్రశ్యత్పతంగా
భయకరణచణస్ఫారనాసీరరేణుః। అంధ్రక్ష్మాభర్తురా
సీదధికరణధురాభిన్నమత్తేభకుంభ ప్రోద్యన్ముక్తాఘటా

యస్త్వముచ్యతే-కాంతిశబ్దేనచోద్భటపదత్వం॥ ఉదాహరతి ప్రచండే
తి॥ఉర్వీధురాంభూభారం - బిభర్తీత్యాదినాసమాసాంతోచ్
ప్రత్యయః॥ఉద్యదితి ॥ అత్రఖడ్గోత్కృత్తప్రతిభటముకుటేషుస్వర్భాను
భ్రాంత్యాకాందిశీకస్యభానోరభయకరణచణత్వం నాసీరరేణోరుత్ప్రే
క్ష్యతే - తేనాస్యసూర్యాస్తమయప్రతీతిజనకంతన్మండలావరణంగమ్య
తే. తతశ్చవీరవరణోత్సుకతయాసమాగతాప్సరోముఖానాం చంద్రత్వే
నదళితేభకుంభయుగళోద్గళితమౌక్తికానాంతారాత్వేనచ రూపణాద్ర
ణధురాయారజనీత్వంగమ్యతే-నచానేకనిశానాథకథనందోషాయ - వీర
రుద్రవిక్రమవిహ్వలీకృతచేతసాం తద్వైరివీరాణాం తథాత్వేనప్రతీ

తేః - అత్ర పదపదార్థానాం సంశ్లేషేణ సమాసభూయస్త్వేన చ రౌద్రరసగత
దీపకత్వాలక్షణౌజః ప్రతిపాదనాద్గౌడీయం ॥ ౨౨ ॥ పాంచాలీమాహ పాం
చాలేతి ॥ ఉదాహరతి జేతురితి ॥ నభస్స్వాంతరిక్షే భూభృత్సంభూభావం వి
భ్రతి సతి - వియద్దీర్ఘికా నామ్నా కీర్తి - పితృకటాభ్యాం కపోలాభ్యాం తటీ
భ్యాం దిక్సా నదీ మర్త్యనదీ భాగీరథీ జాతా - తథా గాఢం మారజోమయ
భూమేరధో వర్తమానా గౌతమనదీ - పాతాళగంగాయతే భోగవతీవ
తీత్యాహాపాదద్భుతమితి భావః ॥ స్థానఇతి ॥ సర్వాసాం పాతాళాది
త్వాత్సిద్ధోరగస్య ద్విషత్వాదిపరిపుష్టత్వం నాద్భుతమితి భావః ॥ తర్హి కిమ

రాణికరపరినృత్యత్సర్వధూపవర్తైర్విచిత్రాః ॥ ౨౨ ॥ పాం
చాలీతి త్రైపదీ గాడీ రీత్యుభయాత్మికా ॥ యథా ॥ జేతుః కా
కక్షీరయప్రసృతతేజైర్ధాత్రీత్రయాణాం జ్యోతిరేణుభరే
నభస్స్వలిభృత్కంభూవిభ్రమం బిభ్రతి । జాతా మర్త్యనదీవిశం
కటతటీ దిగ్వాపియద్దీర్ఘికా గాఢం గూఢతమా చ గౌతమనదీ
పాతాళగంగాయతే ॥ యథా చ ॥ స్థానేతచ్ఛలమత్రిగంధస్ఫు
పతే త్వత్సిద్ధభోగిత్వసత్వాత్త్రైర్య్వష్టిపరితోష పాలి సతతం కిం
త్వేతదత్యద్భుతం । పీతేన ప్రతిపక్షపార్థివయశః క్షీరేణ గౌర
త్వేనం యత్సంవర్ధయతి త్రిలోకభరితాం స్ఫూర్తి లక్ష్మీసు
ధాం ॥ ౨౩ ॥

అథశయ్యా

అథశయ్యా ॥ యాపదానాం పరాన్యోన్యమైత్రీశయ్యేతి కథ్య

ద్భుతమిత్యాకాంక్షాయామేతదిత్యాహ పీతేనేతి ॥ పయఃపానం భుజం
గానాం కేవలం విషవృద్ధయ ఇతి లోకప్రసిద్ధం - అత్ర పునరధికతరసుధావృ
ద్ధయ ఇతి మహదద్భుతమితి భావః - త్రిలోకభరితామితి - త్రయాణాం లో
కానాం సమాహారస్త్రిలోకః - శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపీ సమాసో న ద్విగురితి
ప్రతిపాదితం - త్రిలోకజననీమిత్యత్ర ప్రథమశ్లోకే - అత్రోదాహరణ
ద్వయేపి పూర్వోక్తరీతిసాంకర్యాదద్భుతరసప్రతిపాదనాత్పాంచాలీ ॥
౨౩ ॥ అథరీతయశ్చేత్యత్ర చశబ్దసముచ్చితయోశ్శయ్యాపాకయో
ర్మధ్యే శబ్దార్థత్వసామ్యాద్రీత్యనంతరం శయ్యామాహ ॥ యాపదానా

మితి ॥ పదాఉత్కృష్టా అన్యోన్యస్య మైత్రీవినిమయాసహిష్ణుత్వమిత్యర్థః
అతఏవాస్యా రీతిభ్యో భేద ఇతి భావః ॥ ఉదాహరతి- దాతురితి॥ గతార్థమే
తత్ ॥ లక్ష్యే లక్షణం యోజయతి అత్రేతి ॥ ౨౮ ॥ పరిశేషాత్పాకమాహ॥
అర్థేతి ॥ అర్థస్య శృంగారాదేర్గాంభీరిమా ఆస్వాద్యమానతావిశేష ఇతిష
ష్ఠీసమాసః - పూరణగుణేత్యాదినా నిషేధస్తు - తదశిష్యం సంజ్ఞాప్రమా
ణత్వాత్తస్య చ గౌరవం ప్రసజ్యేతేత్యాది పాణినిశబరస్వామిప్రముఖ
మహాపురుషప్రయోగదర్శనాదనిత్య ఇతి పదమంజరీకారః ॥ ౨౯ ॥ ద్రా
క్షాపాకముదాహరతి స్మరేతి॥ విషయమాత్రవిశ్రాంతివిరహిణో విశ్రాం

తే ॥ యథా ॥ దాతుః కాకతివంశమండనమణేర్నిస్సీమవిశ్రా
ణనశ్లాఘాలంఘితకల్పపాదపగుణప్రౌఢేరగాధౌజసః। బిభ్ర
చ్ఛారదకౌముదీపరిమళం సామంతసీమంతినీగండాభోగనిరూ
ఢపాండిమధురంధత్తే యశః ప్రాయశః॥ అత్ర పదవినిమయా
సహిష్ణుత్వాద్బంధస్య పదానుగుణ్యరూపా శయ్యా॥ ౨౮॥...

అథ ద్రాక్షాదిపాకాః

అర్థగంభీరిమా పాకః సద్విధా హృదయంగమః । ద్రాక్షాపా
కో నాళికేరపాకశ్చ ప్రస్ఫుటాంతరౌ ॥ ౨౯ ॥ యథాక్రమం
స్వరూపముదాహరణం చ ॥ ద్రాక్షాపాకస్సకథితో బహిరం
తస్స్ఫురద్రసః॥ యథా ॥ స్మరస్మేరాన్మందస్మితమధురసౌర
భ్యసుభగాన్మనాగ్వ్రీడాజాడ్యాత్ ప్రణయరసకల్లోలభరి

తలవృత్తేర్వా మదమంథరత్వాదిగుణశీలాః స్మేరాః - తదుక్తం భావప్రకా
శే ॥ అపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమంథరమీలితం। స్ఫురద్భ్రూపక్ష్మతారం
యత్తత్స్మేరమితి కథ్యత ఇతి - తే చ స్మరప్రధానాః స్మరస్మేరాః - మంద
స్మితా హాసగర్భాః సంభోగౌత్సుక్యసూచకాః - మధురాః సంతాపహ
రాః సౌరభ్యేణ పద్మినీజాతేరస్యాః స్మితనిమిత్తేన సుభగాశ్శ్రియేతథోక్తాః -
కటాక్షైర్హాసగర్భైస్తు సంభోగౌత్సుక్యభావనా । శీతలీక్రియతే తాపో
యేన తన్మధురం స్మృతమితి చోక్తేః - నాయికాయాః ప్రౌఢత్వాన్మనాగ
ల్పం వ్రీడాజాడ్యం యేషాం తే తథోక్తాః - అతఏవ సస్యానుకూల్యప్రకాశ

కాః - తదుక్తం - సవ్రీడాలోకనే నైవ స్యాదనుకూల్యప్రకాశనమితి । విప్రలంభే పరమాం కాష్ఠామారూఢే వర్ణనాదిభిః । యేనాంతరంగం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యత ఇత్యుక్తలక్షణః స్నేహః ప్రణయశబ్దేన వివక్షితః - సప్రణయరసోద్రవద్రవ్యాంతస్స్యాంతరంగవారిధివాస్తవ్యకల్లోలైర్మహోర్మిభిర్ఘూర్ణితాః ప్రేమదాయిన ఇత్యర్థః ॥ ద్రవీభూతం మనో యత్ర దర్శనే ప్రేమదాయితదితిలక్షణాత్ । కృతానేకసంబంధాః ప్రియదృష్టిప్రతిఘాతే నౌత్సుక్యభరేణచ యథాక్రమమాసారప్రసారాభ్యాం సంగీకృతతరంగభంగికా ఇత్యర్థః- అతఏవ తే సోత్సుకాస్తరంగితాశ్చ- తదుక్తం । సోత్సుకం తద్యదాలోక్యభూయోభూయోవలోకనం । కల్లోలభిన్నయః కాంతివిచ్ఛేదస్తత్తరంగితమితి - మనసిజసహస్రాణి సృజతః - వితతాన ।

కృతానేకసంబంధాన్మనసిజసహస్రాణి సృజతః కటాక్షాన్వామాక్షీ కిరతి పరితో రుద్రనృపతిం ॥౨౬॥ సనారికేరపాకస్స్యాదంతర్గూఢరసోదయః ॥ యథా ॥ లీలావిభ్రమపూర్వరంగముదితం తారుణ్యమేత్యత్ర సా నేపథ్యాంతరలంబితస్మరకళాలాస్యప్రపంచశ్రియః॥ సవ్యః పశ్యత కాకతీయనృపతేర్భావానుబంధోజ్జ్వలః కోప్యస్యాస్తరళభ్రువో విజయతే శృంగారనాట్యక్రమః అత్ర నద్రాగర్థప్రతీతేః - ఏవంవస్త్వలంకారప్రతీతావపి ద్రష్టవ్యం ॥ పాకాంతరాణి మధుక్షీ

క్తస్యాపీతిభావః - యద్దర్శనే విరక్తోపి తద్భుభ్యత్యేతత్సమన్మథమితిలక్షణాదేతే సమన్మథా ఉచ్యంతే- ఏవంవిధాన్కటాక్షాన్ - వామాక్షీ మనోహరనయనా- రుద్రనృపతింపరితః సర్వతః కిరతి - అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా-కటాక్షలక్షణంతు సంగీతరత్నాకరే। యద్గతాగతవిశ్రాంతివైచిత్ర్యేణ వివర్తనం । తారకాయాః కలాభిజ్ఞాస్తం కటాక్షం ప్రచక్షత ఇతి। అత్రైవం సమ్మదనసహిష్ణోశ్శృంగారస్యపాకసమయే ప్యాస్వాద్యమానత్వాదంతర్బహిశ్చస్ఫురణం ద్రష్టవ్యం ॥౨౬॥ నారికేళపాకముదాహరతి ॥ లీలేతి ॥ విస్తరేణ వ్యాఖ్యాతమేతన్నాయికాప్రకరణే సద్య ఏవోదాహరణప్రస్తావే॥ లత్యేల్లక్షణం యోజయతి అత్రేతి ॥ ఏవం వ్యాఖ్యానసాపేక్ష

త్యాస్వాదయితుః స్ఫుటప్రతీతిరిత్యర్థః - ద్రాక్షాపాకనారికేళపాకావధీ
స్యాస్వాదయితవిలంబితప్రతీతేర్యః పరాం కోటిమారూఢా - అతస్తదంతరాళవ
ర్తిన్యామధ్యమప్రతీతేరనేకవిధత్వాత్తదనుసారేణ కదళీరసాలాదిపా
కాస్స్వయమూహ్యా ఇత్యాహ ఏవమితి ॥౨౭॥ ఇత్థం కావ్యసామగ్రీం నిరూ
ప్యాతశ్శబ్దానియమ్యంతే ॥అథేత్యాదినా॥ తేషాం సామాన్యతస్స్వరూప
నిరూపణపూర్వకం విభాగమాహ ॥ వ్యంగ్యస్యేతి ॥ ప్రాధాన్యాదినిమి
త్తవశాదుత్తమాదికావ్యానాం ధ్వన్యాదిసంజ్ఞాప్రవృత్తిరిత్యాహ వ్యం
గ్యస్య ప్రాధాన్య ఇత్యాదినా ॥ యథా లోకే కస్యచిద్వస్తునస్సంజ్ఞానా
ర్థం ప్రదీపాదావివ వ్యంగ్యార్థ ఏవ వాచ్యవాచకవైచిత్ర్యాదౌ మహోపకా
రాదీని యథాసంభవమూహ్యాని ॥౨౮॥ ....*

అథ కావ్యవిశేషాః,

వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యాభ్యామస్ఫుటత్వే
చ సత్త్రివిధం కావ్యం । వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యే ఉత్తమం కా
వ్యం ధ్వనిరితి వ్యపదిశ్యతే - అప్రాధాన్యే మధ్యమం గుణీభూ
తవ్యంగ్యమితి గీయతే - వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వే ధమం కావ్యం
చిత్రమితి గీయతే ॥ ౨౯ ॥ ధ్వనిర్యథా॥ స్వామిన్నోత్రమహీధ
రాన్మధునానీచైర్వ్యధత్సే కుతో గాంధానం బుని ధీనరోషికసు
దుమైకిందిక్పతీనల్పకాన్ । ఇత్థం ప్రాగ్వచ చరానుభావమక్షి

ప్రవృత్తేర్వ్యంగ్యస్యమధ్యవిశ్రాంతివిరహేణస్వపర్యంతం సహృదయ
హృదయాకర్షణాద్వ్యతస్య ప్రాధాన్యమిత్యనుసంధేయం - శబ్దార్థయో
ప్రాధాన్యం - తచ్చ వ్యంగ్యస్య చారుత్వాపకర్షోపాధికృతం నస్వాభావిక
మితి గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యత్ర చ్వ్ప్రత్యయేన సూచ్యతే । అధమకావ్య
స్యాస్ఫుటవ్యంగ్యత్వేన నీరసత్వాత్కేవలవాచ్యవాచకవైచిత్ర్యమాత్ర
యత్వేనాలేఖ్యప్రఖ్యత్వాచ్చిత్రశబ్దేనాభ్యాఖ్యానం - తచ్చ శబ్దార్థాలంకా
రయోరన్యతరసమాశ్రయత్వాన్నిబంధనేన శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభయచిత్రం
చేతి త్రేధా విభజ్యతే ॥౨౯॥ తత్ర ధ్వనిముదాహరతి॥ స్వామిన్నితి॥ అల్ప
కానత్యల్పాన్ - ఉపాలంభముఖేనాభ్యుదయమాశంసతి - ఘనమితి యావత్

ధన్యైషిణా నతు కులాచలాన్యథమైషిణా - గుణైకవసతిః నపునరచలాదివ దేశైకగుణాధారః ॥ అత్రోన్నత్యాదివ్యంగ్యస్యాగూఢత్వాద్వ్యపకర్షనిమిత్తాభావాత్ప్రాధాన్యేనోత్తమకావ్యత్వమేవేత్యభిప్రాయేణాహ- అత్రేతి ॥ ౨౮ ॥ గుణీభూతవ్యంగ్యముదాహరతి ॥ ప్రత్యగ్రేతి ॥ అత్ర కార్పణ్యవచనాదిచేష్టావిశేషరూపవ్యంగ్యస్య యాభిరముష్యేత్యాదివాక్యేనో

> లంకారకీర్త్యర్థమైషిణా స్పష్టః పద్మభువా గుణైకవసతిః శ్రీవీరరుద్రో నృపః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య కులశైలాతిశాయి సమున్నతత్వమితి సముద్రగాంభీర్యం లోకపాలాధికమైశ్వర్యం చ ధ్వన్యతే । తథా కులశైలసముద్రనిఖిలలోకపాలనిర్మాణసంరంభాతిశాయీ సర్వవిలక్షణః కాకతీయనిర్మాణవైభవ ఇతి వ్యజ్యతే ॥ ౨౯ ॥ గుణీభూతవ్యంగ్యం యథా ॥ ప్రత్యగ్రప్రసరత్ప్రతాపవిభవవ్యాప్తాఖిలాశాంతరే విశ్వత్రాతరి వీరరుద్రనృపతౌ సింహాసనాధ్యాసిని । ఆస్థానీం సముపాగతైర్నృపవరైస్తాస్తాస్తథా దర్శితాః చేష్టా యాభిరముష్య కాకతిపతేర్భ్రూక్షిప్తిః కృపార్ద్రీకృతా ॥ అత్ర ప్రాప్తాభిషేకమహోత్సవస్య ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజస్యాగ్రే శరణార్థినాం పార్థివానాం తథావిధకార్పణ్యోక్తిః పునఃపునః ప్రణామాదికం వ్యంగ్యం తాస్తాశ్చేష్టా దర్శితా ఇతి వాచ్యాదనతిశాయీతి గుణీభూతవ్యంగ్యతా ॥ ౩౦ ॥ చిత్రం త్రివిధం- శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభయచిత్రం చేతి- తత్ర శబ్దచిత్రం యథా ॥ క్షోణీరక్షణదక్షిణాః క్షతజగత్క్షోభా క్షరత్క్షత్రమాః క్షుద్రక్షత్రియపక్షశిక్షణవిధా సాక్షిక్షతక్షేయకాః । ఉద్దామోద్యమనస్య రుద్రనృప

క్తప్రాయత్వాదగూఢత్వేన నచారుత్వాతిశయ ఇత్యాహ- వాచ్యాదనతిశాయీతి ॥ ౩౦ ॥ శబ్దచిత్రముదాహరతి ॥ క్షోణీతి ॥ క్షరత్క్షత్రమాః అభ్యాసజనితలాఘవాతిశయేన శరవర్షాయుధప్రయోగపరిపాటీకాః - క్షుద్రక్షత్రియపక్షః రాజపార్శ్వబలం - కాక్షేయకః ఖడ్గః - కులకుక్షిత్వా ద్వనాశైక్షికోత్కర్షక్షత్రప్రత్యయః- యద్వైతత్సూత్రం భావ్యకాలోన సముచ్చితే

తదావృతికుక్షిత్వాదినా ధ్వనిః - స్వార్థికః కప్రత్యయః - అత్ర దోర్దండ
క్రీడానామకనిత్యరూపణం గర్వాణాం పర్వతత్వరూపణే హేతుః - అతః ప
రంపరితం రూపకం - తస్మిన్ సత్యపి కవేర్వృత్త్యనుప్రాస ఏవాభినివేశా
చ్ఛబ్దచిత్రస్యైవ ప్రాధాన్యమర్థ చిత్రస్యతు గుణభావ ఏవేతి నోభయచి
త్రత్వమస్యేతి భావః ॥ ౩౧ ॥ అర్థచిత్రముదాహరతి ॥ ఖగ్గ ఇతి ॥ ఖడ్గేయు
ద్ధవిజృంభితే రిపుమహీనాథాం జలింబింబితం ప్రేక్షుంతో జయలక్ష్మీవాస
కమలం మన్యంతే విజ్ఞానినః । మన్యే వీర ప్రతాప రుద్ర విభోర్జన్యేషు గృహీ
తుం పునస్త్ర్యైరిపుజీవితాని విధేర్యాతస్య పీఠాంబుజం ॥ జన్యేషు యు
ద్ధేషు - యాతస్య గచ్ఛతః (వత్తస్సేతి పాఠే పవుత్తస్సేతిచ్ఛాయా) ళచ్ఛివా

తెర్ద్దోర్దండయోశ్చండయోర్గర్జ ద్దుర్జనగర్వపర్వతభిదాదం
భోళయః కేళయః ॥ ౩౧ ॥ అర్థచిత్రం యథా ॥ ఖగ్గేజుజ్ఝువిజుం
భిఏరిపుమహీణాహాంజళింబింబి అం పెక్ఖంతో జయళచ్ఛివాస
కమళం మణ్ణంతి విణ్ణాణిణో । మణ్ణే వీర పఆవరుద్దవిహుణో జణ్ణే
సు ఘేత్తుం ఉణో సిత్థీఏ రిపుజీవిఆ ఇవిహిణో జత్తస్స పీఢంబు
అం ॥ ఛాయా ॥ ఖడ్గే యుద్ధవిజృంభితే రిపు మహీనాథాం జలిం
బింబితం ప్రేక్షుంతో జయ లక్ష్మీవాసకమలం మన్యంతే విజ్ఞాని
నః । మన్యే వీర ప్రతాపరుద్ర విభోర్జన్యేషు గృహీతుం పునః స్త్ర
త్యైరిపుజీవితాని విబుధేర్యాతస్య పీఠాంబుజం ॥ ౩౨ ॥ ఉభయచి

నేత్యత్ర లక్ష్మీశబ్దస్య నిహా మిథస్స ఇతి పాఠే కోహ్రస్వః - ఘేత్తుం ఉణో
ఇత్యత్ర తుం తవ్యక్త్వాసు గ్రహేరితి తుమున్ప్రత్యయే గ్రహేర్ఘైరాదేశే ఘే
త్తుమితి సిద్ధం - తస్యోత్తరపదేన సంధ్యభావః - పదయోస్సంధిర్వ్యేతి వికల్పిత
త్వాత్ - వీరపఆవేత్యత్ర వాసమాస ఇతి సమాసే వికల్పద్విత్వాభావః -
జత్తస్సేతి వర్తమానాపదేశే నపరానువైరి ప్రాణసంగ్రహణలంపటస్య
కమలభువః కమలోపవేశనావకాశాభావః ప్రతీయతే - అత్ర ప్రతాపరు
ద్రఖడ్గప్రతిబింబితే రిపు నృపాణాం జయలక్ష్మీవాసకమలత్వమారోప్య
తదపహ్నవేనార్థసిద్ధేన బ్రహ్మాసన కమలత్వప్రతిపాదనాపహ్నవాలం
కారః - అత్రైవ కవేరభినివేశాదస్యార్థచిత్రత్వం - వృత్త్యనుప్రాసేతు
గుణభావ ఏవేతి నాత్రోభయచిత్రత్వమితి భావః ॥ ౩౨ ॥ ఉభయచిత్ర

ముదాహరతి॥ విద్యేతి ॥ అత్రోభయత్రకలేరభినివేశాదుభయచిత్రత్వ
మిత్యభిప్రాయేణాహ॥ అత్రేతి ॥ యద్యప్యేతత్ప్రాచీనాలంకారకారై
ర్నోదాహృతం - తథాప్యన్యతరప్రాధాన్యేనేతరభేదద్వయవదుభయ
ప్రాధాన్యేనాస్యాపి సుపచత్వాదవిరోధః - కించ - పాదాంబుజంభవ
తువోవిజయాయమంజుమంజీరశింజితమనోహరమంబికాయాఃఇత్యత్రో
పమానుప్రాసయోరన్యోన్యనిరపేక్షత్వేన సహప్రధానభావ యోస్సం
సృష్టిమంగీకుర్వాణైః ప్రాచ్యైరేవోభయ చిత్రమప్యంగీకృతమితివిజ్ఞే
యం- నన్వేషూదాహరణేషుయథాయోగంవిభావానుభావవిశేషకథనే
నవీరశృంగారయోఃపర్యవసానాత్కథమధమత్వం- సత్యం- శబ్దార్థాలం
కారయోరేవకవివివక్షావిషయత్వాద్విద్యమానోపి రసోదివాచంద్ర ప్ర

త్రంయథా ॥ విద్యాసముద్రేభువనైకభద్రే ప్రతాపరుద్రే
జితవైరిభద్రే। రక్షావినిద్రే ధృతశౌర్యముద్రే కాంతేవపృ
థ్వీరమతే గుణాద్రౌ ॥ అత్రానుప్రాసోపమాభ్యాంచి
త్రతా॥ ౩౩ ॥.................................*

అథధ్వనివిశేషాః

అథధ్వనివిశేషాన్నిరూప్యంతే ॥ అత్రధ్వనేర్లక్షణాభిధామూ
లత్వేనావివక్షితవాచ్యవివక్షితాన్యపరవాచ్యాఖ్యౌ ప్రథమం
భేదౌద్వౌ। అవివక్షితవాచ్యస్యార్థాంతరసంక్రమితాత్యంత

కాశవన్నప్రతీయతే - తదుక్తంకావ్యాలోకే॥రసభావాదివిషయవివక్షా
విరహేసతి। అలంకారనిబంధో యస్సచిత్రవిషయోమతఇతి ॥ ౩౩ ॥
ఏవంత్రివిధమపికావ్యం సామాన్యతోనిరూప్యతత్రోత్తమ కావ్యంప్రపం
చయితుంప్రతిజానీతే అథేతి॥ విభజతే అత్రేతి ॥ అవివక్షితంవ్యంగ్యేన
న్యగ్భావితంవాచ్యంయత్రసోఽవివక్షితవాచ్యః - అన్యపరంవ్యంగ్యపరం
రాజతాత్పర్యేణ రాజపురుషసేవనవద్వ్యంగ్యపరత్వేనైవ వివక్షితం
వివక్షితాన్యపరంతథాభూతంవాచ్యంయత్రసవివక్షితాన్యపరవాచ్యః
తత్రలక్షణామూలంచతుర్ధావిభజతే- అవివక్షితేతి ॥ తత్రార్థాంతర
సంక్రమితవాచ్యేవాచ్యస్యోపపద్యమానత్వేపి తావతా నుపయోగాదజ

హల్లక్షణామూలత్వం - అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యే వాచ్యస్యానుపపన్న త్వాజ్జహల్లక్షణామూలత్వమితి వివేకః - సంక్రమితేతి౹ శబ్దవ్యంజనసహకారివర్గస్యాయం ప్రభావ ఇతి సూచ్యతే ॥ అభిధామూలం విభజతే - వివక్షితేతి ॥ సంలక్ష్యః స్ఫుటసంవేద్యః క్రమో వ్యంగ్యవ్యంజకయోర్యత్ర స సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః - యత్ర వ్యంజకస్య విభావాదేర్వ్యంగ్యస్య రసాదేశ్చ సన్నపి క్రమో నిశితసూచ్యగ్రేణ శతపత్రపత్రభేదవదాశుభావిత్వాన్న లక్ష్యతే సో౽సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః ॥ తత్రాద్యస్య శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వేన త్రైవిధ్యం సిద్ధవత్కృత్యాన్త్యస్య చతుర్ధా విభజతే - సంలక్ష్యేతి॥ జాతిగుణాదిరూపో౽ర్థో వస్తు - యదేవ విచ్ఛిత్తివిశేషయుక్తస్సాలం

తిరస్కృతవాచ్యతయా ద్వివిధస్య వాక్యపదగతత్వేన ద్వైవిధ్యే చాతుర్విధ్యం । వివక్షితాన్యపరవాచ్యస్య సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యతయా ద్వౌ భేదౌ । సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యే శబ్దశక్తిమూలే వస్త్వలంకారరూపతయా ద్వైవిధ్యే వాక్యపదగతత్వేన చాతుర్విధ్యం । అర్థశక్తిమూలే సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యే అర్థస్య స్వతస్సంభవిత్వేన కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వేన కవినిబంధకోక్తిసిద్ధత్వేన చ త్రైవిధ్యం । త్రివిధస్య వస్త్వలంకారరూపతయా ద్వైవిధ్యే షడ్విధత్వం । షడ్విధస్యాపి వ్యంగ్యవ్యంజకతయా ద్వైవిధ్యే ద్వాదశవిధత్వం । ద్వాదశవిధస్యాపి ప్రబంధగతత్వేన వాక్యగతత్వేన పదగత

కారః॥ ద్వితీయష్షట్త్రింశత్ప్రకార ఇత్యాహ॥ అర్థశక్తిమూల ఇత్యాదినా అర్థస్య మూలభూతస్య వ్యంజకస్యేత్యర్థః - యో౽ర్థో న కేవలం సాహిత్యమాత్రసిద్ధః కింతు లోకే౽ప్యౌచిత్యేన సంభావ్యతే - స స్వతస్సంభవీ - యః పునరసన్నపి లోకే కవినా ప్రతిభామాత్రేణ సంభావ్య సంపాద్యతే స కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధః - కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధస్తు కవినిబద్ధోక్తిసిద్ధ ఇతి త్రయాణాం వివేకః - షడ్విధస్యేతి - వ్యంజకస్యేతి భావః - వ్యంగ్యవ్యంజకతయేతి - వ్యంగ్యయోః వస్త్వలంకారరూపయోః వ్యంజకతయేత్యర్థః - తథాచోక్తం కావ్యప్రకాశే అర్థశక్త్యుద్భవో౽ప్యర్థో వ్యంజకస్సంభవీ స్వ

తః। ప్రౌఢోక్తిమాత్రాత్సిద్ధో వా కవేస్తేనోదితస్య వా ॥ వస్తు వాలంకృతిర్వేతి షడ్భేదోసౌ వ్యనక్తి యత్ । వస్త్వలంకారమథవా తేనాయం ద్వాదశాత్మక ఇతి॥ హేమచంద్రస్తు ప్రౌఢోక్తిమంతరేణ స్వతస్సిద్ధస్యాప్యకించిత్కరత్వాత్తత్సిద్ధత్వమేవ సర్వత్రేతి స్వతస్సంభవిత్వాదిభేదత్రయం నాంగీచకార ॥ అనురణనేతి - ఘంటాదేః ప్రథమస్య నానంతరభావీ స్నిగ్ధస్స్వనోనురణనం తత్సాదృశ్యాత్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధోప్యనురణనధ్వనిరుచ్యతే - తత్ర - విచ్ఛిత్తిశోభినైకేన భూషణేనేవ భామినీ । పదద్యోత్యేన సుకవేర్ధ్వనినా భాతి భారతీతి ధ్వన్యాచార్యవచనాత్పదగతేష్వపి రమ్యత్వమస్తీతి వేదితవ్యం ॥ తృతీయమాహ ఉభయశక్తీతి ॥ ఏకవిధ ఏవేతి- ప్రకారవైచిత్ర్యకల్పనస్యాదుశ్శకత్వాదితి భావః - అనురణనధ్వనిభే

త్వేన చ త్రైవిధ్యే షట్త్రింశత్ప్రకారోర్థశక్తిమూలోనురణనధ్వనిః॥ ఉభయశక్తిమూలో వాక్యగతత్వేనైకవిధ ఏవ॥ ఏవం సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యధ్వనేరేకచత్వారింశద్భేదాః॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాదిధ్వనిః ప్రబంధవాక్యపదపదైకదేశరచనావర్ణగతత్వేన షడ్విధః ॥ ఏవం వివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనేః సప్తచత్వారింశద్భేదాః। అవివక్షితవాచ్యభేదైశ్చతుర్భిస్సహ ధ్వనేః ప్రథమం శుద్ధా ఏకపంచాశద్భేదాః ॥ తేషాం ప్ర

దాన్ క్రోడీకృత్యాహ॥ ఏవమితి॥ ఏకశ్చ చత్వారింశచ్చ ఏకచత్వారింశదితి ద్వంద్వః- సర్వో ద్వంద్వో విభాషయైకవద్భవతీత్యేకవద్భావః-లింగమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతి భాష్యకారవచనాజ్జనపదాదిశబ్దవన్నపుంసకత్వాభావః - నాపి భేద్యలింగత్వం-వింశత్యాదీనాంనత్యంతానామమరకోశే- తాసుచానవతేః స్త్రియ ఇతి నియమేన స్త్రీలింగతాభిధానాత్ - యద్వా ఏకోత్తరా చత్వారింశదితి మధ్యమపదలోపీ సమాసః-ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం॥ ద్వితీయమభిధామూలధ్వనిం విభజతే అసంలక్ష్యేతి॥ రసాదీనామానంత్యేన తద్భేదకల్పనస్యాశక్యత్వాత్తద్ద్యోతకప్రబంధాదికృతో రసాదేష్షోఢా విభాగ ఇత్యాహ ప్రబంధేతి॥ సర్వానపి ధ్వనిభేదాన్ సంకలయ్యాహ ఏవమితి॥ శుద్ధాః ధ్వన్యంతరాసంబద్ధా ఇత్యర్థః॥ మిశ్రభే

దానాహ తేషామితి॥ తేషాంశుద్ధానామిత్యర్థః ॥ ననులక్షణామూలధ్వనే రభిధా మూలధ్వని సంబంధే యథైకోమిశ్రభేదః తథైవాభిధా మూల ధ్వనేర్లక్షణా మూలధ్వని సంబంధే భేదాంతరంభవిష్యతి ఏవమేకపంచా శతోపిభేదానాంవిచార్యమాణె ఏకోత్తరశతషట్కాధిక సహస్రద్వయ సంఖ్యాక (౨౬౦౧) మిశ్రభేదసంభవాదెకైకన్యూనతాశ్రయణేనష ట్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధిక సహస్ర (౧౩౨౬) సంఖ్యావలంబనమ యుక్తమితిచేత్సత్యం- భేదద్వయేపితస్యాము నాసంబంధోముఖ్యవాతేనే తిసంబంధిప్రతిసంబంధినోరుచ్చారణవ్యత్యాసమాత్రంనపునశ్చమత్కా

ర్యేకమేకైకస్యైకైకేనసంబంధేప్రథమభేదస్యైక పంచాశ ద్భేదాః।ద్వితీయస్యపంచాశద్భేదాః। తృతీయస్యైకోనపంచా శద్భేదాః। అనేనక్రమేణోత్తరోత్తరస్యైకైక భేదపరిత్యాగె షడ్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధిక సహస్రసంఖ్యాకామిశ్రభే దాః॥ అవివక్షితవాచ్యస్య వివక్షితాన్యపరవాచ్యసంబంధె యోభేదస్తస్మిన్నెవాంతర్భూతోవివక్షితాన్యపరవాచ్యస్యా వివక్షితవాచ్యసంబంధెభేదోనపృథగ్భూతః। అనెనైవక్రమేణ వస్తుధ్వనెరలంకారధ్వనిసంబంధభేదోప్యలంకారధ్వనెర్వస్తు ధ్వనిసంబంధాన్నపృథగ్భూత ఇతిపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్త రసంబంధేప్యేకైకభేదన్యూనతాజ్ఞేయా। తస్యాపిమిశ్రణస్య త్రిరూపేణ సంకరేణైకరూపయాసంసృష్ట్యాచపునశ్చతుర్థా యోజనేచతురుత్తర శతత్రయాధికపంచసహస్రాణిభేదాః

రవిశేషః - అతస్తేషాంయథాయోగంమిథోంతర్భావపవేతియుక్తమేవో క్తం॥తదేతదాహ అవివక్షితవాచ్యస్యేతి ॥ విషయవ్యాప్త్యర్థంధ్వన్యం తరేష్వంతర్భావందర్శయతి అనేనైవేతి॥ భూయోవిభాగమాహ తస్యాపీ తి ॥ ధ్వనోన్యస్సందెహాస్పదత్వేనానుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావెనైకవ్యం జకానుప్రవేశేనచత్రిరూపేణేత్యర్థః - సంకరవత్సాపేక్షత్వాభావా త్సంసృష్టెరెకరూపత్వంద్రష్టవ్యం ॥ ఫలితాంసంఖ్యామాహ చతురుత్త రేతి ॥ న్యూనాధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థముక్తామేవ సంఖ్యాం సంకేత

ఛాయయా క్రోడీకృత్యాహ శుద్ధా ఇతి ॥ అత్రాఙ్కప్రస్తారో వ్యుత్క్ర-
మేణ ద్రష్టవ్యః- చంద్ర ఏకః- శరాః పంచ (౫౧) ఋతవష్షట్- నేత్రే
ద్వే- అనలాస్త్రయః- ఇందు రేకః॥ (౧౩౨౬) అబ్ధయశ్చత్వారః- ఖం శూ
న్యం బిందురిత్యర్థః- అగ్నయస్త్రయః- శరాః పంచ (౫౩౦౪) తర్హి కిం ని
మిత్తం కావ్యప్రకాశకారోంతర్భావయాంతయామానపి కతిచన భేదాన్
సంగృహ్య చతురుత్తరచతుశ్శతీయుతాయుత (౧౦౪౦౪) సంఖ్యాకాః

శుద్ధాశ్చంద్రశరా (౫౧) మిశ్రా ఋతునేత్రానలేందవః
(౧౩౨౬) ॥ సంసృష్టిసంకరాయాతా (౫౩౦౪) స్త్వబ్ధిఖా
గ్నిశరాభిధాః॥ ౩౪॥ తత్ర శుద్ధానామేకపంచాశద్భేదానాం
నామధేయాని కథ్యంతే ॥ ....*

పదగతార్థాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౧.
వాక్యగతార్థాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౨.
పదగతాత్యంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౩.
వాక్యగతాత్యంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౪.
పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః ౫.
పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః ౬.
వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః ౭.
వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః ౮.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః ౯.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౦.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౧౨.

సంసృష్టిసంకరాయాత్తభేదాన జీగణత్ - కో వేద కిం వా తత్ర నిమిత్తం త
త్పునస్త ఏవ తత్రభవంతో విదాంకుర్వంతు - అస్మాభిస్తు యుక్తియుక్తం వ
చోగ్రాహ్యం న తు పూరుషగౌరవాదితి న్యాయసరణిరనుసరణీయేతి వి
ద్యానాథహృదయం॥ ౩౪॥ అథ ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థం శుద్ధభేదానాం ప్ర
తిజ్ఞాపూర్వకం నామాని కథయతి తత్రేతి॥ గతార్థమేతత్॥ ౩౫ ॥ అత్ర

వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౧౩.
వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౪.
వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణాలంకారధ్వనిః ౧౫.
వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౧౬.
ప్రబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౧౭.
ప్రబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౮.
ప్రబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణాలంకారధ్వనిః ౧౯.
ప్రబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౨౦.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౨౧.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౨౨.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణాలంకారధ్వనిః ౨౩.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౨౪.
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౨౫.
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౨౬.
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణాలంకారధ్వనిః
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౨౮.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౨౯.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౩౦.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణాలంకారధ్వనిః
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౩౨.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౩౩.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౩౪.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణాలంకారధ్వనిః ౩౫.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౩౬.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౩౭.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౩౮.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణాలంకారధ్వనిః ౩౯.

కతిపయోదాహరణప్రదర్శనే నేహ కుశలానాం భేదాంతరాణి సుబోధా
నీత్యభిప్రాయేణాహ అత్ర దిఙ్మాత్రమితి॥ ౩౫॥ ఉదాహరతి మూర్ధ్నామి
తి॥ ఆస్మాకా అస్మదీయాః-యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్చేత్యణ్ ప్రత్య
యే తస్మిన్నణి చేత్యస్మాకాదేశః - అత్రాస్మాకప్రకృత్యాస్మచ్ఛబ్దేనాస్మద

వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోఽలంకారేణ వస్తుధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలఙ్కారధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోఽలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోఽలంకారేణ వస్తుధ్వనిః
ప్రబంధగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౫.
వాక్యగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౬.
పదగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౭.
పదైకదేశగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౮.
రచనాగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౯.
వర్ణగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౫౦.
వాక్యగతోభయశక్తిమూలోరసాదిధ్వనిః ౫౧.

తత్ర దిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ ౩౫॥ అర్థాంతరసంక్రమితా
వివక్షితవాచ్యధ్వనిర్యథా ॥ మూర్ధ్నా నో యూయమాస్మాకాః
కిమిత్యోన్నత్యమిచ్ఛథ । ఇతి ప్రతాపరుద్రస్య ప్రణతాః ప్రతి
పార్థివాః ॥ అత్ర ఆస్మాకా ఇతి సర్వదైన్యభూమయో వయం-
ఈదృశానామస్మాకం సంబంధినో యూయమిత్యర్థాంతరసం
క్రమితావివక్షితవాచ్యతా ॥ ౩౬ ॥ అత్యంతతిరస్కృతవా
చ్యోధ్వనిర్యథా ॥ విశదిమవిలిప్తవియతో ధవళిమపరిపూరితా

ర్థమహిత్వైవ తావతానుపయోగాద్దైన్యవిశిష్టోఽస్మదర్థస్సామాన్యవిశేష
భావసంబంధేనలక్ష్యత ఇత్యాహ సర్వదైన్యేతి ॥ వ్యంగ్యం పునర్వీరరుద్ర
వైరిణాం వైనతేయసన్నిధానేవాతాశినామివ విక్రమవిముఖత్వమిత్యేత
దభిసంధాయాహ అత్రేతి॥ ౩౭॥ విశదిమేతి॥ అత్ర విశదిమధవళిమ్నో

ర్విషయభేదాన్మిథోనపౌనరుక్త్యం- అనయోర్వియద్విలేపనదిగంతపరిపూరణవిధానార్థత్వేనానువాద్యత్వాద్విధేయేనగౌరా ఇత్యనేనాపిన పౌనరుక్త్యమితివిజ్ఞేయం - అత్రవిలిప్తపదంమూర్తోచితస్య విలేపనస్యామూర్తేవియత్యనుపపద్యమానత్వాత్ స్వార్థపరిత్యాగేనోపరంజనాతిశయంకార్యకారణభావసంబంధేనలక్షయదాకాశే ప్రకాశాధిక్యంవ్యనక్తీత్యభిప్రాయేణాహ అత్రేతి॥ అనేనైవేతి - వాక్యగతత్వమేవాత్ర భేదకమితిభావః-- అత్రజహదజహల్లక్షణయోర్వస్తుమాత్రంవ్యంగ్యం - తచ్ఛబ్దైకవ్యాపారాద్వ్యంజనాదేవ - అన్యథాలక్షణాయాఽపవాదుపాదేయత్వప్రసంగాదతిద్రష్టవ్యం-తదుక్తం కావ్యప్రకాశే-యస్యప్రతీతిమాధా

ఖిలాశాంతాః। విహరంతియశఃపూరాగౌరాశ్శ్రీకాకతీంద్రస్య॥ అత్రవిశదిమావిలిప్తాఃయతఇత్యత్యంతతిరస్కృతవాచ్యత్వం॥అనేనైవక్రమేణవాక్యగతత్వేనాప్యుదాహార్యం॥౩౭॥

అథార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిర్యథా॥అబ్దాన్ఋతూన్ వినామాసాన్ శుక్లపక్షాన్వినాతిథీన్। రాత్రీర్వినాపికాంతుం తే కాకతీయరిపుస్త్రియః॥ అత్రఋతుప్రభృతీనాం కామోద్దీపకత్వాత్తదభావో రిపుస్త్రీభిరాకాంక్ష్యత ఇతిప్రతీయతే॥ [illegible]తాసాం ప్రియవియోగరూపంవస్తువ్యజ్యతే॥ అనేనప్రతాపరుద్రస్యసర్వేశత్రవోనిహతా ఇతివాచ్యాదతిశయః। త

తుంలక్షణాసముపాస్యతే। ఫలేశబ్దైకగమ్యేత్ర వ్యంజనాన్నాపరాక్రియేతి॥ ౩౭॥ శబ్దశక్తిమూలాపేక్షయా భేదబాహుల్యేనబహువక్తవ్యత్వాదర్థశక్తిమూలానాదావుదాహర్తుమాహ అథేతి॥ అబ్దానితి॥ అత్రఋత్వాద్యభావాకాంక్షాయావాచ్యత్వేపి తస్యాః కామోద్దీపకత్వహేతుకత్వంవ్యంగ్యమేవేత్యభిప్రాయేణాహ అత్రేతి॥ తస్యవ్యంగ్యమాహ- తేనేతి॥ తేనానంతరోక్తవ్యంగ్యేనేత్యర్థః॥ తస్యాపివ్యంగ్యమాహ - అనేనేతి- ప్రియవియోగేనేత్యర్థః- వ్యజ్యతఇత్యనుషజ్యతే-ఏవముత్తరోత్తరవ్యంగ్యఏవకవిసంరంభవిశ్రాంతేస్తస్య వాచ్యాదుత్కర్షోదయేనాస్యధ్వనివ్యపదేశ ఇత్యాహ- ఇతివాచ్యాదితి॥ కించప్రథమకక్ష్యాయాంప్రతీయ

మానస్య ఋత్వాద్యభావాత్కాంక్షాలక్షణస్య వస్తునో వ్యంజకవస్తుత్రైవి
ధ్యాత్త్రైవిధ్యమిత్యాహ తథేత్యాదినా ॥ ౩౮ ॥ దృష్ట్వేతి ॥ అత్రకీర్త్యా
శంభుప్రభృతీనాం నివాసాకాంక్షాదిలక్షణేనవస్తునా తేషాంయథాక్ర
మంకైలాసక్షీరోదమందాకినీచంద్రాభ్రమాతంగభ్రాంతిరూపోభ్రాం
తిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥ తదేతదాహ అత్రహరస్యేతి॥ అత్రవ్యంగ్యస్య
ప్రాధాన్యేనాలంకార్యత్వేపి బ్రాహ్మణశ్రమణన్యాయేన ప్రత్యభిజ్ఞా

థాప్రియవిరహవిధురాశ్చస్త్రియః కతిపయవత్సరాణాంజీ
వితాశయాప్రథమమృతూనామభావంవాంఛంతి- అనంతరం
తానపిగమయితుమశక్తాః కతిపయమాసేషుప్రాణాన్ధారయి
తుముద్యుక్తాఃజ్యోత్స్నావతాంపక్షాణాం వినాశంవాంఛంతి
అనంతరంమాసానప్యపనేతుమపారయంత్యః కతిపయతిథిషు
జీవితాశయారాత్రీణామసృష్టి మభిలషంతీతిబహువస్తువస్తు
నావ్యజ్యతే॥ ౩౮॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ దృష్ట్వాకాక
తీవీరరుద్రనృపతేః కీర్తింజగద్వ్యాపినీం వస్తుంవాంఛతిశంభు
రత్రశయితుంలక్ష్మీపతిః కాంక్షతి । స్నాతుంధావతిదివ్యతాప
సగణఃసంవర్ధితుం వార్ధయశ్చేష్టంతే సవిలాసమభ్రమురపి
స్ప్రష్టుంశనైరీహతే॥ అత్రహరస్యకైలాసభ్రాంతిర్హరేః
క్షీరార్ణవభ్రాంతిరితిభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥ ౩౯॥ అ
లంకారేణవస్తుధ్వనిర్యథా॥ ప్రతాపరుద్రస్యరణేకృపాణఃస
ద్యస్సముద్యద్రుధిరారుణశ్రీః। ఆలంబతేరోషకషాయితస్యకా
లీకటాక్షస్యవిజృంభితాని॥ అత్రాలంబతఇతినిదర్శనాలంకారే
ణసకలరిపుక్షయఃక్షణాత్ప్రాప్తఇతివస్తువ్యజ్యతే॥ ౪౦॥ అలం

నబలాదలంకారవ్యపదేశోనవిరుధ్యతే - ఏవమన్యత్రాప్యలంకారధ్వనౌ
వేదితవ్యం॥ ౩౯॥ ప్రతాపేతి॥ కషాయితస్యారుణీకృతస్య - అత్రకృపా
ణస్యచండికాకటాక్షవిజృంభితాలంబనాసంభవాద్విజృంభితానీవ విజృం
భితానీతి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తు సంబంధరూపోనిదర్శనాలంకా
రః॥ ౪౦॥ కాకతీయేతి॥ పూర్వవన్నిదర్శనాలంకారః-అనానుగుణ్యాగూఢఇతి

ఆధారస్య నభసోల్పత్వాదాధేయస్య యశసోధికత్వాచ్చేతి భావః॥ తచ్చ వ్యజ్యత ఇత్యాహ ఆశ్రయస్యేతి ॥ ఏషు స్వతస్సిద్ధేతి - వ్యంజకస్య లోకసిద్ధార్థత్వాదితి భావః ॥ ౪౧ ॥ అథ కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలేషు వస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి శ్రావం శ్రావమితి ॥ శ్రావం శ్రావం పునః పునః శ్రుత్వేత్యర్థః- ఆభీక్ష్ణ్యే ణముల్ నిత్యవీప్సయోరితి ద్విర్భావః- ఖురళిర్మల్లాదిసాధనశాలా- తత్ర విహరతః క్రీడతః- కార్తికేయస్య కృత్తికాపత్యస్య స్కందస్య - ఇషుణా శరేణ జాతం యచ్ఛిద్రం తస్య ఛద్మనా వ్యాజేన యా శ్రవణపదవీ బహిర్నిర్గతం బాణరంధ్రమేవ శ్రవణసరణిర్భూ

కారేణాలంకారధ్వనిర్యథా॥ కాకతీయవిభోః కీర్తిపుండరీకే విజృంభితే । ధత్తే మధుకరక్రీడాం తమాలశ్యామలం నభః ॥ అత్ర కీర్తిపుండరీకే నభో భ్రమరక్రీడాం ధత్త ఇతి నిదర్శనాలంకారేణాశ్రయాశ్రయిణోరనానుగుణ్యరూపోధికాలంకారో వ్యజ్యతే॥ ఆశ్రయస్య కీర్తిపుండరీకస్య వైపుల్యం భ్రమరసాదృశ్యప్రతిపాదనేనాల్పత్వం నభసః ప్రతీయతే। ఏషు స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలత్వం ॥ ౪౧ ॥ అథ కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిర్యథా ॥ శ్రావం శ్రావం ఖురళివిహారతః కార్తికేయేషుజాతచ్ఛిద్రచ్ఛద్మశ్రవణపదవీ చారిణీం చారణౌఘైః । శశ్వద్గీతాం భువనమహితాం కాకతీంద్రస్య కీర్తిం క్రౌంచక్ష్మాభృద్భవతి మహతో విస్మయాన్నిశ్చలాంగః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య కీర్తిః స్థావరాణామపి విస్మయకారిణీతివ

వేతిభావః- తత్ర చరతి తాచ్ఛీల్యేన తాం తథోక్తాం- పురా కిల కార్తికేయః ఖురళీవిహరణవేళాయాం పరశురామస్పర్ధయా క్రౌంచగిరిం దదారేతి ప్రసిద్ధిః - భువనానాం మహితాం పూజ్యమానామితి శేషషష్ఠ్యా నిష్ఠాంతేన సమాసః - అత ఏవ- క్తేన చ పూజాయామిత్యాదిషు కారకషష్ఠ్యా ఏవ సమాసనిషేధ ఇతి హరదత్తః - అత్ర క్రౌంచాద్రిర్నిశ్చలాంగత్వే విస్మయాదివేతి హేతోరుత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారో వ్యంజకాత్ప్రయోక్తార్థమ్యః- ఏవమలంకారే సత్యపి క్రౌంచక్ష్మాభృదితి వస్త్వేవ స్థావరాణా

మపినిష్పంయో కారిణీకి ప్రతితివస్తువ్యక్తి- సపునరలంకారభాగః- అతోవస్తు
నావస్తుధ్వనేరేవేదముదాహరణం॥ ౯౨॥ వీరదర్పిః ॥ నిగదవ్యాఖ్యాన
మేతత్॥ ౯౩॥ ఓసరతూతి ॥ తో?గనాణో కాఇత్యుపశబ్దస్యఓకారః- భ

స్తువ్యజ్యతే,౯౪ ॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ వీరదప్రభ
టాన్దృష్ట్వా జయలక్ష్మ్యా సత్రాణ రణే । కర్షంత్యరివధూనాం కేశా
నా- సనేకంటకితు ప్రియాః॥ అత్రజయలక్ష్మీసమాలింగితానావీ
రదప్రభటాన్దృష్ట్వా నేమదనాఇవ కంటకితు ప్రియాశ్శత్రుప్రియ
ధూకేశాన్క-ర్షంతీ వేత్యుత్ప్రేక్షావ్యజ్యతె ॥ ౯౫॥ అలంకా
రేణవస్తుధ్వనిర్యథా ॥ ఓసరఇసహీహాసమంశజ్జానపహుఆవ
సిక్ఖిశమాణాఏ। అప్పగ్గహాణభవేణవ్వసవిహాగఏసుణోహారె
దణఏ ॥ ఛాయా ॥ అపసరేతి సఖిభిః స్మితంలజ్జాపద్మాక్షి
లమానాయాః । ఆత్మగ్రహణభయేనేవ సవిధగతేమనోహా
రేదయితే ॥ అతోత్ప్రేక్షయాలింగనరూపంవస్తువ్యజ్యతే॥
౯౬ ॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్యథా॥అభయమయాచత్వా
నానాంకాకతీయేంద్రవిద్విషాం । రక్షాంనాంగీకరోతీవనగనం
శాఖాగ్రకంపనైః॥ అత్ర నాంగీకరోతీ వేత్యుత్ప్రేక్షయాప్ర
తాపరుద్రశత్రుభ్యోరక్షణంకర్తుం వనమపిబిభేతీవేత్యుత్ప్రే
క్షావ్యజ్యతే॥ ౯౭ ॥ కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్త్యు
ద్భవాలోవస్తునావస్తుధ్వనిర్యథా ॥ జంగతణానాహ్యాదుఅ
జ్ఞాణరణాహకరేహిరక్ఖిఅంసనిణో । జంతామొకదక్ఖోకా-
ఆణత్తాతంమసికామం ॥ ఛాయా ॥ యథాతథావాభవత్వా
ర్యానవనాథకుసురక్షణంశశినః । యత్తయాకటాక్షోలా-
ఆజ్ఞప్తాతంమషీకర్తుం ॥ అత్రవీరహోతురాఆర్యాచంద్రికా

యేణవేత్యత్ర - ఇవస్యపినమివతివర్ణ్యాఇతీసశబ్దస్యకేవలోపకారోపా
యాత్ప్రేక్షావ్యంజకః॥౯౮ ॥ అభయమితి । అత్రక్రియోత్ప్రేక్షయో
ర్వ్యంగ్యవ్యంజకభావఇత్యాహ॥అతేక్షి॥ ౯౯॥ అథకవినిబద్ధవక్తృప్రౌ
ఢోక్తిసిద్ధార్థేషువస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి జహాతహా వేతి॥ సవ్యాఖ్య

మోదాత్తాదావితిహ్రస్వః ॥ విలంబితాగమనం ప్రియం ప్రతివిదగ్ధదూతీ
వచనమేతత్ ॥ ౭౮॥ కస్త్వమితి ॥ అత్ర ప్రథమార్ధే లోకాలోకవీరరుద్ర
నృపశబ్దాః ప్రశ్నోత్తరవాక్యాని చత్వారి - ద్వితీయార్ధమేకం లోకాలోక
వాక్యం- సఃత్సుహృదితి - ఉభయోరేకజన్యత్వాదితిభావః- మేసుహృది
తిక్వచిదపపాఠో లేఖకదోషాత్ - యుష్మదస్మదాదేశానాం పదాత్పర
త్వనియమాత్ - అత్ర తు వాక్యాదిత్వేన తదభావాదితి- అతఏవోక్తం-స

సుసహమానా నారోషోజ్జ్వలితయా కటాక్షలక్ష్యా చంద్రం
మషీకరోతి సరసుణీయ ఇత్యనేన వస్తునా ఇతఃపరం సా జీవితం
ధారయితుమశక్తాఽద్యైవ త్వయా సమాగంతవ్యమితి వస్తు
వ్యజ్యతే॥ ౭౯॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ కస్త్వం శుభ్రా
ఖిలాంగస్స్వరసి నను యశో వీరరుద్రస్య వర్తే కోఽయం తే దివ్యదే
హాస్స్వ రతిపరిసరే మత్సుహృత్తత్ప్రతాపః । ప్రచ్ఛాద్యాలం
స్మరద్భిః సుముదసరసిజైః ఖ్యాపితం* వస్స్వరూపం సోమార్కా
స్వాగతం వాస వద్ధిగిరిరహం కల్పితో నిస్తమస్కః ॥ అత్ర ప్ర
తాపరుద్రయశః ప్రతాపయోః సోమార్కసాదృశ్యప్రతీతే
రుపమా వ్యజ్యతే ॥ ౮౦ ॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్యథా॥
ఉవహాహళావహుఅఏ తహా ఆరూఢో విణిబ్భరోమాణో । ణి
వ్వుసమా అమసంభమ సంజాఅభఓవ్వ డీసరఇ॥ ఛాయా ॥
పశ్యత హాలావధ్వాస్తథా రూఢోపి నిర్భరోమానః । నృపతిస
మాగమసంభ్రమసంజాతభయ ఇవాపసరతి ॥ అతో ప్రత్యే

మానవాక్యే నిపాత యుష్మదస్మదాదేశావక్తవ్యా ఇతి ॥ ప్రచ్ఛాద్యాలమి
తి న ప్రచ్ఛాదనీయమిత్యర్థః- అలంఖల్వోరితి క్త్వా ప్రత్యయే ల్యబాదేశః-
ఖ్యాపితం వ ఇత్యత్ర ద్విత్వేఽభిధేయ ఏవ ఇతి పాక్షికం బహువచనం - యుష్మది
గురావేకేషామితి జయాదిత్యవచనాత్ - నిస్తమస్క- బాహ్యాభాగేపీతి
భావః ॥౮౦॥ ఉవహేతి పశ్యతేత్యర్థేఽవ్యయం- హాలేతి చ సఖ్యావ్హానే-
వా సఖ్యామామిహాళాహలేతి ॥ భఓవ్వేత్యత్ర మివతివవిఅవవ్వా ఇవార్థ

---

*ఖ్యాపితం వా- స్వరూపమితి పాఠాంతరం.

ఇతివాక్యార్థైక్యత్వం ప్రాప్తావకాశః ॥ విభావనాలంకారఇతి-అకారణకార్యో
త్పత్తేస్తల్లక్షణత్వాదితిభావః ॥ ౧౮ ॥ అప్రాప్యేతి॥ శ్యామాయమానవతీ
అత్రవిరహపాండిమ్నఃకీర్తిసేవాహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౧౯ ॥ అవ
శిష్టా అర్థశక్తిమూలా అన్యత్రద్రష్టవ్యా ఇత్యాహ ఏవమితి ॥ అత్రాపిను
క్తాహేతుమాహ విస్తరేతి ॥ ఉక్తోదాహరణావహితచేతసా ముదాహర
ణాంతరావగమస్య సులభత్వాత్పున స్తదుపాదానం గ్రంథగౌరవమే

తయాప్రియప్రార్థనాం వినైవ మానినీమనః ప్రసన్నమితివి
భావనాలంకారోవ్యజ్యతే ॥ ౧౮ ॥ అలంకారేణవస్తుధ్వనిర్య
థా॥ అప్రాప్య సేవావసరంనాథకాంతావృతస్యతే । త్వ
త్కీర్తిం సేవమానేవశ్యామాసర్వాంగపాండురా ॥ అత్రసే
వమానేవేత్యుత్ప్రేక్షయాసర్వథా స్వీకార్యత్వాదిరూపంవ
స్తువ్యజ్యతే ॥ ౧౯ ॥ ఏవంప్రబంధాదిగతత్వేనయథాసంభవ
ముదాహరణానిద్రష్టవ్యాని-విస్తరభయాదిహానోక్తాని॥౨౦॥
అథశబ్దశక్తిమూలధ్వనిః ॥ సచవస్త్వలంకారమూలత్వేనద్వి
విధః॥తథాచోక్తం ॥ అలంకారోథవస్త్వేవశబ్దాద్యత్రావభా
సతే । ప్రధానత్వేనసజ్ఞేయశ్శబ్దశక్త్యుద్భవోద్విధేతి ॥ ౨౧ ॥
తత్రాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ ఏసోసచ్చంరాఆసామాఖుతు
మంసమాఅమోదోణ్ణం।కింఉణణప్పదోసకహాదిసఇఏసంఖుఅ
చ్చరిఅం॥ఛాయా॥ఏషసత్యంరాజాశ్యామాఖలుత్వంసమాగ
మోద్వయోః।కింపునర్నప్రదోషకథాదృశ్యతేఏతత్ఖల్వా

వావహేదితిశబ్దప్రపంచపరంవిస్తరశబ్దంప్రయుంజానస్యహృదయం-ప్ర
థనేవావశబ్దఇతిఘుష్ప్రీతిషేధాదప్రీత్యయః -సతుశబ్దస్యవిస్తరఇత్యను
రః ॥ ౨౦ ॥శబ్దశక్తిమూలధ్వనేర్ద్వైవిధ్యేపృథక్సంవాదమాహతథాచో
క్తమితి ॥ యద్యప్యలంకారోపివస్త్వేవ- తథాప్యలంకారోవిచిత్రంవస్తు-
ఇతరస్తుశుద్ధమితిప్రతిపాదయితుంవస్త్వేత్యేవకారః॥ ౨౧ ॥ ఏసోఇతి॥
నాయికాంప్రతిసఖీవాక్యమేతత్ - సమాగమః ఇతి- యుజ్యతఇతి శేషః-
ప్రదోషోదోషః కాలవిశేషశ్చ - అత్ర శ్యామారాజశబ్దవాచ్యయోః కాం

తాన్నృపయోః ప్రకృతయోరప్రకృతనిశాచంద్రాభేదాధ్యవసాయేన ప్రా
ప్తస్య ప్రదోషస్య కాలవిశేషలక్షణస్య ప్రతిషేధేన విరోధః ప్రతీయతే- త
ద్ద్యోతకమాశ్చర్యపదం- పరిహారస్తు దోషనిషేధ ఇతి విరోధాభాసోలంకా
రః ॥ వ్యంగ్యం వివినక్తి అత్రేతి॥ అనేకార్థపదసంభవమహిమ్నా కవేర
ర్థాంతరం వివక్షితమేవ ప్రతీయతే- తస్యాసంబద్ధత్వపరిహారాయ ప్రకృతే
నౌపమ్యం కల్పనీయం - తేన వ్యంగ్యస్యోపమాలంకారస్య నిత్యశబ్దాన్వయ
వ్యతిరేకానువిధాయిత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలత్వమితి భావః ॥ ౫౨ ॥ కాంతా
రేతి॥ హితాదాప్తాదితోస్మాన్మత్త ఇత్యర్థః- (హితాద్ధన ఇతి పాఠాంతరం)

శ్చర్యం ॥ అత్ర ప్రకరణేన కాంతానృపవాచకాభ్యాం శ్యామా
రాజశబ్దాభ్యాం నిశాచంద్రప్రతీతేరుపమావ్యజ్యతే॥౫౨॥ వస్తు
ధ్వనిర్యథా॥ కాంతారవాససంతప్తాస్సంశృణుధ్వం హితాది
తః। కురుధ్వం సుధనా రాజపాదసేవాం నరేశ్వరాః ॥ అత్ర రా
జపాదసేవామితి శబ్దశక్త్యా ప్రకృతస్య ప్రతాపరుద్రస్య ప్ర
తీతిః ప్రకరణాజ్జాయతే। అనేన ప్రతాపరుద్రస్య సేవాకర్తవ్యా
కిమరణ్యవాసేన సంతప్తా ఇతి వస్తు వ్యజ్యతే॥౫౩॥ ఉభయశక్తి
మూలధ్వనిర్యథా॥ జిష్ణురేష భుజస్తంభజృంభమాణాద్భుతా
యుధః। ముంచంతు క్ష్మాభృతస్సర్వే నిజపక్షవిజృంభితం॥ అత్ర
క్ష్మాభృతో నిజపక్షవిజృంభితం ముంచంతు జిష్ణురేష ఇత్యత్ర
శబ్దశక్తిమూలతా - భుజస్తంభజృంభమాణాద్భుతాయుధ ఇ

సంశృణుధ్వమిత్యత్ర కర్మణో హితోపదేశస్యావివక్షితత్వాదకర్మకత్వం
తదుక్తం॥ ధాతోరర్థాంతరే వృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్। ప్రసిద్ధేర
వివక్షాతః కర్మణోకర్మికా క్రియేతి - అతఏవ సమోగమ్యృచ్ఛిత్యాదినాత్మ
నేపదం ॥ అత్ర ప్రకరణానుగృహీతస్య రాజపదస్య మహిమ్నా ప్రతా
పరుద్రసేవాకర్తవ్యా నైవం దుఃఖమనుభవితవ్యమితి వస్తు వ్యజ్యత ఇత్యా
హ అత్రేతి॥౫౩॥ జిష్ణురితి॥ జిష్ణుర్జయశీలః ఇంద్రశ్చ- అద్భుతాయుధం ఖడ్గా
దికం వజ్రాయుధం చ- క్ష్మాభృతో రాజానః పర్వతాశ్చ - పక్షా బలాని గ
రుతశ్చ॥ శబ్దశక్తిమూలతేతి- శబ్దపరివృత్తిసహిష్ణుత్వాభావాదితి భావః ।-

ర్థశక్తిమూలతేతి - తత్సహిష్ణుత్వాదితి భావః - అయంతు వాక్యగత ఏవ ॥ ౫౪ ॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్య రసాదిధ్వనిత్వే సమ్మతిమాహ రసభావేతి॥ తదాభాసౌ రసభావాభాసాః ఆదిగ్రహణేన భావోదయభావసంధిభావశబలత్వాని గృహ్యంతే - అక్రమః అసంలక్ష్యక్రమ ఇత్యర్థః - న చాత్ర రసవదాద్యలంకారసాంకర్యమిత్యాహ భిన్న ఇతి ॥ తత్ర హేతుమాహ అలంకార్యతయేతి - ప్రధానతయేత్యర్థః - రసాదీనామంగభావ ఏవాలంకారత్వాత్ - తదుక్తం - ప్రధానేఽన్యత్ర వాక్యార్థే యత్రాంగంతు రసాదయః। కావ్యే తస్మిన్నలంకారో రసాదిరితి మే మతిరితి ॥ ఉదాహరణము

త్యతాశ్రీర్థశక్తిమూలతా ॥ ౫౪ ॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాదిధ్వనిః ॥ తథాచోక్తం శృంగారతిలకే ॥ రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదిరక్రమః । భిన్నో రసాద్యలంకారాదలంకార్యతయా స్థితఇతి ॥ రసభావోదాహరణం తత్స్వరూపనిరూపణప్రసంగో రసప్రకరణే భవిష్యతి ॥ ౫౫ ॥ గుణీభూతవ్యం

గుణీభూతవ్యంగ్యమష్టవిధం నిరూప్యతే.

గ్యం మధ్యమం కావ్యమష్టవిధం । తథాచోక్తం కావ్యప్రకాశే ॥ అగూఢమపరస్యాంగం వాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటం ॥ సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యే కాక్వాక్షిప్తమసుందరమితి ॥ కామినీకుచకలశవద్గూఢస్యైవ చమత్కారకారిత్వాదగూఢవ్యంగ్యం మధ్యమం కావ్యం ॥ ౫౬ ॥ యథా॥ ఔన్నత్యం యదివర్ణ్యతే శిఖరిణః ప్రత్యంతినీ స్యాత్కృతా గాంభీర్యం యది కీర్త్యతే జల

త్తరత్ర భవిష్యతీత్యాహ రసేతి ॥ ౫౫ ॥ అథ మధ్యమకావ్యస్యోక్తలక్షణత్వాద్విభాగమాహ గుణీభూతేతి ॥ సంవాదవ్యాజేనోద్దిశతి అగూఢమిత్యాదినా ॥ గూఢస్యైవేతి- సర్వసమక్షక్రియాతం ద్రవ్యం ప్రచ్ఛాదనమపేక్షత ఇతి న్యాయాదితి భావః-వ్యంగ్యస్య ద్రుతప్రతీతావగూఢత్వం - మధ్యప్రతీతౌ గూఢత్వం-విలంబితప్రతీతావస్ఫుటత్వం - తత్రాద్యంతయోర్మధ్యమత్వం మధ్యమస్యోత్తమత్వం చేతి వివేకః॥ ౫౬॥ అగూఢముదాహరతి॥ ఔన్నత్యమితి ॥ వామనీకృతవింధ్యాచలస్య చులుకీకృతసింధుసలిలస్య కుం

భూసంభవ ఇతి మహతీ ప్రథా - అతో౽గస్త్యస్మీత్యనేన శైలసముద్రేభ్యో న
బిభేమీతి వ్యంగ్యస్య వాచ్యాయమానత్వాదగూఢమిత్యాహ అత్రేతి ॥ ౫౭ ॥
అపరస్యాంగమితి ॥ అనయోర్వివక్షితావర్థౌ క్రమేణాహ యత్రేతి ॥ అత్ర
ప్రథమాదిశబ్దేన భావాదయో వాక్యార్థీభూతో వాచ్యశ్చ గృహ్యంతే - ద్వి
తీయాదిశబ్దేన చ భావాదయో౽నురణనం చ గృహ్యంతే - తేన యత్రాంగి
నో రసభావాదేర్వాచ్యస్య వా రసభావాదిరనురణనం వాంగత్వేన నిబ
ధ్యతే తదపరాంగమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి వీతవ్రీడమితి ॥ ఏకతో వ్రీతో౽వ్రీ
శనాదన్యత్ర వ్రీలాపాచ్ఛమానత్వాగః - వైస్వర్యం గద్గదభాషిత్వం

ధయఃక్షుభ్యంతి గాఢీకృతాః । తత్త్వం వర్ణయితుం బిభేమి య
ది వాజాతో౽స్మ్యగస్త్యస్థితస్తత్త్వత్పార్శ్వే౽గుణరత్నరోహ
ణగిరే శ్రీవీరరుద్రప్రభో ॥ అత్ర యది వాజాతో౽స్మ్యగస్త్య
స్థిత ఇత్యనేన జలనిధిపర్వతేభ్యో న బిభేమీతి వ్యంగ్యమత్రా
గూఢం ॥ ౫౭ ॥ అపరస్యాంగం యత్ర రసాదౌ రసాదిరంగం తద
పి గుణీభూతవ్యంగ్యమేవ ॥ యథా ॥ వీతవ్రీడముపాస్తమానము
దయద్వైస్వర్యమావిష్కృతస్వేదం నిర్భరగాత్రవేపథుమిళ
న్మూర్ఛం గళద్బాష్పకం । సంజాతప్రళయం చ కాకతిమ
హీనాథస్మరోద్వేజితా భూపాశ్శైలగుహాసు యాంతి విజనం
భీత్యా సమాలింగితాః ॥ అత్ర శృంగారస్య భయరసాంగత్వం
౫౮ ॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగం యథా ॥ కరాళః కాకతేంద్రస్య కర

మూర్ఛా శూన్యేంద్రియత్వం - ప్రళయో నష్టచేష్టతా - శైలగుహాస్విత్య
త్రాపి శబ్దో౽నుక్తో౽పి సామర్థ్యాల్లభ్యతే - అతస్తత్రాపి విజనం కంచన కో
ణప్రాంతం ప్రవిశంతీతి భావః - అత్ర ప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుత
నాయకధర్మప్రతీతేస్సమాసోక్తిః - అత్రాప్యపోషకత్వే నాంగస్యాపి
శృంగారస్య వర్ణ్యమానత్వేన ప్రాధాన్యాత్తద్వశేన గుణీభూతవ్యంగ్య
మిత్యేవ వ్యపదేశో న పునరంగీభూతభయానకరసాపేక్షయా ధ్వనిరితి - అ
త ఏవోక్తం కావ్యప్రకాశే- క్వచిత్తేన చిద్వ్యవహార ఇతి - ఏవమపరాం
గాంతరముదాహార్యం ॥ ౫౮ ॥ తృతీయం భేదమాహ వాచ్యేతి ॥ వాచ్య

స్యసిద్ధైరుపస్కృత్తైరంగమితివ్యుత్పత్త్యైవ స్వతస్సిద్ధస్య వాచ్యస్యోపోద్బల
కాదపరాంగాదస్య భేదో దర్శిత ఇతి వేదితవ్యం ॥ ఉదాహరతి కరాళ ఇతి ॥
అత్ర జలధారావ్యంగ్యేతి అభిధాయాః ప్రకరణాత్ఖడ్గధారాయామేవ ని
యంత్రణాదితి భావః- అతఏవ నశ్లేష ఇత్యుక్తం - వాహిన్యాః కాకతీంద్ర
స్యేత్యేతద్వ్యాఖ్యానావసరే - రూపకస్య సిద్ధికృదితి యతో రూపకం స్వని
ర్వాహాయ ప్రతీయమానజలధారామపేక్షతే - అన్యథా కరవాలపవన
వాంబుదః - కరవాలో నవాంబుద ఇవేతి వా రూపకోపమితసమాసయో
స్సందేహస్స్యాత్ - నచాత్ర ప్రయుజ్యమానస్య కరాళత్వస్యోపమితస

వాలనవాంబుదః। ధారయా శమయత్యుగ్రం ప్రతాపజ్వలనం
ద్విషాం॥ అత్ర జలధారా వ్యంగ్యా - సా చ కరవాలనవాంబుద
ఇత్యస్య వాచ్యభూతస్య రూపకస్య సిద్ధికృదితి గుణీభూతవ్యం
గ్యం ॥౪౯॥ అస్ఫుటం యథా ॥ వీరరుద్రకృపాణస్య మహి
మా కోప్యసంకుశః । ప్రసూతే కీర్తిగంగాం యః పీత్వా ద్విషద
సృఙ్నదీం ॥ అత్ర కృపాణస్య జహ్నోరాధిక్యప్రతిపాద
నాద్వ్యతిరేకః పరమస్ఫుటః ప్రతీయతే ॥౫౦॥ సందిగ్ధం యు
థా॥ కాకతిక్ష్మాపతేర్దృష్టిరనురాగతరంగితా । లగ్నా కల్హా
రమాలేవ వధ్వాస్తుంగే కుచద్వయే॥ అత్రాలింగనేచ్ఛాయాం
వాక్యవిశ్రాంతిరథవా స్తనమండలాలోక ఏవేతి సందేహః ॥
౫౧ ॥ తుల్యప్రాధాన్యం యథా॥ నృపాః ప్రతాపరుద్రస్య ని

మాసబాధకత్వం - కేవలకరవాలవిశేషణత్వాంగీకారేణ సమానధర్మ
త్వాభావాత్ -నచాస్తు నామ సందేహ ఇతి వాచ్యం - సాధకబాధకాభా
వ ఏవ తస్యాలంకారత్వాదితి ॥౪౯॥ అస్ఫుటముదాహరతి వీరరుద్రేతి॥ జ
హ్నుః పీతామేవ నదీం పునరజీజనత్ - అయం పునరన్యథేత్యుపమానాదుప
మేయస్యాధిక్యలక్షణస్య వ్యతిరేకస్య విలంబేన ప్రతీతేరస్ఫుటమిత్యాహ
అత్రేతి ॥౫౦॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యముదాహరతి కాకతీతి॥ అత్రాలింగ
నేచ్ఛారూపవ్యంగ్యస్య చమత్కారకారిత్వాత్ప్రాధాన్యం ఉత వాచ్య
స్యేతి సందేహాత్సందిగ్ధప్రాధాన్యమిత్యాశయేనాహ అత్రాలింగ

నేతి॥ ౭౧ ॥ తుల్యప్రాధాన్యముదాహరతి నృపాఇతి ॥ అకలుషంకలు
షంభవతికలుషాయతే- లోహితాదిత్వాత్క్యష్ప్రత్యయః - వాక్యషఇ
త్యాత్మనేపదం - సర్వత్రకవినావ్యంజనైకప్రవణేనభావ్యం - అత్రతు
వాచ్యస్యవ్యంగ్యేనసహ సమప్రాధాన్యసంపాదనాద్గుణీభావ ఇతిభావః
ప్రాధాన్యస్య సందేహసాదృశ్యయో స్సత్వాదయమపిప్రకారాణాం ఉ
ద్ధృతైరన్యథాపిసక్తుంశక్యత్వాదిత్యుక్తంభట్టగోపాలేన॥ ౭౨ ॥ ......*
స్తనముల్లంఘ్యబుద్ధిస్థత్వాదష్టమంభేదముదాహరతి - అసుందరమితి॥

షేవధ్వంసపదాంబుజే । అన్యథాస్యమనస్త్రాద్యక్ ప్రసాదంకలు
షాయతే ॥అత్ర ప్రతాపరుద్రస్యపాదసేవాయాదిత్యజ్ఞాతత
దానీంనగరేషువాసోదుర్లభ ఇతిస్ఫుటార్థస్యవాచ్యస్యచ
సమంప్రాధాన్యం ॥ ౭౨ ॥ అసుందరంయథా॥ ఏఅసిశ్లోమ
హిళాంసోఊణరెందదంసణామోఅం । గురుఅణనిఅంటిఅ
పవహుఅపసామఃళంవఅణం॥ ఛా ॥ఏకశిలామహిళానాంశ్రు
త్వానరేంద్రదర్శనామోదం । గురుజననియంత్రితాయావ
ధ్వాశ్శ్యామలంవదనం ॥ అత్రనరేంద్రదర్శననిమిత్తంహర్ష
ముత్ప్రేక్ష్యంత్యావధ్వాముఖం శ్యామలమితి వాచ్యస్యైవచా
రుత్వం । గురుజననియంత్రితాహంనరేంద్రంద్రష్టుంనగతవ
త్యస్మీతివ్యంగ్యార్థస్యాచారుత్వం ॥౭౩ ॥ యత్రకాక్వా
ర్థాంతరమాక్షిప్యతే తదపిగుణీభూతవ్యంగ్యమేవ ॥ యథా ॥

ఏతేనైతేషాముద్దేశక్రమోనవివక్షితఇతిసూచ్యతే ॥ఏఅసిశ్లేతి ॥ అత్ర
గురుజనపరాధీనా కాచిదేకశిలామహిళానాం నరేంద్రసందర్శనసంతో
షమహోలాభం శ్రుత్వామలినముఖాభూదితి వాచ్యస్యాతిచారుత్వాదా
త్మనస్తదలాభరూపస్యవ్యంగ్యస్యాసుందరత్వమిత్యాహ అత్రనరేంద్రే
తి ॥ ౭౩॥ అవశిష్టంభేదమాచష్టే యత్రకాక్వేతి ॥ కాకుర్నామశబ్దధర్మః
తత్ప్రయోగేసర్వత్రశబ్దస్పృష్టత్వేనవ్యంగ్యస్యగుణీభావఏవ- తదుక్తం
లోచనే- కాకుయోజనాయాంసర్వత్రగుణీభూతవ్యంగ్యతైవేతి - కావ్య
ప్రకాశకారస్తుగురుఃఖేదంభిన్నేమయిభజతినాద్యాపికురుష్వితాదాక్వ

చిత్రాఽకోః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్యాపయిన యోగ్యః ఖేదః
కురుష్వయోగ్య ఇత్యేవంరూపస్య గుణీభావానౌచిత్యేన ప్రాధాన్యాద్ధ్వ
నిత్వమప్యంగీచకార॥ ఉదాహరతి॥ పిఅసహీతి ॥ మయిమమమహామర్ఘో
ఽసావితిపంచమ్యేకవచనేస్మదో మజ్ఝాదేశః - జసేర్ణగితి వైకల్పికోలుక్ -
శిత్యాత్పూర్వస్య దీర్ఘః - అత్రాధిక్యనిషేధస్య వాచకాభావాత్కే-
వలవాచ్యసామర్థ్యలభ్యత్వేన వ్యంగ్యత్వం - తస్యచ కాకుసంస్పర్శా

పిఅసహి కహి హి అహిఆ ఖోణీళచ్ఛీసరస్సఈమఙ్ఝా । జాబ
హుమణ్ణఇసోణరణాహోయాగణవిసేసణ్ణో ॥ ఛాయా॥ ప్రి
యసఖికథయాధికాక్షోణీలక్ష్మీస్సరస్వతీమత్తః। యాంబహు
మన్యతేసనరనాథోగుణవిశేషజ్ఞః॥ అత్రక్షోణీమదధికేతికా
కుకల్పనయాధికానభవతీతివస్తువ్యజ్యతే॥ ౭౪॥ చిత్రంతుకా
వ్యంశబ్దాలంకారచిత్రతయా బహువిధం ॥ తత్ప్రపంచోఽ
లంకారప్రకరణేవ్యక్తీభవిష్యతి ॥ ౭౫ ॥ అథమహాకావ్యాద

మహాకావ్యోపకావ్యాది ప్రబంధనిరూపణం

యఃప్రబంధానిరూప్యంతే ॥ నగరార్ణవశైలర్తుచంద్రా
ర్కోదయవర్ణనం । ఉద్యానసలిలక్రీడామధుపానరతోత్స
వాః॥ విప్రలంభోవివాహశ్చకుమారోదయవర్ణనం। మంత్ర
ద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయాఅపి । ఏతానియత్ర
వర్ణ్యంతేతన్మహాకావ్యముచ్యతే ॥ ఏషామష్టాదశానాంమ్యైః
కైశ్చిదూనమపీష్యతే ॥ తత్త్రివిధం, గద్యమయంపద్యమయ
ముభయమయంచేతి॥ అపాదఃపదసంఘాతో గద్యంపద్యంచ

గ్గాఢత్వకృతచారుత్వాతిశయభంగేనగుణీభూతత్వమేవ॥ తదేతత్సర్వం
మనసినిధాయాహ॥అత్రేతి ॥ ౭౪ ॥ అథకావ్య ప్రపంచోఽలంకారప్ర
కరణేభవిష్యతీత్యాహ చిత్రంత్వితి ॥ ౭౫ ॥ పూర్వం ప్రబంధానాంధ్వ
న్యాశ్రయత్వముక్తం - తత్స్వరూపస్య లక్షణమంతరేణ దుర్జ్ఞానత్వా
త్తన్నిరూపణంప్రతిజానీతే॥అథేతి ॥ తత్రమహాకావ్య లక్షణమాహ॥నగ
రేత్యాదినా ॥ ఏతచ్చ సర్గనిబంధచతుర్వర్గఫలచతురోదాత్తనాయక

త్యాదినాముపలక్షణం- తత్ప్రపంచస్తు కావ్యాదర్శే ద్రష్టవ్యః- చంపుకా
వ్యం దమయంత్యాది- అఖ్యాయికా నామ గద్యకావ్యవిశేషః॥ తల్లక్షణమా
హ॥ వక్త్రమితి॥ ఉచ్ఛ్వాసస్సర్గాదిరివ పరిచ్ఛేదభేదః-భేదకమితి- కథా
యా ఇతిశేషః - తదుక్తమభినవగుప్తాచార్యైః- ఆఖ్యాయికోచ్ఛ్వాసాది
నా వక్త్రాపరవక్త్రాదినా యుక్తా - కథాతు తద్విరహితేతి - దండినా పునరు
భయోర్నామమాత్ర భేదో న జాతిభేద ఇత్యుపపాదితం - తత్కథాఖ్యా
యికేత్యేకాజాతిస్సంజ్ఞాద్వయాంకితేత్యాదినా- వక్త్రం నామాష్టాక్ష
రపాదో మాత్రావృత్తవిశేషః - అపరవక్త్రమర్ధసమవృత్తభేదః- ఉభ

తుప్పదం ॥ గద్యకావ్యం కాదంబర్యాది । పద్యకావ్యం రఘువం
శాది ॥ అసర్గబంధమపి యదుపకావ్యముదీర్యతే ॥ అసర్గ
బంధం సూర్యశతకాది ॥ గద్యపద్య మయం కావ్యం చంపూరి
త్యభిధీయతే । వక్త్రం చాపరవక్త్రం చ సోచ్ఛ్వాసత్వం చ భే
దకం ॥ వర్ణ్యతే యత్ర కావ్యజ్ఞైరసా వాఖ్యాయికా మతా॥

క్షుద్రప్రబంధనిరూపణం,

౭౭॥ అథ క్షుద్రాః ప్రబంధా నిరూప్యంతే॥ యేనకేనాపి తాళే
న గద్యపద్యసమన్వితం । జయత్యుపక్రమం మాలిన్యాది ప్రా
సవిచిత్రితం । తదుదాహరణం నామ విభక్త్యష్టకసంయు
తం॥ యత్రాదౌ జయత్యుపక్రమం మాలిన్యాదివృత్తం రమ్యం

యోర్లక్షణం తు వృత్తరత్నాకరే - వక్త్రం నాద్యాన్నసౌస్యాతామబ్ధే
ర్యోనుష్టుభిఖ్యాతం ॥ అయుజి ననరలాగురుస్సమే తదపర వక్త్రమిదం నజౌ
జరావితి॥ ౭౭॥ అథ క్షుద్రప్రబంధేషూదాహరణస్య లక్షణమాహ ॥ యే
నకేనేతి ॥ తాళేన చంచత్పుటాదినా- గద్యైః క్రమేణ కలికోత్కలికాపరప
ర్యాయై ర్విభక్తివిభక్త్యాభాసాంకితై ర్వాక్యైః పద్యైః ప్రతివాక్యమా
దౌ తత్తద్వాక్య సమానవిభక్తికనాయక నామాంకితైశ్శ్లోకైశ్చ సమన్వి
తం- మాలినీ నామ వృత్తవిశేషః- ననమయయయుతేయం మాలినీభోగిలో
కైరితిలక్షణాత్ - అత్ర లక్షణస్య న్యూనత్వాద్వృత్తమాన పదానాం చ
సంకీర్ణత్వాదుభయం వారయన్వ్యాచష్టే॥ యత్రేత్యాదినా॥ అత్ర సం

బోధనవిభక్తిరష్టమీ - ప్రబంధాంతే సర్వవిభక్త్యంకితో నవమశ్లోకశ్చే
త్యాదివిశేషాణాంసాక్షిశ్లోకాస్సాహిత్యచింతామణౌ ద్రష్టవ్యాః- అంతే
కవిప్రబంధనామాంకితంపద్య విశేషంకుర్యాత్ - తదుక్తం - అంతేనుష్టు
భమార్యాంవాకవికృత్యాఖ్య యాన్వితాం। కుర్యాచ్చాటు ప్రబంధానా
మయంసాధారణోవిధిరితి ॥౬౭॥చక్రవాళలక్షణమాహ॥సంబోధనేతి॥
పద్యపూర్వకమిత్యనేన గద్యానాంకళికాత్వేనానుప్రవేశ ఉక్తః - విము
క్తస్సన్పునరాకృష్టోవిముక్తపునరాకృష్టః- స్నాతానులిప్తాది వత్పూర్వ

పద్యం నిబధ్యతే। అనంతరమపిచేత్యు పక్రమాన్యష్టవాక్యాని
సప్రాసానిసతాళాని ప్రతివిభక్తి నిబధ్యంతే। అనంతరం
విభక్త్యాభాసాః- తదుదాహరణం॥౬౭॥ సంబోధనవిభక్త్యా
యత్ ప్రచురంపద్యపూర్వకం। విముక్తపునరాకృష్ట శబ్దం
స్యాచ్చక్రవాళకం॥౬౮॥ ఆద్యంతపద్యసంయుక్తా సంస్కృ
తప్రాకృతాత్మికా। అష్టభిర్వాచతుర్భిర్వా వాక్యైస్స్కం
ధసమన్వితా॥ప్రతిస్కంధంభిన్నవాక్యారీతిర్దేవనృపోచితా।
సర్వతోదేవశబ్దాదిరేషాభోగావళీమతా॥౬౯॥ వర్ణ్యమా
నాంకబిరుదవర్ణన ప్రచురోజ్జ్వలా। వాక్యాడంబరసంయు
క్తాసామతాబిరుదావళీ॥౭౦॥ తారాణాంసంఖ్యయాపద్యై

కాలసమాసః- తథాభూతశ్శబ్దోద్విత్రిక్షురపదం యస్యతత్తథోక్తం -
శృంఖలితదళాద్యంత పదమిత్యర్థః - అత్రగద్యపద్యయోరారా వృత్త్యాది
కమన్యతోద్రష్టవ్యం- తదుక్తం - ఓజస్విపదభూయిష్ఠమాద్యంతాశీస్సమ
న్వితం। చతుర్థావాష్టధావృత్తంచక్రవాళంప్రచక్షత ఇతి ॥౬౮॥ భో
గావళీమాహ॥ఆద్యంతేతి॥ స్కంధఃపరిచ్ఛేదభేదః- అత్రభోగో పకరణో
ద్యానవసంతనాయకగుణాదివర్ణనంప్రాయేణకర్తవ్యం ॥౬౯॥ బిరు
దావళీమాహవర్ణ్యమానేతి ॥ అత్రస్వవిక్రమకులక్రమాగత బిరుద వ
ర్ణనాతిరిక్తంభోగావళీవద్ద్రష్టవ్యం ॥౭౦॥ తారావళీమాహ॥తారాణా

మితి। సంఖ్యయా సప్తవింశత్యేత్యర్థః॥ ౭౧॥ నన్వన్యేపి చతురుత్తరచ
తుశ్శ్రాది చాటుప్రబంధాః కిమితి న లక్ష్యంత ఇత్యత్రాహ ఏవమితి॥

ద్యుక్తా తారావళీమతా॥ ౭౧॥ ఏవం కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధాః క్షు
ద్రాః ప్రబంధా యథాసంభవమూహ్యాః। అత్రైతేషాముదా
హరణాని విస్తరభయాదిహ నోక్తాని॥ ౭౨॥ .... *

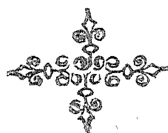
ఇతి విద్యానాథవిరచితే ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే కావ్యప్రకరణం సమాప్తం

ఉదాహరణానుక్తౌ హేతుమాహ॥ అత్రేతి॥ ౭౨॥ .... *

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కొలచలమల్లినాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వ
న్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీ
థినా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానే రత్నా
పణాఖ్యానే కావ్యస్వరూప నిరూపణం నామ
ద్వితీయం ప్రకరణమ్ - సమాప్తం,

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ప్రతాపరుద్రీయే-సవ్యాఖ్యానే

నాటకప్రకరణమ్— 3

అథ శ్రావ్యప్రబంధనిరూపణానంతరం నాటకాది దృశ్యప్రబంధ ని
రూపణంప్రతిజానీతే॥అథేతి॥అభినయత్యభివ్యనక్తిపదార్థానిత్యభినయః -
పచాద్యజంతః- అభిపూర్వస్తుణీఞ్ధాతురాభిముఖ్యార్థనిర్ణయే । యస్మా
త్పదార్థాన్నయతి తస్మాదభినయస్స్మృతఇతి - తైశ్చతుర్విధైఃతత్రప
రగతసుఖదుఃఖభావనయాభావితాంతఃకరణత్వంసత్త్వంతతోభవాభా
వాస్సాత్త్వికాః స్తంభాదయః-తదభినయోఽనిమేషనయనత్వాదిః - అం
హస్తాది-తద్వ్యాపారఃపతాకాదిరాంగికాభినయః - పూర్వశబ్దేనవాచి
కాహార్యాభినయౌగృహ్యేతే - అత్రపాఠ్యాపరపర్యాయంకావ్యనాట

అథనాట్యప్రధానాఃప్రబంధానిరూప్యంతే ॥ తత్రనాట్య
స్వరూపంనిరూప్యతే॥ చతుర్విధైరభినయైఃసాత్త్వికాంగికపూ
ర్వకైః।ధీరోదాత్తాద్యవస్థానుకృతిర్నాట్యంరసాశ్రయం॥ భా

కరూపంవాచికం- తదభినయోరసోచితరాగానుషంగాదిః - ఆహార్యాభి
నయోనాట్యోచితాలంకారధారణం- అభినయాదిలక్షణంతుసంగీతచూ
డామణౌ- అభివ్యంజన్విభావానుభావాదీన్నాటకాశ్రయాన్ । ఉత్పా
దయన్సహృదయేరసజ్ఞానంనిరంతరం । అనుకర్తృస్థితోయోఽర్థోఽభి[illegible]య
స్సోఽభిధీయతే।ఆంగికోవాచికశ్చైవసాత్త్వికాహార్యకావితి । సచతుర్ధా
కృతస్తజ్జ్ఞైరాంగికోఽంగక్రియోచ్యతే । రాగానుషంగియద్వాక్యం నా
ట్యేతద్వాచికంస్మృతం । సత్త్వక్రియాసాత్త్వికస్స్యాదాహార్యోభూష
ణాదికమితి।ధీరోదాత్తాదినాయకానామవస్థాధీరోదాత్తాదయః - అ[illegible]
తత్త్వాదవస్థాత్వమేవతేషాంనజాతిత్వమిత్యుక్తంనాయకప్రకరణే - త

పామనుకృతిరనుకరణం - చతుర్విధాభినయేనాభినేయ తాదాత్మ్యావ
త్తిరిత్యర్థః-రసాశ్రయమితి - వక్ష్యమాణక్రమేణవాక్యార్థీభూతరస
విషయమిత్యర్థః - అత్రోత్రవాక్యార్థాభినయఇతి వేదితవ్యం - నటఅవ
స్పందనఇత్యస్మాద్ధాతోరీష చ్చలనార్థాణ్ణ్యత్పృత్యయే నాట్యమితివ్యుత్ప
త్త్యా సాత్వికాభినయబాహుళ్యం సూచ్యతే ॥ ప్రసంగాన్నృత్యనృత్త
యోర్లక్షణమాహ భావేతి॥ భావాఃపదార్థీభూతావిభావాద్యాఆశ్ర
యావిషయత్వేనయస్యతద్భావాశ్రయం-అతఏవాత్రపదార్థాభినయో
ద్రష్టవ్యః - నృతేర్గాత్రవిక్షేపవాచినోనిష్ఠాంతాదర్హార్థేయతి నృత్యమితి
వ్యుత్పత్త్యాఆంగికాభినయబాహుళ్యం సూచ్యతే ॥ అతఏవనాట్యాద్భేద
ద్యోతకస్తుశబ్దః - రసవిషయం సాత్వికబహుళంనాట్యం భావవిషయ

> వాశ్రయంతునృత్తంస్యాన్నృత్యంతాలలయాన్వితం॥ ౧॥ ఏ
> షాదశరూపకోక్తాప్రక్రియా। నృత్తనృత్యయోర్నాటకాద్యం
> గత్వాదిహస్వరూపనిరూపణంకృతం। తథోక్తందశరూపకే ॥
> మధురోద్ధతభేదేన తద్ద్వయంద్వివిధంపునః । లాస్యతాండవ
> రూపేణనాటకాద్యుపకారకం ॥ తేననాట్యేనదశరూపకాణి
> భవంతి । నాటకంసప్రకరణంభాణఃప్రహసనండిమః। వ్యా

మాంగికబహుళం మార్గాపరపర్యాయంనృత్యమితివివేకః ॥ నృత్తమితి ॥
గీతాదిపరిమాణావచ్ఛేదఃకాలవిశేషఃతాళశ్చంచత్పుటాదిః - తదుక్తం -
కాలోలఘ్వాదిమితయా క్రియయాసమ్మితోమితిం । గీతాదేర్విదధత్తా
ళస్సచద్వేధాబుధైఃస్మృతఇతి- లయోపి తాళాంతరాళవర్తీయః కా
లోసౌలయనాల్లయ ఇత్యుక్తలక్షణఃకాలవిశేషః- ఏతదుభయాశ్రయం
దేశ్యాపరపర్యాయంనృత్తమిత్యర్థః॥ ౧ ॥ అస్యస్వకపోలకల్పితత్వంప
రిహరతి- ఏషేతి॥ నృత్యేతిక్వచిదవాంతరపదార్థాభినయేన శోభాహే
తుత్వేనచనాటకాదావుపయోగాత్తదంగత్వమితివిజ్ఞేయం - తదేతత్సం
వాదవ్యాజేనానయోః పునర్ద్వైవిధ్యమాహ మధురేతి ॥ మధురంలా
స్యం ఉద్ధతంతాండవమిత్యర్థః॥ తేనేతి- నృత్యనృత్తోపకృతేనేత్యర్థః -
దశరూపకాణీతి ॥ నాటికాసట్టకాదీనామత్రైవాంతర్భావాదితి భావః-

తత్ప్రకారస్తు దశరూపకే ద్రష్టవ్యః ॥ ౨ ॥ నాట్యాభేదేపి వస్త్వాదిభేదా ద్రూపకభేద ఇత్యాహ నాట్యాశ్రయత్వేనేతి॥ వస్తు కథాశరీరం - తస్యేతివృత్తమితి నామాంతరం - తదుక్తం భావప్రకాశే - వస్తు తత్స్యాత్ప్రబంధస్య శరీరం కవికల్పితం । ఇతివృత్తం తదేవాహుర్నాట్యాభినయకోవిదా ఇతి - తద్ద్వివిధం - ఆధికారికం ప్రాసంగికం చేతి - తత్రాధికారః ఫలస్వామ్యం - తద్వానధికారీ - అధికారేణాధికారిణా వా నిర్వృత్తమాధికారికం ప్రధానం - యథా రామాయణే సీతారామవృత్తాంతః - ప్రసంగేన నిర్వృత్తం ప్రాసంగికం అంగభూతం - తత్తుద్వివిధం - పతాకా ప్రకరీ చేతి - తత్ర దూరానువర్తినీ కథా పతాకా - యథా సుగ్రీవాదివృత్తాంతః - అల్పానువర్తినీ ప్రకరీ - యథా జటాయుశ్శ్రమణాదివృత్తాంతః॥ ౩॥ ఏవమేకమా

యోగసమవాకారావీథ్యంకేహామృగా దశేతి॥ ౨ ॥ నాట్యాశ్రయత్వేనాభేద ఇతి శంకా యుజ్యతే । వస్తునేతృరసాస్తేషాం రూపకాణాం హి భేదకాః॥ ౩॥ వస్తు త్రివిధం। ప్రఖ్యాతముత్పాద్యం మిశ్రం చేతి । తథోక్తం దశరూపకే॥ ప్రఖ్యాతోత్పాద్యమిశ్రత్వభేదాత్త్రేధాపి తన్మతం ॥ ఇతిహాసనిబంధనం ప్రఖ్యాతం। కపికల్పితముత్పాద్యం। సంకరాయత్తం మిశ్రం చేతి। ఏవమాదివస్తుభేదాన్నాయకభేదాద్రూపకాణాం పరస్పరం భేదః॥ ౪॥ తథాహి॥ నాటకే ప్రఖ్యాతమితివృత్తం । ధీరోదాత్తో

ధికారికం ద్వివిధం ప్రాసంగికమితి త్రైవిధ్యం సిద్ధవత్కృత్య పునస్త్రైవిధ్యమాహ వస్తు త్రివిధమిత్యాది॥ ప్రఖ్యాతం మహావీరచరితాది - ఉత్పాద్యం మాలతీమాధవీయాది - మిశ్రముత్తరరామచరితాది - ఏవమాధికారికపతాకా ప్రకరీణాం ప్రత్యేకం ప్రఖ్యాతాదిభేదభిన్నత్వేన త్రైవిధ్యే వస్తునో నవవిధత్వం విజ్ఞేయం - ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ ఏవమాదివస్తుభేదాదితి ॥ దివ్యమర్త్యోభయాత్మనా వస్తునః పునరపి త్రైవిధ్యాంగీకారే తద్వదన్యేపి బహవో భేదాః కల్పయితుం శక్యంత ఏవ - లక్ష్యేషు తే స్వయమేవోహనీయా ఇతి విస్తరభియా నేహ పృథగ్వ్యుత్పాద్యంతే॥ ౪॥ వస్త్వాదయో రూపకభేదకా ఇత్యుక్తం తద్వివినక్తి తథాహీత్యాదినా ॥ స్పష్టో

ర్థః॥ ౫॥ వస్త్వాదిభేదాద్రూపకభేదో నిరూపితః అథునా వస్త్వేకదేశవి
శేషభూతసంధ్యాది స్వరూపం నిరూపయతి అథేత్యాదినా ॥ తత్ర సమ్మ
తివ్యాజేన సంధీనాం విభాగమాహ ముఖమితి ॥ సావమర్శా అవమర్శసహి
తా- ఉపసంహృతిః విమర్శో నిర్వహణం చేత్యర్థః - ఏతేషాం సామాన్య

నాయకః । శృంగారవీరరసయోరన్యతరస్య ప్రాధాన్యం।
అన్యేషాం రసానామంగత్వేనానుప్రవేశః। ప్రకరణేఉత్పాద్య
మితివృత్తం। ధీరశాంతో నాయకః । శృంగారరసస్యైవ ప్రా
ధాన్యం। భాణేఉత్పాద్యమితివృత్తం। ధూర్తవిటో నాయకః।
శృంగారవీరయోః సూచనామాత్రసారతా । ప్రహసనేక
ల్ప్యమితివృత్తం। పాషండప్రభృతయో నాయకాః । హాస్య
రసః ప్రధానం। డిమే ప్రఖ్యాతమితివృత్తం । దేవగంధర్వపిశా
చాదయో ధీరోద్ధతా నాయకాస్తే షోడశ । రౌద్రరసః ప్రధా
నం। శృంగారవీరయోరనుప్రవేశః। వ్యాయోగే ప్రఖ్యాతమితి
వృత్తం। ధీరోద్ధతో నాయకః। వీరరసః ప్రధానం । సమవాకా
రే దేవాసురాదయో ద్వాదశ నాయకాః। వీరరసః ప్రధానం।
కల్పితమితివృత్తం ప్రసిద్ధం వా। వీథ్యాం కల్పితమితివృత్తం । ధీ
రోద్ధతో నాయకః। శృంగారరసస్య సూచనామాత్రసారతా ।
అంకే ప్రఖ్యాతమితివృత్తం। ప్రాకృతజనో నాయకః । కరుణ
రసః ప్రధానం। ఈహామృగే మిశ్రమితివృత్తం। ధీరోదాత్తో నా
యకః। శృంగారరసస్యాభాసత్వం॥ ౫॥ అథ తేషాం సామగ్రీ
నిరూప్యతే॥ తత్ర పంచ సంధయః । తథాచోక్తం దశరూపకే॥
ముఖం ప్రతిముఖం గర్భః సావమర్శోపసంహృతిరితి॥ సంధీనాం

లక్షణమాహ సంధిరితి ॥ ప్రయోజనమత్ర త్రివర్గరూపం ఫలం - తచ్చ
ధర్మార్థకామేష్వేకైకస్య స్వవ్యతిరిక్తాభ్యాం ద్వాభ్యాముపసర్జనా
భ్యాం వ్యాసేన సమాసేన చ సంబంధే కైవల్యే చ ద్వాదశవిధం - తదు
క్తం - ఫలం త్రివర్గస్తచ్ఛుద్ధమేకానేకానుబంధి చేతి - తేనైకేన ముఖ్యే
నాన్వితానామితివృత్తఖండానామవాంతరైకప్రయోజనసంబంధస్సం

ధిరిత్యర్థః- తదుక్తం-ఏకకార్యాన్వితేష్వత్ర కథాంశేషు ప్రయోగతః ।
అవాంతరైకకార్యస్య సంబంధస్సంధిరిష్యత ఇతి । అథావస్థార్థప్రకృతి
సంబంధైర్ముఖాదిసంధయో జాయంత ఇత్యాహ తత్రేతి ॥ అత్ర సమ్మతి
మాహ బీజేతి ॥ అర్థప్రకృతయః ప్రయోజనసిద్ధిహేతవ ఇతి కేచిత్ -
కథాశరీరకారణానీతి భోజరాజాదయః - తద్విశేషాః పూర్వోక్తా బీజాద
యః పంచ - ఫలసిద్ధయే క్రియమాణస్య నాయకవ్యాపారరూపస్యోపా
యస్య పూర్వోక్తా ఆరంభాదయః పంచావస్థా భవంతి- తదుక్తం- అవస్థాః
పంచ కార్యస్య ప్రారబ్ధస్య ఫలార్థిభిరితి - తదేతదుభయసంబంధేపం

నైకేన ప్రయోజనేనాన్వితానాం కథానామవాంతర ప్ర
యోజనసంబంధః । తత్రారంభబీజసంబంధో ముఖసంధిః ।
ప్రయత్నబిందుసంబంధః ప్రతిముఖసంధిః । ప్రాప్త్యాశాప
తాకయోస్సంబంధో గర్భసంధిః । నియతాప్తిప్రకర్యోస్సం
బంధో విమర్శసంధిః। ఫలాగమకార్యయోస్సంబంధో నిర్వహ
ణసంధిః। తథా చోక్తం దశరూపకే ॥ బీజబిందుపతాకాఖ్యాః
ప్రకరీకార్యలక్షణాః । ఆరంభయత్నప్రాప్త్యాశానియతా
ప్తిఫలాగమాః ॥ అర్థప్రకృతయః పంచ పంచావస్థాసమన్వి
తాః । యథాసంఖ్యేన జాయంతే ముఖాద్యాః పంచసంధయ
ఇతి ॥౬॥ అథారంభాదీనాం లక్షణం నిరూప్యతే ॥ ఔత్సుక్యమా
త్రమారంభః ఫలలాభాయ భూయసే । ప్రయత్నస్తు ఫలా

చ సంధయో జాయంత ఇత్యర్థః - తత్ర సాధనత్వాద్బీజస్యాదావుపక్షే
పః-సాధ్యత్వాత్కార్యస్యాంతే-అవిచ్ఛేదార్థం బిందోస్తయోర్మధ్యే -
పతాకాప్రకర్యోస్తు బీజకార్యయోర్మధ్యే యథాయోగం నివేశ ఇతి వి
జ్ఞేయం-తత్ర పతాకాయాం వికల్పమాహ కోహళః- తన్మతే పతాకాస్థానే -
అపతాకే నివేశస్స్యాద్బిందోర్బీజస్య వాక్యవదితి భావప్రకాశోక్తో విశే
షో ద్రష్టవ్యః- అవస్థానాముద్దేశక్రమస్సామర్థ్యలబ్ధస్స్పష్ట ఏవ ॥౬॥ అవ
స్థాపంచకం క్రమేణ లక్షయతి ఔత్సుక్యేతి ॥ కాలాక్షమత్వలక్షణోభిలా
షప్రకర్షః ఔత్సుక్యం - మాత్రశబ్దేనోత్సుక్యమాణప్రయత్నాద్వ్యవచ్ఛే

దకః ఫలస్య త్రివర్గరూపస్య లాభాయ నపునఃక్షుద్రస్య - అత్ర ఫలగతం భూయస్త్వం లాభ ఉపచర్యతే - నాయకవ్యాపారస్య స్వరూపాత్కిం చిదుచ్ఛూనత్వమారంభ ఇత్యర్థః - ఆరంభాదీనాం సర్వేషాం నాటకవి వోదాహరణం భవిష్యతీతి లక్షణమాత్ర మత్ర పరీక్ష్యతే ॥ ప్రయత్నస్త్వి తి॥ ఫలాప్రాప్తావితి సతి సప్తమీ - ఫలప్రాప్తావితి పాఠే విషయ సప్తమీ - కార్యసంపాదనయోగ్యతా ప్రయత్న ఇత్యర్థః॥ ఉపాయేతి ॥ ఉపాయే నాపాయశంకయా చ కార్యస్య సంభవః - సంభావనా ప్రతిబంధకోపని పాతేన శంక్యమానత్వం ప్రాప్త్యాశేత్యర్థః ॥ నియతాప్తిం లక్షయతి అపాయేతి ॥ ప్రతిపక్షనివృత్త్యా కార్యనిశ్చయో నియతాప్తిరిత్యర్థః ॥ సమగ్రేతి ॥ బాధకబాధనేన ఫలపర్యంతత్వా ద్దార్ఢ్యం ఫలాగమ ఇత్య

ప్రాప్తౌ వ్యాపారోతిత్వరాన్వితః॥ ఉపాయాపాయశం
కాభ్యాం ప్రాప్త్యాశా కార్యసంభవః । అపాయాభావతః
కార్యనిశ్చయో నియతాప్తికా । సమగ్రఫలసంపత్తిః ఫలాగ
మ ఉదాహృతః ॥ ౭ ॥ అథ బీజాదిపంచకం నిరూప్యతే ॥ స్తోకోద్ది
ష్టః కార్యహేతుర్బీజం విస్తార్యనేకధా । అవాంతరార్థవిచ్ఛే

ర్థః॥ ౭॥ అథార్థప్రకృతిపంచకం క్రమేణ లక్షయతి॥ స్తోకేతి ॥ స్తోకోద్ది ష్టః స్వల్పోపక్షిప్తః - అనంతరమనేకధా మూలస్కంధ శాఖాపలాశాదివ న్నాయకోపనాయక ప్రతినాయక భేదేన బహుధా విస్తారీ కార్యస్య త్రి వర్గరూపస్య ఫలస్య యో హేతుస్తద్బీజమివ బీజం - తచ్చ క్వచిదాత్మాధీ నసిద్ధేర్నాయకస్యాత్మోత్సాహాత్మకం - క్వచిదమాత్యాధీనసిద్ధేస్తదు త్సాహాత్మకం - క్వచిదుభయాధీనసిద్ధేరుభయోత్సాహాత్మకం చేతి ద్రష్ట వ్యం - అత్రామాత్యగతోప్యుత్సాహో యాజకవ్యాపారో యజమాన స్యేవ నాయకస్యైవ ఫలం జనయతీతి బోద్ధవ్యం ॥ అవాంతరేతి ॥ అవాంత రార్థైరవాంతర ప్రయోజనైః విచ్ఛేదే సామర్థ్యా త్పరమప్రయోజన స్యేతి భావః - తదవిచ్ఛేదకారణం బిందుః - తదుక్తం భావప్రకాశే - ఫలే ప్ర ధానే విచ్ఛిన్నే బీజస్యావాంతరైః ఫలైః । తస్యావిచ్ఛేదకో హేతుర్బిందు

రిత్యాహకో హాళ ఇతి ॥ ప్రతిపాద్యేతి ॥ ప్రతిపాద్యకథాయాః ఫలోద్దేశ
ప్రవృత్తత్వేన ప్రధానభూతాయాః రామాదినాయక వ్యాపారరూపా
యా అంగం తత్సంబంధిత్వాదిశిభావః- తదుక్తమాచార్యైః- ప్రధానం
ఫలసంబంధితత్సంబంధ్యంగమిష్యత ఇతి - తథాభూతాకథా - సుగ్రీవా
ద్యుపనాయక వ్యాపారరూపా పతాకా- వ్యాపినీత్యనేన ప్రకరీవ్యవచ్ఛే
దః - ననుపతాకాయామపి పృథక్ఫలమిచ్ఛంతి శారదాతనయాదయః- సు
గ్రీవాదీనాంతథాదర్శనాత్ -నైతన్న్యాయసహం - అంగానాంప్రధా
నఫలేనైవ ఫలవత్త్వనియమాదితిచేన్నైష దోషః - దర్శేంద్రియకా
మస్యేత్యాదావంగభూతానామపి దధ్యాదీనాం ఫలసంబంధాంగీకా
రాత్ - నన్వంగప్రధానఫలయోరేకాశ్రయత్వం దృష్టాంతే - దార్ష్టాం
తికే తు న తథేతి వైషమ్యమితిచేన్నైవం - ఫలసంబంధస్యైవానుచరస్యా
ర్థక్రియాకారిత్వేన తత్ఫలస్యాపి స్వామిఫలత్వాభిమానాత్ ॥ అవ్యాపి

దెబిందురచ్ఛేదకారణం ॥ ప్రతిపాద్యకథాంగంస్యాత్పతా
కావ్యాపినీకథా। అవ్యాపినీప్రకరికా కార్యంనిర్వాహకృత్ఫ
లే॥౮॥ అథముఖంనిరూప్యతే॥ ముఖంబీజసముత్పత్తిర్నానా

నీతి ॥ లఘుః ప్రకరః ప్రకరీ-గౌరాదిత్వాత్ జీష్-తదుక్తం-స్త్రీస్యాత్కా
చిన్మృణాళ్యాదిర్ద్వివయోపచయోయదీతి - యథాపుష్పాదిప్రకరః పరేషా
మేవ వేదికాదీనాం శోభాయై భవతి - ఏవమృతువర్ణనజటాయుశ్శ్రమణా
దివృత్తాంతరూపా ప్రకర్యపి ప్రధానస్యైవ ఫలంజనయతి నపునస్స్వ
స్యేతి గ్రంథాంతరోక్తో విశేషో ద్రష్టవ్యః - అవ్యాపినీతి విశేషనిషేధస్తు ప
తాకోక్త ప్రతిపాద్యకథాంగత్వమాత్రాభ్యనుజ్ఞాపర ఇతి ద్రష్టవ్యం -
కార్యమితి ప్రధానఫలనిర్వాహకోంతిమ కథావయవః కార్యమిత్యర్థః॥
౮॥ ఇత్థమవస్థా అర్థప్రకృతయశ్చ నిరూపితాః- తదుభయయుగళపంచక
సమన్వయసంభూత సంధిపంచకలక్షణం క్రమేణాహ ముఖమిత్యాది
నా॥ ఏతదేవలక్షణం దశరూపకాదావప్యుక్తం - తత్ర నానాభూతానామ
ర్థానాం ప్రయోజనానాంరసానాంచ హేతుర్బీజసముత్పత్తిర్ముఖ
సంధిరితి కశ్చిద్వ్యాచష్టే - నానార్థశబ్దస్యరసవిశేషణత్వం నాంగీకృ

త్వానేకప్రకారప్రయోజనరసహేతురిత్యర్థః - మతద్వయేపి సర్వేష్వపి
రూపకేషు లక్షణానుగతిలాభాయార్థశబ్దస్య త్రివర్గవ్యతిరిక్తం ప్ర
యోజనజాతం వివక్షితం-అతివిహోక్తముభాభ్యాం- తేనాత్రివర్గఫలేప్ర
హసనాదౌ రసోత్పత్తిహేతోరేవ బీజత్వమితి - భావప్రకాశకారస్తు॥ య
థా కామోపయోగ్యత్ర శృంగారోద్భవశ్యతే రసః। అర్థోపయోగీ వీరస్స్యా
ద్రౌద్రోపి స్యాత్క్వచిత్క్వచిత్ ॥ రసాంతరూపేణ ధర్మార్థోపయోగీ కరు
ణో భవేత్। అద్భుతోపి మనః ప్రీతిప్రదత్వాత్త్రివర్గసాహాయ్యకృత్ ॥ తే

ర్థరససంభవా। అంగాని ద్వాదశైతస్య బీజారంభసమన్వ
యాత్ ॥ ౯ ॥ బీజారంభానుగుణ్యేన ముఖసంధేరంగాని ప్ర
యోక్తవ్యాని॥ ఉపక్షేపః పరికరః పరిన్యాసో విలోభనం। యు
క్తిః ప్రాప్తిస్సమాధానం విధానం పరిభావనా। ఉద్భేదభేద
కరణాన్యన్వర్థాని యథాక్రమం॥ ౧౦ ॥ ఏతేషాం స్వరూపం ని
రూప్యతే॥ బీజన్యాస ఉపక్షేపః। బీజస్య బహూపకరణం పరిక
రః। బీజనిష్పత్తిః పరిన్యాసః। బీజగుణవర్ణనం విలోభనం। బీ
జానుకూలసంఘటనప్రయోజనవిచారో యుక్తిః। బీజసుఖాగ
మః ప్రాప్తిః। బీజసన్నిధానం సమాధానం। బీజసుఖదుఃఖ
హేతుర్విధానం। బీజవిషయాశ్చర్యావేశః పరిభావనా। గూఢ
బీజప్రకాశనముద్భేదః। బీజానుగుణప్రోత్సాహనం భేదః।
బీజానుగుణప్రస్తుతకార్యారంభః కరణం। ఏతాని ద్వాదశము

భయానకబీభత్సహాస్యాః కావ్యేషు యోజితాః। తత్తన్నేతృమనోవృత్తి
వశాత్ప్రియ త్రివర్గగా ఇత్యనేన శృంగారాదీనాం యథాయోగం
త్రివర్గోపయోగిత్వమంగీచకార - తన్మతేనైకవిధత్రివర్గలక్షణప్రయో
జనకరసహేతుత్వం వివక్షితం- లక్షణానుగతిరపి సులభైవ - యదత్రయు
క్తం తద్గ్రాహ్యం॥ అంగానాముత్పత్తిమాహ అంగానీతి॥ ౯॥ ఉద్దిశతి ఉప
క్షేప ఇతి॥ అన్వర్థానీతి- నపృథగ్లక్షణాపేక్షేతి భావః॥ ౧౦॥ తథాపి మం
దబుద్ధ్యనుగ్రహార్థముపక్షేపాదీనాం క్రమేణలక్షణం ప్రతిజానీతే॥
ఏతేషామితి ॥ కంటకశోధనవదంగలక్షణానాం యథాయోగముదాహరణ

ప్రదేశఏవకరిష్యామః- మిథఃప్రయోగక్రమోనవివక్షితఇతివక్ష్యామః ॥ ౧౧ ॥ అథసాంగంప్రతిముఖసంధిమాహ లక్ష్యేతి॥ కేనచిదంశేనలక్ష్యత్వమపరేణాంశేనాలక్ష్యత్వం చేత్యర్థః - ప్రత్యంకనిబద్ధకార్యానుకూలానేక ప్రయోజనమధ్యే కతిపయనిష్పత్తిర్లక్ష్యత్వం కతిపయానిష్పత్తిగ

ఖసంధేరంగాని । ఏతేషాంమధ్యేఉపక్షేపపరికరపరిన్యాస యుక్త్యుద్భేదసమాధానానామావశ్యకత్వం॥ ౧౧ ॥అథప్రతిముఖసంధిః ॥ లక్ష్యాలక్ష్యస్యబీజస్యవ్యక్తిః ప్రతిముఖంమతం । బిందుప్రయత్నానుగమాదంగాన్యస్యత్రయోదశ ॥ బిందుప్రయత్నానుగుణ్యేన ప్రతిముఖసంధేరంగానిప్రయోక్తవ్యాని ॥ విలాసఃపరిసర్పశ్చవిధూతంశమనర్మణీ॥నర్మద్యుతిఃప్రగమనం విరోధఃపర్యుపాసనం । వజ్రంపుష్పముపన్యాసోవర్ణసంహారఇత్యపి ॥ ఏషాంస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ సంభోగవిషయమనోరథోవిలాసః । దృష్టనష్టపదార్థానుసరణంపరిసర్పః।అనిష్టవస్తువిక్షేపోవిధూతం। అరత్యుపశమనం శమః।పరిహాసవచనంనర్మ। అనురాగోద్ఘాటనోత్థా ప్రీతిర్నర్మద్యుతిః । ఉత్తరోత్తరవాక్యైరనురాగబీజ ప్రకాశనం ప్రగమః।ఛద్మనాహితాగమననిరోధనంవిరోధః । ఇష్టజనానునయఃపర్యుపాసనం।ప్రముఖనిష్ఠురవచనంవజ్రం । అనురాగప్రకాశనవిశిష్టవచనంపుష్పం । అనురాగహేతువాక్యరచనా ఉపన్యాసః। చతుర్వర్ణనిర్వర్ణనంవర్ణసంహారః । ఏతేషాంమధ్యేపరిసర్పప్రగమనవజ్రోపన్యాసపుష్పాణాంప్రాధాన్యం॥ ౧౨ ॥ అథగర్భసంధిః॥ గర్భస్తుదృష్టనష్టస్యబీజస్యాన్వేషణంముహుః। అస్యాప్త్యాశాపతాకానుగుణ్యేనాంగోపక

లక్ష్యత్వంచేతి మతాంతరం - తాదృశస్యబీజస్యవ్యక్తిఃప్రకాశనం ప్రతిముఖమితి॥ ౧౨॥ అథసాంగంగర్భసంధిమాహగర్భఇతి॥ ప్రతిముఖసంధౌలక్ష్యాలక్ష్యతయా దృష్టనష్టస్యబీజస్యాపాయశంకాను వృత్త్యావిచ్ఛేదానువృత్తేర్ముహుఃపౌనఃపున్యేనాన్వేషణంగర్భసంధిరితి । అత్రపతా

కాయా వైకల్పికత్వాత్తదభావపక్షేపి ప్రాప్త్యాశానియతైవ – పతాకా
స్థానేతు బీజబిన్ద్వోరన్యతరస్య నివేశ ఇత్యనుపదమేవోక్తం॥ ౧౩॥ అథసాం
గం విమర్శసంధిమాహ॥ గర్భసంధావితి॥ యేనకేనాపి హేతునా క్రోధవ్య

ల్పనం ॥ పతాకాప్రాప్త్యాశానుగుణ్యేన గర్భసంధేరంగాని
ప్రయోక్తవ్యాని॥ అభూతాహరణం మార్గో రూపోదాహరణ
క్రమాః। సంగ్రహశ్చానుమానంచ తోటకాధిబలే తథా । ఉ
ద్వేగసంభ్రమాక్షేపా ద్వాదశాంగాన్యనుక్రమాత్ ॥ ఏ
షాం స్వరూపం నిరూప్యతే । ప్రస్తుతోపయోగి ఛద్మాచరణమ
భూతాహరణం । తత్త్వార్థానుకీర్తనం మార్గః। వితర్కప్ర
తిపాదనవాక్యం రూపం। ప్రస్తుతోత్కర్షాభిధానముదాహృ
తిః । సంచింతితార్థప్రాప్తిః క్రమః। ప్రస్తుతోపయోగి*స
మాధానవాక్యం సంగ్రహః। లింగాదభ్యూహనమనుమానం।
రోషసంభ్రమవచనం తోటకం । ఇష్టజనాతిసంధానమధిబ
లం।అపకారిజనాద్భయముద్వేగః। శంకాత్రాసౌ సంభ్ర
మః।ఇష్టార్థోపాయానుసరణమాక్షేపః।ఏతేషాంమధ్యే అభూ
తాహరణమార్గతోటకాధిబలాక్షేపాణాం ప్రాధాన్యం ॥
౧౩॥ అథవిమర్శసంధిః॥ గర్భసంధౌ ప్రసిద్ధస్యబీజార్థస్యావ
మర్శనం । హేతునాయేనకేనాపివిమర్శస్సంధిరిష్యతే॥ నియ
తాప్తిప్రకర్యుక్తైరంగాన్యత్ర త్రయోదశ ॥ నియతాప్తిప్ర
కర్యానుగుణ్యేన విమర్శసంధేరంగానిప్రయోక్తవ్యాని ॥ త
త్రాపవాదస్సంఫేటో విద్రవద్రవశక్తయః। ద్యుతిః ప్రసం
గశ్ఛలనం వ్యవసాయోనిరోధనం । ప్రరోచనం విచలనమాదా
నంతు త్రయోదశ॥ ఏతేషాంస్వరూపం నిరూప్యతే॥ దోషప్ర

సనాదినా అర్థస్యావమర్శనం పర్యాలోచనం క్రోధవ్యసనాదిజన్యో గర్భ
నిర్భిన్నబీజార్థసంబంధః ఫలప్రాప్త్యవసాయాత్మకో విచారనిర్ణయో
విమర్శ ఇత్యర్థః – తదుక్తం గర్భనిర్భిన్నబీజార్థసంబంధో వ్యసనాదిజః ।

---

* సామదానవాక్యమితి పాఠాంతరం,

విచారనిర్ణయోయస్తుసవిమర్శ ఇతిస్మృత ఇతి॥ ౧౪॥ అథసాంగంనిర్వహ
ణసంధిమాహబీజవంత ఇతి- సంసర్గేమతుప్ - బీజయుక్తాఇత్యర్థః - య
థాయథంయథాస్వంవిప్రకీర్ణానిజస్థానేష్వావస్థా ఇత్యర్థః - ఏకోము
ఖ్యోర్థఃప్రయోజనంయేషాంతేషాంభావస్తత్త్వం- యత్రబీజయుక్తాము

ఖ్యాపనమపవాదః। రోషసంభాషణంసంఫేటః। వధబంధాది
కంవిద్రవః। గురుతిరస్కృతిర్ద్రవః। విరోధశమనంశక్తిః।
తర్జనోద్వేజనేద్యుతిః। గురుకీర్తనంప్రసంగః। ఉపహాసం
ఛలనం। స్వశక్తిప్రశంసనంవ్యవసాయః। క్రోధసంరబ్ధానా
మన్యోన్యవిక్షేపోనిరోధనం। సిద్ధవద్భావిశ్రేయఃకథనంప్ర
రోచనం। స్వగుణావిష్కరణంవిచలనం। కార్యసంగ్రహఆ
దానం॥౧౪॥ అథనిర్వహణసంధిః॥ బీజవంతోముఖాద్యర్థావి
ప్రకీర్ణాయథాయథం। ఏకార్థ్యముపనీయంతేయత్రనిర్వ
హణంహితత్॥ ఫలాప్తికార్యానుగుణ్యాదంగాన్యస్యచతు
ర్దశ॥ ఫలాప్తికార్యానుగుణ్యేననిర్వహణసంధేరంగానిచ
తుర్దశప్రతిపాదనీయాని॥ సంధిర్విరోధోగ్రథనంనిర్ణయః
పరిభాషణం। ప్రసాదానందసమయాఃకృతిర్భాషోపగూహ
నం॥ పూర్వభావోపసంహారౌప్రశస్తిశ్చచతుర్దశ॥ ఏతే
షాంస్వరూపంనిరూప్యతే॥ బీజోపగమనంసంధిః। కార్యమా
ర్గణంవిరోధః। కార్యోపక్షేపణంగ్రథనం। బీజానుగుణకార్య
ప్రఖ్యాపనంనిర్ణయః। మిథోజల్పనంపరిభాషా। పర్యుపాస
నంప్రసాదః। వాంఛితార్థప్రాప్తిరానందః। దుఃఖప్రశమ
నంసమయః। లబ్ధస్థిరీకరణంకృతిః। ప్రాప్తకార్యానుమోద
నమాభాషణం। అద్భుతార్థప్రాప్తిరుపగూహనం। ఇష్టకా

ఖసంధ్యాద్యర్థాః పరమప్రయోజన సంబంధంలభంతే సనిర్వహణ
సంధిరిత్యర్థః - అతోఽపక్షేపాదిషు యత్రక్వచనకార్యకారణభావస
ద్భావస్తత్రైవక్రమోంగీకర్తవ్యోనత్వన్యత్ర - వస్తుస్వరూపవిచారేక్ర
మాంగీకారేకారణాభావాత్ - లక్ష్యేష్వవ్యతిక్రమదర్శనాచ్చ - తమ

త్తం॥ వస్తునేత్రరసాదీనామానుగుణ్యేన యోజయేత్ । వివక్షితోఽత్రనాం
గానాం క్రమ ఇత్యేవ నిర్ణయ ఇతి - న చ తేషాం ప్రధానవస్తు సంబంధ ఏవ
నిబంధనీయ ఇతి వాచ్యం - అన్యథాపి దోషాభావాత్ - తదుక్తం నాటకప్ర
కాశే - ఉపక్షేపాదయః ప్రబంధేష్వాధికారికా వా ప్రాసంగికా వా ప్ర
యోక్తవ్యాః యథాసందర్భస్య శోభాయై భవంతీతి - విభజ్య లక్షితాని
సంధ్యంగాని సంఖ్యయా సంకలయ్యోపసంహరతి - ఏవం చతుష్షష్టీతి ॥
౧౫॥ తత్రాంగానాం ప్రయోజనమాహ ఏతేషామితి॥ అభినయరాగస
మృద్ధిరితి అభినయదర్శనేన సామాజికమనోరంజన సమృద్ధిరిత్యర్థః - న
న్వేతేషాం ప్రయోజనకథనమనుపపన్నం - అంగానాం ప్రధానఫలేనైవ
ఫలవత్త్వనియమాదితి న వాచ్యం - తస్యాదృష్టఫలవత్త్వనియతత్వాత్

ర్యదగ్నసంపూర్ణభావః । కార్యార్థోపసంహృతిస్సంహారః ।
శుభశంసనం ప్రశస్తిః । ఏవంచతుష్షష్ట్యంగసమన్వితాః పం
చ సంధయః ప్రతిపాదితాః॥ ౧౫॥ ఏతేషాం షట్ ప్రయోజనా
ని సంభవంతి । వివక్షితార్థప్రతిపాదనం గోప్యార్థగోపనం
ప్రకాశ్యార్థప్రకాశనం అభినయరాగసమృద్ధి శ్చమత్కా
రిత్వమితివృత్తవిస్తరశ్చేతి ॥ ౧౬ ॥ తత్రేతివృత్తం సూచ్యమ
సూచ్యం చేతి ద్వివిధం । అసూచ్యమపి ద్వివిధం। దృశ్యం శ్రా

ఏతత్తు దృష్టం ఫలం - తదుక్తం శృంగారప్రకాశే - అంగానాం షడ్విధం
హ్యేతద్దృష్టం శాస్త్రే ప్రయోజనమితి॥ ౧౬॥ ప్రయోజనానామేతేషాం
లక్ష్యేషూదాహరణమూహనీయ మిత్యుపేక్ష్య పునరపి వస్తునో ద్వేధావి
భాగమాహ- తత్రేతివృత్తమితి॥ ద్వితీయం ద్వేధా విభజతి-అసూచ్యమితి ॥
తత్ర ॥ నీరసోఽనుచితస్తత్ర సంసూచ్యో వస్తువిస్తరః। దృశ్యస్తు మధురోదా
త్తరసభావనిరంతర ఇత్యాద్యయోర్వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా - శ్రావ్యం చేత్య
త్ర చశబ్దః శ్రావ్యగతావాంతరభేదాననుక్తమశ్రావ్యభేదంచ సముచ్చి
నోతి - శ్రావ్యం చ సర్వశ్రావ్యం నియతశ్రావ్యం చేతి ద్విధా - ద్వితీ
యం చ జనాంతికమపవారితం చేతి ద్వేధా - ఏతేషాం లక్షణం తు - సర్వ
శ్రావ్యం ప్రకాశం స్యాదశ్రావ్యం స్వగతం మతం । త్రిపతాకకరేణా

స్యాన్యపవార్యాంతరాకథాం । అన్యోన్యామంత్రణంయత్స్యాత్తజ్జనాం
తేజనాంతికం। రహస్యంకథ్యతేన్యస్యపరావృత్త్యాపవారితమితి - త్రిప
తాకగ్రహణంపతాకస్యాప్యుపలక్షణార్థం - తదుక్తంతద్వ్యాదిభిః-త్రిప
తాకః పతాకశ్చగండశోత్రిత్రంగతఃకరః । జనాంతికేరహస్యేచ దోషే
శ్రీవసికీర్తితఇతి । లక్షణంత్వనయోస్సంగీతరత్నాకరే-తర్జనీమూలసం
లగ్నకుంచితాంగుష్ఠకోభవేత్ । పతాకస్సంహతాకారఃప్రసారితతలాం
గుళిః।సఏవత్రిపతాకస్స్యాద్వక్రితానామికాంగుళిరితి ॥ విష్కంభత్యా
దిశ్లోకశేషఃపునః అథోర్థపక్షేపకైస్సూచ్యం పంచభిః ప్రతిపాదయేదితి
ప్రథమాంకేప్రస్తావనానంతరంవిష్కంభంకుర్యాదితిభోజరాజః - అన్య

> వ్యంచ। తత్రసూచ్యస్యసూచనాక్రమఃపంచవిధః।తథోక్తం
> దశరూపకే ॥ విష్కంభచూళికాంకాస్యప్రవేశాంకావతార
> కైరితి॥ ౧౭॥ఏతేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ వృత్తవర్తిష్య
> మాణానాంకథాంశానాంనిదర్శకః। సంక్షేపార్థస్తువిష్కం
> భోమధ్యపాత్రప్రయోజితః ॥ సద్వివిధః-శుద్ధస్సంకీర్ణశ్చే
> తి । కేవలసంస్కృతప్రాయశ్శుద్ధః । సంస్కృతప్రాకృత
> తమిశ్రితస్సంకీర్ణః॥౧౮॥ అథచూళికా॥ అంతర్యవనికాసం
> స్థైశ్చూళికార్థస్యసూచనా ॥ యత్రనేపథ్యగతైః పాత్రైర

త్రాంకద్వయమధ్యఇత్యన్యే ॥ ౧౭ ॥ సతద్వయమప్యంగీకృత్యతల్లక్షణ
మాహ వృత్తేతి।వృత్తవర్తిష్యమాణానాంకథాంశానాంనిదర్శకః - భూ
తభావికథాసూచక ఇత్యర్థః - సంక్షేపార్థః సంక్షేపైక ప్రయో
జనకః-మధ్యపాత్రైరేకేనానేకేనవా ప్రయోజితః - తత్రైకమధ్యపా
త్రోనేకమధ్యపాత్రశ్చేతి శుద్ధోద్వివిధః - నీచమిశ్రస్తుసంకీర్ణ ఏకవి
ధః-తదుక్తం- ఏకానేకకృతశ్శుద్ధఃసంకీర్ణోనీచమధ్యమైరితి - తత్రసంకీర్ణే
పిమధ్యపాత్రసంభవాత్తత్ప్రయోజితత్వంనవిహన్యతే - అతఏవనాత్ర
నాయకపాత్రప్రవేశఇతివేదితవ్యం॥౧౮॥చూళికాంలక్షయతి-అంతరితి ॥
అంతర్గ్రప్రధానాయవనికాఅంతర్యవనికా తత్రసంస్థాయేషాంతైః యవ
నికాంతర్వర్తిభిరప్రవిష్టరంగైరిత్యర్థః - విశేష్యమధ్యాహృత్యవ్యా

చష్టే-యత్రేతి॥ ౧౯॥ అంకాస్యం లక్షయతి అంకాంతేతి ॥ యత్రకుత్రా
ప్యంకాంతపాత్రైరితి శంకాంకురముత్పాటయన్ వ్యాచష్టే యత్రపూ
ర్వేతి॥ ౨౦ ॥ ప్రవేశకం లక్షయతి వృత్తేతి॥ నీచపాత్రైశ్చేటీప్రముఖై రేకే
న ద్వాభ్యాం బహుభిర్వా మధ్యమాసంకీర్ణై ర్వృత్తవర్తిష్యమాణా
నాం పూర్వోత్తరాంకశేషాణామేవేత్యర్థః ॥ అతఏవాస్య విష్కంభ
వత్ప్రథమేంకే న ప్రవేశ ఇత్యాహ-నాద్యేంక ఇతి॥ ౨౧॥ అంకావతారం ల
క్షయతి యత్రస్యాదితి ॥ పూర్వోత్తరాంకార్థయోర్విష్కంభాదివి
చ్ఛేదేన న భావ్యమితి భావః ॥ అసూచితేతి - పూర్వాంకవర్తినామేవపా

ర్థస్సూచ్యతే సా చూలికా ॥ ౧౯ ॥ అథాంకాస్యం॥ అంకాం
తపాత్రైరంకాస్య ముత్తరాంకార్థసూచనా ॥ యత్రపూ
ర్వాంకాంతపాత్రై రుత్తరాంకార్థః సూచ్యతే తదంకా
స్యం॥ ౨౦॥ అథ ప్రవేశకః ॥ వృత్తవర్తిష్యమాణానాం కథాం
శానాం నిదర్శకః । ప్రవేశకస్తు నాద్యేంకే నీచపాత్రప్రయో
జితః ॥ నీచపాత్రప్రయుక్తః ప్రవేశకః అద్యేంకే నయుక్తః ॥
౨౧॥ అథాంకావతారః॥ యత్రస్యాదుత్తరాంకార్థః పూ
ర్వాంకార్థానుసంగతః । అసూచితాంకపాత్రం తదంకావత
రణం మతం ॥ ఏభిస్సూచ్యం సూచయిత్వా దృశ్యమంకైః ప్రద
ర్శయేత్ ॥ ౨౨ ॥ తత్రాంకస్వరూపం నిరూప్యతే ॥ ప్రత్యక్ష
నేతృచరితో బిందువ్యాప్తిపురస్కృతః । అంకో నానాప్రకారా

త్రాణామత్రానుప్రవేశాన్న తత్సూచనమితి భావః ॥ అంకాభ్యంతర
భావిత్వమంకాస్యాంకావతారయోః । భవేదంకబహిర్భావో విష్కంభే
చ ప్రవేశకే। ఉభయం చూలికాయాం తు యథాయోగమితి స్థితిరితి॥ ౨౨ ॥
దృశ్యమంకైః ప్రదర్శయేదిత్యుక్తం తత్ర కేదృశోంక ఇత్యాకాంక్షాయా
మాహ తత్రాంకేతి ॥ ప్రత్యక్షం రంగప్రవేశేన సాక్షాన్నిర్దిశ్యమానం
నేతృచరితం నాయకవ్యాపారో యత్ర స తథోక్తః - బిందువ్యాప్తిపురస్కృ
తః బిందుసూచనార్థం పరిచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః - నానాప్రకారార్థానామ
నేకావాంతరప్రయోజనానాం సంవిధానానాం కథాసన్నివేశవిశేషా

దీనాం-రసానామంగభూతానామంగినోవారసస్యచ । నచాతిరసతో
దూరంవస్తువిచ్ఛిన్నతాంనయేత్ । రసంవానతిరోదధ్యాద్వస్త్వలంకా
రలక్షణైరిత్యుక్తరీత్యాపగస్వరానుపమర్దినామాశ్రయః। అత్రాంకే -
దూరాధ్వానం వధంయుద్ధం రాజ్యదేశాదివిప్లవం । సంరోధంభోజనం
స్నానంసురతంచానులేపనం ॥ అంబరగ్రహణాదీని ప్రత్యక్షాణినినిర్ది
శేత్।నాధికారివధఃక్వాపి త్యాజ్యమావశ్యకంనచ । అధికారివధస్యాపి
క్వచిత్స్యతకల్పనార్హతా । అర్థాక్షిప్తికారాత్సపునఃప్రత్యుజ్జీవిష్య
తేయది। నాయకస్యయదేకాహచరితప్రతిపాదకః । ఏకప్రయోజనాన్వి
ష్టస్తత్రైవాసన్ననాయకః । విదూషకాదిభిఃపాత్రైర్యుక్తస్త్రిచతురై
రపి । సమస్తపాత్రనిష్క్రమావసానోంకోభిధీయత ఇత్యాదిప్రతిపా
దితా ప్రాచీనాలంకారికపద్ధతిరనుసరణీయా॥ ౭౩ ॥ ఏవంసూచ్యాసూ
చ్యవస్తుఖండప్రతిపాదక మంకవిష్కంభాదికం స్వరూపతోనిరూపితం -

ర్థసంవిధానరసాశ్రియః॥౭౩॥అథాముఖంనిరూప్యతే ॥ సూ
త్రధారోనటీంబ్రూతే మారిషంవావిదూషకం । స్వకార్య

అథసర్వస్యాపికావ్యార్థస్యసూచికాభారతీవృత్తిర్నిరూపణీయా - త
స్యాశ్చత్వార్యంగాని- ఆముఖంప్రరోచనావీథిఃప్రహసనంచేతి - తత్ర
వీథిప్రహసనయోః ప్రాయేణ ప్రబంధాదావనుదాహరణేన కృతాకృ
తత్వాద్దశరూపకమధ్యేప్రాధాన్యే నాపిపఠితత్వాచ్చ తల్లక్షణంప్రా
చీనాలంకారమార్గేణ తత్రైవ భవిష్యతీత్యుపేక్ష్యాల్పవక్తవ్యాం ప్రరో
చనాముదాహరణసహాయ ఏవదర్శయిష్యన్ సంప్రతిసాంగస్యాముఖస్య
స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ తత్రపురుషవిశేషప్రయోజ్య
సంస్కృతప్రధానోవాగ్వ్యాపారోభారతీ - ప్రస్తుతార్థప్రశంసనేన
శ్రోతౄణాం ప్రవృత్త్యున్ముఖీకరణం ప్రరోచనా-తదుక్తం ॥ భారతీ
సంస్కృతప్రాయో వాగ్వ్యాపారోనరాశ్రయః । ఉన్ముఖీకరణం
తత్రప్రశంసాతఃప్రరోచనేతి - ఆముఖవిశేషఃప్రస్తావనేతికేచిత్ - ప్ర
స్తావనావిశేషఆముఖమిత్యపరే - అస్యైవపర్యాయః ప్రస్తావనేతిదశరూ
పకకారః-తన్మతానుసారేణలక్షణమాహ సూత్రధారఇతి ॥ ద్వావత్ర

సూత్రధారో-ఏకః పూర్వరంగవిధాయకః - ఇతరస్తు నటస్థాపకాద్యపర
పర్యాయః - పూర్వసూత్రధారసదృశగుణాకృతిః ప్రస్తావనాప్రవర్త
కః-అత్ర తు నటీమారిషాదిసంభాషణాదయ మేవవివక్షితః- అస్యగృహిణీ
నటీ-మారిషః పారిపార్శ్వకః-నర్మసచివో విదూషకః - ఏతేషాంలక్షణా
ని భావప్రకాశే - ఆసూత్రయన్గుణాన్నేతుః కవేరపిచవస్తునః । రంగ
ప్రసాధనప్రౌఢః సూత్రధారఇహోదితః ॥ చతురాతోద్యభేదజ్ఞాత
కళాసువిశారదా । కరణాభినయజ్ఞా చ సర్వభాషావిచక్షణా ॥ నటా
నుయోగక్రియాకృత్యేషు నటస్యగృహిణీనటీ । భరతే నాభినీతం యోభావం
నానారసాశ్రయం ॥ పరిష్కరోతి పార్శ్వస్థః సభవేత్పారిపార్శ్వకః ।
తజ్జాత్వప్రతిభో నర్మ చతుర్భేదప్రయోగవిత్ । వేదవిన్నర్మవాదీయో

ప్రస్తుతాక్షేపిచిత్రోక్త్యా యత్తదాముఖం ॥ ప్రస్తావనా వా
యత్ర స్యాత్కథోద్ఘాతః ప్రవర్తకం । ప్రయోగాతిశయశ్చే
తి త్రీణ్యంగాన్యాముఖస్యతు ॥ ౨౮॥ ఏషామంగానాంస్వరూ
పంనిరూప్యతే ॥ స్వేతివృత్తసమం వాక్యమర్థం వా యత్ర సూ
త్రిణః ॥ గృహీత్వా ప్రవిశేత్పాత్రం కథోద్ఘాతో ద్విధైవసః ॥
ప్రస్తూయమానకాలస్యగుణవర్ణనయా స్వతః । ప్రవిశేత్సూ

నేతుస్సస్యాద్ద్విరూపక ఇతి- స్వకార్యమభిమతరూపకప్రయోగేణపరిష
దారాధనాత్మకం ప్రస్తుతం కావ్యార్థరూపం వస్త్వాదిచతుష్టయం తదాక్షే
పిణ్యా ఉభయప్రతిపాదికయేత్యర్థః - అతఏవచిత్రోక్త్యానాట్యాదికం
యస్యాత్తేత తదాముఖమిత్యర్థః-తదుక్తం - పూర్వరంగంవిధాయాదౌ
సూత్రధారే వినిర్గతే । ప్రవిశ్యతద్వదపరః కావ్యార్థంస్థాపయేన్నటః ।
దివ్యమర్త్యే సతద్రూపో మిశ్రమన్యతరస్తయోః । సూచయేద్వస్తుబీ
జం వా ముఖం పాత్రమథాపివేతి - స్థాపకో దివ్యం వస్తు దివ్యో భూత్వా మా
ర్త్యం వస్తు మర్త్యో భూత్వా మిశ్రం వస్తూభయోరన్యతరో భూత్వా సూ
చయేదిత్యర్థః ॥౨౮॥ అథాముఖాంగత్రయమేకథోద్ఘాతం లక్షయతి ॥ స్వేతి॥
పాత్రం కర్తృ-సూత్రిణస్సూత్రధారస్యవాక్యమర్థం వా కావ్యార్థం వా ॥
ప్రవర్తకం లక్షయతి- ప్రస్తూయమానేతి ॥ కాలస్య ఋతుం కంచిదుపాదా

ఫలితవచన ప్రాప్తస్య శరద్వసంతాదే ర్గుణవర్ణనయా ఆసన్నప్రవేశపాత్రసామ్యేనేతిభావః । ప్రకటితరామాంభోజః కౌశికవాగ్లక్ష్మణానందీ । సురచాపనమనహేతో ర్జయతు వతీక్ష్ణశ్శరత్సమయ ఇత్యత్ర రామలక్ష్మణవిశ్వామిత్రాణాం శరద్వర్ణనసామ్యేన ప్రవేశకథనాత్ప్రవర్తకం॥ ప్రయోగాతిశయం లక్షయతి ఏష ఇతి ॥ ఏతదిదమోరన్యతరశబ్దప్రయోగేణోపక్షేపాదిత్యర్థః ॥ ౨౫ ॥ నన్వనంతరముద్ఘాత్యకాదీని వీథ్యంగాన్యుచ్యంతే కథం తేషామాముఖే సంగతిరిత్యాశంక్యోభయేషామంగానామభేదాదవిరోధ ఇతి సంగమయన్నాహ వీథ్యంగానీతి ॥ నచైవం వీథ్యాముఖ

> చితంపాత్రం యత్ర తత్స్యాత్ప్రవర్తకం॥ ఏషోఽయమిత్యుపక్షేపాత్సూత్రధారప్రయోగతః । పాత్రప్రవేశో యత్రాయం ప్రయోగాతిశయో మతః ॥ ౨౫॥ వీథ్యంగాన్యాముఖాంగత్వాదుచ్యంతేఽత్ర స్వభావతః । ఉద్ఘాత్యకావలగితే ప్రపంచత్రిగతే ఛలం। వాక్కేల్యధిబలే గండమవస్యందితనాళికే। అసత్ప్రలాపవ్యాహారమృదవాని త్రయోదశ॥ ౨౬॥ ఏషాంస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ గూఢార్థపదపర్యాయమాలారూపేణ ప్రశ్నోత్తరమాలారూపేణ చోద్ఘాత్యకంద్వివిధం । అవలగితమపిద్వివిధం । యత్రైకత్ర సమావేశాత్కార్యమన్యత్ర సిద్ధ్యతి। వస్తునోఽన్యత్ర వా యత్స్యాద్ద్విధాఽవలగితం మతం ॥ అన్యకార్యచ్ఛద్మనా అన్యకార్యకరణం అన్యకార్యప్రసంగాత్ప్ర

యోరంగినోర్నామమాత్రభేద ఇతి శంకనీయం - వీథ్యాం కథోద్ఘాతాది విశేషాంగవికలత్వం సూత్రధారాది సంబంధవైధుర్యం ఉద్ఘాత్యకాది సర్వాంగావశ్యకత్వం నాటికప్రాధాన్యంచ - ఆముఖే పునరేతద్వైరూప్యమిత్యనయోరత్యంతవిలక్షణత్వాత్ ॥ అథసాధారణాంగాన్యుద్దేశపూర్వకం లక్షయతి ఉద్ఘాత్యకేత్యాదినా ॥ ౨౬ ॥ అన్యోన్యాలాపే గూఢార్థపదంతతః పర్యాయశ్చేత్యేవమేకా మాలా ప్రశ్నోత్తరంచేతి ద్వితీయా॥ ద్వేధా వలగితమిత్యాహ అన్యకార్యేతి ॥ పూర్వత్ర ప్రకృతకార్యసిద్ధేః ప్రయత్నపూర్వకత్వముత్తరత్ర ప్రాసంగికత్వంచేత్యర్థః॥ అసద్భా

తంపారదార్యాదిప్రసంగేనదుష్టం- పూర్వాచార్యాస్తుస్తోత్రం హాస్యే
నవిశంషంతి॥ అసద్భూతంమిథస్తోత్రంప్రపంచోహాస్యకృన్మతఇతి। త్రి
గతంద్వివిధం - తత్రైకంపూర్వరంగాంగమపరమాముఖాంగమితివివిచ
న్నుభయోః క్రమేణలక్షణమాహ॥పూర్వరంగఇతి॥ నటాదిసల్లాపఇత్య
త్రాదిగ్రహణాన్మారిషసూత్రధారౌగృహ్యేతే - తదుక్తంభావప్రకా
శేపూర్వరంగప్రస్తావే॥ సూత్రధారోనటశ్చైవ తథావైపారిపార్శ్వ
కః। సల్లాపంయత్రకుర్వంతి తదేవత్రిగతంస్మృతమితి। అత్రత్వితిప్ర
స్తావనాయాం - సామ్యాదితి శబ్దసామ్యాదిత్యర్థః-తదుక్తందశరూపకే

కృతకార్యసిద్ధిశ్చ। అసద్భూతంమిథస్తోత్రంప్రపంచః (త్రిగ
తంద్వివిధంపూర్వరంగాంగంప్రస్తావనాంగంచేతి) పూర్వరం
గేనటాదిసల్లాపోత్రతుసామ్యాదనేకార్థయోజనంత్రిగతం।
ప్రియసదృశైర్వాక్యైరప్రియైర్విలోభనంఛలం। సాకాం
క్షస్యాపివాక్యస్యనివర్తనముక్తిప్రత్యుక్తిరూపేణవాకే
ళిర్ద్వివిధా। స్పర్ధయాన్యోన్యవాక్యాధిక్యమధిబలం। సహ
సోదితంప్రస్తుతవిరోధిగండం। రసవశాదుక్తాన్యథావ్యాఖ్యా
నమవస్యందితం। సోపహాసనిగూఢార్థప్రహేళికా నాళికా

త్రితి సామ్యాదనేకార్థయోజనంత్రిగతంత్వాహ। నటాదిత్రితయాలా
పఃపూర్వరంగేతదివ్యతఇతి- ఛలంవ్యక్తం। సాకాంక్షస్యేతి। నివర్తనం -
*ఉపరిప్రస్తుతమోన్నమశ్శివాయేతివదితిభావః- ఉక్తేఃప్రత్యుక్తిరుక్తిప్ర
త్యుక్తిః-అత్రద్విస్త్రిరితి శేషం ప్రాంచఃపూరయంతి-అన్యోన్యవాక్యేతి-
పరస్పరసామర్థ్యప్రకాశకవాక్యాధిక్యమిత్యర్థః-సహసోదితమవిమృశ్యో
క్తంప్రస్తుతవిరోధిగండం-అర్థభేదేనప్రస్తుతోపయోగిగండమితికేచిత్ -
తదుక్తం-గండంప్రస్తుతసంబంధిభిన్నార్థంసహసోదితమితి। రసవశాదితి
ఉక్తేన సంబధ్యతే నతు వ్యాఖ్యానేన ॥ సోపహాసేతి ॥ నిగూఢోగోపి

---

* కులశోకహారంకుమారమేకంమహానాభైరవపారణోమ్ముఖాభ్యాం।
ఉపహూయకృతాదరంపితృభ్యాముపరిప్రస్తుతమోన్నమశ్శివాయేతిమ
హేశ్వరానందే. ... ...

తో బాహ్య ఆభ్యంతరో వా ముఖ్యార్థో యత్ర సా తథోక్తా - అతఏవ అంత
ర్లాపా బహిర్లాపా చేతి ద్వివిధా ప్రహేళికా - తదుక్తం విదగ్ధముఖమండ
నే। వ్యక్తీకృత్య కమప్యర్థం స్వరూపార్థస్య గోపనాత్ । యత్ర బాహ్యాం
తరావర్థౌ కథ్యేతే సా ప్రహేళికేతి ॥ ప్రలాపఇతి - రసస్యాపోష్టాద
శైశవాది ప్రయుక్తఇతి శేషః - అతఏవ నాయమసంగతిర్నామ వాక్యదో
షః - అన్యార్థమిత్యర్థాంతరోద్దేశేన హాస్యప్రలోభకారీత్యర్థః ॥ దోషా
ణామితి వైపరీత్యస్యాప్యుపలక్షణమేతత్ - తదుక్తం - దోషా గుణా గుణా
దోషా యత్ర స్యుర్మృదవం హితదితి॥ ఏతేషామంగానాం కార్త్స్న్యేన
ప్రయోగనిర్బంధో నాస్తీత్యాహ - ఏతేషామితి॥-౨౭॥ రూపకోపోద్ఘాతరూ
పాం ప్రస్తావనాం నిరూప్య సంప్రతి రూపకస్య రూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే

అసంబంధకథాప్రాయః ప్రలాపోఽసత్ప్రలాపః। అన్యార్థం
హాస్యలోభకరం వచనం వ్యాహారః । దోషాణాం గుణత్వప్రతి
పాదనం మృదవం। ఏతేషాం మధ్యే యథాసంభవం కానిచిత్ప్ర
స్తావనాయాం ప్రయోక్తవ్యాని॥ ౨౭॥ అథ దశరూపకాణాం
స్వరూపం నిరూప్యతే। తత్ర ॥ సాంగైర్ముఖప్రతిముఖగర్భ
మర్శోప సంహృతైః। పూర్వం ప్రకృతిరన్యేషాం సాధికారి
కవృత్తవత్। వీరశృంగారయోరేకః ప్రధానం యత్ర వర్ణ్యతే

అథేతి॥ తత్ర సర్వప్రకృతిత్వేన ప్రధానస్య నాటకస్య స్వరూపమాహ॥ సాం
గైరితి ॥ యత్రేత్థమిదం కర్తవ్యమితి కృత్స్నాంగసమేత ప్రధానోపదే
శస్సా ప్రకృతిః-యథా దర్శపూర్ణమాసాదిః - కృత్స్నాంగోపదేశాభా
వే అన్యతస్సిద్ధాంగాకాంక్షాయాం తద్వదిదం కర్తవ్యమిత్యతిదేశేన య
త్రానుపదిష్టాంగ పరిపూరణం సా వికృతిః - యథైంద్రాగ్నాదిః- తద్వ
దత్రాపి సంధిపంచకాంగాదికృత్స్నోపదేశేన పరిపూర్ణత్వాదాతిదే
శికాంగయోగేన వికృతిభూతానాం ప్రకరణాదీనాం నాటకం ప్రకృతిః -త
దేతదాహ ప్రకృతిరన్యేషామితి ॥ ఫలస్వామ్యమధికార స్తద్వానధికారీ
అధికారేణాధికారిణా వా నిర్వృత్తమాధికారికం ప్రధానం - వృత్తశబ్దే
న ప్రఖ్యాతముచితం చేతి వృత్తం వివక్షితం - తదుక్తమిత్యర్థః- ప్రధా

నమిత్యనేనరసాంతరాణామంగత్వేనానుప్రవేశ స్సూచ్యతే- ప్రఖ్యాతో
రామాయణాదిప్రసిద్ధః - నాయకోధీరోదాత్తోరాజర్షిర్దివ్యోవా - త
దుపేతంనాటకం- ఏవమేవోక్తందశరూపకే - అభిగమ్యగుణైర్యుక్తోధీరో
దాత్తఃప్రతాపవాన్ । కీర్తికామోమహోత్సాహస్త్రయ్యాస్త్రాతా
మహీపతిః। ప్రఖ్యాతవంశోరాజర్షిర్దివ్యోవాయత్రనాయకః। తత్ప్రఖ్యా
తంవిధాతవ్యంవృత్తమత్రాధికారికం। యత్తత్రానుచితంకించిన్నాయ
కస్యరసస్యవా । విరుద్ధంతత్పరిత్యాజ్యమన్యథావాప్రకల్పయేదితి॥౭౮॥
పూర్వరంగోనామ నాటకాదౌకర్తవ్యఃప్రత్యూహపరిపంథికర్మవిశేషః-
తదుక్తం-యన్నాట్యవస్తునఃపూర్వంరంగవిఘ్నోపశాంతయే। కుశీలవాః

తే। ప్రఖ్యాతనాయకోపేతంనాటకంతదుదాహృతం॥౭౮॥త
త్ర నాందీస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ అర్థతశ్శబ్దతోవాపిమనా
క్కావ్యార్థసూచనం। యత్రాష్టభిర్ద్వాదశభిరష్టాదశభిరేవ
వా। ద్వావింశత్యాపదైర్వాపిసానాందీపరికీర్తితా॥నాటకా
దిరూపకాణామాదౌవిహితంపద్యంనాందీత్యుచ్యతే। వేణీసం
హారేష్టపదానాందీ। అనర్ఘరాఘవేద్వాదశపదా। బాలరా
మాయణేద్వావింశతిపదా। కైశ్చిన్నాంద్యాం పదనియమో
నాభ్యుపగతః॥ ౭౯ ॥నాంద్యంతరంప్రవిష్టేన సూత్రధారేణ

ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్సకీర్తితఇతి- తస్యప్రత్యాహారాదీనిద్వావింశ
తిరంగానితన్మధ్యేవశ్యంకర్తవ్యానాందీ- తదుక్తంబాదరాయణేన- య
ద్యప్యంగాని భూయాంసి పూర్వరంగస్యనాటకే। తథాప్యవశ్యంకర్త
వ్యానాందీవిఘ్నోపశాంతయఇతి - అతస్తత్స్వరూపంనిరూప్యతఇత్యా
హ-తత్ర నాందీతి॥ చంద్రనామాంకితాప్రాయోమంగళార్థపదోజ్జ్వ
లా । ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవా ప్రకల్ప్యతఇత్యాదివిశేషోప్య
త్రద్రష్టవ్యః - అసాధారణత్వ మస్యానివారయన్వ్యాచష్టే- నాటకాదీ
తి॥ స్పష్టమన్యత్ ॥౭౯॥ అనంతరకర్తవ్యమాహనాంద్యంతరమితి॥సూత్ర
ధారేణద్వితీయేన - రంగప్రసాధనంనామ సభాపతావుపవిష్టేరంగప్రవిష్ట
సాంప్రదాయికసంపాదితో యవనికావగమావిర్భూతపాత్రవిశేషప్రకీ

ష్ణపుష్పాంజలిపరిష్కృతో నృత్తగీతవాద్యవిశేషప్రయోగః కేవలగీతవా
ద్యవిశేషప్రయోగో గీతాదేరేకైకశః ప్రయోగో వా - ఏతచ్చ - సంగీత
జ్ఞైర్బహుభిస్సార్థం నాయికేప్రేక్షకేష్టితే । ప్రవిశ్య రంగభూమిం తే తిష్ఠం
తస్సంప్రదాయికా ఇత్యాదినా సంగీతరత్నాకరే ప్రపంచితం - తదపి
ఛాయాంతరైరేవ ద్రష్టవ్యం- భారత్యాలక్షణముక్తం ॥ అత్రోద్దేశసంవా
దమాహ॥ రంగమితి॥ అత్ర స్వోక్తిసంవాదవాక్యగతయోః కావ్యార్థసూ
చనభారతీవృత్త్యాశ్రయణయోరుద్దేశ్యవిధేయభావవైరూప్యం ఫలభేదా
భావాన్న దోషాయేతి ద్రష్టవ్యం - నాటకే అంకానకర్తవ్యాః పంచన్యూనా
దశాధికా ఇతి॥ అస్యాపవాదత్వాత్ అసాధారణత్వమాహ-ఏషేతి॥ ముఖ్యా
నియతేత్యర్థః॥ ౩౦ ॥ ప్రకరణం లక్షయతి-ఉత్పాద్యేనేతి॥ ఇతివృత్తేనోపల

> రంగప్రసాధనపురస్సరం భారతీవృత్త్యాశ్రయణేన శ్లోకైః
> కావ్యార్థస్సూచనీయః । తథోక్తం దశరూపకే । రంగం ప్రసా
> ధ్య మధురైః శ్లోకైః కావ్యార్థసూచకైః । ఋతుం కంచిదు
> పాదాయ భారతీం వృత్తిమాశ్రయేదితి । ఏషా ప్రక్రియా నా
> టకస్యైవ ముఖ్యా ॥ ౩౦॥ అథ ప్రకరణం॥ ఉత్పాద్యేనేతివృత్తే
> న ధీరశాంతప్రధానకం । శేషం నాటకతుల్యాంగం భవేత్ప్ర
> కరణం హి తత్ ॥ ౩౧॥ అథ భాణః॥ భారతీవృత్తిభూయిష్ఠం శౌ

క్షితం-శేషం వస్తు- నాటకతుల్యాన్యంగాన్యాముఖాదీని యత్ర తత్తథోక్తం
అయమతిదేశో యథాయోగముత్తరత్రాప్యనుషంజనీయః- ధీరశాంతప్ర
ధానకమిత్యత్ర ప్రధానగ్రహణముద్దేష్టవ్యధర్మాంతరసూచకం - తాని చ
దశరూపకే-అథ ప్రకరణే వృత్తముత్పాద్యం లోకసంశ్రయం । అమాత్యవి
ప్రవణిజామేకం కుర్యాచ్చ నాయకం ॥ ధీరప్రశాంతం సాపాయం ధర్మకా
మార్థతత్పరం । శేషం నాటకవత్సంధిప్రవేశకరసాదికం॥ విపక్షాంతరేణాల్పస్థి
ర్ధిస్సాపాయః- కించ॥ త్రైధాత్ర నాయికా జ్ఞేయా కులస్త్రీ గణికోభయం।
తద్వశాద్రూపకం త్రైధా తృతీయం ధూర్తసంకులం ॥ గణికా ప్రాకృతం
బ్రూతే కులస్త్రీ సంస్కృతం తథేతి। కృత్యంతరాపేక్షయా సంధ్యా
దీనాం ప్రకర్షేణాకరణాత్ప్రకరణం॥ ౩౧॥ భాణం లక్షయతి-భారతీతి ॥ శౌ

ర్యసౌభాగ్యయోస్సంస్తవైః- ధూర్తాః ద్యూతకరాదయః - తేషాం చారి
త్రం స్వేనాన్యేన వానుభూతమితి శేషః - స్పష్టమన్యత్ ॥ ఏకపాత్రప్ర
యోజ్యేస్మిన్కుర్యాదాకాశభాషితం । అన్యేనానుక్తమప్యన్యో వచశ్శ్రు
త్వైవ యద్వదేత్ । ఇతి కిం భణసీత్యేతత్స్యాదాకాశభాషితం । లాస్యాం
గదశకం చాత్ర యోజ్యం గేయపదాదికం । భావప్రకాశికాద్యేషు తత్ప్ర
పంచః పరిష్కృతాం । అత్రోపరమ్యతేస్మాభిరతివిస్తరభీరుభిః ॥ యత్రైక
ఏవ విటస్స్వకృతం పరకృతం వా భారతీవృత్తిభూయిష్ఠం భణతి స భాణః ॥
౩౭ ॥ ప్రహసనం లక్షయతి యత్రేతి ॥ హాస్యవచః ప్రచురత్వాదిదం ప్ర
హసనముచ్యతే - తత్ర శాక్యశ్రోత్రియాది వేష భాషా విశిష్టం శుద్ధం - వి

ర్యసౌభాగ్యసంస్తవైః । సూచ్యేతే వీరశృంగారౌ శేషేణ నిపు
ణోక్తినా ॥ కల్పితేనేతివృత్తేన ధూర్తచారిత్రవర్ణనం । ఏకాం
కో ముఖనిర్వాహౌ యత్ర భాణస్స సమ్మతః ॥ ౩౭ ॥ అథ ప్రహస
నం ॥ యత్ర సంధ్యంగవృత్త్యంగ వర్ణనం భాణవన్మతం । హా
స్యో రసః ప్రధానం స్యాద్భవేత్ప్రహసనం హి తత్ ॥ తచ్చ
త్రివిధం - శుద్ధం వైకృతం సంకీర్ణం చేతి- తత్ర శుద్ధం ॥ పాషం
డవిప్రప్రభృతిచేటీచేటసమాకులం ॥ వేషభాషాదిసహితం
శుద్ధం హాస్యవచోన్వితం ॥ అథ వైకృతం ॥ కాముకాదివచోవే
షైః షండకంచుకితాపసైః । ప్రహాసాభినయప్రాయం వై

టకాముక వృద్ధకంచుకిప్రముఖ వచోవేషానుకారి వైకృతం - వీథ్యంగవిశి
ష్టం ధూర్తచేష్టితసంకులం సంకీర్ణం- తదేతత్త్రివిధం విభజ్య క్రమేణ లక్ష
యతి-తచ్చేత్యాదినా ॥ తత్ర శుద్ధమాహ పాషండేతి ॥ పాషండాశ్శాక్యా
దయః- విప్రా జాతిమాత్రోపజీవినోత్యంతమృజవో వా - ప్రభృతిపదేన
తాదృశా ఏవ వైశ్యాదయో గృహ్యంతే - చేట్యాదయో లక్షితచరాః- ప్ర
ధానభూతహాస్యరసవిభావభూతైరేతైస్సమాకులం- వేషభాషాదిసహి
తమితి అర్థాదేతేషామేవేతి గమ్యతే ॥ వికృతమాహ అథేతి ॥ కాముకాద
యో భుజంగాద్యాః తేషాం వచోవేషా యేషాం తైస్తథోక్తైః - తథా షం
డకంచుకితాపసైః తద్వేషభాషాయుక్తైరేవాన్వితమితి శేషః ॥ సంకీర్ణ

హాహా యదితి ॥ వీథ్యంగైరుద్ఘాత్యకాదిభిః - ధూర్తాశ్చౌరద్యూతకరాద
యః॥ ౩౩॥ డిమంలక్షయతియత్రేతి॥ ప్రసిద్ధంవస్తు-త్రిపురదాహాదయః -
వృత్తయఃకైశికీవర్జాస్తిస్రః - రసాదీప్తాఏవ-అతఏవోక్తం-శృంగారహా
స్యవిధురైరసైర్దీప్తైర్నిరంతరఇతి - అతశ్శాంతరసస్యప్రసక్తిరేవనాస్తీ
తిభావః - రౌద్రఃస్థాయిత్వేనప్రధానం యేషాంతేరౌద్రప్రధానకాః -
మర్శోవిమర్శః- మాయాదయోऽనుభావాః - తత్ర మాయేంద్రజాలయో
ర్లక్షణంభావప్రకాశే ॥ సద్రూపోద్భావనామాయాస్యాత ఏవాసతఃపు
రా। అథవాస్యపదార్థానామన్యథాకృతిరేవవా ॥ అదేశకాలపారోక్ష్యం

కృతంతత్ప్రకీర్త్యతే ॥ అథసంకీర్ణం ॥ యద్వీథ్యంగైస్సమా
కీర్ణంసంకీర్ణం ధూర్తసంకులం ॥ ౩౩ ॥ అథడిమః॥ యత్ర
వస్తుప్రసిద్ధంస్యాద్వృత్తయఃకైశికీంవినా । నేతారోదేవ
గంధర్వయక్షరక్షోమహోరగాః ॥ భూతప్రేతపిశాచా
ద్యాఃషోడశాత్యంతముద్ధతాః। హాస్యశృంగారరహితానిసా
రౌద్రప్రధానకాః ॥ చత్వారోంకాస్సంధయశ్చ చత్వారో
మర్శవర్జితాః । మాయేంద్రజాలసంగ్రామ సూర్యచంద్ర
గ్రహాదయః ॥ శేషంనాటకవత్సర్వం సడిమఃపరికీర్త్యతే॥
౩౪॥ అథవ్యాయోగః॥యత్రఖ్యాతేతివృత్తంస్యాదుద్ధతో నా
యకోమతః । గర్భావమర్శరాహిత్యండిమవద్రసపోషణం ।
ఏకవాసరకార్యంచసవ్యాయోగోమహారణః ॥ ౩౫॥ అథస

పరోక్షస్యైవవస్తునః । మంత్రౌషధాదిభిస్సోయమింద్రజాలఇతీరితఇతి -
చంద్రగ్రహాదయ ఇత్యత్రాదిశబ్దేనోల్కా-నిర్ఘాతాదయో గృహ్యంతే -
గతమన్యత్ ॥ డిమస్సంఘాతఇతి నాయక సంఘాతవ్యాపారాత్మకత్వా
డ్డిమఇతిధనికః॥ ౩౪ ॥ వ్యాయోగంలక్షయతి-యత్రేతి॥ శాంతశృంగార
హాస్యరహితా రౌద్రప్రధానకాష్షడ్రసాః కైశికీవర్జ మితరవృత్తయ
శ్చేత్యేతడ్డిమవద్రసపోషణమిత్యతిదేశేనలక్ష్యతే - అస్త్రీనిమిత్తోత్రమ
హారణః - తదుక్తం - అస్త్రీనిమిత్తసంగ్రామోజామదగ్న్యజయోయ
థేతి॥ వ్యాయుజ్యంతేస్మిన్బహవఃపురుషాఇతివ్యాయోగః॥ ౩౫॥సమవకా

రంజయతి యత్రేతి ॥ శేషం నాటకతుల్యాంగ మిత్యతిదేశానుషంగా
చేవానుషక్తాం ముఖాద్యఖిలాంగలాభేప్యత్ర ముఖం నాటకవదిత్యతి దే
శో రూపకాణామిదమావశ్యకమితి సూచనాయేతి ద్రష్టవ్యం॥ ఏకకార్యా
ణా మపి నాయకానాం పయోధిమథనే సుధాలక్ష్మీప్రముఖఫలభేదం ద్ర
ష్టవ్యా సేతాః ఇతి ॥ వీరప్రధానా ఇత్యనేన శృంగారాదీనామంగత్వే
నాను ప్రవేశః - అతఏవాత్ర మందకైశికీవృత్తయశ్చేతిగమ్యతే - త్ర
యోంకా ఇతి - ప్రథమేంకే ముఖప్రతిముఖయోర్ద్వితీయే గర్భస్య తృతీయే
నిర్వహణస్య చ నిబంధో ద్రష్టవ్యః ॥ అంకత్రయే కపటవిద్రవశృంగార
త్రికాణాంత్రయాణాంక్రమేణ నిబంధ ఇత్యాహ తేషుచక్రమాదితి ॥ క
పటో నామ మోహః- తదుక్తం భావప్రకాశే - కపటస్య స్వరూపం తు భ్రి

మవకారః ॥ యథాముఖం నాటకవత్సంధయో మర్శవర్జితాః।
నేతారో ద్వాదశపృథక్ఫలా దేవాసురాదయః। వీరప్రధానా
శ్చరసాస్త్రయోంకాస్తేషు చక్రమాత్ ॥ వస్తుస్వభావదై
వాదికృతాస్స్యుః కపటాస్త్రయః। పురరోధరణాగ్న్యాది
నిమిత్తా విద్రవాస్త్రయః।ధర్మార్థకామానుగుణాస్త్రిప్రశృం
గారరీతయః। ప్రథమేంకే నిబద్ధవ్యా కథా యామత్రయావ
ధిః। యామావధిర్ద్వితీయేంకే తృతీయేంకేర్ధయామికా। అ

మో మోహాత్మకః స్మృత ఇతి॥ సచ నిమిత్తానురోధేన త్రివిధ ఇత్యాహ-వస్తు
స్వభావేతి ॥ వస్తుస్వభావకపటః క్రూరసత్వాదిసంభవః। దైవికః కపటో
వహ్నివర్షవాతాదిసంభవః। శత్రుజః కపటస్తత్ర సంగ్రామాదిసముద్భ
వః। కపటజన్యం పలాయనం విద్రవః - సోపి కపటవత్త్రివిధ ఇత్యాహ-పుర
రోధేతి ॥ పురరోధరణాదినిమిత్తోరికృతో విద్రవః- అగ్న్యాదినిమిత్తో దైవి
కో విద్రవః- వ్యాళవ్యాఘ్రాదినిమిత్తో వస్తుస్వభావకృతో విద్రవః- వ్రతా
దిజనితః కామో ధర్మశృంగారః - మహారాజ్యాద్యర్థ ప్రాప్తిహేతురర్
థశృంగారః - పరదారసురాపానాదిసుఖలలితః కామశృంగారః ॥ అంక
త్రయవర్తినో వస్తునః కాలనియమమాహ ప్రథమేంక ఇత్యాది ॥ యథా
లాభముద్ఘాత్యకాదీనామను ప్రవేశ ఇత్యాహ-వీథ్యంగైరితి ॥ గమంతా

దవకీర్యంతేస్మిన్నర్థా ఇతి సమవకారః- శేషం స్పష్టం॥ ౩౬॥ వీథీం లక్షయతి
యత్రేతి ॥ ఏకోఽఙ్కో ముఖనిర్వహణే ఇత్యాదికో భాణవదిత్యతిదేశలభ్యః ।
విశేషమాహ వృత్తిరిత్యాదినా ॥ శృఙ్గారోఽతిభూయసా సూచనీయ ఇత్య
నేన రసాన్తరాణామత్యల్పశః సూచనం గమ్యతే - ఉద్ఘాత్యకాదీని ప్రస్తా
వనాయాముక్తాని- యత్రైవంసామగ్రీ సా వీథీ- వీథిరివ అఙ్గానాం మార్గ ఇవ
ప్రవృత్తేర్వీథ్యాఖ్యా మతా - ఏకపాత్రేణ పాత్రద్వయేన వా యోగోఽత్రాస్య
తోఽవగన్తవ్యః॥(ఇదమప్యత్రానుసన్ధేయం - అస్యాం ప్రాయేణ లా
స్యాఙ్గదశకం యోజయేన్న వా । సామాన్యా పరకీయా వా నాయికాఽత్రా
నురాగిణీ। వీథ్యఙ్గప్రాయవస్తుత్వాన్నోచితా కులపాలికా । లక్ష్యమ

సా సమవకారస్తు ద్వైధ్యం గైః కైశ్చిదన్వితః ॥ ౩౬॥ అథ వీ
థీ॥ యత్ర భాణవదఙ్గానాం క్లృప్తిర్వృత్తిస్తు కైశికీ । శృఙ్గా
రః పరిపూర్ణత్వాత్సూచనీయోఽతిభూయసా । ఉద్ఘాత్యకాదీ
న్యఙ్గాని సా వీథీ వీథివన్మతా॥ ౩౭॥ అథాఙ్కః॥ యత్రేతివృత్తం
ప్రఖ్యాతం ప్రధానం కరుణో రసః । స్త్రీణాం విలాపో వాగ్యు
ద్ధం నేతారః ప్రాకృతా నరాః । భాణవత్సన్ధివృత్త్యాదిస ఉ
త్సృష్టాఙ్కసంజ్ఞితః॥ ౩౮॥ అథేహామృగః॥ మిశ్రమీహామృగే
వృత్తం చతురఙ్కం త్రిసన్ధికం । మర్త్యదివ్యౌ చ నియమా
న్నాయకప్రతినాయకౌ । ధీరోద్ధతౌ స్త్రియం దివ్యాం హ స్త్ర

స్యాస్తు విజ్ఞేయం మాధవీవీథికాదికమితి)॥ ౩౭॥ అఙ్కం లక్షయతి యత్రేతి ॥
ఇతివృత్తం ప్రఖ్యాతముత్పాద్యం వేతి కేచిత్ - ప్రాకృతాదివ్యతిరిక్తాః -
అత ఏవ శారదాతనయేనోక్తం - దివ్యైరయుక్తః పురుషైశ్చైషైరన్యై
స్సమన్విత ఇతి- సుగమమన్యత్ - య ఏవంవిధస్సోఽయం పుత్రాదీనామివ
ప్రాకృతనాయకాదీనామాశ్రయత్వాదఙ్క ఇతి సంజ్ఞితః - అయమఙ్
కో నానాప్రకారేతి లక్షణముల్లఙ్ఘ్య సృష్టత్వాదుత్సృష్ట ఇత్యుచ్యతే-
అత ఏవోత్సృష్టికాఙ్క ఇతి నాటకాన్తర్గతాఙ్కవ్యవచ్ఛేదార్థమితి ధనికో
వ్యాచష్ట॥ ౩౮॥ ఈహామృగం లక్షయతి॥ మిశ్రమితి ॥ గర్భావమర్శరహితా
స్త్రయస్సన్ధయో యస్మిన్తత్త్రిసన్ధికం - ఆభాసరసయోరనురాగ

శోన్యనాయికానురక్తత్వాదితిభావః - అతఏవోక్తం దశరూపకే దివ్యస్త్రీయమనిచ్ఛంతీ మపహారాదినేచ్ఛఇతి - అవధం యుద్ధమజాయుద్ధకల్పమిత్యర్థః - గతమన్యత్ - మృగవదలభ్యాం నాయికాం నాయకోస్మిన్నీహతఇతీహామృగః - అస్యారూపకసామగ్ర్యాసోన్ప్వమైషమూలత్వం వారయతి - ఏషేతి॥ ౩౯॥ ... ... ❋

కేవలోద్దేశలక్షణాభ్యాం రూపకసామగ్ర్యేమర్గ హితాన్వ్రాప కాంతరాణామేతదుదాహరణేనోదాహృతకల్పత్వం హ్యాదిసిథాయ జిజ్ఞాసుజనానుగ్రహార్థం నాటకమాత్రమత్రోదాహ్రియతఇతి ప్రతిజానీతే-తత్రేతి ॥ అథసాంగం నాటకముదాహర్తుమారభమాణో విద్యానాథస్తత్పూర్వోత్యాహ పరిపంథినః పూర్వరంగస్య ప్రధానాంగభూతామాశీ

కామాచకాముకా। అవధం యుద్ధమన్యోన్యమాభాసరసయో
స్తయోః॥ ఏషాప్రక్రియాదశరూపకోక్తరీత్యనుసారేణ॥ ౩౯॥

నాటకోదాహరణప్రారంభః

తత్ర సాంగం నాటకముదాహ్రియతే ॥ భద్రాం కౌతుకవే
దిమాగతవతోరన్యోన్యమాసేదుషో శ్శైలైర్మేరుహిమాచల
ప్రభృతిభిర్దైవైర్హరీంద్రాదిభిః । వ్యాప్తాం పార్శ్వయుగే
పురోంబుజభువా పశ్చాచ్చ మేనాదిభి స్సాధ్వీభి శ్శివయోర

రూపమంగళాన్వితాం నాందీమాదావుదాహరతి॥ భద్రామితి ॥ భద్రాం విచిత్రవితానమణితోరణాదిపరిష్కారేణ మంగళాం - పార్శ్వయుగేవధూవరప్రత్యాసన్నైర్మేరుహరిప్రభృతిభిర్వ్యాప్తాం - పురోభాగేఅంబుజభువాయాజ్ఞికేనబ్రహ్మణా - తదుక్తంశ్రీకంఠలీలాయాం కల్యాణకాండే-దాతామహీభృతాం నాథో హోతాదేవశ్చతుర్ముఖః । వరః పశుపతిస్సాక్షాత్కన్యావిశ్వారణిస్తథేతి - మేనాహిమాచలమహిషీతదాదిభిస్సాధ్వీభిః పురంధ్రీభిః-పశ్చాద్భాగేవ్యాప్తాం - కౌతుకవేదింవివాహోత్సవవితర్దికాం ఆగతవతోఃప్రాప్తయోః రన్యోన్యమాసేదుషోః యథామిథస్సంస్పర్శస్తథాసీనయోరిత్యర్థః - యథాస్థానముపవిశ్యాస్వార్థాయామిత్యాపస్తంబస్మరణాత్ - శివయోః పార్వతీపరమేశ్వర

యోః-పుమాన్‌స్త్రియేత్యేకశేషః- వివాహేభవావైవాహికీ - అస్యాం
గసరణిరన్యోన్యదర్శనమిత్యర్థః - ఇదమపితత్రైవోక్తం- దేవోపిదేవీమా
లోక్యసలజ్జాంహిమశైలజాం। నతృప్యతినతాపాంగీసాచదేవంవృషధ్వ
జమితి- సావఃపాత్వితిసంబంధః ॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజయతి ఏషేతి ॥
౧॥౨॥నాంద్యంతఇతి- నాందీంప్రయుజ్యపూర్వసూత్రధారేణనిర్గతఇత్య
ర్థః ॥ సూత్రధారఇతి - ద్వితీయోనటాఖ్య ఇత్యర్థః - రంగప్రవిష్టఇతిశే
షః - ఇదమనుపదమేవరంగంప్రసాద్యేత్యాదినాతత్కృత్యముక్తం ॥
తదాహ సమంతాదితి ॥ సహర్షంసూచనమాత్రాదేవ సాంప్రదాయి

> పాంగసరణిర్వైవాహికీపాతువః ॥ ఏషా ద్వావింశతిపదా
> నాందీ - అస్యాంవివాహప్రవృత్తయోశ్శివయోర్వర్ణనయా
> సకలనరేంద్ర పరికరస్య ప్రతాపరుద్రస్య కాకతీయరాజ్య
> లక్ష్మీప్రాప్తిర్నాటకప్రయోజనరూపా కించిదర్థశక్త్యాసూ
> చ్యతే ॥ ౧ ॥ దేయాత్సిద్ధింమహాలక్ష్మీర్జగద్రక్షాధురంధరా।
> విష్ణువక్షస్స్ఫురన్మాలావిహితాలయతోరణా ॥ ఏషాచనాం
> దీప్రతాపరుద్రరాజ్యలక్ష్మీమంగళవిధిలక్షణా॥ ౨॥ నాంద్యం
> తే సూత్రధారః-సమంతాదవలోక్యసహర్షం॥ కథమసూ
> త్రితఏవసమంతతోరంగమంగళవిధిః॥ తథాహి ॥ ఆవిష్కు
> ర్వంతిమురజాస్సర్వతశ్శబ్దమాధురీం। సంగీతోపనిషద్విద్యాం
> వీణాః ప్రస్తావయంత్యమూః ॥ ఏతద్రంగప్రసాధనం॥ ౩॥సప్ర

శ్రైస్సస్నిగ్ధమానర్ధాదికమితి సప్రసాదమిత్యర్థః ॥ త్రివిధంరంగప్రసా
ధనముక్తంతత్రద్వితీయముదాహరతి ఆవిరితి ॥ శబ్దానాంవాద్యవిశేషా
ణాంమాధురీంశ్రోత్రప్రియత్వం - మాధుర్యశబ్దాత్ ష్యఞంతాత్ ఙీ
ష్ప్రత్యయే యస్యేతియలోపేమాధురీతిసిద్ధం - అతఏవాహవామనః -
ష్యఞష్షిత్కరణాదీకారోబహుళమితి - సంగీతోపనిషత్సంగీతరహస్యం
తామేవవిద్యాం - ఉభయత్రమౌరజికావైణికాశ్చలక్ష్యంతే॥ ౩॥ అథ
శ్లోకైః కావ్యార్థసూచకైరిత్యాదినాభారతీవృత్త్యాశ్రయణముక్తం త
దుదాహరతి- భూభృదితి - యస్యదేవస్యభూభృత్సుతామహాదేవాపా

త్వతీపరమేశ్వరౌ- పితరౌ మాతాపితరావితివిశ్రుతౌ - పితామాత్రేత్యే
కశేషః - కదాచిల్లీలయాగౌరీగిరిశౌ గజాకారేణవిహరమాణౌ గజానన
మజీజనతాం-తదుక్తం స్కాందపురాణే-ప్రశస్తమత్తమాతంగ వపుర్భ్యా
త్వాథభూతపః । భ్రిగమాణోవనేతస్మిన్ క్రీడాం స్వీకృతవాన్విభుః ।
తమాలోక్య మహాదేవీమహేశేచ్ఛానువర్తినీ । కరిణీరూపమాస్థాయ తేన
సావిచచారహేత్యాదినా - ఏకస్మిన్నర్ధేనరస్యేతరస్మిన్కరిణశ్చాకృతిర్య
స్యాసోయం నరనాగాకృతిః- తథాపి శ్రీమాన్ రమణీయస్సదేవో గణేశోవ
స్సామాజికానాం శ్రేయసేస్త్వితి వాచ్యార్థః - సూచ్యార్థస్తు - యస్యక
థానాయకస్య భూభృత్సుతా రాజపుత్రీ ముమ్మడంబా- మహాదేవస్తన్నా
మకో మహారాజః - పితరావితివిశ్రుతౌ-నరనాగా నరశ్రేష్ఠాః - సింహశా
ర్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరా ఇత్యభిధానాత్ - ఉపమితస

హర్షం॥ భూభృత్సుతా మహాదేవౌ పితరౌ యస్య విశ్రుతౌ।నర
నాగాకృతిః శ్రీమాన్సదేవశ్శ్రియసేస్తువః ॥ ౮॥ ఊర్ధ్వమవ
లోక్య । చిరాదసుమాలేనకాలేనాపగతముద్రినానిదిఙ్ముఖాని ॥
యతః॥విహరద్రాజహంసశ్రీర్విలసన్మిత్రమండలః। ప్రసా

మాసః- తదాకృతిః-నటనహుషదిలీపాదిసదృశ ఇత్యర్థః - సదేవో రాజా
దేవస్సరేఘునేరాజ్ఞీతివిశ్వః - అత్రద్వయోరప్యర్థయోర్వాచ్యత్వాభా
వాన్నశ్లేషః- నాపిశబ్దశక్తిమూలఉపమాలంకారధ్వనిః - సంబంధాంతే
రేసంభవతిసాదృశ్యమూలకత్వకల్పనానపేక్షణాత్ - కింతుసూచకత్వ
సంబంధాచ్ఛబ్దశక్తిమూలోవస్తుధ్వనిః - అతఏవోక్తమలంకారసర్వస్వే
శ్లేషాలంకారప్రస్తావే - యత్రసూచనవ్యాపారోస్తి తత్రశబ్దశక్తిమూ
లోవస్తుధ్వనిరోద్ధవ్య ఇతి॥ ౮ ॥ ఋతుంకంచిదుపాదాయోతీమమంశము
దాహరతి-ఊర్ధ్వమిత్యాదినా ॥ విహరంతీ రాజ్ఞశ్చంద్రస్యహంసా వా
చశ్రీర్యత్రసతథోక్తః - అన్యత్ర రాజహంసా రాజశ్రేష్ఠాస్తల్లక్ష్మీర్విహా
రభూమిరిత్యర్థః - విలసత్ప్రకాశమానం మిత్రమండలం సూర్యమండలం
అన్యత్ర సుహృత్సమూహోయత్ర స తథోక్తః - ప్రసన్నః ఏకత్ర మే
ఘాపగమాదన్యత్ర స్వభావాచ్చేతి భావః - సన్మార్గం నక్షత్రమార్గం అన్య

త్రసాధుమార్గం ప్రసాధయతిభూషయతి - అత్ర ప్రస్తుత శరద్విశేషణ
సామ్యేనాప్రస్తుతరాజసూచనాత్సమాసోక్తిః - అతఏవేదంగుణీభూత
వ్యంగ్యం - నపునఃపూర్వవద్ధ్వనిరితిబోద్ధవ్యం ॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజ
యతి-కావ్యార్థేతి॥౫॥అథసామాజికానుగ్రహమాశాస్తేసవినయమిత్యా
దినా ॥ భాగధేయవివర్తస్యభాగ్యపరిపాకస్య- కళార్ణవోనామనాట్య
వేదాచార్యః॥ ౬॥ ఆకాశభాషితేనతదీయముత్తరమాహ, ఆకాశఇతి॥
తల్లక్షణంతు॥ కింబ్రవీష్యేవమిత్యాదివినాపాత్రంబ్రవీతియత్ । శ్రు

ధయతి సన్మార్గం ప్రసన్నశ్శరదాగమః ॥ కావ్యార్థసూచకా
ఖ్యాంశ్లోకాభ్యా మృతుసమాశ్రయణేన సంస్కృతప్రా
యనరాశ్రిత వాగ్వ్యవహారరూపా భారతీ వృత్తిఃకథితా ॥
౫॥ సవినయముపసృత్య।సభాభిముఖమంజలింబధ్వా। భోభో
మధ్యమభువనభాగధేయ వివర్తస్యైకశిలానగర పుణ్యరా
శేః కాకతీయకులదేవతాయాః స్వయంభూదేవస్యసతతమ
హోత్సవ మాసేదివాంసోవిద్వాంసః కలార్ణవనాట్యవే
దాచార్యస్య పుత్ర మభినయదర్పణం మా మభిమతరూప
కప్రయోగానుజ్ఞయాపరమనుగృహ్ణీత॥ ౬ ॥ ఆకాశేకర్ణం ద
త్వా - కింబ్రూథ ॥ యస్మిన్జగన్మంగళ మస్తివస్తుయస్మై
స్వయంభూ స్స్పృహయత్యజస్రం । తచ్ఛ్రోత్రయోర్లో
చనయోః పథాంనః శృంగాటకేనాటకమావిరస్తు,ఇతి॥ ౭ ॥
సహర్షం॥అస్మన్మనోరథసంవాద్యేవపరిషదాదేశః। యత్ప్రి

త్వేవానుక్తమప్యేకస్తత్స్యాదాకాశభాషితమితి॥యస్మిన్నితి ॥ స్వయం
భూరీశ్వరోయస్మైవస్తునేఅజస్రంస్పృహయతి - స్పృహేరీప్సితఇతిసం
ప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - జగన్మంగళంతద్వస్తుయస్మిన్నాటకేస్తీతి యో
జనా । వాచికాభినయేనశ్రావ్యత్వాదితరాభినయేన దృశ్యత్వాచ్చాహ
శ్రోత్రయోరిత్యాది- శృంగాటకంచతుష్పథం- తన్నాటకమావిరస్తు -
ఇతిశబ్దఉత్తరసమాప్తౌ ॥ ౭ ॥ సంవాదేనసంతుష్యన్నుత్తరార్థముద్ఘాట
యతి- సహర్షమిత్యాది ॥ అఘటమానఘటకందైవానుకూల్యంజాతమి

త్యాహ అహెూ ఇతి ॥ సభా గుణగ్రాహిణీతి భావః - మహార్ఘా మహా మూల్యాః - నటానామామ్నాయో నాట్యం - ఛందోగాక్థికేతి ఞ్యప్రత్య యః-తస్య శ్రుతి శబ్దేన చూతవృక్షాదివత్సమానాధికరణసమాసః- తస్యాః పారంద్రష్టవాక్ నాట్యశ్రుతిపారదృశ్వా - దృశేర్ఙ్వనిప్ - సుధాము చోఽమృతవర్షిణ్యః ప్రరోచనాముదాహరణే యోజయతి - ప్రశంసయే తి-ప్రస్తుతార్థస్యేతి శేషః- అభిముఖీకరణరూపేతి సామాజికానామితి శే

తాపరుద్రచరితానుబంధః ప్రబంధస్సామాజికానాంమనసి వర్తతే। అహెూ సర్వంసుఘటితమనువిధాత్రా విధాత్రా॥ యతః ॥ సభాస్వయంభూపరమేశ్వరస్య ప్రతాపరుద్రస్య గుణామహార్ఘాః। అహంచనాట్యశ్రుతిపారదృశ్వా సుధాము చస్తస్యకవేశ్చవాచః ॥ ఏషా ప్రశంసయాభిముఖీకరణరూ పాభారతీవృత్తేరంగం ప్రరోచనా ॥ సవిమర్శ్యంకథమస్మత్ప్రి యసీ సంగీతశారికాచిరయతి ॥ ౮ ॥ ప్రవిశ్యనటీ-పురోవలో క్యసస్పృహం ॥ కిభారఈ ఎసుంవఇ మంజీరరవొసహావి బి హారతీవి। అహసగీఅసుఇంవావింణాదణంటంపముహతూరణి ణాదో॥ ఛాయా ॥ కింభారత్యాశ్శ్రియ తేమంజీరరవస్సభా యాంపిహారంత్యాః । అథసంగీతశ్రుతిర్వా విజ్ఞాతంనాట్య ప్రముఖతూర్యనినాదః ॥ ఏతత్సామ్యాదనేకార్థయోజనరూ పంత్రిగతంప్రస్తావనాంగం॥౯॥ఉపసృత్య। అంజఇఅమ్హిఆణ వేదుకోణిఓఓఅణుంఠీఅదుత్తి॥ ఛాయా॥ ఆర్యఇయమస్మిఆజ్ఞా పయతుకోనియోగోనుష్ఠీయతామితి॥ ౧౦॥ సూత్రధారః ॥

షః। పేక్షకాద్యభిముఖీకారః ప్రస్తుతార్థప్రశంసయా । ప్రరోచనేతిలక్ష ణాత్ ॥ ౮।కి మితి॥ భారఈఎఇత్యత్ర ఏకారస్యఏదోతోఃక్వచిత్స్వరూపే ణప్రహ్రస్వ ఇతిహ్రస్వః, ఏవమన్యత్రాపి వృత్తానుసారేణద్రష్టవ్యం ॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజయతి, ఏతదితి ॥ ప్రస్తావనాంగమిత్యనేనపూర్వరం గాంగత్రిగతవ్యవచ్ఛేదః ॥ ౯ ॥ ఇయమస్మిఆజ్ఞాపయతుకోనియోగోనుష్ఠీ

యతామితి॥ ౧౦॥ సూత్రధారోవిలంబితవతీంనటీముపాలభతే యదితి॥
ధ్రువాలక్షణంవక్ష్యామః-మాధుర్యంగాయనీవిశేషగుణః - తదుక్తంశా
ర్ఙ్గదేవేన- రూపయౌవనశాలిన్యోగాయన్యోగాత్ర్యవన్మతాః । మాధు
ర్యధుర్యధ్వనయశ్చతురాశ్చతురప్రియాఇతి - చారుభిఃప్రియదర్శనైః -
అంగహారేషులలితైః లలితాదిసుకుమారాంగహారైరిత్యర్థః - సప్తమీ
శౌండైరితిబహువచనేనాద్యర్థలాభః - లాస్యంనృత్యనర్తనం- లాస్యం
తుసుకుమారాంగంమకరధ్వజవర్ధకమితిలక్షణాత్ - గాస్యామీత్యాదీనాం
స్థానినోస్మదోహమితివిశేషణంధ్రువాగానాదీనామవిలంబసూచనార్థం-
అత్ర - ధ్రువాగానాదికం సర్వంనిర్వహామీతి ప్రాగుక్తవత్యాభవ
త్యాసర్వమేవం నిర్వ్యూఢమితివిపరీతలక్షణయా ననిర్వ్యూఢమితిలభ్య

ఆర్యే ॥ యద్గేహకలకంఠనాదమధురంగాస్యామిగీతింధ్రు
వాం లాస్యంచారుభి రంగహారలలితై రావిష్కరిష్యామి
యత్।రమ్యంయతిర్జలరంగమంగళవిధింసంపాదయిష్యామ్య
హం ప్రాగిత్యుక్తవతీతదద్యనిపుణేనిర్వ్యూఢమేవంత్వయా॥
ఏతత్ప్రియసదృశైరప్రియైర్వాక్యైరుపాలంభనాత్ ఛలం॥
౧౧॥ నటీ॥ సభయం॥నంటసామంగిసమంగీకాదుపిళబిలఅ।
సంజీకిఆఖుప్పసా । కేణఉణరూవపణపబిఓఉపంకమిూఅదు ॥

తే- అత్రనర్తనోపయోగికరపాదాదికర్మవిశేషః-కరణంతు పుష్పపుటా
ది- తదుక్తంసంగీతరత్నాకరే - స్యాత్క్రియాకరపాదాదేర్విలాసేనా
త్రుటద్రసా । కరణంనృత్తకరణంభీమవద్భ్రమసేనవదితి- తత్సముదాయ
సాధ్యోనర్తనప్రయోగవిశేషః అంగానా ముచితదేశప్రాపణేన హార
ప్రియాంగప్రయోగత్వేనవాంగహారఇత్యుచ్యతే-తదుక్తం - అంగానా
ముచితేదేశేహరణంసవిలాసకం । అనేకకరణోత్పాద్యమంగహారోభిధీ
యతే॥ యద్వాహారోహరస్యాయంప్రయోగోంగైరితిస్మృతఇతి - లలి
తాదిలక్షణం బహ్వాపేక్షమిహావిస్తరభయాన్నలిఖ్యతఇత్యన్యతో ద్రష్ట
వ్యం॥ ౧౧॥నాట్యసామగ్రీంసమగ్రీకర్తుంవిలంబితం- సజ్జీకృతాక్షల్పే

షా-కేనపునారూపకేణప్రయోగఉపక్రమ్యతాం॥ ౧౨॥ సంస్కృతమా
శ్రిత్యేతిపత్రికాగతస్యస్వభాషితత్వాభావాత్-వాచయతిపఠతి - పఠి
రయంచౌరాదికః ॥ నాళికాఖ్యమంగవస్తుం బహిర్లాపాంప్రహేళికా
మాహ తేజఇతి॥ నాళికాలక్షణేసోపహాసవిశేషణం కృతాకృతమితి హృ
దయం-అతఏవోక్తమేషానిగూఢార్థానాళికేతి॥ ౧౩॥ ణిగూఢత్థమితి ॥ ఛే

ఛాయా ॥ నాట్యసామగ్రీంసమగ్రీకర్తుంవిలంబితం। సజ్జీ
కృతాఖల్వేషా । కేనపునారూపకేణ ప్రయోగ ఉపక్రమ్య
తాం॥ ౧౨॥ సూత్ర ॥ సస్మితమేవరూపయిత్వాతిపత్రికాంద
దాతి ॥ నటీ గృహీత్వాసంస్కృతమాశ్రిత్యవాచయతి ॥
తేజః పర్యాయహరయోః కింకింసంబోధనమతం । కిమాశీ
ర్వాదవిషయోవిద్యానాథకృతిశ్చకా॥ ౧౩॥నటీ॥ సమందస్మి
తం ॥ ణిగూఢత్థంఖుఏదంఛేఆణంవఅణంపడిహాఇ - కీరిసంఉత్తరం
ణిరూవేదుఅజ్జో ॥ ఛాయా॥ నిగూఢార్థంఖల్వేతచ్ఛేకానాం
వచనంప్రతిభాతి - కీదృశముత్తరంనిరూపయత్వార్యః ॥ సూ
త్ర॥అయిసువ్యక్తమేతత్ - ప్రతాపరుద్రకల్యాణమితిప్రతీ
యతఏవ॥ ఏషానిగూఢార్థానాళికా॥౧౪॥నటీ ॥ కహంకహాణా
అఅణామహేఆణుబంధమణోహరంఖునాడఅం । పఆవోపప
దంకిఅంతంసరణోణామకహంజాఅంతిపుంఛీఅది ॥ ఛాయా ॥
కథంకథానాయక నామధేయానుబంధమనోహరం ఖలునా
టకం। ప్రతాపోపపదాంకితంతస్యరాజ్ఞోనామకథంజాతమితి
పృచ్ఛ్యతే.౧౫॥సూత్ర॥ప్రియేశ్రూయతాం ॥ తంసుజాతంప

కావిదగ్ధాః ॥ ౧౪ ॥ కథంకథానాయకనామధేయానుబంధమనోహరం
ఖలునాటకం - అత్రకథమిత్యాశ్చర్యే - ప్రతాపోపపదాంకితంతస్యరా
జ్ఞోనామకథంజాతమితిపృచ్ఛ్యతే - అత్రకథంశబ్దఃకారణవాచీ - కారణేపి
కథంతర్కే-విస్మయేసంపదుద్భవఇతిభావప్రకాశవచనాత్ ॥౧౫॥సూర్య
సదృశత్వాత్ప్రతాపరుద్రఇతి సంజ్ఞాసంజాతేత్యుత్తరమాహ తమితి ॥

౧౬ ॥ వీరావతారత్వాద్వీరరుద్రసంజ్ఞాపిసమభూదిత్యాహ విష్ణోరితి ॥ ౧౭ ॥ లోకానాంకర్ణయుగళస్య భాగధేయేనైతన్నామయుగళం శ్రూయతే ॥ అథావలగితస్యద్వితీయంభేదముదాహరతి చిరస్యేతి ॥ ప్రకృతకార్యంనాటకప్రయోగరూపం ॥ ౧౮ ॥ అహోఇతి ॥ ప్రతాపోంకశ్చి

ముద్వీక్ష్యత్రూణ్యాంరవిమివోదితం। ప్రతాపరుద్ర ఇత్యాఖ్యామకరోత్కాకతీశ్వరః॥ ౧౬॥ అన్యచ్చ॥విష్ణోర్విశ్వైకవీరస్య కాకతీయకులేస్థితం । అవతారమముంజ్ఞాత్వా వీరరుద్రంప్రచక్షతే ॥ ౧౭ ॥ నటీ॥ లోఅణకంణజుఅళంసభాఅహేంవిణఏదణామజుఅళంసుణీఅది- చిరంసణంటవింజాణువంటణఫలిఅం- జేణలోఅమంగళంకాకఇణరేంపచరిఅంఅహిణింజఇ ॥ ఛాయా ॥ లోకానాంకర్ణయుగళస్య భాగధేయేన ఏతన్నామయుగళం శ్రూయతే - చిరస్యనాట్యవిద్యానువర్తనంఫలితం - యేనలోకమంగళంకాకతినరేంద్రచరితమభినీయతే ॥ ఏతన్నాట్యప్రసంగేనప్రకృతకార్యావలగనాదవలగితంద్వితీయం ॥ ౧౮ ॥ సూత్ర॥అహోప్రజ్ఞాసంవాదోయమాయుష్మత్యాః। యదియంకవీనాంప్రశ్నోత్తరమాలికా ॥ యథాకిల ॥ కింలోకశ్రవసోర్భాగ్యంమంగళశ్రవణంముహుః। కింమంగళంప్రతాపాంకరుద్రస్యచరితాద్భుతం॥ ఏతత్ప్రశ్నోత్తరమాలారూపముద్ఘాత్యకం॥ ౧౯॥నటీ॥ అంఅ*పరివంటణేణసంవసఘుటీఅది॥ ఛా॥ ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘట్యతే॥ సూత్ర॥ఆర్యే॥ త్వయాదారైరుదారశ్రీర్నాట్యసంపదియంమమ । ప్రబం

ద్ధాంయస్యరుద్రస్యతథోక్తస్య ॥ ద్వితీయ ఉద్ఘాత్యకభేదోయమిత్యాహ ఏతదితి ॥ ౧౯ ॥ మిథస్తోత్రమాత్రమపిప్రపంచలక్షణంమిత్యాహ అర్యేత్యాదినా ॥ ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘట్యతే॥ త్వయేతి॥ దారైః కళత్రైః - భార్యాజాయాథపుంభూమ్నిదారాఇత్యమరః - విదగ్ధకవి

పా * పరిణంటణేణ- పరినర్తనేన.

ప్రియాఫణితిర్విదర్భఫణితిఃతత్సఎ్రశారీత్యావైదర్భ్యే ॥ ౨౦ ॥ ఏతా దృశగుణ మహోర్ఘప్రతాపరుద్రచరితమధికుర్వత స్తస్యకవే స్సంపూర్ణ స్సరస్వతీప్రసాదః ॥ ౨౧ ॥ కవిభారత్యోరుక్తిప్రత్యుక్త్యోర్ద్రిరావృత్తి రూపాంవాకేళిమాహ- మాతరితి ॥ అత్రమాతృశబ్దేనక వేర్భారత్యాం భక్తివిశేషోవత్సశబ్దేనతస్యా స్తస్మిన్వాత్సల్యాతిశయశ్చసూచ్యతే॥ కవి రాహ తవేతి ॥ భారతీప్రయోజనంపృచ్ఛతి అద్యేతి ॥ కవిస్తదాహ-జి హ్వేతి ॥ భారతీస్మరణమభినీయైవాహ-జ్ఞాతంతఇతి - ప్రార్థనానిమిత్త

ఫలక్ష్మీరిత్యేవవిదర్భఫణితిస్స్రశా ॥ ఏషమిథస్తోస్త్రరూపః ప్రపంచః॥ ౨౦ ॥ నటీ॥ ఏఆరిసగుణమహంఘపఆవరుందచరి

అఅహికరిఅతోతంసకఇణోసంపుంణో సరంసఈపసాదో ॥

ఛా ॥ ఏతాదృశగుణమహోర్ఘప్రతాపరుద్ర చరితమధికుర్వత స్తస్యకవేఃసంపూర్ణస్సరస్వతీప్రసాదః॥ ౨౧॥ సూత్ర ॥ ఆ ర్యేఏవమేవ- నన్వేషాకవిభారత్యోర్వాకేళిః ॥ యథాకిల॥ మాతర్భారతివత్సకింతవ కృపాంయాచేద్య కింప్రస్తుతం జి హ్వేకాకతివీరరుద్రనృపతేస్తోత్రాయసన్నహ్యతి । జ్ఞాతం తెవిహరంతు వాగ్లహరయస్సంధ్యానటద్ధూర్జటిత్వాం గన్మా ళితరంగిణీకలకలారంభప్రియంభావుకాః ॥ ఏషాన్యోన్యసం

లాపరూపావాకేళిః ॥ ౨౨॥ నటీ॥ అహ్వాణఈరిసంణరెదచ

మితిశేషః - సంధ్యానటద్ధూర్జటిత్వంగన్మాళితరంగిణీ కలకలారంభస్య సంధ్యాతాండవ ప్రవృత్తఖండపరశుదోధూయమాన జటాజూటవిజృం భమాణజాహ్నవీకల్లోలకోలాహలస్య ప్రియాభవంతీతి ప్రియంభావు కాః తత్కల్పాఇత్యర్థః - కర్తరిభువఇతి ఖుకఞ్ప్రత్యయేముమాగమః - వాగ్లహరయోవాగ్వైఖర్యః - విహరంతుప్రవర్తంతాం - యదిజ్ఞాతమి త్యేకంవాక్యం - తదాసమానవాక్యేనిఘాతయుష్మదస్మదాదేశావక్తవ్యా ఇతినియమా ద్వాక్యాంతరవర్తిపదస్య నిమిత్తత్వాయోగా త్పదాత్పర స్యయుష్మదోవిధీయమానస్తేముయావేకవచనస్యేతితయాదేశోనస్యాత్

౨౨॥అమ్లానమితి ॥ ౨౩॥ సూత్రధారః స్వసామర్థ్యమావిష్కుర్వన్నా హ కించిదిత్యాది॥ఆః కోపే- ననురవధారణే - యోగ్యతయా సామర్థ్యే నకర్త్ర్యా ౨౪॥ నటీ స్వసామర్థ్యాధిక్యమావిష్కరోతి-సంగీదేతి॥ సంగీ తసారస్యమహార్ణవఉద్వేల్య తేప్రవర్ధ్య తే - అవధానయానపాత్రమా రోహాత్వార్యః- అవహితోభవేత్యర్థః- అతఏవాధిబలమిదమిత్యాహ-ఏత

రిఆణుఊలోణంటాడంబరో హొయాఇణవేంతిసంఝుసేణవేవఇ

మెహిఅఅ ॥ ఛా ॥ అస్మాకమీదృశనరేంద్రచరితానుకూలో నాట్యాడంబరోభవతినవేతిసాధ్వసేనవెపతెమెహృదయం ॥ ౨౩॥ సూత్ర॥ కించిత్సూయం।ఆః కిముచ్యతె। నిరవద్యాన నుమన్నాట్యవిద్యాసామగ్రీ । కీదృశీపునస్తవగీతిర్యోగ్యత యాభవిష్యతి ॥ ౨౪॥ నటీ॥సంగీదసారంసమహంణవోఉంవె

ంళఇ-అవహాణజాణపంతఆరోహదుఅంజో॥ ఛా॥ సంగీతసార స్యమహార్ణవ ఉద్వేల్యతె అవధానయానపాత్ర మారోహ త్వార్యః।ఏతదనోన్యవాక్యాధిక్యాదధిబలం॥౨౫॥ సూత్ర॥ చిరమవహితఏవాస్మి। నన్వియముపక్రమ్యతేధుర్వా । నటీక ర్తృకధ్రువాగాన ప్రతిజ్ఞావచనం సంభ్రమోదితమితిగం డం॥ ౨౬॥ నటీ॥సస్మితం। కహంఅంజోధువగాఅఇ॥ ఛా ॥ కథ మార్యోధ్రువాంగాయతి॥ ౨౭॥ సూత్ర॥ అయికథమర్థోక్త ఏవత్వరా నాట్యవిద్యేతి శేషంనజిఘ్రతి । ఏతదుక్తస్యాన్యథా యోజనరూపమవస్యందితం । ఆర్యేనానంధ్రువాగానోత్సు కంతవచేతః । తదారభ్యతాంగీతిః॥౨౮॥నటీ - తథాకరోతి॥

దితి॥ ౨౫॥చిరమిత్యాదిగండాంతంస్పష్టం॥ ౨౬ ॥సూత్రధారవాక్యంవి డంబయతి సస్మితమితి॥ కథమార్యోధ్రువాంగాయతి॥ ౨౭॥ ధ్రువానా ట్యవిద్యేతిమేవివక్షితం - తదర్థోక్తఏవత్వమన్యథామన్యసఇత్యాహ అ యీతి॥త్వరాకర్త్రీ- ధ్రువాగానోత్సుకమితి - అన్యథాతన్మయినారోప యేతితిభావః ॥ ౨౮॥ నటీరాజ్యలక్ష్మీంశరత్కాలసరసీంచప్రస్తుత్యప్రవృ

త్తాంధ్రువాంగాయతి-శచ్ఛీతి ॥ ఇహేతి ఇయంలక్ష్మీః రాజ్యలక్ష్మీః శౌర్య
నిమిత్తత్వనిబంధనేనయశసా ధవళితాని భువనాంతరాణి లోకాంతరాణి
యస్యాస్సాతథోక్తా - విలసత్కువలయశ్రీరుల్లసదుర్వీమండలశోభా చ
రాజ్ఞోనృపస్యప్రసాధనంకరోతి- -అన్యత్రఇయంసరసీధవళితంకాలుష్యా
పగమేననిర్మలీకృతం భువనాంతరముదకమధ్యంయస్యాస్సాతథోక్తా - వి
లసత్కువలయశ్రీరుల్లసన్నీలోత్పలసంపత్తిశ్చ రాజ్ఞశ్చంద్రస్య ప్రసా
ధనంకరోతి - రూపకేష్వతావన్మార్గాభినయేనప్రావేశికీప్రభృతయః పం
చధ్రువాః ప్రయోక్తవ్యాః- తదుక్తం ॥ ధ్రువాః పంచప్రయోక్తవ్యార
సాభినయసిద్ధయ ఇతి - తత్రయమంతరానామధ్రువా-తల్లక్షణంతుభా

శంభీసరంస ఈఅఇమాధవళిఅభువణంతరావిరాఅంతీ । విళస
తకువళఅసిరీరాఅంసపసాహణంకుణఇ॥ ఛా ॥ లక్ష్మీస్సరస్వతీ
చఇయంధవళిత భువనాంతరాపిరాజంతీ। విలసత్కువలయ
శ్రీరాజ్ఞః ప్రసాధనంకరోతి ॥ ౭౯॥ సూత్ర ॥ అకర్ణ్యసరసా
వేశం॥ గాఢాలింగనసమ్మర్దప్రత్యక్షురగళత్సుధాం। ధ్రువాం
కరోమిసర్వాంగేశ్రోత్రైకామృతవర్షిణీం ॥ ఏషరసవశా
దసంగతార్థవ్యాహారరూపోసత్ప్రలాపః॥ ౩౦॥ నటీ॥ సోపహా
సం ॥ సుఉమారాఖువిసా అంఅంసణిండఆలిగణవేంలణాస

వప్రకాశే॥ సర్వాసామంతరావస్తురసాదివశకల్పితా । అంతరాసాధ్రు
వాజ్ఞేయానాట్యాభినయరంజనీతి- విశేషాంతరాణితత్రైవ ద్రష్టవ్యాని
విస్తరభయాదిహనలిఖ్యంతే॥ ౭౯॥ రసప్రయుక్తంప్రలాపముదాహరతి
గాఢేతి ॥ పూర్వంశ్రోత్రయోరేకంముఖ్యామృతంవర్షతితాచ్ఛీల్యేన
తాంతథోక్తాం - సంప్రతిగాఢాలింగనసమ్మర్దేన ప్రత్యక్షురందాద్రూప
ద్రుతాదశేషాదపివర్ణాద్గళత్సుధాంసతీంధ్రువాంసర్వాంగేకరోమి ॥ ౩౦॥
సూత్రిణోసత్ప్రలాపముద్ఘాటయితుమాహ-సోపహాసమితి॥ సుకుమారా
ఖల్వేషా ఆర్యస్యకర్తుర్నిర్దయాలింగనస్యవేల్లణంక్షేపణం ప్రేరణంప్ర
యోగమితియావత్ - నసహతే- క్షిపప్రేరణఇత్యస్యధాతోఃక్షిపేర్వేల్ల

ఇత్యాదినా వేల్లాదేశః ॥ ౩౧ ॥ దోషం గుణీకరోతి ॥ రసేతి ॥ తరళా రసలోలా
యే విపశ్చితో విదగ్ధా రసాస్వాదేన మాద్యంతి పరవశా భవంతి త ఏవ లోకే
భావుకాశ్చర్వణానిపుణాస్సంతో హృదయాళవస్సహృదయా భవంతి- హృ
దయాదాళుజన్యతరస్యామిత్యాళుచ్ప్రత్యయః - యేషాం కావ్యానుశీల
నాభ్యాసవశాద్విశదీభూతే మనోముకురే వర్ణనీయతన్మయీభవనయో
గ్యతా త ఏవ హృదయసంవాదభాజస్సహృదయా ఇత్యభినవగుప్తాచా
ర్యాః ॥ ౩౨ ॥ ఆర్యే నంతరకరణీయం నిరూపయితు ॥ ౩౩ ॥ సూత్రధారో

హాస ॥ భా ॥ సుకుమారాంఖల్వేషా ఆర్యస్య నిర్దయాలింగనత్వే
షణం న సహతే । ఏష హాస్యలోభకరో వ్యాహారః ॥ ౩౧ ॥ సూ
త్ర ॥ సవ్రీడం ॥ రసాస్వాదేన తరళా యే మాద్యంతి విపశ్చితః ।
త ఏవ భావుకా లోకే భవంతి హృదయాళవః ॥ ఏతద్దోషస్య గుణ
త్వారోపాన్మృదవం ॥ ౩౨ ॥ నటీ ॥ అం అణంతరకరణిజ్జం ణిరూ
వేదు ॥ ఛా ॥ ఆర్యే ఽనంతరకరణీయం నిరూపయతు ॥ ౩౩ ॥ సూత్ర ॥
నన్వయమిదానీం సభాపతిర్దైవస్స్వయం భూమావుపశ్లోక్యతే ॥ స
ర్వాంగవిలసత్సర్వమంగళాలంకృతాకృతేః । రుద్రస్య మహి
మా భాతి విశ్వానుగ్రహకారిణః ॥ నేపథ్యే ॥ భో భో స్సత్యం స
త్యం । సర్వాంగ విలసత్సర్వమంగళాలంకృతాకృతిరేవా
యం రుద్ర ఇతి ॥ ౩౪ ॥ సూత్ర ॥ సహర్షం । కథముపక్రాంతమే
వాస్మద్వాక్యానుగుణ్యేన ప్రస్తుతస్యానుగుణం కుశలైః కుశీల

నంతరకర్తవ్యం ప్రతిజ్ఞాపూర్వకమావదతి నన్విత్యాదినా ॥ సర్వాంగే
విలసంత్యా సర్వమంగళయా పార్వత్యా అలంకృతాకృతే ర్ధాంగనా
నేత్యర్థః ॥ అత్ర సర్వాంగవ్యాపి సమస్తమంగళాలంకృతస్వలక్షణస్య
పీఠరుద్రవిషయార్థాంతరస్యానుగుణం సూత్రధారవాక్యముపలంబ్యావచ
నముపక్షిప్యతే ॥ నేపథ్య ఇతి ॥ ౩౪ ॥ ఉక్తమర్థముద్ఘాటయతి ॥ కథమితి ॥ కుశీ
లవా నటవిశేషాః ॥ భూమికాభిరనేకాభిః కర్మాంగచేష్టితైః । యథా
ప్రకృతిసంధానకుశలాస్తే కుశీలవా ఇతిలక్షణాత్ ॥ అతఏవాముం కథోద్ఘా

తభేద ఇత్యాహ, అయమితి॥ ౩౫ ॥ ఏతచ్ఛబ్దోపక్షేపేణ ప్రయోగాతిశయ
ముదాహరతి కథమేతావితి॥ వైతాళికలక్షణం తు భావప్రకాశే॥ తత్తత్ప్ర
హరకయోర్గేయైరాగైస్తత్కాలవాచిభిశ్శ్లోకైః । సరభసమేవవితాళం
గాయన్వైతాళికో భవతీతి ॥ ౩౬ ॥ ఇతి ప్రస్తావనా ॥...............

కథాదౌ విష్కంభం కుర్యాదితిమతమవలంబ్య - ప్రస్తావనావృత్తస్య
వర్తిష్యమాణస్య చ వీరరుద్రచరితస్య నిదర్శకం మధ్యపాత్రద్వయప్ర
యోజితం శుద్ధవిష్కంభముదాహరతి తతః ప్రవిశత ఇత్యాదినా ॥ ఇతః
పరం స్వాపోపదేశపర్యంతో వృత్తకథాభాగః । తత్రోపక్షేపముదాహ

వైః । యతః కాకతీశ్వరగుణవర్ణనాయోద్యతయోర్వైతాళి
కయోర్వచనమిహోపక్షిప్యతే ॥ అయం కథోద్ఘాతః-ఇదమేవ
గుణవర్ణనాత్ప్రవర్తకం చ॥ ౩౫॥ పురోవలోక్య। కథమేతౌ వై
తాళికావితఏవాభివర్తేతే। ఏషోయమిత్యుపక్షేపాత్ప్రయో
గాతిశయః ప్రస్తావనాంగం । తదేహి, ఆవామప్యనంతరకర
ణీయాయ సజ్జీభవావ ఇతి నిష్క్రాంతౌ॥ ౩౬॥ ఇతి సమగ్రాం
గా ప్రస్తావనా॥ ... ... *

తతః ప్రవిశతః కాంపిల్యకలూతకౌ వైతాళికౌ॥ ప్రథమః ॥
సహర్షం ॥ యోయం జాతస్త్రిలోకీప్రథితసుచరితే కాకతీ
యాన్వవాయే యస్మై శ్రేయాంస్యజస్రం వితరతి భగవా
దేవదేవస్స్వయంభూః । యస్యాజ్ఞా సర్వపృథ్వీపతిమకుటమ

రతి॥ యోయమితి ॥ మణిమకుటశ్రేణ్యాః కేళివయస్యా క్రీడాసఖీ-సర్వై
రపి భూపాలైరస్యాజ్ఞా శిరసా ధార్యత ఇతి భావః - యోయమిత్యత్రేదం
శబ్దః ప్రసిద్ధిమాత్రపరో నతు యచ్ఛబ్దాపేక్షితార్థబోధకః - అన్యథోత్తర
వాక్యే తచ్ఛబ్దప్రయోగానుపపత్తేః - యతోనువాదవాక్యగతయచ్ఛబ్ద
సన్నిహితానాంతదేతదిదమదసాం ప్రసిద్ధిపరత్వం - ఏవం విధేయవాక్య
గతతచ్ఛబ్దసన్నిహితానామేతదిదమడసామపి - తథైవ లోకవేదయోః
ప్రయోగదర్శనాదిత్యాది బహుధా ప్రపంచితమస్మన్మహోపాధ్యా
యమల్లినాథసూరిభిరేకావళీతరళే - అతస్సోయమిత్యత్రాప్యేవమేవ

ద్రష్టవ్యం॥౩౭॥ పురాకిలకాకతికులసంభూతే గణపతినామ్ని మహారాజే
దుహితృమాత్ర సంతానే కదాచిద్దైవయోగేన కాలపరిపాకముపేయుషి
తన్మహిషీ రుద్రదేవీనామ రాజ్ఞీ బహూని వర్షాణి తద్రాజ్యమకంటకం ప
రిపాల్య పరిణతా సతీ దౌహిత్రే ప్రతాపరుద్రే రాజ్యధురాం సదధే - తా
మిమాం కథాం మనసి నిధాయాహ॥ యోరుద్రఇతి॥ అర్ధాంగం నారీ యస్యా
సావర్ధాంగనారిః - సమాసాంతవిధేరనిత్యత్వజ్ఞాపనాన్నద్యృత శ్చేతిక
బభావపక్షేగోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతి హ్రస్వః - సర్వాంగేణ నారీ స
ర్వాంగనారీ- రుద్రదేవీరూపేణ స్థితఇత్యర్థః - తత్పురుషత్వాత్పరవల్లిం

> ణి శ్రేణికేళీవయస్యా సోయంభూపాలవర్గాళిర్జయతి గుణమ
> హాన్రుద్రదేవో నరేంద్రః ॥ స్వయంభూదేవ శ్రేయోవిత
> రణరూపబీజన్యాసాదుపక్షేపోంగం ॥ ౩౭॥ ద్వితీయః॥ సఖేకి
> ముచ్యతే ॥ యోరుద్రో రజతాచలే స్థితిమగాదర్ధాంగనారిః
> పురాసోయం సంప్రతి కాకతీశ్వరకులే సర్వాంగనారిస్థితః।
> స్థానేయద్విషమావలోకన కళామాత్రేణ భస్మీకృతాన్యా
> సన్ వైరిపురాణి చిత్రమధునాఖడ్గేవిషంధార్యతే ॥ ౩౮ ॥
> ప్రథమః ॥ సఖేసాధుసమర్థితం। అన్యథాకథమస్మై మహారా
> జాయ స్వప్నే కులగురుసదృశస్స్వయంభూదేవస్తాదృశీం
> శ్రేయస్సంగ్రహకారికాముపదిష్టవాన్ ॥ స్వయంభూదేవ

గతా- అథవా అత్రాపి బహువ్రీహిః- ప్రక్రియాపి పూర్వవదేవ- అవతా
రభేదాదాకారభేదేపి తస్మిన్ రుద్రే పౌరుషభేదాభావో నాశ్చర్యావహ ఇ
త్యాహ॥ స్థానఇతి॥ యద్యతః- విషమావలోకనం తృతీయదృష్టిః అన్యత్ర క్రో
ధదృష్టిః - తస్యకళామాత్రేణాంశమాత్రేణ వైరిపురాణ్యసురనగరాణి-
సతిసృః పురోభిస్తైభ్యో లోకేభ్యో సురాన్ప్రాణుదతేతి త్రిపురితిభా
వః- అన్యత్ర శత్రునగరాణి- స్థానేయుక్తమిత్యర్థః అవ్యయం। కైలాసవాసి
నోరుద్రస్య కంఠే విషం కాకతీకులభాసినస్తు స్త్రీరూపస్య ఖడ్గేవిషమితి మ
హదేతదద్భుతమిత్యాహ చిత్రమితి ॥ గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు న చ
లింగం న చ వయ ఇతిభావః॥ ౩౮ ॥ అథవక్ష్యమాణకథాభాగే పరికరము

దాహరతి సఖ ఇత్యాదినా ॥ సంగ్రహకారికాం సంగ్రహశ్లోకం ॥ ౩౯॥ ౪౦॥ రుద్రనరేశ్వరేణ రుద్రదేవ్యా - స్త్రీత్వం త్యక్త్వాపి పుంస్త్వేన నిర్దేశస్య యమేవోపపత్తిం వక్ష్యతి ॥ ౪౧॥ కాకతీయప్రసవేషు కాకతీయసంతానేషు - అనుబధ్యంతే అవిచ్ఛేదేన సంబధ్యంతే - మహీయసి మహే మ

ప్రసాదరూపస్య బీజస్య బహూకరణాత్పరికరః ॥ ౩౯॥ ద్వితీయః ॥ సవిమర్శాశ్చర్యం । కథమవగతం రాజరహస్యం వయస్యేన ॥ ౪౦॥ ప్రథమః ॥ సఖి కస్యవానవిదితమిదం - యాస్సర్వస్మిన్నపి జనగరే మహోత్సవమాదిశతా రుద్రనరేశ్వరేణ కులదేవతాయాః స్వప్నోపదిష్టాః ప్రసాదవిశేషాః ప్రఖ్యాప్యంత ఏవ ॥ కులదేవతాప్రసాదరూపస్య బీజస్య ప్రఖ్యాపనేన పరిన్యస్తైః పరిన్యాసః ॥ ౪౧॥ ద్వితీయః ॥ అహో నిరంతరప్రసాదోన్ముఖతా దేవస్య - యథా కాకతీయప్రసవేషు శ్రేయాంస్యుత్తరోత్తరమనుబధ్యంతే ॥ ఏతద్బీజస్య శ్రేయోనుబంధరూపగుణాఖ్యాపనాద్విలోభనం । తదస్మిన్నేవ మహీయసి మహే మహీమండలాఖండలం చలమర్త్తిగండ ముపశ్లోకయితుమావయోరయమేవావసరః । తదేహి రాజకులం ప్రవిశావః ॥ ౪౨॥ ప్రథమః ॥ వయస్య సాంప్రతం పురోధః ప్రముఖానమాత్యవృద్ధానపి పురస్కృత్య కల్యాణ స్వప్న క్రమం మీమాంసమానో నృపతిరభ్యంతరాస్థానీమధితిష్ఠతి- తదావామపి తావదితో గత్వా యథావసరం ప్రతీక్షావహే ఇతి పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతౌ ॥ ౪౩॥ అయం శుద్ధవిష్కంభః ॥............*

అంకారంభః.

తతః ప్రవిశతి యథానిర్దిష్టవేషో రాజా చామరగ్రాహిణీ చ ॥

హోత్సవే - ఉద్దండపుమషఖండకో వీరప్రకాండక శ్చలమర్త్తిగండ ఇతి బిరుదశబ్దేనోచ్యతే॥ ౪౨॥ వయస్యేతి ॥ మీమాంసమానో విచారయన్ ॥ ౪౩ ॥ ఇతి శుద్ధవిష్కంభః॥ ... ... *

అంకమారభతే ॥ తత ఇతి ॥ హర్షానుభావం ప్రియభాషణమాహ ॥ సో

మేతి॥ అభిజనో వంశః-తం ప్రసిద్ధం - అమీష్వేవమనుగ్రహపాత్రేష్వితి భావః-అజో బ్రహ్మా-నిజదోః ప్రసూతిం క్షత్రజాతిం - రాజన్యో మనుష్యాణామితి తస్యా బాహుజత్వశ్రవణాత్ ॥ కుతఇత్యతఆహ యదితి॥ ౧॥ రుద్రాంబాయాః పితరౌ సోమాంబాగణపతిదేవౌ తయోరుమామహేశ్వరాత్మకత్వం లోకవిదితం తతః స్వయంభూమహారాజయోః పితాపుత్రభావోఽస్తి అతో హితోపదేశో యుజ్యత ఏవేత్యాహ అథవేత్యాదినా ॥ సైవేతి॥ సైవతవమాతా ఉమా చేతి నిర్దిష్టా సతీ - లోకైరితి శేషః- సోమా

రాజా-సహస్రాతిశయం । అహో ప్రసాదాతిశయః పరమేశ్వరస్య ॥ సోమాత్మాఽభిజనం తపస్యజయతి శ్రీకాకతీయాన్వయః పాతి ప్రత్యయమైతి సాంప్రతమిమామస్మాసు విశ్వంభరా । అస్మాభిర్నిజదోః ప్రసూతిమధునా క్షత్త్ర్యాన్వజో మన్యతే యత్కర్తవ్యముపాదిశత్కులపతిర్దైవస్స్వయంభూస్స్వయం॥౧॥ పురోధసః॥ మహారాజ భవాదృశా ఏవ పరమహాంతి తాదృశమహిమ్నా దేవస్య హితోపదేశాః ॥ అథవా కిముత్తాభినవం- పుత్రాణాం హితోపదేశాధికారః పితురేవ-యుక్తం కథయంతి తద్విదః ॥ సైవోమా చేతి నిర్దిష్టా సోమా చేతి ప్రథామగాత్ । తవ మాతా శివః సాక్షాద్దేవో గణపతిః పితా ॥౨॥ మంత్రిణః॥ ఏవమేవైతత్ । అస్యథా కథమీశ్వరప్రసాదాద్వితే నిరంకుశం త్రైవ్యక్తివిశేషస్య లోకాధిపత్యం । ఏవంమానుషశంభునా గణపతిమహారాజేనాభ్యంతరస్యానుభవమహి

చేతి ప్రథాం ప్రసిద్ధిగామత్ - పరస్పరసముచ్చయార్థౌ చకారౌ - పితా గణపతిస్తు సాక్షాత్ప్రమథాధిపః శివో దేవ ఇతి తత్పిత్రోశ్శివయోశ్చ తాదాత్మ్యమితి భావః॥ ౨ ॥ అథాముష్యాభవిష్యతి నిరంకుశః ప్రభావ ఇతి విభావ్య మహారాజో దుహితరం పుత్ర ఇతి వ్యవహృతవానిత్యాహ ఏవమితి ॥ అభ్యంతరస్యానుభవమహిమ్నః దుహితృభావిమహాత్మ్యగోచరాయాః అంతః కరణవృత్తేరిత్యర్థః - అతఏవాహాత్ర భవాన్కవికులశిరోమణిః కాళిదాసః ॥ సతాంహి సందేహపదేషు వస్తుషు ప్రమాణమంతః కరణప్ర

వృత్తయ ఇతి- అత్ర దుహితరి- తదనుగుణా వ్యవహారానుగుణా- రుద్ర ఇతి పుంస్త్వేన సమాఖ్యేత్యర్థః - ప్రాచామియం శైలీ యదయం లింగవ్యత్యాసేన నిర్దేశః -యథా స్త్రీవ్యక్తౌ శిఖండీ పుంస్త్వేన వ్యవహారః-యథా చేంద్రం పుమాంసమపి శ్రుతిరేవ సుబ్రహ్మణ్యేతి స్త్రీత్వేన నిర్దిశతి - తథా వషడ్వింశబ్రాహ్మణం - సుబ్రహ్మణ్యోం సుబ్రహ్మణ్యోం సుబ్రహ్మణ్యోమితి స్త్రియమివేంద్రమాహేతి - ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ స్వప్నోపదేశప్రకారవశాత్ప్రతిజ్ఞాపూర్వకం నివేదయతి రాజేతి॥ కదాచిదితి॥ కల్యాణేషు గ్రహయోగాదినా మంగళే - రజనిసమయే స్మేరవదనం ప్రసాదోన్ముఖత్వాత్ - సయువతివపుః అర్ధాంగజానీత్యర్థః - సాక్షనిటలం ఫాలలోచనసహితమిత్యర్థః - ఉభయత్ర బహువ్రీహి

మ్నః సదృశమత్ర పుత్ర ఇతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణా చ
రుద్ర ఇత్యాఖ్యా ॥ ౩ ॥ పురో. సకౌతుకం । కీదృశీ దేవస్య స్వప్నో
పదేశపరిపాటీ ॥ ౪ ॥ రాజా ॥ సాదరం । ఇదానీం నివేద్యతే ॥ కదా
చిత్కల్యాణే జనిసమయే స్మేరవదనం పురః ప్రాదుర్భూతం
సయువతివపు స్సాక్షనిటలం । స్రవంతీచంద్రాభ్యాం మహి
తమకుటం త్ర్యక్షకమపి స్వయంభూదేవోఽసావయమితి హ

గర్భో బహువ్రీహిః - బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోరితి షజంతస్సాక్షశబ్దః ॥ స్రవంతీ మందాకినీ - కిమపి వక్తుమశక్యం వస్తు పేత్యుక్త్యా-హరశబ్దేన చిరంతన తటాకోదకాచ్ఛాదితహరితద్రవ్యముచ్యతే - తదుత్ప్రేక్ష్యమాణమపి స్వచ్ఛందతో ముహురుదకమాచ్ఛాదయతీతి స్వచ్ఛందవ్యవహారో లక్ష్యత ఇత్యుక్తమాచార్యైరుద్భిదధికరణే - ఏవమత్ర సంభ్రమేణాప్యాచ్ఛాదనసంభవాత్సంభ్రమో లక్ష్యత ఇతి వదామః - తేన హరోత్థానం సంభ్రమోత్థానమితి వేదితవ్యం-స్వప్నే దేవతాదిదర్శనే ఫలం దైవజ్ఞవల్లభే ॥ సుగంధపుష్పాక్షతపూర్ణకుంభశక్రధ్వజచ్ఛత్రమహీపతీనాం । ఉద్యద్దినేశేందుసుహృత్సురాణాం సితద్విజాదర్శసువాసినీనాం । సువర్ణధాన్యాబ్జఫలేగ్రహీణాం భక్ష్యాన్నరత్నాంబరవాహనానాం । సందర్శనం శ్రేష్ఠముశంతి సంతస్స్వప్నే మృతానాం చ సుచేష్టితానామితి - అభజమిత్యనద్యతనే

లజ్ - తేనచతుర్థయామాదర్వాచీనస్స్వప్న ఇతిసూచ్యతే - తత్ఫలస్యరా
జ్యలక్ష్మీప్రాప్తిరూపస్య విజయయాత్రయా ద్విత్రమాసవిలంబ సంభ
వాత్ - తదుక్తంబృహస్పతిమతేస్వప్నాధ్యాయె ॥ స్వప్నస్తుప్రథమే
యామేవత్సరేణవిపచ్యతే । ద్వితీయెచాష్టభిర్మాసైస్త్రిభిర్మాసైస్తృ
తీయకే॥ అరుణోదయవేళాయాందశాహేనఫలంభవేత్। గోవిసర్జనవే
ళాయాంసద్యస్స్వప్నఫలంభవేదితి॥ ౫॥ వపుషానమస్కృత్య సాష్టాంగం
ప్రణమ్యేత్యర్థః- సత్యంప్రియంచవచనంయత్తత్సూనృతముచ్యతే॥ స్మృ
తేర్మూలవిభుజాదిత్వాత్కప్రత్యయః- అన్యేషామపీతిసోదీర్ఘః॥ ౬ ॥ ౭ ॥
అవిష్టంభక్తిర్యేషామితి లింగసామాన్యే నపుంసకపూర్వపదో బహువ్రీ

లోత్థానమభజం ॥ ౫ ॥ అనంతరంస్వప్నపచ॥ వపుషాతంనమ
స్కృత్యస్తువన్సూనృతయాగిరా । స్వామినేకాకతీయా
నాంరత్నాసనముపాహరం ॥ ౬ ॥ చామరగ్రాహిణీ ॥ అ
హోదేవంస అణుసధాణ జసివిణేవికుళసామిణో సమా
రాహణ ॥ ఛా ॥ అహోదేవస్య అనుసంధానంయత్స్వప్నే
వికులస్వామినఃసమారాధనం॥ ౭॥ పురోధసః॥ కిముచ్యతే॥ ఆ
విష్టభక్తయః ఖలు స్వయంభూదేవేకాకతీయనరదేవాః ॥
తతః॥ ౮ ॥ రాజా ॥ శయ్యాశిరస్థాసనకృతస్స్వపూర్ణకుంభ

హిః - స్త్రీపూర్వపదత్వేభక్తిశబ్దస్యప్రియాదిపాఠాదప్రియాదిష్వి
తినిషేధేనస్త్రియాఃపుంవదిత్యాదినాపుంవద్భావప్రతిషేధ ప్రసంగాత్
అతపవాహవృత్తికారః - దృఢభక్తిరిత్యేవమాదిషు స్త్రీపూర్వ పదస్య
స్యావివక్షితత్వాత్సమాధేయమితి - భోజరాజస్తు-కర్మసాధనస్యైవభ
క్తిశబ్దస్యప్రియాదిపాఠో నభావసాధనస్య దృఢభక్తిరిత్యాదౌతుభావ
సాధనత్వాన్నకశ్చిద్విరోధఇత్యాహ - ప్రకృతేచైతత్తాత్పర్యేస్సం
జీవన్యాదౌతత్రతత్రేత్యస్మాభిరుపపాద్యతే - అస్మాకంత్వపిస్త్రీపూర్వ
పదోవా బహువ్రీహిరనుసంధేయః॥ ౮॥ శయ్యాశిరస్థాసనేపూర్ణకుంభ
స్థాపనంమంగళార్థం - తదుక్తంస్మృతిరత్నావళ్యాం ॥ మాంగళ్యంపూ

గ్ణకుంభంతుశిరస్థ్సానేఽథాయచ । వైదికైర్గారుడైర్మంత్రైరభ్యంకృ
త్వా స్వపేన్నిశీతి - అతీంద్రసారై రత్యుజ్జ్వలైః-స్వప్నే దేవతార్చనే -
సురపూజోత్సవసేవా నైవేద్యం నృత్తగీతవాద్యంచేత్యాదినా దైవజ్ఞ
వల్లభోక్తం మహాఫలం ద్రష్టవ్యం - మణిపూజాఫలంచ పుష్పసారసుధా
నిధౌ। సువర్ణకుసుమైర్దివ్యైర్మణివిద్రుమవిస్తృతైః। రాజతైరత్నసం
భూతైరథవా చిత్రవస్త్రకైః ॥ యేర్చయంతి హరం భక్త్యా నరాస్తే స్యుర్మ
హేశ్వరా ఇతి॥ ౯॥ పూజానంతరవృత్తమాహ విభురితి ॥ స్వవామార్ధవ
ధూపలాలితాం పార్వత్యానుమోదితాం - అభయదానశాలినా ప్రసా

స్యతోద్యైః పరికల్ప్య పాద్యం। అతీంద్రసారైర్మణిభిః కిలాహ
మపూజయన్నైనతమస్మదీయం॥ ౯॥ అథచ॥ విభుస్స్వయం
భూరవదచ్ఛుచిస్మితాం గిరం స్వవామార్ధవధూపలాలితాం ।
స్మృతశసూరేణా భయదానశాలినా కృతాంజలిం మాం విన
యానతాననం॥ ౧౦॥ యతిః - ల॥ ఉన్మస్తకైర్మధ్యమలోకభా
గ్యైస్తపోవిశేషైరనఘైః పృథివ్యాః । సమ్యక్ఫలైస్సచ్చరి
తైః ప్రజానాం ప్రతాపరుద్రోయమిహావతీర్ణః ॥ ౧౧ ॥ వత్స
కాకతీయకులప్రదీప ॥ స్వీకృతే పుత్రభావేన దౌహిత్రే ప్రా
జ్యమాజ్ఞయా । అస్మిన్నిధేహి ధౌరేయమిగుర్వీముర్వీ ధురామి

దమూచకే నేత్యర్థః॥ ౧౦ ॥ ఉన్మస్తకైరుల్లంఘితశిరస్కైరతిప్రభూతైరి
త్యర్థః - మధ్యమలోకస్య భాగ్యైరదృష్టపరిపాకైస్తపోవిశేషైః కృచ్ఛ్ర
చాంద్రాయణాదిభిః - సచ్చరితైః స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితవ్యాపారైః
అత్ర భాగ్యాదినిమిత్తభేదాద్విచ్ఛిత్తివిశేషం వక్తుం మధ్యమ లోకపదస
మష్టివ్యష్టిభ్యామాశ్రితః - ప్రజ్ఞా పృథివీవ్యతిరిక్తమధ్యమ లోకాసంభవా
దితి ద్రష్టవ్యం - ఏవంచాస్మిన్ రాజ్యం శాసతి సస్యాకరాదిసంపత్తిః ప్రజా
సమృద్ధిశ్చ ప్రభవతీతి ఫలితం ॥ ౧౧॥ వత్సేతి రుద్రాంబాయాః పుంస్త్వేన
సంబోధనం - ప్రాగ్జన్మకాలే - ధురం వహతీతి ధౌరేయో ధురంధరః - ధు
రో యడ్ఢకావితిఢక్ - ఋషభ్యారిత్యాదినా సమాసాంతోఽప్రత్యయః - త

తస్మాత్ ॥ ౧౨॥ సప్రమోదమితి-అస్మిన్నర్థే విప్రతిపత్తేర్గర్భావాదితి భావః-తదుక్తం బృహస్పతిమతే ॥ దేవతాశ్చ స్వ్రజా గావః పితరోలింగినస్తథా। యద్వదంతి నరం స్వప్నే తత్తథైవ హి నిర్దిశేదితి - ప్రియంకరోతీతి ప్రియం

తి॥ ౧౨॥ పురోధసః॥ సప్రమోదం॥ మహారాజ కాకతీయకుల యోగక్షేమవిధానదక్షిణేన దాక్షాయణీపతినా సాక్షాదేవ మాదిష్టం। తవాప్యయమేవ మనోరథః। ప్రియంకరశ్చాయం మహోత్సవః ప్రజానాం। తదాగోపాలప్రాంగతిసృష్ట యౌవరాజ్యస్య ప్రతాపరుద్రస్య భుజశిఖరం సాగరమేఖలా ॥ ఇయం ప్రయోజననిర్ధారణరూపా యుక్తిః॥ ౧౩॥ తతస్తతః॥ రాజా ॥ తద్వచనమాకర్ణయంతీ నిర్భరహర్షః కస్వైరలోచనా మేదిన్యపి దేవస్య పార్శ్వే దృష్టా॥ ౧౪॥ చామర॥ మహారా

అం సహీం అఅణువంటమాణావి వసుధరావి ఉఇదో ఖు హరిసావింభావో ॥ ఛా॥ మహారాజస్య హృదయమనువర్తమానాయా వసుంధరాయా ఉచితః ఖలు హర్షావిర్భావః ॥ ఏషా స్వయంభూ దేవస్య వచనాకర్ణనేన మేదిన్యా స్సుఖాగమేన ప్రాప్తిః॥ ౧౫॥ రాజా ॥ కాకతీయకులశ్రేయసాం దేవ ఏవ ప్రమాణమితి తస్యాజ్ఞా మయా శిరసి ధృతా। దేవోపి సప్రసాదాతిశయమవలోక్యాంతర్హితోభూత్ ॥ ఇదం మేదినీప్రాప్తిహేతోర్బీజస్య స్వయంభూదేవస్యోపదేశాంగీకరణాత్సమాధానం॥ ౧౬॥ మంత్రిణః॥ విశ్వప్రియంకరః స్వప్న ప్రత్యయః-కింతు కాకతీయ నరేంద్ర వృద్ధోచితమాచారమనువర్తమానస్య దేవస్య నగరనివాసవైముఖ్యం తథా కులధురంధరస్య వీరరుద్రస్య విశ్వరక్షాక్షమే బాహుపరిఘే రాజ్యధురావిశ్రాం

కరః క్షేమప్రియమద్రెన్ద్రేతి ఖశ్ప శ్రేయః-అతిసృష్టం దత్తం॥ ౧౩॥ స్వప్నశేషమాహ తద్వచనమితి॥ ౧౪॥ ౧౫॥ స్వప్ననివేదనం నిగమయతి కాకతీయేతి॥ ౧౬॥ విశ్వేతి॥ ప్రియంకరః దిశ స్థాఅనుపదమేవోక్తాః - ధురంధ

రశబ్దస్తు నాయకప్రకరణే ॥ ౧౭ ॥ ౧౮ ॥ అయంకాకతీయేత్యాదిస్పష్టం ॥ ౧౯॥ ౨౭॥ షడ్విధానిమౌలాదిరూపాణిబలాని-మౌలంభృతంసుహృచ్ఛ్రే ణీ ద్విషదాటవికంబలమిత్యమరకోశాభిధానాత్ - అత్రవిస్మయంభావా

తిరితిచవిషాదహర్షయోస్సీమానంస్పృశత్యస్మాకంమనః। ఏత త్సుఖదుఃఖహేతుభూతంవిధానం ॥ ౧౭ ః చామర ॥ అంచరి అఅంచరిఅ - కులాంమంచముహాణెంవ పంవఈవంశహాణ ఎంవఉవదింత॥ ఛా॥ఆశ్చర్యమాశ్చర్యం- కులామాత్యముఖైనై వపార్వతీవల్లభేనఏవముపదిష్టం ॥ ఇయంబీజవిషయాశ్చర్య రూపాపరిభావనా ॥ ౧౮॥ రాజా ॥ సహర్షాతిశయం। అమా త్యాన్ప్రతి । అయంకాకతీయకులశ్రీయఃకల్పలతాప్రరో హః స్వయంభూదేవానుగ్రహః సర్వేషామపి శ్రవణసు ఖాయాత్సవఃక్రియతాం। ఏషబీజప్రకాశనామభేదః॥ ౧౯॥ మంత్రిణః ॥ యదాజ్ఞాపయతికాకతీయపరమేశ్వరః ॥ ౨౦ ॥ రాజా॥ కిమిదానీంకర్తవ్యం॥౨౧॥పురో॥మహారాజకిమన్యత్- సజ్జీక్రియతాం ప్రతాపరుద్రదేవస్య రాజ్యాభిషేకసంభా రః। ఏషబీజానుగుణప్రోత్సాహనరూపోభేదః ॥ ౨౨॥ మంత్రి ణః ॥ దిగ్విజయయాత్రావశీకృతానాంసర్వపార్థివానాం వర్గేణానీతైః సకలతీర్థసలిలైః ప్రకాశితంస్వయంభూదేవ ప్రసాదంమహాభిషేకమనుభవతురాజపుత్రః ॥ ౨౩। పురో॥ ఉచితమనుమంత్రితంమంత్రిభిః ॥ ౨౪ ॥ రాజా॥తర్హిజైత్ర యాత్రాసాధనాని సజ్జీక్రియంతాంషడ్విధానిబలాని। అ హమపిసజ్జోభవామి। ఏషఆరంభః। ఇదంబీజానుగుణారంభ రూపంకరణం ॥ ఏవమారంభబీజసంబంధరూపఃసాంగోముఖ

వైతాళికవాక్యోపక్షిప్తస్యాంగవశాదనువర్తమానస్య బీజస్య నాయక వ్యాపారస్య స్వరూపాభివ్యంజనముఖ్యత్వలక్షణారంభసంబంధాన్ము ఖసంధిరిత్యాహ॥ఏవమితి॥ ౨౫॥మధ్యాహ్నవర్ణనమారభతే సుఖాయేతి॥

లోకే యత్కించనవిప్రకృష్టంవస్తుదిదృక్షవోవృక్షాగ్రమద్రిశృంగంవా
రోహంతి-తత్సమాధిమావర్తనవికర్తనస్యాహ- లోకాలోకేతి॥ సంక్రీడ
తే - క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యాత్మనేపదం - స్వీయాధికారస్తమోపహ
త్వలక్షణస్తన్నిమిత్తశ్రమశ్శిథిలోయస్య సతథోక్తః - ఏతచ్చరాజతేజ
సఏవతద్భారోద్వహనాదితి వేదితవ్యం - అతఏవాలోకనకౌతుకీవేత్యు
త్ప్రేక్ష్యతే॥తత్రనిమిత్తముపాదత్తే అథునేతి॥ ౨౬॥ ఉద్గాయంతీతి ॥ మ
లయాద్రిచందనలతాకుంజేదివావిహారదేశఇత్యర్థః - తదుక్తంభావప్ర
కాశే ॥ సరితఃపులినంవేలాకాంతారారామభూధరాః। లతాగృహాణిచి

సంధిః ॥ ౨౫॥ నేపథ్యే వైతాలికా। సుఖాయమాధ్యందినీసం
ధ్యాభవతుదేవస్య॥యదిదానీం॥ లోకాలోకగిరీంద్రకందరత
మస్సందోహదర్పాపహం త్వత్తేజఃపటలంకియంతి భువనా
న్యాక్రమ్యసంక్రీడతే। ఇత్యాలోకనకౌతుకీవశిథిలస్వీయాధి
కారశ్రమోభాస్వానేష సమగ్రదీప్తి రథునావ్యోమాగ్ర
మారోహతి॥ ౨౬॥ అపిచ॥ ఉద్గాయంతిశరన్నిశాకరకరస్తోమ
త్విషస్త్వద్గుణాన్ క్రీడంత్యోమలయాద్రిచందనలతాకుం
జేభుజంగాంగనాః। పీత్వాతత్తదుదీర్ణవర్ణగళితాంప్రత్యగ్ర
ధారాంసుధాంవాతాహారతయాప్రభూతమయశః ప్రకా
శయంత్యోనిజం॥౨౭॥ ఇదానీంఖలు॥ఆఘ్రాయకిరణాన్భానో
ర్యజురామోదమేదురాన్। యతంతేకృతినస్స్వేకర్తుంమా

త్రాణిశయ్యాకిసలయాంచితా। దివావిహారదేశాన్స్సైరితి- క్రీడంత్యః
నిజరమణైరితిశేషః-తత్తదితివీప్సాయాంద్విర్భావః - ఉదీర్ణవర్ణాదుచ్చా
రితాత్తురాగ్గళితాంగళంతీమిత్యర్థః - శ్రుతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేత్యత్ర
చశబ్దస్యానుక్తసముచ్చయార్థత్వాత్ - అతఏవాహవృత్తికారః - సుప్త
శయితేత్యేవమాదయోవర్తమానేద్రష్టవ్యాఇతి - ఇనమేవకర్వేవక్షి
తం-యదన్యత్ర ప్రత్యక్షరగళత్సుధామిత్యవోచత్ - అతఏవప్రత్యగ్ర
ధారామతిరసామిత్యర్థః ॥ ౨౭॥ ఆఘ్రాయేతి॥యజురేవామోదఃపరిమళ
విశేషఃతేనమేదురాంస్తన్మయానిత్యర్థః - యజుర్వేదేతిష్ఠతిమధ్యేఅహ్న

ఇతిశ్రుతేః -భంజభాసమిదోఘురచ్ - ఏతేనభానుకిరణానాంపుష్పస
మాధిసిద్ధేః జ్ఞాత్వేత్యస్మిన్నర్థే అఘాత్రియేతిపదంబోద్ధవ్యం - మధ్యా
హ్నికర్తవ్యామాధ్యాహ్నికీ- కాలాట్ఠగితి శైషికష్ఠక్ ప్రత్యయః॥౨౭॥
౨౮॥ ఇతినాటకప్రకరణేప్రథమోఙ్కః॥ ... ... *

ధ్యాహ్నికీంక్రియాం॥౨౭॥రాజా॥ఆకర్ణ్య సర్వాన్ప్రతి। సా
ధయతయూయమభిమతాచరణాయ॥ అహమపితావదభ్యం
తరంప్రవిశామీతి। యథోచితముత్థాయపరిక్రమ్యనిష్క్రాం
తాస్సర్వే॥ ౨౮॥ ఇతినాటకప్రకరణే - కల్యాణస్వప్నోనా
మప్రథమోఙ్కః॥ ... ... *
నేపథ్యే॥ ఇదోఇదోఅంజో॥ఛా॥ఇతఇతఆర్యః। తతఃప్రవిశతి
వృద్ధకంచుకీ॥కంచుకీ॥సహర్షం॥ చిరాయయౌవనమతిశయా
నయాచరితార్థయాజరయాऽనయాసంచరే। యయాదీర్ఘా
యుషా ప్రతాపరుద్రమహాభిషేక మహోత్సవమనుభవి
తాస్మి - ఏషమధ్యాహ్నవర్ణనయావిచ్ఛిన్నస్య ప్రకృతార్థ
స్యపునరవమర్శాద్బిందుః॥ అపిచ॥ పదేపదేస్ఖలంతంమాంవా
చాగత్యాథచేష్టయా। అవలోక్యహసన్త్యేతేస్వామిరుద్ర
నరేశ్వరః॥ ౧॥ సవిమర్శాశ్చర్యం॥ కాకతీయనరేంద్రస్యరా
జ్యశ్రీర్యస్మాలవేశ్మనః। యువరాజగృహేనస్యగవాక్షైస్స్వైర
మీక్షతే॥ ఏషరాజ్యలక్ష్మ్యాః ప్రతాపరుద్రగతాభిలాషద్వి
లాసః॥పురోఽవలోక్య॥ కథమయంరాజపుత్రపరిచారకోదా
రకస్ససంభ్రమంమామభివర్తతే॥ ౨॥ ప్రవిశ్యదారకః॥అంఅ

చూలికాముదాహరతి నేపథ్యఇత్యాదినా॥ తతఃప్రవిశతీతి - నేపథ్య
మేవనరంగం - అన్యథాచూలికాలక్షణభంగప్రసంగాత్ - యౌవనమితి
శయానయేతి- అత్రైవపురుషార్థలాభాదితిభావః - జరయాసంచరఇతి-
సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదం- పురుషార్థమాహ యయేతి॥ అ
నుభవితాస్మిఅనద్యతనేలుట్॥బిందుంయోజయతి-ఏషఇతి॥ ఇతోఽపిజరా
యాఃశ్లాఘ్యత్వమేవేత్యాహ పదేపదఇతి॥ ౧॥ ౨॥ ఆర్యప్రణమామి॥ ౩॥

౫॥ సపాదోపగ్రహమితి సవ్యదక్షిణపాణిభ్యాం - సవ్యదక్షిణపాదోప
స్పర్శరూపోగురునమస్కారఃపాదోపగ్రహః-తదుక్తంమనునా ॥ వ్యత్య
స్తపాణినాకార్యముపసంగ్రహణంగురోః । సవ్యేనసవ్యస్స్ప్రష్టవ్యోద
క్షిణేనతుదక్షిణఇతి॥ఉత్తిష్ఠతేఉద్యుక్తే-ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యాత్మనే

పణమామి॥ఛా॥ఆర్యప్రణమామి॥ ౩॥ కంచుకీ ॥ భద్రకల్యా
ణాస్పదంభూయాః । కిమనుమతంరాజపుత్రస్య దిగ్విజయ
ప్రస్థానంరుద్రనరేశ్వరేణ॥౪॥దారకః॥ కహంకహంవిఅణుమదం
ఛా॥కథంకథమప్యనుమతం॥౫॥ కంచుకీ ॥స్వనామానుగుణమి
దంరాజపుత్రస్య యత్సజ్జీకృతసాధనంమహారాజం సపాదో
పగ్రహణంనివార్య స్వయమేవ జైత్రయాత్రాయాముత్తి
ష్ఠతే॥౬॥ దారకః॥ అంఅఅణణుహూదజుంఝపరింసమోజువ
రాఓ-దుంఖరోఖుదింఅతజఓకహంభవింసఇ ॥ ఛా ॥ ఆర్యఅనను
భూతయుద్ధపరిశ్రమోయువరాజః దుష్కరఃఖలు దిగంతజ
యఃకథంభవిష్యతి॥ ౭॥ కంచుకీ ॥ భద్రనిరంకుశాస్స్వయం
భూదేవప్రవృత్తయః పిష్టారవతారఃఖల్వయం వీరరుద్రోఽప్య
చింత్యమహిమా॥ ఏషదృష్టనష్టబీజానుసరణరూపఃపరిసర్పః ॥
అత్రస్వప్నవృత్తాంతఖ్యాపనాల్లక్ష్యస్యదిగ్విజయయాత్రో
ద్యమేనాలక్ష్యస్య బీజస్యోత్పాదనాదుద్భేదఇతి ప్రతిముఖ
సంధిగయం॥౮॥దారకః॥ఎంవంపదం॥ఛా॥ఏవమేతత్ । అమాణు
సోఖుసోపహావో॥ఛా॥అమానుషఃఖలుసప్రభావః ॥ ౯ ॥ కం
చుకీ॥కుత్రేదానీంరాజపుత్రః॥ ౧౦॥ దారకః॥ కాఅఈఅకుళ
దుంగాదేవీ సమారాహణేణ విఅఅపంథాణంమంగళంకాఊణ త

పదం॥ ౬॥ ౭॥భద్రేతి॥అత్రపూర్వాంకేస్వప్నదృష్టస్యమధ్యాహ్నేక్షణ
నయానష్టస్యచబీజస్య స్వయంభూదేవ ప్రసాదరూపస్యభద్రనిరంకుశా
ఇత్యనేనానుసర్పణాత్పరిసర్పఇత్యర్థః । అతఏవాయంప్రతిముఖసంధావి
త్యాహ అత్రేతి ॥ ఉద్భేదఃప్రకాశనం భద్రేత్యాదివాక్యేనేతిభావః ॥

టా॥ ఏవమేతదిత్యాదిస్పష్టం॥ఇయంచూళికా॥ ౧౨॥ ౧౩॥ కిమితి॥తాతంశ
మోన్ముఖంవిరక్తం రచయతా రాజ్యేనమయ్యర్పితేనసతేతిశేషః - కిం -
నమేకించిత్సాధ్యమస్తీతిభావః । నకేవలమస్మిన్రాజ్యేపితృవియోగాది
ష్టహానిరనేకమహాదోషసంభవాదనర్థప్రాప్తిశ్చేత్యాహ కించేతి ॥ అ
తఏవోక్తం మహాభాగతేశాంతిపర్వణిభీమంప్రతియుధిష్ఠిరేణ అసంతో
షోప్రమోదశ్చమదోరాగోప్రశాంతతా । బలమోజోభిమానశ్చసము
ద్వేగశ్చసర్వతః। ఏభిఃపాప్మభిరావిష్టంరాజ్యంత్వమభికాంక్షసీతి। నన్వే

ంథహాణుమదఅళపేరంతబహిరుంజాణేణివేసిఅకంధావారో అ
ముంచపరివుదోజువరాఓచింఠఇ- తాఅణుజాణేహిమహాతంధ
పంథాణం॥ ఛా॥ కాకతీయకులమర్గాదేవీసమారాధనేనవిజయ
ప్రస్థానమంగళంకృత్వాతత్రహనుమదచలపర్యంతబహిరు
ద్యానేనివేశితస్కంధావారః అమాత్యపరివృతో యువరాజ
స్తిష్ఠతితదనుజానీహిమమతత్రప్రస్థానం॥ ౧౧॥కంచుకీ॥భట్ట
సాధయ ॥ అహమపిరాజకులం ప్రవిశామీతియథోచితం పరి
క్రమ్యనిష్క్రాంతో॥ ఇయంచూళికా॥౧౨॥ప్రవేశకః । తతః
ప్రవిశతియథానిర్దిష్టఃప్రతాపరుద్రోమంత్రిణఃపరిజనశ్చ ॥
౧౩॥ ప్రతాప ॥ కింరాజ్యేనశమోన్ముఖంరచయతాతాతంకు
లాలంబనం కించాస్మిన్సముదాహరంతి మహాతోదోషాన్బ
హూన్సూరయః । ధర్మోధ్వాచఖిలీకృతోయమధునాకస్సం

వంసతి॥యదహ్నాకురుతేకర్మప్రజాధర్మేణపాలయన్। దశవర్షసహస్రా
ణితస్యభుక్తేః మహత్ఫలమిత్యాదినా రాజ్యేమహాఫలప్రతిపాదక మ
న్వాదివచన విరోధస్స్యాదిత్యాశంక్య తస్య యుగాంతరవిషయత్వాన్న
విరోధఇత్యాశయేనాహ ధర్మోధ్వేతి ॥ అయంయజ్ఞదానతపోజ్ఞానలక్ష
ణఃఖిలీకృతః-సంప్రతిపాదమాత్రావశిష్టత్వాదితిభావః - అతఏవోక్తం
సూర్యసిద్ధాంతే-కృతాదీనాంవ్యవస్థేయంధర్మపాదవ్యవస్థయేతి - ఆదిపు
రాణేప్యుక్తం ॥ నవిద్వత్తానశుద్ధోర్థోనశుద్ధిమన్నసంకలావితి-అథునాకలి

కాలేఅస్ఖలన్న ప్రసుత్తః కస్సంచరేత్ - నకోపి సంచరితుం శక్నుయా
దిత్యర్థః- శకిలిజ్జ్వేతిలిజ్ - తృతీయాభావాన్నాత్మనేపదం- తద్యౌవరాజ్య
మపి నేష్టం కిలకిముత దుష్టం రాజ్యమితిభావః - మసృణితేషు నిష్కంటకీకృ
తేషు-అతఏవ స్వస్యనప్రయాసఇతి వినయోక్తిః ॥ ౧౪ ॥ రాజపుత్రేతి
సర్వాస్వపథో వ్యాప్నువంత్యా సర్వపథీనయా - తస్సర్వాదేరితి ఖప్రత్య
యః॥ ఆచారశ్చేతి. ధర్మ్యైవర్త్మని సంస్థాప్య ప్రజావర్తేత ధర్మవిత్ । పుత్ర

చరేదస్ఖలంస్తన్నేష్టం కిలయౌవరాజ్యం కిం పి మే బాల్యోత్సవే
క్రీడతః ॥ తద్వయం మహారాజభుజపరిఘమసృణితేషు దిగం
తేషు విజయయాత్రావినోదేన విహరామహే ॥ ఏత ద్రా
జ్యేనిచ్ఛాభిధానాద్విధూతం॥ ౧౪॥ మంత్రిణః॥ రాజపుత్ర స
ర్వపథీనయా కాకతీయాన్వయభాగ్యసంపదా త్వాం ధురంధ
రంలబ్ధ్వా నరేంద్ర శ్చిరమాసక్తాం ధురం శిథిలయితు మధ్యవ
స్యతి- ఆచారశ్చాయం కాకతీశ్వరాణాం-యద్ధౌరేయపుత్రే
శమోన్ముఖత్వం - కులస్వామినా స్వయంభువాప్యేవమేవా
నుశిష్టం - అనతిక్రమణీయా రాజపుత్రేణ గురోర్వ్వార్గరీయసీ ఖ
ల్వాజ్ఞా- కలికాలదోషశిథిలధర్మప్రతిష్ఠాం నిర్వోఢుం వోఢుం
చమహతీం మహీధురమవతీర్ణస్య కాకతీయవిష్ణోస్తవ నసాం
ప్రతం ప్రత్యాఖ్యాతుం॥ ౧౫॥ ప్రతాప॥ సానురోధం॥ స్వయం
భూస్తాత ఇత్యేతావీశ్వరౌ దివ్యమానుషౌ । తయోరన్యత
రో రాజా యువరాజోస్మి సర్వథా॥ ౧౬॥ మంత్రిణః॥ రాజపు
త్ర సాధారణో యం వినయః కాకతీశ్వరాణాం స్వయంభు

సంక్రామితశ్రీశ్చవనేవన్యేన వర్తయేదితి వ్యాసస్మరణాత్ - గురోర్వ్వా
ర్దివ్యమానుషయోః గరీయసీ గురుతరా పూజ్యతమేతి యావత్ - ప్రియస్థి
రేత్యాదినా గురోర్గరాదేశః - కించ ధర్మసంస్థాపనార్థమేవావతీర్ణస్య
విష్ణుమూర్తేస్తవేదం మవ్పరిహారమిత్యాహ కలికాలేతి॥ ప్రత్యాఖ్యాతుం
పరిహర్తుం ॥ ౧౫ ॥ తర్హి తావత్స్వయంభూదేవ ఏవ మహారాజోస్తు పూ
ర్వవ దేవాహం యువరాజ ఏవేతి వచనభంగ్యా రాజ్యమంగీకరోతి స్వ

యంభూరితి ॥ అరత్యుపశమాద్విషయద్వేషనివృత్తేః - ఏషశమః॥ ౧౭॥
౨౦॥ సబాహుస్ఫురణమితి- పుంసోదక్షిణబాహుస్ఫురణం శుభనిమిత్తమి

విమహోరాజె॥ఏషప్రకృత్యవిషయారత్యుపశమాచ్ఛమః॥౧౭॥
పరిజనః ॥ కాఅఈఅకుళంతవిరోతంతభవతోసఅ భూదేవో
ధురంధారేమ రాఅవుంతోఉణరంజసిరిఅ కెఆరోవేదు॥ ఛా ॥
కాకతీయకులస్థవిరస్తత్రభవాన్ స్వయంభూదేవో ధురం
ధారయతు । రాజపుత్రఃపునారాజ్యశ్రియమంకేఆరోపయ
తు॥౧౮॥ప్రతాప॥సమందస్మితం పరిజనమవలోకయతి । ఏత
త్పరిహాసవచోరూపంనర్మ॥ ౧౯॥ పరి॥చిరేణచరిఅంథా మేఇణీ
సంవుంతా॥ గోంతగిరిసిహరణింఠురవిఅడసిళావసఇబంబరగీప
ఖోణీప హూమువాసోబాహుంమిపఆవరుందంస ॥ జహహ
రించదంసభుపజహరఘుణాహంసబాహుఫళంమి । కాఅ
ఇలంఛీపఇణోబాహుంమితహామహీరఘుదు ॥ ఛా॥ చిరేణచరి
తార్థా మేదినీసంవృత్తా ॥ గోత్రగిరిశిఖరనిష్ఠురవికటశిలావ
సతిబర్బరాంగ్యాః । క్షోణ్యాభవతువాసోబాహౌ ప్రతాప
రుద్రస్య ॥ యథాహరిశ్చంద్రస్యభుజెయథారఘునాథస్య
బాహుఫలకే । కాకతిలక్ష్మీపతేర్బాహౌ తథామహీరమతు॥
౨౦॥ప్రతాప ॥ సబాహుస్ఫురణమధోముఖస్తిష్ఠతి । ఏషా
పరిజనవచోర్థాపి ప్రీతిర్నర్మద్యుతిః ॥ ౨౧ ॥ మంత్రిణః॥ రా
జపుత్ర కాకతీయ పురుషోత్తమస్యతవ పాణిగ్రహణాయ
స్పృహయంతీ రాజ్యలక్ష్మీర్విలంబనంనసహతే ॥ ౨౨ ॥
పరి ॥ విజ్ఞావహుయాణఅహిఅదంతూణ పఇంమిపణఅవింసభ
ఖోణీలంఛీఅకహంవిళబిఅ సహఉజువరాప॥ఛా ॥ విద్యావధూ

తివక్ష్యతే-నర్మవచనమనురాగబీజోద్ఘాటనం ॥ ౨౨ ॥ విజ్ఞేతి ॥ వధూనాం
భర్తృవాల్లభ్యమవలోక్యసపత్న్యస్సముత్సుకాభవంతీతిభావః ॥ ౨౩ ॥

రాజ్యశ్రీయో వాసకసజ్జికాసమాధిమాహాస్వతేజసేతి॥ గతార్థమేతత్.
౨౪ ॥ కహమితి ॥ నిరోధనలక్షణే భగ్నస్యేత్యుక్తం తత్కారణమాతోపల
క్షణమితి ద్రష్టవ్యం ॥ ౨౫ ॥ సావజ్ఞమితి॥ సమరమేవాపదానమద్భుతక
ర్మ - తేనారాధితస్వామినః ప్రసాదితేశ్వరాః । వజ్రలక్షణే ప్రత్యక్షగ్ర

నాకాధికం దృష్ట్వా పత్యౌ ప్రణయవిస్రంభం। శ్రోణీలక్ష్మీశ్చ క
థం విలంబితం సహాసు యువరాజే॥ ౨౩॥ మంత్రిణః ॥ ఇత్థమే
వ॥ స్వతేజసా పరిష్కృత్య ప్రధానాగారముత్సుకా । ప్రతీక్ష
తే స్య రాజ్యశ్రీర్యువరాజసమాగమం॥ ఏషు మంత్రిణాం పరిజన
స్య చ వాక్యైర్బీజానురాగప్రకాశనాత్ప్రగమః॥ ౨౪॥ పరి ॥
కహం అదరిఓ ఖు ఏసో మహాసఓ దిసావిజఅజంతో ప॥ ఛా॥ కథ
మంతరితః ఖల్వేష మహోత్సవో దిగ్విజయయాత్రయా॥ ఏ
తద్దిగంతయాత్రయా ప్రకృతకార్యవిలంబనాన్నిరోధః॥ ౨౫॥
మంత్రిణః॥ సావజ్ఞం కథం చిరయంత్యంధ్రచమూపతయః॥ అథ
వా కిం తైః॥ వయమపి న కేవలం మంత్రశస్త్రాః కింతు బహుశః స
మరాపదానారాధితస్వామిన ఏవ ॥ ఏతన్నిష్ఠురవచనరూపం
వజ్రం॥ ౨౬ ॥ ప్రవిశ్య దౌవారికః ॥ జేదు జేదు జువరాఓ ఏదే
ఖు చమూవఇణో పడిహారభూమిం ఆఅంబి సంజీకిఅచఉరంగ
బళా వట్టంతి ॥ ఛా ॥ జయతు జయతు యువరాజః ఏతే ఖలు చ
మూపతయః॥ ప్రతీహారభూమిం ఆగే సజ్జీకృతచతురంగబలావ
ర్తంతే॥ ౨౭॥ మం ॥ అచిరం భోః ప్రవేశయ॥ దౌవా ॥ తథేతి ని
ష్క్రమ్య సేనాధిపతిభిస్సహ పునః ప్రవిష్టః॥ ౨౮॥ సేనాప॥ య
థోచితం ప్రణమ్య । స్వామిన్ కాకతీయకులతిలక సర్వతోము

హీనం కేవలస్యాప్యుపలక్షణమిత్యాశయేనాహ, ఏతన్నిష్ఠురేతి॥ ౨౬॥ ద్వా
రేనియుక్తో దౌవారికో వేత్రధరః- తత్రనియుక్త ఇతిఠక్ - ద్వారాదీనాం
చేత్యైజాగమః ॥ ౨౬॥-౨౮॥ స్వామిన్నితి ॥ సర్వతోముఖాటోపాస్సర్వ
తోదిక్సంభ్రమావాహిన్యస్సేనాః- శౌర్యోపనస్వంతమితిరూపకబలాదుదక

సంభ్రమవత్యానస్య శ్చేతిలభ్యతే- అనుగ్రహయాళునాఅనుగ్రహీత్రా
కటాక్షేణఅనుగ్రహదృష్ట్యేత్యర్థః - గ్రహూగ్రహణఇత్యస్మాద్ధాతోర
దంతాచ్చురాదిణిచి-స్పృహిగృహీత్యాదినాఆళుచ్ప్రత్యయః- అతోలో
పస్యస్థానివత్త్వాన్నలఘూపధగుణః॥ ౨౯॥రాజపుత్రేతి॥ పరిపంధిప్రమా
థిన్యశ్శత్రుఘాతిన్యః - వరూథిన్యస్సేనాః - ప్రస్తూయతామితిప్రస్థానా
రంభఏవ నాసీరైస్సామంతనగరాణ్యాక్రమ్యంతఇతి సేనాబాహుళ్యం
సూచ్యతే॥ ౩౦॥ యథేతి॥ గంధోపలక్షితోగజోగంధగజః- యద్యపిగజశా
స్త్రైత్రైవర్ణికజాతిగజేషుగంధఉక్తఃతథాప్యాదిత్యాదత్ర క్షత్రియజా

ఖాటోపా వాహిన్యః శౌర్యోదన్వంతం భవంతమనుప్రాప్తా
ఏవతదనుగ్రహయాళునాకటాక్షేణనిరీక్ష్యంతాం॥ ఏతదనున
యవచనరూపంపర్యుపాసనం॥ ౨౯॥మంత్రిణః ॥ రాజపుత్ర
తర్హిసమారుహ్యతాంప్రతిపక్షనివారణో వారణః। ఆలో
క్యంతాంనిరంతరపరిపంథిప్రమాథిన్యోవరూథిన్యః। ప్రస్తూయ
తాంసేనాపతిపురస్సరాక్రాంత సకలసామంతనిజస్థానం ప్ర
స్థానం॥ ౩౦ ॥ ప్రతాప॥యథాభిరుచితమమాత్యేభ్యఇతిగం
ధగజాధిరోహణంనాటయతి॥ ౩౧॥మంత్రిణః॥ కరోదగ్రేణ
మహసావిష్వగాక్రమితుందిశః । ఆరోహతిగజంవీరరుద్రో
భాస్వానివోదయం ॥ ఏతత్ప్రకృతానుగుణ్యేనవిశేషసంబంధ

తిరుచ్యతే-తదుక్తం ॥ భద్రశ్రీహరితాళగుగ్గులుశిలాగంధోతిశూరోరణే
నానాశస్త్రనిపాతవేగసహనస్తస్సంజేరమఃక్షత్రియఇతి - అత్రశుభాశు
భగంధవిభాగస్తదభివ్యక్తిస్థానంచతత్రైవోక్తం - స్వేదద్వారములేషు
భాశుభకరంగంధంసుధీర్లక్షయేత్సవ్యో భూరుహలాజపాటలఘృతప్ర
ఖ్యః ప్రశస్తాహ్వయః । ఏతస్మాదపరోశుభోయమదితస్సత్వేనరూపేణ
యోయుక్తస్సోపిమతంగజస్సముచితఃకల్యాణఇత్యుచ్యతఇతి॥ ౩౧॥ కరే
తి॥ కరేణోదగ్రేణోర్ధ్వేనమహసాతేజసాభుజబలేనేత్యర్థః - అన్యత్ర క
రైః కిరణైః ఉదయంపూర్వపర్వతం। అత్రమంత్రిణాం వీరరుద్రంప్రతి
రాగప్రకాశవిశిష్టవచనాత్పుష్పంనామాంగమిత్యాహఏతదితి॥ ప్రకృతా

మగుణ్యేనబీజానురూప్యేణేత్యర్థః- పిశేషబంధోరాగవిశేషబంధఇత్యర్థః ॥ ౩౨॥ధావదితి ॥ పదాతీనాం సమూహాః పాదాతం - భిక్షాదిత్వాదణ్ ప్రత్యయః-నిస్సాణరాణో నిస్సాణధ్వనిః- రాణఇతి- యద్యపివశిరణ్యోరుప సంఖ్యానమితిఅబ్భావేఘఞ్ బాధితః-అతఏవో క్తమమరకోశే - రణః క్వణఇతి- తథాపి స్త్రావాదివత్ బాహుళకో ఘఞ్ ద్రష్టవ్యః- పటశబ్దాదవ్యక్తానుకరణాన్నిత్య వీప్సయోరితిద్విర్భావే సర్వ ప్రాతిపదికేభ్య ఇత్యాచారే క్విప్ కథంచిత్కల్పనీయః - తతో లటశ్చత్రాదేశః - పటదిత్యస్యైవామకరణత్వే పూర్వాపయవస్యతకారాభావశ్చింత్యః - కరటతటం గండస్థ

వచనంపుష్పం॥ సర్వేయువరాజహస్తినంపురస్కృత్యససం
బాధంకించిత్పరిక్రామంతి ॥ ౩౨ ॥ సేనాప॥ సోత్సాహప్రణా
మం। స్వామిన్నితో దీయతాందృష్టిః ॥ ధావత్పాదాతపాదా
హతిదళితమహీరంధ్రనీరంధ్రనిర్యద్ధూళీజాలాంబుదాంతర్వి
లసదసిలతావిద్యుదుద్దామదీప్తాః। ఉద్యన్నిస్సాణరాణ స్తనిత
పటపటద్దిక్తటాః ప్రారభంతే ప్రావృళ్లక్ష్మీం ధ్వజిన్యః కరిక
రటతటస్యందిదానాంబుధారాః॥ ౩౩॥ అన్యతోనిరూప్య ॥ బలే
చలతి సంభ్రమం ప్రతిభయే విజేతుం దిశః పురందరహరిజ్జయ
వ్యవసితాస్సహోద్యోద్ధతాః। చలంతిచిరమత్సరాశ్శిఖరిణోయ
థాదంతినో భరావనమదున్నమ ద్భుజగరాజఫణాః ॥

లం॥ ౩౩॥ సేనాంగేషుమతంగజసన్నాహమాహ- బలఇతి॥ చిరమత్సరాః పక్షచ్ఛేదాత్ప్రభృతిప్రరూఢవైరాః - అతఏవపురందరహరిజ్జయవ్యవసితాః ప్రాచీవిజయోద్యుక్తా ఇత్యర్థః ॥ ఇయంతంకాలంతూష్ణీంస్థిత్వేదానీం వైరనిర్యాతనే హేతుమాహ సహోద్యోద్ధతా ఇతి ॥ యథాకస్యచిద్వస్తునో భారాక్రాంతః కశ్చనభాగోనమతి భాగాంతరంతూన్నమతి - తద్వద్దంతిభారాక్రాంతభూతలద్వారా భుజగరాజస్య కేషాంచిత్ఫణానా మవనమనమితరేషామున్నమనం ద్రష్టవ్యం-ఫకారనమత్రసంకోచః- ఫకారనీచైర్గత్యాన్నిర్గస్యార్థాత్తోర్లటశ్శత్రాదేశః- అత్రయథాశబ్దమాహాత్మ్య

ద్వయ్యప్యుపమా ప్రతీయతే - తథాప్యుపమానభూతానాం విశిష్టశిఖరిణా
ముపమేయ దంతరూపతయాభ్యూహ నాదుత్ప్రేక్షాయాం పర్యవస్యతీ
త్యుపమోపక్రమోత్ప్రేక్షేయం॥ ౩౪॥ పత్తిసంపత్తిమాహ ఉద్యదితి ॥ తో
మరా దండవిశేషాః తైర్డామరా భయంకరాః - కౌక్షేయకాః ఖడ్గాః - కు
లకుక్షీత్యాది నాఢకఞ్ ప్రత్యయః - సైన్యైరోద్గీర్ణముసుంఢయః స్వైచ్ఛా
ద్యుతదారుమయాయుధవిశేషాః - కర్మణే ప్రభవతీతి కార్ముకం ధనుస్తద్వి
శేషో వా - గదాః ప్రసిద్ధాః - ప్రాసాః కుంతాపరపర్యాయాః క్షేపణీయా
ఆయుధవిశేషాః - తదుక్తం వృత్తికారేణ అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయా
మిత్యత్ర ప్రాస్యత ఇతి ప్రాస ఇతి - రౌద్రప్రకారాః రౌద్రభేదాః -

౩౪॥ పరిజనః॥ విలోక్య - సాశ్చర్యం । మహంతో క్ఖు పసోంతిలింగసు
హడాణఉంసాహో ॥ ఛా ॥ మహాన్ ఖల్వేష త్రిలింగసుభ
టానాముత్సాహః । సంస్కృతమాశ్రిత్య ॥ ఉద్యత్తోమర
డామరాః ప్రతిపక్షప్రక్షిప్తకౌక్షేయకాస్సైన్యైరోద్గీర్ణము
సుంఢయః పటుతరాకృష్టధ్వనత్కార్ముకాః । భ్రామ్యద్భీమ
గదాస్సగ్రప్రహారత్ప్రాసాస్స్ఫురత్పట్టసాః ఖేలంత్యంధ్ర
చమూభటాః సవపుషో రౌద్రప్రకారా ఇవ॥ ౩౫॥ మంత్రిణః ॥
అహో తురంగతరంగా త్రిలింగాధిపతేః ॥ ఉత్క్షిప్తోత్క్షి

తోమరాదీనామభిధానం వైజయంత్యాం ॥ తోమరో స్త్రీ లోహముశలదం
డః కాసూశ్చ సర్వలా (ముశలం ద్విఫలపత్రాగ్ర) ముసుంఢీస్యాద్దారుమ
యీ వృత్తాయః కీలసంచితా । కార్ముకం తు చతుర్హస్తం॥ పట్టసో లోహ
దండో యస్తీక్ష్ణధారః క్షురోపమ ఇతి॥ ౩౫॥ తురంగానాముగ్రమాహ ఉత్క్షి
ప్త్యేతి॥ పశ్చిమపాదాభ్యాం భువిస్థిత్వా ముహురగ్రపాదోత్క్షేపణ మశ్వా
నాం పురుషాఖ్యస్థానభేదః - తదుక్తం ॥ ముహుః పశ్చిమపాదాభ్యాం భువిస్థి
త్వాగ్రపాదయోః। ఊర్ధ్వం ప్రేరణయా స్థానమశ్వానాం పురుషః స్మృత
ఇతి - అత్ర పూర్వపాదోత్క్షేపణస్య సూర్యాశ్వశిరస్తాడనఫలకత్వముత్ప్రే
క్ష్యతే ఉత్క్షిప్త్యేతి॥ నిత్యవీప్సవోరారిదిగ్భవః - పశ్చాద్భవా పాశ్చా

త్యా-దక్షిణాపశ్చాత్పురస్త్యక్ - సంరబ్ధా సంరంభవిషయీభూతా ఆస
తీసున్నేత్యసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః - తాంధరణీమవష్టభ్యా
లంబ్యతత్రస్థిత్వేత్యర్థః - సహేలక్రమణేనవినోదగత్యాపరిణమంతః ప్ర
యత్నంవినాప్రవర్తమానాఇత్యర్థః - ధారానామాస్కందితాదయోగ
తిభేదాఃపంచ - తదుక్తంవైజయంత్యాం - అశ్వానాంతుగతిర్ధారాభి
న్నాసాచపంచధేతి । ఆస్కందితంధౌరితకంరేచితంవల్గితంప్లుతం। గత
యోమూఃపంచధారాఇత్యమరశ్చ - ఏతాసామేవాశ్వశాస్త్రసంజ్ఞాం
తరేణోక్తానాంప్రత్యేకంత్రైవిధ్యేపంచదశవిధత్వం- తదుక్తం- గతిఃపు

వ్యపోఢా రవితురగశిరస్తాడనాయేవ పూర్వాపాశ్చాత్త్యా
భ్యాంపదాభ్యామపిధరణిమవష్టభ్యసంరబ్ధమన్యాం । వా
తైర్వ్యాధూయమానైఃప్రతినృపతిహయోత్సాహముస్మా
ర్జయంతః క్రామంత్యశ్వాస్సహేలక్రమణ పరిణమత్పంచ
ధారాప్రపంచాః॥ ౩౬॥మంత్రి॥విలోక్య ॥ అహోవిదళిత
పరబలమనోరథానాంరథానాం-సంభ్రమః ॥ తథాహి ॥ ర
థాస్సరభసంభ్రమన్నిబిడహేమనేమిక్షతక్షమాతల సము
చ్ఛలద్బహుళధూళిజాలాంబుదైః। తిరోహితసూయయా
సపదిభాసవీయంరథం విధాయముఖరీభవంత్యక్షభృతాక్షధూ
ర్నిస్స్వనాః॥ ౩౭ ॥ప్రతాప॥సర్వతోవలోక్యసప్రమోదం।

లాచతుష్కంచతద్వన్మధ్యజవాపరా । పూర్ణవేగాతథాచాన్యాపంచధా
రాఃప్రకీర్తితాః। ఏకైకాత్రివిధాధారాహయశిక్షావిధౌమతా । లక్ష్మీ
వధ్యాత ధాదీర్ఘ్యాజ్ఞాత్త్వేత్యాయోజయేత్క్రమాదితి - తదేతన్మనసినిధా
యాహ పంచధారాప్రపంచాఇతి ॥ ౩౬ ॥ లోకేకశ్చిద్వీగభటఃప్రతిభ
టమభిభూయగర్జతితత్సమాధిమత్ర భానురథాభిభావినాం వీరరుద్రరథా
నామాహ రథాఇతి॥ అసూయయాస్పర్ధయేత్యర్థః -. అక్షాణాంచక్రా
ధారకాష్ఠానాం ధురో(గా)ణిఅక్షధురః అక్షుంరథాంగఆధారఇతివైజ
యంతీ-అనక్షఇతి నిషేధాదృక్పూరిత్యాదినాన సమాసాంతః - నిభృతో
నిశ్చలోనభవతీత్య నిభృతోఽత్యప్రవృత్తఇత్యర్థః - తథాభూతోక్షధ్వా

ర్నిస్స్వనో యేషాం తేతథోక్తాః॥ ౩౭॥ బృంహమాణేతి ॥ బృంహమాణా
బృంహణశీలాః - తాచ్ఛీల్యే చానశ్ ప్రత్యయః-నతుశానచ్ - బృహిశబ్ద
ఇత్యస్య ధాతోః పరస్మైపదిత్వాత్ - అతఏవ భట్టమల్లః - హేషతే హ్రే
షతే శ్వానాం హస్తినాం బృంహతీతి చేతి - సంక్రీడత్స్యందనాః కూజద్ర
థాః - క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యత్ర సమో కూజన ఇతి నియమాత్పరస్మైప
దం-అతఏవోక్తం తేనైవ- ఉత్సర్జతి సంక్రీడత్యేతౌ శకటకూజన ఇతి - క్ష్వే
డంతే సింహనాదం కుర్వంతీతి క్ష్వేడాః ఇతి క్ష్విదా స్నేహన మోచనయో

కథం సమగ్రసాధనాని సైన్యాని ॥ బృంహమాణగజాకీర్ణా
హ్రేషమాణహయాకులాః । సంక్రీడత్స్యందనాః క్ష్వేడ
త్సుభటాస్సైన్యసంపదః॥ ౩౮ ॥ మంత్రి॥ యువరాజాలోక
నాముద్వేలసైన్యసాగరో వర్తతే ॥ అభ్యాపతంతీరభితో మ
హీభృద్వాహినీర్బహూః । కాకతీయకులాంభోధిరేష సైన్య
రంగ్రసిష్యతే॥ ౩౯॥ సేనాపతయః ॥ యదాదిశంత్యమాత్యా
ఇతి। సప్రణామం । విజయయాత్రాకుతూహలినో ధ్వజిన్య
స్సాంప్రతం యువరాజస్యాజ్ఞాం ప్రతిపాలయంతి ॥ ౪౦ ॥
ప్రతాప॥ సప్రసాధమమాత్యానాలోకయతి॥ ౪౧ ॥ మంత్రి
ణః॥ సోత్సాహం ప్రతిష్ఠంతాం ప్రాచీం ప్రతి సైన్యాని॥ ౪౨ ॥
సేనాప॥ యథాదిశంత్యమాత్యా ఇతి ప్రస్థాననాటితకేన సమం
తాదవలోక్య-సహర్షాతిశయం ॥ పవనేనానుకూలేన ప్రసా

రిత్యస్మాద్ధాతోః పచాద్యచ్-పృషోదరాదిత్వాద్దకారస్య డకారః - కవిక
ల్పద్రుమకారస్తు- డాంతఏవాయంధాతురిత్యాహ - ధాతూనామనేకా
ర్థత్వాదుక్తార్థలాభః - అతఏవ క్ష్వేడాతు సింహనాదస్స్యాదిత్యమరః -
క్ష్వేడదితి క్వాచిత్కశ్శ్నత్రంతపాఠోస్య ధాతోరనుదాత్తేత్త్వాదుపేక్షణీ
యః॥ ౩౮ ॥ అభ్యాపతంతీరితి॥ మహీభృద్వాహినీః శత్రుభూపాలసేనాః-
అన్యత్ర పర్వతప్రభవా నదీః - తదుక్తం మానసోల్లాసే - వ్రజేదబ్ధిరివా
క్షోభ్యానిగరన్సరిద్వాహినీః । శూరాణాం సింహనాదైశ్చ హేషారావైశ్చ
వాజినాం । మహారథమహాధ్వానైర్మాతంగఘనగర్జితైరితి॥ ౩౯ ॥

౪౨ ॥ సుత్రాణ్ణఇంద్రస్యేమాంసౌత్రామణీందిశంప్రాచీం - సుశకు
నంశుభనిమిత్తం ॥ శకునంతుశుభాశంసినిమిత్తేశకునఃఖగఇతివిశ్వః - అ
నుకూలవాయోశ్శుభనిమిత్తత్వంచతత్రైవ । దక్షిణాక్షిపరిస్పందాద్దక్షి
ణస్యభుజస్యచ । మనసశ్చప్రసాదేనస్యానుకూలానిలేనచ । ఏవంనిమిత్తై
ర్నిశ్చిత్యవిజయంభూపతిర్వ్రజేదితి । ఉపన్యాసాఖ్యమంగంలక్ష్యేయో
జయతి॥ఏషఇతి ॥ ఉపన్యాసలక్షణేపిప్రకృతానుగుణ్యేనేత్యేతదనుషజ్య
తఇత్యాశయేనాహ-ప్రస్థానానుగుణేతి ॥ బీజోపయోగిత్వాత్ప్రస్థానస్య
ప్రకృతత్వం - తదనుగుణస్యశకునస్యానురాగహేతుభూతస్య కథనాదు
పన్యాసఇత్యర్థః॥౪౩ ॥ విప్రవిశేషప్రవేశంసూచయతి కథమితి॥ ౪౪ ॥

రితపటాంచలాః । ఉద్యంజంతఇవాక్రష్టుంధ్వజాస్సౌత్రా
మణీందిశం ॥ సర్వేసుశకునమభినందంతి॥ ఏషప్రస్థానానుగు
ణశకునగుణకథనాదుపన్యాసః॥ ౪౩॥ ప్రతాప॥పురోవలోక్య
కథంకరాభ్యాముత్క్షిప్త సాక్షతకనకపాత్రస్సమాగతఏషవి
ప్రవరః॥ ౪౪॥ ప్రవిశ్య విప్రః ॥ సవినయమగ్రతస్థిత్వా
ప్రాధ్వందక్షిణభుజముద్యమ్య విజయతాం విజయతాంవీరరు
ద్రః । రాజపుత్రస్స్వయంభూదేవమహోత్సవాద్యనంతరం
మహీసురవరాశీర్వాదవాసితాః కాకతీయమహారాజేనప్రే

సవినయమితి ॥ ప్రాధ్వమాశీర్వాదానుకూల్యేనోద్యమ్య । అనుకూ
ల్యార్థకం ప్రాధ్వమిత్యమరః - మకారాంతమవ్యయంచైతత్ - నను
యాత్రాయాం కనకపాత్రాదిమంగళద్రవ్యదర్శనం కార్యసిద్ధికరమ
స్తు కింత్వేకస్మిన్బ్రాహ్మణేదృష్టే కార్యహానిరితికిం వదంత్యాః కాగతిరి
తిచేన్నైషదోషః - తస్యాఃకృపణబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ విశిష్టబ్రా
హ్మణదర్శనేమహాఫలస్మరణాత్ - ఇదమపితత్రైవోక్తం॥ పూర్ణకుంభ
తథాదర్శేదధ్నిమద్యేతథామిషే । మీనేశంఖధ్వజేఛత్రేచామరేచారు
యోషితి।చాషేమృగేభరద్వాజేఫలపుష్పేషుతేషుచ । వృషభేసమదే
నాగేసితవాహేద్విజోత్తమే । సువర్ణేదివ్యరత్నేచవీణాయాంపటహేపి
చ।బడేచైకపశౌదృష్టేయాత్రాభవతిసిద్ధిదేతి॥వసంతరాజీయేప్యుక్తం॥

ధృతాతపత్రశ్శుభశుక్లనాసాఃపుష్పార్చితశ్చందనచర్చితాంగః । విప్రశ్శిఖావాన్యుతభోజనశ్చ దదాతిదృష్టఃపథిసర్వసిద్ధిమితి - మహోత్సవాదిత్యతాదిశబ్దేనదేవ్యాది దానంగృహ్యతే - తదుక్తంమానసోల్లాసే ॥ తతఃకృత్వామహాపూజాముద్దిశ్యకులదేవతాం । ధేనుంభూమింహిరణ్యంచవిప్రేభ్యోవిధినార్పయేత్ । తదాశిషస్సమాదాయనీరాజితహయద్విపఇతి॥ ౪౫॥ అమూలాదితి॥ సంపూర్ణస్స్వయంభూప్రసాదఇత్యర్థః- పౌరాణామాకాంక్షితానిమనోరథాః- నపుంసకేభావేక్తః - జయోత్తరా

ణితాఃఖల్విమేమంగళాక్షతాః॥ ౪౫ ॥ ప్రతాప ॥ సప్రణామాదరంగృహీత్వాతాన్ద్విజోత్తమాంగే గజమూర్ధనిచనిధాయ ॥ అమూలాత్ఫలితాప్రసత్తిలతికాపత్యుస్స్వయంభూప్రభోఃరాజ్ఞాక్షత్రియవంశాలి మండనమణేస్తాతస్యసానుగ్రహః ॥ విప్రాశీర్వచనానిమంత్రసురభిణ్యాకాంక్షితాన్యన్వహం పౌరాణాంచజయోత్తరాణి తదమూరీషజ్జయాస్సమృద్ధిశః ॥ ఏషబ్రాహ్మణక్షత్రియాదివర్ణకీర్తనాద్వర్ణసంహారః॥ ౪౬ ॥ మంత్రిణః॥ రాజపుత్రస్వభావనిరర్గళశౌర్యస్యతవభుజార్గళయోరోజాయితస్యకియతీభూతలవిజయవిడంబనా ॥ ౪౭ ॥ పరి ॥ ఏఅఅశంభీపాణింగహణసమఅదింణావిఅమంగళంఖదాజువరాఅంసంసీసేదీసది ॥ ఛా ॥ విజయలక్ష్మీపాణిగ్రహణసమయదత్తాఇవ మంగళాక్షతా యువరాజస్యశీర్షేదృ

ణిజయప్రధానాని - తత్తస్మాదమూర్ధ్వతస్సర్వదిశః ఈషజ్జయాఃసులభజయాఇత్యర్థః- ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః- దిగ్విజయేదేవతాప్రసాదాదికంబృహతీఫలభంజనేచహోపలప్రయోగమనుకరోతీతిభావః- అంగంయోజయతిఏపదఇతి॥ ౪౬॥ రాజపుత్రస్యేతి॥ ఓజశ్శబ్దోవృత్తివిషయేతద్వతివర్తతఇతిపదమంజరీకారః - అతస్తద్వతస్సింహశార్దూలాదేరివాచరితంఓజాయితంబలమిత్యర్థః - కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతిక్యఙంతాద్భావేక్తః - ఓజసోప్సరసోర్నిత్యమితి నిత్యస్సలోపః ॥ ౪౭ ॥

౫౧ ॥ స్వస్తీతి ॥ విజయాయేతి క్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ - రాజపుత్రా
యేతి స్వస్తియోగే॥ ౫౨॥ సప్రశ్రయమితి॥ ప్రతిష్ఠామహా ఇతి - సమవ
ప్రవిభ్యస్స్థ ఇత్యాత్మనేపదం॥ ఇతి నాటకప్రకరణే-ద్వితీయోఙ్కః॥ ***
తత ఇతి ॥ జంఘయా చరత ఇతి జాంఘికౌ వార్తాహరౌ ॥ అఙ్కాస్యం

శ్యంతె ॥ ౪౮ ॥ విప్రః ॥ రాజపుత్రత్తద్దిగ్విజయ వార్తా
హారిణః పురుషానాతిచిరాదేవ ప్రేషణీయా ఇతి మహారాజ
స్యాజ్ఞా ॥ ౪౯ ॥ ప్రతాప॥ శిరసికృతస్తాతస్య నియోగః। అ
మాత్యాన్ప్రతి। కతిచన యూయం కాకతీశ్వర సేనాగ్రణ్యః వర్త
ధ్వం। కతిపయే విజయయాత్రాపరాః ప్రవర్తధ్వం ॥ ౫౦ ॥ అ
మాత్యాః- సప్రణామం। యదాజ్ఞాపయతి యువరాజః॥ ౫౧ ॥
విప్రః॥ స్వస్తి విజయాయ శివాః పంథానస్సంతు రాజపుత్రా
య॥ ౫౨॥ ప్రతాప॥ సప్రశ్రయం। భగవన్ననుజానీహి। వయ
మితః ప్రతిష్ఠామహా ఇతి యథోచితం పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతాస్స
ర్వే॥ ౫౩ ॥ ఇతి నాటకప్రకరణే విజయయాత్రావిలాసో నా
మ ద్వితీయోఙ్కః॥ ... ... *

తతః ప్రవిశతో లేఖహస్తౌ జాంఘికౌ । ఏతత్పూర్వాంకాం
తపాత్రేణాపి ప్రవిష్టనిర్దిష్టయోః పాత్రయోరుత్తరాంకే ప్రవే
శాదంకాస్యం ॥ ప్రథమః ॥ సానుసంధానాశ్చర్యం - అ
హో ప్రతాపరుద్రస్య మహిమానుభావః - యస్య విజయ
యాత్రా సంభ్రమేణైవ వ్యాకులీకృతాని ద్వయానామపి
భూభృతాం కటకాని॥ ౧ ॥ ద్వితీయః॥ వయస్య కిముచ్యతే॥ కా
కతీయప్రదీపోయమంశశ్చాతుర్భుజస్స్వయం। యద్వజ్రకవ
చాయంతె ప్రసాదాశ్చ స్వయంభువః ॥ ఏష స్వయంభూదే

వో జయతి ఏతదితి ॥ మహిమానుభావో మహిమాతిశయః ॥ ద్వయా
నాం పర్వతానాం రాజ్ఞాం చ- కటకాని పర్వతనితంబప్రదేశాః రాజధా
న్యశ్చ-కటకం వలయే సానౌ రాజధానీనితంబయోరితి విశ్వః॥ ౧ ॥ కాకతీ
యేతి॥ చాతుర్భుజో వైష్ణవః - వజ్రకవచాయంతే వజ్రకవచవదాచరంతి-

కర్తుః క్యజ్ సలోపశ్చేతి క్యజ్ ప్రత్యయః - జిత్వాదాత్మనేపదం ॥ గర్భసం
ధిం యోజయతి ఏష ఇతి॥ బీజస్యేతి - ప్రతిముఖసంధౌ లక్ష్యాలక్ష్యతయా
దృష్టనష్టస్యేతి శేషః ఏతచ్చాన్వేషణాదిత్యనేన లభ్యతే॥ ౧ ॥ వైతాళిక
భోగావళీప్రముఖా ఉక్తలక్షణాః- పాఠయంతీతి ప్రతిదిశం ప్రతిధ్వనిరుత్ప
ద్యత ఇత్యర్థః॥ ౩॥ అపవార్యేతి రహస్యకథనార్థమితి భావః - సమ్యగితి ॥
మాగధలక్షణముక్తం ॥ రాజ్ఞః పురజనస్యాపి మంగళాచారశంసినః । మా
న్యే మాగధికాగీతైర్మాగధా ఇత్యుదీరితా ఇతి । ప్రభుతైవ రహస్యం గూ
ఢం వస్తు మాగధవేషతిరోహితత్వాత్తేషామితి భావః - ధ్వజచక్రగ్రహ

వప్రప్రాసాదరూపస్య బీజస్యాన్వేషణాద్గర్భసంధిః॥ ౧॥ ప్రథమః॥
అర్ధశ్లోకమభినీయ పురోవలోక్య । ప్రాప్తేయమంధ్రనగరీ
కించిత్ప్రవేశనాటితకేన - సమంతతో నిరూప్య। అహో నిరతి
శయమహోదార్యం రుద్రనరేశ్వరస్య। యదేతే వైతాళికాస్సర్వ
తో భోగావళీప్రముఖాంశ్చాటుప్రబంధానుచ్చైః పఠంతః స్వ
భావరమణీయాః ప్రతిరవేణ పాఠయంతీవ కకుభః ॥ ౩ ॥ ద్వితీ
యః॥ సమ్యఙ్నిర్వర్ణ్య సప్రత్యభిజ్ఞాశ్చర్యమపవార్య। సఖి ప
శ్య పశ్య ॥ సమ్యఙ్మాగధవేషధారణతిరోభూతా అపిత్వమీ భుజః
సూచ్యంతే ప్రభుతారహస్యపిశునై రాపిమాత్రైర్లక్షణైః ।
హస్తాగ్రైర్ధ్వజచక్రలాంఛితతలైర్వక్షస్థలైర్విస్తృతైః

ణం రాజ్యసూచకరేఖోపలక్షణార్థం-తదుక్తం వరాహసంహితాయాం -
చక్రాబ్జపరశుతోరణశక్తిధనుఃకుంభసన్నిభా రేఖాః । కుర్వంతి చ మహానా
ధం మకరధ్వజసన్నిభా మహీపాలమితి - వక్షోవిస్తారఫలమపి తత్రైవ ॥
ఉరోలలాటం వదనం చ పుంసాం విస్తీర్ణమేవం త్రితయం ప్రశస్తమితి । వృ
త్తైః జంఘాదావితి శేషః - వృత్తజంఘో భవేద్భూపో వృత్తలింగో భవేద్ధని
తి వచనాత్ - అనీచైరున్నతైః వక్షః ప్రభృతిషు దీర్ఘైర్బాహుప్రభృ
తిషు- తదపి తత్రైవోక్తం- వక్షోఽథ కక్షా నఖనాసికాస్యం కృకాటికా చేతి
షడున్నతాని ॥ హనులోచనబాహునాసికం స్తనయోరంతరమత్ర పంచ
మం। అతిదీర్ఘమిదం తు పంచకం న భవత్యేవ నృణామభూభృతామితి - అత

ఏవామనుష్యమాత్రసులభైః భూపతివ్యతిరిక్తమర్త్యైరిత్యర్థః ॥ ౪ ॥ సూచితమర్థం ద్రఢయతి నూనమితి ॥ అస్యా అపి రీతేర్ద్వాస్యావాంతరభేదత్వాదితి భావః-యదాహుః ॥ పద్యమంగులివిచ్ఛేద ఉరోవిన్యస్తహస్తకం ।
తన్నామకరణం చేతి దాస్యమేతచ్చతుష్టయమితి-శిష్టం స్పష్టం ॥౫॥ ౬॥ ప్రి

శాక్తైరమనుష్యమాత్రసులభైర్వ్యక్తైరసీమైరపి ॥ ౪ ॥ ప్రథమః ॥ నూనమేతే ప్రతాపరుద్ర సమరపరాఙ్ముఖావక్షుస్థ్నలవిరచిత వరాహలక్ష్మాణః ప్రాణత్రాణార్థమనయా రీత్యా కాకతీయ మహారాజం ప్రసాదయితుమధ్యవస్యంతీతి తర్కయామి ॥ ఏతత్ప్రస్తుతోపయోగి ప్రతిరాజభద్రాచరణాదభూతాహరణం ॥ జాంఘికేన పునస్తైస్తైర్గతుకైర్నరేశ్వరాభ్యూహానాదనుమానం చ ॥ ౫ ॥ ద్వితీయః ॥ అహో విజయయాత్రాశ్రవణకుతూహలితా పౌరాణాం । యదావామనుసరంతి పునఃపునః ప్రశ్నమాలయా తత్సఖ ప్రకాశ్యతాం ప్రతాపరుద్రభుజయోర్విజయోదాహరణం ॥ ౬ ॥ ప్రథమః ॥ కించిదుచ్చైః భోభోః శ్రూయతాం కాకతీయకులశ్లాఘాకామధేనుః ప్రియోదంతః ॥ జైత్రా కాకతి వీరరుద్రవిభునా సర్వా దిశో నిర్జితాః క్ష్మాపాలాః కరదీకృతాః కృతమిదం నిర్వైరముర్వీతలం । యస్యోద్యద్ధ్వజవైభవం సరభసారోహద్విపత్కామినీసంజీరధ్వనిపూర్ణకందరముఖైర్వ్యాఖ్యాయతే పర్వతైః ॥ ఏష తత్త్వానుకీర్తనరూపో మార్గః ॥ ౭ ॥ ద్వితీయః ॥ సఖే నూనమేషు దివసేషు కాకతీయమహారాజో నిరంతరం పురస్కృతపురోధఃప్రవరామాత్యవృద్ధో యువరాజవిజయమాశంసమానో గమయతి వాసరాణి ॥ ౮ ॥ ప్రథమః ॥ ఉచితమాచింతితం వయస్యేన ॥

యోదంతః ప్రియవార్తా ॥ జైత్రేతి ॥ కరదీకృతాః బలిప్రదాః కృతాః - అభూతతద్భావే చ్విప్రత్యయేన ఇయంతం కాలమజయ్యా అపి జితా ఇతి లభ్యతే- నిర్వైరం ప్రతివీరరహితం - యే కరం న ప్రయచ్ఛంతి తే ప్రాణైరేవ వియోజితా ఇత్యర్థః ॥ తతః కింజాతమత ఆహ యస్యేతి ॥ వ్యాకుర్వతే

వ్యాచష్టే॥ ౯॥౧౦॥ అప్రియాణిప్రియాణిక్రియంతేఏభిరితిప్రియంక
రాణి-అథ్యసుభగేత్యాదినా ఖ్యుణ్ ప్రత్యయో ముమాగమః - కాకతీయవృ
షా కాకతీంద్రః॥౧౧॥౧౨॥ భవతాఖలుపిత్ర్యమాణీతి - కారణగుణానాంకా

౯॥ ద్వితీయః॥ పురోఽవలోక్య సహర్షం। కథమస్మదీయం వ
చనమాకర్ణ్య సానందం మహారాజాయ నివేదయితుం మహామాత్యపు
త్రస్సహర్షసంభ్రమం రాజకులాభ్యంతరం ప్రవిశతి తదా
వామపి ప్రతీహారభూమిమధ్యాస్య కాకతీశ్వరావసరం ప్రతి
పాలయిష్యావ ఇతి పరిక్రాంతౌ॥ ఏతద్వితర్కప్రతిపాదనా
ద్రూపం॥౧౦॥ తతః ప్రవిశత్యమాత్యపుత్రః॥ అమాత్యపుత్రః॥
సప్రమోదం॥ అహో మమ ధన్యతా - యదీదృశానాం మ
హోత్సవానాం నివేదయితాస్మి సంవృత్తః। యన్మయా వి
జ్ఞాపితైః శ్రవణప్రియంకరైర్వార్తామృతైస్స్వస్వామినా
తృప్తాదపిస్వయంభూదేవప్రసాదాత్ప్రమోదయిష్యతే
కాకతీయవృషా॥ ఏషోత్కర్షవచనరూపో దాహృతిః॥ పురోఽవలో
క్య। కథమయం మహారాజః పురోహితైరమాత్యైరన్యేన పరిజ
నేన చ పరివృతో మహాస్థానమండపమధితిష్ఠతి। తదహముపసర్పా
మీతి పరిక్రామతి॥ ౧౧॥ తతః ప్రవిశతి యథానిర్దిష్టో రాజా మం
త్రిణః పురోధసశ్చ॥ రాజా॥ సవిమర్శాశ్చర్యమమాత్యాన్ప్ర
తి। అహో శైశవేప్యుచితకారిత్వం వత్సస్య వీరరుద్రస్య।
యదస్మదనురోధార్థమిమానమాత్యాన్నివర్త్య స్వయమేవ
జిగీషుః ప్రస్థితః॥౧౨॥ మంత్రిణః॥ సబహుమానం। మహారా
జ భవతా ఖలు పిత్ర్యమాణ్ కుమారః॥ ౧౩॥ పురోధసః॥ విజయ
ప్రస్థానాత్ప్రభృతి నక్తందివమున్మిషంతి కల్యాణాని। తద్విజి
తా ఏవ దిశో రాజపుత్రేణ॥ ౧౪॥ రాజా॥ భవతామాశిష

ర్యే సంక్రాంతిరుచితైవేతి భావః॥౧౩॥ నక్తంచదివాచనక్తందివం- అచ
తురేత్యాదినా సప్తమ్యర్థవృత్త్యో రవ్యయయోర్ద్వంద్వసమాసో నిపా
త్యతే-కల్యాణానిశుభనిమిత్తాని ఉన్మిషంత్యుద్భవంతి॥ ౧౪॥ ప్రముహూర్తే-

దుహతేః కర్మకర్తరి లఙ్ - సముహ్యతి యక్ప్రతిషేధః ॥౧౫॥ ౧౬॥ ప్రఘాణో బహిర్ద్వారప్రకోష్ఠకః - అగారైకదేశే ప్రఘణః ప్రఘాణశ్చ నిపాతి

ఏవ కాకతీయకులశ్రేయాంసి స్వయం ప్రదుహ్యతే ॥౧౫॥ పరి ॥

కాలఈఅకుళం సకింణుణ సపుణ్ణపుణ్ణేణ - జంసి అవఇణ్ణో భువణేంకభందో పఆవరుందో ॥ ఛా॥ కాకతీయకులస్య కిన్ను న సంపూర్ణం పుణ్యేన యస్మిన్నవతీర్ణో భువనైకభద్రః ప్రతాపరుద్రః ॥ ౧౬॥ రాజా॥ సౌత్సుక్యం। కథం చిరయతి వత్సస్య విజయయాత్రాశ్రవణమహోత్సవః॥ ౧౭॥ అమాత్యపుత్రః॥ సవినయసంభ్రమముపసృత్య సప్రణామం। దేవ మధ్యమలోకపాల యువరాజప్రేషితౌ విజయవార్తాహారిణౌ ప్రఘాణప్రాంగణమధివసతః । ఏష సంచింత్యమానార్థప్రాప్తిరూపః క్రమః॥౧౮॥ సర్వే సహర్షాతిశయం నిరూపయంతి ॥ మంత్రిణః॥ భద్ర శీఘ్రం ప్రవేశయ॥౧౯॥ అమాత్యపుత్రః ॥ యదాదిశంతి మహామంత్రిణ ఇతి నిష్క్రమ్య సహ తాభ్యాం పునః ప్రవిష్టః॥ ౨౦ ॥ పురుషౌ॥ ప్రణమంతావుపసృత్య। దేవ విశ్వైకవిజయినా పుత్రేణ వర్ధసే బాఢమప్రమేయమహిమా ప్రతాపరుద్రభుజస్థేమా । యస్మైచ్ఛర వేష్యతిశయితతరుణకాకతీయపరాక్రమస్తస్య విక్రమః ॥ ౨౧ ॥ రాజా ॥ సహర్షాతిశయమమాత్యానవలోక్య । మనోరథాభ్యామివ చింతితోపగతాభ్యాం మహార్ఘం పారితోషికం ప్రతిపాద్యతాం । ద్విగుణీకృతహర్షయోరనయోర్ముఖాద్వత్సస్య విజయలక్ష్మీపరిగ్రహవృత్తాంతశ్రవణమహోత్సవేన చరితార్థయామః శ్రోత్రవృత్తిం॥౨౨॥ మంత్రిణః ॥ యదాజ్ఞాపయతి దేవ ఇతి భౌరికముఖాత్తథా కుర్వంతి । ఏష సామదానాచరణరూపస్సంగ్ర

తః - తత్ప్రాంగణమధివసతః - ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి సకర్మకత్వం ॥ ౧౮॥
౨౨॥ భూరిసువర్ణం తత్ర నియుక్తో భౌరికః కనకాధ్యక్షః॥ ౨౩॥ ౨౪॥ నీరా

జనానాము శాన్తిసమృద్ధయేశరత్కాలకర్తవ్యశ్శాన్తికర్మవిశేషః-స
చగజప్రాధాన్యేనాశ్వప్రాధాన్యేనద్వివిధః- తదుక్తంశౌనకేన - నవ
మ్యామాశ్వయుజ్యాస్తేకార్తిక్యామథాపివా। హస్తినీరాజనంకుర్యా
ద్రాజాజనసమృద్ధయే ॥ అశ్వనీరాజనంకుర్యాదశ్వానాంహితకామ్య
యా। తద్వచ్చైవాశ్వయుజ్యాస్తేపూర్వపక్షేనృపోత్తమేతి - తత్రద్వితీ
యంప్రత్యాహ వాజినీరాజనేతి॥ వీతిహోత్రస్యహుతభుజః ॥ యా
త్రేతి॥మహోత్సవేషు - అహంప్రథమోహంప్రథమఇతియస్యాంక్రి

హాః ॥ ౨౩ ॥ పురుషః॥సప్రణామంగృహీత్వామూర్ధ్నినిధా
యమహారాజప్రసాదమభినందతః॥ ౨౪॥మంత్రిణః॥భద్రా
వితవత్యయువరాజవిజయవిఖ్యాతయః పరాక్రమపల్లవితామ
హారాజసదసఃకర్ణపూరీక్రియంతాం॥ ౨౫॥ పురుషః ॥ సావ
ధానమవధారయతుమహారాజః॥ ౨౬॥ ప్రథమః ॥ దేవదేవ
స్యప్రసాదేనవాజినీ రాజనాసమిధ్యమానస్యవీతిహోత్ర
స్యవిజయప్రదానేనద్విగుణితోదగ్రప్రతాపే ప్రతాపరుద్రె
ప్రతిష్ఠమానే ॥ యాత్రారంభమహోత్సవేహంప్రథమికాని
ర్యచ్ఛమూడంబరక్షుణ్ణక్షోణితలోత్థితేతి బహులేపాంసౌవి
యద్వ్యాపిని। జేతవ్యాస్సకలాదిశస్స్వవిభుతామంతఃపిధా
యాధికత్రాసాత్క్వాపి పలాయితాఇవదృశాంనైవాభవన్
గోచరాః॥ ౨౭॥ అనంతరంచ ॥ ఉద్వేలచ్చతురర్ణవీకలకలో
నాయంచమూడంబరోనేదందుందుభిగర్జితంత్రిపురజిత్కల్పాం

యాంయామసావహంప్రథమికా - మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః
స్వార్థైకప్రత్యయః - స్వవిభుతాంనిజవ్యాపకత్వంఅత్రానుపహితదిగ్గ
తంవిభుత్వంచఉపహితాస్వపిప్రాచ్యాదిషూపచర్యతే - అత్రసేనా
రజోవ్యాప్తినిమిత్తస్యదిశామదర్శనస్యభయనిమిత్తపలాయనహేతుక
త్వోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారః॥ ౨౭ ॥ ఉద్వేలదితి ॥ పరితోధాటీ
షు॥శత్రుదేశావమర్దాయసద్యస్సుభటఘోటకైః । విజిగీషోః ప్రవృత్తి
ర్యాసాధాటీతినిగద్యతఇత్యుక్తలక్షణాసు - ఆటోపపటీయసీషుసంరంభ

పటుతరాసు సర్వతోముఖసంభ్రమాస్విత్యర్థః-ఇతివిస్మితమిత్యన్వయః -
ఉద్వేలార్ణవకోలాహల కల్పాంతపటహ ప్రణాదకల్పయోశ్చమూసం
రంభదుందుభిగర్జిత యోరభూతపూర్వయోరనుభవా దద్భుతవ భూది
త్యర్థః-అథసైనికాభినివేశదర్శనానంతరం- దిగీశైరింద్రాదిభిరపి త్రస్తం
కిముతాన్యైరంతరాళవర్తిభిరితిభావః- ఉభయత్ర భావే క్తః॥ ౨౮॥౨౯॥
మఘోనఇంద్రస్యేమాంమాఘవనీందిశంప్రాచీం ॥ సైన్యరజసానూ
ర్యేతిరోహితేసత్యుత్ప్రేక్ష్యతే రథేనేతి ॥ మాంపరఽమయంవీరరుద్రో

తథకారఽరవః। ఇత్యాటోపపటీయసీష్వపరితో ధాటీషుభారా
నమచ్ఛేషాశేషఫణాసువిస్మితమథత్రస్తందిగీశైరపి॥ ౨౮ ॥
పురోధసః ॥ అహోయానిరంకుశమోజాయిత నుంధ్రచమూప
తీనాం ॥ ౨౯ ॥ ద్వితీయః॥ అథయువరాజాజ్ఞయాప్రథమం
మాఘవనీందిశం ప్రచలితానిసైన్యాని ॥ రథేనాభిముఖాయాం
తంవీరరుద్రో విలోక్యమాం । స్పృష్యతేనాయమిత్యరఽసైన్య
న్యరేణౌతిరోహితః ॥ ౩౦ ॥ మంత్రిణః। తతస్తతః॥ ౩౧॥ద్వితీ
యః ॥ అనంతరం సేనాగ్రైరేవపౌరస్త్యాఞ్జాత్రక్షత్రి
యాన్విజిత్యసర్వపథీనే నాటోపేనపటీయసి తస్మిన్మహతిబలే
ప్రచలతి॥యుద్ధాయసమునహ్యంతకళింగాస్స్ఫుటపౌరుషాః॥
మాద్యద్ద్విపఘటాద్దామసంభ్రమాడంబరోద్ధతాః ॥ తైస్సా
ర్ధమంధ్రచమూపతీనాంపరాక్రమధనేమహాత్యాయోధనే ॥
౩౨॥పీత్వామాంసోపదంశంద్విరదగళగళద్రక్తమైరేయథా

నమృష్యతేనసహతే పరిపంథిబుద్ధ్యేతిభావః ॥ ౩౦॥ ౩౧ ॥ పౌరస్త్యాన్
ప్రాచ్యాన్సర్వాన్పథో వ్యాప్నువతాం సర్వపథీనేన ॥ యుద్ధాయేతి ॥
మాద్యద్ద్విపానాంఘటాః సంగ్రామాదౌసజ్జనాని - కరిణాంఘటనాఘ
టేత్యమరః - తాసాముద్దామసంభ్రమేణాధికాటోపేన ఆడంబరేణసం
గ్రామపటహప్రణాదేన ఉద్ధతాః ॥ ౩౨ ॥ యుద్ధేవీరరుద్రఖడ్గస్యకాల
భైరవసమాధిమాహపీత్వేతి ॥ మాంసేనోపదశ్యమాంసోపదంశంమాం
సముపదంశంకృత్వేత్యర్థః - ఉపదంశస్తృతీయాయామితిణముల్ప్రత్య

ణః-మాంసస్యదంశనక్రియాకర్మత్వేపి పానక్రియాకరణత్వాత్తృ
తీయోపపదత్వం-తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యామితివికల్పాదుపపదస
మాసః-మస్తిష్కం నామమస్తకస్థితో గోర్ధ్వాపర పర్యాయోమేదోవిశే
షః-తల్లిప్తైః కీకసైరస్థిభిః స్పృష్టదంష్ట్రః॥ ౩౩॥ ౩౪॥ ఛిన్నేతి॥ప్రతిభయే

రాంమత్తామస్తిష్కలిప్తైర్గళితనృపవపుః కీకసైః స్పృష్ట
దంష్ట్రః । బిభ్రద్రౌద్రాంత్రమాలాం జనితజనభయో
భైరవాకారఘోరస్సంగ్రామోర్వ్యాః కళింగైర్బలివిధిము
కరోద్వీరరుద్రస్యఖడ్గః॥౩౩॥ పురోధసః ॥ మానుషవేషతిరో
హితేనాపి కాకతీయకృష్ణునా కించిదావిష్కృతో నిజప్రభా
వః॥ ౩౪॥ మంత్రిణః॥ సహస్రాతిశయాద్భుతం । అహోయాప
రాక్రమాతిభూమిః ప్రతాపరుద్రస్య॥ ౩౫॥ పరి॥ సరింసఖుప
దంజంమహారాఅరుందణరేం సరణాదణేణకాదంవ జకాంఅణ్ణకుళ
ంపసవాంణంఖంమ జకుళదేంవదాప సఅభూదేవంస పసంతి వి
సెసాంణంజుంంతం తఖుకిఅజువరాపణ॥ ఛా॥ సదృశం ఖల్వేతత్
యన్మహారాజరుద్రనరేశ్వరనందనేన కర్తవ్యం యత్కాక
తికులప్రసవానాంతుమం యత్కులదేవతాయాః స్వయం
భూదేవస్యప్రసక్తివిశేషాణాంయుక్తం తత్సులుకృతం యువ
రాజేన॥ ౩౬॥ రాజా-సప్రమోదగద్గదం ॥ తతస్తతః॥ ౩౭॥
ప్రథమః ॥ అనంతరం ॥ ఛిన్నోద్యద్వైరివీరప్రతిభయముకు
టాటోపసంజాతరాహుభ్రాంతి భర్శ్యత్పతంగాభయకర
పృతనారేణు బద్ధాంధకారా। ఆసీత్సంగ్రామవేళా హరద

నభయంకరేణ మకుటాటోపేన సంజాతయా రాహుభ్రాంత్యాభర్త్స్య
తఃక్షిప్యమానస్యపతంగస్యసూర్యస్యాభయకరణేనాభయసాధనేన - మ
కుటాచ్ఛాదకతయా రాహుభ్రాంతినివర్తకత్వేనేతిభావః - చమూరే
ణునాబద్ధాంధకారా అతఏవసంగ్రామవేళాయారాత్రిత్వంప్రతీయ
తే - తత్రైభకుంభనిర్గతాముక్తాఏవతారాఃఅప్సరోముఖమేవచంద్రః

ఘూదిత్యాహ విహరదితి॥ ౩౮॥ వృత్తేతి ॥ వృత్తా రాత్రిరింద్రః తస్య దిక్ ప్రాచీ - పారం పూర్వపయోధేః పారే పూర్వపయోధి- పారేమధ్యేషష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః॥ ౩౯ ॥ మునావితి ॥ లోపాముద్రాసుహృది మునావగస్త్యే నికటస్థే సమీపస్థేపి- అగస్త్యోదయేనద్యోనిర్మలాభవంతి - తదుక్తం వరాహసంహితాయాం- ఉదయేచ మునేరగస్త్యనామ్నః కుసు

సిలఖోద్భిన్నమత్తేభకుంభపీఠీస్యన్ముక్తాఘుతారానికరపరివృ
తస్వర్వధూవక్త్రచంద్రా ॥ ౩౮ ॥ అనంతరంయువరాజా
జ్ఞయా ॥ వృత్తారాత్రిదిగంతరాళవిజయప్రఖ్యాతకీర్తిం
తయః పారేపూర్వపయోధి కల్పితజయస్తంభాప్స్ఫురత్తేజ
సః । వేలాకాననవాసిగీతవిభవం దేవస్య దోర్విక్రమం శ్రో
త్వాంతో ముహురంధ్రసైన్యపతయః ప్రాప్తా దిశం దక్షిణాం ॥
౩౯॥ తత్ర చ ॥ మునౌ లోపాముద్రాసుహృది నికటస్థేపి మహ
త్తాభవంత్యేతా నద్యః కలుషపయసస్సైన్యరజసా। ఇతీవవ్యో
మాగ్రే చలయువనాందోళితశిఖాః పతాకాస్సంత్రాసాః
ప్రతిపదమనృత్యన్నతితరాం ॥ ౪౦ ॥ అనంతరం పాండ్యప్ర
ముఖాన్ దాక్షిణాత్యాన్ క్షితీశ్వరాన్ శరణముపగతాన్ కా
కతీయవీరరుద్రస్య చమూపతి నిర్విశేషం సంభావ్య తైస్స
హ ప్రతీచీం దిశం ప్రతిచలితః॥ ౪౧॥ మంత్రిణః॥ సాధుసాధుస
మాచరిత మాత్మనీనం పాండ్యైః కృతపూర్వమేవ దేవస్య శర
ణమూలం ప్రాప్తాః॥ తతస్తతః ॥౪౨॥ ద్వితీయః॥ తత్ర చ ॥ పా
శ్చాత్యానాంధ్రజేషు స్థితవతి కభాం ప్రస్తదండేషు గృధ్రి

మాయోగమలప్రదూషితాని। హృదయాని సతామివ స్వభావాత్పునరంబూని భవంతి నిర్మలానీతి- తథాపి కాలుష్యమితి విరోధద్యోతకో౽పిశబ్దః- సంత్రాసాః సోపహాసాః - లోకైకశ్రీప్రబలంకంచనవిజిత్య సోపహాసమున్నతస్థలేచలన్నిఖోనరీనర్త-తస్మాదితి భావః॥౪౦॥౪౧ ॥ సాధ్వితి ॥ ఆత్మనేహితమాత్మనీనం- ఆత్మన్విశ్వజనేత్యాది నాఖ ప్రత్యయః ॥ ౪౨। పాశ్చాత్యానామితి॥ పశ్చాద్భవాః పాశ్చాత్యాః- దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్యక్ -

తేషాంధ్వజేషు గృధ్రైః వ్రాతైః స్థితమితియత్తదేవ గారుత్మత మస్త్రంస
మజని-యుద్ధాత్పూర్వం గృధ్రై రేవతత్ఫలంకృతమితిభావః - తదుక్తంవ
రాహసంహితాయాం॥ క్రవ్యాదకౌశికకపోతక కాకకంకైః కేతుస్థితైర్మ
హదుశంతిభయంనృపస్యేతి- అత్ర క్రవ్యాదాగృధ్రాదయఇతి తద్వ్యా
ఖ్యాతోత్పలపరిమళకారః-తర్హిపునర్యుద్ధస్యకింఫలమతఆహవిజయఇతి ॥

> వ్రాతై ర్యచ్చండతుండాహతి విహతపతత్పక్షవిక్షిప్తప
> క్షైః । అస్త్రంగారుత్మతంతత్సమజనివిజయప్రార్థినామంధ్ర
> సైన్యప్రస్థానాంజన్యగన్యస్వజ నిబిడభుజాదండకండూవిడం
> బః॥౨౩॥ అనంతరం ॥ జిత్వాప్రతీచీమథవీరరుద్రః ప్రత్యర్థినా
> రీనయనాంబుపూర్ణాం। రేవాంసముత్తీర్య గజానుబద్ధసేతుం
> విజేతుంగతవానుదీచీం ॥ తత్రాంగవంగకళింగమాళవప్ర
> భృతయస్సర్వే భూపాలామిళిత్వా యుద్ధాయ బద్ధాదరాః
> పురతః ప్రాదురభవన్॥౨౪॥మంత్రిణః॥ అహోపరమనా
> త్మవేదితోదీచ్యానాం యత్ప్రతాపరుద్రస్యాపి పరిపంథినో
> భవంతి॥౨౫॥రాజా॥తత స్తతః॥ ౨౬॥ ప్రథమః॥ అనంతరం
> సమమనీకినీభి రాపతంతి రాజకాన్విలోక్య సగర్వమేవము
> క్తంసేనాపతిభిః ॥ రేరేఘూర్జరగర్జరోసిసమరేలంపాకకిం
> కంపసేవంగత్వంగతిసికింముధాబలరజః కాణ్వోసికింకొంకణ ।
> ప్రాణత్రాణ పరాయణోభవమహారాష్ట్రాపరాష్ట్రాస్యమీ
> యోద్ధారో†వయమిత్యరీనభిభవంత్యంధ్రక్షమాభృద్భటాః॥

ప్రస్థానమగ్రగామినాం-ప్రస్థో౽గ్రగామినీతినిపాత్యతే - జన్యంయుద్ధం -
కండూవిడంబఃకండూయాపనయనం ॥ ౨౩ ॥ జిత్వేతిక్త్వాప్రత్యయేనై
వానంతర్యేసిద్ధే అథశబ్దోవిళంబాభావసూచనార్థః - నయనాంబుపూ
ర్ణాందుస్తరామిత్యర్థః- తరణోపాయమాహ గజానుబద్ధసేతుమితి ॥ రే
వాంనర్మదాం॥ ౨౬॥సమమనీకినీభిస్సేనాభిస్సహ-రాజకాన్రాజసమూ
హాన్- గోత్రోక్షేత్యాదినావుఞ్ ప్రత్యయః॥ రేరేఇతి ॥ వ్యాఖ్యాతంనా

---

† వయమంధ్రనాథసుభటాః ప్రత్యర్థిదావానలాఇతి-పా

యకప్రకరణే॥ రోషసంబంధవచనరూపమితి-రోషసంబంధసంభ్రమవచ
నరూపమిత్యర్థః॥౪౭॥ ౪౮॥ స్వాత్మనితనుత్యజామం తేస్వయమేవదివ్య
త్వంసంపాదయామీతిస్వర్గంగామాయోయం మహానహంకారస్తన్ని
వారకోయం మహాహవః - తదతిశాయిమహిమేత్యనుపమస్సైనికపరా క్ర
మఇత్యాహ యస్త్రత్రేతి ॥ సురాణాంభావస్సురభూయం- భువోభావఇ
తిక్యప్-అత్యాక్షీత్ త్యక్తవతీ - ఆరాత్సమీపే॥ ౪౯ ॥ భయేనప్రచ్ఛన్న

ఏతత్రోషసంబంధవచనరూపంతోటకం॥ ౪౭॥పరి॥సాహుసా
హుచమూవఈణవఅణం । ఏంవఫణిఅఉణకీరిసఉవంకత తేహి॥
ఛా ॥ సాధుసాధుచమూపతీనాంవచనం ఏవంభణిత్వాపునః
కీదృశముపకాంతంతైః॥౪౮॥ప్రథమః॥ కింకథ్యతే । సైనికా
నాంనిరుపమః పరాక్రమః ॥ యస్త్రత్రాభవదాహవస్తస
ఖిలంజానాతి భాగీరథీ యాత్యాక్షీత్సురభూయకారణనిజా
హంకారముచ్ఛృంఖలం । ఆరాద్వీక్ష్యసమగ్రమంధ్రిసు
భటపోత్థ్కీర్ణఖడ్గావలీధారాతీర్థముపేత్య దివ్యనగరీమారో
హతో భూపతేః ॥ ౪౯ ॥ అనంతరం తత్రప్రలీనాత్మనః ప్రతి
పక్షభూపాలానన్వేష్టుకామాస్త్రిలింగసైనికాస్తత్తద్దేశవే
షభాషాదికమాశ్రిత్య సర్వతః పర్యటంతిస్మ - జీవ
గ్రాహం గృహీత్వా సమానయంతిస్మ యువరాజాంతికం ॥
౫౦॥మంత్రిణః ॥ సాధీయాన్ఖలుసైనికానాముద్యమః । ఏత

వృత్తిస్వార్థివాః ప్రచ్ఛన్నమార్గణైవా సాధయన్నిత్యాహ-అనంతరమితి
జీవగ్రాహంగృహీత్వేతి-జీవతీతిజీవః-ఇగుపధలక్షణఃకప్రత్యయః - జీవం
తంగృహీత్వేత్యర్థః॥నచహాన్యాత్ స్థలారూఢంనక్లీబంనకృతాంజలిం। నభీ
తంనపరావృత్తం సతాంధర్మమనుస్మరన్నితిభీతవధేమనునాని షేధస్మర
ణాదితిభావః - సమూలేత్యాదినాణముల్ప్రత్యయః - కషాదిత్వాదనుప్ర
యోగః॥ ౫౦॥ ఇష్టజనాతిసంధానమధిబలక్షణం - తత్రైష్టంప్రకృతోప
యోగి-జనాతిసంధానంవంచనమిత్యేవమర్థంముక్త్వాయోజ్యమితి ॥ ఏతది

తి ॥ ప్రకృతోపయోగిచ్ఛద్మాచరణమాత్రమభూతాహరణం తేనపరవం చనమధిబలమిత్యనయోర్భేద ఇతి ద్రష్టవ్యం ॥ ౫౧॥ ౫౩॥ ఏష ఇతి ॥ భయ ప్రతిపాదనాదితి అపకారికృతభయప్రతిపాదనాదిత్యర్థః॥ ౫౪॥ కాతర్య మేవ రాజ్ఞాం శ్లోకత్రయేణాహ అంగా ఇత్యాదినా ॥ పలాయః పలాయనం

త్వరితకృతోపయోగిత్వేన వంచనాదధిబలం॥౫౧॥ రాజా। తతః॥ ౫౨॥ ద్వితీయః ॥ అనంతరం నరపతయో నిజపరిజనే ష్వప్యకృ తవిశ్వాసాః ప్రతాపరుద్రస్య పాదమూలమేవ శరణముపగ తాః॥౫౩॥ పరిజనః ॥ అహో ణరవఈణ* సంరంభసకాతర ంతణం॥ ఛా॥ అహో నరపతీనాం సాధ్వసకాతరత్వం । ఏష భ యప్రతిపాదనాదుద్వేగః॥ ౫౪॥ ప్రథమః ॥ కిముచ్యతే కాత ర్యమితి ॥ అంగాస్సంగరభీరవస్సముభవంశ్చోళాః† పలా యాకులాః కాశ్మీరాస్స్మరణీయ విక్రమకథా స్థానానిరీ ణశ్రియః । లంపాకాభయకంపమానవపుషో వంగానిరంగీకృ తానేపాలాః పరిపాలనవ్యసనినస్సింహాశ్చనీరంహసః ॥ ౫౫ ॥ అపిచ ॥ కాంభోజాః క్షతకుంభినీపరిచయాః ప్రాప్తప్రణా స్సైణా గౌడాః పీడితవిగ్రహాః శ్రితకులగ్రావాంకణాః కొంకణాః । లాటాః పాటితమూర్తయః పరిగళద్భువిహ్వలా స్సింహలాః కర్ణాటాః పరిపూర్ణవేపథుభృతస్తంద్రాళవో మాళవాః॥౫౬॥ కించ॥ భోజావ్యర్థభుజాయుధాః క్షుతనిజశ్రీ కేళయః కేరళాః పాండ్యాః ఖండితవిక్రమాః ప్రకటితహ్రీ జర్జరా ఘూర్జరాః । పాంచాలాః ప్రణతిప్రపంచితభియశ్చా

తత్రాకులాః- ఉపసర్గస్యాయతావితలత్వం- నిరీణశ్రియో గతసంపదః - రీణా తేర్గ్లాన్యాదిత్వాన్నిష్ఠానత్వం- నిరంగీకృతాః నిరవయవీకృతాః - నీరం హసో నిర్వేగాః॥ ౫౫॥ కాంభోజా ఇతి॥ కుంభినీ భూమిః - తంద్రాళవో లసాః నిరుద్యోగా ఇత్యర్థః- స్ప్రహిం గృహీత్యాదినా ఆళుచ్ప్రత్యయః॥ ౫౬॥ భో

---

* జంరంభకాతరంతణం యుద్ధకాతరత్వం † ప్రలాపాకులాః -

జా ఇతి॥ చాటూని త్రాయస్వేత్యాదీని ప్రియవాక్యాని తైరుత్కటాః-శ్రితపల్లయః ప్రాప్తాః ప్రగ్రామాః॥ ౫౪॥ ౫౯ ॥ ఆమూలచూడం ఆమూలా

ట్టాత్కటాః కీకటాః కాంపిల్ల్యాశ్శ్రితపల్లయః క్రౌంచయశోభంగాః కళింగా అపి॥ సర్వే హఠాత్తవ శయే నాటయంతి ॥ ౫౪ ॥ పరి ॥ సాశ్చర్యం ॥ అహోహో వీరరుద్దస్స అఇసఇతిహువణాఇ జుజ్ఝావదాణాఇ॥ ఛా ॥ అహో వీరరుద్రస్య అతిశయితత్రిభువనాని యుద్ధాపదానాని॥ ౫౫॥ రాజా॥ సహర్షం। మహతీం ప్రతిష్ఠామారోపితం ఖలు కాకతీయకులం విశ్వైకవిజయినా వత్సేన॥ ౫౯ ॥ పురోధసః ॥ ఆమూలచూడం ఫలితాః ప్రసక్తయః కాకతీయాన్వయదేవతానాం ॥ ౬౦ ॥ రాజా ॥ తతస్తతః॥ ౬౧॥ ప్రథమః । అనంతరం సకలదిగ్విజయసముత్తేజితతేజోవిలాసః సర్వనరేశ్వరాణాం తాని తాన్యుపాయనాని స్వీకృత్య సమగ్రసైన్యైస్సపక్షైర్మహీభృద్గణైరాశ్రితేన మహతా బలార్ణవేన న్యవర్తత విశ్వైకవీరో వీరరుద్రః ॥ ౬౨॥ మంత్రిణః। సహర్షం॥ కుత్రేదానీం రాజపుత్రః॥ ౬౩ ॥ ద్వితీయః॥ సాంప్రతం కింకుర్వాణరాజలోకస్స్వానపి సేనాపతీన్నగరం ప్రస్థాప్య కతిపయమౌలపరివృతః కాకతీయవీరః స్వైరం గోదావరీపరిసరారణ్యేషు మృగయాకుతూహలీ విహరతే॥ ౬౪॥ మంత్రిణః ॥ సవిమర్శం - మహారాజనూనం స్వవ్యవసాయాతివసుమతీం యావద్రాజ్యమేవ బహుమన్యతే రాజపుత్రః॥ ఏషా ప్రాప్త్యాశా ॥ దిగ్విజయాక్రాంతనరేశ్వరవృత్తాంతస్య వ్యాపిత్వాత్పతాకా నిరూపితా॥ ౬౫॥ రాజా ॥ తదచిరమేవ యుష్మాభిరానేతవ్యో వత్సః । అనునేతవ్యశ్చ రాజ్యాభిషేకాయ ॥ ౬౬ ॥ మంత్రిణః॥ యదాజ్ఞాపయతి దేవ ఇతి ని

గ్రం॥ ౬౦॥ ౬౩॥ కింకుర్వాణరాజలోకః కింకరీభవదాజివర్గః - మౌలం మూలబలం॥ ౬౪॥ ఏషా ప్రాప్త్యాశేతి । రాజ్యాభిషేకస్య మృగయాలక్షణప్రతిబంధకోపస్థితా తేన శంక్యమానత్వాదితి భావః- పతాకాం యోజ

యతి-దిగ్విజయేతి॥ ౬౫॥ ౬౬॥ ఆలానమితి॥ఆలానంబంధనస్తంభః- నిగళాన్ శృంఖలాని-పాటితధూర్గతః పాతితాధోరణః-కరిగ్రామణీః రాజప్రియో గణపతిర్నాగశ్రేష్ఠః। భ్రశ్యత్పుణ్యపథమిత్యాదౌ శంకాత్రాసయోర్నిరూపణాత్సంభ్రమ ఇత్యాహ ఏష ఇతి॥ ౬౮ ॥ కటకంనగరం ॥ ౬౯ ॥ ౭౦ ॥పిత్రేతి॥గజాస్యో గణేశః- అత్రేష్టార్థస్య మహాభిషేకస్య

ష్క్రాంతాః॥ ౬౭॥ నేపథ్యే॥ ససంభ్రమం భో భో నాగరికాః సత్వరమపసరత దూరం యదిదానీం॥ ఆలానం తరసా నిపాట్య నిగళాన్వ్యుచ్ఛిద్య ధూతాంకుశో వేగోత్పాతితధూర్గతః కటతటీనిర్యన్మదాంబుస్రుతిః । భ్రశ్యత్పుణ్యపథం చలద్గజహయం విభ్యజ్జనౌఘం పురం విష్వగ్వ్యాకులయత్యమందరభసస్త్వంకరిగ్రామణీః ॥ ఏష శంకాత్రాససరూపస్సంభ్రమః ॥ ౬౮॥ రాజా॥ ఆకర్ణ్య సస్మితం । కథం వ్యాకులయతి కటకం కరీంద్రః॥ ౬౯ ॥ పురుషః ॥ మహారాజ నూనమిదానీం నగరం ప్రవిశతాం నరేశ్వరోపాయనానాం ద్విపానాం గంధానిలాయ సంక్రుధ్యన్నిరర్గళో జాతః ప్రధానహస్తీ॥ ౭౦॥ పురోధసః॥ పిత్రా స్వయంభూపతినోపదిష్టం ప్రతాపరుద్రస్య మహాభిషేకం । నిర్విఘ్నమాపాదయితుం గజాస్యః కరేణురాజాకృతిరభ్యుపైతి॥ ఏష గర్భబీజోద్భేదనాదాక్షేపః॥ ౭౧॥ రాజా సహర్షం॥ తర్హి వయమపి ప్రమదవనద్వారప్రాసాదమారుహ్య గజేంద్రమవలోకయిష్యామః ఇత్యుత్థాయ నిష్క్రాంతాస్సర్వే॥ ౭౨॥ ఇతి నాటకప్రకరణే - వీరరుద్రవిజయో నామ తృతీయోంకః ॥ ✻

నిర్విఘ్నమిత్యనేన గణేశప్రసాదరూపోపాయానుసరణాదాక్షేపః। ఇష్టార్థోపాయానుసరణమాక్షేప ఇతి లక్షణాత్ । అత ఏవాత్ర గర్భబీజోద్భేదనాదిత్యాహ తస్య ప్రాప్త్యాశాసంబంధిత్వేనైవంవిధత్వాదితి ॥ ౭౧ ॥ అంతఃపురోచితం రాజ్ఞో వనం ప్రమదవనం- ఙ్యాపోరితి హ్రస్వః ॥ ౭౨ ॥ ఇతి తృతీయోంకః॥ ✻

నీచపాత్రద్వయయుక్తం ప్రవేశకం ప్రారభతే॥ తతఇతి ॥ తత్ర
ప్రతిహారప్రవేశాత్పూర్వః కథాభాగః పూర్వాంకశేషతయావృత్తః -

తతః ప్రవిశతి ధాత్రీ చేటీ చ॥ ధాత్రీ॥ సరోషం। హంజే ఏఆరి
స సహం సకంజపంజా ఉళరా అఉళమహూసవేవి సఅళా
విరఅణీ కేణ సమంతుపణీదా॥ ఛా॥ హంజే-ఏతాదృశ సహస్ర
కార్యపర్యాకుల రాజకులమహోత్సవేపి సకలాపి రజనీ కే
న సమంత్వయానీతా ॥ ఈరిసమహంఘూఇభూసణాఇ కుదో
చోరిఆఇ కహంణవింణాదతుపదాసీపఉంతేవి ॥ ఛా ॥ ఈదృశ
మహార్ఘాణి భూషణాని కుతశ్చోరితాని కథంనవిజ్ఞాతం త్వయా
దాస్యాః పుత్ర్యా ॥ సఅళాదిసా జేఊణ చఉరంతసామంతపరివా
రోప ఆవరుందోణఅరం పవింటో॥ ఛా॥ సకలా దిశో జిత్వా చతురం
తసామంతపరివారః ప్రతాపరుద్రో నగరం ప్రవిష్టః ॥ కుళదేవ
దాపసంతీప మహారాఅంస అంణాఏ పురోహిదాణ అణురో
హేణ అమంచాణ అణువంటణేణ పఆణ భాఅహేఏణ ఖోణీపత
వోవిసేసేణ అహ్మారిసం సపరిఅణం సుకిదపరివాపేణ అంభుప
గఅమహారంజాహిసేఓ జువరాఓ సంజాఓ॥ ఛా ॥ కులదేవతా
యాః ప్రసత్త్యా మహారాజస్యాజ్ఞయా పురోహితానామను
రోధేన అమాత్యానామనువర్తనేన ప్రజానాం భాగధేయేన తత్కో
శ్యాస్తపోవిశేషేణ అస్మాదృశస్య పరిజనస్య సుకృత పరిపాకే
న అభ్యుపగతమహారాజ్యాభిషేకో యువరాజస్సంజాతః ॥
ఎంవంవి ఏఆఇణిం మమం మహూసవాఉళిం మొంతూణ కహిం తిదా॥
ఛా॥ ఏవమప్యేకాకినీం మాం మహోత్సవాకులితాం ముక్త్వా

ఉత్తరస్తూత్తరాంకశేషతయా వక్ష్యమాణ ఇతి ద్రష్టవ్యం॥ హంజే చేటి॥
హండే హంజే హలాహ్వానే నీచాం చేటీం సఖీం ప్రతీత్యమరః ॥ ఈరిసేతి ॥
మహార్ఘాణి మహామూల్యాని। దాస్యాః పుత్ర్యా - పుత్ర్యేత్యతరస్యామితి,

వికల్పాకలుక్ ॥ విమర్శసంధింయోజయతి॥ అనేనేతి॥అనేనగ్రంథసంద
ర్భేణేత్యర్థః- ప్రతిపక్షనివృత్త్యాకార్యనిశ్చయోనియతాప్తిః - తస్యాః
కుత్రస్థితా ॥ అనేనరోషవశాన్నియతాప్తిప్రదర్శనముఖేనబీ
జస్యావమర్శాద్విమర్శసంధిః । చెటీగతదోషప్రఖ్యాపనాద
పవాదోంశః ॥ ౧ ॥ చేటీ॥సామిణిఅవరాహంసహంస॥ ఛా ॥
స్వామినిఅపరాధంసహస్వ॥ఇతిపాదయోఃపతతి ॥ ౨ ॥ ధా
త్రీ ॥ సభ్రూభంగం । దాసీఏఉంతిపడచఖేణసంపదంసణివ
డిమంజేసి । జపణామెణఈరిసావరాహంసిఢిలేసి॥ ఛా ॥ దా
స్యాఃపుత్రిపటాంచలేనసర్వదంశనంపరిమార్జయసి । యత్ప్ర
ణామేనఈదృశాపరాధంశిథిలయసి। ఏషరోషసంభాషణరూ
పస్సంఫేటః॥ ౩ ॥ చెటీ॥ఈరిససహావా ఏంవశుమ । తాణి
ంకారణకోవిణీ హోదీ అణువంటిమఅహాణపంజంతా॥ ఛా ॥
ఈదృశస్వభావైనత్వం తస్మాన్నిష్కారణకోపినీం భవతీమ
నువర్తితుమహంనపర్యాప్తా॥ ౪॥ధాత్రీ॥సరోషశిరఃకంపం ।
వంకసీలేదుంశళిపలూణకంణణాసిఅతుమబద్ధిఊణ కారాంగ
హాభాఅణకరేమి ॥ ఛా ॥ వక్రశీలేమ్లలితెలూనకర్ణనాసి
కాంత్వాంబద్ధ్వాకారాగృహభాజనం కరోమి।ఇతిబాహుబం
ధనంనాటయతి।ఏషబంధనరూపోవిద్రవః॥౫॥చేటీ॥సభయకం
పం।సామిణిరక్ఖహిరక్ఖేహి అసరణ ణిరవరాహఇమంజణ॥
ఛా ॥ స్వామినిరక్షరక్ష అశరణ నిరపరాధమిమంజనం ॥ తు
హంఅంతిఅప హిడింబసమగంఛతీ ఏ అహంబళంకారేణ ణీదా॥
ఛా॥తవఅంతికయాహిడింబాశ్రమంగచ్ఛంత్యా అహంబలా
త్కారేణనీతా॥ తంభపడిఊల దెంవ పసాదఅతీప పిళవిదకి
ప్రకర్షనముఖేనబీజస్యగర్భసంధౌప్రసిద్ధస్యావమర్శనాత్ పర్యాలోచ
నాత్ ॥౧॥ ౫॥తవఅంతికయా జ్యేష్ఠభగిన్యా-అంతికాభగినీజ్యేష్ఠేత్యమరః

౬॥౧౦॥ప్రతీహారప్రవరః ప్రతీహారవృద్ధః॥దీపరింఛోళిం దీపపద్ధతిం ॥ ౧౧ ॥

కరేమి॥ ధా॥ తత్ర ప్రతిహారం దైవం ప్రసాదయంత్యా సయా
విలంబితం కిం కరోమి॥ ౬ ॥ ధాత్రీ॥ సరోషహుంకారం ॥ ఏఅ
రిసరా అఉళమహాసవఉఖు అహిండిబాల అగడుసే ళెసుకిత
మంతలితాడింజణ మదభాఇణీప ॥ ధా ॥ ఏతాదృశం రాజ
కులమహోత్సవ ముజ్ఝిత్వా హిండింబాలయ గండశైలేషు కి
మితిమస్తకం తాడ్యతేమాం సభాగిన్యా॥ ఏవం గురుతర సత్కృతి రూ
పో ద్రవః॥ ౭॥ చెటీ॥ సామిణిసహొహీ విళంబిఅ। తుఏకాదంవ
మంగళోవఆర సింఘుణిం వంతెమి॥ ధా॥ స్వామిని సహస్వ విలంబి
తం-త్వయాకర్తవ్యం మంగళోపచారం శీఘ్రం నిర్వర్తయామి।
ఇతివపుషా ప్రణమతి॥ ౮ ॥ ధాత్రీ॥ సప్రసాదం॥ హంజేఉం తె
హిఉం తెహి॥ ధా॥ హంజేఉత్తిష్ఠ ఉత్తిష్ఠ ॥ ఏషాపిరోధశమన
రూపాశక్తిః॥ ౯॥ చెటీ॥ సహర్షముత్థాయ హస్తావలంబం ద
త్వా॥ఇదో ఇదో తంత హోదు ॥ ధా ॥ ఇతఇత స్తత్ర భవతి ॥
౧౦॥ధా॥కించిత్పరిక్రమ్య పురోవలోక్య చ। కహం ఏసో పడిహార
పవరో ససంభమం ణింగఓ। తా పం చాసంణో ఇ అహిసెఆ
సమఓ తెణ రాఅవుంతం సమ గళణీర అణదీవరించో ళిణింవ
ంటేమ అంభంతరం పవిసావో ॥ ధా ॥ కథమేష ప్రతీహార ప్ర
వరః ససంభ్రమం నిర్గతః తస్మాత్ప్రత్యాసన్న ఇవ మహాభిషే
కసమయః తేన రాజపుత్రస్య మంగళ నీరాజనదీపరింఛోళిం
నిర్వర్తయితుమభ్యంతరం ప్రవిశావః। ఇతినిష్క్రాంతే॥ ౧౧॥
ప్రవేశకః॥తతః ప్రవిశతి ప్రతీహారః॥ ప్ర॥ సాటోపం పరిక్రమ్య
ద్వారే నరపతి కులకలకలమసహమానః సావమానం కనక వేత్ర

ప్రవేశకః ॥ తతఇతి॥ వంటీతి ॥ రథాశ్వమితి సేనాంగత్వాదేకవద్భావః

నాగరకులం పౌరసమూహః - స్వైరం అసంబాధేన॥ ౧౨॥ సంశృణుధ్వమి
తిసంప్రూర్వాత్ శృణోతేరవివక్షితకర్మకాత్ - సమోగమృచ్ఛీత్యాది
నాఆత్మనేపదం ॥ కాకతిభూపతీనాంభూపరిపాలనముదితోదితంభవతీత్యా

లతాముక్యమ్య - రేరేనరేశ్వరాః శృణుధ్వం ॥ దంతివ్యూహ
ముపాయనీకృత మముంకుర్వంతు పుర్యాబహిర్యస్యోద్యద్ఘన
బృంహితైర్నఘటీకాఘంటాధ్వనిర్ముద్రియతె । దూరేచాస్తు
రథాశ్వమేతదఖిలం యస్యాతిసమ్మర్దతో నిష్క్రామ త్విపిశ
శ్చ నాగరకులం నస్వైరమాచేష్టతె ॥ ఏషాతర్జనోద్వేజనరూ
పాద్యుతిః॥ ౧౨॥ కించిదుచ్చైః । భో భోః కులామాత్యవృద్ధాః
ప్రధానాధికారిణః పరిజనాః పౌరాశ్చ సంశృణుధ్వం ఏషారు
ద్రదేవస్యాజ్ఞా, యథాకిల ॥ పూర్వైః కాకతివంశజైర్నృపతి
భిస్సమ్యగ్ధృతాయాచిరం యస్యామానుషశంభునా గణపతి
క్షోణీభుజాభూత్స్థితా । యేయం రుద్రభుజయా కులాద్రివస
తింప్రస్థాపితా మేదినీ సేయం సంప్రతి వీరరుద్రభుజయోరారో
తు ప్రతిష్ఠాం స్థిరాం ॥ ఏషస్వవంశజానాం కీర్తనాద్గురుకీర్తన
రూపః ప్రసంగః॥ ౧౩॥ పునస్సాటోపం పరిక్రమ్య । అధికృతాః
కిమిదానీమారభధ్వే । కిమువక్రాంతస్స్వయంభూదేవసమా
రాధనవిధిః కచ్చిద్దత్తాః పురదేవతాభ్యో బలయః కిమభ్యర్చి
తాస్సర్వే వర్ణవృద్ధాః కచ్చిత్పరిసాధితా మహాభిషేక వేదిః
కింసజ్జీకృతాని కనకకలశేషు పుణ్యతీర్థసలిలాని కచ్చిదభ్యర్ణ
ముపనీతాన్యుత్తమోపకరణాని కిం మంగళముహూర్తైకృతా
వధానాజ్యోతిర్విదః కచ్చిదలంకృతా త్రిలింగనగరీ వృద్ధిదృ
శశ్చ యదిదానీం వసుమతీ పాణిగ్రహణోచితమంగళాచార
వేషః ప్రతాపరుద్రః కాకతీయమహారాజ్యలక్ష్మీమహోంతఃపు

హం పూర్వైరితి। విస్మారితేత్యత్ర గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం -
తస్మిన్నభిధేయే కర్మణి క్తః- ణ్యంతేకర్తుశ్చ కర్మణ ఇతి వచనాత్॥ ౧౩॥ ఉ
త్తమోపకరణాని ఛత్రచామరాదీని - అభ్యర్ణమంతికముపనీతానిసమర్పి

తాని॥లిఖితపఠితమా బాల్యాదభ్యస్తంననూతనంభవతీత్యర్థః- స్నాతా
నులిప్తాదివత్పూర్వకాలేతిసమాసః ॥ ౧౪ ॥ పటాక్షేపేణనేపథ్యాపసర

రేవర్తతే-తత్త్వరధ్వం। అన్యతోగత్వాసభ్రూక్షేపమవలో
క్య।కథంరాజానోనవిరమంతి । కించిదుపసృత్య। భోభోభూ
పాలాః యథావకాశమాధ్వం సజ్జీకురుధ్వముపాయనజాతం
నవృథాసమ్మర్దం సహతేమమవేత్రయష్టిః॥ ఏతదవమానరూ
పంఫలనం। సమంతాదవలోక్యసగర్వాతిశయం । అహో
తృణీకృతజగతాంక్షితిక్షితాముద్వేలం సమ్మర్దంనివారయతో
మమప్రభావః । అథవా కాకతీయదౌవారికాణాంలిఖితపఠిత
మేవరాజనివారణం ॥ ఏషస్వశక్త్యావిష్కరణరూపోవ్యవసా
యః॥ ౧౪॥ ప్రవిశ్యపటాక్షేపేణదౌవారికః ॥ దౌవా ॥ సా
క్షేపం । అరేకేనఖల్వసమయవిదాభూపతయోనివారితాః ।
మహోత్సవదిదృక్షవస్సర్వేప్రవిశంతు ॥ ౧౫ ॥ ప్రథమః॥
సరోషం । ఆరేకాకతీయకులవృద్ధప్రతీహారం మామసమయ
వేదినముదాహరసి ॥ ౧౬ ॥ ద్వితీయః॥భవతుభోవాచాట
భవాన్ప్రవేష్టవ్యానరపతయఇతిమహారాజస్యాజ్ఞా । ప్రతిప్ర
తిహారయోరన్యోన్యరోషసంరబ్ధవచనరూపంవిరోధనం॥౧౭॥
ప్రథమః ॥ కిమనేనసముచ్ఛృంఖలకలహేన తావత్ప్రధానా
గారద్వారవేదికామధ్యమధ్యాసీనంపురోహితపురస్సరం
యువరాజమేవోపసర్పామీతిపరిక్రామతి॥ ౧౮॥ ద్వితీయః॥
అహమపియథానిర్దిష్టమనుతిష్ఠామీతిపరిక్రామతి ॥ ౧౯ ॥ త
తః ప్రవిశతియథానిర్దిష్టః ప్రతాపరుద్రః పురోధసోమంత్రిణ
శ్చ ॥ పురోధసః॥కాకతీయకులతిలక యువరాజేనభవతాలీల
యైవదిశోదశవిజితా ఇత్యమీసత్యగస్యసత్యాశిషావయం ॥
కించ ॥ అద్యాన్వయఃకాకతిభూపతీనాం ప్రాప్తస్త్రిలోకీప్ర

శేనసూచనంవినైవప్రవిశ్యేత్యర్థః॥ ౧౫॥ ౧౯॥అభిషేకానంతరకార్యం
సిద్ధవత్కృత్యాహ॥అద్యేతి ॥రాజన్వతీసురాజ్ఞి - రాజన్వాంతస్సౌరాజ్యే

ఇతీతినిపాతనాత్సాధుః- వీతోపసర్గా నిరుపద్రవాః॥ ౨౦॥ విచలనం నామ స్వ
గుణావిష్కరణం తత్ప్రకృతానుగుణ్యేన విశింషన్ యోజయతి - ఏతదితి ॥
౨౧॥ రాజపుత్రేతి॥ భద్రాసనమభిషేకోపయోగిపీఠవిశేషః॥ తదుక్తం
వాస్తుశాస్త్రజ్ఞైః॥ శ్లక్ష్ణం షడంగులోత్సేధం షోడశాంగులవిస్తృతం। ద్వి
ద్వాదశాంగులాయామం (ద్వావింశదంగులాయామమితి పాఠాంతరం)

క్షితౌ ప్రతిష్ఠాం। రాజన్వతీ భూరియమద్య జాతా వీతోపసర్గా
స్సకలాః ప్రజాశ్చ॥ ఏషాసిద్ధవద్భావి శ్రేయఃకథనా ప్రరో
చనా॥ ౨౦॥ మంత్రిణః॥ సూర్యసోమాన్వయామాత్యసహ
స్రాద్యాఙ్గీకృతా। అస్మాభిరధికుర్వాణైః కాకతీయకులస్థితిం॥
ఏతత్ప్రకృతానుగుణప్రశంసనాద్విచలనం॥ ౨౧॥ పురోధసః॥
రాజపుత్ర సజ్జీకృతేయం మహాభిషేకసామగ్రీ కాకతీయన
రేశ్వరక్రమాధిష్ఠితం భద్రాసనం భవదధిరోహణం ప్రతీక్ష
తే తత్పరిపాలయ స్వయంభూదేవానుగృహీతాం మహారా
జస్యాజ్ఞాం॥ ఏతత్కార్యసంగ్రహరూపమాదానం॥ ౨౨॥ ప్ర
తాప॥ తస్మిన్ కులదేవతాం స్వయంభూదేవం నమస్కృత్య గు
ర్వాజ్ఞాం వోఢుమిచ్ఛామి॥ ౨౩॥ పురోధసః॥ సదృశోయమా
చారః కాకతీయకులప్రదీపస్య భవతః - కింతు ప్రత్యాసీదతి మ
హాభిషేకసమయః తదచిరేణైవ విహితకర్తవ్యేన రాజపు
త్రేణాగంతవ్యం వయమితః కరణీయశేషం పరిపాలయామః
౨౪॥ ప్రతాప॥ యథాదిశంతి కాకతీయాన్వయ ప్రత్యాయయి
తారః ఇత్యభ్యాయయఘోషితః పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతాస్సర్వే ॥
ఇతి నాటకప్రకరణే త్వరితమహోత్సవో నామ చతుర్థోఽంకః.

క్షీరదారుసముద్భవం। పద్మాంకితం భవేద్భద్రపీఠం స్నపనకర్మణీతి- ఏత
త్సింహాసనమితి వస్తాదయో వ్యవహరంతి॥ ౨౨॥ ౨౪॥ ప్రత్యాయయితా
రో విశ్వాసయితారః - స్వాధీనత్వసంపాదకా వా - పక్షద్వయేపి గ్రా
హ్యవాచ ఇత్యర్థః ప్రతిపూర్వాదిణో ణ్యంతాత్తృచ్ ప్రత్యయః - ప్ర
త్యయోఽధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః- సర్వమన్యత్సుగమం ॥
౨౫॥ ఇతి నాటకప్రకరణే - చతుర్థోఽంకః.......................... *

తతఇతి ॥ జ్యోతిర్విదో మౌహూర్తికాః॥ అత్ర పూర్వాంకవర్తిభిర్మౌహూర్తికైరసూచితై రేవాత్రానుప్రవిష్టైరభిహితస్యాంకార్థస్య పూర్వాంకార్థానుగతత్వాదంకావతరణమిత్యాహ ఏతముత్తరేతి ॥ ఆదేష్టేతి ॥ అత్ర బీజయుక్తానాం ముఖసంధ్యాద్యర్థానాం పరమప్రయోజనసం

తతః ప్రవిశంతి జ్యోతిర్విదః ॥ జ్యోతి ॥ ససంభ్రమం పరిక్రమ్య। భో భో త్వరధ్వం కుత్ర పురోధసః కుత్ర వామంత్రిణః సమానీయతాం స్వయంభూదేవ సమారాధనాసక్తచిత్తతయా విళంబమానో రాజపుత్రః యేన ప్రత్యాసన్నతరో వర్తతే మహాభిషేకముహూర్తః ॥ ఏతదుత్తరాంకస్య పూర్వాంకానుసంగతత్వాదంకావతరణం॥ సవిమర్శ్యాశ్చర్యం। అహో విశ్వాతిశాయినీ కాకతీయకులప్రతిష్ఠా॥ యతః॥ ఆదేష్టా కులదేవతా సభగవాన్ యస్య స్వయంభూశ్శివో యం సజ్జీకురుతే పరాక్రమజితః క్షోణీపతీనాం గణః। యస్మై చ స్పృహయత్యశేషజగతీ తం వీరరుద్రాకృతే ర్విష్ణోర్విష్ణుమహాభిషేచనవిధిం నందంతి సర్వే జనాః॥ ఏష స్వయంభూదేవోపదేశనరేశ్వరవిజయప్రముఖముఖసంధ్యాదిబీజార్థానాం మహాప్రయోజనీభూతమహాభిషేకార్థతయా యోజనాన్నిర్వహణసంధిః॥౧॥ సోల్లాసం నూనమిదానీం॥ స్వప్నే ప్యానూత్రితామాజ్ఞాం పాలయంతం కులోద్వహం। సమాంత్యంతర్ముదశ్శంభోర్విభో రప్యభినందతః ॥ ఏష ముఖసంధౌ ప్రసిద్ధస్య స్వప్నోపదేశరూపస్య బీజస్యోపగమాత్సంధిః।౨॥ ....* కించిదుచ్చైః॥ కల్యాణీసకలాభిభూతసరణిః తెుమప్రదాపె

బంధలాభాన్నిర్వహణసంధిరిత్యాహ ఏష ఇతి ॥౧॥ స్వప్న ఇతి. ఆనూత్రితాం సూచితామప్యాజ్ఞాం పాలయంతమభినందతో నుమోదమానస్య శంభోర్విభోర్వ్యాపకస్యాప్యంతర్ముదో న మాంతి - అప్రమేయో విచిత్రో హర్షోఽభూదిత్యర్థః - సంధ్యాఖ్యమంగం యోజయతి ఏష ఇతి ॥ ఉపగమాత్ప్రాప్తేరుపగమనాదిత్యర్థః ॥౨॥ కల్యాణీతి ॥ భూతసరణిః పృథివ్యాదిభూత

స్తమూహాః- కల్యాణీ అప్రాప్తవికారతయా శుభశంసినీత్యర్థః- శ్రేయః
ప్రప్రవేణ శ్రేయస్సంపాదనేన నిర్భరాః - ద్విజనుషాం ద్విజానామాశీర్గి
రోజాః ప్రతినిత్యం ప్రవర్తంత ఇత్యర్థః- గ్రహగణాః సూర్యాదయః ఉన్న
తంపదముచ్చసంజ్ఞం స్థానం- తదుక్తం వరాహమిహిరాచార్యైః ॥ అజ
వృషభమృగాంగనా కుళీరా ఝషవణిజౌ చ దివాకరాదితుంగా ఇతి- ఆరూ
ఢాః ప్రాప్తాః - ఏతత్ఫలముక్తం వృద్ధవసిష్ఠసంహితాయాం ॥ ఉత్పాత
దోషాదివివర్జితే హ్ని నరాధిపానామభిషేక ఇష్టః। మూలత్రికోణ స్వగృ
హోచ్చమిత్రగృహస్థితైర్వా థతదంశసంస్థైః। శుభే విలగ్నే సతతం
గ్రహేంద్రా దిశంతి లక్ష్మీం విపులాం చ కీర్తిమితి - ముహూర్తశబ్దేనాత్ర
షడ్వర్గరూపః కాలవిశేషో వివక్షితః- స చ క్రూరసౌమ్య గ్రహసంబంధవ

వతాః శ్రేయఃప్రప్రవనిర్భరా ద్విజనుషామాశీర్గిరోజా గ్ర
తి। ఆరూఢాః పదమున్నతం గ్రహగణాః శ్రేయాన్ముహూర్తశ్శు
భైర్నక్షత్రాణి శివంకరాణి శుభదాశ్చాన్యే నిమిత్తోద
యాః॥ తద్వాయి మేవ రాజపుత్ర నయనాయ ప్రయతిష్యామహే
ఏష ప్రకృత కార్యమార్గణాద్విరోధః ॥ ౩ ॥ సత్వరం పరిక్రి
మ్యాపురో వలోక్య చ సహర్షసంభ్రమం॥ నన్వాగత ఏవ ప్రతా

శాద్ద్వివిధః- తదుక్తం-లగ్నమర్ధం తృతీయాంశో నవాంశో ద్వాదశాంశ
కః। త్రింశాంశశ్చేతి షడ్వర్గః క్రూరసౌమ్యవశాద్ద్విధేతి॥ తత్రాయం సౌ
మ్య ఇత్యాహ॥ శ్రేయానితి॥ శుభైస్సౌమ్యగ్రహైః- శ్రేయానతిప్రశస్త ఇత్య
ర్థః-తదపి తత్రైవోక్తం॥ షడ్వర్గో భవతి సదా శుభఖచర సముద్భవ
శ్శుభదః। పాపసముత్థస్త్వశుభస్తస్మాద్గ్రాహ్యస్తు సౌమ్య షడ్వర్గ ఇతి॥
నక్షత్రాణి రోహిణ్యాదీని రోహిణ్యాద్యన్యతమనక్షత్రమిత్యర్థః-ఏకదా బ
హూనామసంభవాత్ - శివంకరాణి క్షేమంకరాణి- యద్యపి మేఘర్తి
భయేషు కృష ఇత్యత్ర శివంకర శబ్ద శ్ఛందస్యేవ న భాషాయామిత్యాహ
పదమంజరీకారః- తథాపి క్షేమంకరారిష్టతాతి శ్శివంకర ఇత్య
మరకోశమూలోయం ప్రయోగ ఇత్యనుసంధేయం - నిమిత్తోదయాః ది
క్ప్రసాదాదయః ॥ ౩॥ పరిక్రమ్యేతి॥ మంగళ సూక్తాని-కనిక్రదజ్జనుషం ప్రమా

శ్చైవరోచ్ఛ్వసహా వేష్వాస్తి ప్రత్యేవమాదీని - ఆలోకశబ్దాజయజయేత్యేవమా
దయః-ఆలోకో వందిభాషణ ఇతి విశ్వః - భూపా అపి వందిభిస్సహ భూపస
మోబభూవురితి భావః- ఉపకరణాని ఛత్రచామరాదీని-వందిజనాః - పం
ద్యభూభృద్గుణోత్కర్షశంసకాః వందినస్తు ప్రకీర్తితా ఇత్యుక్తలక్షణాః॥
౪॥ శుద్ధాంతప్రధానాగారమంతఃపుర ప్రధానగృహం॥౫॥ పురాఖలు గణప
తిమహారాజో యస్మిన్ముహూర్తే అభిషేకమనుభూయ సమస్తాంభువ

పరుద్రః॥ విప్రైస్సమ్యఙ్మంగళసూక్తి పాఠముఖరైరాలోకశబ్దో
ద్యతైర్భూపాలైః కరసంభృతోపకరణైరాప్తైరమాత్యాత్మ
జైః। శ్లాఘ్యైర్వందిజనైర్దిగంతవిజయశ్లాఘాసముద్ఘోషణై
స్త్రీస్సేవనైశ్చయథోచితంపరివృతో నీరాజనోద్యోగిభిః॥ శుద్ధ
యంచాస్థానీమవగత్వా సముచిత మాచరిష్యామ ఇతి పరిక్రా
మంతి ॥ ౪ ॥ తతః ప్రవిశతి యథానిర్దిష్టః ప్రతాపరుద్రోమం
త్రిణశ్చ॥ మంత్రిణః॥ సవినయమగ్రతో భూత్వా కాకతీయకుల
తిలక ఇత ఇతః- ఇదం రాజ్యలక్ష్మీశుద్ధాంతప్రధానాగారం ప్ర
విశతు స్వామీ-నవిలంబాగ్రహాః కులదేవతాయా మనోరథాః ॥
ఏతత్పట్టబంధరూపకార్యస్యోపయుక్తా అర్థనం ॥౫॥ జ్యోతి
ర్విదః ॥ కించిదుచ్చైః॥ భో భోః కులామాత్యాః ॥ సన్నహ్యధ్వ
ముపాహరధ్వముచిత ద్రవ్యాణ్యుపాధ్వం సురాన్ సంప్రా
ప్తస్సముహూర్త ఏషవిజయీ కల్యాణసంపత్తినిః । యస్మిన్
ప్రాప్య మహాభిషేకవిభవం క్షోణీం ప్రలీనాఖిలక్ష్మాపా
లాంచిరమన్వశాద్గణపతిర్భూభృత్కులగ్రామణీః ॥ ఏషజ్యో

మేకాతపత్రాంబుభుజే ఏతాదృశోఽయం ముహూర్తస్సంప్రాప్తః - అ
తోఽవధానేన దేవతారాధనాదికం కర్తవ్యమిత్యాహ సన్నహ్యధ్వమితి ॥
సన్నహ్యధ్వం ముహూర్తే సావధానా భవతేత్యర్థః- ఉచితద్రవ్యాణి తీర్థ
కలశాదీని - సురానుపాధ్వమర్చయధ్వం - అత్రేదంపిత్రాదీనామప్యు
పలక్షణం-యథాహ వృద్ధవసిష్ఠః ॥ ఆశిషోవాచనం కృత్వా పూజయేచ్చసు
రాన్పితౄన్ । ఆయుధానిచ పట్టంచ పి ప్రాగ్గంధాదినార్చయేదితి-అన్వ

శాత్-శాస్త్రైర్లక్-అనుభూతార్థాఖ్యాపనాదితిఅనుభూతస్యబీజానుగుణ

తిర్విద్భిరనుభూతార్థఖ్యాపనాన్నిర్ణయః ॥౮॥ పరి॥ శ్రుత్వా ।క
హంపంచాసంణావి ముహుంతే కింవిళంబిఅది మహామంచెహిం॥
ఛా॥ కథంప్రత్యాసన్నేపిముహూర్తే కింవిలంబ్యతే మహామా
త్యైః॥ ౭॥ మంత్రిణః ॥ ఉపసృత్యనాథ కింవిస్మృతాగురోర్వా
క్యానామయమేవ సరోనరేశ్వర విజ్ఞాపనాకర్ణనస్య మహోష్ఠా
న్యామేషానుగృహ్యంతామమీ ॥౮॥ ప్రతాప॥ శిరసిధృతైవఖ
లుతాతస్యాజ్ఞా । కింతునోపదిశ్యతే పునరనంతరకరణీయం।
ఏతత్ప్రకృతానుగుణ్యేనాన్యోన్య పరిభాషణాత్పరిభాషణం॥
౯॥ పురోధసః॥ సవినయసంభ్రమముపసృత్య। స్వీకృతమహా
భిషేకోచితవేషః కనకవేదికామారోహతు ప్రతాపరుద్రః ।
దేవమహారాజపర్యాయభవద్భుజశిఖరమారోహతు మేదినీ॥
౧౦ ॥ ప్రతాపః తథాభవత్వితి వేదికామారోహతి ॥౧౧॥ నృ
పాః ॥ సప్రణామం మంగళవేదికాం పరివార్య విజయతాం
విజయతాం కాకతీయకులస్వామీ ॥ ఏష నరేశ్వరపర్యుపాస
నాత్ప్రసాదః॥౧౨॥ పరి॥ విలోక్య సామోదకౌతుకం॥ పుంవప
ంవఅకణఅసాణుసహంసరంసీవిఅ సుమేరుకడఅతడమహిం
దోవి అపంఖిచంకవట్టిణి చంకధరోవిఅ కణఅవేది ఆరూఢో
పతావరుద్దో ॥ ఛా ॥ పూర్వపర్వతకనకసానుంసహస్రరశ్మి
రివ సుమేరుకటకతటం మహేంద్ర ఇవ పక్షిచక్రవర్తినం చ
క్రధర ఇవ కనక వేదిమారూఢః ప్రతాపరుద్రః ॥౧౩॥ మంత్రి
ణః॥ కాకతీశ్వరసమారుహ్యతామిదంభద్రాసనం - అమీపు
రోధసో మహాభిషేకాయ తీర్థసలిలపూర్ణాన్ కనకకలశాన్
ధారయంతి॥ ౧౪॥ ప్రతాప॥ తథాభవత్వితి స్వయంభూదే
వం కాకతీయకులవృద్ధాంశ్చ ప్రణమన్ సింహాసనే సముపవి

శ్యార్థాన్వ్యాఖ్యాపనాదిత్యర్థః॥ ౮॥ ౧౫ ॥ త్రయీసమభిమంత్రణసురభీకృ

తసలిలాః వేదత్రయాభిమంత్రితోదకానీత్యర్థః॥ అభిషేకముహూర్త
సూచకంజయఘంటికాధ్వనిమాశీర్వాద సాధువాదాదిరూపతయాసం
భావయతి-ప్రతాపేత్యాది ॥౧౬॥ అథవిశ్వాతిశాయిమహిమ్నా వీరరు
ద్రస్యరాజ్యాభిషేక మహోత్సవోవిశ్వప్రియంకర ఇత్యాహ ఏకత

ఇతి ॥౧౫॥ పురోధసః ॥ త్రయీసమభిమంత్రణసురభీకృత
సలిలాస్వనక కలశాః అమాత్యహస్తేష్వపి స్థాయి సాద
రం॥ ప్రతాపరుద్రనృపతే కాకతీయకులోచితైః। ప్రజానురం
జనైః క్షోణీంపాలయాచంద్రతారకం ॥ ఇత్యాశీర్వాదసా
ధువాదాయమానం పాణిగ్రహణకౌతుకత్వరమాణరాజ్య
లక్ష్మీమంజీర శింజితానుమోదితం స్వయంభూదేవప్రమో
దాట్టహాసోపబృంహితం కాకతీయకులశ్రియః ప్రస్తావనా
డిండిమం చిరావలంబితధరణీభారఖిన్నానాం ఫణిపతిప్రభృ
తీనాం ప్రహర్షక్ష్వేడాడంబితం ధర్మప్రతిష్ఠామంగళకా
హళీకోలాహలమనోహరం మహాభిషేకముహూర్త ప్రశం
సినం కనకజయఘంటికానినాద మనుసందధానాః ససత్వరం
ప్రతాపరుద్రమభిషించంతి॥ ఏషవాంఛితార్థప్రాప్తిరానం
దః ॥౧౬॥ ఏకతోవైతాళికాః ॥ సహర్షాతిశయముచ్చైః ॥
హేలోకాః పిబతశ్రవఃప్రసృతిభిః కల్యాణవార్తామృతంజా
తః కాకతివీరరుద్రనృపతేరాజ్యాభిషేకోత్సవః। అద్యారభ్య
కలిః కృతఃకృతయుగం రాజన్వతీ మేదినీ దేవాః పూర్ణహవిర్భు
జస్తదధునాయూయంకృతార్థీకృతాః॥౧౭॥ అన్యతోవైతా
ళికాః ॥ ఆరూఢేవరవీరరుద్రనృపతౌసింహాసనం శాసితుంత

ఇతి॥ ఏకతః పురత ఇత్యర్థః- శ్రవఃప్రసృతిభిః శ్రవణచుళుకైః - కలిః కృత
యుగంకృతః- పరిపూర్ణధర్మత్వాదితిభావః - కుతః రాజన్వతీసురాజ్ఞీ-
రాజన్వాంత్సౌరాజ్య ఇతినిపాతనాత్సాధుః- మేదినీ- రాజాకాలస్యకార
ణమితిభావః-పూర్ణహవిర్భుజ ఇతి - యజేతరాజాక్రతుభిర్వివిధైరాప్త
దక్షిణైరితివిహితత్వాదితిభావః ॥౧౭॥ అన్యత ఇతి పశ్చాదిత్యర్థః॥

ఆరూఢఇతి॥ స్వచ్ఛందమనర్గళం-ఆరోహతి - నకశ్చిదప్యవిధేయోభూప
తేరస్తీతిభావః-అనేనాస్యాజ్ఞాః ప్రభుశక్తిరుక్తా - తదుక్తంమానసోల్లా
సే - ఆజ్ఞారూపేణయాశక్తిస్సర్వేషాంమూర్ధనిష్ఠితా। ప్రభుశక్తిర్హిసా
జ్ఞేయాప్రభావమహితోదయేతి-నిరవధీఇతి- సూర్యాచంద్రమసోస్సహా
చలఇవకీర్తిప్రతాపయోరవధిభూతః కోపినాస్తీత్యర్థః - హతశబ్దోవ్యా

స్యాజ్ఞాక్షితిపాలమౌళివలభీస్స్వచ్ఛందమారోహతి। లోకాం
స్త్రీనధిరోహతో నిరవధీకీర్తిప్రతాపౌ హతా దారోహంతిచ
వింధ్యభూధరతటాన్ప్రత్యర్థినః పార్థివాః ॥౧౮॥ దక్షిణతో వై
తాళికాః॥ గాయంతీరనుమోదతేనిజవధూః శ్మశ్రూరథకంపనై
ర్లక్ష్మీం ప్రీణయతేద్యకచ్ఛపపతిర్వక్షస్థలీదర్శనాత్। ది
జ్నాగాశ్చకరేణుకాసుచమహాం కుర్వంత్యనుర్వజ్యయాం దోష్ణా
కాకతివీరరుద్రనృపతౌవిశ్వంభరాంబిభ్రతి॥౧౯॥ ఉత్తరతో
వైతాళికాః॥ ప్రస్థేభ్యఃకులభూభృతామపిహరిద్దంతావళా
నాంమహోకుంభేభ్యోపిఫణాభృతామధిపతేర్మూర్ధ్నాం సహ
స్రాదపి। కూర్మేంద్రస్యచకర్పరాదపి జగద్విఖ్యాతసారో
న్నతౌ బాహౌసంప్రతి వీరరుద్రనృపతేః ప్రాప్తప్రతిష్ఠాం మ
హీం॥ ఏషసర్వదుఃఖశమనాత్మమయః ॥౨౦॥ మంత్రిణః॥ అ
హో ప్రభావః కాకతీయాన్వయస్య యదిదానీం ॥ ప్రతాప
రుద్రస్యమహాభిషేకసమయేకణాయేనిపతంతిరాజ్ఞాం। ప్రణా
మనమ్రేషు శిరస్సు తేషాం తైః కల్పితస్స్వస్వపదాభిషేకః॥
౨౧॥ పురోధసః॥ కాకతీయకులోత్తంస రాజ్యలక్ష్మీసంవర

ఖ్యాసః॥ వీరరుద్రేసింహాసనమేకమారూఢే సతితదాజ్ఞాయాస్తత్కీర్తి
ప్రతాపయోస్తత్పరిపంథినాంచ తతోప్యున్నతాని బహూన్యారోహణ
స్థానానిబభూవురితిమహదేతదద్భుతమితిభావః ॥ ౧౮॥ గాయంతీరితి॥
వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౧౯॥ ప్రస్థేభ్యఇతి॥ ప్రస్థేభ్యస్సానుభ్యః-కర్పరాత్
పృష్ఠాస్థికపాలాత్ ॥౨౦॥ ప్రతాపేతి॥ శరణాగతమహీపతయఃమహాభి
షేకసమయేస్వస్వపదేషుస్థాపితాఇతిభావః ॥౨౧॥ ఉత్తంసేత్రియతాం

శిరోభూషణం క్రియతాం॥ శుక్లమాల్యాంబరభృతః ప్రాఙ్ముఖస్య మహీపతేః। పట్టం శిరసి బధ్నీయాత్సింహాసనగతస్య చే॰ వసిష్ఠస్మరణాత్ - పట్టస్తు॥ రాజ్ఞాం నవాంగుళాయామో మధ్యేఽష్టాంగుళవిస్తృతః। చతురంగుళవిస్తారపార్శ్వస్స్వర్ణమయశ్శుభః ॥ పట్టః పంచశిఖో రాజ్యప్రజాసౌఖ్యసమృద్ధయ ఇత్యాద్యుక్తలక్షణో ద్రష్టవ్యః॥ ౨౨॥ కస్క ఇతి ॥ స్వాంతస్య కిమో వీప్సాయాం ద్విర్వచనం - కస్కాదిత్వాత్సత్వం ॥ ౨౩॥ ౨౪ ॥ శ్రూయంత ఇతి ॥ మహానృపతయో నలనహుషాదయః ఈదృక్కీర్తయో వీరరు

ణ ప్రగ్గివేయముక్తం సీక్రియతాం । ఇతి పట్టబంధమాచరంతి॥
సర్వే సప్రమోదాతిశయం। ప్రియం నః ప్రియం నః ఏష ప్రకృతకార్యస్థిరీకరణాత్ప్రీతిః॥ ౨౨॥ మంత్రిణః॥ సర్వతోఽవలోక్య కస్కోఽత్ర భోః। ఆనీయతాం ఛత్రం చామరయుగళం చ॥ ౨౩॥
ప్రవిశ్య ప్రధానప్రతీహారః ॥ ప్రతీ॥ యదాజ్ఞాపయంతి మహామాత్యా ఇతి పరిక్రమ్య తాన్యుపానయతి । ప్రాంతవర్తినో నరపతయోఽభ్యుపేత్య తాని సాదరం గృహీత్వా యథోచితమాచరంతి॥ ౨౪॥ పురోధసః॥ సహర్షాతిశయం ॥ శ్రూయంతే బహవో మహానృపతయః కింతైరసదృక్కీర్తిభిరీదృగ్విశ్వజనీనశౌర్యగరిమా జాగర్తి కః క్ష్మాతలే। బాల్యక్రీడితదిగ్జయస్త్రిభువనక్షేమంకరప్రక్రియః కింకుర్వాణసమస్తభూపతిగణః శ్రీవీరరుద్రో యథా ॥ ఏతదఖిలాతిశాయిత్వకథనముఖేన ప్రకృ

ప్రసదృశపరిపాటీతద్రహితైరసదృక్కీర్తిభిః - తత్కథమిత్యాశంక్య వీరరుద్రవిశేషమాహ ఈదృగితి ॥ విశ్వస్మై జనాయ హితో విశ్వజనీనః- శౌర్యగరిమా యస్య స తథోక్తః- నీతిపురస్సరపరాక్రమ ఇత్యర్థః॥ శౌర్యగరిమాణమాహ బాల్యేతి॥ త్రిభువనక్షేమంకరప్రక్రియః - సమ్యక్పరిపాలనేన ప్రజాహితస్వభావ ఇత్యర్థః - యథాహ మనుః - సంగ్రామేష్వనివర్తిత్వం ప్రజానాం చైవ పాలనం । శుశ్రూషా బ్రాహ్మణానాం చ రాజ్ఞాం శ్రేయస్కరం పరమితి - న కేవలం పరాక్రమేణ కింతు సామాదిభిరపి త్రిభిరుపాయైస్సర్వోఽపి రాజలోకో వశీకృత ఇత్యాహ కింకుర్వాణేతి ॥

తదుక్తం: ఏవం విజయమానస్య యస్యస్యుః పరిపంథినః। తానానయేద్వశే సర్వాన్సామాదిభిరుపక్రమైరితి॥ ౨౫ ॥ ఛత్రధారణం విశినష్టి యదితి ॥ యత్ కాకతీయకులక్రమాగతమిత్యర్థః యచ్ఛాయయేతి - దుష్టనిగ్రహశిష్టప్రతిష్ఠాపనయోరుపలక్షణం - తేనమహ్యాదో ముక్తాతపత్రవిభవాః పాత్రికపుం. ఛత్రవైభవాః - ద్విషస్తు త్యక్తాతపత్రాశ్చేత్యుభయోపపాదనం ॥ ౨౬ ॥ నాథేతి ॥ సురాజానమితి-నపూజనాదితి న సమాసాంతః॥

తత్కార్యానుమోదనాదాభాషణం ॥ ౨౫ ॥ తదిదానీం ఖలు యః
కాకతీయనృపరాజ్యవిలాసచిహ్నం యచ్ఛాయయా వసు
మతీ విజహాతి తాపం। ఛత్రే తేనకృతలక్ష్మణి వీరరుద్రే ముక్తా
తపత్రవిభవాస్సుహృదో ద్విషశ్చ॥ ఏష రాజ్యప్రాప్తిహేతు
భూతచ్ఛత్రారోపణరూపకార్యదర్శనాత్పూర్వస్వభావః॥ ౨౬ ॥
పురోహితః। సవినయముపసృత్య । నాథ కాకతీయలక్ష్మీపతేస్స
నాథాస్సర్వాః ప్రకృతయస్సురాజానం త్వాం దిదృక్షంతే। త
త్సాంప్రతం మహాస్థానం ప్రసాధయతు దేవః ॥ ౨౭ ॥ పురోధ
సః॥ ఆచారోయం కాకతీశ్వరాణాం యన్మహాభిషేకానంత
రం ప్రజానాం యోగక్షేమపరీక్షణం ॥ ౨౮ ॥ రాజా॥ యదా
జ్ఞాపయంతి ధర్మపీఠ ఇత్యుత్తిష్ఠతి॥ ౨౯ ॥ కాకతీయకులవృద్ధాః॥
ససంభ్రమముచ్చైః ॥ ప్రక్రాంతమూర్ధ్వపతి వారిరతైః
కుర్వంతు నీరాజనమంబుజాక్ష్యః । ప్రతాపరుద్రస్య లసత్ప్ర
తాపప్రదీపనీరాజితదిఙ్ముఖస్య॥ ౩౦ ॥ నృపతయః శిరస్స్వం

౨౭ ॥ ఆచార ఇతి॥ అలబ్ధలాభో యోగః లబ్ధపరిపాలనం క్షేమః తయోః పరీక్షణం విచారః॥ ౨౮ ॥ ౨౯ ॥ అభిషేకానంతరకర్తవ్యం నీరాజనమాహ కాకతీయకులవృద్ధా ఇతి-అంబుజాక్షీవిశేషణమేతత్ - ఉచ్చైరున్నతం- అధః ప్రవర్తమానో దీపమూర్ధ్వం ప్రవర్తయేదితి వచనాదితి భావః - ఊర్ధ్వస్వరమాకిరత్తైః ప్రక్రాంతమితి - రాజ్ఞాం ప్రణామానంతరమిత్యర్థః - ప్రతాప ఏవ ప్రదీపః తేన నీరాజితాని దిఙ్ముఖాని యేన తథోక్తస్య అతఏవ తత్ఫలం నీరాజనమిహైవానుభూయత ఇతి భావః ॥ ౩౦ ॥ అస్మాకమియమా

స్మాకీ-యుష్మదస్మదోరిత్యణ్ప్రత్యయే తస్మిన్నణిచేత్యస్మాకాదేశః - చం
ద్రాననాః చంద్రసదృశాననాః- అన్యత్ర చంద్రపవాననంయాసాంతా
స్తథోక్తాః-గోత్రస్యకులస్యపతిం అన్యత్రగోత్రాణాం పర్వతానాంప
తిం॥౩౧॥పరిష్కృతంపిచిత్రపితానసువర్ణకలశాదినాభూషితం - సింహా

జలింబధ్వా అపూర్వాచరితార్థాసాంప్రత మాస్మాకీపతూన్మ
త్తా యయాక్షిల్వీద్వృగనుభూయతే ॥ యతః ॥ నీరాజయం
త్యంచప్రపురీరమణ్యః ప్రదీపజాలైర్వ్వరవీరరుద్రం। చంద్రాన
నాగోత్రపతింగజస్యస్తారాగణైర్మైరుమివస్ఫురద్భిః॥ సర్వేజ
యశబ్దంకుర్వంతి॥ ౩౧॥ మంత్రిణః ॥ మహారాజకాకతీశ్వర
సజ్జీకృతంసింహాసనం సర్వతః పరిష్కృతమిదం మహాస్థాన
మండపంసనాథీక్రియతాం॥ ౩౨॥ ప్రతీ ॥ ససంభ్రమంపు
రోభూత్వా। దేవఇతఇతః॥ ౩౩॥ రాజా ॥ సగౌరవంపరిక్ర
మ్యమహాస్థాన్యాంసింహాసనమారోహతి । సర్వేప్రణమ్య
యథార్హముపవిశంతి॥ ౩౪ ॥ ప్రతీ ॥ సహర్షోదితంపరి
క్రమ్యవందమానాన్ మూర్ధాభిషిక్తాన్ సాభిమానంకనకవే
త్రలతయానిర్దిశన్ ॥ కాళింగాత్రనిషీదకొంకణపతేదూరేభ
వాంగేశ్వర ప్రాంతంసంశ్రయమాళవేంద్రశనకైస్సౌవ
హాయనంప్రాపయ। పాండ్యాగ్రేభవసేవణక్షితిపతేపశ్చా
ద్భవాద్యైవవస్స్వామీకాకతి వీరరుద్రనృపతిస్సర్వాన్ క్ర
మాదీక్షతే ॥ ౩౫ ॥ నృపతయః ॥ ప్రణమ్యయథార్హముప
విశంతి॥పురోధసః॥ స్వస్తికాకతీయకులావతీర్ణాయసౌపర్ణకే
తనాయమహామహిమ్నే। అద్యసుప్రజసాకాకతీయాన్వయేన

సనలక్షణంమానసోల్లాసే॥ రుచిరేణసువర్ణేనన్నిర్మితంరత్నరంజితం । అష్ట
భిస్స్ఫటికైస్సింహైః స్థిరైశ్చసువిరాజితం ॥ అధఃకాంచనవిన్యస్త
రత్నవేదిత్రయాన్వితం । ఆస్థానమండపేరాజ్ఞాంసింహాసనమిదంపరమి
తి॥ ౩౨॥ ౩౫॥సౌపర్ణకేతనాయమహిమ్నే గరుడధ్వజావతారాయేత్య
ర్థః-సుప్రజసాశోభనసంతానేన - నిత్యమసిచ్ప్రజామేధయోరిత్యసిచ్ప్ర

త్యయః॥ శాసితరితి ॥ అవినీతానాందుష్టానాంమిత్రాణామమిత్రాణాం చేతిభావః - అతఏవేయంతంకాలంస్వర్గపాతాళమధ్యవర్తిత్వేనమధ్యస్థస్యమధ్యమలోకస్య సంప్రతిపక్షపాతరాహిత్యేన మాధ్యస్థ్యమిత్యస్వర్థతామిత్యర్థః॥ ౩౬॥౩౭॥సర్వేషామితి ॥ భాగధేయవిభూతయోభా

సనాథానీత్ర్యపిజగంతి ॥ శాసితర్యవినీతానాంనరేంద్రత్వయిశాసతి । మధ్యస్థతాస్యలోకస్యచిరేణాన్వర్థతాంగతా ॥ ౩౬ ॥ రాజా ॥ సవినయం। స్వయంభూదేవవరానుకూలానాం భవదాశీర్వాదానాం ఫలమిదం యత్కాకతీయక్షాత్రంవర్ధతే॥ ౩౭ ॥ మంత్రిణః॥ రాజన్ ప్రతాపరుద్ర॥సర్వేషాంకాకతీయానాం భాగధేయవిభూతయః । ఏవంరూపావివర్తంతేయత్కులప్రభవోభవాన్ ॥ ౩౮ ॥ పురోధసః ॥ న కేవలం కాకతీయానామేవపుణ్యపరిపాకః అపితుసర్వాసామపిప్రజానాం॥ ౩౯॥ ప్రవిశ్య ప్రతీహారః॥ ప్ర ॥ దేవసర్వాఃప్రకృతయోవర్ణవృద్ధాన్పురస్కృత్య ప్రతీహారముపాసతే॥ మంత్రిణః ॥ శీఘ్రంప్రవేశ్యంతాం ॥ ప్రతీ ॥ యథాజ్ఞాపయంత్యమాత్యాఇతి నిష్క్రమ్యతాభిస్సహపునః ప్రవిశతి॥ ౪౦॥తతః ప్రవిశంతివర్ణవృద్ధాః॥ వర్ణ ॥ సహర్షంరాజానమవలోక్య ॥ వరఃప్రతాపరుద్రోఽయం వధూరేషావసుంధరా।తయోర్ఘటయితాదేవః స్వయంభూస్సదృశక్రమః ॥ ఏతత్ స్వయంభూదేవస్యస్వయంసంధాతృత్వాదద్భుతపాత్రైరుపగూహనం॥౪౧॥సవినయముపసృత్య। స్వామిన్ విశ్వంభరావల్లభప్రతాపరుద్ర ॥ సర్వాశీఃఫలవిశ్రామైకవసతేః

గ్యసంపదః - ఏవంరూపాఃవీరరుద్రరూపాః - వివర్తంతేపరిణమంతి - (యత్కులాలంబనంభవానితిపాఠాంతరం) ॥ ౩౮॥ ౪౦॥ వరఇతి॥ అత్ర వసుంధరావీరరుద్రయోర్వధూవరయోః స్వయంభూదేవస్స్వయమేవ సంధాతేతి అనురూపఘటనాదద్భుతమితిభావః ॥ ౪౧ ॥ అథస్వయంభూదేవేవిదుషామాశీర్వాదమాహ స్వామిన్నితి ॥ సర్వాశీఃఫలానామైశ్వ

ర్యాదీనాం విశ్రమేణ సంకోచే నైకవసతేస్సుఖ్యాధారస్య- సర్వాణి శ్రే
యాంసి ప్రాప్తవతస్తవాశాస్యం నాస్తీత్యర్థః - తథాప్యవాప్తసమస్త
కామే స్వయంభుశివేఽపి దేవస్యానంతభోగో స్త్విత్యేవమాశిషః ప్ర
యుంజానా నామాస్మాకం తాదృశేత్వయ్యపి నైతదాశ్చర్యమిత్యాహ య
ద్వేతి॥ఆశీర్వాదప్రకారమాహ సవిభురితి ॥ ౪౨॥ పురాఖలు కాకతీయా
నాం పూర్వో గణపతిమహారాజస్స్వనామాంకితం గణపేశ్వరం నామ మ
హేశ్వరం ప్రతిష్ఠాప్య తస్య స్వకులదేవతయా స్వయంభూదేవేన సమం

కింవా తవాశాస్మహే యద్వా విశ్వభువి స్వయంభువి శివేన
స్తన్వత్యామాశిషః । కించిత్రం సవిభుస్స్వవానపి సమాగౌరీశ్రి
యోర్వల్లభా వాచం దాశ్రితాభిమాం క్షమాం కృతయశోర
క్షాయువాం రక్షతం॥ మంత్రిణః ॥ స్వామిన్నేతే స్వాయంభు
వాస్సుధియః॥రాజా॥సాదరం ప్రణమతి ॥ ౪౨ ॥ అన్యే సహ
ర్షాతిశయమగ్రతః స్థిత్వా । మహారాజకాకతీశ్వర॥యస్త్వ
ద్గోత్ర మహత్తరస్య జగతాం త్రాతుస్స్వయంభూవిభో స్త
త్తాదృక్చరితాద్భుతైర్మహిమభిస్స్వైర్ద్వితీయోఽభవత్ ।
దేవోఽసౌ గణపేశ్వరః ప్రతికలం స్ఫారప్రసాదోన్ముఖో నస్త
స్త్రైకులమండనస్య మహతీం పుష్ణాతు రాజ్యశ్రియం ॥ పురోధ
సః॥రాజన్నేతే గణపతీశ్వరసూరయః॥ రాజా సాదరం నమ
స్కరోతి॥౪౩॥అపరే సప్రశ్రయప్రమోదం। స్వామిన్ త్రిలిం

నానావిధవైభవం విధాయ తత్ర విద్వాంసో బహవః స్థాపితాః తేషామా
శీర్వాదమాహ మహారాజేతి ॥ యో గణపేశ్వరస్తత్తాదృక్చరితై రఖిల
షితప్రదానాదిభి రద్భుతైస్స్వైర్మహిమభిస్సామర్థ్యైః త్వద్గోత్ర
మహత్తరస్య త్వత్కులదేవతాయాః స్వయంభూదేవస్య ద్వితీయోఽభ
వత్-ద్వావపి దేవౌ కాకతికులయోగక్షేమధురీణావిత్యర్థః - అసౌ దేవః
ప్రతికలం ప్రతిక్షణం స్ఫారస్య ప్రభూతస్య ప్రసాదస్యోన్ముఖస్సన్ రాజ్ఞో
దేవస్య చాభేదోపచారాద్వీరరుద్రస్య నస్తృత్వా వ్యవహారః - తస్య తే రా
జ్యశ్రియం పుష్ణాత్వితి సంబంధః ॥ ౪౩ ॥ అథ నగరవాసినాం విదుషామాశీ

ర్వ్యాధమాహ-ద్వైరితి ॥ త్రయో లింగరూపాః శ్రీశైలనాథాదయో దేవా
యస్మిన్ దేశే స త్రిలింగోంధ్రదేశ ఇత్యర్థః- ద్రాక్షారామేతి తత్రత్యానా
మారామాణాం తన్మధ్యే స్థితత్వాదితి ప్రౌఢోక్తిః - వస్తుతస్తు దక్షసంబం
ధిత్వాద్ద్రాక్షారామ ఇతి తన్నామ - తదుక్తం స్కాందపురాణే భీమేశ్వర
ఖండే॥ దక్షస్యారామభూమిత్వాద్ద్రాక్షారామోఽభిధీయత ఇతి ॥ ౪౪ ॥

గదేశపరమేశ్వర ॥ యైర్దేశస్త్రిభిరేష యాతి మహతీం ఖ్యాతిం
త్రిలింగాఖ్యయా యేషాం కాకతిరాజకీర్తివిభవైః కైలాసశై
లాః కృతాః । తే దేవాః ప్రసరత్ప్రసాదమధురాః శ్రీశైలకా
ళేశ్వరద్రాక్షారామనివాసినః ప్రతిదినం త్వచ్ఛ్రేయసే జా
గ్రతు ॥ పురోధసః ॥ సోల్లాసం । రాజన్నేకశిలానగరవాసినో
మహాద్విజాస్త్వేతే ॥ రాజా ॥ యథోచితం వందతే ॥ ౪౪ ॥ మం
త్రిణః ॥ సాధీయానాశీర్వాదక్రమ ఇతి యథోచితం సర్వాను
పవేశయంతి ॥ ౪౫ ॥ పురోధసః ॥ సోల్లాసం ॥ రాజన్నేకశిలాన
గరీవల్లభ ॥ సాహ ప్రాంశవమైందవం చ మహతీ యే ద్వే కులే
నిర్మితే తే జాతే లఘునీ గుణైర్విజయిని శ్రీకాకతీయాన్వయే ।
భూపాలేషు భవత్ప్రతాపయశసోః పూర్ణార్కచంద్రశ్రి
యోః ప్రాప్యానుగ్రహమూర్జితేషు పునరప్యేతే లభేతే
స్థితిం ॥ రాజా సర్వాన్పశ్యతి ॥ పురోధసః యథార్హం సర్వా
నుపవేశయంతి ॥ ౪౬ ॥ ప్రకృతయః ॥ విజయతాం విజయతాం
ప్రతాపరుద్రమహారాజః ॥ భూపాస్సంతు చిరాయ సంశృణు
మహాభాస్వత్కులాలంకృతీరామోయం నజగామలోచన

౪౫ ॥ సాహసేతి ॥ నిర్మితే బ్రహ్మణేతి శేషః - లఘునీ జాతే నిష్ప్రభే అభూ
తాం - అధునా భవత్ప్రతాపయశసోః పూర్ణార్కచంద్రశ్రియోస్సతోః
భూపాలేష్వనుగ్రహం ప్రాప్య ప్రబలవిరోధిజీవనస్య దుర్లభత్వం మత్వే
తి భావః- ఊర్జితేషు సమృద్ధేషు సత్సు - తత్సమభివ్యాహారాదేతే సోమసూ
ర్యకులే పునరపి స్థితిం ప్రతిష్ఠాం లభేతే - మహదనుగ్రహస్య కిమసాధ్యమి
తి భావః ॥ ౪౬ ॥ భూపా ఇతి ॥ సంతు నామ భూపాః కింతైరసర్వగుణాఢ్యై

రితివాక్యశేషః- నచాత్రవిప్రతిపత్తిరిత్యాహ ॥ చిరాయసంశ్రుణుమహా
ఇతి-నమోగదృచ్ఛిత్యాదినాఆత్మనేపదం - సర్వగుణాఢ్యోపిరామోన
లోచనగోచరంగత ఇతిఖేదోరామావతారస్య తవదర్శనాన్నివృత్తఇతిధ
న్యతామనుభవామఇత్యాహ భాస్వదితి॥ ౪౭॥ అహార్ణమయాప్రాజయా
౪౮॥ జాగర్త్వితి ॥అజ్ఞాప్రభుశక్తిః- నిగ్రహానుగ్రహాదిసామర్థ్యమిత్య
ర్థః-తత్ఫలస్యానుగ్రహాదేరేకభూమ్యైక్యనివాసః- రాజ్ఞఏవాజ్ఞాశ్రయ
త్వాదితిభావః - తదుక్తంమానసోల్లాసే అనుగ్రహే నిగ్రహేచదానేచా
దానకర్మణి।ప్రవృత్తౌచనివృత్తౌచగ్రహణేమోక్షణేతథా। స్వయంసమ

పత్థం తెనైవఖన్నానవయం। ఆద్యత్వాంవరపీఠరుద్రస్నపతెత
స్యావతారాంతరంవీక్ష్యైవంచరితార్థతాం నుమహాతీక్షవాన్
యగాహోసుహే॥ ౪౭। మంత్రిణః స్వాగతంసాంప్రతంయ
థాహార్ణమర్థ్యమయామానసీయాఃపౌరాణాంశ్రేయః॥౪౮॥
రాజా॥సానందోదార్యం ॥ జాగర్తురాజశబ్దోయంనామైవా
జ్ఞాఫలైకభూః । రాజ్యోపభోగవిభవస్సర్వసాధారణోహి
నః॥ ౪౯॥ సర్వేసప్రమోదం । సద్యశ్శోయంప్రసాదఃకాక
తీయకులతిలకస్యభవతః॥ ౫౦ ॥ రాజా ॥ ప్రసీదతుభగవా
న్స్వయంభూదేవ ఇతి పురోహితావర్జితకనకకలశసలిలధారా
పురస్సరంసకలభోగపురస్సరాణ గ్రామాన్సప్రశ్రయావ

ర్థోయస్యోయం రాజాసాజ్ఞానిరర్థ లేతి-ఏవశబ్దోభిన్నక్రమః-మమాయం
రాజశబ్దఏవజాగర్త్వితిసంబంధః- రాజ్ఞఃకర్మరాజ్యం- పురోహితాది
త్వాదృత్విక్యయః-ఆజ్ఞామాత్రమేవమేభూయోననుభవః పునరస్మాకం
సర్వేషామితివాక్యార్థః॥ ౪౯॥ ౫౦ ॥ అథపృథివ్యాదిదానమాహ రాజే
తి॥ ప్రసీదతుభగవానితిపరమేశ్వరప్రీణనార్థత్వాద్విమలంనామ చతుర్థ
మిదందానమితిద్రష్టవ్యం యథాహవ్యాసః- ఈశ్వరప్రీణనార్థంయద్బ్రహ్మ
హ్మవిత్సుప్రదీయతే।చేతసాభక్తియుక్తేనదానంతద్విమలంశివమితి - స
లిలధారాపురస్సరమిత్యత్రాపస్తంబః-సర్వాణ్యుదకపూర్వాణిదానా
నీతి - సకలభోగేతి భోగోపకరణసమగ్రానిత్యర్థః - ప్రశ్రయోవినయ

యః ఆదరస్సరాగః తత్సహితం సానురాగమిత్యర్థః-తదుక్తం వ్యాసేన॥ దా
తవ్యమితి యద్దానం దీయతేఽనుపకారిణే। దేశే కాలే చ పాత్రే చ తద్దానం సా
త్త్వికం స్మృతమితి - గ్రామాణాం ప్రసాత్ బ్రాహ్మణాధీనాం కరోతి - దే
యే త్రా చేతి సాతి ప్రత్యయః ॥ ౫౧ ॥ త్రాయస్వేతి॥ భువనత్రాణపరాయ

రసరాగం విప్రసాత్కరోతి। అన్యేషామపి నగరవాసినాం
యథాప్రధానం సంభావనామాచరతి॥ ౫౧ ॥ నృపతయః॥ సా
మాత్యానురోధముత్థాయ మహార్ఘాణి గజతురగరథాభరణవి
శేషరూపాణ్యుపాయనాని యథావకాశముపనీయ విరచితాం
జలయః స్వామిన్ కాకతీయమహారాజ ॥ త్రాయస్వ త్వమను
వాదపర భువనత్రాణైకబద్ధవ్రతే త్వం గృహ్యతామ్ ఇతి సిద్ధసాధ
నమిదం విశ్వైకనాథే త్వయి। త్వద్గర్భవసతిం గతాస్స ఇతి చ
స్పష్టార్థమంశే హరేః కుక్షిస్థాఖిలవిష్టపస్య సదృశం కిం వాత్ర
విజ్ఞాప్యతే॥ రాజా॥ సప్రసాదమమాత్యానవలోకయతి ॥
౫౨ ॥ మంత్రిణః ॥ స్వామిన్నేతే సోమార్క వంశ్యా నరపత
యో మహతీం సహాయతామర్హంతి తేన స్వేషు స్వేషు పదేషు ప్ర
తిష్ఠాపనీయాః ప్రస్థాపనీయాశ్చ ॥ రాజా తథేతి నరపతీన్ య
థోచితం సంభావ్య ప్రస్థానమాదిశతి॥ ౫౩॥ రాజానః॥ సహ
ర్షాతిశయం ప్రణమ్య కాకతీశ్వరకృపావలోకననిర్వృతిజాతప్ర
యాణమంగళాదికంత విహరణోద్యతయా తదాజ్ఞయాకృత
సాహాయ్యా నిష్క్రాంతాః॥ ౫౪॥ ప్రకృతయః ॥ చిరమనువ

తే త్వయి భువనాంతర్గతానాం సమస్తానాం పరిత్రాణప్రార్థనం పునరుక్తమే
వేత్యర్థః-త్వం గృహ్యతామ్ ఇతి- విశ్వైకనాథే త్వయి విశ్వం తద్వర్తినామస్తో
కం గృహ్యతామ్ ఇతి వచనం చర్వితచర్వణమేవేత్యర్థః-త్వద్గర్భ ఇతి- స్పష్టార్థం-
ఉత్పన్నం ప్రతి స్థితాలోకమధ్యవర్తినః కలశస్య కలశోయమితి కథన
మివేతి భావః-సదృశముచితం॥ ౫౩॥ తదాజ్ఞయాకృతసాహాయ్యా ఇతి తదా

క్షాకరా ఇత్యర్థః॥ ౫౫॥ చిహ్నానీతి ॥ పదాబ్జయోశ్చిహ్నానిమాంసలత్వా
దీనిఉర్వీశ్వరోపాస్యతాం పిశునయంతిసూచయంతి-తదుక్తం సోమేశ్వ
రేణ-మాంసలౌగూఢగుల్ఫౌచకూర్మపృష్ఠసమావపి। భవేతాంచరణౌయ
స్యసభవేత్పృథివీపతిరితి పాణీసచాపకులిశౌ ధనుర్వజ్రరేఖాసహితావి
త్యర్థః- తదప్యుక్తం॥ చక్రాసిచాపవజ్రాభా రేఖాఃకుర్వంతిభూపతిమితి -
శారదపుండరీకరుచినీనేత్రే పుండరీకాక్షావతారమాఖ్యాతః కథయత ఇతి

ర్తయితవ్యా కాకతీయనరేశ్వరపరిపాలనపరిపాటీ మహారా
జేనేతినిష్క్రాంతాః॥ ౫౫ ॥ పురోధసః ॥ సాశ్చర్యప్రత్యభి
జ్ఞానం ॥ చిహ్నాన్యస్యపదాబ్జయోః పిశునయంత్యుర్వీశ్వరో
పాస్యతాంపాణీసూచయతస్సచాపకులిశావుద్వాహలీలాం
భువః । నేత్రే శారదపుండరీకరుచినీలీలావతారంహరేరాఖ్యా
తస్తదితీహసిద్ధవచనంప్రత్యేతుమీశామహే ॥ రాజా ॥ సవి
నయవ్రీడం ॥ కిమసాధ్యంస్వయంభూదేవమూర్త్యంతరా
ణాంభూదేవతానాంభవతామనుగ్రహస్య॥ ౫౬ ॥ పురోధ
సః॥ సాదరం। మహారాజకాకతీశ్వరకులవాసనావాసితయా
భవదుపాసనయాపరంప్రసేదివాన్ పరస్సహస్రప్రసాదో
న్ముఖస్స్వయంభూనాథఃకింతేభూయఃప్రియముపకరోతు ॥ ప
షావాక్యార్థసమాప్తిరూపాసంహృతిః॥ ౫౭ ॥ రాజా ॥ స
ప్రణామాదరం। కాకతీయరాజ్యధురాయామవహితమేవస్వ

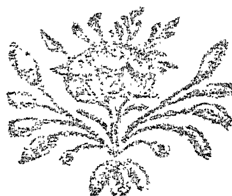
యత్పూర్వోక్తంసిద్ధస్యకస్యచిదనాగతవిదః పురుషస్యవచనమధునా ప్ర
త్యేతుమీశామహే॥ ౫౬॥ కాకతీశ్వరకులవాసనయావాసిత యాకులధ
ర్మత్వేన ప్రాప్తయేత్యర్థః-భవదుపాసనయాపరంప్రసేదివాన్ప్రస
న్నః అత్రపవపరేసహస్రాత్పరస్సహస్రాః - పంచమీతియోగవిభాగా
త్సమాసః - రాజదంతాదిత్వాత్సహస్రశబ్దస్యపరనిపాతే పారస్కరా
దిత్వాత్సుడాగమః - తస్యార్థః భక్తిత్వాద్వాసద్భక్తియాభావాత్సుగమే వేతి

దశటీకాసర్వస్వకారః - పరశ్శతాద్యాస్తైరమీషాంపరాసంఖ్యాశతాది
కాదిత్యమరః- తావతాంప్రసాదానామున్ముఖస్స్వయంభూనాథః ॥ ౫౭॥
ప్రశస్తిసంజ్ఞకంమంగళమాహ-భూరస్త్వితి॥ సర్వమన్యత్సుగమం॥౫౮ ॥
ఇతి నాటకప్రకరణే - పంచమోఽంకః .... *

యంభూదేవేన । తథాపీదమస్తు॥ భూరస్తుసంపన్నసమస్త
సస్యాభూదేవతాఃపూర్ణమనోరథాశ్చ। భూపాశ్చధర్మ
ప్రవణైకచిత్తాస్సర్వేజనాస్సంతునిరామయాశ్చ॥ ౫౮ ॥
విషా. శుభశంసనరూపాప్రశస్తిః ॥ ఇతినిపాం౯ం తా
స్సర్వే॥ .... *
ఇతి నాటకప్రకరణే ప్రతాపరుద్రరాజ్యాభిషేకో నామ
పంచమోఽంకః ॥ ఏవంసాంగంనాటకముదాహృతం॥ **
ఇతి శ్రీవిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే నాటకప్రకరణంసమాప్తం.

ఇతి పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః
పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామిసోమపీథినా
విరచితే ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే
రత్నాపణాఖ్యానే నాటకనిరూపణం నామ
తృతీయం ప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః

ప్రతాపరుద్రీయే సవ్యాఖ్యానే

రసప్రకరణమ్—౪.

దృశ్యశ్రావ్యభేదేన ద్వివిధా అపి ప్రబన్ధా నిరూపితాః తేషామాత్మభూ
తస్య రసస్య స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే- అథేతి ॥ రససామాన్యలక్ష
ణమాహ విభావేతి ॥ వక్ష్యమాణలక్షణైః విభావాదిభిరేవ సామగ్రీతయా
సరసకావ్యసంగృహీతయా నిపుణనట ప్రదర్శితయా వా సామాజికభా
వ్యమానయా సముల్లాసిత ఆస్వాద్యమానో నిర్భరానన్దసంవిద్రూప
తాం నీయమానస్సన్నిత్యర్థః - తదుక్తం భావప్రకాశే ॥ ప్రకాశానందచి
ద్రూపాం రసతాం ప్రతిపద్యతే । ప్రకృష్యమాణో యో భావస్స స్థాయీ
తి నిగద్యత ఇతి - ఏవంవిధస్సామాజిక నిష్ఠో రత్యాదిస్థాయిభావో రస్యతే

> అథ సర్వేషాం ప్రబన్ధానాం జీవితభూతస్య రసస్య స్వరూ
> పం నిరూప్యతే ॥ విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారి సామగ్రీ
> సముల్లాసితస్థాయిభావో రసః ॥ తథా చోక్తం దశరూపకే ॥
> విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమా

స్వాద్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా రస ఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం- రసతే స్వాదనాత్మ
త్వాద్రస్యంత ఇతి తే రసా ఇతి॥ ఉక్తార్థే వృద్ధసమ్మతిమాహ॥ విభావైరితి॥
వ్యంజనాదిసంబంధాదన్నస్యేవ విభావాదిసమాశ్రయణేన స్థాయిభావ
స్యాపి స్వాదుత్వమిత్యర్థః- తదుక్తం ॥ వ్యంజనౌషధిసంయోగో యథా
న్నం స్వాదుతాం నయేత్ । ఏవం నయంతి రసతామితరే స్థాయినం శ్రితా
ఇతి- అయం చ రసోనుకార్యే రామాదావుత్పన్నో రామాద్యభేదభావనయా
నటే ప్రతీయత ఇత్యుత్పత్తివాదినో భట్టలోల్లటాదయః - తాదృశేన నటే
విభావాదిభిరనుమితస్సామాజికైశ్చర్వ్యత ఇత్యనుమితివాదీ శ్రీశంకుకః
నటాదిగతత్వపరిహారేణ సాధారణీకరణేన సంధీయమానః ప్రకాశానం

దసంవిద్రూపేణభోగాపరనామ్నా భావకవ్యాపారేణభుజ్యతఇతిభుక్తి
వాదిభట్టనాయకః - వక్ష్యమాణప్రకారేణసామాజికాశ్రయోభివ్యజ్య
తఇత్యభినవగుప్తాదయః - అయమేవపక్షో యథాయోగం పక్షాంతర ని
రాకరణపూర్వకముత్తరత్రసిద్ధాంతీకరిష్యతే ॥౧॥ అథస్థాయిభావస్యల
క్షణమాహ ॥ భావస్యేతి ॥ ఇదమత్రానుసంధేయం కావ్యేనాభినయేన
వానివేద్యమాన రామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనితవాసనారూప స్సం
స్కారాపరపర్యాయస్సామాజికమనోవికారోభావః- తదుక్తం॥సుఖదుః
ఖాదిభిర్భావైర్భావస్తద్భావభావనమితి- తస్యభావకస్య భావశ్చిత్తం
తస్యభావనంవాసితత్వంతద్భావభావనం- సతావద్ద్వివిధః - సన్నిహి
తోవ్యవహితశ్చేతి- తత్రాద్యఃపటంప్రతి తంతువద్రసంప్రత్యాకారమా
త్రవ్యవహితఃస్థాయిభావఇత్యుచ్యతే- తస్యసాక్షాద్రసభావ ప్రతిపాద
నాత్-తదుక్తం ॥ ప్రకృష్యమాణోయోభావో రసతాంప్రతిపద్యతే ।

నస్స్వమత్వంస్థాయిభావోరసస్మృతఇతి ॥౧॥ భావస్య
స్థాయిత్వంనామ సజాతీయవిజాతీయానభిభూతతయాయా

సవివభావస్థాయీతిభరతాదిభిరుచ్యతఇతి- ద్వితీయస్తుకువిందాదివద్భా
వాంతరవ్యవహితోవిభావాదిః- తస్యస్థాయిద్వారారసోల్లాసకత్వసమ
ర్థనాత్ - ఏతేనసామాజికమనోవికారవిశేషోపాధికో బ్రహ్మానందస
బ్రహ్మచారిణోరసస్య సన్నిహితపూర్వావస్థాపి శేషస్థాయిభావఇతి
ఫలితం-అతఏవోక్తమభియుక్తైః- శృంగారాద్యనుభవయోగ్యతయాయ
దాత్మనస్స్వాంసభావఇతి- నచవస్తుతోభేదమాత్రశంకాకళంక రహిత
స్యనిరుపాధికస్యసన్మాత్రస్యావస్థాసంబంధఃకథమితిశంకనీయం - గగ
నస్యధ్యాసీనస్యమధ్యానిధేయుదకాద్యుపాధిసంబంధనిబంధన చాంచ
ల్యాదివదుపపత్తేః- ఏవంవిధస్యభావస్యేత్యర్థః- కస్యాంచిన్నాయికా
యామనురాగస్యనాయికాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః- తత్రబీభ
త్సాదిర్విజాతీయః- తైరనభిభూతతయాఅతిరస్కృతత్వేనఅవిరుద్ధత్వే
నేతియావత్ - ఏతచ్చబృహత్కథా మాలతీమాధవాదౌ ద్రష్టవ్యం -
యథా లవణోదకస్సానుప్రవిష్టంమాధురమపినాదేయముదకం లవణాయతే

ఏవమన్యానపహ్నుత్య నైక్యం నయతస్థాయిభావస్య కుతస్సైన్సహావిరోధ
వాన్తరితి భావః- తదుక్తం॥ విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వా భావైర్విచ్ఛిద్యతే నయః॥
ఆత్మభావం నయత్యన్యాన్ స్థాయీ లవణాకర ఇతి ॥ యావదనుభవమితి-
సంస్కారాత్మనోస్య భావస్య సంతతచింతాదివశేన ప్రబోధాదుత్పద్య
మానోవిజాతీయప్రత్యయాసంవలితః ప్రియతమాది స్మృతిసంతానో
విభావాదిమహిమ్నా యావత్తన్మయమివకరోతి తావదవస్థానమిత్యర్థః-
తదుక్తం-అవస్థితాశ్చిరంచిత్తే సంబంధాచ్చానుబంధిభిః । వర్ధితా యెర
సాత్మానస్తేస్మృతాస్థాయినో బుధైరితి ॥ ౨॥ శృంగారపకపఎవరసఇతి
శృంగారప్రకాశకారః - శాంతవర్జమష్టౌరసా ఇతి ధనికాదయః-శాంతవ
త్సలసహితా దశేత్యన్యే - ఏవమాది విప్రతిపత్తిలబ్ధన్యూనాధిక సం

వదనుభవమవస్థానం । తథాచోక్తందశరూపకే ॥ సజాతీయై
ర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాన్ । యావద్రసంవర్త
మానస్థాయీ భావఉదాహృతః ॥౨॥ అథరసవిశేషాః॥శృం
గారహాస్యకరుణారౌద్ర వీరభయానకాః । బీభత్సాద్భుత
శాంతాశ్చరసాఃపూర్వైరుదాహృతాః ॥౩॥ ఏషాంస్థాయి
భావాః॥ రతిర్హాసశ్చశోకశ్చ క్రోధోత్సాహౌభయంతథా ।
జుగుప్సావిస్మయశమాః స్థాయిభావానవక్రమాత్ ॥౪॥అథ

శ్యానివారణాయరసవిభాగమాహ-శృంగారేతి॥ పూర్వైరభినవగుప్తా
చార్యాదిభిః-అత్రచతుర్వర్గమధ్యే సర్వప్రాణిసులభస్య కామస్యసర్వ
హృదయంగమత్వాత్ప్రథమంశృంగారః - తతస్తజ్జన్యత్వేన హాస్యః-
తతస్తద్విరోధిత్వాత్కరుణః- తతస్తన్నిమిత్తభూతోర్థప్రధానో రౌ
ద్రః- తతోర్థకామయోర్ధర్మమూలత్వాద్ధర్మప్రధానోవీరః-తస్యభీతా
భయప్రదానసారత్వాత్తదనంతరంభయానకః- తతస్తత్కారణభూతో
బీభత్సః- వీరాక్షిప్తభయానకాద్యనంతరంవీరరసఫలభూతోద్భుతః-త్రి
వర్గఫలక రసానంతరం మోక్షఫలక శ్శాంతరస ఇత్యేవ ముద్దేశక్ర
మోపపత్తిః ॥౩॥౪॥ అథరసానాం క్రమంవిభావస్యవిభాగందర్శయితు
లక్షణమాహ విభావఇతి॥తత్ర విభావాదిచతుష్టయమధ్యఇత్యర్థః- త

త్ర రసశబ్దేనాత్ర లౌకికో రత్యాదిభావః - ఓదనం పచతీత్యాదివద్భావినీం వృత్తిమాశ్రిత్య వ్యవహ్రియతే. ముఖ్యరసస్యోత్పత్త్యభావాత్ - ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం - లోకే నాయకాద్యాలంబనకారణం విశిష్టదేశకాలాద్యుద్దీపనకారణం చ కావ్యనాటకాదిముఖేన సామాజికాంతః కరణప్రతిబింబితతయా సామాజికనిష్ఠం సత్ ఆలంబనవిభావ ఉద్దీపనవిభావశ్చేతి కథ్యత ఇత్యర్థః - ఏతస్య విశేషేణ కావ్యనాటకవ్యాపారజనితేన భావ్యతే జ్ఞాయత ఇతి విభావ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా లభ్యతే - తదుక్తం ॥ జ్ఞాయమానతయా యత్ర విభావో భావపోషకృదితి - శిష్టముదాహరణ సముదాయే స్పష్టం

> విభావః॥ విభావః కథ్యతే తత్ర రసోత్పాదనకారణం । ఆలంబనోద్దీపనాత్మా స ద్విప్రకారకీర్త్యతే ॥ రససమవాయి కారణమాలంబనవిభావః ఇతరత్కారణజాతముద్దీపనవిభావః। సచతుర్విధః। తథాచోక్తం శృంగారతిలకే ॥ ఆలంబనగుణాశ్చైవ తచ్చేష్టా తదలంకృతిః। తటస్థాశ్చేతి విజ్ఞేయశ్చతుర్ధోద్దీపనక్రమః ఆలంబనగుణో రూపయౌవనాదిరుదాహృతః। తచ్చేష్టా యౌవనోద్భూతహావభావాదికా మతాః ॥ నూపురాంగదహారాది తదలంకరణం మతం । మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితాః॥౫॥ అథానుభావః॥ కార్యభూతో నుభావ

భావిష్యతి ॥౬॥ అనుభావం లక్షయతి కార్యేతి ॥ నను కార్యత్వం నామ నియతోత్తరకాలభావిత్వం - తచ్చానుభావస్య కిం రసాపేక్షయా ఉత స్థాయ్యపేక్షయా - నాద్యః - విభావైరనుభావైశ్చేతి కరణతృతీయయా తస్య పూర్వభావిత్వప్రతీతేః - నియతపూర్వవర్తిత్వలక్షణకారణవిశేషత్వాత్కారణస్య - న చాత్ర తృతీయాయాః కరణాద్యర్థాంతరం సంభావ్యతే - ఏవం చానుభావే సతి రసోత్పత్తిః - సత్యనుభావ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసంగస్స్యాదితి - అథ ద్వితీయః - నహి భావకమనోవస్థాయినస్స్థాయినః - పూర్వభావినాం *కామినీకటాక్షభుజాక్షేపాదీనాం తత్కార్యత్వమితి - అతః స్థాయిత్వయోగ్యస్య లౌకికస్య రత్యాదేః కార్యభూతో యోయం క

పా * కామినీకటాక్షభుజాక్షేపాదీనాం.

టాక్షాదిరభినయాదిద్వారా భావకమనః ప్రతిబింబితస్సహృదయహృద
యస్థితం రత్యాదిభావమనుభావయతీతి సోనుభావ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః ॥ తదు
క్తం॥ భ్రూవిక్షేపకటాక్షాదిప్రకారో హృదయస్థితం। భావం వ్యనక్తి యస్సో
యమనుభావ ఇతీరిత ఇతి ॥ ౭ ॥ అథ సాత్త్వికానామపి కార్యభూతానాం
కటాక్షాదివద్భావసంసూచనాత్మకత్వేనానుభావత్వే సిద్ధేపి తేషాం బ్రా
హ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన పృథగుపాదానే అసాధారణకారణమాహ
పరగతేతి ॥ అభినయాదిముఖేనాన్యగత సుఖదుఃఖాదిభావనాయామం
తఃకరణస్యాత్యంతానుకూలత్వం సత్త్వమిత్యర్థః - ప్రత్యయార్థమాహ
తత ఇతి- సత్త్వేన నిర్వృత్తా భావాస్సాత్త్వికా ఇత్యర్థః - అనేనైవం ధ్వనై
వాంతఃకరణేన కటాక్షాదయో భావ్యంత ఇతి తేషామనుభావతైవ న సాత్త్వి
కత్వమితి భావః - తదుక్తం భావప్రకాశే - పరస్య సుఖదుఃఖాదేరనుభావేన
చేతసః । అత్యంతానుకూల్యేన యేన తద్భావభావనం । తత్సత్త్వం తేన

స్స్యాత్తత్కటాక్షాదిశ్శరీరః ॥ ౭ ॥ (అథ సాత్త్వికభావాః) పర
గతసుఖాదిభావనయా భావితాంతఃకరణత్వం సత్త్వం తతో భ
వాస్సాత్త్వికాః॥ స్తంభః ప్రళయరోమాంచౌ స్వేదో వైవర్ణ్య

నిర్వృత్తాస్సాత్త్వికా ఇత్యుదీరితాః। అనుభావత్వసామాన్యే సత్యప్యేషాం
పృథగుక్తయః। లక్షణం సత్త్వజత్వాద్ధి తే చ స్తంభాదయస్స్మృతా ఇతి। అత్ర
తద్భావభావనం నామ తన్మయత్వేనావస్థానం- తదుక్తం ॥ రామాద్యాశ్రి
తదుఃఖాదేరనుభూతేస్తదాత్మనా । సామాజికస్య మనసో భావస్తద్భావ
భావనమితి - ఏవం చ విభావాదివర్ణనజన్యానురాగనిర్వేదాదిమనోవృ
త్తయోపి భావాది తన్మయీభవనరూపేణ సత్త్వశబ్దాభిధేయేన సామాజి
కమనసోత్యంతానుకూల్యజన్యేనాసాధారణకారణేనావస్థాంతరమావ
న్నాస్తంభాదయో భావాస్సాత్త్వికభావా భవంతి ॥ తే చ స్వకార్యభూ
తైరత ఏవ సాత్త్వికపదప్రతిపాద్యైర్బాహ్యైర్జడైర్భౌతికైశ్శారీరైః స్తం
భాదిభిరనుభావైస్సూచ్యంతే- తథా చ రతినిర్వేదాదిభావా ఏవ సూచితా
భవంతీతి ఫలితం- తదుక్తమాచార్యహేమచంద్రేణ - బాహ్యాస్తు స్తంభా
దయశ్శరీరధర్మా అనుభావాస్తే చాంతరాళికాన్ భావాన్ గమయంతః ప

రమార్థతో రతిర్నిర్వేదాదిగమకా ఇతి స్థితమితి - ఏవంచ స్థాయిసంచారిసం
క్షుభితజీవస్య మనోమయావస్థాం ప్రాప్య కార్యకారణరూపేణ ద్వివిధం
బాహ్యమాభ్యంతరం చ సాత్త్వికగణం సంపాదయతీతి రహస్యం - కేచిద
యం మనోమయవర్తీ రత్యాదిగణః పంచభూతాత్మకాన్నమయక్షోభకత
యా మనోమయతాదాత్మ్యాపన్నం సీదత్యస్మిన్మనోమయ ఇతి వ్యుత్ప
త్త్యా సత్త్వగుణోత్కర్షాత్సాధుత్వాచ్చ సత్త్వశబ్దాభిధేయం ప్రాణమ
యం ప్రవిష్టస్సాత్త్వికత్వమనుభవతి - తచ్చ ప్రాణస్య భూభాగానుగ్ర
హే స్తంభః- జలభాగానుగ్రహే బాష్పః-తీవ్రతేజోనుగ్రహే స్వేదః -
వైపరీత్యే వైవర్ణ్యం - ఆకాశానుగ్రహే ప్రళయః - అనిలానుగ్రహస్య
మందమధ్యమోత్కృష్టతయా త్రైవిధ్యే క్రమేణ రోమాంచవేపథువై
స్వర్యాణీతి వదంతి- కేచిదనుభావాంతరనైరపేక్ష్యేణ రసాపరోక్షీకరణత్వ
లక్షణో బలవిశేషస్సత్త్వం తజ్జన్యాస్సాత్త్వికా ఇత్యాహుః - అన్యే పునర

> వేపథూ । అశ్రు వైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః ॥
> ౭॥ అథ వ్యభిచారిభావాః॥ నిర్వేదగ్లానిశంకాఖ్యాస్తథాసూ
> యామదశ్రమాః । ఆలస్యం చైవ దైన్యం చ చింతామోహః

న్నమయప్రాధాన్యేనాభివ్యక్తత్వలక్షణసత్త్వజన్యత్వోపాధేః కటా
క్షాదిసాధారణ్యేపి పంకజాదివద్యోగరూఢత్వేన స్తంభాదయ ఏవ సాత్త్వి
కా ఇత్యాహుః - కేచిత్తు కణాదశాస్త్రప్రసిద్ధద్రవ్యాదిత్రయవాచ
కార్థశబ్దవదలంకారశాస్త్రప్రసిద్ధ్యా స్తంభాదిష్వేవ సాత్త్వికవ్యవ
హార ఇతి వర్ణయంతి - ఏవం ప్రాచామాలంకారికాణామనేకధా వాదిస్సం
వర్తతే- తద్యథాతథావాస్తు న తత్రాస్మాకమాగ్రహః- కింతు స్తంభా
దీనామనుభావాంతరేభ్యోపి కేనచిద్విశేషేణ పార్థక్యమిత్యేతదేవా
స్మాభిరపేక్ష్యత ఇతి - విశేషాంతరాణి సరహరిసూరివిరచితే రసనిరూ
పణే ద్రష్టవ్యాని-విస్తరభీరుభిరస్మాభిరుపరమ్యతే॥ ౭॥ విశేషాదాభిముఖ్యే
న చరంతో వ్యభిచారిణ ఇత్యుక్తదిశా వ్యభిచారిశబ్దవ్యుత్పత్త్యైవ నిర్వేదా
దీనాం సామాన్యలక్షణం సిద్ధమితి మత్వా తేషాం కేవలం సామాన్యతో విశే
షతశ్చోద్దేశమాహ-అథేతి॥ రసస్య సహకారిణ ఇతి - కల్లోలాస్సాగరస్యే

పరత్వాదేః లౌకికస్య పరిపోషకతయా సహకారిణస్సంతో నాట్యాదౌ వ్య
భిచారిణ ఇత్యుచ్యంత ఇత్యర్థః-తదుక్తం ॥ మజ్జంతశ్చ నిమజ్జంతః కల్లోలా
స్తే యథార్ణవే। తస్యోత్కర్షం వితన్వంతో యాంతి తద్రూపతామపి । తథా
స్థాయిని నిమగ్నాన్మహ్యున్మగ్నా వ్యభిచారిణః । పుష్ణంతి స్థాయినం స్వాంశ్చ
తత్ర యాంతి రసాత్మతామితి ॥ ఉక్తైరేభిర్యుక్తసంవాదమాహ కారణా
నీతి॥ స్థాయినః స్థాయిత్వయోగ్యస్యేత్యర్థః- అనుభావావుభయేపి గృహ్యం
తే-నను చేష్టాలక్షణోద్దీపన విభావానాం భావహావాదీనాం శృంగారకా
ర్యతయానుభావత్వం ప్రతీయతే - కటాక్షభ్రూవిక్షేపాదీనామనుభా

స్మృతిర్ధృతిః ॥ వ్రీడా చపలతా హర్ష ఆవేగో జడతా తథా। గ
ర్వో విషాద ఔత్సుక్యం నిద్రాపస్మార ఏవ చ ॥ సుప్తిర్విబోధో
మర్షశ్చాప్యవహిత్థమథోగ్రతా । మతిర్వ్యాధిస్తథోన్మాద
స్తథా మరణమేవ చ ॥ త్రాసశ్చైవ వితర్కశ్చ విజ్ఞేయా
వ్యభిచారిణః। త్రయస్త్రింశదమీ భావా రసస్య సహకారిణః ॥
తథా చోక్తం కావ్యప్రకాశే ॥ కారణాన్యథ కార్యాణి సహకా
రీణి యాని చ । రత్యాదేః స్థాయినో లోకే తాని చేన్నాట్యకా
వ్యయోః॥ విభావా అనుభావాశ్చ కథ్యంతే వ్యభిచారిణ ఇతి ॥
లోకే కార్యకారణసహకారి శబ్దవాచ్యా నాయికానాయకక
టాక్షభ్రూవిక్షేపనిర్వేదాదయః- కావ్యనాట్యయోస్తు విభా

వానామనురాగజనకత్వేన సంభవత్యేవ విభావత్వం- ఉక్తానాముభయే
షాం కల్లోలాయమానతయా రసపరిపోషణాత్సంచారితాపి - సముక్తసం
చారిణామపి చింతాదీనామనురాగకార్యతయానుభావత్వం - తద్దర్శనశ్ర
వణాభ్యామనురాగాతిశయ జననాద్విభావత్వం చానుభూయతే - తదు
క్తం భావప్రకాశే- విభావోప్యనుభావస్స్యాదనుభావోపి భావవత్ । తౌ
పునశ్చారిణౌ స్యాతాం తే చ తౌ స్యుః పరస్పరమితి- అత్ర పరస్పరశబ్దేన సం
చారిణామేవ మిథోనుభావత్వం చేత్యాది ద్రష్టవ్యం - అతః కథం పూర్వో
క్తా విభావాదివ్యవస్థేతి చేత్సత్యం - కస్యాశ్చిదనురాగవ్యక్తేర్యాని కార్య
కారణసహకారిణి తాని తాం ప్రతి తథైవ నకించిదపి సాంకర్యమస్తి - న్వ

క్త్యంతరాపేక్షయాతస్యాపవాకారభేదాపేక్షయావాన్యథాభావేనో విరోధః - యథైకస్యపుత్రాపేక్షయాపితృత్వంపిత్రపేక్షయాపుత్రత్వంవ్యవతిష్ఠతే - అతోవిభావాదీనామపి ప్రతియోగిభేదాదిభిః కల్పితాకారాంతరాణాం సాంకర్యశంకానవకాశాద్విభావాదిరూపతానియతైవేతిసిద్ధం- ఏవంచవిభావాదిసామగ్రీసంకోచేసతి రసాభాసత్వమిత్యనుసంధేయం॥ ౮ ॥ నసూన్మర్యాదంప్రవృత్తేనాంగరసేనబాధితఃప్రధానరసోరసాభాసః- తదుక్తంరసార్ణవే ॥ అంగేనాంగీరసస్స్వేచ్ఛావృత్తివర్ధితసంపదా। అమాత్యేనానీతేనస్వామీవాభాసతాంవ్రజేదితి - అంగరసస్యతృతీయాంశానుప్రవేశోమర్యాదోల్లంఘనం - తదుక్తంభావప్రకాశే॥ భాగత్రయంప్రవిష్టస్యప్రధానస్యైకభాగతః। రసానాంస్పృశ్యతేయత్రతత్స్యాద్రాభాసలక్షణమితి - తత్రహాస్యాది భూయిష్ఠాః శృంగారాదయఆభాసీభవంతి - అత్రైతౌసంగ్రహశ్లోకౌ ॥ హాస్యాద్యు

వానుభావ వ్యభిచారిశబ్దవ్యపదేశ్యాభవంతి ॥ ౯ ॥ శృంగా
రవీరరౌద్రాద్భుతానాం లోకోత్తరనాయకాశ్రయత్వేన ప
రిపోషాతిశయః॥ ౯॥ అతఏవశృంగారస్యమ్లేచ్ఛాదివిషయత్వే

సుప్తాశ్శృంగారహాస్యాశ్శోకభయానకా । భయానకోరౌద్రవీరౌతథా శృంగారవిస్మయౌ ॥ బీభత్సకరుణౌరౌద్రశృంగారౌచయథాక్రమం । శృంగారాదీన్సంప్రవిశ్యరసాభాసాన్వితన్వతఇతి - యద్యప్యేవం నవానామపిరసానామాభాసత్వం సంభవతి - తథాపిక్వచిద్విశేషమభివ్యక్తుమారభతే॥ శృంగారేతి॥ శాంతస్యాప్యుపలక్షణమేతత్ - లోకోత్తరనాయకాశ్రయత్వేనేతి ధీరోదాత్తాదినాయకోత్తమ విషయత్వేనేత్యర్థః - అతఏవోక్తంలోచనే॥ ధర్మయుద్ధవీరప్రధానోధీరోదాత్తః - వీరరౌద్రప్రధానోధీరోద్ధతః- వీరశృంగారప్రధానోధీరలలితః- దానధర్మవీరశాంతప్రధానోధీరశాంతఇతి చత్వారోనాయకాఇతి - అత్రవీరరససమానయోగక్షేమత్వాదద్భుతోపాదానం- యదాహమునిః - వీరస్యచైవయత్కర్మసోద్భుతఃపరికీర్తితఇతి-విదగ్ధజనైకవిషయోరసపరిపోష విశేషఇతిభావః॥ ౯॥ ఏవమేవవిరోధమాహ అతఏవేతి॥ ఇదమత్రానుసంధేయం-

యత్ర విభావాదిపరిపూర్తిస్తత్ర ముఖ్యో రసః - తదుక్తం లోచనే - రస
స్తు స ఏవ యో యత్ర ముఖ్యతయా విభావానుభావవ్యభిచారిసంయోజ
నోచితస్థాయిప్రతిపత్తికస్య ప్రతిపత్తుస్స్థాయ్యంశే చర్వణప్రయుక్త ఏ
వాస్వాదప్రకర్ష ఇతి- ఉదాహృతం చాత్రైవ ॥ కృచ్ఛ్రేణోరుయుగం వ్య
తీత్య సుచిరం భ్రాన్త్వా నితంబస్థలే మధ్యేఽస్యాస్త్రివలీతరంగవిషమే ని
ష్పందతామాగతా । మద్దృష్టిస్తృషితేవ సంప్రతి శనైరారుహ్య తుంగౌ
స్తనౌ సాకాంక్షం ముహురీక్షతే జలలవప్రస్యందినీ లోచనే ఇతి - అత్ర హి
నాయికాకారానువర్ణ్యమానస్యాత్మప్రతికృతిపవిత్రిత చిత్రఫలకావ
లోకనాద్వత్సరాజస్య పరస్పరాస్థాబంధరూపో రతిస్థాయిభావో విభా
వానుభావసంచారిసంయోజనావశేన చర్వణారూఢ ఇతి - ఏవం చ యత్ర
విభావాదిపరిపూర్త్యభావస్తత్రారోపితో రసః। మ్లేచ్ఛాదౌ తథాభూత
త్వాద్రసాభాసత్వమితి భావః- ఉక్తార్థే సమ్మతిమాహ ఏకత్రేతి ॥ అత్ర

త్వాభాసత్వం। తథా చోక్తం॥ ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యఙ్
మ్లేచ్ఛగతోఽపి వా। యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రి

ఏవేత్యవధారణేనాన్యత్రానురాగాత్యంతాభావస్సూచ్యతే - యథా రా
వణోసీతాయాః - తేన స్త్రీపుంసయోరేకత్రానురాగే జాతేఽన్యత్రాను
రాగప్రాగభావే చ విభావాదిసంపూర్తిసంభావనయా నైవ రసాభా
సత్వమితి భావః - అన్యథా ప్రథమమనుజాతానురాగే వత్సరాజే జాతాను
రాగాయా రత్నావళ్యాః పూర్వానురాగస్యాభాసత్వప్రసంగాత్ - మ్లే
చ్ఛేతిరశ్చాం నానాభూతిత్వైర్గర్ధ్యగంధానామననుభూతవిభావాదిభా
వానామభివదనవ్యాపారమాత్రవిలక్షణాస్సహృదయాపగాః - అతస్తేషాం
ద్వయానామపి సమానయోగక్షేమత్వాత్సహృదయాపాదనం- అత ఏవ -
శృంగారాభాసస్యైవైతద్ధ్యోక్తిరపి-బహుసక్తిరనేకత్రానురాగః-అత్రా
పి ముఖాంతరేణ సమానురాగఫలాభావాద్విభావాద్యపరిపూర్తిరితి భా
వః-పుంసోఽప్యనేకనాయికానురాగే రసాభాసత్వమితి కేచిత్ ॥ తర్హి తన్మతే
దక్షిణనాయకానురాగస్య సర్వసంప్రతిపన్నరసభావస్య ఆభాసత్వప్ర
సంగ ఇతి చేన్నైవం - తస్యాప్యేకస్యామేవ గాఢానురాగత్వాత్ అన్య

త్రేతుక్వచిన్మధ్యత్వంక్వచిన్మందత్వమితి నిశ్చితం - తుల్యానేకత్రదక్షిణ
ఇతిలక్షణంపునరనేకాసు నాయికాస్వనువృత్తిమాత్రపరత్వేన తుల్యత్వ
పరమితిద్రష్టవ్యం అత్ర పక్షద్వయేపిక్రమేణసఖీషు రాగాభావాదవివే
కాదనేకాసు రాగాచ్ఛరతే రారోపితత్వేన హాస్యాస్పదత్వాత్త న్నిబంధ
నస్త్రీవిధోయమాభాసఇతివివేకః ॥ నన్వారోపితః సాభావా త్తిర్యగాది
షు కథంచమత్కార ఇతిచేచ్ఛుక్తికారజతంగృహీత్వా ప్రమోదమానం
పృచ్ఛ - పశ్చాత్తాలీనబాధస్తు ప్రపంచసత్యత్వాభిమానసమయసాం
సారికవ్యవహారస్యేవతాదాత్వికచమత్కారస్యనవిరోధీతి - రసాభాసో
ప్యుపాదేయఏవేత్యలంప్రపంచేన ॥ ౧౦ ॥ విభావాదిషుధ్యేవ్యభిచారిభా

ధామతఇతి॥౧౦॥ వ్యభిచారిభావానాముదయప్రశాన్త్యవస్థ
యోఃపరస్పరవిరుద్ధరసాశ్రితయోర్భావయోస్స్పర్ధయా సం
బంధేనాన్యోన్యోపమర్దకతయా బహూనాం సమావేశేన చ
చాతుర్విధ్యం॥ తథాచోక్తం దశరూపకే ॥ భావస్య శాంతిరు
దయస్సంధిశ్శబలతా తథేతి॥౧౧॥..................*

రత్యాదిస్థాయిభావలక్షణోదాహరణాని

అథయథాక్రమంస్థాయిభావానాం స్వరూపముదాహరణం
చ॥ తత్ర సంభోగవిషయఇచ్ఛావిశేషోరతిః॥యథా ॥ శృంగా

వానాముదయాద్యవస్థా చతుష్టయజన్యచమత్కారవిశేషనిబంధనంచా
తుర్విధ్యమాహ వ్యభిచారీతి ॥ అన్యోన్యోపమర్దకతయేతిస్వస్వబాధ్యా
నాంబాధకత్వేనేత్యర్థో వక్ష్యమాణోదాహరణానుసారేణకల్పనీయః - ర
సాభాసాదీనాముదాహరణముత్తరత్రభవిష్యతి॥౧౧॥ ....*

అథస్థాయిభావేషూద్దేశక్రమానుసారేణ రతింలక్షయతి తత్రేతి ॥
యూనోరన్యోన్యానందజనకందర్శనాలింగనాదికంకర్మ సంభోగః - త
దుక్తం భావప్రకాశే । కామోపచారస్సంభోగః కామఃస్త్రీపుంసయో
స్సుఖం।సుఖమానందసంభేదఃపరస్పరవిమర్దతః । ఉపచారస్తదానందకా
రకంకర్మకథ్యతఇతి- తద్విషయఇచ్ఛావిశేషస్స్పృహావ్యపరపర్యాయః
ప్రమోదాఖ్యమనోవృత్తివిశేషారతిరిత్యర్థః - తదుక్తం-సంపన్నైశ్వ

ర్యౌసుఖయోరశేషగుణయుక్తయోః । నవయౌవనయోశ్శ్లాఘ్యప్రకృత్యో
శ్చిత్రరూపయోః । నారీపురుషయోస్తుల్యాపరస్పరవిభావికా । స్పృహా
ఖ్యయా చిత్తవృత్తీరతిరిత్యభిధీయత ఇతి - స్పృహాలక్షణముపేత్తైవో
క్తం ఆత్మోపభోగకరణం స్పృశంతీ ప్రియవర్త్మనా । యాజహాతీతరా
భోగాకాంక్షా సా స్పృహేత్యభిధీయత ఇతి ॥ ఉదాహరతి శృంగారేతి ॥ జగ
తామానందస్యానందహేతోరేకస్యాద్వితీయస్య నిష్యందస్య ప్రస్తాంశ
స్యభూస్థానం గుణైరాభిరూప్యాదిభిః- ప్రసాదితాః ప్రసన్నీకృతాః దృ
శో లోకదృష్టయో యైస్తే తథోక్తాః - గుణప్రసాధితదిశ ఇతి పాఠే గుణాలం
కృతదిశో దిగంతవిశ్రాంతగుణా ఇత్యర్థః - అన్యే గంధర్వగీర్వాణాదయః
తైరేకైకగుణాశ్రయైః కిం న కిమపి సాధ్యమిత్యర్థః- అశేషోన్నతస్సర్వాధి
కః - అత్ర కామస్యాపి కామోత్సవః కాకతివల్లభోమమప్రేయానభూది

రైకరసః స్మరోస్తు జగదానందైకనిష్యందభూరిందుస్తిష్ఠతు వి
భ్రమైకవసతిర్జాగర్తు పుష్పాకరః । సంత్వన్యేపి గుణప్రసా
దితదృశః కిం తైరశేషోన్నతో జాతః కాకతివల్లభో మమ పతిః కా
మస్య కామోత్సవః ॥ ౧ ॥ వికృతిదర్శనాదిజన్యోమనోవికా

తివాగారంభేణ స్వానురక్తప్రియలాభజనితహర్షానుభావేన కస్యాశ్చి
న్నాయికాయా ఆలంబనవిభావభూతాయాః ప్రమోదాత్మా రతిరభివ్యజ్య
తే-ఇయం చ నిసర్గాదినిమిత్తభేదాత్సప్తవిధా - తత్ర మదనేందువసం
తాదివైరాగ్యేణ ప్రియవిషయప్రేమ్ణా చేయమభిమానమూలేతి వేదిత
వ్యం-ఇదమేవమమ ప్రియం నాన్యదితి ప్రత్యయ ఏవాభిమాన ఇత్యాహుః -
భేదాంతరోదాహరణప్రపంచస్తు రసార్ణవే ద్రష్టవ్యః॥ ౧॥ హాసం లక్షయ
తి॥ వికృతీతి ॥ ఆత్మనః పరస్య వా యే వేషభాషాకారవికారవిరుద్ధాలంకారా
స్పష్టభాషణమజ్ఞత్వాదయస్తద్దర్శనశ్రవణజన్యో మనోవికారో హాసః - స్వ
నహసోర్వా వికల్పాత్ ఘఞ్ ప్రత్యయః - అయమేవ బాష్పాద్యనుభావో
నిద్రాలస్యాదిసహకృతశ్చర్వ్యమాణో హాసే సాధురితి వ్యుత్పత్త్యా హా
స్యో భవతి-స చోత్తమాదిషు త్రిష్వేకైకయుగళక్రమేణ షడ్విధః - తదు
క్తం-వికృతాకృతివాగ్వేషైరాత్మనో వా పరస్య వా । హాసస్స్యాత్పరిపో

షస్యహాస్యస్త్రి ప్రకృతిస్స్మృత ఇతి ॥ స్మితమిహవికసన్నయనంకించిల్ల
క్ష్యద్విజంహసితం। మధురస్వనంవిహసితంసాంసశిరఃకంపమవహసితం ॥ అ
పహసితంసాస్రాక్షంవిక్షిప్తాంగంభవత్యతిహసితం । ద్వేద్వేహసితేచై
షాంజ్యేష్ఠేమధ్యేధమేక్రమశ ఇతి - ఉత్తమస్య స్వకీయా పరకీయవికారద
ర్శనాత్ క్రమేణస్మితహసితే-మధ్యమస్య విహసితావహసితే - అధమస్యాప
హసితాతిహసితేఇతి । తత్రాధమాశ్రయమన్యదీయవేషవికారజన్యంహా
సముదాహరతి బిభ్రాణానితి॥ కబరీః స్త్రీజనోచితాన్ కేశపాశాన్
జానపదేత్యాదినాజీమ్ - అత్ర బందీగ్రాహంగృహీతానతఏవ పలాయ
నపరతయా స్త్రీవేషధారిణో వైరిభూపతీన్ నీవీప్రదేశాదిస్పర్శనేన పు

> రోషహాసః ॥ యథా ॥ బిభ్రాణాన్ కబరీర్ధృతాంజనదృశఃకృ
> త్వాకుచౌకృత్రిమౌ స్త్రీవేషాన్నిశి కాకలీంప్రణగరేప్రచ్ఛ
> న్నరూపాన్నృపాన్। దృష్ట్వాఘోటమపాస్యవక్షసికుచౌవా
> కృష్యనీవీంస్పృశన్ హీంహీం కష్టమితి త్వయాంలిపివణిక్శ్రేణీషుధత్తా
> ప్తాపితాః॥ ౨ ॥ ఇష్టజనవియోగాదినాఆత్మనిదుఃఖాతిభూమి
> శ్లోకః ॥ యథా ॥ ధాతర్నిష్కరుణోసిశిక్షయసికింవన్యాం
> శరీరస్థితింతత్తాదృగ్విభవాగృహాః క్వనుగతాఃస్థానంమరుః క
> ల్పితం।హానాథాః పతితాఃప్రతాపనృపతేః క్రోధాగ్నిషూద్వి

పమాంసఇతిజానతాంధూర్తవిటానామాలంబనవిభావానాం పురుషస్వ
నస్యహాసస్యహీహీత్యనుకరణం॥ ౨॥ శోకంలక్షయతి- ఇష్టేతి ॥ ఆదిగ్ర
హణాదనిష్టప్రాప్తిర్గృహ్యతే- దుఃఖాతిభూమిర్దుఃఖప్రకర్షః॥ ఆద్యం
శోకముదాహరతి ధాతరితి॥ నిష్కరుణోనృశంసః - వన్యాంఫలమూలా
దిరూపాంతత్తాదృగ్విభవానానావిధభోగోపకరణపరిపూర్ణా ఇత్యర్థః ॥
స్థానంమరురితి- పిపాసాయాంయతోప్యుదకమపిదుర్లభమితిభావః మహార
ణ్యేవాభర్తృభిస్సహ మృగమిథునాదివద్యథాకథంచిద్వర్తామహాఇతి వి
చారితేపి కథంవాకియాన్నోదైవపాకః - తేభర్తాగోపితతోఽపి
ధవహాన్యాశలభతాపలభం తేతి పరిదేవితం హేతిశబ్దేనసూచయన్నాహ
హానాథాఇతి ॥ అనూపంజలప్రాయం - అత్రశత్రుస్త్రీణామాలంబ

నవిభావానాం భర్తృవియోగరాజ్యభ్రంశాదిజనితా దుఃఖాతిభూమిస్సై
వోపాలంభసహితేన రోదనేన సూచ్యతే - అతో నిర్వేదవిలుఠనోరస్తాడనా
దయోఽనుభావాః - దైన్యమోహచింతావిషాదాదయో వ్యభిచారిణశ్చవి
శేషేణోపాత్తాః కరుణతామాపాదయంతి ॥ ౩ ॥ క్రోధం లక్షయతి ॥ శ
త్రుకృతేతి ॥ శత్రుగ్రహణం భృత్యాదేరుపలక్షణార్థం - తత్కృతేనాప
చారేణ వధావజ్ఞాదినా ప్రజ్వలితా మనోవృత్తిః క్రోధ ఇత్యర్థః - స చ త్రివి
ధః - క్రోధః కోపో రోషశ్చేతి - తదుక్తం భావప్రకాశే - క్రోధః కోపశ్చ రో
షశ్చేత్యేష భేదస్త్రిధా మతః ఇతి - తత్ర వధాదిపర్యంతః క్రూరజనాశ్ర
యః క్రోధః - అభ్యర్థనావధిర్వీరజనాశ్రయః కోపః - స్త్రీపుంసయోర
న్యోన్యవిషయః ప్రత్యాయనపర్యంతో రోషః - తత్రావజ్ఞామూలం క్రో

షద్యోషాణాం తదనూపమశ్రీభిరజూజాతం స్థలం మార
వం ॥ ౩ ॥ శత్రుకృతాపచారేణ మనః ప్రజ్వలనం క్రోధః ॥ య
థా ॥ రేరే సేవణకస్తవాయమనిదంపూర్వో ద్య గర్వో మహా
నుత్తీర్ణా కిల యేన గౌతమనదీ ప్రాప్తాసి మృత్యోర్ముఖం। ఏషా కా
కతివీరరుద్ర ఇతి కిం నాశ్రావి సప్తాక్షరీ ప్రత్యుభ్యత్ప్రతి పక్ష
పార్థివమహాభూతగ్రహోచ్చాటనీ ॥ ౪ ॥ లోకోత్తరేషు కా

రాలంబనం క్రోధముదాహరతి ॥ రేరే ఇతి - వాక్యాదేరిత్యాదినా కోపే
ద్విరుక్తిః - అయం పూర్వో యస్యాసావిదంపూర్వః - స న భవతీత్యనిదం
పూర్వః - నూతన ఇత్యర్థః - అన్యధిక్కారేణాత్మోత్కర్షో గర్వః - కుతోఽయం
తే మహానిదానీమభూతపూర్వో గర్వః ప్రాదురభూదిత్యర్థః - యేన గర్వే
ణ గౌతమనద్యుత్తీర్ణేత్యవజ్ఞాకథనం - కిలేత్యలీకే - తేన వార్తామాత్రమే
తదితి భావః - తథాపి తస్యేదం కర్మణః ఫలమిత్యాహ ప్రాప్తేతి ॥ అవ
జ్ఞానిమిత్తమాశంక ॥ తే ఏషేతి ॥ అన్యథాభూతగ్రహాది కల్పానాం వైరి
భూపతీనాం కల్పాంతకాలరుద్రస్యాస్మత్స్వామినః కాకతి వీరరుద్రస్య
నామమాత్ర మహామంత్రం నిశమ్యైవ కాందిశీకచరః కథముద్వైవ
ముద్యుక్తైర్భవానితి భావః - క్రోధోఽయం విపక్షదర్శనాది విభావః కంఠ
గర్జన దంతఘట్టనాద్యనుభావో గర్వామర్షాదివ్యభిచారీ చర్వ్యమాణ

స్సరౌద్రో భవతి ॥ ౪ ॥ ఉత్సాహం లక్షయతి లోకేతి ॥ స్థేయానతిస్థి
రః - వివక్షితకార్యవిషయవశాత్సౌక్యమేవాత్ర స్థైర్యమితి భావః - అహ
మేవంవిధ ఇత్యేవం ప్రాణిత్వేనాభిమానాత్మక ఉత్సాహ ఇతి లోచనకా
రః - శారదాతనయస్తు కార్యమాత్రమంగీచకార - తదుక్తం ॥ ఉత్సాహస్స
ర్వకృత్యేషు సత్వరా మానసీ క్రియా । సహజాహార్యభేదేన సద్విధా పరి
కీర్తిత ఇతి ॥ ఉదాహరతి క్షుబ్ధేష్వితి ॥ త్రిభువనగ్రాసేచ్ఛయా కల్పాం
తవదితి భావః - క్షుబ్ధేషు క్షుభితేష్విత్యర్థః - అత్ర యద్యపి క్షుబ్ధస్వాంతే
త్యాదినా నిపాతనాన్మంథమాత్రవాచీ క్షుబ్ధశబ్దః - తథాపి క్షుభితార్థ
త్వం కథంచిత్సాదృశ్యాత్కల్పనీయం - సముద్రాణాం మంథయోఽవ
తారాలవైషమ్యేపి క్షోభసంభవాత్ - అతఏవాహ వృత్తికారః - కథం
క్షుబ్ధస్సముద్రః క్షుబ్ధా నదీత్యేవమాదావుపమానాద్భవిష్యతీతి - గండో

ర్వ్యేషు స్థేయాన్ప్రియత్న ఉత్సాహః ॥ యథా ॥ క్షుబ్ధేష్వబ్ధి
షు సంభ్రమాత్త్రిభువనగ్రాసేచ్ఛయా సర్వతస్సన్నద్ధేష్వ
పి పర్వతేషు పరితో గండోపలాన్వర్షితుం । శక్తా ఏవ వయం ని
వారణవిధౌ రుద్రక్షమాభృజ్జయే శ్లాఘా నః కియతీతి కాకతీవి
భోర్గర్జంతి సైన్యభటాః ॥ ౫ ॥ -రౌద్రసందర్శనాదిభిరనర్థా

పలాన్ గండశైలాన్ స్థూలోపలానిత్యర్థః - అత్ర వైరిభూపాలవిజయవి
షయస్సహజోత్సాహస్సముద్రసంక్షోభపర్వతసన్నాహనివారణే వయ
మేవ శక్తా ఇతి వాగారంభేణ వ్యజ్యతే - అత్రాత్మశ్లాఘాన్యధిక్కారాది సం
భవాద్ధీరోద్ధతోయం నాయకః - తస్య వీరరసే ప్రాధాన్యేనానుప్రవే
శసంభవాత్ - తదుక్తం లోచనే - వీరరౌద్రప్రధానో ధీరోద్ధత ఇతి - అయ
మేవ ప్రతాపవినయాదిభిర్విభావితః కరుణాయుద్ధాదిభిరనుభావితో గర్వ
హర్షాదిభిస్సంచారితో వీరరసో భవతి సచ త్రివిధః - యథాహ మునిః - దాన
వీరం యుద్ధవీరం ధర్మవీరం తథైవ చ । రసం వీరమపి ప్రాహ బ్రహ్మా త్రివిధ
సమ్మతమితి - ధర్మవీరస్థానే దయావీరముక్త్వా త్రైవిధ్యమాహ ధనికః - త
త్ర దానవీరో బలిజామదగ్న్యాదిః యుద్ధవీరో రామాదిః - ధర్మవీరో యు
ధిష్ఠిరాదిః - దయావీరో జీమూతవాహనాదిః - తత్ర ప్రస్వేదరక్తాక్షత్వా

ద్యనుభావరాహిత్యే యుద్ధవీరస్తత్సాహిత్యే రౌద్ర ఇతి వివేకః॥ ౫ ॥ భ
యం లక్షయతి రౌద్రేతి ॥ ఆదిగ్రహణాద్రౌద్రశబ్దశ్రవణాదయో గృ
హ్యంతే - తజ్జన్యమనర్థాశంకనమనశ్చాంచల్యరూపం భయమిత్యర్థః - ఏ
తచ్చ స్త్రీనీచప్రభృతీనాం స్వాభావిక ముత్తమానాం కృతకమిత్యాహు
ర్భానుచంద్రశారదాతనయాదయః - శింగభూపాలస్తు సర్వత్ర కృతకమే
వేతి ప్రత్యవదత్ - అనేకవిధమిత్యన్యే ॥ తత్ర రౌద్రశ్రవణజన్యం భయ
ముదాహరతి- దూరాదితి॥ విశ్వప్రసృమరమహసో విశ్వవ్యాపిప్రతాప
స్య-సరతేస్సృఘస్యదఇత్యాదినాక్మరచ్ - కర్ణజ్వరార్తాః కర్ణవ్యాధిపీ
డితాః- బధిరీకృతకర్ణా ఇత్యర్థః - తత్రాప్యతిమహద్దుష్ప్రవేశం గహనమర
ణ్యం విశంతః- ఖదిరాదికంటకాకృష్టకేశాస్సంతః వ్యాకులాంతఃకరణాః -
ప్రతిపక్షబుద్ధ్యా పాదపాః త్రాయధ్వమిత్యాదిభిర్దీనోక్తిభిః ప్రార్థ

> శంకనం భయం ॥ యథా ॥ దూరాదాకర్ణ్య విశ్వప్రసృమర
> మహసో వీరరుద్రస్య జైత్రప్రస్థానారంభభేరీనినదమరిన్నృ
> పాః పూర్ణకర్ణజ్వరార్తాః । అనుహ్యద్భీర్విశంతో గహనమతి
> మహత్కంటకాకృష్టకేశాస్త్రాయధ్వం ముంచతేతి ప్రతినృప
> తిధియా పాదపాన్ప్రార్థయంతే ॥ ౬ ॥ అర్థానాం దోషసంద

యంతే- అత్ర వైరిభూపాలసమవేతో భయస్థాయిభావో వ్యజ్యతే - అ
యం చ స్వోచిత సామగ్రీకో భయానకో భవతి - తదుక్తం - వికృతస్వరస
త్త్వాదేర్భయభావో భయానకః । సర్వాంగవేపథుస్వేదశోషవైవర్ణ్య
లక్షణః । దైన్యసంభ్రమసమ్మోహత్రాసాదిస్తత్సహోదర ఇతి॥ ౬ ॥
జుగుప్సాం లక్షయతి ॥ అర్థానామితి ॥ రుధిరోద్వాంతాస్యహృద్య
పదార్థశ్రవణదర్శనాదిజన్యో మనస్సంకోచో జుగుప్సేత్యర్థః - అయమేవ
నాసాపిధాననిష్ఠీవనాద్యనుభావో భయాపస్మారాదిసహకారీ బీభత్సో
భవతి- స చ విభావాదిభేదాత్ క్షోభ ఉద్వేగశ్చేతి ద్వేధా - తదుక్తం భా
వప్రకాశే క్షోభాత్స్యాద్రుధిరాంత్రాదిదర్శనస్పర్శనాదిజః । ఉద్వేగా
త్స్యాత్క్రిమివ్యాధిపూతివిష్ఠాదిజో భవేదితి - వైరాగ్యాద్యవతిగహాఽసిద్ధ
స్తృతీయో బీభత్స ఇత్యాహ ధనికః ॥ తత్ర క్షోభజం బీభత్సముదాహరతి

విష్వగితి ॥ మహతివిష్వగ్జృంభితపంకే సార్వత్రికమేదఃకర్దమే పతితాః- గంతుమశక్తాః ప్రహారైశ్చేతి భావః - తథామృతత్వాదుచ్ఛూనా వివృద్ధాశ్చ తేషాం మాతంగానాం దేహశ్రేణీషు లబ్ధః ప్రచారో గోమాయుప్రభృతీనాం యాసు తాస్తథోక్తాః- ప్రవహంతః ప్రకర్షేణ స్రవంతః- ఊరవోధికాః వసాదీనాం వసాదీనాం ప్రవాహాః స్రోతాంసి యాసు తాస్తథోక్తాః - రాశీభూతైరస్థికూటైః కీకససమూహైః స్ఫుటితాః వికటీకృతాః నికటాః ప్రాంతదేశాః యాసు తాస్తథోక్తాః నిస్సరద్విస్రగంధాః ఉత్ప్లవదామగంధాః - వీరరుద్రేణ సృష్టాః ఆయోధనోర్వ్యః యుద్ధభూమయః

ర్శనాదిభిర్గర్హణా జుగుప్సా ॥ యథా ॥ విష్వగ్జృంభితపంకే మహతి నిపతితోచ్ఛూనమాతంగదేహశ్రేణీలబ్ధప్రచారాః ప్రవహదురువసామజ్జరక్తప్రవాహాః । రాశీభూతాస్థికూటస్ఫుటితనికటా నిస్సరద్విస్రగంధాః కుర్వంత్యాయోధనోర్వ్యో భయమవనిభృతాం వీరరుద్రేణ సృష్టాః ॥ ౭ ॥ అపూర్వార్థసందర్శనాచ్చిత్తవిస్తారో విస్మయః॥ యథా॥ ఔన్నత్యం మహదన్యదేవ మహితః కోప్యేష గంభీరిమా కావ్యన్యాససరణిః ప్రతాపయశసోరన్యైవ బాహ్యా ప్రథా। సర్వం నూతనమేవ రుద్రనృపతేర్జ్ఞానే న తన్నిర్మితౌ సామగ్రీ చతురాననేన కియతీ కీదృక్ప్రమా కల్పితా॥ ౮ ॥ శమో వైరాగ్యాదినా

సర్వేషాం భయం కుర్వంతి॥ ౭॥ విస్మయం లక్షయతి అపూర్వేతి ॥ లోకసీమాతివృత్తః పదార్థోఽపూర్వార్థః - తద్దర్శనాదిజన్యో మనోవిస్తారో విస్మయ ఇత్యర్థః - అయమేవాకస్మికమనోరథలాభాలౌకికవస్తుదర్శనాది విభావో నయనవిస్తారసాధువాదాద్యనుభావో హర్షావేగాది సహకృతోద్భతః॥ ఉదాహరతి ఔన్నత్యమితి॥ వ్యాఖ్యాతచరమేతత్ (కావ్యప్రకరణే - సంఖ్యా ౧౫ -) అత్ర కిమన్యశబ్దాభ్యామలౌకికత్వేన ప్రతీయమానౌన్నత్యాదివిలోకనవిభావో విస్మయః ప్రతీయతే॥ ౮॥ శమం లక్షయతి ॥ శమ ఇతి॥ అత్రాదిశబ్దేన ఈశ్వరానుగ్రహసత్సంగమాదికం గృహ్యతే - వికారా విషయాభిలాషాదయః- తత్ప్రశమితచిత్తత్వం వైరాగ్యాదిజన్యతృష్ణాక్ష

యాద్యపరపర్యాయో నిర్వేదాఖ్యో మనోవికారశ్శమ ఇత్యర్థః - అయమే
వ యమనియమాద్యనుభావో ధృతినిర్వేదాదివ్యభిచారీ చర్వ్యమాణశ్శాం
తో భవతి॥ఉదాహరతి కిమితి ॥ మహతీమాయుః ప్రథాం చతుర్యుగసహ
స్రమేకం దినమిత్యాదిక్రమేణ సంవత్సరశతరూపాం అనన్యసుగమామ
సాధారణామిత్యర్థః- అస్తాంతరుపప్లవా నిరస్తకామక్రోధాదయః - బా
హ్యం వాతాతపాదిజన్యమపీత్యర్థః-ఉపప్లవం పీడాం - అతిదీర్ఘమాయుర
త్యుచ్ఛ్రితమైశ్వర్యం చేత్యుభయమాశాస్యం సర్వేషాం తత్సంపాదకే
షుపరమావధితయా ప్రసిద్ధౌ పితామహపురుహూతావపి తృణాయమన్య
మానానాం వైరాగ్యాతిభూమిలక్షణశ్శమః ప్రతీయతే ॥ నను అష్టౌనా
ట్యేరసాః స్మృతా ఇతి నియమాన్నవమశ్శాంతరసో న సంభవతీతి చేత్తర్హి
త ఏవం ప్రష్టవ్యాః- కిం మునినా శాంతస్థాయిన ఏవానిరూపణాత్తదభావః -

నిర్వికారచిత్తత్వం ॥ యథా ॥ కింలబ్ధం చతురాననేన మహతీ
మాయుః ప్రథాం గచ్ఛతా లబ్ధ్వా సంపదమప్యనన్యసుగమా
మింద్రేణ కిం వా కృతం।ఇత్యస్తాంతరుపప్లవాస్సుకృతినో నోజా
నతే బాహ్యమప్యద్యోపప్లవమంధ్రీనాథతిలకే విశ్వంభరాం

ఉత తత్సామగ్రీవైధుర్యాత్ - ఆహోస్విదశ్లాఘ్యత్వాత్ - అథవాం
తర్భావాత్ - యద్వా పురుషార్థాభావాత్ - నాద్యః - నిర్వేద ఏవ శాం
తస్య స్థాయిభావ ఇతి మునినాంగీకృతత్వాత్ - తచ్చానేకరససాధారణ
స్య వ్యభిచారిణస్సతోప్యమంగళప్రాయత్వేపి సజాతీయాగ్రగణ్యత్వం
ప్రాధాన్యేన కంచిద్రసవిశేషం ప్రత్యసాధారణం స్థాయిత్వం బోధ
యితుమితి ప్రతిపాదనాత్ - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే - నిర్వేదస్యామంగ
ళప్రాయస్య ప్రథమమనుపాదేయత్వేప్యుపాదానం వ్యభిచారిత్వేపి
స్థాయిత్వాభిధానార్థం తేన నిర్వేదస్థాయిభావశ్శాంతోపి నవమోస్తిరస
ఇతి-ఉక్తం చ ధ్వన్యాచార్యైః - తృష్ణాక్షయసుఖస్య యః పరిపోషస్తల్ల
క్షణో రసః ప్రతీయత ఏవేతి - ఏతద్వ్యాఖ్యానవ్యాజేన లోచనేప్యుక్తం -
తృష్ణానాం విషయాభిలాషాణాం సిద్ధో యః క్షయస్సర్వతో నివృత్తిరూ
పో నిర్వేదః స ఏవ సుఖం తస్య స్థాయిభూతస్య యః పరిపోషస్తస్య చర్వ్య

మాణతాకృతః సఏవలక్షణం యస్య స శాంతో రసః ప్రతీయత ఏవేతి- నచని
ర్వేద స్తృష్ణాక్షయాత్మా శమపర్యాయో నసుఖరూప ఇతి శంకనీయం - వై
యాసికానామవిద్యానివృత్తి వదస్యాపి సుఖరూపత్వ సంభవాత్ - తదు
క్తం॥ యచ్చ కామసుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం మహత్సుఖం। తృష్ణాక్షయసు
ఖస్యైతే నార్హతః షోడశీం కలామితి - నద్వితీయః - వైరాగ్యాదిసామ
గ్ర్యాస్సులభత్వాత్ - తథాహి - వైరాగ్యపరమేశ్వరానుగ్రహ ప్రా
చీనకుశలపరిపాకసత్పురుషసేవా వేదాంతవిచారాదయో విభావాః య
మనియమాదయోనుభావాః - రాజ్యధురోద్వహనాదయోపి శాంతస్య జ
నకాదేరనుభావా ఇత్యుక్తం లోచనే - మతిస్మృతిచింతాధృతివితర్కాద
యో వ్యభిచారిణ ఇతి-నతృతీయః - రాగద్వేషకలుషితాంతఃకరణానామ
చర్వణీయత్వే నాశ్లాఘ్యత్వేపి వీతరాగాణాం తదభావాత్ - యదికతిప
యాశ్లాఘ్యత్వమాత్రేణ రసత్వాత్ప్రచ్యవేత - తర్హి వీతరాగాణామ
శ్లాఘ్య ఇతి శృంగారోపి ప్రచ్యవతాం-నచతుర్థః - నతావచ్ఛృంగారాదా
వంతర్భావస్సంభవతి, అప్రసక్తత్వాత్ - ననుదానాద్యుపాధినా త్రివిధో
వీరః-తదుక్తం మునినా॥ దానవీరం యుద్ధవీరం ధర్మవీరం తథైవచ। రసం వీ
రమపి ప్రాహ బ్రహ్మా త్రివిధసమ్మితమితి॥ అయంచ ధర్మప్రధానో వీర ఏవే
తి తత్రైవాంతర్భావశ్శాంతస్య సంభావిత ఇతి చేన్న। ఉత్సాహస్యాహమే
వంవిధ ఇత్యేవం ప్రాణత్వే నాభిమానమయో వీరః । సర్వాహంకారప్ర
శమైకరూపశ్శాంతః। ఏవమనయోరత్యంత వైజాత్యాత్ । తర్హి దయావీ
రేంతర్భావ ఇతి చేన్న - తస్యాప్యేవంవిధత్వే శాంతస్యైవ నామాంతరక
రణం అనైవంవిధత్వే వీరప్రభేద ఏవేతి - ఏవమప్యంతర్భావాంగీకారేస
ర్వత్రైకరస్య ప్రసంగః। నాపి పంచమః। చతుర్థపురుషార్థస్య ముక్తేరేత
దేకసాధ్యత్వాత్ । తదుక్తం భావప్రకాశే । సర్వప్రకారైస్సంపూర్ణ
కామస్సంతుష్టమానసః । ప్రాప్నోతి ముక్తిం చరమే శాంతేనైవ రసేన
స ఇతి । లోచనేప్యుక్తం। మోక్షఫలత్వేన చాయం పరమపురుషార్థనిష్ఠ
త్వాత్సర్వరసేభ్యః ప్రధానతమస్సచాయం శాంతరస ఇతి । తస్మాన్న
వైవరసా ఇతి సిద్ధం । వత్సలాదిరసాంతరాణామంతర్భావాదికమన్యతోద్ర

ష్టవ్యం ॥ ౯ ॥ విభావానుభావాదీనాం ప్రతిరసమసాధారణతయా యథా రసముదాహర్తుముచితత్వాదాదౌ శృంగారముదాహరిష్యమాణ స్తదాలంబనముదాహరతి లావణ్యేతి ॥ ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయాస్తరళత్వమివాంతరా । ప్రతిభాతి యదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యత ఇత్యుక్తలక్షణః కాంతివిశేషో లావణ్యం । తస్యైకఖనిః- కదాచిదపి తన్న క్షీయత ఇతి భావః । రచనాశిల్పం అంగోపాంగసౌష్ఠవనిర్మాణం తద్విషయప్రతిజ్ఞాయా అవధిః ఇతఃపరం విధాతాపి ప్రతిజ్ఞాతుమపి న శక్నోతి కిముత విధాతుమితి భావః । శృంగారస్య ప్రతిభూః ॥ స్వామిభృత్యాధమర్ణానాం వ్యవస్థాపరికల్పనే । అన్యోన్యయోః క్రియతే శిష్టైః ప్రతిభూస్స నిగద్యత ఇతి సోమేశ్వరోక్తలక్షణః । యథా ప్రతిభూరధమర్ణాద్ధనముద్ధరతి తథేయమపి వైరాగ్యా

ద్బిభర్తీతి ॥ ౯ ॥ ❁ అథ శృంగారస్యాలంబనవిభావో యథా ॥ లావ
ణ్యైకఖని ర్విధాతృరచనాశిల్పప్రతిజ్ఞావధిః శృంగారప్రతి
భూర్విలాసవిపణిః కందర్పఘంటాపథః । నారీణామధిదేవ
తా చ తరుణీ సేయం కిమన్యైర్గుణై రస్యామన్మథమన్మథః ప్రి
యతమః శ్రీవీరరుద్రో నృపః ॥ ౧౦ ॥ ఉద్దీపనవిభావో యథా ॥ ఉ
రోమాత్రోత్సేధం భవదపి విలాసైరభినవై ర్మృగాక్ష్యాస్తారు
ణ్యం త్రిభువనమిదం వ్యాకులయతి । స్తనాభోగస్ఫీతం యదికిల

చ్ఛృంగారమితి భావః । విలాసానాం విపణిః పణ్యవీథికా । విలాసాపేక్షాయామత్రైవ సంపాద్యా ఇతి భావః । కందర్పస్య ఘంటాపథో విస్రంభవిహారభూమిరిత్యర్థః । సేయం ప్రసిద్ధా తరుణీ యువతిః నారీణామధిదేవతా చ సర్వగుణాశ్రయత్వేనోపాస్యత్వాదితి భావః-యదాహుః । గుణాః పూజాస్థానమితి । గుణసామగ్రీఫలస్యాపేక్షయస్యాలాభాత్కిం గుణాంతరకథనేనేత్యాహ-కిమన్యైరితి ॥ అత్ర లావణ్యాదీనామాలంబనగుణానాముద్దీపనవిభావత్వేప్యాలంబనోపస్కారార్థమేవోపాదానాన్న తత్ప్రాధాన్యం ॥ ౧౦ ॥ ఉద్దీపనవిభావముదాహరతి ఉర ఇతి ॥ ఉరోమాత్రే ఉత్సేధ ఉచ్ఛూనతా యస్మిన్ వయసి స్తనాలవాలస్థలే కించిదున్నతమురః ఇతి ప్రతీతిర్జాయతే తదిత్యర్థః । స్తనయోరాభోగో విస్తారః । స్ఫీతం సమృద్ధం ।

ష్ఠాయస్యేనిష్ఠాయామితిస్ఫీభావః । ఉదయదేవయావనం జగన్మోహ
నంజాయతే - ఉదితంపరిపూర్ణంవాకిమువక్తవ్యమితిభావః ॥ ౧౧ ॥
అనుభావముదాహరతి స్మరేతి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ప్రసంగేనకావ్యప్రకర
ణే।ఏవం రసాంతరసంబంధినోవిభావానుభావాయథాయోగం స్వస్వర
సప్రకరణేద్రష్టవ్యాః ॥ ౧౨ ॥ సాత్త్వికానాంసామాన్యలక్షణప్రస్తావే
బాహ్యాభ్యంతరభేదేనద్వైవిధ్యముక్తం - తత్రబాహ్యానాంస్తంభాదీ
నాంస్వరూపోదాహరణేవక్తుంప్రతిజానీతే, అథేతి॥ వక్తి॥ స్తంభఇతి ॥ వి

భవేత్కాఖలుకథాభవిత్రీకిం వాస్యద్విజితమఖిలం పుష్పధ
నుషా॥ ౧౧ ॥ *అనుభావోయథా ॥ స్మరస్మేరాస్యమందస్మితమ
ధురసౌరభ్యసుభగాకామనాగ్వ్రీడాజాడ్యాన్వయిరసక
ల్లోలభరితాం। కృతానేకస్కంధాన్మనసిజసహస్రాణిసృ
జతఃకటాక్షాన్వామాక్షీకిరతిపరితోరుద్రనృపతిం॥౧౨॥ *అథ

సాత్త్వికానాంస్వరూపోదాహరణాని

సాత్త్వికానాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ స్తంభస్స్యాన్ని
ష్క్రియాంగత్వంరాగభీత్యాదిసంభవం ॥ యథా ॥ కాఅ
ఇపురంధిఆఓపెంఖతీఓణరేంద కదంప।మఅణసరుంకింణాఓపిఆ
ంతిఅణించళగీఓ॥ ఛాయా ॥ కాకతిపురస్త్రియఃపశ్యంత్యోన
రేంద్రకందర్పం। మదనశరోత్కీర్ణాఇవస్థితా నిశ్చలాంగ్యః॥
౧౩ ॥ ప్రళయస్సుఖదుఃఖాద్యైర్గాఢమింద్రియమూర్ఛనం॥
యథా ॥ జిఅమఅణరూవసారో సహి ఏసో వీరరుందణివ

షాదవిస్మయాదిజన్యోజాడ్యనిష్కంపత్వాద్యనుభావో విష్టబ్ధచేతనతయా
చేష్టావిఘాతఃస్తంభఇత్యర్థః॥రాగసంభవం స్తంభముదాహరతి కాఅఈ
తి ॥ మదనశరోత్కీర్ణాఃకామబాణకీలితాఇవ । అత్రపశ్యంత్యోనిశ్చ
లాంగ్యఇత్యనేనసత్యపిచైతన్యేనిశ్చేష్టత్వకథనాత్ స్తంభఇతిభావః ॥
౧౩॥ ప్రళయంలక్షయతి॥ ప్రళయఇతి॥ సుఖమదనిద్రాప్రహారాదిజన్యం
దుఃఖాభిఘం గాఢ్యమనుభావం నిశ్చేతనతయానష్టచేష్టత్వం ప్రళయఇత్య
ర్థః-తదుక్తం - వ్యాకులమనసాంప్రాయఃప్రళయోనష్టచేష్టతేతి ॥

సుఖమూలంప్రళయముదాహరతి ॥ జిపతి ॥ సర్వాణీంద్రియాణిస్వస్వ వ్యాపారేభ్యఉపరతానీత్యర్థః - అతఏవనిశ్చేతనతయానష్టచేష్టత్వమితి భావః॥ ౧౪॥ రోమాంచకంపయోరుదాహరణలాఘవార్థం యుగపల్లక్షణమాహ ॥ సుఖేత్యాది ॥ సుఖోత్సాహభయవిస్మయాదిజన్యోగాత్రసంస్పర్శనోల్లసనాద్యనుభావో రోమోద్గమోరోమాంచఇత్యర్థః - భయజ్వరజరాదిజన్యఃస్ఫురణాద్యనుభావోగాత్రకంపోవేపథురిత్యర్థః సుఖజన్యయోరోమాంచకంపయోరుదాహరణమాహ॥ దఇపతి ॥ దయితాలిం

చదో॥ జదంతూణిణిమంజఇమంఛాతి ఇదిలంగామో॥ఛా॥జితమదనరూపసారస్సఖిఏవవీరరుద్రనృపచంద్రః।యందృష్ట్వా నిమజ్జతిమూర్ఛయాయామింద్రియగ్రామః॥ ౧౪ ॥ సుఖాద్యతిశయాజ్జాతారోమాంచోరోమవిక్రియా। రాగరోషభయాదిభ్యోవేపథుర్గాత్రకంపనం ॥ ద్వయోరుదాహరణంయథా॥ద

ఇఅలిగణణింభరకపాఅవహూవిఓఅజిణ్ణంగీ। ఉంగిరఇఅంతర ంణిదమఅణసరేపుళఅచ్ఛమ్మేణ ॥ ఛా ॥ దయితాలింగననిర్భరకంపాచ వధూర్వియోగజీర్ణాంగీ । ఉద్గిగత్యంతరస్థితమదనశరాగ్రపులకచ్ఛద్మనా॥ ౧౫॥ వపుర్జలోద్గమస్స్వేదోరతిఘర్మశ్రమాదిభిః ॥ యథా ॥ శృణ్వంతీప్రియసందేశంప్రేయసఃకాకతీశితుః । స్మరరాజ్యాభిషిక్తేవస్విన్నాంగీవామలోచనా॥ ౧౬॥ విషాదమదరోషాదేర్వర్ణాన్యత్వంవివర్ణతా॥య

గననిర్భరకంపాచవధూర్వియోగజీర్ణాంగీ- అతఏవ-ఉద్గిరత్యంతరస్థితమదనశరాగ్రపులకచ్ఛద్మనా॥ సరేఇత్యత్రశస్యేదిత్యేత్వం॥ ౧౫ ॥ స్వేదం లక్షయతి॥వపురితి ॥ నిదాఘశ్రమహర్షవ్యాయామలజ్జాభయక్రోధాదిజన్యోవాతేచ్ఛావ్యజనగ్రహణాద్యనుభావో వపుర్జలోద్గమస్స్వేదఇత్యర్థః॥ హర్షజన్యంస్వేదముదాహరతి శృణ్వంతీతి ॥ ప్రియసందేశఃస్వకుశలప్రేషణం॥ ౧౬॥వైవర్ణ్యంలక్షయతి విషాదేతి ॥ కోపాతపశీతభయాదిజన్యంకార్శ్యసౌందర్యవిఘ్నవాద్యనుభావంభిన్నవర్ణత్వంవైవర్ణ్యమిత్యర్థః - విరహజన్యవిషాదమూలంవైవర్ణ్యముదాహరతి ణరణాహేతి ॥ ప

ణాం ఇదానీం - శ్యామాయమాః యువతేః శ్యామవర్ణాయాశ్చ॥ ౧౭॥ అశ్రూదాహరతి॥ అశ్ర్వితి॥ క్రోధహర్షభయజృంభాదిజన్యం నేత్రమార్జనాద్యనుభావం నేత్రజలమశ్ర్విత్యర్థః॥ దుఃఖమూలమశ్రూదాహరతి॥ వీరేతి॥ ౧౮॥ వైస్వర్యం లక్షయతి మతమితి॥ హర్షశోకభయజ్వరాదిజన్యం స్వరవర్ణస్ఖాలిత్యాద్యనుభావం గద్గదభాషిత్వం వైస్వర్యమిత్యర్థః॥ హర్షమూలం వైస్వర్యముదాహరతి॥ విఅణమ్మీతి॥ విజనే సురతసమయ ఇత్యర్థః॥

గా॥ ణరణాహ చందధవళే తుంఘ గుణే సాహు సంమరంతీఏ । అంగాఇ పాండరాఇ పజ్జాఆఇ సామాఏ ॥ ఛా ॥ నరనాథ చంద్రధవళాం స్తవగుణాన్ సాధు సంస్మరంత్యాః । అంగాని పాండరాణి ఇదానీం జాతాని శ్యామాయాః ॥ ౧౭ ॥ అశ్రు నేత్రోద్భవం వారి దుఃఖరోషప్రహర్షజం ॥ యథా॥ వీరరుద్రనృపాద్భుతం పాండ్యం మగ్నం పయోనిధౌ । అన్వేష్టుమివ తద్యోషిదశ్రుధారావగాయతే ॥ ౧౮ ॥ మతం గద్గదభాషిత్వం వైస్వర్యం ప్రముదాదిజం॥ యథా ॥ విఅణంమి పిఅసమక్ఖాముంఖాముంక్ఖిరభణంతీఏ । పంకో ముణఇ అణంగో అంథవహు ఆఏ భణిఆణం ॥ ఛా ॥ విజనే ప్రియేణ సమం త్వౌ మ త్వౌ మాతురం భణంత్యాః । ఏకో జానాత్యనంగోర్థం వధ్వా భణితానాం ॥ ౧౯ ॥

॥ వ్యభిచారిభావానాం స్వరూపోదాహరణే ॥

అథ వ్యభిచారిణాం నిర్వేదాదీనాం స్వరూపముదాహరణం చ ॥

ప్రియేణ సమం త్వౌ మ త్వౌ మాతురం భణంత్యాః - సఖి పారవశ్యాదితి భావః - ఏకో జానాత్యనంగోర్థం వధ్వా భణితానాం - త్రాయస్వ త్వం మే ప్రాణా అలమలం మామేత్యాదీనాం దైన్యప్రేమమూలమర్థాదసమర్థానాం వచనానామిత్యర్థః (ముణఇ - ఇత్యత్ర జానాతేర్ముణాదేశః) అత్ర గద్గదవాక్యానాం కామోద్దీపకత్వమతిమాత్రమభూదితి పరమో భావః ॥ ౧౯॥ సంచారిణాం స్వరూపోదాహరణే క్రమేణాహ ॥ అథేత్యాదినా ॥ నిర్వేదం లక్షయతి॥ దుఃఖేతి ॥ దుఃఖాదిజనితా నిష్ఫలత్వబుద్ధిర్నిర్వేద ఇత్య

ర్థః-అయంచవిభావానుభావరసాంగత్వేనస్వాతంత్ర్యేణ బహుధాసం
భవతి- అత స్తత్సంగ్రహార్థ మాదిశబ్దః ॥ అస్యానుభావానాహ తత్రేతి॥
చశబ్దాద్వైవర్ణ్యాదయోగృహ్యంతే - సంచారిణామపికశ్చిదనుభావ
త్వంసంభవతీత్యుక్తం- తత్రప్రియవియోగజన్యదుఃఖమూలంనిర్వేదము
దాహరతి॥ సఖీతి॥ప్రతాపరుద్రంచేతి-చశబ్దోవధారణే- కర్పూరాద్యతి
రిచ్యమానశైత్యసౌరభ్యామోదస్తత్రైవసులభత్వాదితిభావః ॥ ౨౦ ॥ ఉ
దాహరణాంతరాణ్యన్యతోద్రష్టవ్యానీత్యుపేక్ష్య గ్లానింలక్షయతి॥ గ్లా
నిరితి॥ క్షుత్పిపాసా నిధువనాదిప్రయాసజనితోబలాపచయోగ్లానిరిత్య

యథా॥ దుఃఖేర్ష్యాతత్త్వబోధాదేర్నిర్వేదోనిష్ఫలత్వధీః ।
తత్రచింతాశ్రునిశ్వాసదీనతాస్సంభవంతిచ ॥ యథా ॥ స
హీకంపూరేణకిసకికి(ఘూరిపమలఅజోతాఉ।గుణసిసిరజసను
రహిఆణేహి †పఆవరుందఅ॥ ఛాయా॥సఖికర్పూరేణకృతంకిం
కస్తూర్యామలయజస్తుతు । గుణశిశిరంయశస్సురభింఆనయ
ప్రతాపరుద్రంచ॥ ౨౦॥ అథగ్లానిః ॥ గ్లానిర్బలస్యాపచయో
వైవర్ణ్యారతికారణం॥ యథా ॥ తేంళోంకవహాఇమహింతిధర
ఇభుఓపఆవరుండంస । తహిఅపణధరతీసాహసిఈదుంబళగి
ప్తి ॥ ఛా ॥ త్రైలోక్యంవహతిమహీతాంధరతిభుజఃప్రతాప

ర్థః-వైవర్ణ్యారతిగ్రహణంధౌమాంగవచనక్రియామ్యపలక్షణం - సురత
శ్రాంతాయాః ప్రియగౌరవోద్వహనప్రయాసాపాదనముత్కర్షం
త్వాఃకస్యాశ్చిద్దౌర్బల్యముదాహరతి॥ తేల్లోక్కమితి॥ త్రయాణాంలోకానాంత్రై
లోక్యంవిశ్వమిత్యర్థః - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః- హృద
యేనవతుష్టస్తేన-సాహసికీత్వయం తన్వంగీతివిదిత్వాపిప్రవృత్తత్వాదితి
భావః- సహసాబలేనఅవిమృశ్యవర్తతఇత్యస్మిన్నర్థే- ఓజస్సహోంభ
సావర్తతఇతి ఠగంతాత్సాహసికశబ్దా త్కలోపేస్త్రియాం నిత్యఈ
కారప్రత్యయే ప్రాప్తే సాహసికీతిరూపంగౌరాదౌతథావిధానాత్-వం

పా - † పఅవరుందణివచ్ఛే— ప్రతాపరుద్రనృపచంద్రం

సోజా తేజ్జ వేతి వికల్పస్తు అప్రాప్తనీలాదిశబ్దవిషయఇతి సాహసికేత్యా
కారాంతపాఠఉపేక్షణీయః॥౨౧॥శంకాంలక్షయతి ॥ అనిష్టేతి॥పరకా
ర్యాదాత్మదుర్ణయాద్వాఅనర్థప్రాప్తైరభ్యూహనంశంకేత్యర్థః - ఆది
గ్రహణాద్దైవవర్ణ్యవైస్వర్యాదిగవలోకనాదయోగృహ్యంతే ॥ ఉదా
హరతి॥ ణముణద్వేతి ॥ ముగ్ధానాంగూఢానురాగస్యప్రాకట్యమేవానర్థ
ఇతిభావః॥౨౨॥అసూయాంలక్షయతి॥పరేతి॥ గర్వదౌర్జన్యమన్యుజన్యంప
రోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమసూయేత్యర్థః - నిందావజ్ఞాభ్రుకుట్యాదయో

> రుగ్రస్య। తంప్యాదయోనధరంతిసాహసికీమర్బలాంగ్యస్మి॥౨౧
> అథశంకా॥అనిష్టాభ్యాగమోత్ప్రేక్షా శంకారోపాదికారణం॥
> యథా॥ ణముణదు అంణోంతి మంఎ హింఅపపరిచఏ పిఅ
> ంసకిదో! కిపఅడమ్మిజణాణసంవగేణేహిం పుళఏహిం ॥ఛా॥ నజా
> నాత్వన్యఇతిమయాహృదయేపరిచయఃప్రియస్యకృతః। కిం
> ప్రకటాస్మిజనానాంసర్వాంగీణైఃపులకైః ॥ ౨౨ ॥ అథా
> సూయా॥పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమసూయాపరికీర్తితా॥
> యథా ॥ అహిఆఈఎ గుణేహిం రూవేణఅమంయ్హకిమహింఅ
> హింఆ॥జతపఆవరుందో బహుమణ్ణఇభాఅహేఅత॥ఛా॥ అభి
> జాత్యాగుణైః రూపేణచమత్తః కిమహీఅధికా। యత్తాంప్ర
> తాపరుద్రో బహుమన్యతేభాగధేయంతత్ ॥౨౩ ॥ అథమ
> దః॥మదిరాదికృతోమోహాహర్షవ్యతికరోమదః ॥యథా ॥భ

నుభావాః॥ఉదాహరతి॥అహీంతి॥అభిజాతిఃకులం-గుణాఃదాక్షిణ్యాదయః-
యత్రచతుర్విధాభరణరాహిత్యేపితత్సాహిత్యేనేవాభాసనం తద్రూ
పం-ఆవేధ్యారోప్యావిమెుచ్యబంధనీయైరభూషితం।యద్భూషితమివాభా
తితద్రూపమితికథ్యతఇతిలక్షణాత్-అధికాకిం - నభవతీత్యర్థః - తథాపి
బహుమానేభాగధేయమేవనిమిత్తమిత్యాహ॥యదితి ॥౨౩॥ మదంలక్ష
యతి మదిరేతి॥మోహోవైచిత్ర్యం హర్షఃప్రసాదః- మదిరాదిజన్యో
మోహహర్షసంకరోమదఇత్యర్థః॥అత్రవాగంగస్ఖాలిత్యహసితరుదితా

దయో యథా యోగముత్తమాదిష్వనుభావాః॥(సమ్మోహానందసంభేదో
మదో మద్యోపయోగజః। అమునా చోత్తమశ్శేతే మధ్యో హసతి గాయతి।
అధమప్రకృతిశ్చాపి పరుషం వక్తి రోదితీతి సాహిత్యదర్పణే) ॥ఉదాహరతి।
భణఈతి॥౨౪॥ శ్రమం లక్షయతి ॥ శ్రమ ఇతి ॥ అధ్వసురతాదిజన్యః ఖేదః
శ్రమ ఇత్యర్థః - స్వేదఉపమర్దనాదేరుపలక్షకః॥ ఉదాహరతి॥ఆఅచ్ఛిఈ-
తి॥౨౫॥ ఆలస్యం లక్షయతి॥ మందేతి ॥ గర్వశ్రమాదినా ప్రయత్నమాం
ద్యమాలస్యమిత్యర్థః- అత్ర జృంభోపవేశనాదయోఽనుభావాః ॥ ఉదాహ

ణఇఅఅసగఅంథహాసఇఅమదఅరాఅభరిఅంఛీ॥ పిఅచిత్తాము
ఇరావిపరవసాఉవహాసామగీ ॥ఛా॥ భణతి చాసంగతార్థం హ
సత్యమందం చ రాగభరితాక్షీ। ప్రియచింతామదిరయాపరవ
శాపశ్యత శ్యామాంగీ ॥ ౨౪ ॥ అథ శ్రమః ॥ శ్రమః ఖేదో
ధ్వరత్యాదేర్జాతస్స్వేదాతిభూమికృత్ ॥యథా॥ ఆఅంఛఇ
ఎంవపిపకీసకరెతీగఆగఆఆసా।తంమసిసేదజలైహిసుదరి ఘులి
అగరాఆసి ॥ఛా॥ ఆగచ్ఛత్యేవ ప్రియే కస్మాత్కుర్వతీ గతాగ
తాయాసం। తామ్యసి స్వేదజలైస్సుందరి లుళితాంగరాగా
సి ॥ ౨౫ ॥ అథాలస్యం ॥ మందోద్యమత్వమాలస్యం కర్తవ్యే
షు ప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ఆస్తాం మృగాక్ష్యా గృహకృత్యవా
ర్తా స్వాంగోపచారేష్వపి యత్నమాంద్యం। కర్తవ్యమగ్రేద

రతి ॥ ఆస్తామితి ॥ గృహకృత్యవార్తా ధూపవాసనావితానసంవిధానాది
ప్రసంగః స్వాంగోపచారేషు మృగమదానులేపనమాల్యధారణముకరికా
రచనాదిషు-యత్నమాంద్యం ప్రయత్నశైథిల్యం - ఉపచారకరణం పునర
తిదూరమితి భావః - అగ్రేఽపి ప్రియాగమనసమయే యత్కర్తవ్యం ప్రత్యుద్గ
మనరభసాశ్లేష ప్రియభాషణాదికం తత్ స్మరో బలాత్ బలమాశ్రిత్య కా
రయతి - ల్యబ్లోపే పంచమీ - అత్ర నందయత్నేతి పాఠే విధేయస్య మాం
ద్యస్య సమాసే గుణభూతత్వాదవిమృష్టవిధేయాంశం నామ దోష
స్స్యాత్ । నన్వేకం సంధిత్సతోఽపరం ప్రచ్యవత ఇతి న్యాయేనావిమృష్టవిధే

యాంశేంపరిహారతోనుశాసనవిరోధస్స్యాత్ - పూరణగుణేత్యాదినా గు
ణేనషష్ఠీసమాసప్రతిషేధాదితిచేన్నైవంమంస్థాః-సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్త
ద్యత్నగౌరవం ప్రసజ్యేత చందనగంధ ఇత్యాది సూత్రభాష్యకారా
దిమహాపురుషప్రయోగదర్శనాత్తత్స్థగుణేషుప్రతిషేధాభావాత్-పూ
రణగుణేతి ప్రతిషేధస్య పటస్య శుక్ల ఇత్యాద్యతత్స్థగుణవిషయత్వా
దితి-ప్రపంచితంచైతదస్మదుపాధ్యాయైర్మంటూపథే-నచనస్వీకృతమర్థగౌ
రవమిత్యేతద్వ్యాఖ్యానావసరే ॥౨౬॥ దైన్యంలక్షయతి ॥సత్త్వేతి॥ స

యితస్యయత్స్యాన్మానం బలాత్కారయతి స్మరస్తత్॥
౨౬॥ అథదైన్యం॥ సత్త్వత్యాగాదనౌద్ధత్యందైన్యంకార్పణ్య
సంభవం ॥యథా॥ఆణేదుణగణాహంగదోఖుసహీజణోవిళబే
ఇ।మంమహాణమామిచదసింఖఅచిరేహిఈసింతి॥ఛా॥ఆనేతుం
నరనాథంగతఃఖలుసఖీజనోవిలంబతే।మన్మథనమామిచంద్రం
శిక్షయచిరయఈషదితి ॥౨౭॥ అథచింతా ॥ ఇష్టానభిగ
మాద్ధ్యానంచింతాశూన్యత్వతాపకృత్ ॥యథా॥సంణిహి
అవిగురుఅణణఅపెంఖఇపుంభిఆవిణాలవఇ। ఏసావిమంగఇగ
ఇహిఅఅంచపిఅణుబంధంచ ॥ఛా॥ సన్నిహితమపిగురుజనం
నచపేక్షతేపృష్టాపినాలపతి । ఏషాపిమార్గతిగతిం హృదయ
స్యప్రియానుబంధస్య ॥౨౮॥ అథమోహః॥ మోహస్తు

త్వత్యాగోద్వేగత్వాదేరుపలక్షకః - తేనసత్త్వత్యాగద్వేగత్వాదిజన్యం
మనసోనౌద్ధత్యం దైన్యమిత్యర్థః - కార్పణ్యవచనందేహావచనమాలిన్యా
ద్యనుభావానాముపలక్షణం॥ఉదాహరతి ఆణేదమితి ॥౨౭॥ చింతాంల
క్షయతి॥ఇష్టేతి॥ అపేక్షితానవాప్తిమూలంధ్యానంచింతేత్యర్థః - శూ
న్యతానిశ్వాసతాపాదయోనుభావాః॥ఉదాహరతి।సణ్ణిహిఅమితి ॥ అ
త్రప్రథమార్ధేనశూన్యత్వం ద్వితీయార్ధేనప్రియానవాప్తిమూలంధ్యా
నంచోచ్యతే॥౨౮॥ మోహంలక్షయతి ॥మోహఇతి ॥ భీత్యాదిభిర్వైచి
త్త్యంమోహఇత్యర్థః - తత్రాజ్ఞానభ్రమోత్పాతఘూర్ణనాదర్శనాద

దేహానుభావాః * ॥ఉదాహరతి॥ కథమితి॥ దీర్ఘం దీర్ఘం ప్రియాగమనార్థం
కదా వాగభర్తిమానస్తమీయావితి ప్రతీక్షణేనాతిదీర్ఘమిత్యర్థః- ప్రకా
రేగుణవచనస్యేతిద్విరుక్తిర్భావః - వాసరం కథమపి క్షణగణనయా కథంచిత్
ప్రయత్నగౌరవేణేత్యర్థః ॥ జ్ఞాతహేతువివక్షయా మప్యాదికథమ
వ్యయం। కథమాదితథాప్యంతం యత్నగౌరవబాధయోరిత్యభిధానాత్ ।
గమయిత్వా యాపయిత్వా - విరచితనవవేషా విహితప్రియాగమనసమ
యోచితశృంగారా సతీ- అథశబ్దో విలంబాభావసూచనార్థః - దూతీః పుం
ఖానుపుంఖతయా ప్రేషయిత్వా - హృదయేశే ప్రాణనాథే చిరయతి విలం

మూర్ఛనం భీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః ॥ యథా ॥ కథమపిగ
మయిత్వా వాసరం దీర్ఘం దీర్ఘం విరచితనవవేషా ప్రేషయిత్వా
థ దూతీః । చిరయతి హృదయేశే ప్రాంశుభిశ్చంద్రపాదైర
భిహతసకలాంగీ మూర్ఛితా కోమలాంగీ॥ ౨౯॥ అథస్మృతిః ॥
పూర్వానుభూతవిషయం జ్ఞానం స్మృతిరుదాహృతా॥ యథా॥
ప్రతాపరుద్రస్య భుజే వసంత్యా లక్ష్మ్యాః తపః కీదృశమార్జితం
స్యాత్ । స్పృష్టం సకృద్యేన మదీయమంగం ప్రాప్నోతి వి
ష్వక్ సుఖవజ్రలేపం॥ ౩౦॥ అథధృతిః॥ ధృతిశ్చిత్తస్య నైస్పృ

బహానే సతి - కోమలాంగీ- అత ఏవ ప్రాంశుభిరాయతైశ్చంద్రపాదై
రిందుకిరణైః కరాకల్పైరభిహతసకలాంగీ మూర్ఛితా - అనాథాః
పాదైరభిహన్యమానా మూర్ఛంతీతిధ్వన్యతే ॥ ౨౯ ॥ స్మృతిం లక్షయతి
పూర్వేతి ॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యైస్సంస్కారోద్బోధే సతి పూర్వాను
భూతార్థవిషయం జ్ఞానం స్మృతిరిత్యర్థః - అత్ర భ్రూక్షేపమనశిరశ్చకంపాద
యోనుభావాః॥ స్పర్శసుఖస్మరణముదాహరతి ॥ ప్రతాపేతి ॥ నిబిడస్స్ప
ర్శాలేపో వజ్రలేపః - అత్ర కస్యచిన్మదంగస్య కాదాచిత్కః ప్రియకరస్ప
ర్శస్సర్వాంగీణమవిచ్ఛిన్నం చ సుఖం జనయతి - వీరరుద్రభుజే నిత్యనివాసో సా
యాభూమేః కిముపవక్తవ్యమితి భావః॥ ౩౦॥ ధృతిం లక్షయతి ధృతిరితి ॥ అ

---

* మోహో విచిత్తతా భీతిదుఃఖావేగానుచింతనైః । ఘూర్ణనా
గాత్రపతనభ్రమణాదర్శనాదికృదితి సాహిత్యదర్పణే. .... *

దిగ్రహణాద్భక్త్యాదయోగృహ్యంతే- జ్ఞానాదిభిర్నిస్పృహత్వంధృతిరి
త్యర్థః- † ఏతైరేవసంతోషోధృతిరిత్యన్యే - అవ్యగ్రభావాదయోనుభా
వాః॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ హేహృదయ-త్రయాణాంభువనానాంసమా
హారస్త్రిభువనం-పాత్రాదిత్వాన్నస్త్రీత్వం-ధురంవహతీతిధురీణః - ఖ
స్సర్వధురాదిత్యత్ర యోగవిభాగాత్ఖప్రత్యయః - సాధుసాధ్వితిత్యాభి
జ్ఞైర్ద్విర్భావః- అత్రాభీష్టాగమాద్ధృతిః॥ ౩౧ ॥ వ్రీడాంలక్షయతి చేత
ఇతి॥అనంగనిమిత్తోరాగోనంగరాగః- స్తవఃస్తోత్రం- ఆదిగ్రహణాదాచా
రభ్రంశాదయః- చేతస్సంకోచనంధార్ష్ట్యభావః- మదనాభిలాషాదిభిర్న

హ్యంజ్ఞానాభీష్టాగమాదిభిః ॥ యథా ॥ వీరరుద్రనృపతౌహృ
దయత్వద్వల్లభేత్రిభువనైకధురీణే । సాధుసాధుకృతకృత్య
మసిత్వంమన్యసేజగదశేషమసారం॥ ౩౧ ॥ అథవ్రీడా॥చేత
స్సంకోచనంవ్రీడానంగరాగస్తవాదిభిః॥ యథా ॥ తథాస
మాలోకనకౌతుకానాంమనోరథైరంధ్రపురాంగనానాం। వి
లోకితేరుద్రనృపేభవంతిపర్యస్తపక్ష్మాణివిలోచనాని॥ ౩౨ ॥
అథచపలతా॥ చాపలంత్వనవస్థానంరాగద్వేషాదిసంభవం ॥
యథా ॥ దృష్ట్వారుద్రనరేంద్రంతరళతరాక్షీవిలాసమ్మృదు

నస్సంకోచోవ్రీడేత్యర్థః - అత్రాంతర్ధానవైవర్ణ్యాధోముఖత్వాదయో
నుభావాః ॥ ఉదాహరతి తథేతి ॥ అహ్యాసంగేనానిమిషేణచక్షుషాను
క్షణందృష్ట్వాజన్మనోజీవితస్య నయనానాంచ సాఫల్యంసంపాదయామ
ఇత్యాదయోభిలాషామనోరథాః-తైస్తైతుభిః- తథాభూతంగాఢమాలో
కనకౌతుకంవర్ధనోత్కంఠాయాసాంతాసామాంధ్రపురాంగనానాం వి
లోచనాని- రుద్రనృపేవిలోకితేసతిపర్యస్తపక్ష్మాణిసనిమేషాణిభవంతి -
దృష్టిమపసారయంతీత్యర్థః- అత్రనృపావలోకనానంతరమేవానురాగో
దయాల్లజ్జాభూదితిభావః॥ ౩౨ ॥ చాపలంలక్షయతి చాపలమితి ॥ రాగ

† జ్ఞానాభీష్టాగమాద్యైస్తుసంపూర్ణస్పృహతాధృతిః । సాహిత్యవ
చనోల్లాసనసహోసప్రతిభాదికృత్........................ *

ద్వేషమాత్సర్యాదిమూలమనవస్థానం చాపలమిత్యర్థః †అత్ర రాగమూలం చాపలముదాహరతి దృష్ట్వేతి॥ బాలారుద్రనరేంద్రం దృష్ట్వా తరళతరాక్షీ అతిలోలదృష్టిరిత్యర్థః- విలాసమృదుహాసా విలాసప్రధాన మందస్మితా చ-భవతీతి శేషః- అత్ర తరళదర్శనాదిచేష్టాచతుష్టయమధ్యే క్షణమప్యేకత్ర మనసోనవస్థానాచ్చాపలం॥ ౩౩॥ హర్షం లక్షయతి ప్రసత్తిరితి ॥ ప్రియాగమనపుత్రజననాద్యుత్సవాదిజనితో మనఃప్రసాదో హర్ష ఇత్యర్థః- స్వేదాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి॥ యదితి ॥ అత్ర కాచిత్కామినీస

హాసా । కలయతి మౌక్తికహారం స్పృశతి చ కర్ణోత్పలం బాలా॥
౩౩॥ అథ హర్షః॥ ప్రసత్తిరుత్సవాదిభ్యో హర్షః స్వేదాశ్రు
కంపకృత్॥ యథా ॥ యత్పూర్వం సగరేషు పక్ష్మముకుళవ్యా
జాత్తపస్సంచితం వక్షోజౌ యువయోస్తదద్య ఫలితం జాతౌ
కృతార్థౌ యువాం । దత్తా కాకతివల్లభేన భవతో రేషా స్వవ
క్షస్స్థలీకస్తూరీద్విగుణీభవత్పరిమళా కల్హారమాలా యతః ॥
౩౪ ॥ అథావేగః ॥ ఇష్టానిష్టాగమాజ్జాత ఆవేగశ్చిత్తసంభ్ర
మః ॥ యథా ॥ నిస్సాణధ్వనిమాకలయ్య సహసా హేలావిహా
రోద్యతం ద్రష్టుం కాకతివీరరుద్రనృపతిం ప్రత్యగ్రకౌతూహ
లాః । అర్ధాలంబితమండనాః ప్రతిపదం వ్యత్యస్తభూషా జవా
దారోహంతి సువర్ణసౌధవలభీశృంగాణి పౌరస్త్రియః ॥ ౩౫ ॥

చౌ సంబోధ్య తయోః ప్రియదత్తస్వీయాంధృతకల్హారమాలాలాభజన్యధన్యత్వకథనవ్యాజేన స్వకీయం హర్షమావిష్కరోతి ॥ ౩౪ ॥ ఆవేగం లక్షయతి ఇష్టేతి ॥ ప్రియాగమాదేరిష్టస్య రాజవిడ్వరవాతవర్షాదేరనిష్టస్య చాగమాజ్జాతశ్చిత్తసంభ్రమ ఆవేగ ఇత్యర్థః - అత్ర హర్షశోకత్వరాస్తంభాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి నిస్సాణేతి॥ అర్ధాలంబితమండనాః - ఏకస్మిన్నేవ లోచనేంజనమేకస్మిన్నేవ చరణే లాక్షారసలేపన మిత్యాదిక్రమేణేతి భావః- ప్రతిపదం ప్రతిస్థానం వ్యత్యస్తభూషాః వైపరీత్యేనాముక్తాభరణాః- కంఠాదౌ కాంచ్యాదికం కటితటాదౌ హారాదికం చ ధారయంత్య ఇత్య

† అత్రానుభావాః-భర్త్సనపారుష్యస్వచ్ఛందాచరణాదయః-

ర్థః॥ ౩౫॥ జాడ్యం లక్షయతి జాడ్యమితి॥ ఇష్టానిష్టాగమోద్భూతం ఇతికర్త
వ్యతామూఢత్వం జాడ్యమిత్యర్థః - అత్రానిమేషనయననిరీక్షణతూష్ణీం
భావాదయో౽నుభావాః॥ ఉదాహరతి సమాయాత ఇతి ॥ సఖీసమక్షనిమి
త్తలజ్జాభరేణాచ్ఛాదితానుభావో హర్షోంతస్తోషః- తస్య వ్యతికరస్సంబం
ధః - అత్ర నోపచరితుమిత్యత్ర నఞో నచలతి నోవిరమతీత్యుభయత్రాప్య
నుషంగః- తేనోభయత్ర నఞ్ద్వయేన లజ్జాసంభావితస్య చలననిషేధస్యో
త్కంఠాసంభావితస్య విరమణనిషేధస్య చ నివృత్తిస్సూచ్యతే - యథా
హ వామనః - సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌ ప్రతిషేధావితి-అత్రోత్కం
ఠాపత్రపాభ్యాం ప్రియోపచారం ప్రతి ప్రవృత్తినివృత్త్యోరుభయత ఆక

అథ జడతా ॥ జాడ్యమప్రతిపత్తిస్స్యాదిష్టానిష్టాగమోద్భవా॥
యథా ॥ సమాయాతే నాథే ప్రమనసి గృహాత్ రుద్రనృపతౌ
వపుస్స్వాం దర్శం శ్రీవిజితమదనోదారయశసి । వధూరంతస్తో
షవ్యతికరవశాన్నోపచరితుం పురస్తాదాళీనాం నచలతి తథా
నో విరమతి॥ ౩౬॥ అథ గర్వః॥ అన్యధిక్కరణాదాత్మోత్కర్షో
గర్వో బలాదిజః॥ యథా॥ కో వా శస్త్రగ్రహణసమయో మా
దృశామీదృశానాం కీదృగ్వైరం ప్రతిధరణిభృత్క్ష్వేటికేలిష్వ
మీషు ॥ ఇత్యావేశప్రతిభయభుజాటోపముర్వారగర్వా
స్సంక్రీడంతే రణభువి భటాః కాకతీంద్రస్య జేతుః॥ ౩౭ ॥ అథ

ర్షణాన్నాయికాయాస్సర్వవ్యాపారప్రతిబంధినీ సేయ ముభయతః పా
శారజ్జురభూదితి భావః॥ ౩౬॥ గర్వం లక్షయతి॥ అన్యేతి॥ బలైశ్వర్యాభిజ
నలావణ్యాదిజనో౽న్యధిక్కారావజ్ఞానసవిలాసాంగవీక్షణాద్యనుభావ
ఆత్మోత్కర్షాభిమానో గర్వ ఇత్యర్థః ॥ బలమూలం గర్వముదాహరతి ॥
క ఇతి॥ మాదృశామతిసూర్యప్రతాపానామితి భావః - శస్త్రగ్రహణసమ
యః కో వా లక్ష్యాభావాదాయుధగ్రహణావసరో నాస్తీతి భావః - యే
పునః పురో వర్తంతే ప్రతిభటమానినస్తేషు ఖద్యోతకల్పేషు వైరవర్ణనమ
పి లజ్జావహమేవేత్యాహ॥ కీదృగితి॥ ఆవేశః ఆగ్రహః - సంక్రీడంతే- నైవ
ప్రయాసమనుభవంతీతి భావః- క్రీడో౽నుసంపరిభ్యశ్చేతి తఙ్॥ ౩౭॥ విషా

దుం లక్షయతి విషాద ఇతి ॥ ప్రారబ్ధకార్యభంగాపరాధపరిజ్ఞానవిఘ్నవి
షదాదిభవస్సత్త్వసంక్షయో విషాద ఇత్యర్థః - అయంచోపాయాన్వేషణ
వైమనస్య ముఖశోషాద్యనుభావతారతమ్యా దుత్తమాద్యాశ్రయత్వే
న త్రివిధ ఇత్యాహుః॥ తత్రోత్తమాశ్రయం విషాదముదాహరతి ॥ పేసే
మీతి ॥ మన ఇతి - నపుంసకత్వేనేదమన్యత్ర రిరంసారహితమిత్యుక్తేతి
భావః- అతఏవోక్తం పూర్వైః । నపుంసకమితిజ్ఞాత్వా తాం ప్రతి ప్రేషి
తం మనః। తత్తు తత్రైవ రమతే హతాః పాణినినా వయమితి - అత్రచింతాకర్త
వ్యమిత్యుపాయగవేషణగోచరవాగారంభసూచితయా చింతయా[illegible]షా

విషాదః ॥ విషాదశ్చేతసో భంగ ఉపాయాభావచింతనైః ॥

యథా ॥ పేసేమి మణంతి ముహం తమం వోంతూణ వ
ంళహేళంగ । మ ఉంఝిఅ ణోగంఛఇ మఅణో సహీకిం ణు
కాదంవ॥ ఛాయా ॥ ప్రేషయామి మన ఇతి ముఖాతన్వాం ము
క్త్వా వల్లభైలగ్నం। తాముజ్ఝిత్వా నో గచ్ఛతి మదనః సఖికిన్ను
కర్తవ్యం। ౩౮॥ అథౌత్సుక్యం॥ కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యం మ
నస్తాపత్వరాదికృత్ ॥ యథా॥ అంధపురభామిణీజణో అంగాఇప
సాహిఊణ తురమాణో। రుందణరేందాగమణే విళంబిఅసహఇకిం
ఛేణ॥ఛా॥ అంధ్రపురభామినీజనోంగాని ప్రసాధ్య త్వరమాణః।
రుద్రనరేంద్రాగమనే విలంబితం సహతే కృచ్ఛ్రేణ॥ ౩౯॥ అథ

దోవ్యజ్యతే॥ ౩౮॥ ఔత్సుక్యం లక్షయతి॥ కాలేతి॥ ఇష్టవిరహాద్వ్యవస్తుదిదృ
క్షాదిజన్యం మనస్తాపత్వరానిశ్వాసనిద్రాద్యనుభావం కాలాక్షమత్వ
మౌత్సుక్యమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి॥ అంధ్రేతి ॥ అంధ్రపురభామినీజనోంగా
ని ప్రసాధ్య త్వరమాణః। రుద్రనరేంద్రాగమనే విలంబితం సహతే కృచ్ఛ్రే
ణ । భామయత్యవశ్యం కుప్యతీతి భామినీ - భామక్రోధ ఇత్యస్మాద్ధాతో
శ్చ్వరాదికాదావశ్యకే ణినిః - యద్వా స్త్రీణాం లలితకోపో భామ ఇతి భో
జరాజః- తద్వతీ భామినీ - అత్ర కృచ్ఛ్రశబ్దసూచితైశ్చింతానవస్థానగాత్ర
గౌరవశయ్యాభిలాషాద్యనుభావైః ప్రియాదిదృక్షాజం మౌత్సుక్యం

వ్యజ్యతే॥ ౩౯ ॥ నిద్రాం లక్షయతి నిద్రేతి॥ చిత్తస్య నిమీలనం బాహ్యేంద్రి
యసంబంధవిరహః - చింతానైశ్చింత్యవ్యాయామాదిజన్యం జృంభాంగ
భంగనేత్రనిమీలనాద్యనుభావం చిత్తనిమీలనం నిద్రేత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి
సివిణఇతి ॥ అత్రాలీకప్రియాలింగనోద్యోగాదనవరత చింతాప్రతీతేస్త
స్యా లేయం నిద్రేతి భావః-అత ఏవాహుః ప్రశస్తపథవాదాః - యమర్థమా
దృతశ్చింతయన్ స్వపితి సైవ చింతాసంతతిః ప్రత్యక్షాకారా సంజాయ
తఇతి॥ ౪౦॥ అపస్మారం లక్షయతి-ఆవేశ ఇతి॥ అశుచిత్వధాతువైషమ్యభూ
తావేశాదిజన్యో భూపాతభ్రమణభుజాస్ఫోటవికటోత్క్షిలాలాఫేనాద్య

నిద్రా॥ నిద్రా చిత్తనిమీలనం॥ యథా ॥ సివిణేదింఠదఇఅవ
హుఆఅలింగిదుకిదోజ్జోఆ।ఉవహదరమీలిఅంఛిగఅణంమికరేప
సారేఇ॥ఛాయా॥ స్వప్నే దృష్టం దయితం వధూరాలింగితుం
కృతోద్యోగా। పశ్యత దరమీలితాక్షీ గగనే కరౌ ప్రసారయ
తి॥ ౪౦॥ అథాపస్మారః ॥ ఆవేశో మోహముఖాద్దైన్యరపస్మా
రోంగతాపకృత్ ॥ యథా ॥ దృష్ట్వా స్వప్నే కుపితవదనం కా
కతీయక్షితీంద్రం హాహారక్షేత్యసకలగిర స్సంభ్రమోత్థాన
భాజః। ధావంత్యంతర్వణభువి లుఠంత్యాహ్వయంత్యాత్మ
బంధూనారాద్భూతానపి రిపుగణా వ్యస్తనామగ్రహేణ ॥
౪౧॥ అథసుప్తిః ॥ సుప్తిర్నిద్రాసముద్రేకః॥యథా॥విశ్వై
కరక్షా జుషి కాకతీంద్రే నిశ్చింతతాం ప్రాప్తవతో ముదా

నుభావ ఆవేశోఽపస్మార ఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి దృష్ట్వేతి ॥ కుపితవదనం భ్రు
కుట్యాదినా భయంకరముఖమిత్యర్థః - అంతర్వణభువి వనమధ్య ఇత్యర్థః -
ప్రనిరంతరిత్యాది నాణత్వం - ఆరాద్భూతాన్ సమీపస్థానపి - అత్ర శ
త్రూణాం భయ కార్యమోహ మూలోఽపస్మారో దైన్యధావన ప్రభృతిభి
రనుభావైర్వ్యజ్యతే॥౪౧॥సుప్తిం లక్షయతి-సుప్తిరితి॥నిశ్వాసోచ్ఛ్వాస
నిశ్చలత్వనేత్రనిమీలనాద్యనుభావో నిద్రాసముద్రేక స్సుప్తిరిత్యర్థః ॥
ఉదాహరతి-విశ్వేతి॥కాకతీంద్రే-విశ్వైకరక్షాజుషి త్రిభువనైకత్రా
ణపరాయణే సతి-జుషేః క్విప్ - నిశ్చింతతాం ప్రాప్తవతః- అవతీర్ణభార

త్వాదితిభావః- అతఏవ మురారేః పయోధివృద్ధావపి నిద్రాభంగాభావా
త్సుషుప్తిరిత్యాహ- తదితి ॥ ౪౨॥ విబోధం లక్షయతి -విబోధ ఇతి॥ శబ్దస్ప
ర్శాహారపరిణామాదిజన్యాభుజోత్క్షేపాంగుళిస్ఫోట జృంభణాక్షివిమర్ద
నాద్యనుభావా చేతనావాప్తిర్వినిద్రత్వం విబోధ ఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి
ప్రతాపేతి ॥ విజృంభమాణాః వివర్ధమానాః జృంభాం సర్వాణాశ్చ-ఉన్మి
షంత్యుచ్ఛ్వసంతి- నేత్రాణ్యున్మీలయంతి చ, అత్రోత్థమర్థద్వయస్యాభేదా
ధ్యవసాయాదారోపితచేతనధర్మాణాం భాగ్యసంపదా మున్నిద్రత్వప్ర
తీతేర్విబోధ ఇతిభావః॥ ౪౩॥ అమర్షం లక్షయతి- అమర్ష ఇతి॥ అధిక్షేపావ

రేః । తతోఽర్తి చంద్రాతపవర్ధితోపి దుగ్ధాంబుధౌ నైవ భిన
త్తి నిద్రాం ॥౪౨॥ అథ విబోధః॥ విబోధశ్చేతనావాప్తిర్జృం
భాక్షిపరిమార్గకృత్ ॥యథా॥ ప్రతాపరుద్ర నృపమౌళిరత్న
విశ్వంభరాంగక్షితిరక్షితారౌ । విజృంభమాణాః పరితః ప్ర
జానాం భాగ్యం శ్రియ స్తత్క్షణమున్మిషంతి॥౪౩॥ అథామర్షః॥
అమర్షస్స్యాపరాధేషు చేతః ప్రజ్వలనం మతం ॥యథా॥ అరే
ఖలాపాశ్చాపానమయత శిరాంస్యన్నమయత ప్రవృత్తా
స్స్వస్త్రీణామహమహమికాపీరవశే। త్వరం తేనః ఖడ్గాః
ప్రవిదళనకేళ్యామితిభటా రణాగ్రే గర్జంతి ప్రకటితరుషో
రుద్రనృపతేః॥౪౪॥ అథావహిత్థా॥ హర్షాద్యాకారసంగు

మానాదినా స్వాపరాధేషు మనః ప్రజ్వలనమభినివిష్టత్వం ప్రతిచికీర్షేతి
యావత్ - ఏవంవిధేమర్షే స్వేదశిరఃకంపచింతోపాయాన్వేషణోత్సా
హతర్జనాదయోనుభావా ద్రష్టవ్యాః। ఉదాహరతి- అరే ఇతి ॥ స్వస్త్రీ
ణామప్సరసాం-అన్యోన్యం శ్రేష్ఠాహమిత్యభిమానోహమహమికా - అహ
మహమికా తు సా స్యాత్పరస్పరం యో భవత్యహంకార ఇత్యమరః - అహ
మితి విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం నిపాతితం- తస్య వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః-
సంజ్ఞాయాం కన్ప్రత్యయః - ప్రతిదళనకేళ్యాం ఖండనక్రీడాయాం ॥
౪౪॥ అవహిత్థాం లక్షయతి-హర్షేతి ॥ భయవ్రీడాకౌటిల్యాదిభిర్హర్షాది
కార్యాకారగోపనమవహిత్థేత్యర్థః - అత్ర సౌమ్యస్మితాన్యథా కథనమి

ధ్యాద్యైర్యకథాభంగాదయోఽనుభావా ఊహ్యాః ॥ ఉదాహరతి గోత్థిపఞ్జ
తి ॥ అత్ర కాఞ్చనసున్దరీపరిసంగాదాత్మానురాగ ప్రధానాని ప్రియచరి
తాని శ్రుత్వా పరిహృష్యన్తీ లజ్జయా ముఖవికాసాది సంగోపనార్థ మధో
ముఖీ మహీమాలిఖతీత్యవహిత్థేతి భావః- మహీపృష్ఠమితి - పృష్ఠేనుత్తరపద
ఇతి నియమేనేత్వాభావాత్ పృథోదిత్వాత్త్వం - దిహౌమిథస్స ఇతి మహీకారస్య
హ్రస్వః॥ ౪౫॥ ఉగ్రతాం లక్షయతి - దృష్ట ఇతి ॥ అపరాధే పుత్రమిత్ర
కళత్రాదిద్రోహరూపే దృష్టే సతి తర్జనోద్వేజన తాడన బన్ధనాద్యను

ష్ఠిరవహిత్థేతి కథ్యతే ॥యథా॥ గోంఠీపమహీళాణసోఊణప
అవరుండచరిఆఇ । ఆలిహఇఓణఅముహీముంధాచలణేణమ
హీపంఠ॥ఛా॥గోష్ఠ్యాం మహిళానాం శ్రుత్వా ప్రతాపరుద్ర
చరితాని । ఆలిఖత్యవనతముఖీ ముగ్ధా చరణేన మహీపృష్ఠం ॥
౪౫॥అథోగ్రతా॥ దృష్టేపరాధే చణ్డత్వముగ్రతా తర్జనాది
కృత్ ॥యథా॥ ప్రియమానీయ మానిన్యా విరహోద్రిక్తవార్త్యా
తాం। యదేతస్యాః కటాక్షోల్కాపాతైరిందుర్మషీకృతః ॥
౪౬ ॥ అథమతిః ॥ తత్త్వమార్గానుసన్ధానాదర్థనిర్ధారణం మ
తిః॥ యథా॥ కోసససిమహిఅలేచదో ఏంవవీరరుదణరణా
హో।జంసకరంపంసాదో అగాఇజి అకరతుణంతి ॥ఛాయా॥
కస్సంశయో మహీతలే చన్ద్ర ఏవ వీరరుద్రనరనాథః। యస్య

ధావం చణ్డత్వం కార్యముగ్రతేత్యర్థః- కస్యాశ్చిద్విరహిణ్యాస్సఖీప్రి
యం ప్రతిదూతికాం ప్రేషయతి ప్రియమితి ॥ అత్ర సంతాపజననేన సా
పరాధస్యేన్దోః కటాక్షజ్వాలాభిర్మషీకరణోద్యోగాదుగ్రతేతి భా
వః॥౪౬॥మతిం లక్షయతి॥తత్త్వేతి ॥ నానావిధశాస్త్రచిన్తో హాపోహాది
భ్యోర్థనిశ్చయో మతిరిత్యర్థః - అత్ర శిష్యోపదేశసంశయచ్ఛేద విదగ్ధవ్యా
వహారమనస్సన్తోషాదయోఽనుభావా ద్రష్టవ్యాః ॥ ఉదాహరతి కోసం
సఅ ఇతి॥ అత్ర ప్రియకర సంస్పర్శేనాఙ్గానామిన్దుకిరణ సంస్పర్శే చన్ద్ర

కాంతానామివద్రవీభావాదయాంచంద్రివేత్యధ్యవసాయాన్మతిః॥౪౭॥
వ్యాధింలక్షయతి-మనఇతి ॥ మనస్తాపదోషవైషమ్యాద్యభిభవజన్మాశీతో
ష్ణ జ్వరాదిశ్శీతాళుత్వోష్ణాళుతాద్యనుభావో వ్యాధిరిత్యర్థః ॥ విరహాజన్యం
తాపజ్వరముదాహరతి-ప్రతాపేతి॥జిగీషామితి శేషః ష్ఠీ-నలోకేత్యాదినా
కారకషష్ఠ్యాః ప్రతిషేధాత్ - అత్రఉష్ణాళుతయా హిమవత్ప్రదేశవా
సినోపిశత్రుస్త్రీజనస్యహిమాపేక్షేతిమహీయానయం తాపజ్వరఇతిభా
వః ॥ ౪౮ ॥ ఉన్మాదంలక్షయతి ఉన్మాదఇతి॥భయసన్నిపాతేష్టవియో
గధననాశాదిభిశ్చిత్తవిభ్రాంతి రున్మాదఇత్యర్థః - అతాన్నిమిత్తస్మితా

కరస్పర్శాదంగానిచంద్రాంకగత్వంతి॥౪౭ ॥అథవ్యాధిః॥ మ
నస్తాపాద్యభిభవాజ్జ్వరాదిర్వ్యాధిరిష్యతే ॥ యథా ॥ ప్ర
తాపరుద్రస్య దిశాంజిగీషోః ప్రత్యర్థినారీ జనదేహజన్మా ।
స్మరజ్వరోష్మాహిమవత్ప్రదేశేష్వప్యర్తవ్యసీహారకథాం క
రోతి ॥ ౪౮ ॥ అథోన్మాదః ॥ ఉన్మాదస్తుల్యవృత్తిత్వంచేతనా
చేతనేష్వపి ॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య జయ ప్రయాణ
భేరీధ్వనౌమూర్ఛతిదిఙ్ముఖేషు। త్రాసాకులాభ్రాంతిముపేత్య
వృక్షాన్పృచ్ఛంతిమార్గంరిపుభూమిపాలాః ॥౪౯॥ అథమ
రణం ॥ మరణంమరణార్థస్తుప్రయత్నఃపరికీర్తితః ॥ యథా ॥
పిఅవిరహం అసహంతీ వహూఅ ణిఅజీవిఅం ఉవేంఖంతీ। సె
ంవఇజో ణ్హోదంఖిణపవణం స తణుం సమంపేఇ ॥ ఛాయా ॥
పిర్యవిరహమసహంతీవధూర్నిజజీవితముపేక్షంతీ ॥ సేవ

సంబంధ ప్రలాప నిర్హేతుకధావనోపవేశనోత్థాన రోదనాదయో నుభా
వాభవంతి ॥ భయమూలమున్మాద ముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ స్పష్టమే
తత్ ॥ ౪౯ ॥ మరణంలక్షయతి-మరణమితి॥వ్యాధ్యభిఘాతాభ్యాందేహో
న్మనసోపాయోహికాశ్వాసాద్యనుభావో మరణం । ధనికస్తుమచం
ద్రాద్యనుసారేణ సాక్షాత్తదుదాహరణస్యామంగళత్వాత్తదుద్యోగో
త్రవివక్షితఇత్యాహ-మరణార్థఇతి॥శారదాతనయస్తు మరణాభినయోనా
స్తీత్యేతత్కావ్యేన వర్త్యత ఇత్యాహ ॥ ఉదాహరతి పిఅతి ॥ సేవ

తేజ్యోత్స్నేన్దుదక్షిణపవనస్యేతనుం సమర్పయతి - భస్మీకరణబుద్ధ్యేతి
భావః ॥౫౦ ॥ త్రాసంలక్షయతి ఆకస్మికేతి ॥ అకస్మాదేవాకస్మికం - వి
నయాదిత్వాత్స్వార్థేఠక్ ప్రత్యయః - తకారాంతత్వాదిసుసుక్తాంతా
త్క ఇతి కాదేశః - అవ్యయత్వాట్టిలోపః- తస్మాద్భయాత్ భయహేతో
రిత్యర్థః - విద్యుద్గర్జితభూకంపాదిజన్యః కంపగాత్రసంకోచ రోమాంచ
మోహాద్యనుభావశ్చేతశ్చమత్కారస్త్రాసఇత్యర్థః ॥ గర్జితమూలంత్రా
సముదాహరతి-పణఅతి॥ ౫౧ ॥ వితర్కంలక్షయతి-సందేహాదితి ॥ ఉపల
క్షణంచైతత్ - తేన సందేహ విమర్శాదిజన్యో నేకధా సంభవనాత్మా

తేజ్యోత్స్నేన్దుదక్షిణపవనస్యేతనుంసమర్పయతి ॥సా కామ్య
రణస్యాఽనంగళత్వాన్నోదాహరణత్వముచితం ॥౫౦ ॥ అథ
త్రాసః॥ఆకస్మికభయాచ్చిత్తక్షోభస్త్రాసః ప్రకీర్త్యతే॥
యథా॥పణఅకువిఆ చిరేణవి వహుఆ సోఊణ ఘణఘణంథ
ణిఅం । దఇఅం సరహసవలిఆ ఆలిగఇ వేవమాణంగీ॥ఛాయా
ప్రణయకుపితాచిరేణాపి వధూః శ్రుత్వా ఘనఘన స్తనితం ।
దయితంసరభసవలితాఆలింగతివేపమానాంగీ ॥ ౫౧॥ అథవి
తర్కః ॥ సందేహాత్కల్పనానంత్యంవితర్కః పరికీర్తితః॥
యథా॥గుణైస్తత్రాసక్తంమమహృదయ మన్యన్న గణితం
సఖిభిర్నాలోచిక్షితిపతిరసౌచ దుర్లభ ఇతి । ఉపాయః కోవా
స్యాత్తదభిగమనేముహ్యతిమనః కియాన్కోయం కీదృక్కయ

భ్రూక్షేపశిరః కంపాద్యనుభావో వితర్క ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-గుణై
రితి,గుణైఃమహాకులీనతాదిభిః - తత్రక్షితిపతౌ- ఆన్యద్దౌర్లభ్యాదికంనగ
ణితం-మదీయహృదయస్యకామాంధత్వాదితిభావః ॥ సఖీభిరతివివేకవ
తీభిరపీతి భావః-ననుకింగతోదకసేతుబంధేన - ఇతఃపరంవాప్రియప్రా
ప్త్యావుపాయంచింతయామఇత్యుక్తే సోపినప్రతీయతఇత్యాహ- ఉపాయ
ఇతి॥ తత్రహేతుమాహాముహ్యతిమనఇతి ॥ మోహాపగమానంతరముపా
యశ్చింత్యతామిత్యాశంక్యఇయత్తయేదృక్తయే చింతయామాచాదురవగ
మత్వేనదుశ్చికిత్సస్యమోహామహావ్యాధే రానంతర్యమపి దుర్లభ మేవే

త్యాశయేనాహ కియానితి ॥ గచ్ఛతా కాలేనస్వయమేవ మోహశాంతేః
కింతయా చింతయేత్యాశంక్య కాలావధిరపిదురవబోధ ఏవేత్యాహ కియ
దవధిరితి॥ వ్యతికరో వ్యసనం విపత్తిర్మోహ ఇతియావత్ - ఏవమత్ర సందే
హానకల్పనాసంత్యాద్వితర్కః ఇతిభావః॥ ౫౨ ॥ నను విభావాదివత్సాత్త్వి
కసంచారిణామపి తత్తద్రసప్రస్తావ ఏవకిమితి నోదాహరణం కృతమత
ఆహ తత్రేతి ॥ వ్యభిచారిణామనేకరససాధారణత్వ ముపపాదయతి త

దవధికం తర్వ్యతికరః ॥ ౫౨ ॥ తత్ర సాత్త్వికానాం వ్యభిచారి
ణాం చానేకరససాధారణత్వాన్న విశేష ముపేత్యోదాహర
ణం కృతం - తథాహి-శృంగారే సర్వే పాఽనుప్రవేశస్సంభ
వతి । హాస్యే గ్లానిశ్రమచపలత్వహర్షావహిత్థానాం సంభ
వః । కరుణేమదధృతివ్రీడాహర్షగర్వౌత్సుక్యోగ్రతాభిర్వి
నాన్యే సంభవంతి । రౌద్రే గ్లానిశంకాలస్యదైన్యచింతావ్రీ
డావేగ జడతావిషాదసుప్తి నిద్రాపస్మారావహిత్థా వ్యాధ్యు
న్మాదశమతాస్సా నసంభవంతి ॥ వీరే రౌద్రాస్సిన్నిర్వేదో ధి
కః । భయానకే అసూయామదధృతివ్రీడాహర్ష గర్వనిద్రా
సుప్త్యమర్షావహిత్థోగ్రతామతిభిర్వినాన్యే సంభవంతి । బీ
భత్సే ద్భుతేచ చింతాత్రాసాదయో యథాసంభవమూ
హ్యాః॥ శాంతే నిర్వేదధృతీ సంభవతః ౫౩॥..............*

అథశృంగారచేష్టా నిరూప్యంతే.

భావో హావశ్చ హేలా చ మాధుర్యం ధైర్యమిత్యపి । లీలావిలా
సో విచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలికించితం ॥ మోట్టాయితం కుట్టమితం

థాహీత్యాదినా॥ ౫౩ ॥ భావాదయశ్చిత్తారంభాః లీలాదయో గాత్రా
రంభాః-ఉభయేప్యనుభావాః- తదుక్తం ॥ అనుభావశ్చతుర్ధా స్యాన్మనో
వాక్కాయబుద్ధిభిరితి - ఏతేషాం యోషిదాలంబనచేష్టారూపాణాం యౌ
వనజన్యానాముద్దీపనవిభావత్వమపి ప్రాచామాచార్యాణాం సమ్మతం -
అత స్సంకీర్ణస్వరూపాణామేతేషాం ప్రకరణనియమాభావేనాయమేవ
స్వరూపనిరూపణావసర ఇత్యభిప్రాయేణాహ అథేతి ॥ పరిగణనాదేవా

ష్టాదశవిధత్వేజాతేపి కంఠోక్తిర్మతాంతరేష్వితేషామచ్ఛావచత్వ మ
స్తీతిసూచయితుం। తత్ప్రపంచస్తుభోజరాజీయాదిగ్రంథేషుద్రష్టవ్యః ॥
౫౮॥ తత్రభావంలక్షయతి రసేతి ॥ బాల్యయౌవనసంధావుత్పన్నశ్శృం
గారవిషయః ప్రథమోంతఃకరణవికారోభావఇత్యర్థః-తదుక్తం ॥ చిత్త
స్యావికృతిస్సత్వంవికృతేకారణేసతి। తతోల్పావికృతిర్భావో బీజస్యాది

> విబ్బోకోలలితంతథా । కుతూహలంచచకితంవిహృతంహాస
> ఇత్యపి॥ఏవంశృంగారచేష్టాస్స్యురష్టాదశవిధామతాః॥ ౫౮॥
> తత్రాసాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ భావః ॥ రసాభి
> జ్ఞానయోగ్యత్వంభావఇత్యభిధీయతే॥ యథా ॥ రుందణ
> రేదంస గుణే గాఅఇ బాళంతణంమి వింసంథ। ళంజేఇ దర
> పుళఇఓ జువఇజణో జోంవణే గాఢ॥ ఛాయా॥ రుద్రనరేం
> ద్రస్యగుణాన్ గాయతిబాలత్వేవిస్రబ్ధం। లజ్జతేదరపులకితో
> యువతిజనోయౌవనేగాతుం॥ ౫౫॥ అథహావః॥ఈషద్దృష్టవి
> కారస్స్యాద్భావోహావఃప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ అత్రైవేష
> త్పులకితఇతి ॥ ౫౬ ॥ అథహేలా॥ సువ్యక్తవిక్రియోభావో
> హేలేతిప్రతిపాద్యతే ॥ యథా ॥ మాహోహు కంసవి
> ంఫుడఇఇ ముంధే కుణసి వంళహ హిఅప। ఘోసింజఇ
> తుహ భాఓ సంవగీణెహి పుళపహి॥ఛాయా॥ మాభవకుక
> స్యాపిస్ఫుటమితిముగ్ధేకరోషివల్లభంహృదయే। ఘోష్యతే
> తవభావఃసర్వాంగీణైఃపులకైః॥ ౫౭॥ అథమాధుర్యం॥అభూ

వికారవదితి ॥ ఉదాహరతి॥రుద్రేతి ॥ అత్రయద్యపి ఈషదర్థేదరశబ్దోవ్య
యమితిత్రివిక్రమః-తథాపీషత్త్వమత్రనవివక్షితం- తేనదరపులకితో
దుర్లక్ష్యపులకఇత్యర్థః ॥ ౫౫ ॥ హావంలక్షయతి ఈషదితి ॥ దరశబ్దస్యము
ఖ్యార్థవివక్షాయామిదమేవాత్రోదాహరణమిత్యాహ అత్రైవేషదితి ॥
౫౬॥ హేలాంలక్షయతి సువ్యక్తేతి॥ ఉదాహరతి మేతి॥ ౫౭॥మాధుర్యం
లక్షయతి అభూషణఇతి ॥ అతఏవోక్తందశరూపకే- సర్వాస్వవస్థా

స్వానుల్బణత్వంమాధుర్యమితి ॥ ఉదాహరతి జితేతి॥ప్రకృత్యాస్వభావే
నైవ- నతుప్రయత్నేనేతిభావః - జితంత్రైలోక్యంయేనతత్తథాభూతం
లావణ్యంపూర్వోక్తఃకాంతివిశేషోయస్యాస్సాతథోక్తా - అత్రస్వాభా
వికసౌందర్యస్యప్రసాధనవిధినిస్పృహత్వాన్మాధుర్యమితిభావః॥ ౫౮ ॥
ధైర్యంలక్షయతి శీలేతి ॥ ఉదాహరతి కులేతి॥ విషమేవిపద్యపి॥ ౫౯ ॥
లీలాంలక్షయతి ప్రియేతి॥ఉదాహరతి పెచ్ఛహేతి ॥ అత్రలక్ష్మీర్నామ

విషమేపిరమ్యత్వంమాధుర్యమితికథ్యతే ॥ యథా ॥ జితత్రైలో
క్యలావణ్యాప్రకృత్యాహరిణేక్షణా । కింతుభూషయితుంభ
ర్త్రేభూషణానీతి మేషతిః॥ ౫౮॥ అథధైర్యం॥శీలాఢ్యలంఘనం
నామధైర్యమిత్యభిధీయతే॥ యథా॥కులవహుఅణం ణజుంజఇ
మంజాఅలఘుణఖువిసమేవి । రుందణరిందగుణాణంపిఅఅహ
రాఃకిం ణుకాదంవ॥ ఛాయా॥ కులవధూనాంనయుజ్యతేమర్యా
దాలంఘనంఖలువిషమేపి । రుద్రనరేంద్రగుణాఃపునర్హృద
యహారాఃకింనుకర్తవ్యం॥ ౫౯॥ అథలీలా॥ ప్రియానుకరణం
లీలావాగ్భిర్గత్యాథచేష్టితైః॥ యథా ॥ పెంఛహ సహీఓ ప
సాలంఛీ రంణో పఆవరుందంస । చరిఅఇ అణుకుణంతీ ర
ంణోసు పఇంవఆ జాఆ॥ ఛాయా॥ పేక్షధసఖ్యపసాలక్ష్మీరా
జ్ఞఃప్రతాపరుద్రస్య । చరితాన్యనుకుర్వంతీరాజ్ఞీషుపతివ్ర
తాజాతా॥౬౦॥అథవిలాసః ॥ తాత్కాలికోవికారస్స్యాద్వి

కాచిన్నాయికాప్రియచరితానుకరణాల్లీలావతీజాతేత్యర్థః - తస్యాఃపా
తివ్రత్యేహేతుత్వముక్తంసర్వజ్ఞసోమేశ్వరేణ - భుక్తేతుభుక్తాయా
పత్యౌదుఃఖితేదుఃఖితాయది । ముదితేముదితాత్యర్థంప్రోషితేమలినాం
బరా।సుప్తేపశ్చాత్తుయాశేతేపూర్వమేవప్రబుధ్యతే। నాన్యంకామయ
తేచిత్తేసావిజ్ఞేయాపతివ్రతేతి - రాజ్యలక్ష్మీరపిదానభోగాదావత్యంత
మనుకూలారాజ్ఞినిశ్చలాభూదితివ్యజ్యతే॥ ౬౦॥ విలాసంలక్షయతి తా
త్కాలికఇతి॥వికారోనేత్రభ్రూవిక్రియాదివిశేషఇత్యర్థః ॥ ఉదా

హరతి సహేలమితి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతన్నాయకప్రకరణే(౫౨)ప్రా
ఙ్నోదాహరణప్రస్తావే॥ ౬౧॥ విచ్ఛిత్తిం లక్షయతి విచ్ఛిత్తిరితి ॥ ఉదాహ
రతి కస్సేతి॥ సాధారణభూషయా ప్రక్చందనతాంబూలాదినాపి - కేన
కృతమిత్యనేనసౌందర్యస్యవిధాతృశిల్పవైలక్షణ్యంప్రతీయతే- కస్యాకృ
తయ ఇత్యనేనభోక్తాతదనురూపోనోపలభ్యత ఇతి ॥ ౬౨॥ విభ్రమం లక్షయతి

> లాసోదయే తేక్షణే॥ యథా॥ సహేలంపశ్యంత్యాః ప్రకృతిసు
> భగమితి ప్రాగభిహితః శ్లోకః॥ ౬౧॥ అథవిచ్ఛిత్తిః ॥ విచ్ఛిత్తి
> రతిరమ్యత్వం స్వల్పైరపి విభూషణైః॥ యథా॥ కంసకిపకే
> ణ కిఅం కాఅఇపురఇంథిఆణ సుందేరం । సాహారణభూసావి
> జం సహి తేంలోంకరమణిం జం॥ ఛాయా॥ కస్యకృతే కేనకృతం
> కాకతిపురస్త్రీణాం సౌందర్యం । సాధారణభూషయాయత్స
> ఖి త్రైలోక్యరమణీయం॥ ౬౨॥ అథవిభ్రమః॥ విభ్రమస్త్వ
> రయాకాలే భూషాస్థానవిపర్యయః॥ యథా॥ సోఊణ సహీ
> ముహాదో దివసో విరతోంతి సభ్రమేణవహూ। హంథేసు ణూ
> పురాఇం చలణేసు కుణఇ వళఆఇం ॥ ఛాయా॥ శ్రుత్వా సఖీ
> ముఖాద్దివసోవిరతఇతి సంభ్రమేణవధూః। హస్తయోర్నూపు
> రే చరణయోః కరోతివలయే॥ ౬౩॥ అథకిలికించితం ॥ రోషా
> శ్రుహర్షభీత్యాదేః సంకరః కిలికించితం॥ యథా॥ గేణ్హఇ కా
> అఇణాహో విలఇంమిం పడవళే మిలంభీప । వెవఇ తణూవి
> ణంచఇ భుఉడీఅవి గంగఆవాఅ॥ ఛాయా॥ గృహ్ణాతినరనాథే

విభ్రమ ఇతి ॥ కాలే ప్రియతమసమాగమాదిసమయే త్వరయా మదనావే
శాదిసంభ్రమేణేత్యర్థః॥ భూషాణాం హారాంగదాదీనాం - స్థానవిపర్య
యః స్థానవ్యత్యాస ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి సోఊణేతి ॥ శ్రుత్వా సఖీముఖా
ద్దివసోవిరత ఇతి - ప్రియాసక్తచిత్తతయా స్వయం దివసావసానమపినజా
నాతీతి భావః- తతస్సంభ్రమేణవధూర్హస్తయోర్నూపురే చరణయోర్వ
లయే చ కరోతి॥ ౬౩॥ కిలికించితం లక్షయతి రోషేతి ॥ ఉదాహరతి గేంణ్హ

ఇతి ॥ అత్ర భయాదివికారాణాం కంపాదీనాం మేళనాత్కిలికించితం॥
౬౪ ॥ మోట్టాయితం లక్షయతి మోట్టాయితమితి ॥ ప్రియగుణకథనాదౌ
స్వాభిలాషప్రకటనం మోట్టాయితమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి ॥ మధురా ఇ
తి॥ పులకానాం ప్రియగుణస్తుతిజనిత మాన్మథభావ సూచకత్వం భావప్రి
కాశే॥ గుణాన్గణయతి స్వైరం పీతు తే భావమంథరం । రోమాంచో గద్గద
పదావాక్స్వేదశ్చ కపోలయోః॥ విస్రంభకథనం మాత్యా తత్సమాగమ
చింతనం । ఏవం గుణస్తుతిభవా భావా మన్మథసూచకా ఇతి ॥ ౬౫ ॥ కు
ట్టమితం లక్షయతి సమ్మర్ద ఇతి ॥ కేశాధరాదిగ్రహే సత్యపి బహిః కోపజ

విజనే పటాంచలం మృగాక్ష్యాః । వేపతే తనురపి నృత్యతి భ్రూవ
ట్యపి గద్గదా వాచా॥౬౪॥ అథ మోట్టాయితం॥ మోట్టాయితం
స్యాదిష్టస్య కథాదౌ భావసూచనం ॥ యథా ॥ మహురా ఇ
రుందణరవఇ చరిఆఇ వహూఏ సంసుణంతీఏ । తణుగోవణేణ
పఅడో జహ వోవో ణతహా పుళఏహిం॥ ఛాయా॥ మధురాణి
రుద్రనరపతిచరితాని వధ్వాస్సంశృణ్వంత్యాః। తనుగోపనేన
ప్రకటో యథా భావో న తథా పులకైః ॥౬౫ ॥ అథ కుట్టమితం॥
సమ్మర్దేపి సుఖాధిక్యం రతౌ కుట్టమితం మతం॥ యథా॥ నిర్మర్యా
దమనోభవోత్సవకథా విస్రంభకణ్ఠేజపై రంగైర్వ్యాస్మితమాన
సాం ప్రియసఖీమాలోక్య జాతత్రపా । వైయాత్యం నిజమా
త్మవల్లభకృతాం రాగాంధతాం జానతీ సద్యోనమ్రముఖేందు

నకేంత స్సాంద్రానందత్వం కుట్టమితమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి నిర్మర్యా
దేతి॥ నిర్మర్యాదో నిర్దయప్రవృత్తో మనోభవోత్సవః కేశాధరగ్రహాదికా
మక్రీడైవ కథావాదః తస్య విస్రంభకణ్ఠేజపైరుచ్ఛృంఖలత్వ సూచ
కైర్నఖదంతపదాదిద్వారేతి భావః - స్తంబకర్ణయోరమిజపోరిత్యచ్ప్రి
త్యయే తత్పురుషే కృతి బహుళమితి సప్తమ్యా అలుక్ - వైయాత్యం ధా
ర్ష్ట్యం - ఆత్మవల్లభకృతాం తత్సంబంధినీమిత్యర్థః - కరోత్యర్థస్య ధాత్వర్థ
సామాన్యత్వాద్విశేషపర్యవసానం - రాగాంధతాం విశృంఖలవిహారహే
తుభూతామితి భావః - అత్ర లిఖంతీతి వర్తమానాపదేశేన తత్కారణభూ

తాయాలజ్జాయా అవిరామస్సూచ్యతే- అత్రాభూతపూర్వసంభోగచి
హ్నసాక్షాత్కారేణవిస్మయమానాం ప్రియసఖీం పృష్ట్వాధునా మం
దాక్షమంథరత్వేనాజ్ఞాతచర కేశాధరాదిగ్రహ దుఃఖితయా తాదాత్వి
కసుఖాతిభూమిసూచనాత్కుట్టమితమితిభావః॥౬౬॥బిబ్బోకంలక్షయతి॥
మనాగితి ॥ ఉపలక్షణమేతత్ - తేనగర్వాభిమానాదినా దయితేష్వనా
దరకరణంబిబ్బోకఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి లక్ష్మీరితి॥ అయిసఖి - త్వయ్యపి
రతకోపాయాం లక్ష్మ్యాదినాయికాసు నానావిధవిహారైః ప్రేయసీప
దంలభమానాసతవపునర్నావకాశోలభ్యతె ప్రియోహి ప్రియాణికథ

రిందువదనాక్షోణీంలిఖంతీస్థితా॥౬౬॥అథబిబ్బోకః॥ మనాక్
ప్రియకథాలాపెబిబ్బోకోనాదరక్రియా ॥యథా ॥ లక్ష్మీస్స
ర్వనిర్భరంవిహరతాంక్షోణీభుజాలంబన క్రీడాం నైవజహా
తుకించసతతంవాణీముఖేతిష్ఠతు । జ్ఞాతంరుద్రనరేశ్వరస్య
బహుభిర్విజ్ఞాతపూర్వైః ప్రియవ్యాహారైః కృతమేవదూతి
మదనశ్చాపాయసన్నహ్యతు ॥౬౭॥ అథలలితం ॥ సుకుమా
రాంగవిన్యాసోలలితంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ పదన్యాసక్రీ
డారణితమణిమంజీరరశనం సహేలంవ్యావల్గత్కరవలయ
నిక్వాణసుభగం । స్మితజ్యోత్స్నావీచీతరళవచనంరుద్రనృప
తేఃపురంధ్రీణామాసీదనురహసిసేవావిలసితం ॥ ౬౮ ॥ అథ

యతీత్యేవం ప్రియప్రేషితయా దూత్యాకథితే మానగ్రంథిగ్రథితహృ
దయతయామరణేపికృతసంకల్పాయా అనాదృతప్రియకథాయా నాయి
కాయావచనమేతత్-అతఏవాయంబిబ్బోకఇతిభావః ॥౬౭ ॥ లలితంలక్ష
యతి సుకుమారేతి॥ఉదాహరతి పదేతి ॥అనుగతం రహోనురహసమి
తిప్రాదిసమాసః - అనుగతంరహోయస్మిన్నితి బహువ్రీహిర్వేతిపదమం
జరీకారః-అన్వవతప్తాద్రహసఇతి సమాసాంతోచ్ప్రత్యయః- అత్రాం
ధ్రనాయకపురంధ్రీణామేకాంతసేవాయాం మణిమంజీరాది శింజితమం
జుళస్యకరచరణవిన్యాసస్యక్రీడాసహేలపదాభ్యామాలాపానాం మం
దహాసమధురత్వకథనేనచ సౌకుమార్యప్రతిపాదనాల్లలితమితిభావః ॥

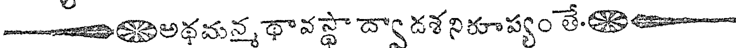
౭౮॥ కుతూహలం లక్షయతి కుతూహలమితి॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ అధి
రూఢసింధురమారూఢగజం-రచితసంక్రమత్వరాః కృతగతివేగాః - ఉ
త్సృష్టలీలాగతయ ఇత్యర్థః- తుంగసద్మశిఖరాధిరోహణం హర్మ్యాగ్రా
రోహణం కుతూహలాత్కుర్వతే॥ ౭౯॥ చకితం లక్షయతి చకితమితి॥
ఉదాహరతి॥ అవిజ్ఞాతేతి॥ పశ్చాద్భాగే పాదన్యాసమాంద్యేన అవిజ్ఞాతం
ప్రియానవగతమాయాతం స్వస్యాగమనం యస్య తం తథోక్తం - హసి
తుం పరిహసితుం పరిహాసార్థమిత్యర్థః- ఆళ్యాః సఖ్యాప్యకథితం స్వనామాఖ్యా
నం హఠాద్యదృచ్ఛయా ఉత్పశ్యంత్యాః ఆసీనైస్తిష్ఠంత ఊర్ధ్వముపలో
క్యంత ఇతి భావః- అత ఏవ చకితచకితాశ్చకితప్రకారాః లజ్జోత్కంఠాభ్యా

కుతూహలం॥ కుతూహలం రమ్యదృష్టౌ చాపలం పరికీర్త్యతే॥
యథా॥ వీరరుద్రమధిరూఢసింధురం ద్రష్టుమంధ్రనగరీపురం
ధ్రియః। కుర్వతే రచితసంక్రమత్వరాస్తుంగ సద్మశిఖరాధి
రోహణం॥ ౭౯॥ అథ చకితం॥ చకితం భయసంభ్రమః॥ యథా॥
అవిజ్ఞాతాయాతం స్వమకథితమాళ్యాః పిహసితుం హఠాదు
త్పశ్యంత్యాశ్చకితచకితోదంచితదృశః। విలాసానుద్వేలాను
దితమదనాస్వీత్యుసతనోస్తథైవప్రత్యేతుం పునరవనిపాలః
స్పృహయతి॥ ౮౦॥ అథ విహృతం॥ విహృతం ప్రాప్తకాలస్య
వాక్యస్యాకథనం హ్రియా॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రస్య భు

ముసకృదావృత్తః నిమీలనోన్మీలనా ఇత్యర్థః తథా ఉదంచితా ఊర్ధ్వప్ర
సారితాపాంగాశ్చ దృశో యస్యాస్తథోక్తాయాః - తల్లక్షణం భావప్ర
కాశే - మీలనోన్మీలనావృత్తిర్యత్ర తచ్చకితం విదుః। అపాంగయోరూ
ర్ధ్వభాగావలోకనముదంచితమితి - విలాసాః - తాత్కాలికో వికార
స్స్యాద్విలాసోదయి చేతకణ ఇత్యుక్తలక్షణాః పీత్యు - తథైవ ఆలింగనాది
సత్కారమననుభూయైవేత్యర్థః - పునః ప్రత్యేతుం గత్వా పునరాగంతు
మిత్యర్థః - సర్వోపి మదనమహోత్సవశ్చకితసుఖస్య షోడశీమపి కళాం
నార్హతీతి భావః॥ ౮౦॥ విహృతం లక్షయతి విహృతమితి॥ ప్రాప్తకాల
స్యావసరోచితస్యేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి ప్రతాపేతి॥ భుజాంతరస్థితాం

వక్షస్థ్సితాం-అమునా స్తనద్వయేన-స్పృశ ఆలింగేత్యర్థః - ఇతీత్థమాశిష
ముక్త్వేతి శేషః - సాభిమానం సఖీవచనస్యేష్టత్వాత్స కృత్రిమకోపమి
త్యర్థః-పశ్యతి-నపునః కిమపి బ్రూతే లజ్జయేతి భావః॥ ౭౧॥ హసితం లక్షయతి
ఆకస్మికమితి ॥ యౌవనాదివికారజం - నతు హాస్యవద్వేషభాషాదివికా
రజమిత్యర్థః-అతఏవాకస్మికమహేతుకం-వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ఉదాహర
తి ॥ జహేతి ॥ అత్ర యౌవనజన్యేన మదనోద్దీపకేన మృగాక్షీహసితేన ప్రి
యమనోరథః పృథులీభవతీతి భావః ॥ ౭౨ ॥ ....*

జాంతరస్థాం కల్హారమాలామమునా స్పృశేతి । స్తనద్వయే
పత్రలిపిం లిఖంతీం సఖీం వధూః పశ్యతి సాభిమానం ॥ ౭౧ ॥
అథ హసితం ॥ ఆకస్మికం తు హసితం యౌవనాదివికారజం ॥
యథా ॥ జహా జహా హసఇ మిఅంఛీ జోంవణళంఛీఏ సింఖిఆ
మహురం । తహా తహా కుసుమేసుసరా విఅసంతి పిఅంసఆసా
అ॥ ఛాయా ॥ యథా యథా హసతి మృగాక్షీ యౌవనలక్ష్మ్యా
శిక్షితా మధురం । తథా తథా కుసుమేషుశరా వికసంతి ప్రియ
స్యాశాచ ॥ ౭౨ ॥ ....*

అథ మన్మథావస్థా ద్వాదశ నిరూప్యంతే.

అథ శృంగారస్యాంకురితత్వపల్లవితత్వ కుసుమితత్వఫలిత
త్వహేతవో ద్వాదశావస్థా నిరూప్యంతే ॥ చక్షుఃప్రీతిర్మన
స్సంగస్సంకల్పోథప్రలాపితా । జాగరః కార్శ్యమరతిర్లజ్జా
త్యాగోథ సంజ్వరః ॥ ఉన్మాదో మూర్ఛనం చైవ మరణం చర
మం విదుః । అవస్థా ద్వాదశ మతాః కామశాస్త్రానుసారతః॥

ఇత్థం రససామగ్రీం నిరూప్య శృంగారాస్పదక్రమనిమిత్తభూతా ద్వా
దశావస్థా నిరూపయతి॥ అథేత్యాదినా॥ శృంగారస్యేతి సామగ్ర్యుదయో
గాఖ్యవిప్రలంభశృంగారస్యేత్యర్థః- కామశాస్త్రానుసారత ఇత్యనేన
అలంకారశాస్త్రే సంఖ్యాసంజ్ఞాదౌ విశేషోస్తీతి సూచ్యతే- అతఏవోక్తం
భావప్రకాశే- దశధా మన్మథావస్థా భేదా ద్వాదశధాపి వా । ఇచ్ఛోత్కం
ఠాభిలాషశ్చ చింతాస్మృతిగుణస్తుతీ । ఉద్వేగోథ ప్రలాపస్స్యాదున్మా

దోవ్యాధిరేవ చ । జాడ్యంమరణమిత్యాద్యై ర్ద్వాకైశ్చిద్వర్ణితేబుధైరితి॥ అన్యేతు॥దృఙ్మనస్సంగసంకల్పా జాగరఃకృశతారతిః । హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశాదశేత్యాహుః తదేతదాహ కేచిదితి ॥౭౩॥ ఆసాంక్రమేణ లక్షణోదాహరణే దర్శయతి॥ఆదరాదిత్యాదినా ॥ తత్ర ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదౌ సాదరం ప్రియదర్శనం చక్షుఃప్రీతిరిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి॥ సహీతి ॥ అత్ర రాజ్ఞో నేత్రోత్సవత్వాదిప్రతిపాదనేన తద్ద

కేచిత్తు దశావస్థా ఇతి కథయంతి॥ఆసాంస్వరూపముదాహరణం
చ॥౭౩॥ఆదరాద్దర్శనంచక్షుఃప్రీతిరిత్యభిధీయతే ॥ యథా॥
సహీ ఏసో రుందణిఓ ణఅణాణ అతంకిఓంసఓ జాఓ ।
మఅణోవ ముంతిమంతో చందోవిఅ ముంకళంఛణో పుంణో॥
ఛాయా ॥ సఖి ఏష రుద్రనృపో నయనయోరతర్కితోత్సవో జా
తః । మదన ఇవ మూర్తిమాంశ్చంద్ర ఇవ ముక్తలాంఛనః పూ
ర్ణః ॥౭౪॥ అథమనస్సంగః॥మనస్సంగః ప్రియతమే నిత్యంచి
త్తస్యవిశ్రమః ॥ యథా ॥ సఇ మహ మణోవిలంగఇ రుంద
ణరేదంమి కిస కువిఅఓ । తేణఅహంవి విముంకా సహీఓ
తుమ్హేసు కావంతా ॥ఛాయా॥ సదా మమ మనో విలగతి రుద్ర
నరేంద్రే కస్మాత్కుపితాః । తేనాహమపి విముక్తా సఖ్యో యు
ష్మాసు కా వార్తా॥౭౫॥అథసంకల్పః॥ సంకల్పో నాథవిషయో
మనోరథ ఉదాహృతః ॥ యథా॥ దరహాసిఅగంభిణాఇ సిణే

ర్శనేత్యాదరః ప్రతీయతే॥౭౪॥మనస్సంగం లక్షయతి మన ఇతి॥ సర్వదా ప్రియవిశ్రాంతచిత్తత్వం మనస్సంగ ఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి ॥ సఇతి॥ (సఇ సదా । ఇత్సదాదిష్వితి సూత్రేణాత్ర అకారస్య ఇకారాదేశః) కస్మాత్కుపితాః - యూయమితి శేషః - తేనాహమపి విముక్తా - సన్నిహితాపీతి భావః - సఖ్యో యుష్మాసు కావార్తా - వ్యవహారాస్వితి భావః - తస్మాన్నమే యుష్మదుపాలంభభాజనత్వమితి భావః ॥ ౭౫ ॥ సంకల్పం లక్షయతి సంకల్ప ఇతి॥ఉదాహరతి దరేతి॥దరహాసితం మందస్మితం తద్గర్భితానాం సం

భోగౌత్సుక్యసూచకానీత్యర్థః ॥ కటాక్షైర్హావగర్భైః భర్తృసంభోగౌత్సు
క్యభావనేతివచనాత్- స్నేహస్నిగ్ధానిరాగభరితాని- స్నేహోనా
మార్ద్రాన్తఃకరణత్వం-తదుక్తం- మనసోయద్ద్రవీభావో విషయేష్వనమ
త్వతః। భయశంకావసానాత్మా సఏవస్నేహఉచ్యతఇతి - తత్ప్రకర్షో
రాగః-తదుక్తం- దుఃఖమప్యధికం చిత్తేసుఖత్వేనైవరజ్యతే। యేనస్నే
హప్రకర్షేణ సరాగఇతికథ్యతఇతి॥ రుద్రనృపవిలోకితాని కదామయినిపతం
తి॥ ౭౬॥ ప్రలాపం లక్షయతి॥ ప్రలాపఇతి॥ ప్రియగుణస్తుతిః ప్రలాపఇత్య
ర్థః॥ ఉదాహరతి॥ తహేతి॥ తథానిపుణోవిదగ్ధః-కృత్యేష్వవస్తుషు చతురఇత్య

హసిణిద్ధాఇ రాఅభరిఆఇ। రుందణివఇళో ఇఆఇకాహోణు
మమంమి ణివసతి ॥ ఛాయా॥ దరహసితగర్భితాని స్నేహ
స్నిగ్ధాని రాగభరితాని । రుద్రనృపవిలోకితాని కదానుమయి
నిపతంతి॥ ౭౬ ॥ అథప్రలాపః॥ పరిలాపఃప్రియసంశ్లిష్టగుణా
లాపఉదాహృతః ॥ యథా॥ తహాణిఉణో తహామహురోత
హాసుహఓ తహాఅ సోంమ సంభావో ॥ ఎంకోరుందణివో
విఅఇది గొంఠీపోఢమహిళాణ ॥ఛాయా॥ తథానిపుణస్తథా
మధురస్తథా సుభగస్తథాచ సౌమ్యస్వభావః । ఏకోరుద్ర
నృపఏవేతి గోష్ఠీ ప్రౌఢమహిళానాం॥ ౭౭ ॥ అథజాగరః॥ జా

ర్థః-తథామధురః ప్రియదర్శనః ప్రియంవదోవా- తథాసుభగోగంభీరగు
ణో నాయకవిశేషః-తల్లక్షణంవక్ష్యమాణః - తథాసౌమ్యస్వభావస్సుశీ
లః-ఏకోరుద్రనృపఏవేతి గోష్ఠీ ప్రౌఢమహిళానాం- సర్వత్ర తథాశబ్దః
పూర్వానుభవపరః-అత్ర నిపుణాదిగుణయోగాత్ ప్రతాపరుద్రఏవాస్మా
కమభిగమ్య ఇతి ప్రౌఢాంగనాః ప్రసంగం కుర్వంతీతి భావః - అతఏవో
క్తం భావప్రకాశే - మధురాదయోమహాభాగ్యైః కృతజ్ఞోరూపవాన్ యు
వా । మానీసుశీలస్సుభగోవిదగ్ధోవంశసంభవః। అహర్నిద్రోమధురవా
గభిగమ్యోభవేత్ స్త్రియా ఇతి (రుద్దణివోవిఅ - రుద్రనృపఏవ - వి
అ వేఅ అవధారణే-ఇత్యవధారణార్థే- విఅ - వేఅ - ఇత్యేతౌశబ్దౌ
నిపాతితౌ ।)॥ ౭౭ ॥ జాగరం లక్షయతి జాగరఇతి ॥ ఉదాహరతి

గమిఅమితి ॥ గమితంకథంకథమపిదినం - ప్రియాగమనప్రతీక్షణాదిభిరితిభావః ॥ చంద్రాతప దుస్సహానిశా - అతఏవ దీర్ఘా - నిద్రాపినోపైతి - స్వప్నసమాగమస్యాపిపరిపంథీజాగరహతకోజాగర్తీతిభావః ॥౭౮॥ కార్శ్యమాహ॥కార్శ్యమితి ॥ఉదాహరతి చంద్రాస్యేతి ॥ అంగులీయకమితి-జిహ్వామూలాంగులేశ్చ ఇతిఛప్రత్యయస్యార్థేః కన్ప్రత్యయః - కేయూరితమంగదీకృతం॥ నాయికాహ సఖీతి॥ ప్రేష్ణాంప్రేమాదీనాం ప్రియవిషయగత్యనస్థావిశేషాణామిత్యర్థః - తదుక్తం-ప్రేమామానః ప్ర

గరస్తువినిద్రత్వం॥యథా॥గమిఅ కహంకహంవి దిణం చందాదవ

దూసహా ణిసా దీహా । మఅణోవి పుంఖిఅసరో ణిందావి ణ

వోవి ణోపఇ॥ఛాయా॥ గమితంకథంకథమపిదినం చంద్రా

తపదుస్సహానిశాదీర్ఘా।మదనోపి పుంఖితశరో నిద్రాపిన్నృపో

పినోపైతి ॥౭౮॥ అథకార్శ్యం ॥ కార్శ్యమంగస్యతానవం॥

యథా ॥ చంద్రాస్యేకథమంగులీయకమిదం కేయూరితంతే

సఖిప్రేష్ణాంప్రేయసివైభవైస్సఖిలుకో భూమే స్సపత్నీ

యతః । జ్ఞాతంమానినికాకతీయనృపతౌ సక్తాసిసత్యంసుభే

శ్యామాంగిం సఖిలుప్తిరాంరచయతే త్వాంతాంచశైలస్త

నీం॥౭౯॥అథారతిః॥అన్యత్రాప్రీతిరరతిః ॥ యథా॥దూసేఇ

ణయసేసః హారా గోసురాంగిశ్చ।అ ంకురపల్లవకలికాకోరకఫలభోగ

భాగయంక్రమశఇతి ॥ సప్తమీశౌండైరితిపదాన్వయ్యర్థలాభః ॥ సఖీప్రే

మవిషయంపృచ్ఛతి సఖిలుకఇతి ॥ నాయికోత్తరమాహ భూమేరితి॥యతఇతిసార్వవిభక్తికస్తసిః - యేనాహంభూమేస్సపత్నీభవేయంసఇత్యర్థః॥ సఖీనాయికాభిప్రాయముద్ఘాటయతి జ్ఞాతమితి ॥ నాయికాంగీకరోతి ఆలీతి ॥ భూకల్పాయాస్తవాపిసర్వథాతద్వదేవోపభోగోభవిష్యతికిమితేనకార్శ్యేనేతిసఖీనాయికాముపలాలయతి-శుభఇతి ॥ శ్యామాంగీంయౌవనయుక్తాంగీంఅన్యత్రకృష్ణాంగీం- శైలస్తనీంశైలసదృశస్తనీం-అన్యత్రస్తనాయమానశైలామిత్యర్థః ॥౭౯॥ అరతింలక్షయతి అన్యత్రేతి॥ ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయవైరాగ్యమరతిరిత్యర్థః॥ఉదాహరతి ॥ దూసేఇ

తి॥సుభగత్వమితి-సుభగో నామ నాయకవిశేషః-తదుక్తం॥ సపత్నీనఖదం
తాదిచిహ్నాంయః సదృశ్యతే । సస్మార్యమాణమానేర్ష్య స్సుభగస్సోభిధీ
యత ఇతి - అతఏవాత్ర విషయాంతరాద్వైరాగ్యలింగాభావేనాప్యే మా
స్పకత్వం ద్రష్టవ్యం॥౮౦॥ లజ్జాత్యాగముదాహరతి లంఘియతి ॥ లంఘిత
మహిమా సమయం-సురతవ్యతిరిక్తకాలే లజ్జా స్త్రీసమయః - కింవిలంబ్య

చదసేంతి ణిదఇ మళఆణిలంస మాహంప । ఊసవపరం
ముహీసా సుహఅ తుమ కిణు మ తేసి॥ఛాయా॥ నూషయ
తి చంద్రస్పృష్టిం నిందతి మలయానిలస్య మాహాత్మ్యం । ఉత్స
వపరాఙ్ముఖీ సా సుభగత్వం కిం ను మంత్రయసే॥౮౦॥అథలజ్జా
త్యాగః॥వ్రీడాత్యాగో థనిర్లజ్జా॥లఘిఅమహిమా సమఅతహాభ
ణిఅ మఅణదుంవిణీదాఏ|జహ సోఊణ గురుఅణో ఓసర
ఇ విళంజిఓ మార॥ఛా॥ లంఘితమహిమా సమయం తథాభ
ణితం మదనదుర్వినీతయా । యథాశ్రుత్వా గురుజనోపసరతి
విలజ్జితో మార॥౮౧॥అథజ్వరః॥ తాపాధిక్యం జ్వరోమతః॥
యథా॥ మోహసిసిరోవఆరా వహుఆ విరహంజరేణ గరు
ఏణ। దాణిం రుందణరేసర కాఖఇ తుహ దంసణామఅం
ఛా॥మోఘశిశిరోపచారా వధూర్విరహజ్వరేణ గురుణా । ఇ
దానీం రుద్రనరేశ్వర కాంక్షతి తవ దర్శనామృతకం॥ ౮౨ ॥ ఉ
న్మాదమరణయోః ప్రాగేవోదాహరణం దర్శితం ॥౮౩॥ అథ
మూర్ఛా ॥ మూర్ఛాత్వాభ్యంతరీవృత్తిర్బాహ్యేంద్రియని

తే చుంబనాదికమిహేదానీమేవకర్తవ్యమిత్యాదికం తథాశబ్దార్థః ॥౮౧॥
జ్వరంలక్షయతి తాపేతి॥ఉదాహరతి మోహేతి॥౮౨ ॥ అవస్థాద్వయం
వ్యభిచారిప్రస్తావ ఏవోదాహృతమిత్యాహ ఉన్మాదేతి॥ స్థాయిభావసహ
కారిత్వేనోపాధినా సంచారిత్వం రసాస్వాద నిమిత్తత్వేనోపాధినా అవ
స్థాత్వంచేతి వివేకః॥౮౩॥ మూర్ఛాంలక్షయతి మూర్ఛేతి ॥ బాహ్యేంద్రి
యాణాం చక్షురాదీనాం నిమీలనం స్వస్వవిషయగ్రహణాభావః - అత

ఏవాభ్యంతరే అప్రవృత్తిః శూన్యాంతఃకరణత్వమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి చిం
తంతీఏ ఇతి ॥ శూన్యాయాః చింతయా శూన్యాంతఃకరణాయా ఇత్యర్థః -
అత్ర మూర్ఛాయా మోహాఖ్యసంచారిసమానయోగక్షేమత్వేనోన్మా
దాదివదుదాహరణాతిదేశార్హత్వేపి పృథగుదాహరణం చమత్కారవిశే
షద్యోతనాయేతి ద్రష్టవ్యం ॥౭౪॥ అథ రసవిశేషానుదితోద్దేశక్రమాను
సారేణ భావపూర్వకం లక్షణోదాహరణాభ్యాం దర్శయతి॥ అథేత్యాది
నా॥ తత్ర సంభోగస్యావాంతరవిభాగాభావే హేతుమాహ సంభోగస్యే
తి॥౭౫॥ ఉదాహరతి రహ ఇతి ॥ రహః ప్రత్యాసన్నే విజనముపగతే-హృ

మీలనాత్ ॥యథా॥ చింతంతీఏ ణరేందం దంతు హిఅఅంతింత
మిఅంథిఏ । కరణాఇం బాహిరాఇం సతి అంభంతరంవి సుంణా
ఏ॥ ఛాయా॥ చింతయంత్యా నరేంద్ర దృష్టం హృదయస్థితం
మృగాక్ష్యాః। కరణాని బాహ్యాని విశంతి అభ్యంతరమపి శూన్యా
యాః॥౭౪॥ ❀ అథ శృంగారః॥ స ద్వివిధః । సంభోగో విప్రలం
భశ్చేతి ॥ సంయుక్తయోస్తు సంభోగో విప్రలంభో వియుక్త
యోరితి శృంగారతిలకే ॥ సంభోగస్య పరస్పరావలోకనసం
భాషణాలింగన చుంబనాద్యనేక వ్యాపారమయత్వేనానం
త్యాదేకవిధత్వేన గణనాకృతా॥౭౫॥ యథా ॥ రహః ప్రత్యా
సన్నే హృదయదయితే దృప్రపతా నివృత్తా మానాజ్ఞా విరళ
మపి లజ్జావిలసితం । కిమన్యత్తే గోప్యం బహిరబహిరానందమ

దయదయితే ప్రాణవల్లభే-మానః కోపవిశేషః-స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కో
పో మానోన్యాసంగిని ప్రియ ఇతి లక్షణాత్ - తస్యాజ్ఞా తత్ప్రవర్తకత్వమిత్య
ర్థః - లజ్జావిలసితమపి విరళం నివృత్తమిత్యర్థః - సురతసమయే స్త్రీణాం
ప్రాగల్భ్యభూషత్వాదితి భావః - అత్ర విస్రంభవిహారః క్రోధనోర్లజ్జా
మానయోర్నివృత్తికథనాదుత్సుకత్వాదోపచారస్సంవృత్త ఇతి సూచ్యతే॥ త
త్ఫలమాహ॥ కిమితి॥ అవక్తవ్యం తేనాస్తీత్యర్థః-బహిరబహిరానందమస్మా
ణః-విగళితవేద్యాంతరత్వేనాపరిచ్ఛిన్నానందమయ ఇత్యర్థః॥ అతఏవాలౌ
కికోయం స్మరావేశో దుర్నిశ్చయస్వరూప ఇత్యాహ కోపీతి॥ కిం బహునాత

పాసీ మానయోస్సాన్ముకరస్యం సమజనీత్యాహ॥స్వప్నేనేతి ॥ ఏకాం కరోతీవి
కయతి-ఏకశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతా ద్వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవ
ద్వేతి వర్తమానప్రత్యయః - అత్ర హృదయ దయితపదోదితేనాలంబన
విభావేన రహశ్శబ్దసూచితై రుద్దీపనవిభావై ర్ధ్యాననివృత్తివ్యంగ్యైర్హర్షాది
వ్యభిచారిభిరనురక్తిసిద్ధైస్తంభాదిభిరనుభావైశ్చ పరిపోషం ప్రాప్తో ర
త్యాఖ్యస్థాయిభావశ్శృంగారతామంగీచకారేతి వేదితవ్యం ॥౮౬॥ వి
ప్రలంభం విభజతే॥విప్రలంభ ఇతి ॥౮౭॥ తత్రాద్యం లక్షయతి అభిలా
ష ఇతి ॥ అయోగపూర్వానురాగాద్యపరపర్యాయో విప్రలంభవిశేషోఽభి
లాష ఇత్యర్థః ఉదాహరతి అన్యోన్యేతి॥అన్యోన్యభాషణ మిష్టాలాపరూ
పం తత్సంగవిలాసగోష్ఠీ నర్మకథాప్రసంగ ఇత్యర్థః- సార్ధం శయ్యాస

> స్పృణః స్మరావేశః కోఽపి ప్రియసఖి స్వప్నేనైకయతి మాం ॥౮౬॥
> విప్రలంభః పునరభిలాషేర్ష్యావిరహప్రవాసహేతుకత్వేన
> చతుర్విధః ॥౮౭॥ అభిలాషో నామ సంభోగాత్ప్రాగనురా
> గః ॥ యథా ॥ అన్యోన్యభాషణమసంగవిలాసగోష్ఠీశయ్యా
> చ సార్ధమపదాని మనోరథానాం । ప్రేమానుబద్ధ ముదయద్బ
> హుళానురాగం లభ్యేత రుద్రనృప తే రవలోకితం వా ॥ ౮౮ ॥

మాశయనం చేత్యర్థః- సంజ్ఞాయాం సమజనిత్యాదినా క్యప్ప్రత్యయః - అత్ర
యద్యపి శేరతేఽస్యామిత్యధికరణవ్యుత్పత్త్యా శయ్యాశబ్దః ఖట్వాపరో న శయన
పరః- తథాపి భృత్యాదిశబ్దవదత్రాపి భావానువృత్త్యా భావార్థత్వ మప్య
భిమేనేకవిరిత్యనుసంధేయం- మనోరథానా మపదాన్యస్థానాని - అవిష
యా ఇత్యర్థః ॥ మనోరథవిషయమాహ ప్రేమేతి ॥ సప్రేమాయస్మిన్నో
యూనోర్మిథోభావబంధనమిత్యుక్తలక్షణేన ప్రేమ్ణానువిద్ధం యుక్తం
తథా ఉదయన్నుద్దీప్యమానో బహుళానురాగో యత్ర తత్తథోక్తం రాగో
నువృత్తోవిచ్ఛిన్నమనురాగ ఉదాహృత ఇతి- రతే రేవావస్థావిశేషాః ప్రే
మాదయ ఇత్యుక్తం రసార్ణవే- అంకురపల్లవకలికాప్రసూనఫలభోగభాగ
యం క్రమశః । ప్రేమా మానస్స్నేహః ప్రణయో రాగోనురాగశ్చేత్యు
క్తేః- ఏతాదృశమవలోకితం వా- లభ్యేత- ప్రార్థనాయాం లిఙ్ ॥ ౮౯ ॥ ఏ

ర్ష్యావిప్రలంభం లక్షయతి॥ నాయకస్యేతి॥ స్వప్రియస్యాన్యాసక్తభావా
న్నాయికాంతరాసక్తత్వాద్దర్శనశ్రవణానుమానైరుపలబ్ధాదితి శేషః -
అన్యథేర్ష్యానుదయాదితి భావః - చిత్తవిక్రియా ఈర్ష్యమాణరూపేత్య
ర్థః - అత ఏవోక్తం దశరూపకే - స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపో మానో న్యాసం
గిని ప్రియే। శ్రుతే వానుమితే దృష్టే ఈర్ష్యాకోపస్స ఉచ్యత ఇతి - అత ఏవా
యమీర్ష్యావిప్రలంభః స్త్రీణామేవ న పురుషాణామితి ద్రష్టవ్యం - తదుక్తం
హేమచంద్రేణ - ఈర్ష్యామానః స్త్రీణామేవేతి॥ ఉదాహరతి ॥ లక్ష్మీరితి॥
అత్ర నేత్రాననబాహ్వావాసిన్యః శ్రీవాణీధరణ్యో యథాక్రమం త్వదా
లోకనసంభాషణలీలాకర్షణాని ప్రతిబధ్నంతి కాకతినాథోయం పునర్నాత
థాకితవః తస్మాన్నాత్ర మానః కార్య ఇత్యర్థః - కైతవాభావోత్ర నాయక

> ఈర్ష్యా నామ నాయకస్యాన్యాసక్తభావాచ్చిత్తవిక్రియా॥
> తయా విప్రలంభో యథా ॥ లక్ష్మీరస్య విలోచనాబ్జవసతిస్సే
> ర్ష్యా త్వదాలోకనే వక్త్రస్థా చ సరస్వతీ న సహతే సాకం త్వ
> యా భాషణం। లీలాకర్షణ విఘ్నకృత్త్వయి మహీ బాహుస్థి
> తా కాకతీశోయం దేవి న హి కైతవాని సుభగే మానేన కిం తావ్య
> సి ॥ ౮౯ ॥ విరహో నామ లబ్ధసంయోగయోర్నాయికానా
> యకయోః కేనచిత్కారణేన పునః సమాగమకాలాతియోపః॥
> యథా ॥ అంగేషు జీర్ణేషు విభూషణానాం వ్యత్యాసమార్గోపి

విశేషవాచినా సుభగశబ్దేన సూచ్యతే - తల్లక్షణముక్తం భావప్రకాశే - స
పత్నీనఖదంతాదిచిహ్నం యస్య న దృశ్యతే। విస్మార్యమాణమానేర్ష్యస్సు
భగస్సోభిధీయత ఇతి - అత ఏవ భారవిణాప్యుక్తం - కః ప్రియే సుభగమానిని
మానః ఇతి ॥ ౮౯॥ విరహవిప్రలంభం లక్షయతి॥ విరహ ఇతి ॥ నాయకయోః
స్త్రీపుంసయోః - కేనచిత్కారణేనేతి అవిద్యమానపవాన్యాసంగ ఇతి భా
వః - నాయకయోర్నిర్నిమిత్తో విప్రయోగః - ప్రణయమానాపరపర్యా
యో విరహవిప్రలంభ ఇత్యర్థః - తదుక్తం రసమంజర్యాం - పరస్పరమా
జ్ఞోల్లంఘనం ప్రణయమాన ఇతి - అయం పునర్ద్వయోరపి భవతి ॥ తత్ర
స్త్రీవిరహముదాహరతి॥ అంగేష్వితి ॥ వ్యత్యాసమార్గః అంగులీయకా

దినాంకటకాదిస్థానేషు ధారణాదితి భావః - ముహూర్తశోభీ అనంతరము
తికార్య్యసంభవేన తత్రాపి తేషామనవస్థానాదితి భావః - పరికర్మ్మరీతిః ప్ర
సాధనప్రకారః । కిమన్యదితి ॥ కార్య్యాంతరస్య వృథావిలంబనహేతుత్వా
దితి భావః - ఏవం పుంవిరహే ప్యుదాహార్యం ॥ ౯౦ ॥ ప్రవాసవిప్రలం
భం లక్షయతి యూనోరితి॥ ఉదాహరతి ॥ సేవ్య ఇతి ॥ నిఖిలేతరభూపా
లవద్వీరరుద్రం స్వప్రియా అపి సేవంతాం నామ - అకించనై రప్యాదర
ణీయేషూత్సవదివసేష్వపి తేనోదుర్లభా అభూవన్నితి యూయామహ ఇ
త్యర్థః- ఇత్థమనులపంతీనామితి శేషః - దివసాయుగంతి-యుగకల్పా భవం
తీత్యర్థః-యుగప్రాతిపదికాదాచారక్విబంతాద్వర్తమానే లట్ - రా
త్రయ స్తు దురతివాహా ఏవేతి భావః ॥ ౯౧ ॥ త్రిధా రసాభాస ఇత్యుక్తం-

ముహూర్తశోభీ । సఖ్యస్తదాస్తాం పరికర్మ్మరీతి రానీయతాం
రుద్రనృపః కిమన్యత్ ॥ ౯౦ ॥ యూనో ర్దేశాంతరవృత్తిత్వం
ప్రవాసః । తేన విప్రలంభో యథా ॥ సేవ్య స్తు రుద్రనృపతి
ర్నిఖిలై ర్నృపాలై రభ్యుత్సవేషు సులభా న హి వల్లభా నః । ఇ
త్థం కళింగసుదృశాం విరహార్తిలాపా దంగానియాంతి తను
తాం దివసాయుగంతి ॥ ౯౧॥ రసాభాసో యథా॥ ప్రాసాదగ
ర్భవలభీషు కపోతపాళ్యాం పారావతీం రమణచుంబితచంచు
కోటిం।ఆవిర్భవత్సురతకూజితరక్తకంఠీమాలోక్య కాకతివిభు
స్స్మితమాతనోతి॥౯౨॥భావోదయో యథా ॥ ముగ్ధే కస్తవవ

తత్ర తిర్యగ్గతముదాహరతి ॥ ప్రాసాదేతి ॥ వలభీషు గోపానసీషు కపో
తపాళ్యాం విటంకేచ-రమణచుంబితచంచుకోటిం - అత ఏవావిర్భవత్సుర
తకూజితామయత్నోద్యన్మణితాం - రక్తకంఠీం మధురస్వనాం - అ
త్ర తిరశ్చోః పారావతయోః కలాకౌశలాభావేన తదీయశృంగారస్య వి
భావాదిపరిపూర్త్యభావాదాభాసత్వం ద్రష్టవ్యం-రస ఏవాయం నాభా
స ఇతి కేచిత్ - తదుక్తం విద్యాధరేణ- విభావాదిసంభవో హి రసం ప్రతి
ప్రయోజకో న విభావాదిజ్ఞానం తతశ్చ తిరశ్చామప్యస్త్యేవ రస ఇతి - భే
దాంతరాణాముదాహరణమన్యతోవగంతవ్యం ॥ ౯౨ ॥ భావోదయము

దాహరతి ముగ్ధ ఇతి॥ ముగ్ధే పంకేరితి సంబోధ్య సఖీ పృచ్ఛతి ॥ అథనాయి
కోత్తరమాహ మనోజన్మేతి ॥ శపథవిశేషేణ సఖీమత్ర ప్రత్యాయయతి
శప ఇతి॥ శప ఉపాలంభన ఇత్యాత్మనేపదం- వాచా శరీరస్పర్శనముపాలం
భ ఇతి వృత్తికారః- శ్లాఘహ్నుఙ్స్థత్యాదినా సఖ్యా ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చ
తుర్థీ॥ పునస్సఖ్యాహ తస్యేతి॥ అత్ర మనసి- తస్య మనోభవః ॥ నాయికా
ప్రతివక్తి అపరమితి॥ జన్మభూమిస్నేహాదన్యాత్- మపి నాస్తీత్యర్థః ॥ కా
మస్తావదాస్తాం ద్వితీయః క ఇతి సఖీ పృచ్ఛతి కోన్య ఇతి ॥ తత్ప్రతిబింబాద
న్యః కోపినాస్తీత్యుత్తరమాహ తదితి॥ పునస్సఖ్యాహ నిపుణ ఇతి॥ జానాసి

త్తతే హృది మనోజన్మైవ నాన్యశ్శపే సఖ్యైతస్య కిమత్ర కా
ర్యమపరం కిం జన్మసద్మాదరః॥ కోన్యస్తత్ప్రతిబింబమేవ నిపుణే
జానాసి కామాధికః ప్రేయాన్ముకురస్థ ఏవేతి కథితా నమ్రా
ననాభూద్వధూః॥ అత్ర లజ్జాయా ఉదయః ॥౯౩॥ భావశమో
యథా ॥ లక్ష్మీస్త్వం పురుషోత్తమస్త్వవపతిః శ్రీవీరరుద్రోన్నృ
పః స్పృష్ట్వాంబుజవిష్టరస్య సదృశో ర్యోగశ్చిరాత్సంభృతః
తస్మాత్కృత్రిమమప్యసాంప్రతమిదం వాం వైమనస్యం మ
నాగిత్యాలిం ప్రణతాం విలోక్య వికసద్వక్త్రాంబుజా మానినీ॥
అత్ర కోపస్య ప్రశమః॥ ౯౪॥ భావసంధిర్యథా ॥ ప్రీతా వరు
ద్రస్యాదిగంతజైత్రయాత్రాప్రభూతైః పటహప్రణాదైః
ప్రియానులాపైశ్చ తథా భటానాం రోమాంచవర్మావృతమం

ప్రతారణప్రకారమితి శేషః- నమ్రాననా లజ్జయేతి భావః ॥ ౯౩ ॥ భావ
శాంతిముదాహరతి లక్ష్మీరితి॥ అంబుజవిష్టరస్య కమలాసనస్య- సదృశోస్స
మానయోః - తస్మాత్ - వాం యువయోః వైమనస్యం మనాగల్పం కృత్రి
మం బాహ్యమపీత్యర్థః- అసాంప్రతమయుక్తం- యతో నపునరేతి- గతం చ
తురం వయ ఇతి భావః- ఇత్యుక్త్వేతి శేషః - ప్రణతామాలిం సఖీం విలోక్య
వికసద్వక్త్రాంబుజా భ్రుకుటివైవర్ణ్యాదికోపానుభావాపగమాదిత్యర్థః
కోపశ్శాంత ఇతి భావః॥ ౯౪॥ భావసంధిముదాహరతి- ప్రీతాపేతి॥ ప్రియా
ణాం ప్రేయసీనామనులాపైరనురాగతరంగితైస్తత్కాలోచిత వచనా

క్రమేణేతి - అత్ర పరస్పరవిరుద్ధవీరశృంగారాశ్రితయోః హర్షగర్వయోస్సవ
ర్ధయోస్సంబంధకథనాద్భావసంధిరేవ చర్వణాస్పదమిత్యర్థః ॥ తదేతదా
హ - అత్రేతి ॥ ౫౦ ॥ భావశబలతాముదాహరతి ॥ నిందంత్వితి - ప్రాప్తకా
లేలోట్ - అద్య ఆత్మీయసరణావసర ఇత్యర్థః - అనేనాకార్యకరణమూ
లా లజ్జా వ్యజ్యతే ॥ ప్రియతమ ఇతి. అత్ర ప్రియసౌలభ్యే కింవా భాగ్యం నిమి
త్తమిత్యూహాకథనాద్విమర్శమూలో వితర్కః - అనుమతమితి ॥ అత్ర కిమర్థం
వా గురుజనానుమతిర్నాభూదితి కార్పణ్యోక్త్యా దైన్యం ధ్వన్యతే - ప్రి
యాన్వయనార్థం కా వా సఖీ ప్రేష్యత ఇతి సహాయాన్వేషణేనానుభావేన
ప్రారబ్ధకార్యానిర్వహణమూలో విషాదో వ్యజ్యతే ॥ కిమితి ॥ ప్రసిద్ధమితి -
స్వదుర్వినీతత్వవైభవమితి శేషః - అతస్తన్మూలానర్థోత్ప్రేక్షాలక్షణా
శంకేయమితి భావః ॥ అచిరాదితి ॥ స్వాః స్వకీయచ్ఛందోభిప్రాయాయ

గమాసీత్ ॥ అత్ర వీరశృంగారకృతయోః హర్షగర్వయోస్సంధిః ॥
౫౧ ॥ భావశబలతా యథా ॥ నిందంత్వద్యకులస్త్రియః ప్రియ
తమో లభ్యస్సుఖం కేన వా భాగ్యేనానుమతం న కిం గురుజనైః
కా వా సఖీ ప్రేష్యతే । కిం లోకస్స్వభవేత్ప్రసిద్ధమచిరాత్స్వ
చ్ఛందమంకం కదా రోత్స్యామి స్థిరతా కదా హృది భవేద్యాత

స్మిన్నరమణి తత్స్వచ్ఛందం - స్వేచ్ఛయేత్యర్థః - అంక. ప్రియస్యేతి శేషః
అత్ర కాలాక్షమత్వలక్షణమౌత్సుక్యం ప్రతీయతే ॥ స్థిరతేతి - అత్ర హృద
య స్థైర్యాకాంక్షయా నైస్స్పృహ్యలక్షణా ధృతిరవధార్యతే - యాతవ్యో
భిసరణీయ ఏవ ప్రియ ఇత్యనేన తత్త్వనిర్ధారణాత్మికా మతిరితి ॥ అత్ర లజ్జా
దీనామష్టానామపి భావానామన్యోన్యోపమర్దకతయా సమావేశాద్భావ
శబలతేత్యర్థః - అత్ర లజ్జా వితర్కేణ బాధ్యతే - దైన్యం విషాదేన - శంకా
ఔత్సుక్యేన - ధృతిర్మత్యైవమన్యోన్యబాధ్యబాధకభావేన ద్వంద్వ
శో భవంతీ భావశబలతాంతర్గత్యా మతేరేవ ప్రాధాన్యమాదధా
నా పరమాస్వాదస్థానమిత్యర్థః - తదేతదభిసంధాయాహ అత్రేతి ॥ అ
త్రానాదేరప్యౌత్సుక్యస్యాదిత్వేనోపాదానమస్యా మౌత్సుక్యజీవిత
త్వసూచనార్థమిత్యనుసంధేయం - అత్ర లజ్జాదీనామభిసరణవిరోధిత్వా

ద్బాధ్యత్వం వితర్కాదీనాం తు తదభావాద్బాధకత్వమితి వివేకః - నను-ప్ర
క్షాళనాద్ధి పంకస్య దూరాదస్పర్శనం వరమితి న్యాయేన లజ్జాదీనాం బాధ్యా
నామనుపాదానమేవ శ్రేయ ఇతి న శంకనీయం - విరోధినామపి రసాదీనా
మాధికారికరసదార్ఢ్యార్థమంగత్వేనోపనిబంధనవదత్రాపి తదుపాదాన
స్య న్యాయ్యత్వాత్ - తదుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః - వివక్షితే రసే లబ్ధప్రతి
ష్ఠే తు విరోధినాం । బాధ్యానామంగభావం వా ప్రాప్తానాముక్తిరచ్ఛలే
తి-అతోక్తభావోదయాదీనాం రాజానుగతవివాహప్రవృత్తభృత్యవత్క
దాచిదంగిత్వమప్యంగీక్రియతే - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే - ముఖ్యే ర
సేఽపి తేఽంగిత్వం ప్రాప్నువంతి కదాచన ఇతి ॥ ౯౬ ॥ భావమేళనప్రసంగా
ద్రసమేళనమప్యుదాహర్తుం ప్రతిజానీతే అథేతి॥ తత్ర శృంగారసంకీర్ణం
కరుణముదాహరతి॥ ఆసన్న ఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్కావ్యప్రకరణే (౧౮)

వ్యాపేవ ప్రియః॥ అత్రౌత్సుక్యాదీనాం శబలతా ॥ ౯౭ ॥ అథర
ససంకరస్యోదాహరణం ॥ తత్ర శృంగారకరుణయోస్సంక
రో యథా॥ ఆసన్నేఽపి ముహుర్మాత్సన ఇతి ప్రాగభిహితః శ్లోకః
౯౮॥ అథ రౌద్రబీభత్సయోస్సంకరో యథా॥ పీత్వా మాంసో
పదంశమితి ప్రాగభిహితః శ్లోకః॥ ఏవమన్యదపి యథాసంభవ

మధ్యమకైశిక్యుదాహరణే ॥ ౯౯ ॥ బీభత్ససంకీర్ణం రౌద్రముదాహరతి
పీత్వేతి॥ వ్యాఖ్యాతమిదమపి నాటకే తృతీయేఽంకే (౩౩) అత్రోదాహర
ణద్వయే ద్వయోః కరుణరౌద్రయోః విశ్రాంతిధామత్వేన చర్వణా
యాం ప్రథమభావిత్వాత్ ప్రాధాన్యేనాంగిత్వం శృంగారబీభత్సయో
స్తదుపస్కారకత్వేనాంగత్వమితి వివేకః - అత ఏవోక్తం భావప్రకాశే-
రసాః కార్యవశాత్సర్వే మిళంత్యేవ పరస్పరం। ప్రథమం యో రసః ఖ్యాతః
స ప్రధానో భవిష్యతీతి - నన్వయమంగభూతో రసః పరిపోషమప్రాప్తః
ప్రాప్తో వా - నాద్యః-రసత్వవ్యాఘాతాత్ - న ద్వితీయః-ఉపస్కార్యత్వే
నాంగత్వభంగాత్ -తస్మాదయుక్తా రససంకరవాచో యుక్తిరితి చేన్మైవం
పరిపోషలాభేఽపి కస్యచిత్ కదాచిదుపస్కారకత్వేనాంగత్వాంగీకారాత్ -
తదుక్తమభినవగుప్తాచార్యైః-సంభూతాన్యపి రసాంతరాణి స్వనిఘ

వాదిసామగ్ర్యం స్వావస్థాయాం యద్యపిలబ్ధపరిపోషాణి చమత్కార
గోచరతాం ప్రతిపద్యంతే తథాపి సచమత్కారస్తావత్యేవ పరితుష్యన్న
విశ్రామ్యతి కింతుచమత్కారాంతరమనుధావతీతి - అంగాంగిభావేన
ర్వత్రైయమేవభంగ్యంగీకరణీయా-తదుక్తమాచార్యైః - గుణఃకృతా
త్మసంస్కారః ప్రధానమనుషజ్యతే। ప్రధానస్యోపకారేహి తథాభూ
యసివర్తత ఇతి॥ తచ్చాంగత్వం స్వాభావికం రూపకాదిబలాదారోపితంచే
త్యాదివిశేషాస్త్వస్యతో ద్రష్టవ్యా ఇత్యాశయేనాహ ఏవమితి ॥౯౭॥ అ
యం చరసో లౌకికాలౌకికభేదేన ద్వివిధః-తత్రాద్యః కదళీరసాలాది ఫలా
స్వాదజన్యానందసదృశః కార్యశ్చ-ఇతరో బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారీ నిత్య
శ్చ ॥ తత్రాద్యస్యాశ్రయమాహ అత్రేతి ॥ రసో లౌకికః - నాయకా
నుకార్యో రామాదిరాశ్రయో యస్య స తథోక్తః - ఏవకార ఆశ్రయాంత
రవ్యవచ్ఛేదార్థః-యద్యేవం సామాజికానాం పౌనఃపున్యేనాభినయావేక్ష

ముదాహార్యం ॥౯౮॥ అత్రరసో నాయకాశ్రయ ఏవ యదిప
రం నిపుణనటచేష్టయా తథావిధకావ్యశ్రవణబలేనచ సామాజి
కైస్సాక్షాద్భావ్యతే - తదాపరగతస్యాపిగసస్యసహృదయగ్లా

ణకావ్యశ్రవణకౌతుకమున్మత్తచేష్టితం స్యాదత ఆహ యదిపరమితి॥ శిల్ప
విన్నాయకాదీనాం తాదాత్మ్యాపత్తిభావకః। చతుర్థాభినయాభిజ్ఞో నటో
భావాదిభేదవిదిత్యుక్తలక్షణస్య నిపుణస్య నటస్య చేష్టయాభినయేన తథా
విధస్య గుణాలంకారపరిష్కృతరసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాత్మకస్య కా
వ్యస్య శ్రవణబలేన-సమాజస్సభా తత్ర సమవేతాస్సామాజికాః రామాది
తన్మయీభవనయోగ్యమనస్కాః భావకప్రేక్షకాద్య పరపర్యాయాః స్వ
హృదయా ఇత్యర్థః- సంపూర్వాద్వజేస్సమూహవాచినో ఘఞంతాత్ స
మవాయాన్సమవైతీతి ఠక్ప్రత్యయః- తైర్యదిపరం సాక్షాద్భావ్యతే కేవ
లం స్వసంబంధిత్వే నానుసంధీయతే చేదిత్యర్థః- తర్హి పుత్రాద్యానందద
ర్శనే పితాదివత్ప్రాప్యానందఉదేతీతి భావః - అత ఏవోక్తం భావప్రకా
శే-యస్మాన్నష్టో తుష్టిమాప్నోతి శోకే శోకముపైతి చ । క్రోధే క్రుద్ధో భయే
భీరుస్స శ్రేష్ఠః ప్రేక్షకస్మృత ఇతి ॥ న కేవలం తత్ర తావన్మాత్రం - కింతు

విశేషోప్యస్తీత్యాహ॥ పరగతస్యేతి ॥ భావనావిశేషాదానందవిశేషో యు
క్త ఏవేతి భావః॥ అథలౌకికరసస్యాశ్రయమాహ ॥ అథవేతి ॥ మాలత్యా
దిశబ్దేభ్య ఇతి అభినయవేళాయాం నటాదిసముచ్చారితేభ్యః శిష్టకావ్యగ
తేభ్య ఇత్యర్థః- యోషిన్మాత్రప్రతీతౌ నతుమాలత్యాదివిశేషోల్లేఖనేత్య
ర్థః -ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం - స్మృత్యారూఢేనేతి సామాన్యప్రతీతౌ
విశేషస్మరణమనయోరవినాభావమూలమిత్యనుసంధేయం - ననుసామా
జికానాం శ్రూయమాణమాలత్యాదివిశేషపరిహారేణ స్వాభిలషితనాయి
కాస్మరణే కిం ప్రమాణమితి నశంకనీయం- కావ్యాదౌ విశేషాణా మవివక్షిత
త్వాత్ - నహి మహాకవిభిర్వాల్మీకిప్రముఖైరివ ధ్యానదృష్టా రామాదీనా
మవస్థాః ప్రాతిస్వికా నిరూప్యంతే - కింతు రామాదికమాశ్రయతయా పరి
కల్ప్య స్వప్రతిభాప్రభావలబ్ధాస్సర్వసాధారణా ఇతి - తదుక్తం పట్సహా
స్రికారేణ-ఏభ్యశ్చ సామాన్యగుణయోగేన రసా నిష్పద్యంత ఇతి- తద్ధి తై

వనయా పరత్ర నిరతిశయానందజననమవిరుద్ధం॥ అథవా మాల
త్యాదిశబ్దేభ్యో యోషిన్మాత్రప్రతీతౌ రావణాదిశబ్దేభ్యశ్శ
త్రుమాత్రప్రతీతౌ చ స్మృత్యారూఢేన తత్తద్యోషిద్విశేషై

రపి విశేషమాత్రం విహాయ సామాన్యమేవ కిమితి నోపాదీయత ఇతి నవా
చ్యం- విశేషోపాదానేనైవ శ్రోతౄణామాస్వాదసంభవాత్ - తదుక్తం-
క్రీడతాం మృన్మయైర్యద్వద్బాలానాం ద్విరదాదిభిః । స్వోత్సాహస్స్వద
తే తద్వచ్ఛ్రోతౄణామర్జునాదిభిరితి- యోషిద్విశేషేణేతి నాయకనయ
నాంతావలోకన నిర్వేదాదీనామప్యుపలక్షణం - యోషిన్మాత్రేణ రసని
ష్పత్తేరభావాత్ -ననుభవంతు నామస్మృతాః స్త్రీపుంసాదయః కథం తై
రసనిష్పత్తిః కథం వా రసస్య సామాజికాశ్రయత్వమితి చేత్ - ఇదమత్రా
నుసంధేయం- సామాజికాస్తావత్పూర్వం లౌకికనాయకానురాగాద్యను
మానేన సంస్కృతహృదయాః కావ్యాదిశబ్దమహిమ్నా రామాదీన్ సా
మాన్యాత్మనా స్వసంబంధిత్వేన భావయంతి- తే చ భావితా భావకమనో
గణే వర్తమానవదవభాసంతే- తదుక్తం భర్తృహరిణా। శబ్దోపహితరూ
పాంస్తాన్ బుద్ధేర్విషయతాంగతాన్। ప్రత్యక్షమివ కంసాదీన్ సాధనత్వే

నన్వన్యతఇతి కంసాదీనాంప్రత్యక్షరూపమివశబ్దోపహిత రూపమప్యర్థక్రి
యాకారీత్యర్థః - నచసీతారామాదీనాంస్త్రీపుంసతయాభావనాద
నౌచిత్యం- తేషాంజనకదశరథతనయత్వాదివిశేషపరిత్యాగేన స్త్రీపుంస
మాత్రానువాదిత్వాదిత్యుక్తత్వాత్ - తేచస్త్రీపుంసాదయోలౌకికా
ఏవ కావ్యాభినయముఖేనవిభావాదిపదాభిధాన రాజ్యాభిషిక్త భావకై
ర్భావ్యమానాస్సంతో ముద్రాముద్రితన్యాయేన తదంతఃకరణప్రతిబిం
బితాస్సామాజికనిష్ఠాభవంతి- రత్యాదయోపి లౌకికాఏవైవంవిధాస్సం
తఃస్థాయిభావసామ్రాజ్యమూర్ధాభిషిక్తాభవంతి- తేమీవిభావాదయస్స
ర్వేపిచిత్రతురగన్యాయేనసమ్యఙ్మిథ్యాసంశయ సాదృశ్యప్రతీతి విలక్షణ
చర్వణాదిశబ్దవాచ్యాలౌకికశబ్దప్రతీతివిషయత్వాదలౌకికాఏవ - తన్ని
ష్పాద్యత్వేనాలౌకికస్యరసస్య సామాజికాంతఃకరణప్రతిబింబిత స్థాయి

ణానుకార్యేణసామాజికాశ్రయత్వమపినవిరుద్ధం। నటస్యాను
కరణమాత్రపరతయానైవరసాశ్రయయోగ్యతా। తస్యభా
వకత్వాభ్యుపగమేపిసామాజికత్వమేవ । అనుభావాదీనాం
ప్రకాశనంతుశిక్షాభ్యాసపాటవేనైవఘటతే। రసాదీనాంప
రస్పరవిరోధేపి కవిప్రౌఢోక్తిసమాశ్రయణేనైకత్రసమా

పరిణామత్వాత్సామాజికాశ్రయత్వం- అస్మిన్నర్థేవృద్ధసంవాదః ప్రకర
ణాంతేవక్ష్యతే। తదేతదభిసంధాయాహ సామాజికాశ్రయత్వమపినవి
రుద్ధమితి- అపిశబ్దఃపూర్వోక్తలౌకికపక్షంసముచ్చినోతి - నపునరలౌకిక
స్యైవాశ్రయాంతరంఅసంభావితత్వాత్ - ఆశ్రయాంతరమాశంకమా
నస్తావదేవంప్రష్టవ్యః-ఆశ్రయః కిమనుకార్యోనుకర్తావా- నాద్యః-అతీత
త్వాత్ -నద్వితీయఇత్యాహ-నటస్యేతి ॥ అనుకరణమాత్రపరతయాఅభిన
యాభినివిష్టచిత్తత్వేన - ననుకదాచిద్రామాదితాదాత్మ్యానుసంధా
నాత్సామాజికత్వమనుభవతోనటస్యానందపరాధీనస్యకథమభినయప్రకా
శనమతఆహ-అనుభావాదీనామితి॥ననుతత్రతత్రరసాంతరసమావేశోనక
థంప్రకృతరసభంగహేతురతఆహ-రసానామితి॥అపిశబ్దాదవిరోధేకిమువ
క్తవ్యమితిభావః- ప్రౌఢోక్తిసమాశ్రయణేనేతి-రసానాంమిథోవిరోధాస్తు

మహావాక్యస్యచిదంగిత్వాంగీకారేణేతరేషాంపరిపోషో భావానాన్త్విరో
ధఇతికవిసమయాశ్రయణాదిత్యర్థః-తదుక్తంధ్వన్యాచార్యైః - అవిరోధీ
విరోధీవారసోంగినిరసాంతరే।పరిపోషంన నేతవ్యస్తథాస్యాదవిరోధితేతి
న కేవలమవిరోధఃప్రత్యుతతథావిధేవిషయేసహృదయానాం ప్రకర్షాతి
శయఏవేత్యపితత్రైవోక్తం॥౯౯॥ఏకత్రప్రబంధేవావాక్యేవారసవిరోధ

వశోనవిరుద్ధః॥౯౯॥ విరోధక్రమఃశృంగారతిలకేకథితః॥శృం
గారబీభత్సరసౌతథావీరభయానకౌ। రౌద్రాద్భుతౌతథా
హాస్యకరుణౌవైరిణౌమిథః॥ రసాద్రసోత్పత్తిరపిమతా॥ త
థాచోక్తంశృంగారతిలకే॥ హాస్యోభవతిశృంగారాత్కరు
ణోరౌద్రకర్మణః। అద్భుతశ్చతథావీరాద్బీభత్సాచ్చభయా
నకః॥ ౧౦౦॥ వ్యభిచారిభావానాంతత్తద్రసానుగుణ్యమేవం
ప్రతిపాదితంశృంగారతిలకే॥ తథాహి॥ శంకాసూయాభ
యంగ్లానివ్యాధిశ్చింతాస్మృతిర్ధృతిః। ఔత్సుక్యవిస్మయా
వేగావ్రీడోన్మాదౌమదస్తథా॥ విషాదోజడతానిద్రావహి
త్థాచాపలంమృతిః। ఇతిభావాఃప్రయోక్తవ్యాఃశృంగారేవ్య
భిచారిణః॥ శ్రమశ్చపలతానిద్రాస్వప్నోగ్లానిస్తథైవచ।
శంకాసూయావహిత్థాచ హాస్యే భావాభవంత్యమీ॥ సం
త్రాసోమరణందైన్యంగ్లానిశ్చైవభయానకే। అపస్మారోవి
షాదశ్చభయంరోగోమృతిర్మదః। ఉత్సాహశ్చేతివిజ్ఞేయాభా
వాబీభత్ససంభవాః॥ ఆవేగోజడతామోహోహర్షణంవి
స్మయఃస్మృతిః। ఇతిభావానిబద్ధవ్యారసజ్ఞైరద్భుతేరసే॥ద్వై

క్రమంసమ్మతివ్యాజేనాహ-శృంగారేతి॥ప్రసంగాచ్ఛృంగారాదిభ్యోహా
స్యాదీనాముత్పత్తిమాహ రసాదితి॥ అత్రబాహ్యార్థసంబంధస్యయథా
యోగంసత్వరజస్తమోహంకారసహితస్య మనసోవికారవిశేషాః శృం
గారాదయః ఏతేభ్యఏవసత్వరజస్తమోహంకారేషు యథాయోగమా
వాపోద్ధారసహితేభ్యోహాస్యాదయఉత్పద్యంతఇతినారదాదయః - వా
సుకినోక్తో విశేషోభావప్రకాశేద్రష్టవ్యః॥ ౧౦౦॥ అథవ్యభిచారిభావా

నాంవ్యవస్థామాహ॥ వ్యభిచారిభావానామిత్యాదినా ॥ ౧౦౧॥ అథరస
వదాద్యలంకారప్రచారమారభతే ॥ రసఇతి॥ వాక్యార్థత్వేనప్రధానభూ
తఇత్యర్థః-సంపూర్ణఃస్వస్వవిభావాదిసామగ్రీపరిపుష్టః - రసాంతరమం
గభూతం-మహాకవిప్రసిద్ధ్యేతి - అంగభూతస్యవిశ్రాంతివిషయత్వాభా
వేనరసత్వాభావేపి మహాకవిభీరసత్వేనవ్యవహారాదిత్యర్థః - వస్తుతస్తు

> స్వంచింతాతథాగ్లానిర్నిర్వేదోజడతాస్మృతిః । వ్యాధిశ్చక
> రుణేవాచ్యా భావాభావవిశారదైః ॥ హర్షోసూయాతథా
> గర్వఉత్సాహోమదపవచ । చాపల్యముగ్రతాచేతిరౌద్రే
> భావాఃప్రకీర్తితాః॥ అమర్షఃప్రతిబోధశ్చవితర్కోథమతిర్ధృ
> తిః॥ క్రోధోసూయాథసంమోహఆవేగశ్చాపహర్షణం । గ
> ర్వోమదస్తథోగ్రత్వంభావాఃపీరేభవంత్యమీ ॥ ౧౦౦ ॥ రస
> స్సర్వోపిసంపూర్ణస్తిరోధత్తేరసాంతరమితి॥భారతీయోక్త
> ప్రక్రియయాయద్యప్యేకఏవరసస్తథాపిమహాకవిప్రసిద్ధ్యా
> రససంకరఃస్వీక్రియతే । తత్రరసాదేరప్రాధాన్యేరసవ
> దాద్యలంకారాభవంతి । అన్యాంగత్వేనరసనిబంధనేరసవద
> లంకారః । భావనిబంధనేప్రేయోలంకారః । రసాభాసభా
> వాభాసనిబంధనేఊర్జస్వ్యలంకారః॥ భావశాంతినిబంధనేస
> మాహితాలంకారః॥ తథాభావోదయాదయోపి । ఏతదలం
> కారసర్వస్వేప్రపంచేనోక్తం ॥ రసభావతదాభాసతత్ప్ర
> శమననిబంధనేరసవత్ప్రేయఊర్జస్విసమాహితానిభావోద
> యభావశాంతిభావసంధిభావశబలతాశ్చపృథగలంకారా ఇ
> తి।ఏతేషాముదాహరణమలంకారప్రకరణేభవిష్యతి ॥ ౧౦౨॥

తదానీమలంకారత్వమేవ రసాదీనామపీతిభావః॥ తదేవవివినక్తి-తత్రే
త్యాదినా॥అత్రరసవదలంకారస్యోదాహరణంయథా ॥ అయంసరశనో
త్కర్షీపీనస్తనవిమర్దనః। నాభ్యూరుజఘనస్పర్శీనీవీవిస్రంసనఃకరః॥రణ
భువిపతితం భూరిశ్రవసోభుజం. దృష్ట్వా తత్ప్రియసీనామయంవిలాపః
అత్రాధికారికస్యకరుణస్యాంగభూతశ్శృంగారో లంకారతామాపద్యతే

ఏవమన్యదప్యుదాహార్యం ॥౧౦-౨॥ అథప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థం రసస్యస్వరూ
పం శ్లోకక్రమేణసంగృహ్ణాతి॥ గుణేతి ॥ గుణాలంకారగ్రహణంవ్యుత్పత్తిరీత్యా
దీనామప్యుపలక్షణార్థం - తేషాంశ్రియాసంపత్త్యా కృతపరికరోపశ్లిష్టకా
వ్యప్రతిపాదితవిభావాద్యభివ్యక్తఇత్యర్థః - అతఏవస్ఫురన్స్వప్రద్యమా
నఃప్రాదుర్భావోరసోన్ముఖత్వంయస్యసతథోక్తః - భావవిభవోరత్యా
దిస్థాయిభావవర్గః - పరిశ్రమంతావతా-వ్యాభినయాభినివిష్టస్యసామా
జికస్యరసప్రాదుర్భావసమయే నతే రామాదిప్రతీతిదార్ఢ్య ముఖ్యస్య
తే-తతస్సామాజికానుకార్యహృదయయోరభేదప్రతీతిః - తతస్సామాజి
కహృదయంవ్యక్తిగీతాదినానావిధనాట్యధర్మేషునిమజ్జతి-తతోవేద్యాం
తరమతిర్విగళతి - తదానీంలౌకికో రసోయోగివేద్యబ్రహ్మానందసదృశ
స్స్వయమేవచర్వణాస్పదంభవతి - యదాహుః- పాఠ్యాదథధ్రువాగా
నాత్తతస్సంపూరితేరసే । తదాస్వాదభరైకాగ్రో హృష్యత్యంతర్ముఖః

గుణాలంకారశ్రీకృతపరికరో భావవిభవఃస్ఫురత్ప్రాదుర్భా
వఃక్రమగళితవేద్యాంతరమతిః।సుఖంవాదుఃఖంవానివిడయ

తుణం॥తతోనిర్విషయస్యాస్యస్వరూపావస్థితోనిజః। వ్యజ్యతేహ్లాదనిష్యం
దోయేనతుష్యంతియోగినఇతి । ఏతదేతత్సర్వంమనసి నిధాయాహ క్రమ
గళితవేద్యాంతరమతిరితి - ఇయాంస్తువిశేషః - బ్రహ్మానందానుభవేవే
ద్యాంతరంకిమపినస్ఫురతి - రసాస్వాదేతువిభావాదివ్యతిరిక్తవేద్యాంత
రనిరాసఇతి- తర్హి విభావాదిప్రతీతావఖండానందానుభవః కథమితిచే
త్సత్యం - ద్రాక్షామధూకఖర్జూరకాశ్మర్యైస్సహరూషకైః । తుల్యాం
శైఃకల్పితంపూతంశీతంకర్పూరవాసితం । పానకంపంచసారాఖ్యం దా
హతృష్ణానివర్తకమిత్యుక్తలక్షణనానారసకదంబస్వరూపపానకరసన్యా
యేనేతిబ్రూమః। నన్వానందమూలేశృంగారాదౌ వస్తునామసుఖాస్వా
దః- శోకమూలేపునఃకరుణేకథమేతదిత్యాశంక్యానుకార్యవిషయేయథా
స్వాదవైచిత్రీ నసామాజికవిషయేత్యాహ సుఖంవేతి ॥ అత్రాప్యస్యసూ
త్రస్యనాటకంవమేతిన్యాయేనభావినీంవృత్తిమాశ్రిత్య లౌకికో రత్యాది
భావస్తైస్తైర్భంగ్యాభావవిభావశబ్దేనోచ్యతే - అయంయూనోః స్త్రీపు

సహయోఽస్సుఖంలౌకికశ్శృంగారాదౌదుఃఖం కరుణేనిబిడయతు దృఢంశరో
తు - యేషాంకావ్యానుశీలనాభ్యాసవశాద్విశదీభూతేమనోముకురే వర్ణ
నీయతన్మయీభావనయోగ్యతా తఏవహృదయ సంవాదభాజ స్సహృద
యాఇత్యుక్తలక్షణేసహృదయేతుపూర్ణః పూర్వోక్తరీత్యావిభావాదిస
ముల్లాసితస్సన్నిత్యర్థః -రసభరః పూర్ణస్యభారత్వం యుక్తమేవేతిభా
వః-అయంచానందాత్మాబ్రహ్మానందఇవనిరతిశయసుఖస్వరూపః పరిణమ
తి। ననుయద్యయమానందాత్మకఃకథంతర్హిభావకానాం కరుణాత్మకకా
వ్యశ్రవణేతథావిధాశ్రుధారావిర్భావఇతిచేన్నైషదోషః - సంభోగస
మయేస్త్రీణామధరదంశనాదౌ కృత్రిమదుఃఖానుభావసీత్కారవదత్రా
ప్యుపపత్తేః సుఖేపిదుఃఖపదముపచారాత్కుట్టమితమితితల్లక్షణాత్ - యద్య
స్యాపిసహజదుఃఖాత్మకత్వంస్యాన్నకోపిసామాజికస్తత్రప్రవర్తేత-తత
శ్చకరుణైకరసానాం రామాయణాదీనాముచ్ఛేదప్రసంగస్స్యాత్ - త

తుయూనోస్సహృదయే త్వమందానందాత్మా పరిణమతిపూ
ర్ణోరసభరః ॥౧౦౩॥ రసోవాక్యార్థస్సన్విలసతిపదార్థాఃపు

ష్వప్రసాంతరవత్కరుణస్యాప్యానందాత్మకత్వమేవేతినిరవద్యం- ననుర
సాస్వాదవిశేషాభావాత్కథంనవధావిభాగ ఇతిచేత్సత్యం - యథైకస్య
బ్రహ్మానందస్య చంద్రకాంతసోపానపంక్తిప్రతిబింబితచంద్రబింబవదు
పాధిభేదాదనేకధాకల్పనంతద్వద(త్రా)పివ్యంజకవిభావాదిభేదాద్వాస్తవ
పకస్యాపినానాత్వమితివేదితవ్యం ॥ ౧౦౩ ॥ అథైవంవిధోరసః కావ్యా
దౌకేనకారణేనప్రతీయతఇత్యాకాంక్షాయామాహ ॥ రసఇతి॥ వాక్యార్థ
ఇతి ॥ కవిసంరంభవిశ్రాంతేరసస్యైవ ప్రధానత్వాదితిభావః - తదు
క్తం-కవేర్వివక్షయాయత్రప్రాధాన్యం పరికల్ప్యతే । భవేత్సఏవవా
క్యార్థఇతినిర్ణీయతేబుధైరితి-నచాస్యపదార్థసంసర్గాదిరూపవాక్యార్థవ
న్మతభేదేనవాచ్యత్వంలక్ష్యత్వంవాసంభవతి- అభిధాలక్షణయోరత్రా
నవకాశాత్ - తాత్పర్యవిశేషస్తువ్యంజనాంతర్భూతఏవేతిప్రతిపాదితం
కావ్యప్రకరణే-అతోఽయంవాక్యార్థోవ్యంగ్యఏవేతి వేదితవ్యం - అమీర
సవ్యంజకా విభావాద్యాఃపునః పదార్థాఃయద్యపివిభావాదీనాంస్వస్వ

వాక్యాపేక్షయా వాక్యార్థత్వం-తదుక్తం-స్థాయీ వా సాత్త్వికో వాపి సం
చారీ వాక్యే చితత్క్వచిత్। భావో వాక్యార్థతామేతి తత్తద్భావవిశేషత ఇ
త్యాదినా-తథాపి రసం ప్రత్యవాంతరవ్యాపారత్వా త్పదార్థవ్యవహారః
ఏవంచ పదార్థస్థానీయభావాదిప్రతీత్యుత్తరకాలీన స్ఫురణతయా రసో
వాక్యార్థస్థానీయ ఇతి నిష్కర్షః ॥ రసం ప్రతి విభావాదీనామవాంతరవ్యా
పారత్వం నిర్వహతి యస్మిన్నితి॥ ఉదితాం విశ్రాంతిం దధతి - కారకజ్ఞా
పకభావవైలక్షణ్యేన వ్యంజనధ్వననచర్వణచమత్కారాది శబ్దవాచ్యరస
గోచరజ్ఞానవిశేషోపయోగిత్వం భజంత ఇత్యర్థః - అత ఏవోక్తం లోచనే
విభావాదిరత్ర న జ్ఞాపకో నాపి కారకః, అపితు చర్వణోపయోగీతి-అత ఏ
వాలౌకికత్వ మస్యేతి భావః - ఏతచ్చాఘటితఘటనసూచకేన కిల శబ్దే
న ద్యోత్యతే। అత ఇతి విభావాదివిశ్రాంతే రిత్యర్థః - భావాః స్థాయిభా
వా ఏవ క్రమేణాంకురితకందలితపల్లవితత్వాది రూపేణ సముదితోన్యోన్య

సరమీవిభావాద్యా యస్మిన్కలదధతి విశ్రాంతిముదితాం । అ
తో భావా ఏవ క్రమసముదితాన్యోన్యవిభవా రసీభావం బిభ్రి
త్యథ చ పటతాంతంతవ ఇవ ॥౧౦౪॥ భావే స్థాయిని వర్ధమాన

విభవః స్వస్వపరిపోషో యేషాం తే క్రమసముదితాన్యోన్యవిభవాః య
ద్యప్యన్యోన్యశబ్దః కర్మవ్యతీహారే ద్విర్భావితః - తథాప్యౌచి
త్యాదుక్తార్థయోజనీయః - అథ చ విభావాదిసన్నిధానానంతరమేవేత్య
ర్థః - చోవధారణే - అనేన వ్యంగ్యవ్యంజకయో రసవిభావాద్యోరస్త్యేవ
క్రమః-కింతు శతపత్రపత్రశతవ్యతిభేదవదాశుభావిత్వాన్న సంలక్ష్యత
ఇతి సూచితం భవతి - రసీభావం బిభ్రతి పూర్వం వాసనామాత్రావస్థా
యినః స్థాయినో విభావాదిమహిమ్నా రసాత్మనా పరిణమంతి-రసాదిశబ్దప్ర
తిపాద్యత్వం చ భజంత ఇత్యర్థః ॥ తత్ర దృష్టాంతమాహ-పటతాంతంతవ ఇ
వేతి॥ తదుక్తం॥ యథా హి తంతవో వేమతుర్యాదిక్రియయాన్వితాః। పటా
త్మనా పరిణతాః పటవాచ్యా భవంతి తే॥ తథైవ స్థాయినో భావా విభావాది
భిరన్వితాః। రసాత్మనా పరిణతా రసవాచ్యా భవంతి తదితి ॥౧౦౪॥ అథ ని
ర్వేదాదీనాం రసపోషకాణా మవస్థానక్రమ మభిదధానః ప్రతిప[illegible]

స్థాయ్యర్థం పూర్వోక్తమేవ రసస్యాశ్రయం స్మారయతి భావ ఇతి ॥ వర్ధమా
న విభావ విభావాదిభిరితి భావః - యథార్ణవే కల్లోలా ఉత్పద్యంతే విలీయంతే
చ తద్వద్రత్యాదిస్థాయిభావే నిర్వేదాదయో నిమజ్జంత్యున్మజ్జంతి చేతి భా
వః - తదుక్తం - ఉన్మజ్జంతశ్చ నిమజ్జంతః కల్లోలాస్తే యథార్ణవే । తస్యోత్క
ర్షం పితన్వంతి యాంతి తద్రూపతామపి । తథా స్థాయిని నిర్మగ్నా హ్యున్మ
గ్నా వ్యభిచారిణః । పుష్ణంతి స్థాయినం స్వాంశ్చ తం నయంతి రసాత్మతామి
తి ॥ తతః కిమిత్యత ఆహ నిర్వేదేతి ॥ నిర్వేదాదీనాముపభోగేన చర్వణయా భా
వితః ఉత్పాదితః నిజః స్వగోచర ఇత్యర్థః - స్వస్మాదభిన్నస్యాపి స్వరూప
స్య స్వస్వైవ విషయీకరణసంభవాత్ - యదాహుః - ఆత్మానమాత్మన్య
వలోకయంతమితి - తథాభూతస్వాదాతిరేకో లౌకికచమత్కారాత్మా
యస్యాసతథోక్తస్య రసోఽఖండానందాత్మకో భవతి - అయం చ లోకే
స్యాత్ లౌకికశ్చేదిత్యర్థః అనుకార్యే రామాదావేవ నాన్యత్ర - నాట్యే

> విభవే రత్యాదికే సింధువత్కల్లోలా ఇవ సంభవంతి విలయం
> చాయాంతి భావా ముహుః । నిర్వేదాద్యుపభోగభావితనిజా
> స్వాదాతిరేకో రసో లోకే స్యాదనుకార్య ఏవ కథితో నాట్యే తు

తు అలౌకికశ్చేదిత్యర్థః - సామాజికే కథిత ఇతి - అత్ర రసో నాయకాశ్రయ ఏ
వేత్యత్రేతి శేషః - అత ఏవోక్తం లోచనే - న చ తద్వ్యతిరిక్తమాధారమపే
క్షతే కింత్వనుకార్యాభిన్నాభిమతే నర్తకే ఆస్వాదయితా సామాజికః - తే
న నాట్య ఏవ రసో నానుకార్యాదిష్వితి - ఉక్తం చ శారదాతనయేన - వ్యా
పారేణ దకావ్యస్య తదీయాభినయేన చ । రసాత్మత్వం నీయమానః స్థాయీ
స్వాద్యత్వమేష్యతి - సామాజికాదిరేవాస్య రసస్యాశ్రయ ఉచ్యతే । ర
సస్య వర్తమానత్వాన్నానుకార్యస్య సంభవః । అను
కార్యస్య రామాదేః కాలాతిక్రమదర్శనాత్ । నాతిక్రాంతానుకార్య
స్య రసోద్భావనయోగకః ॥ బధ్నాతి కావ్యం యత్తస్మాద్రసస్సామాజికా
శ్రయ ఇతి - కేచిదేతత్సామాజికాశ్రయత్వమారోపితం న తు ముఖ్యమిత్యా
హుః । తదుక్తం మహోపాధ్యాయనరహరిసూరిణా - ఏవం సామాజిక
సమవేతతాం రసస్యాంగీకృత్య లౌకికతా వర్ణితా పరమార్థతః పునః పరి

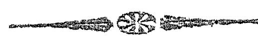
పూర్ణాఖండైకరసానందరూపపరమేశ్వరపర్యాయస్యాస్య రసస్యాధికర
ణచింతాకుతోవా నసత్యానంతానందాత్మకే బ్రహ్మణ్యపి పదమాసాదయే
దితి - విచారచతురైరనాదికవిభిరనాధారోరసస్సామాజికైః పరంచర్వ్య
తేవిభావాదిభిఃపరంవ్యజ్యతే - యోగిగమ్యత్వమాత్రేణేశ్వరస్యయో
గిమనోనివాససంవాదవత్సామాజికాధికరణత్వారోపోపిసహ్యతఇత్యా
దిభిర్యుక్తిభిః ప్రతిపాదితమనధికరణత్వమేవసిద్ధాంతః - అతఏవాయంబ్ర
హ్మానందఏవ - ఇయాంస్తువిశేషః-బ్రహ్మానందోయోగగమ్యః - అయం
తువిభావాద్యనుసంధానగమ్యఇతి- ఇదమపితైర్నైవోక్తం- సర్వత్రైకై
వానందవ్యక్తిర్లౌకికం సుఖమితివ్యవహ్రియతే - అలౌకికవిభావాద్యభి
వ్యక్త్యైకవిసమయమాత్రప్రసిద్ధ్యనుసారాదలౌకికోరసఇతి - కథ్యతే -
నానావిధ విమలకర్మనిర్మలాంతఃకరణేషు శమదమాదిసాధనసంపన్నేషు

సామాజికే॥ ౧౦౫॥ ఇతివిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రీయ
శోభూషణేశృంగారశాస్త్రేరసప్రకరణంసమాప్తం·*****

శ్రవణమనన నిదిధ్యాసనపరేషు పరమయోగిషునిర్వికల్పకసమాధ్యభివ్య
క్త్యబ్రహ్మేతిపరమాత్మేశ్వరఇతిశబ్ద్యతఇతి - ఉక్తంచస్వాత్మయోగ
ప్రదీపే - యాస్థాయిభావరతిరేవనిమిత్తభేదాచ్ఛృంగారముఖ్యనవనా
ట్యరసీభవంతీ । సామాజికాంస్సహృదయాన్నటనాయకాదీనానందయే
త్సహజపూర్ణరసోస్మిసోహమితిసంక్షేపః॥౧౦౫॥ ················*

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్యవిద్వన్మణేః
పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినావిరచితే
ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే
రసనిరూపణంనామచతుర్థంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే.

దోషప్రకరణమ్.— ౫.

రసనిరూపణానంతరం తదుపస్కారహేతుభూతగుణాలంకారని రూపణే ప్రసక్తేపి తదుల్లంఘ్య మధ్యేదోషనిరూపణంసంగమయన్ ప్రతిజానీతే అథేతి ॥ గుణానామిత్యలంకారాణామప్యుపలక్షణం - సమ్యగితి అన్యథావివేకమాత్రస్య ప్రరూఢత్వాభావాదితిభావః ॥ తత్ర దోషసామాన్యలక్షణమాహ దోషఇతి ॥ రసాపకర్షద్వారా కావ్యాపకర్షహేతు

అథకావ్యజీవితభూతరసనిరూపణానంతరం తదుపస్కారహేతూనాంగుణానాం సమ్యగ్వివేకాయదోషానిరూప్యంతే॥ తత్ర దోషసామాన్యలక్షణం॥ దోషఃకావ్యాపకర్షస్యహేతుశ్శబ్దార్థగోచరః॥శబ్దార్థమయత్వాత్ కావ్యస్యతదపకర్షహేతూనామపిదోషాణాంశబ్దగతత్వేన అర్థగతత్వేనచ ద్వైవిధ్యం।శబ్దగతానామపిపదవాక్యగతత్వేనచ ద్వైవిధ్యం॥ ౧॥ ...తత్ర పదగతదోషాఃకథ్యంతే ॥ అప్రయుక్తమపుష్టార్థమసమర్థంనిరర్థకం। నేయార్థంచ్యుతసంస్కారం సందిగ్ధంచాప్రయోజకం ॥ క్లిష్టంగూఢార్థకంగ్రామ్యమన్యార్థంచాప్రతీతికం। అవిమృష్టవిధేయాంశంవిరుద్ధమతికృత్తథా ॥ అశ్లీలంపరుషంచేతిదోషాస్సప్తదశస్మృతాః ॥ ౨ ॥ ఏషాంస్వరూపంనిరూప్యతే॥

దోషఇత్యర్థః - అతఏవోక్తం కావ్యప్రకాశే । ముఖ్యార్థహతిర్దోష ఇత్యాదినా - శబ్దార్థగోచరఇత్యేతద్విభాగపరం ॥ ౧ ॥ అత్రరసాది ప్రతీతేర్విభావాద్యర్థమూలత్వా ద్విభావాదేశ్చ వాక్యాధీనత్వాద్వా క్యానాంచపదారబ్ధత్వాత్ప్రథమభావితయా తేషాం తద్దోషనిరూపణం ప్రతిజానీతే-తత్రపదగతదోషాఇతి ॥ ౨ ॥ యథోద్దేశమేతేషాంలక్షణ

మాహ॥ యదప్రయుక్తమిత్యాదినా॥ అభిధానాదావామ్నాతమపి కవిభి
రనాదృతమప్రయుక్తమిత్యర్థః ॥ యోగమాత్ర ప్రసిద్ధం శాస్త్రమాత్ర
ప్రసిద్ధమిత్యర్థః-మాత్రశబ్దేనవాచకశక్తివిరహః ప్రతిపాద్యతే ॥ స్వసం
కేత ప్రసిద్ధార్థమితి-సంకేతమాత్రేణ సార్థమిత్యర్థః ॥ చ్యుతసంస్కా
రో వ్యాకరణకృతో యస్మాచ్చ్యుతఃసంస్కారం॥విశేషవిధాయకం నభవ

యదప్రయుక్తంకవిభిరప్రయుక్తంతదుచ్యతే ।ప్రకృతానుప
యుక్తార్థమపుష్టార్థంతదుచ్యతే॥ యోగమాత్రప్రసిద్ధంయద
సమర్థంతదుచ్యతే । పాదపూరణమాత్రంయత్తన్నిరర్థకము
చ్యతే॥స్వసంకేతప్రక్లృప్తార్థంనేయార్థంపరికీర్త్యతే । శబ్ద
శాస్త్రవిరుద్ధంయచ్చ్యుతసంస్కారముచ్యతే ॥ సందిగ్ధంత
త్స్మృతంయత్స్యాత్సందిగ్ధార్థప్రతీతికృత్। తదప్రయోజకంయ
త్స్యాదవిశేషవిధాయకం॥క్లిష్టంతదర్థావగతిర్దూరదూరాయ
తోభవేత్।ప్రయుక్తమప్రసిద్ధార్థే గూఢార్థంపరికీర్త్యతే ॥
పామరవ్యవహారైకప్రసిద్ధం గ్రామ్యముచ్యతే । యద్రూ
ఢిప్రచ్యుతంనామతదన్యార్థముదాహృతం ॥ శాస్త్రమాత్ర
ప్రసిద్ధంయదప్రతీతకముచ్యతే। అవిమృష్టవిధేయాంశంగుణీ
భూతవిధేయకం ॥ విపరీతార్థధీర్యస్మాద్విరుద్ధమతికృన్మతం ।
అశ్లీలంయదమాంగళ్యజుగుప్సావ్రీడధీకరం ॥ పరుషంనామ
తద్యత్స్యాద్విహితంపరుషాక్షరైః ॥౩॥ అత్రవనవృత్తీనాం
శతుస్త్రిణాంవచనేషుదోషాఉదాహ్రియంతే ॥ అప్రయు
క్తంయథా॥విముఖాదైవతాస్సర్వే తేనోదుశ్చ్యవనాదయః॥

తీత్యవిశేషవిధాయకం ॥ దూరదూరా అతిదూరావ్యవహితేత్యర్థః॥ అ
ప్రయుక్తమితి ॥ యదుభయార్థం సదప్రసిద్ధార్థేప్రయుక్తం తద్గూఢార్థ
మిత్యర్థః - ఏతదేవనిహతార్థమితికేచిత్ ॥ రూఢేఃప్రసిద్ధేఃప్రచ్యుతం
రూఢిపరిచ్యుతం-అన్యార్థంఅవాచకమిత్యపరే ॥ అవిమృష్టః ప్రాధాన్యే
నానిర్దిష్టోవిధేయాంశో యత్రతదవిమృష్టవిధేయాంశం,తదేవాహ గుణీభూ
తవిధేయకమితి॥శిష్టంస్పష్టం॥౩॥యథా యోగముదాహరతి॥ విముఖా ఇతి

దైవతా ఇతి- బృందారకా దైవతాని పుంసి వేత్యమరః - దుస్సహశ్చ్యవనో మునిరస్యేతి దుశ్చ్యవన ఇంద్రః - గృహిణీపత్న్యా గృహైర్వా మేధం తే సంగచ్ఛంత ఇతి గృహమేధినో గృహస్థాః తత్పత్న్యో గృహమేధిన్యః- గృహం పత్న్యాం గృహేపి చ। దారేష్వపి గృహాః । జాయాథ గృహిణీ గృహా ఇతి విశ్వామరహలాయుధాః - మేధృ సంగమే చేత్యస్మాద్ధాతోర్ణినిప్రత్యయః॥ అత్ర దైవత దుశ్చ్యవనశబ్దయోర్యథాక్రమం లింగానుశాసనశబ్దానుశాసనాభ్యాం తయోరపి కవీనామనాదరాద్దుష్టత్వమిత్యాహ అత్రేతి॥ ఏకైకోదాహరణవివక్షాయాం పదదోషద్వయమేతత్ - సముదాయవివక్షాయాం తు వాక్యదోషోయం- విరోధినో దుశ్చ్యవనాది దైవతా ఇత్యు

అరణ్యే గృహమేధిన్యో యైర్భయం హంత కల్పితాః ॥ అత్ర దైవతా ఇతి పుంలింగప్రయోగః। దుశ్చ్యవన ఇతి చేంద్రపరత్వేన కవిభిరప్రయుక్తః ॥౪॥ అపుష్టార్థం యథా ॥ వ్యూఢాష్టాగాధబాహూనామమీషామీదృశాం దశాం। కథం సహామహే ధిగ్ధిక్ దీనం హంత జీవితం ॥ అత్ర వ్యూఢబాహుద్వయానామితి వివక్షితే అష్టాగాధబాహూనామిత్యనుపయుక్తం। ఏతదేవావిమృష్టవిధేయాంశస్యోదాహరణం। బాహుద్వయస్యైవ యద్విధేయత్వం తస్యోపసర్జనత్వం ప్రతీయతే ॥౫॥ అసమర్థం య

క్తే సమాసదోషః- అప్రయుక్తాదీనాం త్రైవిధ్యస్యాపి కావ్యప్రకాశకారాదిభిరంగీకృతత్వాదితి ద్రష్టవ్యం - ఏవముత్తరత్రాపి యథాసంభవమూహనీయం॥౪॥ వ్యూఢేతి॥ అష్టాగాధం ద్వయం తద్విశిష్టా బాహవస్తథోక్తా ఇతి మధ్యమపదలోపీ సమాసః - జీవితమితి ధిక్‌శబ్దయోగే ద్వితీయా - తస్య నిత్యవీప్సయోరిత్యాభీక్ష్ణ్యే ద్విర్భావః - ప్రకృతానుపయుక్తతాం దర్శయతి అత్రేతి ॥ ఉదాహరణలాఘవమాహ - ఏతదేవేతి॥ వ్యూఢబాహుద్వయానామితీదమేవేత్యర్థః - అత్ర దుర్దశాప్రస్తావే బాహూద్దేశేన విధేయస్యైవార్థస్యాన్యపదార్థప్రధానబహువ్రీహావత్రిపదార్థత్వేన గుణీభావాదవిమృష్టవిధేయాంశాఖ్యో దోష ఇత్యర్థః॥ ౫ ॥ విహాయేతి॥ అత్రాంబుధరశబ్దస్య సముద్రే శాస్త్రప్రసిద్ధిరేవ న తు వాచకశక్తిః అతో

సమర్థత్వమిత్యాహ అత్రేతి ॥౬॥ లాఘవార్థమనర్థకాదిచతుష్టయమే
కేనశ్లోకేనోదాహరతి విహాయేతి॥ అత్ర వై శబ్దద్యోత్యస్య కస్యచిదర్
థస్యాన్వయాభావాత్పాదపూరణమాత్రప్రయోజకత్వేన నిరర్థకో వైశ
బ్ద ఇత్యాహ - అత్ర వై ఇతీతి ॥ అత్ర వాక్యసంధేర్వైకల్పికత్వాదాయా
దేశాభావః-యమకేషు నిరర్థకం న దోష ఇత్యుక్తం హేమచంద్రేణ ॥ వ్యు
త్పత్తేన వేత్యత్ర వర్ణవ్యత్యాసేన వనప్రతీతిర్లక్షణయేతి వక్తవ్యం - త
స్యాం చ కుశలాదివన్నిరూఢిర్నిమిత్తం- నాపి గంగాయాం ఘోష ఇత్యాది
వత్ప్రయోజనం-కింతు స్వసంకేతమాత్రం - అతస్తత్రాశక్తేయం లక్షు

థా॥ విహాయ వసుధామేనాం చతురంబుధరావృతాం । క్వను
గంతవ్యమస్మాకమరణ్యేప్యసుఖా స్థితిః॥ అత్ర జలధిపరత్వేనాం
బుధరపదమసమర్థం॥౬॥ అనర్థకనేయార్థచ్యుతసంస్కారసం
దిగ్ధాని యథా॥ విహాయ చ గృహాంస్తాన్వై వ్యుత్పత్తేన వృత్తి
యః । కదా భవిష్యతే వాసః కటకేషు మహీభృతాం॥ అత్ర వై
ఇతి నిరర్థకం । వ్యుత్పత్తేన వశబ్దేన వనప్రతీతిస్స్వసంకేతమా
త్రాత్క్రియత ఇతి నేయార్థకం। భవిష్యత ఇతి భవతేరాత్మనేపది
త్వం శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధమితి చ్యుతసంస్కారం। మహీభృతాం క
టకేషు వాస ఇత్యనేన రాజ్ఞాం నగరేషు వాస ఉత పర్వతానాం
నితంబేష్వితి సందేహాత్సందిగ్ధం ॥౭॥ అప్రయోజకక్లిష్టే య
థా॥ హంతవర్త్మ మహావజ్రఘట్టనాత్ప్రాక్ చలాత్మసు । న

నోపేక్షణీయా॥ నిరూఢా లక్షణాః కాశ్చిత్సామర్థ్యాదభిధానవత్ । క్రి
యంతే సాంప్రతం కాశ్చిత్కాశ్చిన్నైవత్వశక్తితః ॥ ఇత్యాచార్యైర్వ్యుత్ప
త్త్యాదినిషిద్ధత్వాత్ ॥ అతో నేయార్థమేతదిత్యాశయేనాహ వ్యుత్పత్తేన వ
శబ్దేన వనప్రతీతిస్స్వసంకేతమాత్రాత్క్రియత ఇతి॥ ప్రాప్త్యర్థస్యైవ భవతే
రాత్మనేపదిత్వం న సత్తార్థస్యేతి వైయాకరణాః - అతోస్య చ్యుతసం
స్కారత్వమిత్యాహ భవిష్యత ఇతి॥ సందిగ్ధమభినీయ దర్శయతి మహీభృ
తామితి ॥ అత్ర భృఞః పాలనధారణార్థత్వానుశాసనం కటకం వలయో
సానౌ రాజధానీనితంబయోరిత్యభిధానం చ సందేహబీజమితి భావః ॥౭॥

హంతేతి॥ వ్యుత్పత్తిర్హేయలక్షణం యోజయతి అత్రేత్యాదినా॥౮॥ శోణి
తేతి ॥ గ్రామ్యప్రయుక్తౌ పామరవ్యవహార మాత్రప్రసిద్ధావిత్యర్థః - వి
పూర్వస్య దగ్ధశబ్దస్య నిపుణార్థత్వా ద్దాహం ప్రత్యవాచకత్వా దన్యార్థమి
త్యాహ విదగ్ధేతి॥౯॥ అప్రతీతికముదాహరతి మనూపదేశా ఇతి॥ యథా

భస్వదశనారాతిధ్వజాగ్రజవిరోధిషు ॥ అత్ర నభస్వదశనా
స్సర్పాస్తేషామరాతిర్గరుడః స ఏవ ధ్వజో యస్యేతి విష్ణుస్తస్యా
గ్రజ ఇంద్రస్తస్య విరోధిషు పర్వతేష్విత్యర్థప్రతీతే రతిదూర
త్వాత్ క్లిష్టం। పర్వతేషు వర్తనం దుఃఖావహమితి పరిక్ళృతే వజ్రి
ఘట్టనాత్ప్రాక్ చలాత్మస్వితి పర్వతవిశేషణస్యానుపయుక్త
త్వాదప్రయోజకం॥౮॥ గూఢార్థగ్రామ్యార్థాన్యార్థాని యథా॥
శోణితాబ్జదృశః కామం శ్యామగల్లకటిస్థలాః। విదగ్ధహృదయా
శ్శోకవహ్నే ర్నారాజకస్య కాః ॥ అత్ర శోణితశబ్దస్య రుధిరే ప్ర
సిద్ధస్య పాటలవర్ణపరత్వేన ప్రయోగో గూఢార్థం। గల్లకటిశబ్దౌ
కపోలజఘనపరత్వేన గ్రామ్యప్రయుక్తౌ । విదగ్ధహృదయా
ఇతి విశేషణం దగ్ధహృదయస్యావాచకత్వాదన్యార్థం ॥ ౯ ॥
అప్రతీతికం యథా॥ మనూపదేశాః స్వగతాః కులాచార్యైరు
పరితాః। అత్ర మనుశబ్దో మంత్రపరత్వేన మంత్రశాస్త్రమా
త్ర ప్రసిద్ధ ఇత్యప్రతీతికం ॥౧౦॥ విరుద్ధమతికృద్యథా ॥ అంబి
కారమణస్యాంఘ్రిసేవా వ్యర్థా కథం భవేత్ । రాజ్ఞామకా
ర్యమిత్రాణాం వినాశం సముపేయుషాం॥ అత్రాంబికారమ
ణశబ్దాన్మాతృసంభోగకారిణః ప్రతీతిః॥ అకార్యమిత్రశబ్దాద
కార్యేషు మిత్రాణీతి ప్రతీతిః। వియోగదుఃఖపరతయాప్రయు

లోకమాత్రప్రసిద్ధం గ్రామ్యం తథా శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధ మప్రతీతికమి
త్యర్థః- కులాచార్యైరిత్యనేన సంప్రదాయశుద్ధిస్సూచ్యతే ॥౧౦॥ అంబి
కారమణస్యేతి॥ వినాశం వియోగదుఃఖమిత్యర్థః ॥ లక్ష్యే లక్షణం యోజ
యతి అత్రేత్యాదినా॥ కార్యం ప్రయోజనం వినా మిత్రాణి నిరుపాధికబం
ధవ ఇతి వివక్షితే అకార్యేష్వనుచితకర్మసు మిత్రాణీతి విరుద్ధబుద్ధ్యుత్పా

వదనాద్విరుద్ధమతికృదిత్యాహ అకార్యేతి॥౧౧॥ అభిప్రేతేతి॥ అభిప్రేత పదమిష్టస్థానం ఏతేషాంస్వభర్తౄణాంనీచసాధనమల్పసైన్యం-సహాయ సంపత్తిర్నాస్తీత్యర్థః- సాధనంసర్వంత్వామైత్రేసైన్యేసిద్ధాపధేగతావి తివిశ్వః- పరోత్సర్గఃపరకర్తృకత్యాగః - ఉత్సర్గోవర్జనత్యాగఇతివిశ్వః॥

క్రాద్వినాశశబ్దానాశ్వప్రతీతిరితివిరుద్ధమతికృత్॥ ౧౧ ॥ అ మంగళవ్రీడాజుగుప్సాప్రతీతికరం త్రివిధమశ్లీలం యథా॥అ భిప్రేతపదావాసఃకదానస్సంభవిష్యతి । నీచంసాధనమేతే షాంపరోత్సర్గైకజీవినాం ॥ అత్రాభిప్రేతపదావాస శబ్దా త్ప్రేతలోకవాసప్రతీతేరమంగళత్వం॥నీచంసాధనమిత్యనే నతుచ్ఛమేహనప్రతీతేర్వ్రీడాకరత్వం॥పరోత్సర్గైకజీవినామి త్యత్రోత్సర్గశబ్దాదధోవాయుప్రతీతేర్జుగుప్సాకరత్వం॥౧౨॥ పరుషంయథా॥ మతః కాంతారవృత్తీనాంకార్తార్థ్యర్థిత్వ మస్తినః॥అత్రకార్తార్థ్యర్థిత్వమితిపరుషవర్ణారబ్ధత్వం ॥౧౩॥ అథవాక్యదోషాః ॥ శబ్దహీనంక్రమభ్రష్టంవిసంధిపునరుక్తి మత్ ।వ్యాకీర్ణంవాక్యసంకీర్ణమపూర్ణంవాక్యగర్భితం॥ ద్వే భిన్నలింగవచనేద్వేచన్యూనాధికోపమే। భగ్నచ్ఛందోయతి భ్రష్టమశరీరమరీతికం॥విసర్గలుప్తమస్థానసమాసం వాచ్య వర్జితం। సమాప్తపునరాత్తంచతథాసంబంధవర్జితం॥పతత్ప్ర కర్షమధికపదంప్రక్రమభంగవత్ ।చతుర్వింశతిరుచ్యంతేదో షావాక్యసమాశ్రితాః॥ ౧౪॥ ఏషాంస్వరూపముదాహరణం చ॥శబ్దశాస్త్రవిహతంవాక్యంశబ్దహీనంప్రకీర్త్యతే॥ యథా శత్రువాక్యేషు॥నసంశ్రుణుమహేహంసహేతవాస్త్రైర్నిమం

త్రివిధమశ్లీలంయోజయతి అభిప్రేతేత్యాదినా ॥ ౧౨ ॥ మతఇతి ॥ కా ర్తార్థ్యర్థిత్వం-ధన్యతాభిలాషిత్వం-పరుషైఃకఠినరసానుగుణత్వేనశ్రు తికటుభిర్వర్ణైః-సరేఫద్వితీయసంయోగాదిభిరారబ్ధమిత్యర్థః ॥౧౩॥పద దోషానంతరంవాక్యదోషానుద్దేశపూర్వకం లక్షణోదాహరణాభ్యాంగ ర్జయతి॥అథేత్యాదినా ॥౧౪॥ నేతి॥ అస్త్రైర్నిమంత్రణముపనిష్టంపిహితంహసనం

దభిదధతీతి వార్తికకారమతం-తదుక్తం - యుగపదధికరణవచనే ద్వంద్వ ఇతి - తన్మతే యశశ్శబ్దేనాపి యుగపద్యశఃప్రతాపావభిధీయేతే ప్రతాపశబ్దేనాపి - ఏవం సూర్యాచంద్రమసావిత్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం - తథాచమిథోన్వయే శాబ్దోపి క్రమభంగో న సంభవతీతి చేన్నైష దోషః - సర్వదా కేవలపదానామేకైకార్థవాచకత్వాద్ద్వంద్వపదానామపి మతభేదేన తథాభావాత్ ప్రాయేణ సర్వేషామస్యైవమేవ వ్యుత్పత్తేరత్రాప్యలౌకికానేకార్థవాచకత్వనిబంధనమక్రమం బాధిత్వా క్రమస్యైవ జాగరూకత్వాత్ - యదాహ పదమంజరీకారః - పాఘ్రాద్మ్రిత్యాదౌ యుగపదధికరణవ

పితుశబ్దప్రయోగపవక్రమభంగః ॥ ౧౭ ॥ అథవిసంధి ॥ విసంహితో విరూపో వా యస్య సంధిర్విసంధితత్ ॥ యథా ॥ శౌర్యాణి ఈదృశాన్యాసన్ పృథ్వ్యైశ్వర్యం క్వ వాగతం ॥ అత్ర శౌర్యాణి ఈదృశానీతి విసంధి । పృథ్వ్యైశ్వర్యమితి సంధిర్వైరూప్యం ॥ ౧౮ ॥ అథపునరుక్తిమత్ ॥ శబ్దార్థపౌనరుక్త్యే తు తద్వాక్యం పునరుక్తిమత్ ॥ యథా ॥ జీర్ణకాననసంకీర్ణేఽంధ్యే కాననవృత్తయః ॥ అత్ర కాననసంకీర్ణే కాననవృత్తయ ఇతి పునరుక్తిమత్ ॥ ౧౯ ॥ అథవ్యాకీర్ణం ॥ వ్యాకీర్ణం తద్విభక్తీనాం వ్యాకీర్ణేచ మిథోన్వయే ॥ యథా ॥ సుఖార్థినో మహీపాలా వర్తధ్వం కాకతీశితుః । ఆజ్ఞామురసి బిభ్రాణాశ్శిరసే కోడముద్రికాం ॥

చనతాయాం ద్వంద్వేపి క్రమస్య ప్రతీతేస్స ఏవ నియామక ఇతి ॥ ౧౭ ॥ విసంహితఇతి ॥ విగతా సంహితా వర్ణానాం పరస్పరసన్నికర్షో యత్ర స విసంహితః విశ్లిష్ట ఇత్యర్థః- విరూపః కర్ణకఠోర ఇత్యర్థః ॥ శౌర్యాణి ఈదృశానీత్యత్ర సవర్ణదీర్ఘాభావాద్విశ్లేషః - నచాత్ర వ్యాకరణవిరోధః - వాక్యసంధేర్వైకల్పికత్వాత్ - తదుక్తం-సంహితైకపదే నిత్యా నిత్యా ధాతూపసర్గయోః ॥ నిత్యా సమాసే వాక్యే తు సా వివక్షామపేక్షత ఇతి ॥ ౧౮ ॥ పునరుక్తమాహ ॥ శబ్దార్థపౌనరుక్త్య ఇతి ॥ శబ్దమాత్రపౌనరుక్త్యే త్వలంకారత్వమర్థమాత్రపౌనరుక్త్యే దోషత్వం వక్ష్యతి ॥ ౧౯ ॥ వ్యాకీర్ణమితి ॥ విభక్తీనాం విభక్త్యంతానాం పదానామిత్యర్థః - సంకీర్ణపదమేకం వా

క్యం వాక్యసంకీర్ణమిత్యర్థః॥ సుఖార్థిన ఇతి ॥ క్రీడాముద్రికాం కాకతీయస్యాజవ
శాహాముద్రాం- దాస్యరూపత్వాత్తద్ధారణస్యేతి భావః- తదుక్తం - ప
ద్యమః కులిపిచ్ఛేన ఉరో విన్యస్తకాంకురం । తన్నామకరణం చేటిదాస్యమె
తత్పుత్రస్తయమితి ॥ ౧౦ ॥ మానేనేతి ॥ అత్ర వాక్యద్వయపదానామిథ
స్సంకీర్ణత్వాద్వాక్యసంకీర్ణమిత్యాహ అత్రేతి ॥ ౧౧ ॥ శైలేష్వితి ॥ వ
న్యైః కందమూలఫలాదిభిః- సోచ్ఛ్వసితాః ప్రాణాః - అత్ర బంధుమ

అత్ర క్రీడాముద్రికామురసి శిరస్యాజ్ఞాం బిభ్రాణా ఇతి సంబం
ధః॥ ౧౦॥ అథ వాక్యసంకీర్ణం ॥ వాక్యాంతరపదైః కీర్ణం వా
క్యసంకీర్ణముచ్యతే॥ యథా॥ మానేన మహతాస్మాభిర్వనేవ
త్రైరిన తిష్ఠతాం । వింధ్యస్య జీవితం తన్నో జాతమద్య తృణం కృ
తం॥ అత్ర మహతా మానేన యత్తృణవత్త్రైరిన కృతం తదద్య
వింధ్యస్యావనే తిష్ఠతాం నో జీవితం జాతమితి వాక్యద్వయపదా
నామన్యోన్య సంకీర్ణతా॥ ౧౧॥ అథాపూర్ణం ॥ అపూర్ణం త
త్స్యాద్యత్ర న సంపూర్ణః క్రియాన్వయః ॥ యథా॥ శైలేష్వ
స్మాకమావాసో వన్యైః సోచ్ఛ్వసితా వయం । పృథ్వీగైర్బంధు
మత్తా స్మాన్పశ్యద్ధాతా ప్రమోదతాం॥ అత్ర శైలావాసా
వన్యవృత్తీన్మృగబాంధవాన్పశ్యన్నితి వివక్షితసంబంధో న సం
పూర్ణః॥ ౧౨॥ అథ వాక్యగర్భితం ॥ తద్వాక్యగర్భితం యస్య
మధ్యే వాక్యాంతరం భవేత్ ॥ యథా॥ జ్ఞాత్వా వస్యాంధ్రపురీం
ద్రస్య క్రోధాగ్నిమతిదుస్సహం । యద్వానలం స్యాత్తే దైవం
తస్మిన్నిపతితా వయం ॥ అత్రాతిదుస్సహం క్రోధాగ్నిం జ్ఞా

త్వేతి చశబ్దేనాస్మదర్థవిశేషణతయా శైలావాసవన్యవృత్తీ సముచ్చీయే
తే- తత్ర దర్శనక్రియాయా అస్మదర్థద్వారా బంధుమత ఇత్యనేనైవ సం
బంధో న శైలావాసవన్యవృత్తిభ్యామితి క్రియాన్వయాపరిపూరణాదపూ
ర్ణమిత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ ౧౨॥ తదితి॥ వాక్యేన వాక్యాంతరేణ గర్భి
తం సంజాతగర్భం వాక్యం వాక్యగర్భితమిత్యర్థః॥ ఉదాహరణం స్పష్టం॥
నన్వత్ర వాక్యార్థస్యాపి వాక్యాంతరగర్భితత్వేనోభయదోషత్వసంభ

వేపి వాక్యార్థప్రతీతావంతరంగత్వేన ప్రాధాన్యాద్వాక్యదోషప్రా
యపాఠ ఇత్యనుసంధేయం ॥ ఏవమన్యత్రాపి యథాసంభవమూహ్యం ॥
౨౩ ॥ భిన్నలింగభిన్నవచనయోర్లక్షణోదాహరణే దర్శయతి ॥ యత్రే
త్యాదినా ॥ సముద్రా ఇవ గంభీరం మన ఇత్యత్రోపమానోపమేయయో
ర్భిన్నలింగత్వేపి ముఖం చంద్ర ఇవేతివత్సహృదయానాముద్వేగాభావా

త్వాపి తస్మిన్నపతి తావయమితి వాక్యమధ్యే యద్వానలంఘ్య
తైద్రైవమితి వాక్యాంతరమనుప్రవిష్టమితి వాక్యగర్భితత్వం ॥
౨౩ ॥ అథ భిన్నలింగవచనే ॥ యత్రోపమా భవేద్భిన్నవచనా
భిన్నలింగకా । తద్భిన్నవచనం భిన్నలింగం చాహుర్మనీషిణః ॥
ద్వయోరుదాహరణం యథా ॥ సముద్రా ఇవ గంభీరం మనో
ఽమూర్తవ భూభుజః । గిరిణేవాంధ్రనృపతి ధ్వజిన్యా కలుషీకృ
తం ॥ అత్ర సముద్రా ఇవ గంభీరమితి భిన్నవచనం । గిరిణేవ ధ్వ
జిన్యేతి భిన్నలింగం ॥ ౨౪ ॥ అథాధికన్యూనోపమే ॥ యత్రో
పమానమధికం న్యూనం వా స్యాద్విశేషణైః । తత్రాధికోప
మం పూర్వం న్యూనోపమమతః పరం ॥ ద్వయోర్యథాక్రమ
ముదాహరణం ॥ క్షామక్షామముఖాః కాంతాః కాననే మాళ
వేశితుః । గ్రీష్మే నద్య ఇవ మ్లానపద్మోత్పలబిసావిలాః ॥ అత్ర
క్షామక్షామముఖానాం కాంతానాముపమానభూతాసు నదీ
షు మ్లానపద్మత్వమాత్రం వక్తవ్యం । మ్లానోత్పలబిసావిలా ఇ
త్యధికం ॥ న్యూనోపమం యథా ॥ హారాంగరాగసుభగా నగ
రేషు యథా వయం । తథైవ నిర్ఝరాకీర్ణా విభాంతి ధరణీభృ

ద్భిన్నవచనస్యైవేదముదాహరణం- అత ఏవోక్తం దండ్యాచార్యేణ॥ న భి
న్నలింగవచనే న చ న్యూనాధికే తథా । ఉపమాదూషణాయాలం యత్రో
ద్వేగో న ధీమతామితి। తదేతన్మనసి నిధాయాహ ॥ అత్ర సముద్రా ఇవ గం
భీరమితి భిన్నవచనమితి॥ ౨౪॥ యత్రేతి ॥ అత్రోపమాశబ్దః కరణవ్యుత్ప
త్త్యా ఉపమానవాచీ - తేనాధికవిశేషణోపమానమధికోపమం - న్యూన
విశేషణోపమానం న్యూనోపమం - తేన సాధారణధర్మాధిక్యేధికోపమం

తస్మాద్వ్యర్థత్వేన్యూనోపమమితి ఫలితం ॥ ఉభయోరుదాహరణం సుగమం ॥ ౨౫ ॥ ఛందోభగ్నమితి ॥ భగ్నం ఛందోవృత్తం యత్ర తచ్ఛందోభగ్నం - యతిర్విచ్ఛేద ఇతి ఛాందసాః - భ్రష్టా యతిర్యత్ర తద్యతిభ్రష్టం - ఉభయత్ర - వాహితాగ్న్యాదిష్వితి పరనిపాతః - వింధ్యాగస్త్యేతి తృతీయవర్ణే యతిభంగ ఇతి ॥ ప్రహర్షిణీవృత్తే తృతీయదశమవర్ణయోర్విచ్ఛేదో విహితః - తదుక్తం వృత్తరత్నాకరే ॥ మ్నౌజ్రౌగస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితి - తత్ర తృతీయవర్ణే తదభావాద్యతిభ్రష్టం - పాదాంతవర్ణస్య గురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగశ్చ - ననుక్వచిదవసానేపి లఘ్వం

తః ॥ అత్ర ప్రహారస్థానే నిర్దిష్టా ఉక్తా లంగలాంగస్థానేపి నో
క్తమితి న్యూనోపమాత్వం ॥ ౨౫ ॥ అక్షభగ్నచ్ఛందో యతిభ్ర
ష్టే ॥ ఛందోభగ్నం వచో యత్ర తద్భగ్నచ్ఛంద ఉచ్యతే । య
త్రస్థానే యతిభ్రంశ స్తద్యతిభ్రష్టముచ్యతే ॥ యథా ॥ విం
ధ్యాగస్త్యకృతకుటుంబగతుణస్య కింభద్రం భవతి జనస్యమా
దృశస్య ॥ అత్ర వింధ్యాగస్త్యేతి తృతీయవర్ణే యతిభంగః ॥ పా
దాంతవర్ణస్య గురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగః ॥ ౨౬ ॥ అథా
శరీరం ॥ క్రియాపదేన రహితమశరీరం ప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥
హంత సమరుణోద్ధాతా క్రీడలీనాం కుట్టిమే । కానసేకంట
కాకీర్ణస్థితాన్యంద్యశిశూనిమాః ॥ అత్ర క్రియాపదం నవి

త్యమితివచనేన పాదాంత్యలఘోర్వికల్పేన గురుత్వవిధానాదత్రాపి గురుత్వాంగీకారేణ నచ్ఛందోభంగ ఇతిచేత్సత్యం - యత్రేంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాదౌ పాదాంతవర్ణస్య లఘునోపి గురుత్వేపి శ్రావ్యత్వభంగాభావస్తత్ర మాభూచ్ఛందోభంగః - ప్రహర్షిణీ వైతాళీయ వసంతతిలకాదౌతు వైపరీత్యాదస్త్యేవ దోష ఇతి ప్రాచీనాః ॥ ౨౬ ॥ క్రియాపదేనేతి ॥ హంతేత్యనుకంపాయాం - పాంద్యశిశూనితి దర్శనక్రియాపేక్షయా కర్మణి ద్వితీయా - అత్ర దర్శనక్రియానుపాదానాత్ - ఆఖ్యాతం సావ్యయకారకవిశేషణం వాక్యమితి వాక్యలక్షణాభావేన వాక్యత్వస్యైవాభావాదశరీరం నామ దోష ఇత్యాశయేనాహ ॥ అత్రేతి ॥ క్రియాపద రాహిత్యేనా

స్వయమాభావాచ్చానన్వయ ఇత్యస్యైవ నామాంతరం మతాంతరేణత్యా
హవితనేవేతి॥౨౭॥ అరీతికమితి- విరుద్ధరీతికమిత్యర్థః-అఖర్వేతి ॥ అత్రప
ర్ణసాయవ్యవస్థసమాసాదినిబంధనాయాః గౌడరీతేః కరుణానుచితా
యాః నిబంధనాదరీతికం నామదోష ఇత్యాశయేనాహ అత్రేతి ॥౨౮॥ వి
సర్గలుప్తమితి-లుప్తవిసర్గమిత్యర్థః॥ ఓత్వమితి ॥ స్థానా ఇత్యాదౌ పరంప
రయాపి విసర్జనీయస్థానికస్య యకారస్య - లోపో వ్యోర్వలీతి లోపవిధానా

హితం॥ఏతదేవానన్వయాఖ్యం దూషణం ॥ ౨౭ ॥ అథారీతి
కం ॥ రసాననుగుణా రీతిర్యత్ర కీర్తితదుచ్యతే। అఖర్వగర్వ
దుర్వారదోరర్గళనిరర్గళాః। హా బంధువర్గాస్సర్వేపి కృతాం
తాతిథయః కృతాః॥ అత్రకరుణేనుచితో వర్ణాడంబరః ॥౨౮॥
అథవిసర్గలుప్తం ॥ ఓత్వం లోపో విసర్గస్యాసకృల్లుప్తవిసర్గ
కం ॥ యత్ర విసర్గో బహుధా ఓత్వం లోపం వా ప్రాప్నోతి త
ద్విసర్గలుప్తం ॥ యథా ॥ వ్యర్థో మనోరథో యాతో జాతో
వామో ధ్రువో మమ । స్థానాదీనా హతా జీర్ణా వనాంతేష్వ
ద్య శౌవయం॥౨౯॥ అథాస్థానసమాసం ॥ అపదస్థసమాసం
తత్సమాసో యత్ర నోచితః ॥యథా ॥ కుతో వైముఖ్యమస్మా
సు బ్రహ్మణః పరమాత్మనః। ఇత్యుగ్రతరభ్రూవ్యస్తభ్రుకుటీ
కుటిలాననాః॥ అత్ర వేధసే క్రుధ్యతాం నృపాణాముక్తౌ న సమా
సః।కింతు కవివచనే సమాస ఇత్యపదస్థసమాసః ॥౩౦ ॥ అథ
వాచ్యవర్జితం ॥ నోక్తం స్యాద్యత్ర వక్తవ్యం తదాహుర్వా

ప్లుతవిసర్గత్వం- వ్యర్థోమనోరథ ఇత్యాదౌతు- యద్యపి విసర్జనీయస్య స
త్వాదిసంధికార్యవశాద్గుణే సత్యోత్వమేవ న లోపః - తథాపి విసర్గాదర్శ
నాల్లుప్తవిసర్గవ్యవహార ఇతి ద్రష్టవ్యం-యదాహురాచార్యాః- అదర్శనం
లోప ఇతి॥౨౯॥ అపదస్థసమాసమితి-అస్థానస్థసమాసమిత్యర్థః ॥ కుత ఇ
తి॥ పరమాత్మనః కఠినహృదయస్య॥ వేధసే క్రుధ్యతామితి - క్రుధద్రుహే
త్యాదినా సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ-న సమాస ఇతి- క్రోధవ్యంజక ఇతి శేషః
కింత్వితి-కవేస్సమాసవ్యంగ్యస్య క్రోధస్యాభావాదితి భావః ॥౩౦॥ దుర్ధ

శామితి॥ అత్ర జీవితస్య హేయత్వం వివక్షితం - తచ్చ మద్దశాం ప్రతిపన్నా
నామపీత్యపిశబ్దప్రయోగేవివలభ్యతే నాన్యథా- అత స్తదభావాద్వాచ్య
వర్జితాఖ్యోయందోషఇత్యాహ॥ అత్రేతి ॥౩౧॥ సమాప్యేతి ॥ సమాప్త
స్యవాక్యస్యపి శేషణద్వారా పునరుపాదానే సమాప్తపునరాత్తం॥ తదేత
ద్యోజయతి-అత్రేతి॥ పతత్ప్రకర్షమపి యోజయతి అథేతి॥ తరతమవోస్సృగా

చ్యవర్జితం ॥యథా ॥ మద్దశాం ప్రతిపన్నానామస్మాకం జీవి
తం మతం ॥ అత్ర మద్దశాం ప్రతిపన్నానామపీత్యపి శబ్దోవక్త
వ్యో నోక్తః ॥౩౧॥ అథ సమాప్తపునరాత్తకం పతత్ప్రకర్షం
చ॥ సమాప్యపునరాదానే సమాప్తపునరాత్తకం। పతత్ప్రక
ర్షం తత్ప్రాహుః ప్రకర్షో యత్ర విశ్లథః ॥ ద్వయోరుదాహ
రణం॥ ధావన్మృగేషు సంభ్రాన్త్యా తత్కరిషూద్యత్తరక్షుషు ।
విన్ధ్యారణ్యేషు తిష్ఠామః క్షుభ్యద్భల్లూకపఙ్క్తిషు ॥ అత్ర విన్
ధ్యారణ్యేషు తిష్ఠామః ఇతి సమాప్య క్షుభ్యద్భల్లూకపఙ్క్తిష్వితి
పునరాదానాత్సమాప్తపునరాత్తకం ॥ తథా భ్రామ్యత్కరి
షూద్యత్తరక్షుషు ధావన్మృగేష్వితి వక్తవ్యేన తథోక్తమితి పత
త్ప్రకర్షతా ॥౩౨॥ అథ సంబన్ధవర్జితం॥ సంబన్ధవర్జితం త
త్స్యాద్యత్రేష్టేనాన్వయో హతః ॥యథా॥ భద్రాసనాని కృ
షకశ్ఛత్రాణి చ మహీరుహాః । మద్దశా రాజ్యమూర్ధాభిషి
క్తాః పునరమీ వయం ॥ అత్ర రాజ్యే భద్రాసనాని కృష
దఇత్యాదిసంబన్ధో నోక్తః॥ ౩౩ ॥ అథాధికపదం ॥ యత్రా
ధికపదోక్తిస్స్యాత్తదధికపదం మతం॥ యథా ॥ విముక్తావ

దనాః- తదపేక్షయా కరిణాం ప్రకృష్టత్వాత్పూర్వ ముపాదానం మృగా
ణాం పునరపకృష్టత్వాత్పశ్చాదేవోచితం- తథాపి మృగాణాం పూర్వముపా
దానే ప్రకర్షభ్రంశాత్పతత్ప్రకర్షమితి భావః॥౩౨॥ సంబన్ధేతి ॥ సంబన్
ధే నేష్టయోగేన వర్జితం సంబన్ధవర్జితం - ఏతదేవ కేచిదభవన్మతయోగ
మాహుః ॥ భద్రాసనానీతి ॥ అత్ర మద్దశా రాజ్యశబ్దస్సమాసే గుణీభూత
ఇతి న తదర్థో భద్రాసనాదిభిస్సంబధ్యత ఇత్యాహ- అత్ర రాజ్యఇతి॥ ౩౩॥ వి

ముక్తాఇతి॥ అత్రాధికమంశంవివినక్తి అత్రేతి ॥ వ్యాఘైస్స హెూ పితంవింధ్యే హంతవలర లధారిభిరిత్యత్రాస్మాభిరితి పదస్య న్యూనత్వా న్న్యూనపదంనామదోషో ద్రష్టవ్యః ॥ ౩౩ ॥ బహువచనప్రక్రమభంగము దాహరతి॥గుహాఇతి॥ ౩౫॥అథార్థదోషాణా ముద్దేశపూర్వకం లక్షణో

ల్లభైరేతావనాం తెఘూ ర్జరస్త్రీయః । సుధాంశు మండలా కారరూపక్రమవిపాండురాః ॥ అత్ర సుధాంశుమండలాకా ర ఇత్యేతావతా పరిపూర్ణేమండలాకారవిపాండురత్వే రూ పక్రమ ఇత్యధికం ॥ ౩౪ ॥ అథభగ్నప్రక్రమం ॥ప్రక్రాంత నియమత్యాగేభగ్న క్రమమిహెూచ్యతే ॥యథా ॥ గుహాగృ హాణిశబరాబాంధవావింధ్యభూః పురీ । సరితోదీర్ఘికాః కృత్త మాక్రీడాఃకాననానినః ॥ అత్రబహువచనతయా ప్రథమం ప్రక్రమ్య వింధ్యభూః పురీత్యేకవచనోక్తైః ప్రక్రమభగ్నిష్టం ॥ ౩౫ ॥ అథార్థదోషాః ॥ అపార్థంవ్యర్థమేకార్థంససంశయమ పక్రమం । భిన్నంచైవాతిమాత్రంచ పరుషం విరసంతథా ॥ హీనాధికోపమేస్యాతాం అసదృశోపమంతథా । అప్రసిద్ధో పమంహేతుశూన్యంచనిరలంకృతి॥ అశ్లీలంచ నిరుద్ధంచతథా సహచరచ్యుతం ॥ ఏవమష్టాదశప్రోక్తాదోషాఅర్థసమాశ్ర యాః ॥ ౩౬ ॥ ఏషాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ సముదా యార్థశూన్యంయదపార్థంతత్ప్రకీర్త్యతే ।యథా ॥ కుతశ్శ్మ శ్రుదపానద్యః కావార్తాచోళమండలే । ఫణాస్సహస్రంశేష స్య ఖారఃకతికులాచలాః ॥ అత్రనకశ్చిద్వాక్యార్థః ప్రతీయ తె॥ ౩౭ ॥అథవ్యర్థం॥యత్ప్రయోజనశూన్యంస్యాత్తద్వ్యర్థం పరికీర్త్యతే ॥ యథా॥ నిర్మలంకులముద్వేలంశౌర్యంవః ప్రథి

దాహరణేసక్మయతి అథేత్యాదినా ॥ ౩౬ ॥ సముదాయార్థశూన్యంవా క్యార్థశూన్యం॥కుతఇతి॥ శమ్యదపాశ్శ్మశ్రుజలాః - ఋుకృారిత్యాదినా షమాసాంతోఽప్రత్యయః - అత్రదశదాడిమాదివాక్యవదర్థశూన్యత్వా దపార్థత్వం॥ ౩౭ ॥ నిర్మలమితి ॥ అత్ర రాజసేవావిథావైశ్వర్యాదిలో

భవతు(-లాదిప్రశంసాయా నిష్ప్రయోజకత్వాద్వ్యర్థ మేతదిత్యాహ-
అత్రేతి॥ ౩౨॥ ఉక్తాభిన్నార్థకమితి-పునరుక్తార్థమిత్యర్థః॥ ౩౩॥ కరికుంభా
వితి॥ అనర్ఘరాఘవే - విజయేతాం రామలక్ష్మణౌ కుంభకర్ణమేఘనాదావి
త్యత్ర వైరివాక్యైకకర్తృకర్మసందేహాపాదనదోషః- నాయకాభ్యుదయసూ
చకతయా తత్రైవకవిసంరంభవిశ్రాంతేః॥ ౩౪॥ హంతేతిపాదే- వ్యా
దాయవివృత్య-వనేష్వంతర్వణం-విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః - ప్రసరంతి

తంయశః । కిమిత్యంధ్రిపతేః పాదపీఠం పాంథ్యా న సేవతే ॥
అత్ర నిర్మలం కులమిత్యాదిప్రశంసా సేవా కర్తవ్యేత్యుపదేశే
నోపయుజ్యతే॥ ౩౫॥ అథైకార్థం॥ ఉక్తాభిన్నార్థకం యత్స్యా
దేకార్థం తన్నిగద్యతే॥ యథా॥ విశీర్ణం శతధా చేతో మూర్ఛి
తాన్యిత్యబాలకాః । శిరాంసి చ్ఛేతనాద్ర ఛిష్ట్వా ఖండితం శత
శో మనః॥ అత్ర పూర్వోత్తరార్ధయోరభిన్నార్థత్వం॥ ౩౬॥ అ
థ ససంశయం॥ వాక్యార్థసంశయో యత్ర తత్ససంశయమి
ష్యతే॥ యథా ॥ కరికుంభౌ స్తనావద్య జయేతాం తౌ మతాంగ
తౌ। లతాః పుష్పిణ్యః స్త్రీణాం హాసం సంస్నానతాం గతాః ॥ అ
త్ర కరికుంభయోః స్తనయోశ్చ లతానాం పుష్పిణీనాం చ క
ర్తృకర్మత్వసంశయః॥ ౩౭ ॥ అథాపక్రమం॥ యత్ర ప్రాప్త
పరిత్యాగవిహతిస్తదపక్రమం ॥ యథా ॥ హంతేత్యాదాయ
శ్రాణి నిద్రాంత్యంతర్వణం స్త్రియః । తృణైస్తృప్తాస్తైర
ప్యాః శిశుయంత్యస్తథాక్రమం ॥ అత్ర నిద్రోత్తరకాలీన

త్వాదినానాత్వం॥ తత్ప్రతితైఃవక్త్రైపతితైః- శిశుయంత్యస్తథాక్రమమితి -
తృణం గ్రసిత్వా భవంతోపిజీవంత్విత్యస్మానుపదిశంత్య ఇవేత్యర్థః- అత్ర ని
ద్రావక్త్రవ్యాదానయోర్లోకప్రసిద్ధం పౌర్వాపర్యం విహతమిత్యప
క్రమమిత్యాహ అత్రేతి॥ పూర్వకాలత్వముక్తమితి ॥ సమానకర్తృక
యోః పూర్వకాలఇతివిహితేన క్త్వాప్రత్యయేనేతి శేషః- ననువక్త్రం వ్యా
దాయ స్వపితీత్యత్ర వ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వాభావాత్ క్త్వాప్రత్య
యానుపపత్తిరితి చోదయిత్వా అనంతరభావిత్వ హ్నానేవయూ పూర్వ

కాలత్వాసంభవాన్నానుపపత్తిరితి పరిహృతం మహాభాష్యే- తత్రైవ వ్యా
ఖ్యాతం కైయటేన - యద్యపి స్వప్నక్షణానాం వ్యాదానాత్పూర్వకాల
తా తథాపి తద్వ్యాదానానంతరభావిస్వప్నక్రియాపేక్షం వ్యాదానస్య
పూర్వకాలత్వమస్తీతి - అతః కథమత్ర పౌర్వాపర్యవిహతిరితి చేత్సత్యం -
వ్యాదానాత్పూర్వకాలీనస్వప్నక్రియాపేక్షయా పౌర్వాపర్యవిఘాతా
దస్త్యేవాపక్రమదోషోత్రేతి హృదయమ్॥౪౧॥భిన్నలక్షణే సంబంధవర్జనం

ముఖవ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వముక్తమిత్యపక్రమత్వం ॥
౪౧ ॥ అథ భిన్నం ॥ సంబంధవర్జితం యత్స్యాత్తద్భిన్నం ప
రికీర్త్యతే॥ యథా ॥ నూనం ఫాలేషు లాటానాం నధాత్రా
లిఖితా లిపిః।యదస్మాకం కుటుంబాని పిపీడంతి మరుస్థలే ॥ అ
త్ర మరుస్థలనివాసవిషాదస్య ఫాలస్థలగత లిప్యభావస్య చన
సంబంధః॥ ౪౨॥ అథాతిమాత్రం ॥ యత్సర్వలోకాతీతం తద
తిమాత్రం ప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ మాభూదేకార్ణవం విశ్వ
మితి సంకోచితాశ్రుభిః ॥ అరణ్యే లాటనారీభిరసంఖ్యా నిమ్న
గాః కృతాః॥ అత్రాశ్రుభిర్జగదేకార్ణవమిత్యత్యుక్తిః॥ ౪౩॥
అథ పరుషం ॥ అతిక్రూరార్థసహితం పరుషం పరికీర్త్యతే ॥
యథా ॥ దావానలేంధనం సద్యః క్రియంతాం కుచ్ఛకా ఇమే ॥
అత్ర ఫలాని యాచమానాన్ శిశూనుద్దిశ్యాతిపరుషోక్తిః॥ ౪౪॥
అథ విరసం ॥ అప్రస్తుతరసం యత్తద్విరసం పరికీర్త్యతే॥ య
థా॥ చంద్రాననాః కటాక్షైర్నః పశ్యతా హృతవర్ష్మభిః । శో
చిత్వాలమితి క్లిష్టాః కిరాతైశ్ఛళసుభ్రువః ॥ అత్ర పురుషవి

దర్శయతి అత్ర మరుస్థలేతి ॥ ప్రతీయమానస్తు హేతుహేతుమద్భావో న
వాస్తవ ఇతి భావః॥ ౪౨॥ మాభూదితి ॥ ఏకార్ణవధియాశ్రుసంకోచేప్య
సంఖ్యానద్యః ప్రవృత్తా ఇత్యతిమాత్రాలౌకికార్థప్రతిపాదనాదత్యుక్తిరే
వాయం దోషో నాతిశయోక్తిరలంకార ఇతి భావః॥ ౪౩॥ పరుషముదాహ
రతి దావానలేతి ॥ ఇమే ఫలాని యాచమానా ఇత్యర్థః ॥ ౪౪ ॥ చంద్రాన
నా ఇతి॥ శోచిత్వాలం న శోచితవ్యమిత్యర్థః - అలంఖల్వోరిత్యాదినా క్త్వా

ప్రత్యయః-ఇత్యుక్తత్వా-త్క్లిష్టాః క్లైవితాః - [illegible] ప్రతీతిహానిదోషోదాహరణాన్తరం [illegible] ద్యస్యేతి భావః-నిషేధః-క్లిశః క్లిష్టాః [illegible] యోగభిన్నానామిత్యుదాహరణభావః - సం భోగప్రార్థనం విరసమితి- [illegible] ప్రతీతి [illegible] భావః - తదుక్తం ధ్వన్యాలోకే- అనౌచిత్యాదృతే [illegible] రసభంగస్య కారణమితి [illegible] హీనమితి॥ జాత్యా ప్రమాణేన చేతి శేషః-ఉపమానం యత్ర [illegible] అతఏవ పూర్వోక్తాభ్యాం న్యూనాధిక [illegible] భేదః - జాతి హీనముదాహరతి శునకైరితి। ప్ర[illegible] హీనోదాహరణం తు- స్ఫులింగ ఇవ భానుమానిత్యాదౌ ద్రష్టవ్యం॥ ౮౬॥ [illegible] ముదాహరతి అమీ ఇతి॥

యోగభిన్నానాం స్త్రీణాం వనచరైస్సంభోగప్రార్థనం విరసం॥ ౮౫॥ అథహీనోపమం॥ హీనంయత్రోపమానంస్యా త్తద్ధీనోపమంమతం॥ యథా॥ శునకైరివసారంగా భవద్భిర్నిహతా ద్విషః। స్వాగతంహరిణవంతద్వః కాననైకనివాసినాం॥ అత్ర శునకైరివభవద్భిరితిహీనోపమం॥ ౮౬॥ అథాధికోపమం॥ యత్రోపమానమధికంతద్భవేదధికోపమం॥ యథా॥ అమీపారేసరస్తీరంబకాశ్శైవలమూర్తయః। మహర్షయఇవాస్మాభిరద్యసోపక్రమాఃకృతాః॥ అత్ర బకామహర్షయఇవేత్యధికోపమం॥ ౮౭॥ అథాసదృశోపమం॥ యదతుల్యోపమానంతద్భవేదసదృశోపమం॥ యథా॥ ఏషవింధ్యాచలస్సాంద్రకుంజోచ్ఛలితనిర్ఝరః। ఫాలేక్షణస్ఫు

పారేసరస్తీరస్యపారేసరస్తీరం-పారేమధ్యే షష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః ప్రమాణాధికోదాహరణంతు-పాతాళమివ నాభిస్త ఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యం - అత్ర సర్వత్ర సాధర్మ్యేణ చమత్కారాయవివక్షితార్థస్య శునకాదిభిః ప్రతిపత్తిపరిపోషణేనకదర్థీకరణాదనౌచిత్యేనదోషత్వమితిభావః- అతఏవో క్తంకావ్యప్రకాశే- ఉపమానస్యజాతిప్రమాణగతంన్యూనత్వమధికతా వాతాదృశ్యనుచితార్థత్వందోషఇతి॥ ౮౭॥యదితి॥ నహ్యత్ర వింధ్యవిరూపాక్షయోస్తద్ధర్మయోశ్చ వహ్నినిర్ఝరయోస్సాదృశ్యప్రసిద్ధిరస్తి- నచధర్మిణోర్ధర్మద్వారాసాదృశ్యంధర్మయోశ్చధర్మిద్వారేతి వాచ్యం

ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసంగాత్ - యథాహ - బధ్నామి కావ్యశశినం వితతార్థరశ్మిమిత్యత్ర వామనః - తదేవమితరేతరాశ్రయదోషాదుదుత్తర ఇతి ॥ తదేతత్సర్వం మనసి నిధాయాహ-అత్ర కుంజేతి॥ ౪౮ ॥ ౪౯ ॥ హేతోర్వినేతి ॥ హేతునా వినేత్యర్థః - పృథగ్వినేత్యాదినా పంచమీ ॥ మౌక్తికాంకిత ఇతి ॥ కంఠీరవాకృష్టకరికుంభాదిగళితమౌక్తికాంకిత ఇత్యర్థః - ముధానుధావనమితి - ప్రియాలంకారమౌక్తికాంకిత ఇతి భ్రాంత్యేతి భావః- పదవీయం న భవతీతి-అత్రేతి శేషః - హేతుర్నోక్త ఇతి - అ

ద్వహ్నిశిఖాటోప ఇవేశ్వరః ॥ అత్ర కుంజోచ్ఛలితనిర్ఝరస్య వింధ్యాచలస్య ఫాలేక్షణస్ఫురద్వహ్నేరీశ్వరస్య చ మిథో న సాదృశ్యం ॥ ౪౮ ॥ అథాప్రసిద్ధోపమం ॥ అప్రసిద్ధోపమానం యదప్రసిద్ధోపమం మతం॥ యథా॥ బాష్పాంబుక్లిన్ననేత్రాణి ముఖాన్యంగమృగీదృశాం । హిమదూషితపత్రాణి కుముదానీవనిస్మృదాం ॥ అత్ర ముఖానాం కుముదాన్యుపమానతయా కవిలోకేన ప్రసిద్ధాని॥ ౪౯ ॥ అథ హేతుశూన్యం ॥ హేతోర్వినార్థకథనం హేతుశూన్యం ప్రచక్షతే ॥ యథా ॥ ముధానుధావనం జాతం మార్గేస్మిన్మౌక్తికాంకితే । అన్వేష్టుమన్యతో యామి పదవీయం న సుభ్రువః॥ అత్ర సుభ్రువః పదవీయం న భవతీత్యత్ర హేతుర్నోక్తః ॥౫౦॥ అథ నిరలంకృతి ॥ అలంకారేణ రహితం నిరలంకారముచ్యతే॥ యథా॥ ఆఘ్రాయ సురభీర్యోనిముస్త్మైర్దీర్ఘమేహనైః । మహోక్షైర్లంబమానాండైర్విష్వగ్వ్యాకులితం వనం ॥ అత్ర న కశ్చిదలంకారః -

భ్యన్నతా పురస్తాదవగాఢాజఘనగౌరవాత్పశ్చాదిత్యాద్యుక్తలక్షణవదపత్రర్వభావాదిరూపో హేతుర్నోక్త ఇత్యర్థః ॥ ౫౦ ॥ ఆఘ్రాయేతి॥ మహోక్షైః పుంగవైః అచతురేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః - విచ్ఛిత్తివిశేషాభావాదితి భావః - వర్ణ్యమానవస్తుస్వభావస్తు గ్రామ్యార్థమాత్రతయా సహృదయశ్లాఘానధిరోహాన్న స్వభావోక్తిబీజం - తదుక్తం చక్రవర్తినా - స్వభావోక్తిర్బుధోన్నేయవస్తుస్వాభావ్యవర్ణనమితి - తదేత

దాహ శ్లాఘ్యవిశేషణాభావాన్న స్వభావోక్తిరితి॥ ౫౧ ॥ అశ్లీలార్థ
స్యేతి ॥ అశ్లీలార్థస్య అమంగళజుగుప్సా వ్రీడబుద్ధి జనకస్యేత్యర్థః - త
త్ర వ్రీడబుద్ధిజనకస్యాశ్లీలస్య పూర్వమేవోదాహరణమిత్యాహ అస్యా
పీతి ॥ అత్ర పర్యాయైరప్యస్యార్థస్యానువచనత్వాత్పదవినిమయాసహిష్ణోః
పదదోషాదశ్లీలాదస్య భేదః ఇతరభేదద్వయస్యోదాహరణం స్వయ
మూహనీయం ॥ ౫౨॥ విరుద్ధమితి॥ దేశకాలాదీత్యాదిశబ్దేన విద్యాస్వభా
వాదయో గృహ్యంతే- నేదీయానంతికతమః - అస్యర్థోత్తరదేశే ఉలగ
దసోజనస్య న హి తేలవణోదస్యాసంభవేన విరోధాభావాదితిభావః - శా
మయిష్యతీతిచురాదిణిచ్యుపధావృద్ధిః - శమయిష్యతీతిపాఠే చంద్రమాతే

శ్లాఘ్యవిశేషణాభావాన్న స్వభావోక్తిః॥౫౧॥అథాశ్లీలం ॥
అశ్లీలార్థస్య కథనమశ్లీలం పరికీర్త్యతే ॥ అస్యాపి పూర్వమే
వోదాహరణం ॥౫౨॥ అథ విరుద్ధం ॥ విరుద్ధం దేశకాలాదివిరు
ద్ధం బహుధోచ్యతే ॥యథా॥ దిశ్యుత్తరస్యాం నేదీయానుద్వే
లో లవణార్ణవః।మరుదేశేపి గంగా నః పిపాసాం శామయి
ష్యతి ॥ అత్ర దిశ్యుత్తరస్యాం లవణార్ణవ ఇతి దిగ్విరోధః-మ
రౌ గంగేతి దేశవిరోధః ॥ అరణ్యే మహిషాదగ్రవిషాణోదరజ
న్మనాం । మహత్యఖ్యేపి ముక్తానాం స్త్రియో ముక్తావిభూష
ణాః ॥ అత్ర మహిషవిషాణేభ్యో ముక్తానాం జన్మేతి లోకవిరో
ధః- ఏవం విరుద్ధాంతరమప్యుదాహార్యం ॥ ౫౩ ॥ అథసహాచ

మితార్థస్యాః-మరుదేశ ఇతి దేశవిరోధః ॥ అరణ్యేతి ॥ అఖ్యే మాల్యే
మహత్యపి ముక్తామయాని విభూషణాని యాసాంతాః ముక్తావిభూష
ణాః (గుంజావిభూషణా ఇతి పాఠాంతరం) అత్ర - కరీభుజగీమూతశ
కాహశంఖమత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని । ముక్తాఫలాని ప్రథితాని
లోకే తేషాం తు శుక్త్యుద్భవమేవ భూరీతి వచనాద్గజాదీనామేవ ముక్తాకర
త్వం ప్రసిద్ధం నాన్యేషాం - తస్మాన్మహిషవిషాణానాం ముక్తాకరత్వం లో
కవిరుద్ధమిత్యాహ అత్రేతి॥విరుద్ధాంతరం విద్యావిరుద్ధాదికం ॥ యథా ॥
సదాస్నాత్వా నిశీథిన్యాం సకలం వాసరం బుధః । నానావిధాని శాస్త్రా
ణి వ్యాచష్టే చ శృణోతి చ ॥ అత్ర రాత్రౌ స్నానం ధర్మశాస్త్ర విరుద్ధం-
ఏవమన్యదప్యుదాహార్యం ॥ ౫౩॥ శాంత్యేతి॥శ్రుతధిషణాభ్యాం శాంతి

శ్రితాలంకృతత్వేనసర్వేషామత్యంతోపాదేయతయా సర్వోత్కృష్టా
భ్యామిత్యర్థః-నారీరతోత్సవయోర్లజ్జామన్మథసమవేతయోః కతిపయో
పాదేయతయాపకృష్టత్వాదిత్యర్థః- వన్యవృత్త్యాజీవంతిశాత్రవాఇత్యే
తత్తుసర్వాపకృష్టత్వాత్సర్వేభ్యస్సహచరేభ్యోభిన్నమితిద్రష్టవ్యం॥ ర
సేతి।భావాస్సంచారిభావాః- ఆదిగ్రహణాత్ స్థాయిభావాగృహ్యంతే-
తేషాం స్వశబ్దవాచ్యతా రసశృంగారాది సామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయ
తా - దుష్టైవేతి - రసప్రతీతే ర్విభావాదిప్రయోగాన్వయవ్యతిరేకానువి
ధానా ద్రసాదిశబ్దప్రయోగేపి తదప్రతీతేశ్చ నిత్యవ్యంగ్యస్య రసాదే
ర్వాచ్యత్వందుష్టమేవేతిభావః - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే రసదోషప్ర

రభిన్నం॥ నతంసహచరభిన్న మతుల్యానాంనిబంధనే ॥
యథా ॥ శాంత్యా శ్రుతంహ్రియానారీ మన్మథేనరతోత్స
వః । శ్రుతేనధిషణావన్య వృత్త్యాజీవంతిశాత్రవాః॥ అత్ర
శ్రుతధిషణాభ్యాంనారీరతోత్సవయో రపకృష్టత్వాత్ సహ
చరభిన్నం- ఏవందోషాంతరాణియథాసంభవమూహ్యాని ॥
రసభావాదీనాంస్వశబ్దవాచ్యతాదుష్టైవ ॥౫౮॥.........

ఇతివిద్యానాథకృతౌప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే దోషప్రకరణంసమాప్తం.

కరణే- వ్యభిచారిరసస్థాయిభావానాంశబ్దవాచ్యతేతి - అత్రావాఙ్మన
సగోచరస్యాపి బ్రహ్మానందస్యోపాధివశాద్యథాతథాదిపదవాచ్యత్వంన
దోషః - ఏవం బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారిణో రసస్యాపివిభావాద్యనుసం
ధానానంతరభావినశ్చర్వ్యమాణస్యవాచ్యత్వా నుపపత్తావపి సహకా
రివైకల్యేపిపరోక్షతయాప్రతీయమానస్య రసస్య శృంగారాదిశబ్దవా
చ్యత్వేనకోపిదోషఇతిద్రష్టవ్యం॥౫౮॥ ....

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావార పారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్యవిద్వన్మణేః పెద్దయా
ర్యస్యానుజేనకుమారస్వామి సోమపీథినావిరచితే ప్రతాపరుద్రీయవ్యా
ఖ్యానేరత్నాపణాఖ్యానే దోషనిరూపణం నామపంచమం ప్రకరణమ్***

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే-సవ్యాఖ్యానే

గుణప్రకరణమ్—౬

ఇత్థం యథాసంభవం దోషాన్నిరూప్య తత్ప్రతిభటభూతగుణనిరూపణం ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి ॥ తత్ర గుణాస్త్రయ ఇతి భామహాదయః - దశేతి వామనాదయః - చతుర్వింశతిరితి భోజరాజః - తత్ర భోజరాజమతేనో

అథ గుణా నిరూప్యంతే ॥ శ్లేషః ప్రసాదస్సమతా మాధుర్యం సుకుమారతా । అర్థవ్యక్తిరుదారత్వం తథా కాంతిరుదాత్తతా ॥ ఓజస్సుశబ్దతా ప్రేయాన్ ఔర్జిత్యమథ విస్తరః । సమాధిస్సౌక్ష్మ్యగాంభీర్యే సంక్షేపో భావికం తథా ॥ సమ్మితత్వం తథా ప్రౌఢీ రీతిరుక్తిర్గతిస్తథా ॥ ౧ ॥ ఏషాం మధ్యే కేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేన గుణత్వం - కేషాంచిత్స్వత ఏవోత్కర్షహేతుత్వాద్గుణత్వం - తత్ర యే స్వత ఏవ చారుత్వాతిశయహేతవస్తే పరముత్కృష్టాః - దుష్టత్వపరిహారహేతూనాం గుణత్వం న సర్వసమ్మతం - యే తు దోషాభావతయా గుణత్వమిచ్ఛంతి తేషామేవ సౌకుమార్యాదయో గుణత్వేన సమ్మతాః ॥ ౨ ॥ శ్రుతికటురూపదోషనిరాకరణాయ సౌకుమార్యం సమ్మతం - గ్రామ్యదోషనిరాకరణాయ కాంతిస్స్వీకృతా - అపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థవ్యక్తిర్మతా - న్యూనాధికపదనిరాకరణాయ సమ్మితత్వం మతం - అనుచితార్థనిరాకరణార్థముదాత్తతా స్వీకృతా - విసంధినిరాకరణాయౌర్జిత్యం మతం

దశమాహ - శ్లేష ఇత్యాది ॥ ౧ ॥ ఏషాం మధ్యే కేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేన గుణత్వమితి - తథాపి - కేషాంచిన్మతే - ఉత్కర్షహేతుత్వాత్ కావ్యోత్కర్షహేతుత్వాదితి భావః ॥ ౨ ॥ కో దోషః కేన గుణేన పరిహ్రియత ఇత్యాకాం

త్రోయమాహ శ్రుతికటురూపేత్యాది॥ ౩॥ ఏషాంగుణానామితి - సంఘ
టనాశ్రయత్వే సతి చారుతాహేతవో గుణా ఇతి వక్ష్యమాణ సామాన్యల
క్షణానామితిభావః॥ మిథ ఇతి ॥ సంశ్లిష్టాని మసృణాని పదాని యస్యేతి స్వ
భావస్తత్తా॥ సమగ్రమాహ బహూనామితి-తదుక్తం వామనేన - యు

ఏతత్ప్రక్రమనిరాకరణాయరీతిరిష్టా - క్లిష్టపరిహారాయప్రసా
దోమతః-అశ్లీలపరిహారార్థముక్తిస్స్వీకృతా - చ్యుతసంస్కా
రపరిహారార్థంసౌశబ్ద్యమిష్టం - ప్రక్రమభంగ నిరాకరణా
యసమతామతా - పరుషదోషనివృత్త్యర్థం ప్రేయాన్మతః-
ఏవం యథాసంభవం కేషాంచి ద్దోషపరిహారకత్వేన గుణ
త్వం ॥ ౩ ॥ ఏషాంగుణానాంస్వరూపముదాహరణంచ॥మిథ
స్సంశ్లిష్టపదతా శ్లేష ఇత్యభిధీయతే ॥ బహూనాంపదానా
మేకపదవదవభాసమానత్వం శ్లిష్టత్వం ॥యథా ॥ శ్రీమత్కా
కతివీరరుద్రమఖిలక్ష్మాపాలకాళిస్ఫుర న్మాణిక్య ద్యుతిరంజి
తాంఘ్రిమఖిల ప్రఖ్యాత శౌర్యోదయం । విశ్వత్రాణనిద్ర
మక్షయగుణ జ్యోత్స్నావితానావృత వ్యోమాగార మనల్ప
వైభవమముంస్తోతుంవయంనేశ్మహే ॥ అత్రపాదసమయేప
దానామేకపదవదవభాసమానత్వాత్ శ్లేషః ॥ ౪॥ అథప్రసా
దః ॥ ప్రసిద్ధార్థపదత్వంయత్సప్రసాదోనిగద్యతే ॥ యథా ॥
ప్రతాపరుద్రదేవోయంభాతిలక్ష్మీపతిస్స్వయం । యేనాస్య
లోచనేఫుల్ల పుండరీకమనోహరే ॥ అత్రఝడిత్యర్థసమర్ప
కపదత్వాత్ప్రసాదః ॥ ౫ ॥ అథసమతా॥అవైషమ్యేణభణ
నంసమతాసానిగద్యతే ॥యథా ॥ వదాన్యతరుమంజరీసురభ

త్యేకపదవద్భాంతి పదానిసుబహూన్యపి ।అనాలక్షితసంధీనిసశ్లేషఃపర
మోగుణ ఇతి ॥ ఉదాహరతి శ్రీమదితి ॥ అక్షయగుణజ్యోత్స్నేతిలౌకిక
చంద్రికావ్యతిరేకః - వితానముల్లోచః॥౪ ॥ ప్రసాదముదాహరతిప్ర
తాపేతి ॥ ఝడిత్యర్థసమర్పకపదత్వాదితి వ్యవహితార్థప్రత్యాయక
క్లిష్టవిపర్యయోక్తిః ॥ ౫॥ వదాన్యతరవఃకల్పవృక్షాః - తన్మంజర్య ఇవ

ముక్తభయామనోహారాః - శ్రవఃపారీణం శ్రోత్రసంతర్పణం - సుధామా
ధురిమాధరీకరణచాతురీచుంచవః - అమృతమాధుర్యస్య న్యక్కరణచాతుర్యవి
శిష్టాః - వియచ్చరతరంగిణీవిహారమూర్మిపర్యస్పృశః మందాకినీకల్లోల
లా ఇత్యర్థః - పాదచతుష్టయేపి తుల్యావర్ణనాదితి - అనేన ప్రక్రమభం
గః పరిహృతః ॥ ౮ ॥ యశశ్శ్రియ ఇతి॥ దిశామిత్యనేన త్రిప్రతిష్ఠితానా
మధోమధ్యోర్ధ్వదేశేష్వపి తం బిత్తసరోత్ప్రసారో యుజ్యతే - ఉరోజ

యశశ్శ్రియః పారీణం గుణా విదధతే సతాం జగతి వీరరుద్రప్ర
భోః । సుధామధురిమాధరీకరణచాతురీచుంచవో వియచ్చ
రతరంగిణీవిహారదూర్మిపర్యస్పృశః ॥ అత్ర పాద చతుష్టయే
పితుల్యవర్ణనాత్సమత్వం ॥ ౮ ॥ అథమాధుర్యం॥ యాపృథ
క్పదతావాక్యేతన్మాధుర్యం ప్రకీర్త్యతే॥ యథా ॥ యశశ్శ్రి
యః కాకతిభూపతేర్దిశాం సతంబపింబేష్వమకూలరీతయః । ఉ
రోజయోర్మౌక్తికహారవిభ్రమాశ్శిరస్సుజాతీకుసుమస్రగు
జ్జ్వలాః ॥ అత్రవాక్యే పాదసమయేపి పృథక్పదత్వ ప్రతీతే
ర్మాధుర్యం ॥ ౯ ॥ అథసుకుమారత్వం ॥ సుకుమారాక్షరప్రా
యం సౌకుమార్యంతదుచ్యతే ॥ సుకుమారత్వం నామ సాను
స్వారకోమలవర్ణబంధత్వం ॥ యథా ॥ అమందానందనిష్యం
దసుందరీవదనేందుభిః । నగరే కాకతీంద్రస్య దివాప్యాభాతి
చంద్రికా ॥ ౧౦ ॥ అథార్థవ్యక్తిః॥ యత్తు సంపూర్ణవాక్యత్వ
మర్థవ్యక్తిం వదంతి తాం॥ యథా॥ భాగ్యం మధ్యమలోకనిఘ్న
మధునా మేనాస్య సంరక్షితాః జాతః ఖలు తివీరరుద్రనృపతిః

యోరితి స్తనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టా జాతిః ప్రాయేణేతి వామనవచనాద్ద్వి
వచనోపపత్తిః - అత్ర మాధుర్యే పృథక్పదత్వం దీర్ఘసమాసాభావ ఇతి వా
మనః ॥ ౯ ॥ సుకుమారేతి॥ సౌకుమార్యమపరుషత్వమిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ అర్థవ్య
క్తిరితి॥ తద్ధర్తౌ తత్త్వోపచారః - తదుక్తం - యదార్థవ్యక్తిహేతుత్వం సో
ర్థవ్యక్తిస్మృతో గుణ ఇతి ॥ భాగ్యమితి॥ మధ్యమలోకనిఘ్నం మధ్యమ
లోకాధీనం - యద్వా త్రివిక్రమావతారస్య కాకతివిభోః కిమనేన సంకో

చేనేత్యాహ ॥ యద్వేతి ॥ నిరాకాంక్షతయాపరిపూర్ణత్వాదిత్యనేనక్రి
యాపదరాహిత్యాత్సాకాంక్షత్వేనాపరిపూర్ణానామశరీరాదీనాందో
షాణాంప్రత్యుదాహరణత్వం దర్శితం - నచాపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థ
వ్యక్తిరితిపూర్వోక్తవిరోధః-పరిపోషాభావలక్షణయోగేన తేషామప్యపు
ష్టార్థత్వాత్ - ప్రకృతానుపయుక్తార్థత్వలక్షణాపుష్టార్థస్యతు నిరాకాం
క్షత్వేసపరిపూర్ణస్యప్రకృతవైపరీత్యాభావాన్నాస్తి ప్రత్యుదాహర
ణత్వమితిద్రష్టవ్యం॥౯॥అత్యుజ్జ్వలత్వమితియదభావే చిరంతనచిత్రచ్ఛా
యేవప్రబంధచ్ఛాయాభవతితదౌజ్జ్వల్యంసైవకాంతిరిత్యర్థః - తదుక్తం
ఔజ్జ్వల్యంకాంతిరిత్యాహుర్గుణంగుణవిపశ్చితః।పురాణచిత్రస్థానీయంతే
నహీనంకవేర్వచఇతి॥జేతురితి॥(కావ్యప్రకరణే౨౩) వ్యాఖ్యాతం ॥౧౦॥

స్సీమశౌర్యోదయః । యద్వాత్రీణ్యపివిష్టపానిదధతేధన్యత్వ
మంశోహరేర్యత్సాదౌదవతీర్యకాకతికులేస్వైరం సముజ్జృం
భతే ॥ అత్రార్థప్రతిపాదనేవాక్యస్యనిరాకాంక్షతయాపరి
పూర్ణత్వాదర్థవ్యక్తిః ॥౯॥ అథకాంతిః॥అత్యుజ్జ్వలత్వంబం
ధస్యకావ్యేకాంతిరితీష్యతే ॥యథా॥ జేతుఃకాకతివీరరుద్ర
తిప్రాగభిహితశ్లోకః ॥ ౧౦ ॥ అథౌదార్యం॥వికటాక్షర
బంధత్వమార్యైరౌదార్యమిష్యతే ॥ యథా ॥ జగ్ధ్వాభూ
యాంసిమాంసాన్యహమహమికయా బద్ధగార్ధ్యాస్సపీత్వా

ఔదార్యంనామవికటాక్షర బంధత్వం - తచ్చనర్తనబుద్ధ్యుత్పాదకపద
విన్యాసః - తదుక్తం - వికటత్వంచబంధస్యకథయంతిహ్యుదారతాం।
వైచిత్ర్యేణప్రపద్యంతేయయాశూన్యాః పదక్రమాః ॥ పశ్చాదివగతి
ర్వాచఃపురస్తాదివవస్తునఇతి ॥జగ్ధ్వేతి॥ అన్యోన్యంప్రతిశ్లేషోహమిత్య
భిమానోహమహమికా- అహమితివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం నిపాతి
తం-తస్యవీప్సాయాంద్విరుక్తిః-సంజ్ఞాయాంకన్ ప్రత్యయః - పృషోద
రాదిరితిసుభూతిచంద్రః- గర్ధఏవగార్ధ్యం - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాదౌప
మ్యాదివత్స్వార్థేష్యఞ్ప్రత్యయః- తద్బద్ధంయైస్తేబద్ధగార్ధ్యాః- స
మానాపీతిస్సపీతిఃసహపానం-సపీతిః(స్త్రీ)తుల్యపానమిత్యమరః - సమా

నన్వృచ్ఛందసీత్యాదినా సమానశబ్దస్య సభావః - ఛాందసత్వేపిబాణాది
ప్రయోగమహిమ్నా లోకేపినవిరోధ ఇత్యాహ దశటీకాసర్వస్వకారః-
సమానస్యచ్ఛందసీత్యత్ర సమానస్యేతి యోగవిభాగసామర్థ్యాద్భాషా
యామపి సపక్షాదిప్రయోగసిద్ధిరిత్యాహవృత్తికారః - పదమంజరీకార
స్తు యోగవిభాగాంగీకారేతస్యానిత్యత్వాత్సమానజాతీయ శబ్దప్రయో
గోనస్యాత్ - అస్తిచప్రయోగః - తస్మాత్సపక్షాదిశబ్దేషు సదృశార్థస్య
సహశబ్దస్యపక్షాదిభిరన్యపదవిగ్రహే బహువ్రీహౌ సహశబ్దస్య వోప
సర్జనస్యేతి సభావః-భాష్యవార్తికయోస్తుయోగవిభాగో నోపన్యస్తఇ
త్యవోచత్ - యదత్రయుక్తంతద్గ్రాహ్యం - అస్థ్యుత్కర్షణ మస్థిసంఘ

మప్రస్ఫోటైశ్చ త్తరాస్థ్యుత్కర్షణ భవకటత్కారరౌద్రా
గ్రదంష్ట్రాః । సంబిభ్రాణాః క్షుపాటాః క్షణద్విపగళితవసాని
ర్ఝరాంతర్నదీష్ణాస్సుర్వంత్యా యోధనోర్వ్యాం భయమవ
నిభృతాః కంధ్రాసైన్యశస్పృష్టాః ॥౧౧॥ అథోదాత్తతా॥ శ్లా
ఘ్యైర్విశేషణైర్యోగోయస్తుసాస్యాదుదాత్తతా॥ యథా॥
బృంహమాణగజాకీర్ణా హ్రేషమాణహయాకులా । సంక్రీడ
త్స్యందనా త్ర్యుడభటారుద్రపక్షోక్షమా ॥౧౨॥ అథౌజః॥
ఓజస్సమాసభూయస్త్వం॥యథా ॥ ఉద్దామద్విగదౌఘదా
నలహరీసౌరభ్యలాభభ్రమద్భృంగశ్రేణి నిబద్ధఝంకృతిక

ష్టః - కటత్కారోనుకరణశబ్దః - క్షుపాస్వటంతీతి క్షుపాటాః నక్తంచ
రాః భూతభేతాళాదయః - నద్యాంస్నాంతీతి నదీష్ణాః కుశలాః - సుపీతి
యోగవిభాగాత్కప్రత్యయః-నినదీభ్యాం స్నాతేః కౌశల ఇతిషత్వం॥౧౧
శ్లాఘ్యైరితి॥ శ్లాఘ్యైరుచితైః - బృంహణాదీనాం గజాదీనామేవోచిత
త్వాదితిభావః - వైపరీత్యేనౌచిత్యమనేనపరిహృతమిత్యనుసంధేయం-
బృంహమాణేతిచానశంతోయం నశానజంతః - బృంహేః పరస్మైపదిత్వా
త్ -త్ర్యుడభటేతి పచాద్యజంతపాఠో న త్ర్యుడద్భటేతిశతృంతపాఠః - త
స్యాత్మనేపదిత్వాదిత్యాదిప్రపంచేన వ్యాఖ్యాతం(నాటకప్రకరణేద్వితీ
యాంకే౨౮) అనుచితార్థపరిహారకోయంగుణః ॥౧౨॥ ఉద్దామేతి॥ వా

కాలాస్సత్కృతాని వాచాలితాని- శబ్దాయమానానీత్యర్థః - భూమవిభవో
మహిమాతిశయః - ప్రియాభవంతీతి ప్రియంభావుకాః - కర్తరిభువః
ఖిష్ణుచ్ఖుకఞావితి ఖుకఞ్ప్రత్యయః - అత్ర వీరరుద్రవిదుషాం గజాంత
లక్ష్మీర్మాహాత్మ్యంచప్రతిపాద్యతే ॥ ౧౩ ॥ సుపాంతిఙాంచేతి - సుబం
తతిఙంతవిశేషాణామిత్యర్థః కూలముద్వహంతీతి కూలముద్వహాః - కథా
మైత్త్రైర్దిగంతప్రసిద్ధైరిత్యర్థః-ఉదికూలేరుజివహోరితి ఖశ్ ప్రత్యయః
అభ్రంకషంతీత్యభ్రంకషాః తైరుత్కృష్టైరిత్యర్థః - సర్వకూలాభ్రకరీ
షేషుకషఇతి ఖశ్ప్రత్యయః - వైభవై రైశ్వర్యైః - శోభనాప్రజా
యేషాంతా స్సుప్రజసః - నిత్యమసిచ్ప్రజామేధయో రిత్యసిచ్ప్రత్య
యః-ప్రజారక్షన్నితి హేతౌ శతృప్రత్యయః - రక్షణేన హేతునేత్యర్థః-

లావాచాలితప్రాంగణాః । నిస్సీమప్రథమానభూమవిభవా
రంభప్రియంభావుకా మోదంతేభువి వీరరుద్రనృపతే ర్విద్వ
ద్గృహశ్రేణయః॥ ౧౩ ॥ అథసుశబ్దతా ॥ సుపాంతిఙాంచవ్యు
త్పత్తిస్సౌశబ్ద్యంపరికీర్త్యతే॥ యథా॥ ఆశామండలకూలము
ద్వహకథై రభ్రంకషై ర్వైభవై రక్షన్సుప్రజసఃప్రజాస్త్రి
భువనక్షేమంకరప్రక్రియః । దుష్టానాం భువినిగ్రహంతు మ
నసైరాధ్యంభవిష్ణుర్గుణై ర్భూమ్నాసంచరతేద్య కాకతికులే
రుద్రావతారోహరిః ॥౧౪॥ అథప్రైయః॥ ప్రైయఃప్రియత

అతఏవత్రిభువనక్షేమంకర ప్రక్రియో విశ్వజనీనవ్యాపారఇత్యర్థః - క్షే
మప్రియమద్రేష్వితి ఖశ్ ప్రత్యయః - గుణైశ్శౌర్యాదిభి రాఢ్యోభవతీ
త్యాఢ్యంభవిష్ణుః - కర్తరిభువ ఇతి ఖిష్ణుచ్ ప్రత్యయః - దుష్టానాంనిగ్ర
హంతుం-జాసినిప్రహణేత్యాదినా కర్మణిషష్ఠీ - భూమ్నామహిమ్నా
సంచరతే-సముస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదం - ఇత్థమత్రసౌశబ్ద్యం
నామగుణః-తస్యచ్యుతసంస్కారపరిహారార్థత్వవచనమయుక్తం - అ
నభిహితగుణభావేనాపశబ్దాభావమాత్రేణతత్పరిహారసంభవాత్ -అత్ర
తుసకలసచేతశ్చేతశ్చమత్కారకారివిశిష్టపద ప్రయోగేణచారుతాహే
తుత్వసంభవాదస్యైవస్వతంత్రంగుణత్వమితి ॥౧౪॥ ప్రైయఇతి॥ చా

టూక్తౌ ప్రియోక్తౌ॥ దాక్షిణ్యం సరళత్వం- దక్షతా క్షిప్రకారితా - ధౌరే
యతా ధురంధరత్వం - ధురో యడ్ఢకావితి ఢక్ ప్రత్యయః - నిష్ఠురోక్తిలేశ
జనపరుష ప్రాతిపక్ష్యం ప్రియసఙ్కల్పకం ॥ ౧౫ ॥ ఔర్జిత్యమితి ॥ గాఢ
బన్ధత్వమితి - విసంధిశైథిల్యశూన్యత్వే సతీతి భావః ॥ ఉదాహరణే త్వాదిశ్లోకో
వ్యాఖ్యాతః (కావ్యప్రకరణే ౨౧) శబ్దచిత్రే॥ ౧౬ ॥ పృచ్ఛన్తీతి॥ అత్ర కు

శ్లాఘ్యానాం చాటూక్తౌ యది ధీయతే ॥ యథా ॥ దాక్షిణ్యం త్వ
యి దక్షతా త్వయి దయా త్వయ్యున్నతత్వం త్వయి ప్రాగ
ల్భ్యం త్వయి పౌరుషం త్వయి కలాసంపత్తిస్త్వయి శ్రీస్త్వయి।
ఔదార్యం త్వయి ధీరతా త్వయి జగద్ధౌరేయతా చ త్వయి శ్రీ
మత్కాకతినాథ పాలయ భువం వైరించకల్పాన్ శతం ॥ ౧౫॥
అథౌర్జిత్యం ॥ ఔర్జిత్యం గాఢబన్ధత్వం ॥ యథా ॥ ఉదాహరణే తు
జాదకేనేతి ప్రాగభిహితః శ్లోకః ॥ ౧౬॥ అథ సమాధిః॥ సమా
ధిరన్యధర్మాణాం యదన్యత్రాధిరోపణం ॥ యథా ॥ పృచ్ఛన్
తి మాగ్ధసింధుం కుశలమనుసరన్త్యాదరాచ్ఛంకరాద్రిం చా
టూక్త్యా నానయన్తే మధురమభిసరన్తీం చంద్రమశ్చైవ హాసం
తి । వైధాత్రీం యాన్తి సంసావలిరనుకృపయా స్వాగతం
వ్యాహరన్తీ లోకేష్వప్రతిహతప్రభవతి మహతీ వీరరుద్ర
స్య కీర్తిః॥ ౧౭॥ అథ విస్తరః॥ సమర్థనప్రపంచోక్తిరుక్తస్యార్థ
స్య విస్తరః ॥ యథా ॥ లోకేషు త్రిషు కాకతీశ్వర గుణాన్ స్తో
తుం ముహుర్వీక్షితుం శ్రోతుం బహ్వభినన్దితుం చ ఫణినామే
కస్తు మే నాయకః । యద్వక్త్రాణి సహస్రమస్య కృతినో య
ద్వే సహస్రే దృశౌ స్తో వశ్రుతయః ఫణావశతతా నృత్యచ్ఛ

శలప్రశ్నాదేశ్చేతనధర్మస్యాచేతనాయాం కీర్తావధిరోపణాత్సమాధిః ॥
౧౭ ॥ సమర్థనేతి॥ విస్తర ఇతి సమర్థనప్రపంచనస్యార్థాత్మకత్వేన- ప్ర
థనే వా వశబ్ద ఇతి ఘఞః ప్రతిషేధే బుధాదిం చిత్యప్రత్యయః - సతు శబ్ద
స్య విస్తర ఇత్యమరః॥ లోకేష్వితి॥ అభినన్దితుమనుమోదితుం॥ స్తోత్రాది
ష్వఫణిపతిసామర్థ్యం సమర్థయతే యదితి - యస్మాత్కారణాదిత్యర్థః-

అతఏవ వేదంన కావ్యలింగం హేతువాచకవిభక్త్యాదేరశ్రవణాదేవ తస్యో
త్థానాదితి॥౧౮॥ యావదితి॥ యావంతోఽర్థా యావదర్థమితి తద్ధితాంతే
నవిగ్రహః-తదుక్తంహరదత్తేన - యావదిత్యవ్యయంచాస్తి తద్ధితాంత
శ్చవిద్యతే।అతోనిత్యసమాసేపితద్ధితాంతేనవిగ్రహ ఇతి- యావదవధార
ణ ఇత్యవ్యయీభావః-యావదర్థంపదానియస్యతస్యభావస్తత్త్వం-అభిధే
యాపేక్షయా యావత్యైకమపిపదంనన్యూనంనాప్యధికం తత్సమ్మిత మిత్య
ర్థః॥కాకతీయేతి॥గతమేతత్॥౧౯॥ధ్వనిమత్త్వ ముదాహరణే యోజయతి

తాందోళనే॥౧౮॥ అథసమ్మితత్వం॥ యావదర్థపదత్వంతు
సమ్మితత్వముదాహృతం॥యథా॥ కాకతీయనరేంద్రస్యకీర్తి
చందనచర్చనం। దిగంగనావితన్వంతి వతంసీకృతతద్గుణాః॥
౧౯॥అథ గాంభీర్యం॥ ధ్వనిమత్తాతు గాంభీర్యం॥ యథా॥
విషంకంఠేయశఃకేగంగా కీర్త్యాదిగ్వాససఃశిరః। ఇందుర్ముఖేవ
రుద్రస్య కాకతీయస్యదృశ్యతే॥ అత్ర శంకరస్య కంఠేవిషం
మౌళౌ గంగాకటిస్థలేదిగ్వస్త్రంశిరసిచంద్ర ఇతిధ్వన్యతే॥
౨౦॥అథసంక్షేపః॥ సంక్షిప్తార్థాభిధానంయత్తత్సంక్షేపః
ప్రకీర్త్యతే॥ యథా॥ వంశోస్తికాకతీయానాం తత్రాస
న్బహవోనృపాః। తేషాంభాగ్యవివర్తోయః వీరరుద్రోనరేశ్వ
రః॥ అత్రాతివిస్తరకథనయోగ్యస్యార్థస్యసంక్షేపోక్తేస్సం
క్షేపః॥౨౧॥అథసౌక్ష్మ్యం॥ అంతస్సంజల్పరూపత్వం శబ్దా
నాంసౌక్ష్మ్యముచ్యతే॥యథా॥అధ్యధః పరిసంశ్లిష్టాఃస్థాకృ
ఞ్ భూధాతవస్సదా। వర్తంతేకాకతీయేంద్రే కర్తర్యస్య

అత్ర శంకరస్యేతి॥౨౦॥వంశఇతి॥ భాగ్యవివర్తోభాగ్యపరిపాకః॥౨౧॥
అంతరితి॥ సమీచీనోజల్పస్సంజల్పోవివక్షితార్థః సోంతఃకృతోఽగర్భితో
యత్ర తద్రూపత్వమంతస్సంజల్పరూపత్వంసౌక్ష్మ్యమిత్యర్థః॥ అధ్యధః
పరిశబ్దైస్సంశ్లిష్టాస్సంబద్ధాః ప్రాకృప్రియుక్తాధ్యాదిశబ్దా ఇత్యర్థః- స్థాగతి
నివృత్తౌ - డుకృఞ్కరణే-భూసత్తాయాం - ఇత్యేతేధాతవోభూవాద
యోధాతవఇత్యుక్తలక్షణాశ్శబ్దవిశేషాః స్థాకృఞ్భ్వాఖ్యధాతవః - కాకతీ

యేంద్రైస్సహాకర్తరి వర్తంతే- కర్తృవాచిన ఏవ తిఙాదిప్రత్యయాః ఇథ
తీత్యర్థః - అన్యత్ర కర్మణి కర్మవాచినో యగాది ప్రత్యయాః దధతీత్యర్థః-
ఏతచ్చ న కేవలా ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యేతి నియమేన కేవల ధాతోః ప్రయో
గాభావాత్ - లఃకర్మణి చ భావే చాకర్మకేభ్య ఇతి ప్రత్యయానామేవక
ర్తృకర్మాభిమర్శనదర్శనాచ్చేతి ద్రష్టవ్యం॥ ఫలితమాహ॥ అత్రాధితిష్ఠతీ
త్యాది ॥౨౨॥ ప్రౌఢిరితి॥ పరిపాకో వైచిత్రీవిశేషః ॥ పిష్టేతి॥ పిష్టాద్వి
ర్భావః-నిమిత్తనైమిత్తికయోరభేదోపచారాత్ - ఆమ్రేడితం ద్విత్రి

త్రకర్మణి ॥ అత్రాధితిష్ఠతి అధఃకరోతీతి పరిభవతీత్యంతస్సంజ
ల్పరూపత్వాత్సౌక్ష్మ్యం భవతి ॥౨౨॥ అథ ప్రౌఢిః॥ ప్రౌఢి
రుక్తేః పరిపాక ఇతి కావ్యవిదో విదుః॥ యథా॥ పిష్టాపర్మభవ
స్య చంద్రమకుటస్యావృత్తిరామ్రేడితం దైత్యారేః ప్రతి
బింబనం సురగిరేరిందోస్సముత్తేజనం । కర్ణాదేః పునరుక్తవ
స్సురతరోస్సర్వస్వమావిష్క్రియాస్వర్గినో రితితరక్యాం
తికవయశ్శ్రీవీరరుద్రప్రభో॥౨౩॥ అథోక్తిః ॥ విదగ్ధభణితి
ర్యస్యాముక్తింతాం కవయో విదుః ॥ యథా॥ దింతాకమళా

సంతీరంణో తుహ సుహాఅచింతచరిఅంస । భాసంతో వి తు
మం తకువలఅలంఛిం పసాహేసి ॥ ఛాయా॥ దృష్టాకమలా
సక్తీరాజ్ఞస్తవసుభగచరితస్య । భాస్వానపిత్వం తాం
కువలయలక్ష్మీం ప్రసాధయసి॥౨౪॥ అథ రీతిః ॥ యథోపక్రమ
నిర్వాహో రీతిరిత్యభిధీయతే। యథా ॥ పక్షాణాన్నైవ తేరా

రుక్తం-ప్రతిబింబనం ప్రతిబింబః ॥ సముత్తేజనం శాణోల్లేఖత్వం-సర్వ
త్రద్వితీయబ్రహ్మాదిరూపత్వమిత్యర్థః - అత్ర వీరరుద్రే విరించిపిష్టాద్యా
రోపలక్షణవైచిత్రీవశాత్ప్రౌఢిః ॥౨౩॥ దృష్టేతి ॥ కమలాసక్తేః పక్షే క
మలాయామన్యత్ర కమలేష్వాసక్తిః - కువలయలక్ష్మీం భూమండలలక్ష్మీం
అన్యత్రోత్పలసంపదం - అత్ర రాజశ్చంద్రస్యాపి కమలాసక్తిః భాస్వ
తస్సూర్యస్యాపి కువలయప్రసాధనమిత్యేవంరూపాయాం విదగ్ధభణితావప
శ్లేషః పరిగృహ్యతే॥౨౪॥ పక్షాణాం-సంధ్యాదీనాం-సంధిర్నావిగ్రహా

యానమాసనం ద్వైధమాశ్రయః షడ్గుణా ఇత్యాకరః షడ్రిపూన్ కామ
క్రోధాదీన్ - షడ్దర్శనాని పాణినీయప్రభృతీన్యుక్తాని - షడ్బలాని మౌలా
దీని తదుక్తం సోమేశ్వరేణ - మౌలం భృత్యం తథా మైత్రం శ్రైణిమాట
వికం బలం। అమిత్రమపరం షష్ఠం సప్తమం నోపలభ్యత ఇతి - అత్ర పాదచ
తుష్టయేప్యావృత్తౌ షట్సు షడుపాదానాద్యథోపక్రమనిర్వాహేణ పతత్ప్రక
ర్షపరిహారిణీ రీతిర్ద్రష్టవ్యా ॥౨౫॥ భావత ఇతి ॥ భావః ప్రేమాత్రాస్తీ
తి భావికం ॥ స్వామిన్నితి పుత్రం ప్రతి జనకస్యోక్తిః ॥ భావికం యోజయతి
అత్ర ప్రేమేతి ॥౨౬॥ గతిరితి ॥ స్వరాణామారోహావరోహాదీర్ఘాక్షరప్రా

జాం షడ్రిపూనవగన్యతే । షడ్దర్శనాన్యుపాదత్తే షడ్బలాని చ
రక్షతే ॥౨౫॥ అథ భావికం ॥ భావతో వాక్యవృత్తిర్యా భావి
కం తదుదాహృతం ॥ యథా ॥ స్వామిన్ స్త్రాతకులోత్తంస వీరరు
ద్రజగత్ప్రభో । పుత్రిణాం ధురమేషోహం పుత్రేణారోపిత
స్త్వయా ॥ అత్ర ప్రేమరూపభావవశాత్ స్వామిన్ స్త్రాతేతి
వాక్యవృత్తిః ॥౨౬॥ అథ గతిః ॥ గతిర్నామ సరస్యత్వం స్వ
రారోహావరోహయోః ॥ యథా ॥ ప్రకాశ్యైత్రైలోక్యం సత
తమతులైః కాకతివిభోర్మహోభిర్నిస్సీమైర్దినకరకరాటో
పపటుభిః। తమః కృత్స్నం శోకజ్వలదనలరోచిః పరిచయం దధ
త్స్వప్యుద్వేలత్యరినృపమనస్స్వప్యసతతం ॥ అత్ర పూర్వార్ధే
దీర్ఘాక్షరప్రాయత్వాత్స్వరస్యారోహః। (ఉత్తరార్ధే అవరో
హః) ॥౨౭॥ ఏషాం గుణానామర్థగతత్వమపి కేచిదిచ్ఛంతి -

యత్వమవరోహో వైపరీత్యం ॥ ప్రకాశ్యేతి ॥ నిస్సీమైరితి సూర్యాది
తేజోవ్యతిరేకోక్తిః - వీరరుద్రతేజసి విశ్వవ్యాపిని తమసో వైరిహృదయా
న్యేవావకాశ ఇత్యాహ తమ ఇతి॥ తత్రాగ్నిసంధానేపి - తమసో నబా
ధ ఇత్యాహ - శోకేతి ॥ దధత్స్వపీత్యపిశబ్దో విరోధసూచకః - దుఃఖితాము
హ్యంతీతి పరిహారః - ఉద్వేలతి విజృంభతే - అత్ర పూర్వార్ధ ఇత్యనేన ఉ
త్తరార్ధే హ్రస్వాక్షరప్రాయత్వాదవరోహ ఇతి ద్రష్టవ్యం ॥౨౭॥ ఏతే
షాం గుణానాం శబ్దభేదేనార్థగతత్వలక్షణం విశేషమాహ ఏతేషామితి॥

తదుక్తం వామనేన-ఏతఏవౌజఃప్రసాదప్రభృతయోదశగుణాఇతి॥స్వమ
తమాహ ప్రాచామితి ॥ సంఘటనాశ్రయత్వమేవేతి బహూనాంపదా
నామేకపదవదవభాసమానత్వాదిలక్షణశ్లేషాదావష్ఠగతత్వస్య దుర్ఘట
త్వాదితిభావః-సర్వస్వఇతి-ఉద్ఘాటాదినా తానువాదత్వేనేతిభావః - అ
నయైవభంగ్యేతి ॥ సంఘటనాశబ్దార్థరూపాశ్రయభేదేనైవేత్యర్థః - అ
న్యథేతి - ఆశ్రయభేదాభావఇత్యర్థః - ననుకథమేతదుపపద్యతే - కా
వ్యశోభాయాః కర్తారోధర్మాగుణాః తదతిశయహేతవస్త్వలంకారాఇతి
వామనేన స్వరూపభేదస్యోక్తత్వాదితిచేన్నైతత్సాధీయః వికల్పా
సహత్వాత్ -ఇదంహితద్దర్శనరహస్యం - రీతిరాత్మాకావ్యస్య - రీతిశ్చ

ప్రాచామాచార్యాణాం మతేన సంఘటనాశ్రయత్వమేవ గు
ణానాం-తదుక్తమలంకారసర్వస్వే । సంఘటనాధర్మత్వే
నశబ్దార్థధర్మత్వేనచగుణాలంకారాణాంవ్యవస్థానమితి-అన
యైవభంగ్యా గుణాలంకారాణాం నిరూపితస్స్వరూపభేదః-అ
న్యథాస్వరూపభేదస్యదుర్నిరూపత్వాత్ - కావ్యశోభాకర
త్వమేవగుణాలంకారస్వరూపత్వం- తదుక్తం రుద్రభట్టేన
యోహేతుఃకావ్యశోభాయాస్సోఽలంకారః ప్రకీర్త్యతే । గు
ణోఽపితాదృశోజ్ఞేయోదోషస్స్యాత్తద్విపర్యయఃఇతి ॥ అతో

గుణశ్లిష్టపదరచనా- సావైదర్భ్యాదిభేదేనత్రివిధా - తత్రసర్వగుణవి
శిష్టావైదర్భీ - కతిపయగుణశ్లిష్టాగౌడీయాపాంచాల్యావితి - అత్రస
ర్వగుణానాంమిళిత్వా కావ్యశోభాహేతుత్వే గౌడపాంచాలరీత్యోర
వ్యాప్తిః-కతిపయానాం కావ్యశోభాహేతుత్వే - అద్రావత్రప్రజ్వల
త్యగ్నిరుచ్చైఃప్రాజ్యః ప్రోద్యన్నుల్లసత్యేషధూమః ఇత్యాదౌపర్వతో
గ్నిమానిత్యాదిశుష్కశాస్త్రానుకూల్యేన కావ్యస్యాపితేష్వోజస్సమాధి
సంభవేనాతివ్యాప్తిస్స్యాత్- తస్మాన్నాస్తిగుణానాంతన్మతేకావ్యశో
భాకరత్వం-నచతన్మూలమలంకారాణాంతదతిశయహేతుత్వమితి ॥ స్వ
మతేఽభిమతస్వమతంచదర్శయతి యోహేతురితి॥ ఉపసంహరతి అతశ్చేతి

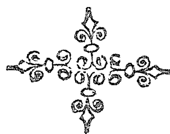
స్వరూపభేదాభావాదిత్యర్థః-సంఘటనాశ్రయత్వమేవయుక్తమితి ॥ భేద
కత్వే నేతి భావః-ఏతచ్చోచ్ఛటాదిగుణమవలంబ్య శ్లేషాదీనాం మాధుర్యా
దావనంతర్భావమంగీకృత్యోక్తం- వస్తుతస్తు భామహాది మతేనాంతర్భా
వే శ్లేషాదిగుణానాం రసధర్మత్వ మలంకారాణాం తు శబ్దార్థధర్మత్వమితి
విశేషతఏవ స్వరూపభేద ఇతి రహస్యం - అతఏవ స్వయమేవోక్తవాన్ కావ్య
గుణానాం సంఘటనాశ్రయత్వమేవయుక్తం॥ ౨౮॥

ఇతి విద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే గుణప్రకరణం సమాప్తం.

ప్రకరణే హారాదివదలంకారాస్తేను ప్రాసోపమాదయః । శ్లేషాదయో
గుణాస్తత్ర శౌర్యాదయ ఇవస్థితాః। ఆత్మాత్ర—గ్గావహా ఇతి ॥ ౨౯॥ . . . . .

ఇతి పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః
పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినా విరచితే
ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే.
గుణనిరూపణం నామ షష్ఠం ప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే-సవ్యాఖ్యానే

శబ్దాలంకారప్రకరణమ్—౭.

పరిశేషాదలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే అథేతి॥ శ్లో॥ అత్రోత్తరేఽలంకా
రాశ్ఛేకానుప్రాసవృత్త్యనుప్రాసౌ । యమకం పునరుక్తవదాభాసో
లాటోపలాలితః ప్రాసః ౧. చిత్రమథో ఉపమాఽనన్వయోపమేయోప
మాస్స్మరణం। రూపకపరిణామాద్యౌ సందేహభ్రాంత్యపహ్నవోల్లేఖాః
౨. ఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్తీ తథా సహోక్తిర్వినోక్తిశ్చ । ఉక్తిస్సహా
సవక్రస్స్వభావక వ్యాజపూర్వికా విద్యాత్ ౩. మీలనసమాన తదతద్గు
ణావిరోధావిశేషశ్చ । అధికో విభావనాథో విశేషపూర్వోక్తిస్సంగతి
స్స్యాతాం ౪. విచిత్రాన్యోన్యౌ విషమాస్సమాథో తుల్యయోగితా । దీప
కం ప్రతివస్తూపమా దృష్టాంతో నిదర్శనా ౫. వ్యతిరేకశ్లేష పరికరాక్షేపా

అలంకారస్వరూపనిరూపణం.

అథగుణనిరూపణానంతరమలంకారా నిరూప్యంతే ॥ అలంక్రి
యతేఽనేనేతి చారుత్వహేతురలంకారః - తథాచోక్తం కావ్య
వ్యాజస్తుతిః । అప్రస్తుతప్రశంసా చ పర్యాయోక్తం ప్రతీపకం ౬. అను
మానం కావ్యలింగం న్యాసోఽర్థాంతరపూర్వకః । యథాసంఖ్యార్థాపత్తిసే
పరిసంఖ్యోత్తరం తథా ౭. వాక్యచార్థాద్యా సమాధిర్భావికం ప్రత్యనీక
కం । వ్యాఘాతపర్యాయసూక్ష్మోదాత్తః పరివృత్తికా ౮. హేతుమా
లైకావళీ చ మాలాదీపకసారకౌ । సంసృష్టిసంకరౌ చేతి పంచాశత్ప్రతిరీరి
తాః ౯. రసవత్ప్రేయ ఊర్జస్వి సమాహితమథోదయః । భావస్య సంధి
శ్శబల్యం ద్వ్యశీతిరితి మే మతాః ౧౦. ....

ఏతేషామలంకారశబ్దవ్యుత్పత్త్యా తత్తన్నామ్నా లక్షణాలాభం మత్వాహ
అలంక్రియతేఽనేనేతి- అనియమేన రసఇతి శేషః - అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞా
యామితి కరణే ఘఞ్ప్రత్యయః - ఏతేనైతేషాం గుణానామివ రసోత్కర్షా

సంభవాత్తైభ్యో వైలక్షణ్యం సూచ్యతే ॥ అస్మిన్నేవార్థే వృద్ధసంవాదమా
హ ఉపకుర్వంతీతి ॥ యే అంగద్వారేణ శబ్దార్థయోరుత్కర్షాధానద్వా
రేణ తమంగినం రసం సంతం విద్యమానముపకుర్వంతీత్యనేన రసాభావే చి
త్రకావ్యే శబ్దార్థవైచిత్ర్యమాత్రపర్యవసాయిత్వమలంకారాణామితి సూ
చ్యతే- తేలంకారాః కంఠాదీనాముత్కర్షాధానద్వారేణ హారాదయ ఇవ
సంయోగవృత్త్యా వర్తంత ఇత్యర్థః- న కేవలమేవ సతి రసేనుప్రాసోపమా
దిభిస్స్వాశ్రయభూతౌ శబ్దార్థావపి నోపస్క్రియంతే కిం తు తద్ద్వారా తద

ప్రకాశే ॥ ఉపకుర్వంతి తం సంతం యేంగద్వారేణ సంశ్రి
తాః ॥ హారాదివదలంకారాస్తేనుప్రాసోపమాదయ ఇతి ॥ య
థా కరచరణాద్యవయవగతైర్వలయనూపురాదిభిస్తత్తదలం
కారతయా ప్రసిద్ధైరవయవ్యేవాలంక్రియతే తథా శబ్దార్థా
వయవగతైరనుప్రాసోపమాదిభిస్తత్తదలంకారతయా ప్రసి
ద్ధైరవయవీభూతం కావ్యముపస్క్రియతే ॥ ఆశ్రయాశ్రయి
భావేనాలంకార్యాలంకారభావో లోకవత్కావ్యేపి సమ్మతః
చారుత్వహేతుత్వేపి గుణానామలంకారాణాం చాశ్రయభే
దాద్భేదవ్యపదేశః - సంఘటనాశ్రయా గుణాశ్శబ్దార్థాశ్ర

అలంకారవిభాగః

యాస్త్వలంకారాః ॥ ౧ ॥ తత్ర ప్రథమం శబ్దార్థోభయగతత్వే
న త్రైవిధ్యమలంకారవర్గస్య- అర్థాలంకారాణాం చాతుర్వి
ధ్యం - కేచిత్ప్రతీయమానవస్తవః - కేచిత్ప్రతీయమానౌప

వయవీభూతం కావ్యమపీత్యేతల్లౌకికదృష్టాంతేనాహ యథేతి ॥ ఆశ్రయా
శ్రయిభావేనేతి - సంయోగమాత్రేణేతి శేషః - లోకే మూలభూతస్సం
యోగో ముఖ్యః- అత్ర త్వనిత్యత్వసాధర్మ్యాదౌపచారిక ఇతి భేదః ॥ అథా
లంకారవిభాగం కరిష్యమాణస్తదుపయోగితయోద్భటాదిమతేనోక్తమే
వ గుణాలంకారభేదమనువదతి ॥ చారుత్వహేతుత్వేపీతి ॥ ౧ ॥ ఇత్థమలంకా
రస్వరూపం నిరూప్య తద్విభాగమాహ తత్ర ప్రథమమితి ॥ శబ్దాలంకారా
అనుప్రాసాదయః- అర్థాలంకారా ఉపమాదయః- ఉభయాలంకారా లా

టానుప్రాసోభయసంసృష్ట్యాదయః - ఏతేషాం తు ద్వ్యపి కావ్యశోభాహే
తుత్వే శబ్దార్థోభయాలంకారవ్యవస్థా యాఽమాశ్రయాశ్రయిభావ ఏవప్ర
మాణమిత్యలంకారసర్వస్వకారః - అన్వయవ్యతిరేకావితి కావ్యప్రకాశ
మ్యాః- కేచిత్ప్రతీయమానరసభావాదయః- కేచిద్వస్తుప్ర
తీయమానా ఇతి - సమాసోక్తిపర్యాయోక్తాక్షేపవ్యాజస్తు
త్యుపమేయోపమానన్వయాతిశయోక్తిపరికరాప్రస్తుతప్ర
శంసానుక్తనిమిత్తవిశేషోక్తిషు ప్రతీయమానం వస్తు వాచ్యోప
స్కారతాముపయాతి - రూపకపరిణామసందేహభ్రాంతిమ
దుల్లేఖాపహ్నవోత్ప్రేక్షాస్మరణతుల్యయోగితా దీపకప్రతివ
స్తూపమాదృష్టాంత సహోక్తివ్యతిరేక నిదర్శనాశ్లేషేష్వౌ
పమ్యం గమ్యతే - రసవత్ప్రేయఊర్జస్వి సమాహితభావోద
యభావసంధిభావశబలతాసు రసభావాదిర్వ్యజ్యతే - ఉప
మావినోక్త్యర్థాంతర న్యాసవిరోధ విభావనోక్తగుణనిమిత్త
విశేషోక్తివిషమసమచిత్రాధికాన్యోన్యకారణ మాలైకావలీ
వ్యాఖ్యాతమాలాదీపకకావ్యలింగానుమానసార యథాసం
ఖ్యార్థాపత్తిపర్యాయ పరివృత్తి పరిసంఖ్యా వికల్పసముచ్చ
యసమాధిప్రత్యనీకప్రతీపవిశేషనిమీలన సామాన్యాసంగతిత
ద్గుణాతద్గుణవ్యాజోక్తి వక్రోక్తి స్వభావోక్తిభావికోదాత్తే
షు సహృదయహృదయాహ్లాది స్ఫుటం ప్రతీయమానం నాస్తి॥
౨॥ అత్రేత్థమలంకారకక్ష్యావిభాగః ॥ సాధర్మ్యం త్రివిధం-
భేదప్రధానమభేదప్రధానం భేదాభేదప్రధానం
చేతి- ఉపమానోపమేయయోస్స్వతో భిన్నత్వాచ్చాభేదేత
స్యావాస్తవం - రూపకపరిణామసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాప
హ్నవానామభేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనత్వం- దీపకతుల్యా
కారః- రసభావాదిర్వ్యజ్యత ఇతి గుణీభూతవ్యంగ్యత్వేన ప్రతీయత ఇత్య
ర్థః॥ ౨ ॥ చతుర్థా విభక్తేష్వలంకారేష్వవాంతరవిభాగం ప్రతిజ్ఞాపూర్వ
కమాహ- అత్రేతి॥ ఇత్థం వక్ష్యమాణప్రకారేణ కక్ష్యావిభాగః- సాధర్మ్య

విరోధాదిమూలత్వేనాలంకారాణాం వర్గశో విభాగ ఇత్యర్థః ॥ ఏతదభేద
ప్రధానత్వం శాబ్దమారోపితం న వాస్తవం న స్వాభావికం॥ ౩॥ అథాలంకా
యోగితానిదర్శనాదృష్టాంతప్రతివస్తూపమా సహోక్తిప్ర
తీపవ్యతిరేకాః భేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనాః- ఉపమానన్వ
యోపమేయోపమాస్మరణానాం భేదాభేదసాధారణసాధ
ర్మ్యమూలతా- ఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్తీ అధ్యవసాయమూలే- వి
భావనావిశేషోక్తివిషమచిత్రాసంగత్యన్యోన్య వ్యాఘాతా
తద్గుణభావికవిశేషాణాం విరోధమూలతా - యథాసంఖ్యపరి
సంఖ్యార్థాపత్తివికల్పసముచ్చయానాం వాక్యన్యాయమూ
లతా - పరివృత్తిప్రత్యనీకతద్గుణసమాధిసమస్వభావోక్త్యు
దాత్తవినోక్తయో లోకవ్యవహారమూలాః - కావ్యలింగాను
మానార్థాంతరన్యాసానాం తర్కన్యాయమూలతా - కారణ
మాలైకావళీ మాలాదీపకసారాః శృంఖలావైచిత్ర్యమూ
లాః- వ్యాజోక్తివక్రోక్తిమీలనాన్యపహ్నవమూలాని - స
మాసోక్తిపరికరౌ విశేషణవైచిత్ర్యమూలౌ ॥ ౩ ॥ అథా
లంకారాణాం పరస్పరవైలక్షణ్యం నిరూప్యతే - ఆరోపగర్భ
త్వే ప్యారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగానుపయోగాభ్యాం
పరిణామరూపకయోర్భేదః - ఆరోపవిషయస్యారోప్యమాణ
రూపసంభవాసంభవాభ్యాముల్లేఖరూపకయోర్భేదః - ఆరో
పవిషయస్య సందేహభ్రాంత్యపహ్నవైస్సందేహభ్రాంతి
మదపహ్నవానాం పరస్పరం భేదః - సాధర్మ్యమూలత్వే పితు
ల్యయోగితాదీపకనిదర్శనావ్యతిరేకదృష్టాంతేభ్యః సాధర్మ్య
స్య వాచ్యత్వాదుపమానన్వయోపమేయోపమాభిద్యంతే -
సాధర్మ్యస్య వాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యాముపమేయోపమాప్ర
తివస్తూపమయోర్భేదః- వస్తుప్రతివస్తుబింబప్రతిబింబభావా
రాణామత్యంతవివేకార్థం మిథో వైధర్మ్యమాహ ॥ అథాలంకారాణాం
పరస్పరవైలక్షణ్యం నిరూప్యత ఇత్యాదినా ॥ ....*

ష్టమన్యదుదాహరణప్రస్తావ ఏవస్పష్టీభవిష్యతీతి నేహవివిచ్యతే ॥ ౮ ॥
శిష్టానలంకారాణాం పీఠికాంవిధాయ శబ్దాలంకారనిరూపణం ప్రస్తౌ

భ్యాంప్రతివస్తూపమాదృష్టాంతయోర్భేదః - ప్రస్తుతాప్ర
స్తుతానాంకేవలత్వసహితత్వాభ్యాం తుల్యయోగితాదీప
కయోర్భేదః - ఉపమానస్య ప్రసిద్ధత్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాము
పమోత్ప్రేక్షయోర్భేదః - అర్థసామ్యశబ్దసామ్యాభ్యాముప
మాశ్లేషయోర్భేదః-ఉపమానోపమేయయోర్భేదాభేదా
భ్యాముపమానన్వయయోర్భేదః-ఉపమానోపమేయభావస్య
పర్యాయయోగపద్యాభ్యా ముపమేయోపమోపమయోర్భే
దః- అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యామప్రస్తుతప్రశం
సాసమాసోక్త్యోర్భేదః - వాచ్యవ్యంగ్యయోరుభయోఃప్ర
స్తుతత్వేపర్యాయోక్తిః - వాచ్యస్యాప్రస్తుతత్వే అప్రస్తుత
ప్రశంసా- వ్యాప్తిపక్షధర్మతాద్యభావాత్కావ్యలింగస్యా
నుమానాద్భేదః - సాధారణగుణయోగాద్భేదానుపలబ్ధౌ సా
మాన్యం - ఉత్కృష్టగుణయోగాన్న్యూనగుణతిరోధానే మీ
లనకం- అన్యవ్యవచ్ఛేదతాత్పర్యాభావాదుదాత్తాలంకార
స్యపరిసంఖ్యాతోభేదః - కాకతాళీయన్యాయేన కార్యసాధనే
కారణాంతరోపనిపాతే సమాధిః - అహమహమికయా కార్య
సాధనే బహూనాం కారణానాముద్యమే ద్వితీయస్సముచ్చ
యః- నిహ్నవస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యామపహ్నవవ్యాజ
స్తుత్యోర్భేదః - అన్యేషాంభేదస్స్పష్టఏవ- యద్యపివ్యాజోక్తి
మీలనసామాన్యయోఃకథంచిత్సాదృశ్యమస్తి- తథాప్యవివక్షిత
త్వాన్నసాదృశ్యమూలేషుగణనా ॥ ౮ ॥ ....*

శబ్దాలంకారా నిరూప్యంతే

అథాలంకారస్వరూపవిభాగానంతరం శబ్దార్థయోర్మధ్యే శబ్ద
తి॥ అథేతి ॥ తత్ప్రాథమ్యే హేతుమాహ శబ్దస్యేతి ॥ అత్ర ప్రతీతిపూ
ర్వకత్వాదర్థప్రతీతేశ్శబ్దస్యప్రతీతావంతరంగత్వం తేన తస్య ప్రాథా

న్యాత్ ప్రాథమ్యమితిభావః ॥ ప్రథమంతావచ్ఛబ్దార్థోభయగతత్వేన త్రివిధంపౌనరుక్త్యం - తత్రాద్యే కేవలస్వరపౌనరుక్త్యస్య చారుతా హేతుత్వాభావా ద్వ్యంజనమాత్రపౌనరుక్త్యం - స్వరవ్యంజనసముదాయపౌనరుక్త్యంచ చారుతా హేతుః - తత్రాద్యమపిసంఖ్యానియమే ఛేకానుప్రాసో వైపరీత్యేవృత్త్యనుప్రాస ఇతిసర్వస్వకారః - తదనుసారేణ ఛేకానుప్రాసంలక్షయతి భవేదితి ॥ రసాద్యనుగతః ప్రకృష్టోన్యాసోనుప్రాసః - తదుక్తం - ప్రకృష్టోవర్ణవిన్యాసోరసాద్యనుగతోపిహియః । సోనుప్రాసస్సచచ్ఛేకవృత్త్యుపాధిగతోద్విధా - గృహచరాః పక్షిణ్యగాదయశ్ఛేకా ఇతి కేచిత్ - విదగ్ధా ఇతి సర్వస్వకారాదయః - తదు

పార్థం ప్రత్యంతరంగత్వాత్ ప్రథమం శబ్దాలంకారానిరూ

ఛేకానుప్రాసః

ప్యంతే॥ భవేదవ్యవధానేనద్వయోర్వ్యంజనయుగ్మయోః॥ఆ
వృత్తిర్యత్ర సబుధైశ్ఛేకానుప్రాస ఇష్యతే ॥ యత్రావ్యవ
హితయోర్వ్యంజనయుగ్మయోర్ద్వయోః పౌనరుక్త్యంతత్ర
ఛేకానుప్రాసః ॥ యథా ॥ మహీమహీనవిభవేధత్తేత్వమం
కరేకరే। రాజన్యజన్యాజయినా రాజా రాజద్గుణోదయః ॥ ౧ ॥

వృత్త్యనుప్రాసః

ఏకద్విప్రభృతీనాంతువ్యంజనానాం యదాభవేత్ । పునరు

పలాలితోనుప్రాసశ్ఛేకానుప్రాసః - ద్వయోరిత్యత్ర వీప్సాప్రతీత్యా - నేనయత్రద్వయోర్వ్యంజన యుగ్మయోరవ్యవధానే నావృత్తిః సఃఛేకానుప్రాస ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి మహీమితి॥ అహీనవిభవేమహీం ప్రసదృశ ఇత్యర్థః - కరేబాహౌ రాజన్యాఃక్షత్రియాః - రాజశ్వేతోరాజ్యాదిః యత్ప్రత్యయః - జన్యాయుద్ధం - అత్రపాద చతుష్టయేపివ్యంజనయుగ్మానామవ్యవధానేనావృత్తేశ్ఛేకానుప్రాస ఇతిద్రష్టవ్యం ॥ ౧॥ సంఖ్యానియమేనచ్ఛేకానుప్రాసముక్త్వా అన్యథావృత్త్యనుప్రాసమాహ ఏకేతి॥ ప్రభృతిగ్రహణాత్త్రిచతురాదిసంగ్రహః- అత్రైకస్యవ్యంజనస్యాసకృదావృత్తౌ వైచిత్ర్యాభావాత్సామర్థ్యాదసకృదావృత్తిర్లభ్యతే

ర్వ్యయోస్తు సకృదేవ - అన్యథా ఛేకానుప్రాసస్స్యాత్ - వ్యవధానేత్వ
సకృదావృత్తావపి న విరోధః - త్ర్యాదీనాంతు సకృదసకృద్వా వ్యవధానే
నావ్యవధానేన వా ఆవృత్తిర్ద్రష్టవ్యా - వృత్తిశబ్దేన వైదర్భ్యాదయో వివ
క్షితాః - తదుపలక్షితో నుప్రాసో వృత్త్యనుప్రాసః ॥ ఉదాహరతి ॥ రేరే
ఇతి ॥ యోత్స్యధ్వే యది - యుధ సంప్రహారణే ఇత్యస్మాద్ధాతోః
కర్తరి లృట్ - లభ్యామహే యుష్మాభిరితి - ద్యావిమాఫలకే నాస్త్యసం
గలభేదినా । పరిభ్రాడ్యోగయుక్తః పరత్వే చాభిముఖో హావ ఇతి స్మరణాది
తి భావః । కాంతారపతితో రణ్యనివాసవతః - తరక్షునికరాత్ మృగాదన
యూథాత్ - మర్మరణకారణాదరణ్యనివాసాచ్చ భో దరరణం యుద్ధమర
ణమేవ శ్రేయ ఇతి భావః - అత్ర సకృత్ క్షకారావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రా

త్తిరసానాం వృత్త్యనుప్రాస ఇష్యతే ॥ యథా ॥ రేరే క్షుద్ర
మహీక్షితః క్షణమితః శ్రీకాకతిక్ష్మాపతే ర్విక్షుభ్యంత్యజనిం
మరీక్షసుభటాం ప్రోక్షిప్తకాక్షేయకైః ॥ యోత్స్యధ్వే యది
లభ్యామహే యపదం కాంతారపతితో వృథా క్షామ్యత్తరక్షుచర
త్తరక్షునికరాత్త్రాస్మ రక్షాకుతః ॥ ౭ ॥ యమకం పౌన

రుక్త్యేతు స్వరవ్యంజనయోర్ద్వయోః ॥ ఛేకానుప్రాసేవృత్త్య
నుప్రాసేచ స్వరపౌనరుక్త్యమానుషంగికం - యమకేతు

నః - ఏవమన్యేపి భేదాస్సార్వ్యశతకాదావ్రష్టవ్యాః ॥ ౮ ॥ వ్యంజనమాత్ర
పౌనరుక్త్యాశ్రయా మలంకారద్వయముక్త్వా స్వరవ్యంజనసముదాయ
పౌనరుక్త్యాశ్రయమలంకారమాహ యమకమితి ॥ ననుమహీమహీనవిభ
వ ఇత్యాదౌ ఛేకానుప్రాసే యుధిష్ఠిరం ద్వైతవనే వనేచర ఇత్యాదౌ వే
కదాసాదృశ్యలక్షణే వృత్త్యనుప్రాసేచ స్వరపౌనరుక్త్యసంభవా
త్కథం తత్ర వ్యంజనమాత్రపౌనరుక్త్యమితి శంకాం పరిహరతి ॥ ఛేకాను
ప్రాస ఇతి ॥ అనుషంగాదాగతమానుషంగికం అన్వాచయశిష్టం అభ్యుచ్చ
య ఇత్యర్థః ॥ స్వరవ్యంజనయోర్ద్వయోరిత్యత్ర స్వరసహితవ్యంజనేతి న
వ్యాఖ్యాపదలోపి సమాసో వివక్షిత ఇతి వ్యాచష్టే యమకేత్వితి ॥ తచ్చ యమ్యా

మానానాం పాదైకదేశానా మాదిమధ్యాంత గతత్వేనానేక విధమిత్యా
హ- తస్యేతి ॥ ఏతచ్ఛ్లోకార్ధపాదయమకానామప్యుపలక్షణం - సర్వే
ష్వేతే భేదాశ్చిరంతనైరేవ బహుధా ప్రపంచితాః - గురుత్వభీతత్వాన్నే
హ ప్రపంచ్యంతే ॥ తత్రైకముదాహరతి ॥ ప్రతాప ఇతి ॥ మహోమ్మహిమా ఆ
ధిక్యం యస్య తేజసో మహోమహిమా తేజసః - కాకతీంద్రస్య ప్రతాపః - ప
ద్మైష్టమహోం పత్మప్రియోత్సవాం - అహిమతేజస ఉష్ణాంశోః శ్రియం ద
ధాతి ॥ అత్ర ద్వితీయపాదస్య చతుర్థేయమనాత్సందష్టయమకం నామయ
మకభేదః - తదుక్తమన్యత్ర - అత్ర యమ్యమానయోరుభయోస్సార్థక
త్వం - విహగాః కదంబసురభావిహగా ఇత్యత్రైకస్య సార్థకత్వమితర

స్వరయోర్వ్యంజన యుగ్మయో రావృత్తిః । తస్యాదిమ
ధ్యాంతగతత్వేన బహవో భేదాః ॥ తత్ర దిఙ్మాత్రముదాహ్రి
యతే ॥ ప్రతాపః కాకతీంద్రస్య మహోమహిమ తేజసః । శ్రి
యం దధాతి పద్మేష్టా మహోమహిమ తేజసః ॥ ౩ ॥ యత్రార్థః ప్ర

పునరుక్తవదాభాసః

ముఖే కించిద్భాసతే పునరుక్తవత్ । పునరుక్తవదాభాసో లంకా
రస్స సతాం మతః ॥ యత్రార్థః పునరుక్తవదాభాసతే అన్వ
యవేళాయామన్యథా భవతి స పునరుక్తవదాభాసోలంకారః -
అర్థాలంకారత్వేప్యస్య శబ్దపౌనరుక్త్యాశ్రితత్వా చ్ఛబ్దాలం

స్యానర్థకత్వం । కలయంత్యనుక్షణమనేకలయమిత్యత్రోభయోరనర్థక
త్వం - ఏవం సర్వేష్వపి యమకేషు ప్రకారత్రయం యథాసంభవం ద్రష్ట
వ్యం ॥ ౩ ॥ శబ్దపౌనరుక్త్యాశ్రితానలంకారానభిధాయార్థ పౌనరుక్త్య
మూలమలంకారమాహ ॥ యత్రేతి ॥ యత్రాలంకారే అర్థః ప్రముఖే
ప్రథమం పునరుక్తవత్ పునరుక్తేన తుల్యం అత ఏవ కించిత్ మవ్యవస్థితం
భాసతే - పరమార్థతస్త్వన్యథా పర్యవస్యతీత్యర్థః - అర్థపౌనరుక్త్యస్య
ప్రరూఢదోషత్వాత్ తదేతన్నిష్కృష్య వ్యాచష్టే యత్రార్థ ఇత్యాది
నా ॥ నన్వస్య శబ్దాలంకారప్రస్తావే కా సంగతిరత ఆహ ॥ అర్థేతి ॥ అర్థపౌన
రుక్త్యాదేవార్థాశ్రితత్వాదర్థాలంకారత్వే సత్యపీత్యర్థః - శబ్దపౌన

క్తృత్రితత్వాదితి పర్యాయశబ్దాశ్రితత్వాద్విశేషః - అతఏవైతశబ్దప
ర్యాయశబ్దైర్వ్యస్తైః కస్యచిత్పృథగ్వ్యాదాపచారకం శబ్దపౌనరుక్త్యం
ద్రష్టవ్యం॥ ఉదాహరతి జిష్ణురితి॥ అయమేవార్థో జిష్ణుః - క్షితిభుజామింద్రో
రాజాగ్రణీః- శ్రీపతిస్సమృద్ధః- పురుషోత్తమః పురుషశ్రేష్ఠః- భాస్వాన్
దీప్తిమాన్ - సూర్యస్తద్వత్ స్ఫురత్తేజాః స్ఫురత్ప్రతాపః- అత్ర జిష్ణ్వాదీనా
మింద్రాది పర్యాయప్రయోగేణ ప్రథమం భాసమానస్య పౌనరుక్త్య
స్యోక్తప్రకారేణాన్వయవేళాయామన్యథా పర్యవసానాత్పునరుక్తవ
దాభాసత్వమితి భావః - కేచిత్తు నైవమాహుః - భాతి దానత్యాగః స్థి
రతాదయామిత్యత్ర నత్వస్య ప్రణాశేన ప్రకాశితైశ్వర్యవత్త్వ భూ
రతత్వస్యార్థాంతరస్య దానత్యాగశబ్దపరివృత్త్యసహత్వాచ్ఛబ్దాలంకారో

కారప్రస్తావే లక్ష్యం కృతం॥ యథా॥ జిష్ణురింద్రః క్షితిభుజాం
శ్రీపతిః పురుషోత్తమః। భాస్వాన్సూర్యస్స్ఫురత్తేజాః కాకతీం

——*లాటానుప్రాసః*——

ద్రో విరాజతే॥ ౮॥ అథోభయపౌనరుక్త్యాలంకారః కథ్యతే॥
శబ్దార్థయోః పౌనరుక్త్యం యత్ర తాత్పర్యభేదవత్। స కావ్య
తాత్పర్యవిదాం లాటానుప్రాస ఇష్యతే॥ యత్ర శబ్దార్థయో
స్తాత్పర్యభేదమాత్రం న స్వరూపభేదస్తత్ర లాటానుప్రాసః॥

వ్యయం - తనువపురిత్యత్ర కృశాంగ ఇత్యస్మిన్నర్థే తనుశబ్దపరివృత్తౌ
నాయమలంకార ఇతి శబ్దాశ్రయత్వం- వపుశ్శబ్దపరివృత్తౌ నాలంకారత్వ
హానిరిత్యర్థాశ్రయత్వం అత ఉభయాలంకారోఽయమితి - తదుక్తం
కావ్యప్రకాశే॥ పునరుక్తవదాభాసోఽభిన్నాకారశబ్దభాక్। ఏకార్థతై
వ శబ్దస్య తథా శబ్దార్థయోరయమితి॥ ౮॥ శబ్దార్థయోరేకైకపౌనరుక్త్య
మూలానలంకారానభిధాయోభయపౌనరుక్త్యమూలమలంకారం ప్రతి
జ్ఞాపూర్వకమాహ అథేత్యాదినా॥ శబ్దార్థయోః పౌనరుక్త్యం ప్రరూఢ
దోషః-తద్వ్యవచ్ఛేదార్థం తాత్పర్యభేదవదితి- అనేన యమకవ్యావర్తకశ్శ
బ్దార్థయోస్స్వరూపభేదాభావః ఫలిత ఇతి వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ లాటజనోప
లాలితోఽనుప్రాసో లాటానుప్రాసః-న తు లాటదేశజన్యః కశ్చనోపకారః

కావ్యస్యేతి గోపాలః॥ ఉదాహరతి గుణా ఇతి॥ అస్యాం వీరరుద్రసంబంధిని
అత్ర ద్వితీయగుణాదిశబ్దానాముత్కర్షలక్షణస్తాత్పర్యభేదః - అత్రాబ్జప
త్రనయనే నయనే నిమీల్యేత్యాదౌ భక్త్యాదేరపౌనరుక్త్యే పి శబ్దార్థపౌ
నరుక్త్యాల్లాటానుప్రాసత్వం - అత ఏవాయం పదాశ్రయః ప్రాతిప
దికాశ్రయశ్చేతి - ద్వేధా లాటానుప్రాస ఇతి సర్వస్వకారః - ఉద్భ
టేనాప్యుక్తం - స్వరూపార్థావిశేషే పి పునరుక్తిః ఫలాంతరాత్ । శ
బ్దానాం ప్రకృతీనాం వా లాటానుప్రాస ఇష్యత ఇతి । నను - యుద్ధే ర్జునో
ర్జున ఇవేత్యత్రైకస్యైవోపమానోపమేయత్వలక్షణే అనన్వయాలంకారే
పి శబ్దార్థపౌనరుక్త్య సంభవాల్లాటానుప్రాసత్వమేవ కిం నేష్యతే - స
త్యం. - యద్యప్యనన్వయే ర్థపౌనరుక్త్యమాత్రం లక్షణం - తథాపి నిర్దేశప్రతి
నిర్దేశయోరైకరూప్యాభావే పర్యాయప్రక్రమదోషప్రసంగాదానుషం

యథా ॥ గుణాగుణాస్తే గణ్యంతే యే రుద్రనృపమాశ్రితాః । నీ
తిర్నీతిరహో తస్య లక్ష్మీర్లక్ష్మీశ్చ కథ్యతే ॥౫॥ పద్మాద్యాకా

చిత్రాలంకారః పద్మబంధాదిః

రహేతుత్వే వర్ణానాం చిత్రముచ్యతే ॥ ఆదిగ్రహణాచ్చక్ర
బంధాదయః॥ తత్రాష్టదళపద్మబంధో యథా॥ యాతా యస్యా
స్సమగ్రా నతిమిహ కనకాస్థానసక్తాసనాయా యానాసక్తా

గికం శబ్దపౌనరుక్త్యం- అత్ర తూభయపౌనరుక్త్యమప్యవశ్యకమేవే
తి విషయభేదాన్న కో పి విరోధః - తదుక్తం- అనన్వయే చ శబ్దైక్యమౌచిత్యా
దానుషంగికం। అస్మింస్తు లాటానుప్రాసే సాక్షాదేవ ప్రయోజకమితి॥౫॥
చిత్రం లక్షయతి పద్మేతి। నను శ్రావణానాం వర్ణానాం పద్మాద్యాకారహే
తుత్వం న ఘటత ఇతి వాచ్యం - వర్ణశబ్దేన తత్సంస్కారకాణాం లిప్యక్షరా
ణామాక్షేపాత్ - తేషాం ముఖ్యవర్ణాభేదేన లోకవ్యవహారాదస్య శబ్దా
లంకారత్వం - పద్మాదిబంధేషు కర్ణికాదిస్థానవిశేషేషు వర్ణానాం పౌనరు
క్త్యాత్ పౌనరుక్త్యమూలాలంకారానంతర్యం చ ద్రష్టవ్యం॥ యాతేతి॥ క
నకాస్థానే సువర్ణమయసభామంటపే సక్తం స్థితమాసనం సింహాసనం అ
యతి ప్రాప్నోతీతి కనకాస్థానసక్తాసనా యా - అయతేః కర్మణ్యణ్ ప్రత్య

యః- యథా నేమధురగానాదిష్వాసక్తాన్యాసనాని కల్యాణాదీని తత్రస్థితే
తియూనాం సక్తాసనస్థా- రాజోప్రియః కణేమలక్ష్మీరస్తిత్యాగమః - అభ్యాసే
నపరివర్షేన ఉపాసనయేత్యర్థః సుఖేనజ్ఞాయతఇతి సుజ్ఞానా - కృత్యల్యు
టోబహుళమితికర్మణిల్యుట్ - మానోనాస్యధరావమైత్రీ యస్యాస్సాఅ
భ్యాససుజ్ఞానమానయా- అనుపాసకానాం మదనబాధస్వరూపేత్యర్థః-
మానంప్రాజ్ఞానాంజ్ఞానాతీతిమానజ్ఞా - సభాయాంసాధవస్సభ్యాః - సభా
యాయ ఇతియప్రత్యయః- తేశోభనాయస్యాస్సాసుసభ్యా-సంపన్నపై
వసభ్యాత్రియతాత్పాదితిభావః-జానంక్షితిజ్ఞాః వేకినః-ప్రసవధైర్యాదినాక
ప్రత్యయః- తజ్ఞాత్రిరక్తా - గీయతఇతిగేయంగానం తేనసహాన త్రైతఇతిస
గేయా- స్వనామాంకానేకగీతేత్యర్థః-యథాగేసక్తాసంబద్ధాసమృద్ధమైత్రి
వతతాత్రిశాకారాదితిభావః - రతింస్వాదిచయాభిరతింభక్తింజానాతీతిరతి

సనస్థాసుఖయతుకమలాభ్యాససుజ్ఞానమానయా । యథామాన
జ్ఞాసుసభ్యాక్షితిపతితిలకజ్ఞాత రక్తాసగేయా యథాగేసక్తారతి
జ్ఞాసుకృతిషుఫలితగాత్రిమసస్యాయతాయా ॥౬॥ చక్రబంధో
యథా ॥ లక్ష్మీవీక్షితవైభవస్య జగతాం నాథస్య భద్రశ్రి
యోదిత్యారబ్ధనిజప్రతాపజనితాం భాకృద్ధురాంయచ్ఛతః ।

జ్ఞా - అతఏవసుకృతిషువిషయేఫలితైర్గాత్రిమసస్యైః కార్యైరాయతోమ
హాన్-అయమ్భావః హావిధిర్యస్యాస్సాతథోక్తా - స్వభక్తానాం గాత్రిమాది
సంపాదనేనప్రకటితస్వానుగ్రహేత్యర్థః - ఏవంవిధాయాలక్ష్మీర్యస్య
విభోః ఆసమగ్రామతిసంపూర్ణామానతింవశ్యత్వంయాతా - సాకమలా
లక్ష్మీస్త్వాంక్షితిపతితిలకం వీరరుద్రం ఇహైవలోకేజన్మనివాసుఖయతుసుఖి
వంతంకరోతు॥అయమష్టదళపద్మబంధః॥ఉద్ధారస్తు॥ కర్ణికాదిలిఖితవర్ణా
క్రమాద్దిక్షువిదిక్షుచ।సకర్ణికాగ్నసత్తదిక్షువిదిక్షుతుపకర్ణికా ॥ప్రవే
శనిర్గమాభ్యాంతుదిక్షుతేష్వేశ్చతుర్దశ।వ్యవధానేనతాన్యేకలేఖ్యానిత్ర
త్వనంతరాణీతి॥౬॥ చక్రబంధముదాహరతి।లక్ష్మీతి ॥ కోశాగారనియుక్త
యోవలక్ష్యాల్యవీక్షిత వైభవస్యవిచారితైశ్వర్యస్య భద్రశ్రియః కల్యాణి
మూర్తేరిత్యర్థః-ఆరబ్ధస్సంవర్ధితః -భాకృద్ధురాంభాస్కరధామంనిజప్రతా

పినదిక్షు,మార్యకృత్యంపర్వతఇత్యర్థః - రాజత్వాలనేనసమ్యక్సంరక్షణే
నమోదితాత్మనఃసర్వైరనుమోదితస్వరూపే భుజే - అతఏవయోగ్యాశ్రి
తత్వాత్ ప్రకాశంవ్యక్తంస్థిరానిశ్చితస్థానైర్యేత్యర్థః - ధరాభూమిర్నిత్యం
భాతి॥ ఉద్ధారస్తు ॥ బధ్యతేషడరంచక్రంప్రత్యరంతన్నవాక్షరం। త్రి
యాణా మపిపాదానాందశమం కర్ణికాక్షరం॥ ఆదితస్స్వస్వతుర్యా
పైర్త్రయః పాదాశ్చతుర్థగాః। వర్ణాష్షష్ఠాంత్యమారభ్యసంపదంతేంతి
మాక్షరైః॥ మధ్యేద్వ్యేద్వేవిసం పాదౌషడరేషుక్రమాద్భవేత్ । చ
తుర్థైస్సప్తమైర్వర్ణైర్వర్ణనంకవివర్ణయోరితి॥ ౭ ॥ నాగబంధముదాహ
రతి॥ ఓజస్యేతి॥ ఓజోబలంతత్రసాధురోజస్యః ప్రబలః - యద్వాఅహ
ర్వాచినాఓజస్యశబ్దేనఅహంసంరోలక్ష్యతే - తేనఓజస్యేసూర్యసదృశ

నిత్యంరుద్రజనాధిపస్యజయినోభాతిప్రకాశంస్థిరారాజత్వా
లనమోదితాత్మనిభుజేయోగ్యాశ్రితత్వాద్ధరా ॥ అత్రచక్ర
బంధేపైజనాధర్మఃపీరరుద్రయశఇతిప్రతీయతే ॥ ౭ ॥ నా
గబంధోయథా ॥ ఓజస్యేగురుదేవే విభవతిమహిమత్యాజి
తాన్యప్రతాపే విద్యావర్త్యేభినేతర్యురుహరిచరితం విశ్వవి
స్తారభాజి। వైరివాతాభజంతేవనమతిమలినఖ్యాతయోదే

ఇత్యర్థః - ఓజసోహానియత్రాఽతితియత్ప్రత్యయస్యఛాందసత్వేపినాత్యంతి
వతాత్వాదివదస్యభాషాయాంప్రయోగోద్రష్టవ్యః - మహిమత్యాజితో
న్యేషాం ప్రతాపోయేనతస్మిన్ తథోక్తే విద్యాభిర్వేదవేదాంగాదిభిర్వర్త్యే
శ్రేష్ఠేఉర్వ్యాధికంహరిచరితమభినేతర్యనుకుర్వతి విష్ణుసదృశఇత్యర్థః -
నలోకేత్యాది నావష్టిప్రతిషేధః - విశ్వవిస్తారం భరణీయత్వేనభజతీ
తివిశ్వవిస్తారభాక్ తస్మిన్ విభవతి విభాసతి - అతిమలినఖ్యాతయోవైరి
వాతాః శత్రుసంఘాః దేహావిద్ధాఃరణే విద్ధదేహాస్సంతో వన్యైర్జంతు
భిర్వ్యాళైశ్చ్యుత్వైన్యహ - క్షుతిః క్షయః తద్వతి-విపిధేనానావిధదుఃఖభాజ
నఇత్యర్థః- అవాద్యనుదకేఅధ్వనిమరుదేశఇత్యర్థః- అపస్త్రీభూమిన్వా
శ్వారీత్యమరః- స్థానభాజఃస్థితింప్రాప్తాస్సంతోవనంభజంతేసేవంతే॥
ఉద్ధారస్తు॥ రేఖాభ్యాం చతురశ్రాణిచతుష్కోష్ఠానికల్పయేత్ । రేఖా

స్య మహాంతరాలే స్యాద్యథా నోక్తం గ్రహోక్తకః ౧౦. విదితమనుకుండలీ కరాన్య
క్రదేర్షికాదై ర్యథాక్రమం । వర్గైర్భాగా ర్గిబాహ్యే ష్వోజయుగ్మేక్షి
నేబాకః ౧౧. శీకప్రతుఘనా పుష్పాడ్బనా కల్పయే త్తథా । అంతరాణ్లే
తు యాకుర్యాత్సుందరాన్పుగ్యథాక్షః ౧౨. వర్ణాన్ పంక్తి స్థలాన్యత్ర కో
ష్ఠకాణాం పుహేతవ । సంకరాణాం చతుర్ణాం చకేంద్రస్యైక వింశతిః ౧౩.
అప్యంత్యస్యప్రస్తాన్నా నేక్షరేషామహోక్తవిల్ । అథేతాననసప్రస్య

మాపద్యావసైర్యరచస్వ్యా నాశిష్టకమపిద్వి ద్వేజంతమప్తే స్వనక్షణాః॥

ఇతి విద్యానాథకృతే ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే

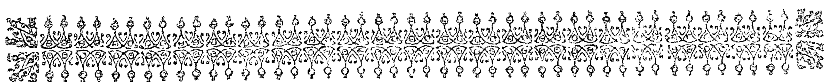
అలంకారశాస్త్రే శబ్దాలంకారప్రకరణం సమాప్తం.

ద్దాః పాదచతుష్టయగాః ౧౪. అవస్థితవర్ణ ప్రత్యాదిమండలేష్వ ప్రకటేణ ౧
యాత్రైవం స్యాత్తథావర్ణా ఘనాపాదస్య సేతుర్మాత్రా ౧౫. త్రింశదష్టా
వింశతిశ్చ పద్వింశతిరనుక్రమాత్ । వేష్టనత్రితయే వర్ణాస్సమాప్తిస్తుగళా
కరే ౧౬. సర్వమేతన్నిదాయాంతస్సంగృహీతం మహాత్మభిః ॥ విదిక్షు లే
మండలితం స్యాన్మంగం స్వైనప్రరా వేష్యా భంగిభంగం । కుడిపాద్య గరిపుచ్ఛ
మమాపాద్యైతస్య పాద్యః ఘనాదః ఘశేబంధ ఏవ ఇతి ౧౮ ॥ ***************

ఇతి పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమన్మహామహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామిసోమపీథినా విరచితే
ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే
శబ్దాలంకారనిరూపణం నామ సప్తమం ప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే- సవ్యాఖ్యానే

అర్థాలంకారప్రకరణమ్—౮

శబ్దాలంకారనిరూపణానంతరమవసరప్రాప్తత్వాదర్థాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ ప్రథమముపమానిరూపణే నిమిత్తమాహ తత్రేతి ॥ తత్ర అర్థాలంకారేష్విత్యర్థః - అనేకాలంకారబీజభూతత్వాదితి వాచ్యౌపమ్యానామనన్వయాదీనాం గమ్యౌపమ్యానాం చ రూపకాదీనాం అ

—* ఉపమాలంకారః *—

అథార్థాలంకారాః ॥ తత్ర ప్రథమమనేకాలంకారబీజభూతత్వాదుపమా నిరూప్యతే ॥ స్వతస్సిద్ధేన భిన్నేన సమ్మతేన చ ధర్మతః। సామ్యమన్యేన వర్ణ్యస్య వాచ్యం చేదేకదోపమా ॥ యత్ర స్వతస్సిద్ధేన స్వతో౽భిన్నేన సహృదయసమ్మతేనాప్రకృతేన సహ ప్రకృతస్య ధర్మతస్సాదృశ్యమేకదా వాచ్యం చేద్భవతి తతో౽పమా ॥ ౧ ॥ స్వతస్సిద్ధేనేత్యనేన ఉత్ప్రేక్షావ్యావృత్తిః- ఉత్ప్రేక్షాయామప్రసిద్ధస్యాప్యుపమానత్వసంభవాత్ (యథా ॥ కీర్తిః కాకతివీరరుద్రనృపతేస్సింహాసనాధ్యాసినః ప్రాచాం భూమిభుజాం యశస్సిదధతీ కోటీందుతుల్యద్యుతిః । రక్షాదక్షిణరాజలాభజనితామందప్రమోదోత్థితా త్రైలోక్యాట్టహాసప్రభేవ కకుభాం ప్రాంతేషు విద్యోతతే ॥ అత్ర ప్రభాశబ్దో జాతివచనః త్రైలోక్యాట్టహాసప్ర

న్యేషాం చ సాదృశ్యమూలానాం మీలనాదీనాం నిదానభూతత్వాదిత్యర్థః॥ లక్షయతి స్వత ఇతి॥ ధర్మతో గుణక్రియయోరన్యతరేణేత్యర్థః - సామ్యమిత్యనేన కార్యకారణాదికయోరసంభవాత్సాధర్మ్యాదన్యవర్ణ్యశబ్దయోరుపమానోపమేయార్థత్వం ద్రష్టవ్యం ॥ అత్రాపి సంగాధ్యాహారాదిభిశ్శిష్టమంశం పూరయన్ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ ౧॥ వ్యావృత్త్యాదికం తు స్వ

యమేవవ్యక్తీకరిష్యతి ॥౨॥ న్యూనోపమాదీతి॥ న్యూనవిశేషణోపమానం
న్యూనోపమం-ఆదిగ్రహణాదధికోపమాదిసంగ్రహః॥ సహృదయసమ్మ
తిందర్శయతి ఉదన్వానితి॥ ఉదన్వానుదధౌ చేతి నిపాతనాత్సాధుః- ధురంవ
హతీతి ధౌరేయో ధురంధరః- ధురో యడ్ఢకావితి ఢక్ ప్రత్యయః-ఖ్యాత్యా ధౌ
రేయ ఇతి శివభాగవతః స్వసమాసః ॥ ౩ ॥ ధర్మేత్యాదినా శ్లేషాలంకారవైల
క్షణ్యమితి-శబ్దసామ్యమూలత్వాత్తస్యేతి భావః ॥ వ్యక్తత్వం న్యూనోపమా

భాసాయాః కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాన్నోపమా శంకావకాశః)
స్వతోభిన్నేనైవనానన్వయవ్యావృత్తిః - అనన్వయేహ్యేక
స్యైవోపమానోపమేయత్వసంభవాత్ ॥ ౨ ॥ సమ్మతేనే
త్యనేన న్యూనోపమావ్యావృత్తిః ॥యథా॥ ఉదన్వానివగం
భీరస్సువర్ణాద్రిరివోన్నతః । దిక్కుంభీభ ఇవాశ్రాంతధౌరేయః
కాకతీశ్వరః ॥ అత్ర సముద్రసువర్ణాద్రిదిగ్గజానా ముపమా
నత్వం యోగ్యమిత్యనమైవేయం ॥౩॥ ధర్మేత్యనేన శ్లేషా
లంకారవైలక్షణ్యం ॥తథాహి॥ నీరాజయంత్యత్ర పురీరమ
ణ్యః ప్రదీపజాలైర్వరవీరరుద్రం । చంద్రాననా గోత్రపతిం
రజన్యస్తారాగణైర్మేరుమివస్ఫురద్భిః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రం
పురస్త్రియో నీరాజయంతి మేరుం రజన్య ఇవేతి నోపమా - గో
త్రపతిమితి విశేషణార్థస్య సామ్యాభావాత్-గోత్రశబ్దేన రాజ
పక్షే కులప్రతీతిః- మేరుపక్షే పర్వతప్రతీతిః- తథా చంద్రాననా
ఇతి స్త్రీపక్షే చంద్ర ఇవాననం యాసామితి సమాసః - రాత్రిప
క్షే చంద్రఏవాననం యాసామితి శబ్దమాత్రసామ్యేన నోప

లముదాహరతి ॥నీరాజయంతీతి॥ ఏవంవిధస్థలే శబ్దసామ్యేప్యుపమైవేతి కా
వ్యప్రకాశకారః-తదుక్తం - సకలకలంపురమేతజ్జాతంసంప్రతిసుధాం
శుబింబమివేత్యాదిశబ్దమాత్రసామ్యేపి సాయుక్తైవేతి - అలంకారసర్వ
స్వకారః పునరస్మిన్నేవోదాహరణే గుణక్రియాసామ్యవచ్ఛబ్దసామ్యం
నోపమాప్రయోజకమపితూపమాప్రతిభోత్పత్తిహేతుః శ్లేష ఏవాత్ర సే
యమిత్యవోచత్ - విద్యానాథస్తు సర్వస్వకారసిద్ధాంతశ్రద్ధాళుతయా

శ్లేషపరాయం నోపమేత్యాహ॥ అత్రేత్యాదినా ॥౪॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యేతి
ఉపమానేనోపమేయస్యేత్యర్థః॥ లోకోయమితి॥ అతోఽపమానోపమేయ
భావస్య వైపరీత్యాత్ప్రతీపాలంకారఇత్యాహ అత్రేతి ॥ ౫ ॥ ధర్మఇతి॥
అత్రైకదాసామ్యస్యాఽర్థమార్థమేవ ప్రత్యుదాహరణం - తావతైవోప

మాప్రాప్తిః-కింతుశ్లేషఏవ ॥ ౪ ॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యసామ్య
మిత్యనేనప్రతీపాలంకారో వ్యావర్త్యతే॥తథాహి॥ లోకో
యమవివేకజ్ఞః కిం వర్ణ్యః కస్యకథ్యతే । యత్రాఽకతిసరేంద్రే
ణాసుమేరురుపమీయతే ॥ అత్రాఽప్రకృతస్య మేరోః ప్రకృతే
నరాజ్ఞా సాదృశ్యమితి ప్రతీపాలంకారోనోపమా ॥౫॥ ఏకదా
సామ్యమిత్యనేనఉపమేయోపమావ్యావృత్తిః ॥తథాహి॥ ధ
ర్మోఽర్థఇవపూర్ణశ్రీరర్థోధర్మఇవస్థితః । కామస్తావివతౌ కామ
ఇవరుద్రనరేశ్వరే ॥ అత్రధర్మోఽర్థఇవఅర్థోధర్మ ఇవేత్యనేక
దాఇవశబ్దద్వయేన ధర్మార్థకామానాం సాదృశ్యం ప్రతిపా
ద్యతఇత్యుపమేయోపమా ॥ ౬ ॥ వాచ్యమిత్యనేనప్రతీయ
మానోపమ్యానాం రూపకసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్ను
వతుల్యయోగితాదీపకప్రతివస్తూపమా దృష్టాంతసహో
క్తివ్యతిరేకనిదర్శనానాం వైలక్షణ్యం ॥ తథాహి ॥ ప్రతాప
రుద్రనృపతేర్మండలాగ్రవిధుంతుదః । అఖండవిక్రమోద్దా
మోగ్రసతేరాజమండలం ॥ అత్రమండలాగ్ర విధుంతుద
యోస్సమానాధికరణ్యస్యాన్యథాఽనుపపత్త్యా సాదృశ్యం ల
క్ష్యతఇతినోపమా-కింతురూపకాలంకారః॥ కిమేషనవమోహ
రిత్పతిరమందసంపత్పదం కిమేషదశమఃప్రజాపతి రపూర్వస
ర్గశ్రమః । కిమేషహరిరుర్వరోద్ధరణచుంచురేకాదశశ్చిరా
దితివిలోక్యతే జగతికాకతీంద్రోజనైః ॥ అత్రకాకతీశ్వర

మేయోపమాయాశ్చరితార్థత్వాత్ -ద్వితీయంపునరభ్యుచ్చయః - తదే
వాభిప్రేత్యోక్తం-ధర్మార్థకామానామితి ॥౬॥ వాచ్యవ్యవచ్ఛేద్యతయా
సాధర్మ్యస్యగమ్యత్వం కేషుచిదలంకారేషుదర్శయతి తథాహీత్యాదినా

ఉపమాదీనాం కాయభావేన స్వస్వప్రకరణపదవ్యాఖ్యాస్యంతే॥ ౧॥
ఉపమాయాస్స్వరూపముక్త్వా విభాగమాహ సా ప్రథమమితి ॥ పూర్ణా
లుప్తా ఉపమా ద్వేతి ॥ ఉపమీయతే సదృశీక్రియతే యేనోత్కృష్టగుణేన
తదుపమానం చంద్రాదిః - ఉపమీయతే యదపకృష్టగుణం తదుపమేయం

స్వహారిత్వజిప్రజ్ఞ్యశీనాం చపలస్య దాక్షప్రతీతే స్పందేహాని
బంధనాస్యార్థానుపపత్త్యా సాదృశ్యమాక్షిప్యతే - తతస్సందే
హాలంకారః॥ కాకతీయవిభోః కీర్తివిభవేవ్యాప్తలోకసి। దివా
పి చంద్రికాబుద్ధ్యా చకోరా యాంతి తృప్యతిం ॥ అత్ర కీర్తివి
భవే చంద్రికాబుద్ధిః చంద్రికాసాదృశ్యం వినా న సంభవతీతి
సాదృశ్యాక్షేపాత్ భ్రాంతిమదలంకారః ॥ లక్ష్మీనివాసగృ
హమిత్యఖిలానరేంద్రాస్సర్వే త్వాతిభూమిషు నిత్యాం వీరభద్రాః।
విద్యావిహారపదవీతి చ లబ్ధవర్ణాః శ్రీకాకతీంద్రనగరీం మనిశం
స్తువంతి॥ అత్ర నగర్యాం తత్తత్పదార్థతారోపస్సాదృశ్యాదృతే
న సంభవతీతి సాదృశ్య కల్పనామాస్థానాలంకారః ॥ వీరరుద్ర
స్య భూపాలవిజయోద్యానమందిరస్థితః । ధరాభృద్రాజకీర్త్యా
భాతి నవమూర్తిరుద్ధితా ॥ అత్ర ప్రతిష్ఠితాం చ మూర్తిం నవ
లోకస్య ధారణస్త్రీ ఇత్యుపమ్నాతే నారోపసాదృశ్య మూలవి
వేత సాదృశ్యాక్షేపాదపహ్నవః ॥ ఏవం తుల్యయోగితాది
ష్వపి సాదృశ్యగమ్యత్వాన్నోపమాశంకా ॥ అతస్సర్వేభ్య
స్సాధర్మ్యమూలేభ్యో విలక్షణేయముపమా ॥ ౧॥ సా ప్రథమం
ద్విధా-పూర్ణాలుప్తా చేతి । ఉపమానోపమేయసాధారణధ
ర్మసాదృశ్యవాచి పాదకానాం చతుర్ణాం ప్రయోగే పూ
ర్ణా । ఏకస్య ద్వయోస్త్రయాణాం వా లోపే లుప్తా । పూ
ర్ణా
ముఖాది- సాధారణో ధర్మో గుణః క్రియా వా - సాదృశ్యప్రతిపాదకా య
థేవాదయః- చతుర్ణామేతేషాం కంఠోక్త్యా పూర్ణేత్యర్థః॥ కతిపయలోపే లు
ప్తేత్యాహ ఏకస్యేతి॥ లోపశ్శాస్త్రీయస్సాంకేతికశ్చ॥ తత్రాద్యాం విభ
జతే పూర్ణేతి॥ సమిత్యా సాదృశ్యప్రతిపాదకాశ్శబ్దాః- అర్థతస్సాధర్మ్య

ర్థః॥శ్రౌతీంలక్షయతి సాక్షాదితి॥ ఆర్థీంలక్షయతి ధర్మివ్యవధానేనేతి-
సదృశాభిధానద్వారేత్యర్థః - నను యథేవాదిశబ్దానాంసదృశాదిశబ్దవ
త్సాదృశ్యవిశిష్టార్థపరత్వాభావాత్కేవలసాదృశ్యపరత్వంవక్తవ్యం - త
థాసతిముఖంచంద్ర ఇవేత్యత్రముఖంచంద్రసాదృశ్యమిత్యర్థస్స్యాత్ -
ఏవంచదశదాడిమాదివాక్యవదసంబద్ధమిదం భవిష్యతీతిచేత్సత్యం - య
థా రాజ్ఞఃపురుష ఇత్యత్ర గుణభూతరాజవిశేషణభూతాషష్ఠీఅనుశాసనబ
లాదుభయనిష్ఠసంబంధమాత్రమభిదధానాపితద్ద్వారా ప్రధానభూతం
పురుషమప్యాక్షిపతి - తదుక్తంహరిణా-ద్విష్ఠోప్యసౌపరార్థత్వాద్గుణేషు
వ్యతిరిచ్యతే।తతో౽భిధీయమానస్సన్ ప్రధానేప్యుపయుజ్యత ఇతి- ఏవముప

మా ద్వివిధా శ్రౌతీఆర్థీచేతి । సాక్షాత్సాదృశ్య ప్రతిపాద
కయథేవాదిశబ్దానాం ప్రయోగేశ్రౌతీ - ధర్మివ్యవధానేన
సాదృశ్యప్రతిపాదకానాం సదృశ సంకాశనీకాశప్రతీకాశా
దిశబ్దానాం ప్రయోగేఆర్థీ - ద్వేఅపివాక్యసమాసతద్ధితగత
త్వేనత్రివిధే-ఏవంపూర్ణోపమాషట్ప్రకారా- లుప్తోపమా ఏ
కోనవింశతిభేదా - తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిరితిసదృశార్థే
విహితస్యవతేరుపాదానేఆర్థీ - తత్రతస్యేవేతివాక్యార్థేవిహి
తస్యవతేరుపాదానేశ్రౌతీ । అతఏవసాదృశ్యార్థేవిహితస్యవ
తేఃప్రయోగేధర్మోపాదన ఏవాన్వయ సౌకర్యాదనుక్తధ

మానవిశేషణభూతా యథేవాదయశ్శబ్దాః శ్రుత్యాసాదృశ్యంబోధయం
తోపిశబ్దశక్తిస్వాభావ్యాత్తాత్పర్యేణసాదృశ్యపతివర్తంతే- ఏవంచయథే
వాదిశబ్దానాంశ్రుత్యాసాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగే శ్రౌతీ- సదృశా
దిశబ్దానాంఅర్థాత్సాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగ ఇత్యార్థీతివివేకః - త
యోఃపునఃప్రత్యేకంత్రైవిధ్యమాహ ॥ద్వే ఇతి ॥ ఏకోనవింశతి భేదేతివ
క్ష్యమాణప్రకారేణేతిశేషః-వతిప్రత్యయ భేదా దుపమాభేదఇత్యాహ-
తేనతుల్యమిత్యాదినా॥తత్రశ్రౌత్యావిశేషమాహ అతఏవేతి ॥ అతో
స్మాదేవాన్వయసౌకర్యాదితిసంబంధః - పూర్ణ్మవదిత్యాదివక్ష్యమాణో
దాహరణేమేదినీభాసరూపస్య సమానధర్మస్యో పాదానఏవాన్వయసౌక

ర్వ్యాఽస్య త్వథా తదభావాచ్చ తద్ధితగతాయాం శ్రౌతీత్వం ధర్మోపాదాన
మావశ్యకమితి భావః - కల్పబాదిప్రయోగేష్వితి - ఈషదసమాప్తావితి
విహితానాం కల్పబ్దేశ్య దేశీయర్ ప్రత్యయానాం విభాషా సుపఙ్తి విహి
తస్య బహుచ్ప్రత్యయస్య చ ప్రయోగ ఇత్యర్థః - ఆర్థ్యేవేతి - ధర్మిన్యప
థానేనైవ సాదృశ్యప్రతిపాదనాదిత్యర్థః ॥౮॥ ఉద్దామేతి ॥ అత్ర యథా
శబ్దప్రయోగాదియం వాక్యగా శ్రౌతీచ ॥౧॥ భాస్వానివేతి॥ కథమియం
సమాసగేత్యాశఙ్కాయామాహ। ఇవేన సహ నిత్యసమాస ఇతి - ఇవేన

ర్మ్యా తద్ధితగా శ్రౌతీ లుప్తా నాస్తి- కల్పబాదిప్రయోగేఽప్యార్థ్యే
వ॥౮॥ అథోదాహరణాని ॥ వాక్యగా పూర్ణా శ్రౌతీ యథా॥
ఉద్దామోద్యతవిక్రమే కృతయుగే బాహోర్యయా తే(?)యథా
త్రేతాయాం రఘునాయకస్య మహితఖ్యాతే భుజాయాం
యథా । దోర్దండే చ యుధిష్ఠిరస్య విలసచ్ఛౌర్యే యథా ద్వా
పరే విప్రఖ్యాత్యకలా తథైవ రమతే కోణ్డ్యం(?) ప్రభర్తుర్భుజే ॥
౧॥ సమాసగా పూర్ణా శ్రౌతీ యథా ॥ భాస్వానివోద్యన్నుద
యాద్రి లంఘీ భ్రాతా సనస్థోపరకీర్తిరుద్రః । ఉత్పశ్యతాపం
ధర్మపురీజనానాం నేతా ప్రజ్జజాడ్యం శమయత్యశేషం॥ అత్ర భా
స్వానివేతి ఇవేన సహ నిత్యసమాసః ॥ ౨ ॥ తద్ధితగా పూర్ణా
శ్రౌతీ యథా॥ కూర్మవచ్ఛేషవద్గోత్రగిరివద్దిగ్గజేభవత్।భు
జే ప్రతాపరుద్రస్య ధురీణే భాతి మేదినీ ॥౩॥ వాక్యగా పూర్ణా ఆ
ర్థీ యథా ॥ తైస్తైర్మహీపాలనసంవిధానైస్తైస్తైః ప్రజారంజ

సమాసో విభక్త్యలోపశ్చ పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చేతి వార్తికాదితి
శేషః ॥౨॥ కూర్మవదితి ॥ తత్ర తస్యేవేతి సప్తమీసమర్థాద్వాదివార్థే వతి
ప్రత్యయః - అత ఏవేయం తద్ధితగా శ్రౌతీ - ధురం వహతీతి ధురీణో ధురంధ
రః - ఖఃసర్వధురాదిత్యత్ర ఖ ఇతి యోగవిభాగాత్ ఖ ప్రత్యయః - గాంభీర్య
గరిమా తస్య సత్యం గంగాభుజంగవదితి తస్యేవేతి వతేరుదాహరణం ॥ ౩ ॥
తైస్తైరితి ॥ మహీపాలనసంవిధానైర్వ్యాపీకూపతటాకాదినిర్మాణైరిత్య
ర్థః - ప్రజారంజనవైభవైః చోరాదినివారణపూర్వకైః పాలనవిశేషైరి

త్యర్థః - అత్ర దాశరథేస్సమాన ఇతి వ్యాసేన సమానశబ్దోపాదానాదార్థీ
యముపమా వాక్యగతా చ ॥౧॥ తాదృగితి ॥ హరిదీశ్వరేణ దిక్పతినా సదృ
శో హరిదీశ్వరసంకాశ ఇతి నిత్యసమాసః - స్యాదుత్తరపదే త్వమీ । నిభసం
కాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయ ఇత్యమరకోశే నిభాదిశబ్దానాముత్తరప
దనియమాత్ - అత ఏవ సమాసగతేయమార్థీ ॥౨॥ హేమాచలవదితి ॥ ఔ
న్నత్యాదౌ మేర్వాదితుల్యం భాతీత్యర్థః - అత్ర తేన తుల్యమితి విహితస్య

నవైభవైశ్చ । విరాజతే సంప్రతి కాకతీయలక్ష్మీపతి ర్దాశర
థేస్సమానః ॥౧॥ సమాసగా పూర్ణా ఆర్థీ యథా॥ తాదృశ్యా
లసామర్థ్యసంపదా కాకతీశ్వరః । హరిదీశ్వరసంకాశశ్శా
స్తి మధ్యమవిష్టపం॥౨॥ తద్ధితగా పూర్ణా ఆర్థీ యథా ॥ హేమా
చలవదౌన్నత్యే గాంభీర్యే క్షీరధిసింహవత్ । ప్రతాపేభానువ
ద్భాతి వీరరుద్రనరేశ్వరః ॥ ఏషూదాహరణేషు ఉపమేయోప
మానసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానిచత్వారి బద్ధానీ
తి పూర్ణత్వం ॥౬॥ అథ లుప్తోపమాయా ఉదాహరణాని ॥ అను
క్తధర్మా వాక్యగా శ్రౌతీ లుప్తా యథా॥ యథా రుచాంస్వామి
ని చక్రవాక్యో యథా వనీ నీరరుచౌ చకోర్యః । యథా ప్రసూ
నస్తబకే భ్రమర్య స్తథా ప్రజాః కాకతివీరరుద్రే ॥౭॥ అను
క్తధర్మా సమాసగా శ్రౌతీ లుప్తా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవ
స్య పాదపీఠీమనారతం। ఆరాధయంతి భూపాలాః ప్రణతా దే
వతామివ॥౮॥అనుక్తధర్మా వాక్యగా ఆర్థీ లుప్తా యథా ॥ కా

వతేః ప్రయోగాదార్థీయం తద్ధితగతా॥ ఏషూదాహరణేషూపమానాది
చతురంగనిబంధనాత్పూర్ణత్వమిత్యాహ - ఏష్వితి ॥౬॥ అథ లుప్తోదాహ
రణేషు ప్రథమం ధర్మానుపాదానే పంచోదాహరణాని క్రమేణాహ యథే
త్యాది॥ రుచాంస్వామిని సూర్యే - వీరరుద్రే వర్తంత ఇతి శేషః - అత్ర ప్ర
తాపాహ్లాదసారస్యానాం ధర్మాణామనుపాదానం ॥౭॥ ప్రతాపేతి ॥ అ
త్ర పాదపీఠీదేవతయోస్సమానో ధర్మస్సంపత్ప్రదత్వమనుక్తం - అనుక్త
ధర్మా తద్ధిత శ్రౌతీ లుప్తా నాస్తీత్యుక్తం॥ ౮ ॥ కాకతేతి ॥ దంభోళిర్నిర్ఘో

న్యైకశః శ్వసన్ని స్తుల్యం తద్వ్యక్త్యుపమితిగమ్యతే ॥౯॥ శక్త్యేతి॥ నస్యేతి
నా రాసదృశీమండలకాసమానాం-ద్వైభవ ఇతి నోక్తం ॥౧౦॥ ప్రతాపరుద్రే
ణ ॥ కంపర్పకల్పః కందర్పసదృశః- రూపసంపదేకదేశః - ఈషదసమా
ప్తౌ కల్పప్ప్రత్యయః - ఇయమేకలోపే లుప్తా పంచవిధా ॥౧౧॥ అథద్విలో
పే లుప్తాం క్రమేణోదాహరతి॥ దుగ్ధార్ణవ ఇయేత్యాదినా ॥ అత్రోప
మానాదా నాః ఇత్యక్త ప్రత్యయః-క్యచేతికారః - ధాతవ్యస్య ప్రసాధ
న్యంగస్య తే - అంభోధిర్నామ దుగ్ధాబ్ధిర్నా నీరా పరటత్స్వత్ర నాస్యేత్ర

కరాబ్జైకరైశ్చైత్రప్రస్థానపటహధ్వనిః । తుల్యం లక్ష్మీకృతో
మైక్త్రేణ్యాం స్యాదికనిగ్రాహ్యతః ॥౯॥ అనుక్తధర్మాసమాసగా
ఆర్థీ లుప్తా యథా। శక్త్యుత్పత్తిమేకశిలాధిపానాం వసుధాకరా
రా సదృశీమవేక్ష్య । సమం భూపాభుమికాకవియుగాజ్యప్ర
తిస్తాం జహుః పుస్యమానాః ॥౧౦॥ అనుక్తధర్మా శబ్దిగా ఆర్థీ లు
ప్తా యథా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేర్జగన్మోహతతేజసః। కందర్ప
కల్పమాకారం పశ్యంత్యంధప్రియాః ॥ ఏష్వోదాహరణే
ష్వధర్మస్యానుపాదానం ॥౧౧॥ అనుక్తధర్మేవాదికర్మకశ్చ
చాలుప్తా యథా॥దుగ్ధార్ణవీయతి శ్వంభోధిస్తైలాసియతి భూధ
రాః। ప్రతాపరుద్రదేవస్య యశోభిశ్శబ్దితైః సదా॥౧౨॥ అ
నుక్తధర్మేవాదికాధారక్యచాలుప్తా యథా ॥ క్రీడాద్రీయతి
గోత్రైశ్శైలశిఖరేష్వాస్థానసద్మాయతిద్వీపేష్వద్భిషు దీర్ఘికీయతి
హరిత్స్వకాంతగేహీయతి। ఉద్యానీయతి సీమపర్వతతటార

ణ్యాంతం కర్మత్వయం - తతోఽపమానకర్మణోంఽకర్తృత్వే తత్త్వ తత్ర చేత్
యూపావకర్మకో ధాతుః-తదుక్తం - ధాతోరర్థాంతరేవృత్తేర్ధాత్వ
ర్థేనోపసంగ్రహాత్। ప్రసిద్ధేరవివక్షాతః కర్మణోఽకర్మికా క్రియేతి - క
ర్మాంతరాపేక్షయా తు సకర్మక ఏవ-ఏయమాహ-గవా న్యాప్య కారః - ద్వే
ష్యాత్రకర్మణి - ఉపమానకర్మోపమేయకర్మ చేతి - ఉపమానకర్మాంత
ర్భూతముపమేయసకర్మణా సకర్మకో భవతీతి - ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం॥
౧౨॥ క్రీడాద్రీయతీతి॥ ఆస్థానసద్మసభామండపః - దీర్ఘికాః క్రీడాసర

రాంసి- సీమపర్వతో లోకాలోకః- సుపర్వాచలో మేరుః - క్రీడాపర్వ
తాదిష్వివ కులపర్వత శిఖరాదిష్వాచరతీత్యత్ర సుఖసాధనత్వం సాధ
ర్మ్యం గమ్యతే-అధికరణాచ్చేతి వచనాత్ క్యచ్ ప్రత్యయః - క్రీడాద్రీ
యతీత్యత్ర అకృత్సార్వధాతుకయోరితి దీర్ఘః - అస్యత్ర యథాయోగం
టీలోపే క్యచి చేతీకారః ॥౧౩॥ పశ్యంతీతి ॥ ఆత్మజం పుత్రమివ దృష్ట్వా ఆ
త్మజదర్శం-ఎవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం - ఉపమానే కర్మణి చేతి ణముల్ప్ర
త్యయః కషాదిత్వాత్సర్వత్ర పశ్యంతీత్యనుప్రయోగః - అత్రాత్మజసఖ్యా
దీనామిందు మందాకినీ ముఖ్యానాం చోపమానోపమేయ భావే నైర్మల్యామె

జ్యోసుపర్వాచలే ప్రాసాదీయతి వీరరుద్ర నృపతేస్స్ఫారః ప్ర
తాపోదయః ॥౧౩॥ అనుక్తధర్మైవాదిః కర్మణముళాలుప్తా య
థా ॥ పశ్యంత్యాత్మజదర్శమిందుమమరస్రోతస్వినీం సత్సఖీ
దర్శం క్షీరపయోనిధిం ప్రియసుహృద్దర్శం గిరిం రాజతం । లీలా
దర్పణదర్శమన్యదమలం తారాదిహారావలీదర్శం ఖేలతి వీరరు
ద్రనృపతేః కీర్తిర్జగద్వ్యాపినీ ॥౧౪॥ అనుక్తధర్మైవాదిః కర్తృ
ణముళాలుప్తా యథా ॥ నృపేషు శిక్షావిధిదండచారం కాంతా
సు పుష్పాయుధధన్వచారం । ప్రజాసు చాలంబనయష్టిచారం చ
రత్యయం రుద్రనరేంద్రఖడ్గః ॥ ౧౫ ॥ అనుక్తధర్మైవాదిః క్వి
పాలుప్తా యథా ॥ సుధాప్రవాహాతి సతామసతాం కాలకూ

వసాధర్మ్యమూలకమితి గమ్యతే ॥౧౪॥ నృపేష్వితి ॥ శిక్షావిధేర్దండః శిక్షా
విధదండ ఇతి తాదర్థ్యే అశ్వఘాసాదివత్ షష్ఠీసమాసః - స ఇవ చరిత్వా
తచ్చారమితి ఉపమానే కర్మణి చేతి చకారాత్కర్తరి ణముల్ - కషాదిత్వా
చ్చరతేరనుప్రయోగః - అత్ర భీషణోద్దీపనవిశ్రాంభభూమిత్వానాం క్ర
మేణ సమానధర్మత్వమున్నేయం ॥౧౫॥ సుధేతి ॥ గుణజ్యోత్స్నాపిజ్యం
ఖితం కర్తృ - సుధాప్రవాహ ఇవాచరతి సుధాప్రవాహతి - తద్వచ్ఛ్లా
ఘ్యమిత్యర్థః - కాలకూటమివాచరతి కాలకూటతి - తద్వదసహ్యమిత్యర్థః
సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వా వాచార ఇత్యేక ఇత్యాచారే క్విప్ప్రత్యయః-
అత్రాచారస్య సమానధర్మత్వం మన్యమానః కావ్యప్రకాశకారస్త

ద్యోతకస్యేవశబ్దస్య లోపాదివాదిలోపః సమాసవృత్తిలోపః - క్యజాదౌ తు
ప్రత్యయశ్రవణాదేకలోప ఏవేత్యాహ - ఇద్యోతకస్తు కర్తరి క్యజాదా
వస్తునా సాధర్మ్యాంతరోద్యోతనాశక్త్యా కథంచిదాచారస్యైకత్వం - కర్మణి
క్యజాదౌ తూపమానోపమేయగతోద్ధారిత్వాది రేవ సమానధర్మో నాచా
రమాత్రం తస్యాన్యథాత్వాదితి మన్యమానః క్యజాదావపి ద్విలోపమి
త్యాహ ఏషూదాహరణేషు ద్వయోరనుపాదానమితి ॥ ఏతదేవ వివృణోతి
అంభోధీనిత్యాది॥ ఇవశబ్దోంతర్గత ఇతి గమ్యమానార్థ ఇత్యర్థః - ఏతద్వ
శోదాహరణ సమస్తసంఘటిత ధావళ్యాది సాధారణధర్మస్యాప్యుపలక్ష
ణం- తస్యాలుప్తత్వమితి ప్రయుక్తత్వమిత్యర్థః- యాదాహార్త్తై యుటః- గ

టతి । వీరరుద్రనరేంద్రస్య గుణజ్యోత్స్నా వివిధ్యః ఖితం ॥ ఇతి
దశోదాహరణాని॥ ఏషూదాహరణేషు ద్వయోరనుపాదానం॥
అంభోధీనుద్ధార్ణవీ యతీత్యత్ర కర్మక్యచి దుగ్ధార్ణవానివక
రోతీతి- గోత్రశిఖరేషు క్రీడాద్రీయతీత్యాధారక్యచి క్రీడా
ద్రిష్వివవర్తత ఇతి - చంద్రమాత్మజదర్శం పశ్యంతీతి కర్మణ
ములి ఆత్మజమివ పశ్యంతీతి- శిఖావిధిరండచారం చరతీతి కర్తృ
ణముల్ శిఖావిధిఖండ ఇవ చరతీతి ఇవశబ్దోంతర్గత ఇతి తస్యాలు
ప్తత్వం ॥ ౧౬ ॥ అనుక్తధర్మివాదిః కర్తృక్యచాలు
ప్తా యథా॥ జ్యోత్స్నాయంతి సుధీయంతి చందనీయంతి సర్వ

గమ్యమానార్థస్యాప్రయోగ ఏవ లోప ఇతి - క్విబంతోదాహరణంతు సర్వ
సంప్రతిపన్నత్వాన్న వివృతమితి ద్రష్టవ్యం॥ ౧౬॥ క్వచిత్త్రిలోపేలుప్తా
మాహ అనుక్తేతి॥ ధర్మస్సమానధర్మస్యాస్తీతి ధర్మి ఉపమేయం - తచ్చే
వాదిశ్చానుక్తౌ యత్రాసావనుక్తధర్మివాదిః - అనుక్తోపమేయేవాదిరి
త్యర్థః- ధర్మలోపస్తు ప్రసిద్ధః - కర్తృక్యచేతి - యత్ర క్యచ్ప్రత్యయే ప్ర
కృతిభూతస్యోపమానస్య కర్మణః కర్త్రైవోపమేయం తేనేత్యర్థో ద్రష్టవ్యః-
కేవలకర్తృక్యచ్ప్రత్యయస్యైవాభావాత్॥ తేనలుప్తాముదాహరతి జ్యో
త్స్నాయంతీతి ॥ జ్యోత్స్నామివాత్మానమాచరంతీత్యత్ర ఆత్మన ఉపమే
యస్యేవాదేస్సాధర్మ్యస్య నైర్మల్యాదేశ్చానుపాదానాత్త్రిలోపేలు

త్తైయమితిభావః- ఆచారసాధర్మ్యవాదినాంతు క్విలోపఏవ- తదుక్తంకా
వ్యప్రకాశే - క్యచివాప్యుపమేయాదితి - నను కీర్తిసుహాత్మ్యయ ఇత్యు
పమేయోపాదానం- ఉపమానాపేక్షయా భిన్నవిభక్తికత్వాత్- నచైత
దనుసారేణ జ్యోత్స్నాయంతీత్యత్ర జ్యోత్స్నా ఇవాచరంతీతి సమానవిభ
క్తికత్వకల్పనముపపద్యతే- కర్తృక్యచ్ప్రత్యయస్యానుశాసనవిరుద్ధత్వా
త్ - శుభ్రా ఇతి సమానధర్మోపాదానం - తస్యాకర్తృభూతకీర్తివిశేషణ
త్వేనతత్ప్రత్యయోపక్షీణత్వాదిత్యలమతిప్రసంగేన॥ ౧౬ ॥ పునరపి ధర్మవా
దిలోపేలుప్తామాహ శేషాయత ఇతి॥ శేష ఇవాచరతీతి శేషాయతే-కర్తుః
క్యఙ్సలోపశ్చేతి క్యఙ్ప్రత్యయే జాతే సాత్మనేపదం- అత్రోపమానకర్తురం
తర్భూతత్వాదుపమేయకర్తా సకర్తృకత్వమితి భావ్యకారః - అత్ర

తః। ప్రతాపరుద్రనృపతేశ్శుభ్రాః కీర్తిసుహాత్మ్యయః ॥ అ
త్ర కీర్తీనాం స్వరూపముపమేయం॥ ౧౬॥ అనుక్తధర్మవాదిః క
ర్తృక్యజాలుప్తా యథా ॥ శేషాయతే మహీం వోఢుం కల్పశా
ఖాయతేర్థినాం। ప్రతాపరుద్రదోర్దండః కాలదండాయతే
ద్విషాం ॥ ౧౭ ॥ అనుక్తోపమానా వాక్యగాలుప్తా యథా ॥ వ
దాన్యో నాన్యోస్తి త్రిజగతి సమో రుద్రనృపతేర్గుణశ్రేణీశ్లా

ఘాముపవహనలక్షణస్య సాధర్మ్యస్యోపాదానాత్- కల్పశాఖాయత ఇత్యాది
కమేవోదాహరణం- శేషాయత ఇత్యేతదేకలోపస్యేతి వివేకః - అతఏవా
స్య ప్రకరణాదుత్కర్షః- అతఏవ కర్తృణముల్క్విపిచ సమానధర్మస్యో
పాదానానుపాదానాభ్యాం ద్వైవిధ్యం ద్రష్టవ్యం॥ పురుషవ్యాఘ్ర ఇత్య
త్ర సామాన్యప్రయోగ ఏవ సామానాధికరణ్యాత్సమాసస్సంభవతి-తదు
క్తం హరిణా - వ్యాఘ్రశబ్దో యదాశౌర్యాత్పురుషార్థేవతిష్ఠతే। తదాధి
కరణాభేదాత్సమాసస్యాస్తి సంభవః। శూరశబ్దప్రయోగేతు వ్యాఘ్రశ
బ్దో వ్యపేక్షితః। భిన్నేధికరణే వృత్తేస్తత్ర నైవాస్తి సంభవ ఇతి - అతో
త్ర ధర్మలోపాదివాదెరభావాచ్చానుక్తధర్మవాదిస్సమాసగాలుప్తై
త్యేష భేదోత్రస్య పుస్తకేష్వభావాదుపేక్ష్యః ॥ ౧౭ ॥ ఉపమానా
నుక్తౌ వాక్యసమాసగతత్వేనోదాహరణద్వయం క్రమేణాహ వదా

స్యేతి ॥ గతమేతత్ ॥ రుద్రనృపతే స్సహో పదాన్య ఇత్యుప మేయ
వాచకసమాస శబ్దానాం ప్రయోగః - ఉపమానంతు నోక్తం ॥ ౧౯ ॥
వీరరుద్ర సమ ఇతి సమాసేనోపమేయవాచకయోః ప్రయోగః - రంజ
నాద్రాజేతి సాధర్మ్యకథనం ॥ ౨౦ ॥ పూర్వవద్ధర్మోపమానానుక్తావుదా
హరణద్వయమాహ లోక ఇతి ॥ కీర్త్యాసామ్యం న భజంతస్తుకీర్తిసపినాస్తి
త్యర్థః-అత్రసాధర్మ్యోపమానయోరనుపాదానం - యస్యాస్సూర్యవి

ఘూపహితహరిదిశానయశసః । సమంతాదుద్యత్తైద్విరద
మదగంధైస్సంభవాః క్రియంతే యస్య ద్విజ్జనమణి గృహ
పాత్రింగణభువః ॥ ౧౭ ॥ అనుక్తోపమానా సమాసగాలుప్తా
యథా ॥ వీరరుద్రసమో రాజా నాస్తి నాస్త్యేవ భూతలే ।
యస్య ధర్మానుబంధేన కలిః కృతయుగీకృతః ॥ ౨౧ ॥ అనుక్తధ
ర్మోపమానా వాక్యగాలుప్తా యథా ॥ లోకే లోకతి వీరరుద్ర
నృపతేరుద్దామభూమ్రిమ్నః కీర్త్యా కార్తికకౌముదీ ధవళ
యా తుల్యం న కించిత్క్వచిత్ । యస్యాం సర్వవిజృంభితతత
విషాం గ్రీవాం విలోక్యాధునా కంఠాలింగన మీశితుస్త్రినయనస్తే
నీరంధ్రముద్రీస్సతా ॥ ౨౧ ॥ అనుక్తధర్మోపమానాసమాస
గాలుప్తా యథా ॥ ప్రతాపశ్రీతుల్యం క్వచిదపి నభూతం నచభ
వన్నభావితై ర్లోకేకేమపి జయినః కాకతివిభోః । యథాలో
కాలోకక్షితిధరతటేష్వర్కదృషదః ప్రకాశం తేనక్తం దివస
దితరోచిః పరిచయాః ॥ పూర్వోదాహరణ ద్వయే పదాన్యో విజ
జృంభితైః యస్యాః కీర్తేర్మాధుర్యాకల్పైరిత్యనేన సాధర్మ్యోపాదా
నమితి న శంకనీయం- తస్య వాక్యాంతరగతత్వాత్ - కింతు మాధుర్యమేవ
సాధర్మ్యం వివక్షితం- న కౌముదీధవళత్వాదికమిత్యనేనసూచ్యతే ॥ ౨౧ ॥
ప్రతాపేతి ॥ లోకాలోకక్షితిధరతటేషు పార్శ్వేత్యేష్వపీతి భావః - అ
ర్కదృషదస్సూర్యకాంతాః - దేశతః కాలతశ్చపరిచ్ఛేదాతీతత్వాత్ప్ర
తాపశ్రీతుల్యం నాస్తీత్యతోఽపమేయ వాచకయోరేవోపాదానం ॥ ఏ
షూదాహరణేష్వన్యయోరేకైకస్య మంత్యయోర్ద్వయోర్లోపం విపన్నత్తి

పూర్వేతి॥ అత్రోదాహరణ చతుష్టయే ప్రతీపాలంకార సాంకర్యం వార
యతి ఏష్వితి॥ ఆక్షేపఉపమానస్య కైమర్థక్యేనకథ్యతే। యద్వోపమే
యభావస్యాత్తత్ప్రతీపముదాహృతమితి లక్షణానుసారేణ ద్వివిధస్యా
పి ప్రతీపస్యేహానుప్రవేశాభావాన్న తత్సాంకర్య శంకా కళంకావకాశ
ఇతిభావః॥౨౨॥ అసతామితి॥ ఉష్ణభానురివఉష్ణముష్ణభానూష్ణ మిత్యత్ర
వాచకమాత్రలోపాదేకలోపేలుప్తాసమాసగా - సర్వస్యాపిశబ్దస్య
శబ్దాంతరసంబంధేన విశేషవాచిత్వే దుష్టాదిశబ్దానాం తథాత్వేనసా
మాన్యవచనత్వాభావేపి భాష్యోక్తరీత్యా సమాసాత్పూర్వం సామాన్య

నాన్యోస్తీతి రాజేతి శబ్దాభ్యాం వితరణ శీలత్వ ప్రజా రంజక
త్వ సాధర్మ్యముక్తం- అనంతరోదాహరణద్వయేధర్మస్యా
ప్యనుపాదానమితిభేదః ॥ ఏషుచతుర్ష్వుదాహరణేషునప్ర
తీపాలంకారశంకా - ఉపమానస్యాక్షేపాభావాత్ - ఉప
మేయస్యాధిక్యావివక్షణాచ్చ- యతోపమేయస్యాధిక్యవివ
క్షయాఉపమానత్వముచ్యతే తత్రైవ ప్రతీపాలంకారః॥౨౨॥
అనుక్తవాదిః సమాసగాలుప్తాయథా ॥ అసతాముష్ణభానూ
ష్ణంసతాంశీతాంశుశీతళం । ప్రతాపరుద్రదేవస్యచరితంవి
శ్వమంగళం॥ ౨౩॥ అనుక్తధర్మేవాద్యుపమానాసమాసగా
లుప్తాయథా॥ కాకతీందోరణేభాతిభీమసేనపరాక్రమః ।
కింత్వదుశ్శాసనాస్సర్వే యస్య ప్రత్యర్థిపార్థివాః॥అత్రభీమ
సేనస్య పరాక్రమఇవ పరాక్రమోయస్య సభీమసేనప

వచనత్వేన ఉపమానానిసామాన్యవచనైరితిసమాసః ॥ ౨౩॥ సమాసే
త్రిలోపముదాహరతి కాకతీంద్రఇతి॥ భీమసేనపరాక్రమ ఇవనుస్సహః
పరాక్రమోయస్యాసౌభీమసేనపరాక్రమః॥ అత్రవిశేషమాహ కింత్వి
తి॥ దుశ్శాసనోదుర్యోధనానుజఃతత్సహితాభీమసేనప్రత్యర్థినః - వీరరు
ద్రవైరిణస్తుతద్రహితాఇతి ప్రతీతికోర్థః - దుష్టంశాసనంస్వవి
షయంయేషాం తేదుశ్శాసనాః దుస్సాధాః తేనభవంతీత్య దుశ్శాసనాః-
సర్వేపిసుసాధ్యాఇత్యర్థః॥ త్రిలోపందర్శయతి అత్రేతి॥ ధర్మేవాద్యుప

మానలుప్తేతి - ధర్మేవాద్యోర్గ్రహణ్యమానార్థత్వాల్లుప్తత్వం - ఉపమా
నస్యతు వార్త్తికాదిభిభావః- తథాహ - సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్యబ
హువ్రీహిరుత్తరపదలోపశ్చేతి వార్తికం - అస్యార్థః-సప్త
మ్యంతం తావదాస్తాం - ఉపమానం పూర్వపదం యస్య సమాసస్య తస్య
శబ్దాంతరేణ బహువ్రీహిః - పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపదస్య చలో
పఇతి - ఏతేనేదం ఫలితం - అత్ర సమానశబ్దేన ముఖ్యోపమానభూతస్యభీ
మసేనపరాక్రమస్యాత్ర మోభీమసేనో లక్ష్యతే- తత్పూర్వపదస్యభీమ
సేనపరాక్రమ ఇత్యస్య సమాసస్యోపమేయవాచినా పరాక్రమశబ్దేనబ
హువ్రీహిః-భీమసేనపరాక్రమ ఇవ పరాక్రమో యస్యేతి - త
తః పూర్వసమాసావయవస్యోత్తర పదస్య ముఖ్యోపమానపరాక్రమశబ్ద
స్యలోపఇతి - తేనధర్మేవాద్యుపమానానాం లోపాత్ త్రిలోపవతీ సమాస
గా॥అత్రాయం సంగ్రహః ॥శ్లో॥ సమాసగే వాదిలోపే స్యాదేకా వృత్తి

రాక్రమః ఇతి ధర్మేవాద్యుపమానలుప్తా ॥ ఇతిలుప్తోపమా
దర్శితాః ॥౨౮॥ అథసాధారణ ధర్మోపాదానే ద్వైవి
ధ్యం - ధర్మస్యసకృదుపమానోపమేయగతత్వేన నిర్దేశః
ఉభయగతత్వేన పృథగుపాదానంచ । పృథగుపాదానంచ

వాక్యగే । ద్వేలోప ఉపమానస్య వాక్యతద్ధితవృత్తిగాః౧. ధర్మానుక్తాపం
చచైకలోపే ప్రోక్తా మిళితాభిదాః । కర్మాధారక్యచా కర్మకర్త్రోశ్చణములా
క్విపా౩. క్యజాకర్త్ర్యుపమితవృత్త్యా చేవాదిధర్మయోః । అనుక్తా సప్త
ధర్మోపమానలోపే సమాసగా౫. వాక్యగా వద్విధత్వేవం ద్విలోపే నవ
కీర్తితాః । క్యచోపమానాన్యలోపే స్యాదేకాన్యా సమాసగా౮. ఉపమే
యాన్యలోపే ద్వేస్యాతామేవం త్రిలోపగే । లుప్తాభిదామిళిత్వాస్యుర
వమేకోనవింశతిః౯. పూర్ణాభిస్సహవక్షస్తుభేదాస్స్యుః పంచవింశతిః॥
ద్వైశ్రౌత్యా ధర్మలోపేన్యా ఆర్థ్యాస్సప్తదశస్మృతాః౬. కుత్రచిత్ర
త్రృణములితథాచారక్విపిక్యజి । ఏకలోపే పిలుప్తాస్యాద్ధర్మోపాదానసంర
భవాదితి౭. ॥ ౨౮ ॥ సమానధర్మోపాదానే సర్వభేదసాధారణం విశేష
మాహ అథేతి॥ ద్వితీయం ద్విధావిభజతి పృథగితి॥ తత్రాద్యం లక్షయతిప

కస్యేతి॥ ద్వితీయం లక్షయతి ద్వయోరితి॥ ద్వయోః - సదృశయోరితి శేషః
తేన ధర్మాపేక్షో వస్తుప్రతివస్తుభావః - ధర్మ్యపేక్షస్తు బింబప్రతిబింబభా
వ ఇతి ఫలితం ॥ నృపా ఇతి॥ అత్ర సమానధర్మస్య సకృన్నిర్దేశం యోజయతి
అత్రేతి ॥౨౫॥ ద్విర్ధా నిర్దేశ ఇతి॥ ఉపమానగతత్వేనోపమేయగతత్వేన చే
తి భావః॥ వంశ ఇతి॥ పరిష్కృత ఇత్యత్ర - 'సంపరిభ్యాం కరోతౌ భూషణ' ఇతి

వస్తుప్రతివస్తుభావేన బింబప్రతిబింబభావేన
చ ద్వివిధం। ఏకస్యార్థస్య శబ్దద్వయేనాభిధానం వస్తుప్రతివస్తు
భావః - ద్వయోరర్థయోర్ద్వయోరుపాదానం బింబప్రతిబింబభా
వః॥ సకృన్నిర్దేశో యథా ॥ నృపాః ప్రణతమూర్ధానః సేవంతే
కాకతీశ్వరం। అసాధూనాం వినేతారం గురుం శిష్యా ఇవాభి
తః॥ అత్ర నరేశ్వరాణాం శిష్యాణాం చ ప్రణతమూర్ధాన ఇతి స
కృదేవ సాధర్మ్యముక్తం - తథా అసాధూనాం వినేతారమితి
రాజ్ఞో గురోశ్చ తుల్యధర్మత్వం సకృదేవోక్తం॥౨౫॥ వస్తుప్రతి
వస్తుభావేన ద్విర్ధా నిర్దేశో యథా॥ వంశోయం కాకతీయానాం
వీరరుద్రేణ భూషితః। అన్వవాయః కకుత్స్థానాం రామేణేవ
పరిష్కృతః॥ అత్ర భూషితపరిష్కృతశబ్దాభ్యామేకార్థప్రతీ
తేర్వస్తుప్రతివస్తుభావః॥౨౬॥ బింబప్రతిబింబభావో యథా॥
స్ఫురచ్ఛ్వేతాతపత్రశ్రీః కాకతీయనరేశ్వరః। హాటకాద్రిరి
వాభాతి శృంగసంగీందుమండలః॥ అత్ర శ్వేతాతపత్రచంద్ర
మండలయోస్సాదృశ్యేన కాకతీంద్ర సువర్ణాచలయోస్సా
దృశ్యమితి బింబప్రతిబింబభావః (వస్తుతోభిన్నయోరప్యుపమా
నోపమేయధర్మయోః పరస్పరసాదృశ్యాదభిన్నయోః పృథ

సుడాంగమెవత్వం- అత్ర సంబంధిభేదేన భూషిత పరిష్కృతశబ్దాభ్యాం స
మానధర్మకథనాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః ॥౨౬॥ స్ఫురదితి॥ అత్ర శ్వేతాతప
త్రస్యేందుమండలం ప్రతిబింబతయా నిర్దిశ్యతే॥ కాకతీంద్రసువర్ణాచల
యోస్స్వరూపతస్సాదృశ్యాభావాద్వి శేషణసాదృశ్యనిబంధనం విశేష్య
సాదృశ్యమితి వక్తవ్యం॥ స ఏవ బింబప్రతిబింబభావ ఇత్యాహ అత్రేతి॥౨౭॥

ప్రకారాంతరేణ విభాగమాహ అపరమితి॥ సమస్తాని వస్తూన్యవయవ్యవయవాశ్చ విషయా యస్యాస్సా సమస్తవస్తువిషయా - అవయవావయవినోరేకదేశే వర్తత ఇత్యేకదేశవర్తినీ ॥ ఆద్యాముదాహరతి విభాతీతి ॥ మరుత్వాన్ ఇంద్రః- తస్యాపత్యం స్త్రీ భసంజ్ఞాయాం పరకార్యం న భవతి- ఘుయ ఇతివత్ తోత్పత్వం - ఇయమనేకేవోపమేకైకేచేత్ - ఇవశబ్దాంతరప్రయోగే సమస్యాపత్తౌ దత్తే నైవాలమితి విద్యాధరః ॥ ౨౭॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥

సపాదానం బింబప్రతిబింబభావ ఇత్యాలంకారికసమయః)

౨౭ ॥ అపరమపి ద్వైవిధ్యమస్యాలంకారస్య సమస్తవస్తు
విషయా ఏకదేశవర్తినీ చేతి ॥ యథాక్రమం ద్వయోరుదా
హరణం ॥ విభాతి భూర్ద్యౌరివ కాకతీంద్రపురీ విరాజస్య సురా
పతేవ । పౌరాః ప్రథంతే త్రిదశా ఇవర్ద్ధింధత్తైరావణస్యేవ వి
రరుద్రః ॥ ఏషా సమస్తవస్తువిషయా ॥ ౨౮ ॥ ఏకదేశవర్తి
నీ యథా ॥ ద్విపైశ్వర్యద్ధరణీధరైర్వా తురంగమశ్రేణిభి
రూర్మిభిర్వా । నానాయుధైర్వా వ్యాళజలగ్రహైర్వా బలం త్రి
లింగాధిపతేస్సరాపం ॥ అత్ర త్రిలింగాధిపతేర్బలం సముద్ర ఇ
వేత్యర్థాత్ ప్రతీతేరేకదేశవర్తిత్వం ॥ ౨౯ ॥ మాలారూపేణా
ప్యయమలంకారో దృశ్యతే ॥ యథా ॥ కుందతి కుముదతి హంసతి
హారతి హీరతి తుషారకరతి । కైలాసతి చ యశశ్శ్రీ ర్వైశద్యం వీర
రుద్రస్య ॥ అత్రైకస్యోపమేయస్యానేకోపమానదర్శనాన్మా
లాత్వం ఉపమాయాం ॥ భేదాభేదసాధారణస్య సాధర్మ్యస్య

ద్విపైరితి ॥ ధరణీధరైర్మైనాకాదిభిః సర్వత్ర వాశబ్ద ఇవార్థే - వాస్యాద్వి కల్పోపమయోరేవార్థేపి సముచ్చయ ఇతి విశ్వః- త్రిలింగాధిపతేరంధ్రదేశాధీశ్వరస్య- నాటకేష్వప్యుక్తిరుక్తా॥ ౨౯ ॥ ఏకస్యైవోపమేయస్య బహూపమానోపాదానే మాలోపమా తాముదాహరతి కుందతీతి ॥ సర్వత్రాచారే క్విప్ప్రత్యయః ॥ సాధర్మ్యం త్రివిధం భేదప్రధానమభేదప్రధానం భేదాభేదప్రధానం చేతి - తత్రాద్యం వ్యతిరేకాదౌ ద్వితీయం రూపకాదౌ తృతీయమత్రేత్యాహ ఉపమాయామితి॥ యదాహ భగవాన్ వ్యాఖ్యాకారః ॥

యత్ర కించిత్సామాన్యం కశ్చిచ్చ విశేషస్తతోఽపమానోపమేయభవతీ-
తి॥ ఫణితిరివమతిర్మతిరివ చేష్టా చేష్టేవకీర్తిరిత్యాదిరశనోపమాదికమన్య-
తో ద్రష్టవ్యమిత్యాహ ఏవమితి॥ ౩౦॥ భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యమూ-
లేషూపమానం తరం ప్రతీయమానవస్తుకయోరేకవాక్యాశ్రయమనన్వ-
యం లక్షయతి ఏకస్యే॥ఏకస్యైవోపమానోపమేయభావాదనన్వయాద-
న్వర్థేయం సంజ్ఞా॥ వాచ్యాభిప్రాయేణోపమేయస్యైవద్వితీయసదృశని-
వృత్తిలక్షణవ్యంగ్యాభిప్రాయేణోపమానత్వమన్యేతిగ్యాభిప్రాయేణ
వ్యాచష్టే యత్రద్వితీయేతి॥ ఉదాహరతి సంత్వితి॥ ఉపమానభావాన

ప్రయోజకత్వం - ఏవం భేదాంతరం యథాసంభవముదాహార్యం.

అనన్వయాలంకారః

ర్థ్యం॥ ౩౦॥ ఏకస్యైవోపమానోపమేయత్వేనన్వయో మతః॥
యత్రద్వితీయసబ్రహ్మచారినివృత్త్యర్థమేకస్యైవోప మా-
నోపమేయభావో నిబధ్యతే అసావనన్వయాలంకారః ॥ య-
థా॥ సంతు లోకే సువర్ణాద్రిరత్నాకరసుధాకరాః। తథాపి వీ-
రరుద్రోఽయం వీరరుద్ర ఇవాన్వయం ॥ ౩౧ ॥ పర్యాయేణ ద్వ-

ఉపమేయోపమాలంకారః

యోస్తస్మిన్నుపమేయోపమా మతా॥ తస్మిన్నిత్యుపమానోప-
మేయత్వపరామర్శః ॥ యథా ॥ ధర్మోఽర్థ ఇవ పూర్ణశ్రీరర్థో ధ-

హైణః కింతైరితి భావః ॥ ౩౧॥ అనన్వయవైలక్షణ్యేన వాక్యభేదాశ్రయ-
ముపమేయోపమాలంకారం లక్షయతి పర్యాయేణేతి ॥ పర్యాయో యౌగ-
పద్యాభావః - ద్వయోరుపమానోపమేయయోః ॥ తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతా-
నన్వయపరామర్శం వారయతి తస్మిన్నితి ॥ ద్వయోరుపమానోపమేయ-
భావవినిమయే సత్యుపమేయోపమాలంకార ఇత్యర్థః- ఉపమేయేనోపమా
ఉపమేయోపమేత్యన్వర్థత్వం॥ ధర్మ ఇతి ॥ అత్ర వాక్యభేదేనద్వయోరే-
వోపమానోపమేయభావాత్తృతీయసబ్రహ్మచారి నివృత్తిలక్షణం వస్తు
ప్రతీయతే- అత్ర పూర్ణశ్రీరితిధర్మస్య సాధారణ్యం స చ వస్తు ప్రతివస్తుని-
ర్దేశేనాపి దృశ్యతే॥ సచ్ఛాయాంభోజవదనాస్సచ్ఛాయవదనాంబుజాః॥

నాస్యోఽంగనా ఇవాభాంతి యత్ర వాస్యా ఇవాంగనా ఇతి ॥ ౩౨॥ భేదాభేద
ప్రధానేషు పరిశేషాత్స్మరణం లక్షయతి సదృశేతి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥
అన్యశబ్దార్థమాహ సదృశవస్త్వంతరేతి॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యాః స్మృ
తిబీజస్యోద్బోధకా ఇతి న్యాయేన సదృశానుభవాత్పూర్వానుభవజనితసం
స్కారోద్బోధే సతి సదృశవస్త్వంతరస్మృతిః స్మరణాలంకార ఇత్యర్థః - సా
దృశ్యవ్యతిరిక్తనిమిత్తత్వే నాత్రానుగోదం వ్యగయానిమిత్త ఇత్యాదౌ
నాయమలంకారః - న చేదమనుమానం అవినాభావాభావాత్ ॥ ఉదాహ

ర్య ఇవస్థితః । కామస్త్రావిషతో కామ ఇవ గుప్తనరేశ్వరే॥ ౩౨॥

స్మరణాలంకారః.

సదృశానుభవాదన్యస్మృతిః స్మరణముచ్యతే ॥ యత్ర సదృశ
స్యపదార్థస్యానుభవేన సదృశవస్త్వంతరవిషయా స్మృతిర్జాయ
తే తత్ర స్మరణాలంకారః॥ యథా॥ రాజ్ఞా ప్రతాపరుద్రేణ పా
లితేయం వసుంధరా । హరిశ్చంద్రనలాదీనాం పార్థివానాం స్మర
తి భూభుజాం ॥ అత్ర నలనహుషాదితుల్యపాలనప్రవీణతయా
ప్రతాపరుద్రం రక్షితారం ప్రాప్తవత్యా మేదిన్యాః పూర్వ
రాజస్మరణం ॥ ౩౩ ॥ భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యనిబంధనా
లంకారాః ప్రదర్శితాః - సంప్రత్యారోపగర్భాలంకారప్రస్తా

రూపకాలంకారః

వః - తత్రాపి ప్రాధాన్యాత్ప్రథమం రూపకం నిరూప్యతే - ఆ
రోపవిషయస్య స్యాదతిరోహితరూపిణః। ఉపరంజకమారోప్య

రతి రాజ్ఞేతి॥ భూభుజామిత్యత్ర - అధిగతేనాత్యాపినాశకర్మణి షష్ఠీ॥ ౩౩॥
అథవృత్తానుకథనపురస్సరం ప్రకృటకసంగతిమాహ భేదాభేదేతి॥ ఆరోప
గర్భా - అభేదప్రధానా ఇత్యర్థః - తేషు రూపకస్య సంగతిమాహ తత్రాపీతి॥
అభేదప్రధానేష్విత్యర్థః - ప్రాధాన్యాదితి - ఆరోపమూలాలంకారబీజ
భూతత్వేనేతి భావః॥ తస్య లక్షణమాహ ఆరోపేతి ॥ అన్యతాద్రూపధర్మా
రోప ఆరోపః - తద్విషయస్య ముఖాదేరతిరోహితరూపిణః అతిరస్కృతస్వ
రూపస్య - సద్వ్యపదేశాదిత్యాదిస్వరూపయుక్త - ఆరోప్యమాణం చంద్రాది ఉప

రంజకంతాదారోప్య ప్రతీతిమాత్రజనకం - అత్రారోపస్యతావన్నైవ చరితార్థత్వా న్నపునః పరిణామవత్ప్రకృతోపయోగాంతమారోపవివక్షేతి భావః- యదేవంవిధంతద్రూపకం- ప్రకృతమప్రకృతేనరూపవత్ క్రియత ఇతిలక్ష్యనిరుక్తిః - తదుక్తం- తతోవిషయరూపేణరూపవాన్విషయోయతః। ఆరోపణేనక్రియతే తేనైతద్రూపకంమతమితి॥ విశేషణకృత్యమాహ

మాణంతద్రూపకం మతం ॥ అత్రారోపవిషయస్యేత్యనేన అధ్యవసాయగర్భస్యోత్ప్రేక్షాదే రనారోపమూలానాంచోపమాదీనాంవ్యావృత్తిః - అతిరోహితరూపిణఇత్యనేనసందేహభ్రాంతిమదపహ్నుతిప్రముఖానాంవ్యావృత్తిః - సందేహాలంకారేవిషయస్యసందిహ్యమానతయాతిరోధానం - భ్రాంతిమదలంకారేభ్రాంత్యావిషయతిరోధానం - అపహ్నుత్యలంకారేఅపహ్నవేనారోపవిషయతిరోధానం- ఉపరంజకమిత్యనేనపరిణామాలంకారవ్యావృత్తిః - పరిణామేఆరోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేనాన్వయోనప్రకృతోపరంజకత్వేన- అతస్సాదృశ్యమూలేభ్యః సర్వేభ్యోవిలక్షణంరూపకం॥తస్యప్రథమంత్రైవిధ్యం- సావయవంనిరవయవంపరంపరితంచేతి- సావయవంద్వివిధం - సమస్తవస్తువిషయమేకదేశవివర్తిచేతి- నిరవయవంద్వివిధం- కేవలంమాలారూపంచేతి-పరంపరితస్యాపి శ్లిష్టనిబంధనత్వేనాశ్లిష్టనిబంధనత్వేనచ ద్వైవిధ్యం- తయోరపిప్రత్యేకం కేవలమాలారూపతయాచాతుర్విధ్యం-ఏవమష్టవిధోరూపకాలంకారః॥ అథోదాహరణాని॥ యత్రావయవానా మవయవినశ్చ సామస్త్యేన నిరూపణం నిబధ్యతేతత్సమస్తవస్తువిషయంరూపకం ॥ యథా ॥ యాత్రా

అత్రారోపవిషయస్యేత్యాదినా॥తస్యవిభాగమాహతస్యప్రథమమిత్యాదినా॥సమస్తవస్తువిషయంలక్షయతియత్రేతి॥ ఆరోపవిషయావయవా ఆరోప్యమాణానామపియత్రశబ్దేనోపాదానంతత్సమస్తవస్తువిషయమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి యాత్రేతి ॥ అత్రయాత్రాప్రావృషీత్యాదావవిషయవిషయరూప

ణం యశః కందళా ఇత్యవయవిరూపణం - నను యశాంసి కందళా ఇవేత్యుప
మితసమాసః ప్రాప్నోతి యశాంస్యేవ కందళా ఇతి రూపకసమాసో
పి- ఉభయోస్సాధక బాధకాభావాత్ సందేహసంకర ఏవాయం తేన
రూపకమేవేతి కథం నిర్ణీయత ఇతి చేత్ - సత్యం- జగదానందా ఇతి సామా
న్యప్రయోగసంభవాన్నోపమితసమాసః - కింతు మయూరవ్యంసకాది
త్వాద్రూపకసమాస ఏవ తేన రూపకమేవేదం నోపమా- ఏవముత్తరత్రా
పి సాధక బాధకయోరుద్భావనం ద్రష్టవ్యం ॥ ౩౪ ॥ ఏకదేశవివర్తిరూ
పకం లక్షయతి యత్రేతి॥ ఉపలక్షణమేతత్ తేన యథా యోగమవయవా

ప్రావృషి వీరరుద్రనృపతేర్భిన్నస్సాంద్రధారాధరే వైరిక్ష్మాపతి
గర్వపర్వతభిదా భీమం ముహుర్గర్జతి । శత్రుస్త్రీనయనాంబు
వృష్టిరసకృజ్జాతా నయా సర్వతో వర్ధంతే హరిదంతరేషు జగ
దానందా యశః కందళాః ॥ ౩౪॥ యత్రావయవనిరూపణాద
వయవినో రూపణం గమ్యతే తదేకదేశవివర్తిరూపకం ॥ య
థా ॥ ప్రసాధితాశావలయాంతరాళశ్శౌర్యాకరః కాకతివీ
రరుద్రః । వికస్వరైర్వ్యాసనయా త్రిలోకీం గుణప్రసూనైస్సు
రభీకరోతి ॥ అత్రావయవానాం గుణానాం ప్రసూనత్వరూ
పణేన నృపతేః కల్పశాఖిత్వం నిరూప్యతే - తస్మాదేకదేశవివర్తి
త్వం ॥ ౩౫॥ యథా వా॥ మథితా ద్వైరివారాశేస్స్వభుజామం
దరభూభృతా । జాతా ప్రతాపరుద్రస్య కీర్తిర్లోకానధినోత్య
మూన్ ॥ అత్ర వైరిజనస్య వారాశిత్వరూపణేన భుజస్య మంద

వయవినో రేకదేశస్య శాబ్దత్వాదార్థత్వాభ్యా మేకదేశ వివర్తిరూపక మి
తి లక్షణం యథోదాహరణం ద్రష్టవ్యం ॥ అత ఏవాహ కావ్యప్రకాశకారః
శ్రౌతా ఆర్థాశ్చ తే యస్మిన్నేకదేశవివర్తి తదితి - ఏకదేశే విశేషేణ వ
ర్తనాదేకదేశవివర్తీత్యర్థః॥ ఉదాహరతి ప్రసాధితేతి ॥ ప్రసాధితాశా
వలయాంతరాళో వశీకృతదిఙ్మండలః- వికస్వరైర్వికాసిభిః - స్థైశ్చాసె
త్యాదినావసప్రత్యయః - అవయవరూపణాదవయవిరూపణం గమ్యత ఇ
త్యాహ అత్రేతి॥ ౩౫॥ ఉదాహరణాంతరమాహ మథితాదితి॥ ప్రాగ్వ

దాహరణే అవయవరూపణాదవయవినిరూపణస్యాగమ్యత్వం - అత్రత్వవ యవస్యాపీతిభేదః ॥ నిరకాసయద్రవిమపేతవసుంపియదాలయాదపరది గ్గణికేత్యత్రరవి శబ్దేనవిటప్రతీతే రవయవైకదేశమాత్రగమ్యత్వే నైక దేశవివర్తిరూపకత్వం ద్రష్టవ్యం ॥ ౩౬ ॥ నిరవయవంలక్షయతియత్రేతి॥ పూర్వత్రావయవమాత్రేఽన్యత్రావయవాంతరేచ రూపణాభావాన్ని రవయవమితిభావః॥ అత్రైకస్యారోపవిషయస్యైక మేవారోప్యమాణం చేత్కేవలమనేకంచేన్మాలేతిద్వేధా ॥ తత్రాద్యముదాహరతి యాత్రే

రాద్రిత్వరూపణేనచజాతాయాః కీర్తేస్సుధాత్వమర్థాదాప
తతిలోకానామమరత్వంచేత్యేకదేశవివర్తిరూపకం ॥ ౩౬ ॥
యత్రావయవినిరూపణమాత్రే కవిసంరంభవిశ్రాంతి స్త
న్నిరవయవంరూపకం-అవయవనిరూపణమాత్రేపితదేవ ॥ త
త్ర కేవలంయథా ॥ యాత్రారంభవిజృంభమాణసుభటప్ర
క్ష్వేడితామ్రేడితైర్భిన్నస్వాణభ్వనిభిస్స్ఫుటంప్రవిదళద్రోదః
కటాహాంతరైః॥ క్షుబ్ధేష్వబ్ధిషుకంపితేషుగిరిషుత్రస్త్వైవ
ముంచంత్యసూన్ భీతాః కాకతివీరరుద్రనృపతేః ప్రత్యర్థినః
పార్థివాః ॥ అత్రరోదసఃకటాహత్వంనిరూప్యతే ॥ ౩౭ ॥
మాలానిరవయవంయథా ॥ రాజ్ఞాంమౌళివిభూషణప్రగమ
లాదిక్కుంజరశోత్రచామరస్ఫారంచామరభూషణం ధరణి
భృచ్ఛృంగేషుగంగాసరిత్। వ్యోమ్నఃక్షౌమవితానముజ్జ్వ
లతరంముక్తాకలాపోభువఃస్ఫారః కాకతివీరరుద్రయశసాం
జాగర్తివిస్ఫూర్జితం ॥౩౮॥ రూపకహేతురూపకంపరంపరిత

రంభేతి॥ ప్రక్ష్వేడితామ్రేడితైస్సింహనాదావృత్తిభిః - రోదోబ్రహ్మాం డమేవకటాహఃపాత్రవిశేషః- క్షుబ్ధేషుక్షుభితేష్విత్యర్థః- వ్యాఖ్యాత మేతద్రసప్రకరణే(౫) ॥౩౭॥ ద్వితీయముదాహరతి ॥రాజ్ఞామితి॥ గంగా భాగీరథీ-విస్ఫూర్జితంవిజృంభణంఅత్రైకస్య యశసోమాల్యాద్యారోప్య మాణానేకత్వాన్మాలానిరవయవం ॥౩౮॥ పరంపరితంలక్షయతి రూపకే తి॥ రూపకంహేతుర్యస్యతత్తథోక్తంఅతఏవపరంపరాస్యసంజాతావరం

పరితమిత్యస్యార్థః- ఏకరూపకసాపేక్షం రూపకం యస్య పరితమిత్యర్థః- తేనా
నేకరూపకసాపేక్షే సమస్తవస్తువిషయే నాంతర్భావోస్యేత్యాహ రూ
పకద్వయమితి॥ ప్రతాపేతి॥ మండలాగ్రః ఖడ్గ ఏవ విధుంతుదో రాహుః- రా
జమండలం క్షత్రియసమూహ ఏవ రాజమండలం చంద్రబింబం - అత్ర మం
డలాగ్రే విధుంతుదత్వారోపణం రాజకం చంద్రమండలమితి శ్లిష్ట
రూపకేణ ... కేవలశ్లిష్టకేవలపరంపరితం ॥౩౯॥ యద్దోరితి ॥ యస్యా
యోలక్ష్మ్యుల్లాస ఏవ యద్దోర్నాముల్లాసః తత్ర సహస్రభానుసహస్యా
స న్మార్గస్సన్మార్గ ఏవ సన్మార్గో నక్షత్రమార్గః - తత్ర చర్యాయాం బుధ
స్సన్మార్గః ... ... -

రూపకం - రూపకద్వయమాత్రవ్యవస్థితత్వాదస్య న సమస్త
వస్తువిషయేంతర్భావః ॥ శ్లిష్టకేవలపరంపరితం యథా ॥ ప్ర
తాపరుద్రదేవస్య మండలాగ్రవిధుంతుదః । అఖండవిక్రమో
ద్దామో గ్రసతే రాజమండలమ్ ॥౩౯॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితం
యథా॥ యద్దోర్లాససహస్రభానురసకృత్సన్మార్గచర్యాబుధః
క్ష్మాభృత్పక్షభిదాశనిః కువలయాలంకారరాకాశశీ। నిత్యోద్య
త్సుమనోవికాససురభిః కల్యాణసంపత్సురక్షోణీభృద్భువనా
శ్రయాంబుధిరయం శ్రీవీరరుద్రో నృపః ॥౪౦॥ అశ్లిష్టకేవలప
రంపరితం యథా ॥ కాకతీయస్య ముగ్ధాబ్ధైర్యశోలీలామహా

క్ష్మిదాయామశనిః కులిశం-కువలయస్య భూమండలస్యైవ కువలయానాము
త్పలానామలంకారే రాకాశశీపూర్ణిమాచంద్రః - సుమనోవికాసో విద్వ
దాహ్లాద ఏవ సుమనోవికాసః పుష్పవికాసః-తస్య సురభిర్వసంతః-కల్యా
ణసంపన్మంగళసంపత్తిరేవ కల్యాణసంపత్ అక్షయస్వర్ణసమృద్ధిః - క
ల్యాణమక్షయస్వర్ణైకల్యాణం మంగళేపిచేతివిశ్వః - తస్యాస్సురక్షోణీ
భృత్సువర్ణాచలః-భువనం లోక ఏవ భువనము దకం తదాశ్రయస్యాంబుధిః -
అత్ర వీరరుద్ర ఏవ సహస్రభానురిత్యాద్యారోపపూర్వకస్య దోర్లాస ఏ
వ దోర్లాస ఇత్యాద్యారోపస్య శ్లేషనిబంధనస్యానేకధా నిబంధనాచ్ఛ్లిష్ట
మాలాపరంపరితం॥౪౦॥ కాకతీయస్యేతి॥ దశాంగమాలము గ్ర జటీతి నిహూ—

లముద్రజటాటోపాః యేషాం తాస్తథోక్తాః- దిగంతవిశ్రాంతసంభ్రమా
ఇత్యర్థః - అభ్రంకషేత్యభ్రంకష ఉచ్ఛ్రాయో యేషాం తాస్తథోక్తాః -
ఉదితాలేరుజినమేఘాః - సర్వకూలాభ్రేత్యాదినా ఉభయత్ర ఖశ్ ప్ర
త్యయః - అత్ర యశోలీలానాం మేఘాత్మ్యత్వరూపణం కాకతీయస్యదు
ర్ధాన్తత్వరూపణాధీనమిత్యశ్లిష్టకేవలపరంపరితం ॥౪౧॥ దోరాశీవిషేతి॥
వాతానాం సమూహో వాత్యా- ధూమానాం సమూహో ధూమ్యా
ఉభయత్ర - పాశాదిభ్యో య ఇతి యప్రత్యయః - విలాసశిఖినీ క్రీడాను
యూరీ- అర్గళా విష్కంభః - అత్ర కృపాణలతాయాం జిహ్వాత్వస్యానేకరూ
పస్య భుజాదీనామాశీవిషాద్యారోపప్రతీక్షత్వాదశ్లిష్టమాలా పరంపరితం

ర్మ్యయః । దిక్కూలముద్రజాటోపాః ఖలంత్యభ్రంకషోచ్ఛ్రి
యాః ॥౪౧॥ అశ్లిష్టమాలాపరంపరితం యథా ॥ దోరాశీవిష
జిహ్వాయా రిపువనశ్రేణీమహావాత్యయా శౌర్యాగ్నిస్థల
ధూమ్యయా జయరమారోమావిలాసభ్రువా । సంహృత్య
స్థగితవిలాసశిఖినీసంవాసయష్ట్యా జగత్ప్రాసాదార్గళయా
కృపాణలతయా రుద్రో నృపః క్రీడతి ॥౪౨॥ అశ్లిష్టమాలాప
రంపరితం వైధర్మ్యేణాపి సంభవతి ॥యథా॥ త్రాసాంధకా
రమధ్యాహ్నాః కైతవాతపరాత్రయః । జయంతి వీరరుద్రస్య
రణప్రాంగణకేళయః॥ ఏవమష్టవిధస్యాపి రూపకస్య వాక్యస

సర్వత్ర చాత్ర హేతుహేతుమద్భావో యథాలంకారసర్వస్వకారమతే
నోక్తః - కావ్యప్రకాశకారస్తు విపరీతమవోచత్ - యదత్ర యుక్తం తద్గ్రా
హ్యం ॥౪౨॥ వ్యతిరేకేణాప్యేతత్సంభవతీత్యాహ అశ్లిష్టేతి ॥ త్రాస ఏ
వాంధకారస్తస్య మధ్యాహ్నః - శక్తస్య తస్య త్రాసాసంభవాదితి
భావః - కైతవం కపటమేవాతపస్తస్య రాత్రయః - ధర్మ్యరోధిత్వాత్తే
ష్వేతి భావః - ఏతచ్చ ముఖచంద్ర ఇత్యాదౌ సమాసగతం ముఖమేవ చం
ద్ర ఇత్యాదౌ వాక్యగతం - అతష్షోడశైతే భేదాః ॥ తత్రావశిష్టా భేదా అన్య
తో ద్రష్టవ్యా ఇత్యాశయేనాహ ఏవమితి॥ అత్రారోప్యమాణస్య ధర్మిత్వా
ల్లింగసంఖ్యాదినా వైషమ్యేఽపి జటావల్కలాలంబినః కపిలా దావాగ్న

యఇత్యత్రైకస్యైకపిలము నేరనేకత్వమనేకవిషయారోపాత్ - తదుక్త
మలంకారసర్వస్వే - అత్ర చారోప్యమాణస్య ధర్మిత్వాద్వా విశిష్టలింగసం
ఖ్యాకత్వేపి క్వచిత్స్వతో సంభవత్సంఖ్యాయోగస్య విషయసంఖ్యానుసంప్ర
త్యేకమారోపాదితి ॥ ౪౩ ॥ రూపకాలంకారాత్ప్రకృతోపయోగిత్వవై
ధర్మ్యేణ పరిణామం లక్షయతి ఆరోప్యమాణమితి ॥ ప్రకృతస్యోపయోగి
త్వ ఇతి విషయాసక్తమపి ప్రకృతోపయోగాభావ ఇత్యర్థః - ఆరోప్యమాణం
చంద్రాదికమారోపవిషయాత్మతయా ముఖాదితాదాత్మ్యేన స్థితం ముఖ
చంద్రేణ రాజశ్శామ్యతీత్యత్ర ప్రకృతోపయోగాంశమారోపస్య వివక్షి
తత్వాత్ - వస్తుతో ముఖస్యైవ తాపశాంతినిమిత్తత్వేన తాదాత్మ్యేన భా

మానసగతత్వేన షోడశభేదా భవంతి ॥ ౪౩ ॥ ఆరోప్యమాణమారో

పరిణామాలంకారః

పవిషయాత్మతయా స్థితం । ప్రకృతస్యోపయోగిత్వే పరిణామ
ఉదాహృతః ॥ ఆరోప్యమాణం ప్రకృతోపయోగిత్వేనేనసద్వా
లంకారవ్యావృత్తిః - తస్య సామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యా
భ్యాం ద్వైవిధ్యం ॥ సామానాధికరణ్యేన పరిణామో యథా ॥ శ
శ్వత్ప్రసాధనవిధానకృతాభిలాషైర్భృజంలిపకుబైర
వనీపవర్గాః । శ్రీవీరరుద్రనృపతేః కకుభాంపదేషు రాజ్ఞామ

వే చంద్రస్య ప్రకృతోపయోగాభావాదితి భావః - అతః ప్రకృతమనప
హ్నుతస్వరూపమేవారోప్యమాణాత్మనా పరిణమతీతి పరిణామాలంకార
ఇత్యర్థః - ఏవంచ యత్రారోపస్య తాద్రూప్యప్రతీతిమాత్రపర్యవసాయి
తయా ప్రకృతమపహ్నుత స్వరూప మప్రకృతరూపాపన్నం భవతి త
స్మాద్రూపకాత్పరిణామస్య వైలక్షణ్యం దర్శితం - తదుక్తంచక్రవర్తినా-
విషయ్యాకారమారోప్యవిషయస్థగనం యదా । రూపకత్వం తదాత్రరం
జనేనసమన్వయః। యదాతువిషయో రూపాత్స్వస్మాదప్రచ్యుతో భవేత్ ।
ఉపయుక్తః పరాకారం పరిణామస్తదా మతః ఇతి ॥ అస్య ద్వైవిధ్యమాహ
తస్యేతి ॥ ఆద్యముదాహరతి శశ్వదితి ॥ ప్రసాధనవిధానమలంకారవిధిః -
అత్రారోపేణ ప్రకృతాజ్ఞాతాదాత్మ్యమాపన్నా యా అప్రకృతా యా

స్స్రజో ముకుటధారణాత్మకపరిష్కృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః - అ
త్ర విషయవిషయిణోస్సమానవిభక్తికత్వాత్సామానాధికరణ్యం ॥ ౪౪ ॥
కిరీటేతి॥ అత్ర చ పూర్వవత్పరిణామ ఉద్భావనీయః - కింతు మయూఖజాల
పుష్పాంజల్యోర్విషయ విషయిణోర్భిన్న విభక్తికత్వాద్వైయధికరణ్య
మితి విశేషః ॥ నను ప్రకృతోపయోగావిశేషాత్పరిణామ సమాసోక్త్యోః కో
భేద ఇత్యాశంక్య ఆరోప్యమాణస్యోపాదానానుపాదానాభ్యాం భేద ఇ
త్యాహ సమాసోక్తావితి ॥ ౪౫ ॥ ఆరోపగర్భేష్వనవధారణాత్మకం సందే

యీం ప్రజమమండవిలాసలక్ష్మీం ॥ ౪౪ ॥ వైయధికరణ్యేన
పరిణామో యథా ॥ కిరీటమాణిక్యమయూఖజాలైర్విధాయ
పుష్పాంజలిమర్చయంతే। ఫలార్థినో రుద్రనరేంద్రపాదపీఠాం
తసీమానమరిక్షితీంద్రాః ॥ సమాసోక్తా వారోప్యమాణస్య
ప్రకృతోపయోగిత్వే ప్యవాచ్యత్వాన్న పరిణామేంతర్భా

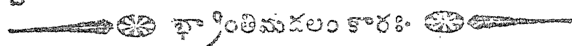
సందేహాలంకారః

వః ॥ ౪౫ ॥ విషయో విషయీ యత్ర సాదృశ్యాత్కవిసమ్మ
తాత్ । సందేహగోచరౌ స్యాతాం సందేహాలంకృతిశ్చ సా ॥
సా త్రివిధా - శుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతా చేతి ॥ సం
దేహమాత్రపర్యవసాయినీ శుద్ధా యథా ॥ కిమేష నవమో హ
రిత్పతిరమందసంపత్పదం కిమేష దశమః ప్రజాపతిరపూర్వస
ర్గక్రమః । కిమేష హరిరుర్వరోద్ధరణచుంచురేకాదశశ్శ్రీరాదితి

హాలంకారం లక్షయతి ॥ విషయ ఇతి ॥ కవిసమ్మతాదిత్యనేన స్థాణుర్వా పు
రుషో వేతి సందేహస్యాలంకారతా వ్యావర్త్యతే - వర్ణ్యోత్కర్షార్థం కవి
ప్రతిభోత్థాపితః ప్రకృతాప్రకృతగోచరస్సందేహస్సందేహాలంకార ఇ
త్యర్థః॥ తస్య త్రైధా విభాగమాహ సేతి ॥ అద్యముదాహరతి కిమితి॥ హ
రిత్పతిర్లోకపాలః - ప్రజాపతిర్బ్రహ్మ - ఉర్వరోద్ధరణచుంచుః క్షోణీరక్షణ
దక్షః - అత్ర సంపదాదిసాదృశ్యాద్వీరరుద్రలోకపాలాది కోటిద్వయ
గోచరస్య సందేహస్య తావన్మాత్రపర్యవసాయిత్వాచ్ఛుద్ధోయం సందే
హభేదః - నను నవమాదిపదవిరహే కేవలలోకపాలాదీనామారోప్యమాణ

త్వసంభావాదస్తు సందేహః- నవమాదిపద్యప్రభాగేషు లోకపాలాదీనాం
వీరరుద్రత్వేన సంభావనాదుత్ప్రేక్షైవాయం న సందేహ ఇతి చేత్సత్యం - అ
స్తు సంభావనమారోపో వా - యత్ర కోటిద్వయావలంబిత్వం తత్ర సందే
హ ఏవేతి స్వమతం- ఏవం బిభ్రద్గతే కేచిదుత్ప్రేక్షా ప్రయాస్సందేహ ఇత్యా
హుః- ఉత్ప్రేక్షైతత్సన్ధ్యాదిత్యాసస్య వలంకారసర్వస్వే స్పష్టం॥౨౬॥
ద్వితీయముదాహరతి కాలాహిరితి ॥ భోగం సర్పశరీరం- కాలభ్రుకుటి
రంతకభ్రూభంగః- కాలాగ్నిః ప్రళయకాలాగ్నిః తస్య ధూమపద్ధ
తిః ధూమరేఖా- ధూమాయతే కంప్యతే - అత్ర కాకుత్స్థీయకంకణస్య సర్పాదిరూ

విలోక్యతే జగతి వీరరుద్రౌజసైః ॥ ౨౬ ॥ నిశ్చయగర్భో య
థా ॥ కాలాహిః కిమయం మృణాళమృదులం భోగం నధత్తే పు
నః కాలభ్రూకుటిరేవ కిన్ను ముఖవనో జృంభతే సా పునః । కా
లాగ్నిర్ధూమపద్ధతి రసౌ కిం సా పునర్ధూయతే వా తేనేతి
వికల్ప్యతే ప్రతిభటైరుద్రస్య కౌక్షేయకః॥ ౨౭ ॥ నిశ్చయాన
న్త్యవసానో యథా ॥ కిం కల్పద్రుమమంజరీ సృజ ఇమే కిం వా
పయోరాశయః స్వార్థో రథవా కిముజ్జ్వలతరా శ్చింతామ
ణేస్స్ఫూర్తయః । కింవా సిద్ధరసోర్మయశ్చిరమితి వ్యామృశ్య
నిశ్చిన్వతే సంతః కాకతివీరరుద్రనృపతేః స్మేరాః కటాక్షా

భ్రాంతిమదలంకారః

ఇతి॥౨౮॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయే పిహితాత్మని । ఆరో

పతయా సందిహ్య సమహాశరీరాదివిశేషాదర్శనేన సర్పాది నిషేధనిశ్చ
యేఽపి కౌక్షేయకనిశ్చయాభావాన్నిశ్చయగర్భోఽయం సందేహః ॥ ౨౭॥
తృతీయముదాహరతి కిమితి ॥ సిద్ధరసోర్మయః సుధారసకల్లోలాః - వ్యా
మృశ్య కల్పద్రుమమంజరీమాల్యాదిరూపేణ సందిహ్య- స్మేరాః స్మితప్ర
భానాః సానుగ్రహా ఇత్యర్థః- కటాక్షా ఇతి నిశ్చిన్వతే- అతఏవ నిశ్చయాం
తోఽయం సందేహః - వీరరుద్రకరుణావలోకనవిషయాస్సర్వే సర్వసమృద్ధా భ
వంతీతి భావః ॥ ౨౮ ॥ అథ భ్రాన్త్యలంకారస్య [illegible]
భ్రాంతిమదలంకారమాహ కవీతి ॥ [illegible]

తస్మిన్తద్ధర్మస్యాస్తీతి భ్రాన్తిమాన్ - కవిప్రతిభోత్థాపితః ప్రాకరణికం ప్రత్యప్రాకరణికత్వేనోపలంభో భ్రాన్తిమానిత్యర్థః - ఏతేన సాదృశ్యమాత్రనిబంధనాయాశ్శుక్తిరజతాది భ్రాన్తేర్నాలంకారత్వమితి దర్శితం- దోషమూలాయాస్తు కిముతేతి భావః॥ ఉదాహరతి కాకతీయేతి॥ వ్యాప్తరోదసి వ్యాప్తబ్రహ్మాండే - అత్ర కీర్త్యాం చంద్రికానుభవాద్భ్రాన్తిః॥ ౪౯॥ సాదృశ్యాద్వస్త్వన్తరప్రతీతిసామ్యాద్భ్రాన్తిమదనంతరమపహ్నుతిం లక్షయతి నిషిధ్యేతి॥ అన్యారోపేపి ఆరోప్యమాణప్ర

ష్యమాణానుభవో యత్ర స భ్రాన్తిమాన్మతః॥ యథా॥ కాక
తీయవిభోః కీర్తి విభవే వ్యాప్తరోదసి। దివాపి చంద్రికాబు
ద్ధ్యా చకోరా యాంతి నిర్వృతిం॥ ౪౯॥ నిషిద్ధ్య విషయం సా

అపహ్నవాలంకారః

మ్యాదన్యారోపే హ్యపహ్నుతిః॥ తస్యాస్త్రైవిధ్యం - అప
హ్నుత్యారోపః ఆరోప్యాపహ్నవః ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వ
ప్రతిపాదనంచ- ఆద్యద్వయస్యోదాహరణం॥ ఉద్వేలచ్చతుర
ర్ణవీకలకలో నాయం చమూడంబరో నేదం దుందుభిగర్జితం త్రి
పురజిత్కల్పాంతఢక్కారవః। ఇత్థం రుద్రనరేంద్రధాటిషు
మహీభారావనమ్రీభవచ్ఛేషా శేషశిరస్సు విస్మితమథభ్రాన్తం
దిగీశైరపి॥ ౫౦॥ ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనం యథా॥
సర్వాం కాకతివీరరుద్రధరణీనాథచ్ఛలేన క్షితిం పాతుం మ
ధ్యమలోకపాల పదవీం ప్రాప్తస్స్వయంభూశ్శివః। నైవం

తీతావిత్యర్థః- తస్యాస్త్రైవిధ్యం వివినక్తి అపహ్నుత్యారోప ఇత్యాది॥ ఉద్వేల్లదిత్యారోప్యాపహ్నవః - నేదం దుందుభిగర్జితమిత్యపహ్నుత్యారోపః- నరేంద్రధాటిష్వితి కృదికారః - తల్లక్షణంతు- శత్రుదేశావమర్దాయ సద్యస్సుభటఘోటకైః। జిగీషోః ప్రవృత్తిర్యా సా ధాటీతి నిగద్యత ఇత్యాహుః॥ ౫౦॥ సర్వామితి॥ ధరణీనాథచ్ఛలేనేత్యత్ర ఛలశబ్దేనాయం ధరణీనాథః - కింతు స్వయంభూశ్శివ ఇతి రాజ్ఞో సత్యత్వం ప్రతిపాద్యతే॥ తదేవ సమర్థయతె నైవమితి॥ విషమావలోకనం నిగ్రహదృష్టిః అన్యత్ర

తృతీయనయనవృష్టిః - వైరిపురైరసంఖ్యైస్త్రిభిశ్చ కర్తృభిర్భస్మీభూ
తైః కథం జాతం జజ్ఞే - భూభృద్గణైః రాజసమూహైః - అన్యత్ర భూభృతాం
శైలానాం గణైః ప్రమథైశ్చ కథమవాగ్భూతం న్యగ్భూత మిత్యుభయత్ర
భావోక్తః - ఈశ్వరస్య గిరీశత్వాత్ప్రమథాధిపత్వాచ్చేతి భావః॥ ౫౧॥
ఆరోపగర్భత్వముపరి శేషాదుల్లేఖం లక్షయతి ॥ అర్థేతి ॥ అర్థేన ప్రయోజనేన
యోగోఽర్థిత్వం లిప్సేతి యావత్ - రుచిరభిరతిః - శ్లేషః ప్రసిద్ధః - ఏతైస్స
మస్తైర్వ్యస్తైర్వా యథాయోగం గ్రహీతృగతైరేకస్య వస్తునో నానార్థ
త్వయోగాదనేకధోల్లేఖనం నిర్ధారణముల్లేఖాలంకార ఇత్యర్థః - సర్వా
లంకారవ్యావర్తకే న గ్రహీతృభేదాదిత్యనేన విషయభేదోఽప్యుపలక్ష్యతే॥

చేద్విషమావలోకనకలామాత్రేణ భస్మీకృతైర్జాతం వైరిపు
రైః కథం కథమవాగ్భూతం చ భూభృద్గణైః॥ ౫౧॥ అర్థయోగ

ఉల్లేఖాలంకారః

రుచిశ్లేషైరుల్లేఖనమనేకధా । గ్రహీతృభేదాదేకస్య స ఉల్లే
ఖస్స్మృతాం మతః॥ రుచ్యర్థయోగాభ్యాం యథా ॥ లక్ష్మీనివాస
గృహమిత్యఖిలా నరేంద్రాశ్శౌర్యైకభూమి ఖనిరిత్యరి వీరవ
ర్గాః । విద్యావిహారపదవీతి చ లబ్ధవర్ణాశ్శ్రీకాకతీంద్రనగరీమ
భిశంస్తువంతి॥౫౨॥ శ్లేషేణ యథా ॥ ఉగ్రస్సపత్నేషు గుణేషు
భాస్వానిరామః ప్రతీకేషు రణేషు భీమః । లీలాసు లక్ష్మ్యాః
పురుషోత్తమశ్చేత్యావదతే రుద్రనృపం కవీంద్రాః ॥ ౫౩ ॥

లక్ష్మీతి ॥ శౌర్యైకభూమేః పరాక్రమాతిశయస్య ఖనిరాకరః - లబ్ధవర్ణాః
విద్వాంసః - అత్ర శ్రీకాకతీంద్రనగర్యాస్సమృద్ధ్యాది ధర్మయోగా
న్నరేంద్రాది గ్రహీతృభేదేన రుచ్యర్థయోగాభ్యాం లక్ష్మీనివాసగృహా
దిరూపతయాఽనేకధోల్లేఖనాదుల్లేఖః॥౫౨॥ ఉగ్ర ఇతి ॥ సపత్నేషు శత్రు
షు ఉగ్రః కపర్దీ రౌద్రశ్చ - గుణేషు భాస్వాన్ సూర్యస్తేజస్వీ చ - ప్రతీకే
ష్వంగేషు రామో దాశరథిరభిరామశ్చ - లక్ష్మ్యా లీలాసు పురుషోత్తమో
విష్ణుః పురుషశ్రేష్ఠశ్చ - అత్ర గ్రహీతృభేదాభావేఽపి సపత్నాదివిషయభే
దాచ్ఛ్లేషేణోగ్రత్వాద్యనేకధర్మోల్లేఖనాదుల్లేఖః॥ ౫౩॥ అభేదప్రతిప

త్తేరవిశేషేఽప్యారోపాదధ్యవసాయస్యోత్కృష్టత్వాచ్చారోపమూ
లానంతరమధ్యవసాయమూలాలంకారప్రస్తావ ఇత్యాశయేనాహ అథే
తి ॥ మూలభూతమధ్యవసాయం నిరూపయతి విషయేతి ॥ ఏకతరపరిశేషో
మాభూదిత్యన్యథా వ్యాచష్టే స ద్వివిధ ఇతి ॥ నిగరణమసత్యత్వమిత్యర్థః -
అన్యథా విషయనిగరణేనాభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయ ఇతి సర్వసంప్రతి
పన్నేన స్వయమపి పూర్వోక్తేనాధ్యవసాయలక్షణేన విరోధాత్ - యదా
విషయిణోఽసత్యత్వం తదాధ్యవసాయస్సాధ్యః - యదా విషయస్యాసత్య
త్వం తదాధ్యవసాయస్సిద్ధ ఇతి వివేకః - తథాహి - యదా చంద్రాది విషయి
గతం మాధుర్యాదికం విషయభూతే ముఖాదావుపనిబధ్య ముఖం ముఖత్వే
న జానన్నేవ మానసమిదం చంద్ర ఇతి ప్రయుఙ్క్తే - తదా విషయీ చంద్రో
ముఖత్వేనాసత్యో నిగీర్ణః ప్రతిభాతి - విషయస్తు పరమార్థతస్సత్య ఏవ.

ఉత్ప్రేక్షాలంకారః

అథాధ్యవసాయగర్భాలంకారద్వయం నిరూప్యతే ॥ విషయ
విషయిణోరన్యతరనిగరణేన అభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః-
స ద్వివిధః- విషయినిగరణేన విషయనిగరణేన చ ॥ యత్రాన్య
ధర్మసంబంధాదన్యత్వేనోపతర్కితం । ప్రకృతం హి భవేత్

ఏవం సత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపత్తేరసంభవాన్మానసమాదిశబ్దైర్విష
యిణోఽపి సత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయస్సాధ్య ఇత్యత్రాధ్యవసాయ
ప్రాధాన్యం - యదా తు ముఖపదమనుక్త్వా చంద్రోఽయమితి ప్రయు
ఙ్క్తే - తదా వస్తుతోఽసత్యస్యాపి విషయిణస్సత్యతా ప్రతీయతే - అసత్యత్వ
నిమిత్తస్య ముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్ - విషయస్య వస్తుతస్సత్యస్యా
ప్యసత్యం తావదలాపాదసత్యాభిమతస్య నిగీర్ణత్వాదధ్యవసాయస్సిద్ధ ఇత్య
త్రాధ్యవసిత ప్రాధాన్య మిత్యాదిసర్వ మలంకారసర్వస్వే తద్వ్యా
ఖ్యాయాం చ సంజీవిన్యాం ప్రపంచితం - తత్సర్వమనేనైవ గతార్థమితి నేహ
విస్తరః క్రియతే - తత్ర సాధ్యాధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షాం లక్షయ
తి యత్రేతి ॥ అన్యదప్రకృతం తస్య ధర్మో గుణక్రియాదిరూపః - తత్సంబం
ధాత్ప్రకృతమన్యత్వేనా ప్రకృతత్వేనోపతర్కితం సంభావితం యత్ర

భవేత్తాముత్ప్రేక్షాం ప్రచక్షత ఇత్యర్థః ॥ తదేతద్వ్యాచష్టే యత్రే
తి॥ తస్యా విభాగమాహ సేతి॥ వాచ్యాం లక్షయతి సంభావనేతి ॥ అత్రా
విశ్లిష్టేన మన్యే శంకే ధ్రువమిత్యాదీనాం గ్రహణం - జాతిక్రియాగుణద్ర
వ్యాణాం గౌశ్చలతి శుక్లో డిత్థ ఇత్యేవమాదినా అధ్యవసాయ విషయత్వే
నోత్ప్రేక్షావిషయత్వేన ద్వివిధా వాచ్యా ప్రతీయమానా చ ప్రత్యేకం
చతుర్విధేత్యష్టవిధా జాతేత్యర్థః- తేషాం జాత్యాదీనాం - అష్టవిధేతి ప్ర
త్యేకమితి శేషః - నిమిత్తద్వైవిధ్యా నాస్యా ద్వాత్రింశద్భేదా భవంతీత్యా
హ అధ్యవసాయస్యేతి॥ వాచ్యోత్ప్రేక్షాయాం విశేషమాహ నిమిత్త

ప్రాజ్ఞాస్తాముత్ప్రేక్షాం ప్రచక్షతే ॥ యత్రాప్రకృతగుణ
క్రియాసంబంధాత ప్రకృతత్వేన ప్రకృతస్య సంభావనము
త్ప్రేక్షా- సా ద్వివిధా- వాచ్యా ప్రతీయమానా చ- సంభావ
నా ప్రతిపాదకానాం నూనం ధ్రువం ప్రాయ ఇత్యేవమాదీ
నాం ప్రయోగే వాచ్యా - అప్రయోగే తు- ప్రతీయమానా-
జాతిక్రియాగుణద్రవ్యాణాం చతుర్ణామధ్యవసాయవిష
యత్వేన సా ద్వివిధా ప్రత్యేకం చతుర్విధా- తేషాం భావాభా
వరూపతయా ద్వైవిధ్యే అష్టవిధా - అధ్యవసాయస్య గుణనిమి
త్తత్వేన క్రియానిమిత్తత్వేన చ ద్వైవిధ్యే ప్రత్యేకం షోడశ
ప్రకారా। నిమిత్తస్య వాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యం
వాచ్యోత్ప్రేక్షాయామేవ। ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయామి
వాద్యనుపాదానే నిమిత్తస్య చాప్రయోగే ఉత్ప్రేక్షాయా

స్యేతి ॥ అన్యత్రేతదభావే హేతుమాహ ప్రతీయమానేతి ॥ మహిళాస
హస్సభరిఏ తుహ హిఅఏ సుహఅ సా అమాఅంతీ । దిఅహం అణంణసర
ణ్ణా అంగతణుఅం వితణుఏఇ ॥ ఛాయా ॥ మహిళాసహస్రభరితే తవ
హృదయే సుభగ సా అమాంతీ । దివసమనన్యశరణా అంగం
తనుకం పి తనుతే హి ॥ ఇత్యత్ర మహిళాసహస్రభరితే తవ హృదయే
అమాంతీత్యుత్ప్రేక్షా ప్రతీయమానా ఇవాదిప్రయోగాభావాత్ - త
స్యాః అంగతనూకరణం నిమిత్తం యది నోపాదీయేత తదా తస్యా నిష్ప్రయో

ణకత్వంస్యాదిత్యర్థః॥ ప్రకారాంతరేణత్రైవిధ్యమాహ తథాజాత్యా
దీనామితి ॥ యదాజాతిస్వరూపముత్ప్రేక్ష్యతే తదాతస్యభావాభావ
రూపతయాద్వివిధస్యోపాత్తగుణక్రియానిమిత్త భేదాచ్చాతుర్విధ్యం- ని
మిత్తానుపాదానేతుతత్కృతభేదాభావాద్ద్వైవిధ్యమేవ - ఇత్థంషోఢాజా
తిస్వరూపోత్ప్రేక్షా - ఏవంక్రియాగుణద్రవ్యాణాం భేదకల్పనే మిలి
త్వాచతుర్వింశతిస్స్వరూపోత్ప్రేక్షాభేదాః-హేతుఫలోత్ప్రేక్షయో
ర్నిమిత్తోపాదాననియమాత్ప్రత్యేకం చాతుర్విధ్య మేవేతిద్వాత్రింశత్
ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయాం సర్వత్రనిమిత్తోపాదాననియమాన్నిమి

నిరవలంబనత్వాత్ - తథా- జాత్యాదీనాంస్వరూపేణహే
తురూపేణ ఫలరూపేణ చాధ్యవసాయ విషయత్వేబహువిధ
త్వం-వాచ్యోత్ప్రేక్షాయామపిహేతుఫలయోరుత్ప్రేక్షావి
షయత్వేనిమిత్తస్యోపాదానమేవ-తథాహి- సాధ్యేఅనుపా
త్తేసాధనత్వేననిర్దేశో నాన్వయంపుష్ణాతి - తథాసాధనేఅను
పాత్తేసాధ్యత్వేననిర్దేశోపి-తయోరన్యోన్యాపేక్షితత్వాత్-
హేతూత్ప్రేక్షాయాంఫలం నిమిత్తంతస్యానుపాదానేకం
ప్రతిహేతుత్వంసంగచ్ఛతే- ఫలోత్ప్రేక్షాయాంసాధనంని
మిత్తం - తస్యానుపాదానేకంప్రతిఫలత్వేనసంఘటతే॥ య
థా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేరపారేకీర్తిసాగరే । మగ్నాదురీ
శదుష్కీర్తిసంగాదివజగత్త్రయీ ॥ అత్రోత్ప్రేక్షానిమి
త్తస్యమజ్జనస్యానుపాదానే సంగాదితి హేతూత్ప్రేక్షా

త్తానుపాదాననిబంధనభేదాష్టకన్యూనత్వేష్టాచత్వారింశద్భేదాః- ఏవం
షణ్ణవతిర్భేదాఇత్యాశయేనోక్తం బహువిధమితి॥ వాచ్యోత్ప్రేక్షాయా
మపిహేతుఫలోత్ప్రేక్షయోర్నిమిత్తోపాదాననియమముదాహరణేన
హృదయంగమీకర్తుమారభతేతథాహీత్యాదినా ॥ హేతూత్ప్రేక్షా
యాంఫలంనిమిత్తంఫలోత్ప్రేక్షాయాంహేతుర్నిమిత్తం - ఏవంచనిమి
త్తనైమిత్తికయోరన్యతరోపాదానేన్వయ పోషాభావాదుభయోరుపా
దానేనియమేనిమిత్తోపాదానంనియతమేవేతిభావః॥ ప్రతాపేతి ॥ అస్యా

శ్యస్పర్శనేనాన్యస్యాహితత్వాదితిభావః॥ ౫౪ ॥ జయశ్రీత్యాదిస్పష్టం
౫౫॥ బుద్ధిసౌకర్యార్థంభేదగణనామాహ అతశ్చేత్యాదినా ॥ నిగదవ్యా

నశోభామావహతి॥౫౪॥ యథావా॥ జయశ్రీర్వా సపక్షస్యావి
కాసాయేవభానుమాన్। ప్రతిబింబమిషాత్ఖడ్గం ప్రవిశత్యంధ్ర
భూభుజః॥ అత్రోత్ప్రేక్షానిమిత్తస్య భానుమత్ప్రవేశస్యా
నుపాదానేజయశ్రీర్వాసకమల వికాసాయేతిఫలోత్ప్రేక్ష
ణానుసమీచీనం-అతస్స్వరూపోత్ప్రేక్షాయామేవనిమిత్తస్యో
పాదానానుపాదానాభ్యాంద్వైవిధ్యం॥ ౫౫ ॥ అతశ్చేత్థం
వాచ్యోత్ప్రేక్షాయాభేదగణనా ॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్తజాతి
భావస్వరూపోత్ప్రేక్షా౧. ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాత్యభావ
స్వరూపోత్ప్రేక్షా౨. ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వ
రూపోత్ప్రేక్షా౩. ఉపాత్త క్రియా నిమిత్తజాత్యభావస్వ
రూపోత్ప్రేక్షా౪. అనుపాత్త నిమిత్తజాతి భావస్వరూపో
త్ప్రేక్షా౫. అనుపాత్త నిమిత్తజాత్య భావస్వరూపోత్ప్రే
క్షా౬. ఉపాత్తగుణ నిమిత్తజాతి భావహేతూ త్ప్రేక్షా౭.
ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షా౮. ఉపా
త్తక్రియానిమిత్తజాతి భావహేతూ త్ప్రేక్షా౯. ఉపాత్త
క్రియానిమిత్త జాత్యభావ హేతూ త్ప్రేక్షా౧౦. ఉపాత్త
గుణనిమిత్తజాతిభావఫలోత్ప్రేక్షా౧౧. ఉపాత్తగుణనిమిత్త
జాత్యభావఫలోత్ప్రేక్షా౧౨. ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతి
భావఫలోత్ప్రేక్షా౧౩. ఉపాత్తక్రియా నిమిత్త జాత్యభా
వఫలోత్ప్రేక్షా౧౪. ఏవంచతుర్దశభేదాజాత్యుత్ప్రేక్షా॥అ
నేనైవక్రమేణగుణక్రియాద్రవ్యోత్ప్రేక్షాపిపరిగణనీయా -
ఏవంచవాచ్యోత్ప్రేక్షాయాఃషట్పంచాశద్భేదాః - ప్రతీయ
మానోత్ప్రేక్షాయాస్త్వష్టచత్వారింశద్భేదాః - తత్రస్వ

ఖ్యానమేతత్ ॥ ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయాభేదాష్టకన్యూనత్వేనిమిత్త
మాహ ॥ అత్రేతి ॥ యథానిమిత్తస్యోపాదానేనిమిత్తభేదాద్భేదస్త

థానుపాదానేనాస్తీత్యాహ నిమిత్తస్యేతి॥ గమ్యత్వేనానుపాదానాది
తి భావః- అతఏవతత్ర గుణక్రియారూపనిమిత్తభేదనిబంధనస్య విచ్ఛిత్తివి
శేషస్యానుత్పన్న పుత్ర నామ కరణకల్పత్వాత్ - ఏకఏవ భేదోఽగణ్యఇ
త్యాహ॥ గుణరూపత్వేనేత్యాది॥ గుణక్రియయోరితినతుజాతిద్రవ్యయో
రివ కేవలోత్ప్రేక్షావిషయత్వమితి భావః॥*॥ యథాయోగముదాహర
తి॥ కీర్తిరిత్యాది॥ పిదధతీఆచ్ఛాదయంతీ-వష్టి వాగురిరల్లోపమవాప్యోరు

> రూపోత్ప్రేక్షాయామపి నిమిత్తోపాదాననియమాత్ - నిమి
> త్తస్యాగమ్యత్వే గుణరూపత్వేన క్రియారూపత్వేనచ చారు
> త్వవిశేషాభావాదేకఏవ భేదోఽగమ్యతే- గుణక్రియయోరుత్
> ప్రేక్షావిషయత్వముత్ప్రేక్షానిమిత్తత్వం చాభ్యుపగతం-
> ప్రాచామలంకారప్రబంధేషు షణ్ణవతి భేదోత్ప్రేక్షోక్తిగణ
> నామాత్రం చారుత్వాతిశయస్తు షట్పంచాశత ఏవ భేదానాం-
> తత్ర యథాసంభవముదాహరణాని ॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్త
> జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ కీర్తిః కాకతివీరరుద్ర
> నృపతేస్సింహాసనాధ్యాసినః ప్రాచాం భూమిభుజాంయశః
> పిదధతీ కోటీందుతుల్యద్యుతిః । రక్షాదక్షిణరాజలాభజనితా
> మందప్రమోదోత్థితా త్రైలోక్యాట్టహాస ప్రభేవ కకుభాం
> ప్రాంతేషు విద్యోతతే॥ అత్ర ప్రభాశబ్దో జాతివచనః- త్రైలో
> క్యాట్టహాసప్రభాయాః కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాన్నోపమాశం
> కావకాశః॥ ౫౬ ॥ ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూ

పసర్గయోరిత్యకారలోపః- అట్టహాసోట్టహాసః-స్వనహాసోర్ద్వేతి పాఠికో
ప్రత్యయః- ఏషాప్రమోదగుణనిమిత్తాజాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా - అ
త్రాట్టహాసప్రభాయాస్స్వతస్సిద్ధత్వేపి త్రైలోక్య సంబంధిత్వేన కవి
కల్పితత్వాన్నోపమావకాశ ఇత్యాహ త్రైలోక్యేతి॥ అతఏవ- అత్ర ఇవశ
బ్దోపి సంభావనావాచకో నోపమావాచకః- తదుక్తం చక్రవర్తినా - య
దాయముపమానాంశో లోకతస్సిద్ధిమృచ్ఛతి । తదోపమైవయేనేవశబ్దస్సా
ధర్మ్యసూచకః॥ యదా పునరయం లోకాదసిద్ధః కవికల్పితః। తదోత్ప్రే

త్రైవ యేనేవశబ్ద స్సంభావనాపర ఇతి ॥ ౪౬ ॥ వీరస్యేతి ॥ ప్రియావ
ల్లభా ప్రేయసీ యస్య ప్రియవల్లభస్య - పులకమంజరీవేత్యుత్ప్రేక్షా
యామితి జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయామిత్యర్థః - క్రియారూపమితి
నిమిత్తమితి శేషః ॥ ౪౭ ॥ ప్రతాపరుద్రస్యేతి॥ అత్ర వాచనదీపికేవేతి

పోత్ప్రేక్షా యథా ॥ వీరస్య రుద్రనృపతేః ప్రియవల్లభస్య
రాజ్యాభిషేకసలిలై స్సరసీకృతాయాః । సద్య స్సముచ్ఛ్వసిత
సాంద్రపరాగరేఖా క్షోణ్యాః ప్రమోదపులకాంకురమంజరీవ ॥
అత్ర పులకాంకురమంజరీవేత్యుత్ప్రేక్షాయాం సరసీకర
ణం క్రియారూపం నిమిత్తం ॥ ౪౭ ॥ అనుపాత్తనిమిత్తజాతి
భావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య నఖేందు
కాంతిః ప్రణామభాజాం పదయో ర్నృపాణాం । లలాటలగ్నా
విధి నిర్మితాయా వర్ణావళి ర్వాచన దీపికేవ ॥ అత్ర దీపికే
వేతి జాతివచనాజ్జాతిరుత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౪౮ ॥ ఉపాత్తగు
ణనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ ప్రతాపరు
ద్రస్య గుణామృతోర్మిధౌతా విరాజంత్యమలీకృతాంగాః । ప్ర
క్షాళితాత్యుద్ధతభూమిపాలాః ఖడ్గాంబుభి స్స్వచ్ఛతరా భ
వంతి ॥ ౪౯ ॥ అనుపాత్తనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా
యథా ॥ దిశాం జేతు ర్విశ్వప్రథితమహసో రుద్రనృపతే ర్జయ
ప్రస్థానోద్యత్ఖురతురగసంమర్దజనితం । రజఃకృత్వా గ్రస్త
ప్రతిబలమసూర్యామివ దివం ప్రతాపాఖ్యానన్యా దిశిదిశి వి
ధత్తే దినకరాః ॥ అత్రాసూర్యామితి జాత్యభావః ॥ ౫౦ ॥ జా
తిహేతూత్ప్రేక్షా యథా ॥ ఉదారరీత్యా భుజయా ప్రతాప
రుద్రస్య విశ్వైకధురంధరస్య । విశ్వంభరా కోమలశయ్యా

జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాం నిమిత్తం నోపాత్తం ॥ ౪౮ ॥ ౪౯ ॥ ది
శామితి॥ రజఃకర్తృ- దివమసూర్యామివకృత్వేత్యత్ర జాత్యభావస్వరూ
పోత్ప్రేక్షా అనుపాత్తనిమిత్తా ॥ ౫౦ ॥ఉదారేతి॥ ఉదారరీత్యా ఉదా
రస్వభావయా- గోత్రమహీధ్రవాసంకులపర్వతనివాసం-విస్మార్యేతి -

గతిబుద్ధీత్యాదినాణ్యంతకర్తృత్వాద్విశ్వంభరాయాః కర్మత్వం - తస్మిన్నభి
ధేయేకర్మణిక్తః - ణ్యంతేకర్తుశ్చకర్మణః ఇతివచనాత్ - అత్రశయ్యాయే వేతి
జాతిభావహేతూత్ప్రేక్షాయాః పర్వతనివాసవిస్మరణం ఫలంనిమిత్తం ॥
౬౧ ॥ భూమేరితి ॥ నిర్వ్యాజంనిరుపాధికం త్యాగవైభవమౌదార్యాతిశ
యో యస్య సః తథోక్తం - కాకతీశానం స్పృష్టవానితి ఫలం ప్రత్యకల్పవృ
క్షత్వాదివేతిజాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షా ॥౬౨॥ మానమితి॥ భుజయో

యేవవిస్మారితాగోత్రమహీధ్రవాసం ॥ అత్రశయ్యయేవేతి
జాతిహేతుత్వం ॥౬౧॥ జాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥
భూమేఃకల్పవృక్షత్వా దివధాతావిచింతయన్ । స్పృష్టవా
న్కాకతీశానం నిర్వ్యాజత్యాగవైభవం ॥ అత్రాకల్పవృ
క్షత్వాదితిజాత్యభావస్య హేతుత్వం ॥౬౨॥ జాతిఫలోత్ప్రే
క్షా యథా॥ మానంవిశ్వంభరాధారస్తంభీభవితుమాయతౌ।
వీరరుద్రనరేంద్రస్యభుజావాజానులంబినౌ ॥ అత్రస్తంభీభ
వితుమితిజాతేఃఫలత్వం ॥౬౩॥ జాత్యభావఫలోత్ప్రేక్షా య
థా ॥ పశూనవధ్యానాలోక్యశత్రవః కాకతీశితుః। ప్రాయే
ణామానుషత్వాయతృణవృత్తింసమాశ్రితాః ॥ అత్రామా
నుషత్వాయేతిజాత్యభావస్యఫలత్వం ॥౬౪॥ క్రియాస్వరూ
పోత్ప్రేక్షా యథా ॥ శ్రీకాకతీయనృపతేర్ద్విషదంగనానాం
శ్వాసోర్మిభిః స్ఫుటదిమర్మరితాంతరాళాః । తాసాంనివాసవిధ
యేకృతయాచనానాం ప్రత్యుత్తరాణి దధతీవమరోర్వనాం

రాజానులంబిత్వంపురుషస్యభాగ్యలక్షణం - తదుక్తం నాటకేతృతీయేం
కే - అత్రాధారస్తంభీ భవితుమితి జాతిభావఫలోత్ప్రేక్షాయా మా
యతత్వగుణోనిమిత్తం ॥౬౩॥ పశూనితి ॥ అత్రామానుషత్వాయేతిజా
త్యభావఫలోత్ప్రేక్షాయాం తృణవృత్తిసమాశ్రయణక్రియానిమిత్తం
వినముత్తరత్రాపితాదర్థ్య ప్రతిపాదకచతుర్థ్యాదిశ్రవణేఫలత్వంతృతీ
యాదివిభక్త్యాసామర్థ్యేనవా హేతుత్వంచేత్యాదికమూహనీయం॥౬౪॥
శ్రీకాకతీయేతి ॥ మర్మరః పర్ణధ్వనిః-అథమర్మరః స్వనితేవస్త్రపర్ణానా

ఇత్యనురః-తద్వంతికృతాన్యంతరాళాని యేషాం తేతథోక్తాః - ఇతిసుఖని
మిత్తకథనం దానోత్ప్రేక్షాయాం ॥ ౬౫ ॥ విముఖ ఇతి॥ ప్రతీశాః ప్ర
త్యర్థి భూపతీః- చికురేషు కేశేషు- నిమిత్తాత్కర్మసంయోగే సప్తమీ- కక
ర్షతీతిక్రియాదానాభావోత్ప్రేక్షాయాంనిమిత్తం - ఏవంనిమిత్తానుపా
దానేప్యుదాహార్యం ॥౬౬॥ రాజ్ఞామితి ॥ పరిమ్లానత్వముత్ప్రేక్షాఫలం॥
క్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షాయాః ప్రతిజ్ఞా మాత్రమేవ నోదాహరణ
మత్ర దృశ్యత ఇత్యస్యతో లిఖ్యతే ॥ † కపోలఫలకావస్యాః కథంభూతావ్యాత

తాః ॥ ౬౫ ॥ క్రియాస్వరూపాభావోత్ప్రేక్షా యథా॥ వి
ముఖే సతి కాకతి క్షితీంద్రే వనసీమాపికఠోరకంటకాగ్రే । చి
కురేషు వికర్షతి ప్రతీశా న దదానేవ నిజాంతర ప్రవేశం ॥ అత్ర
దదానేతి క్రియాస్వరూపాభావః ॥ ౬౬ ॥ క్రియాహేతూ
త్ప్రేక్షా యథా ॥ రాజ్ఞాం గర్వాంకురోద్భేదాః పరిమ్లానా ఇవ
నేదినే । కాకతీంద్ర ప్రతాపార్క తీవ్రోష్మాభిభవాదివ ॥
అత్రాభిభవాదివేతి క్రియాహేతుత్వం ॥ ౬౭ ॥ (క్రియాహే
త్వభావోత్ప్రేక్షా యథా॥ కపోలఫలకావస్యాః కథంభూతావ్
తథాపిధౌ । అపశ్యంతావివాన్యోన్య మీదృశీం క్షామతాం
గతౌ) ॥ క్రియాఫలోత్ప్రేక్షా యథా ॥ దంభోళిసంరంభమ
హాజిగోపః ప్రస్థానభేరీనినదో ధరిత్రీభర్తుః । లీనానివాన్వేష్టు
మరాతివర్గాన్విగాహతే శైలగుహాంతరాణి ॥ ౬౮ ॥ క్రియా
భావఫలోత్ప్రేక్షా యథా ॥ సీమాద్రికుంజేషు విహారభాజః

థావిధౌ । అపశ్యంతావివాన్యోన్య మీదృశీం క్షామతాంగతావితి - అ
త్ర దర్శనక్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షా క్షామతాగమననిమిత్తా ॥ ౬౭ ॥ దం
భోళీతి॥ మహాజిర్మహాయుద్ధం- అన్యాభిభవ ఇతియావత్ - దంభోళిసం
రంభమేవ మహాజిం గోపయత్యాచ్ఛాదయతీతి తథోక్తః - తిరస్కృతాశని
ధ్వనిరిత్యర్థః - అన్వేష్టుమివేతి అన్వేషణక్రియాఫలోత్ప్రేక్షా గుహాంత
రగాహనక్రియానిమిత్తా ॥ ౬౮ ॥ సీమాద్రీతి ॥ సీమాద్రిర్లోకాలోకః- క

---

† కపోలఫలకావితి శ్లోకః కేషుచిన్మూలపుస్తకేష్వపి దృశ్యతే.

ల్పితశ్చంద్రికాయాఇవార్ఘ్యః పూజావిధిర్యేషాం తాస్తాతథోక్తాః చంద్రి
కా సదృశానిత్యర్థః-యశోగానస్యాంధకారాసంస్పర్శః ఫలం ॥౬౯॥ చకా
స్తీతి॥ ప్రకృతిషు ప్రజాసు ప్రసాదగుణస్య మూర్తిమద్విశేషణాదుత్ప్రె
క్షాలాభః-నిమిత్తమత్ర నోక్తం॥౭౦॥ ప్రతాపేతి॥ అన్యత్ర ధర్మిణి ధర్మ్యాం
తరోత్ప్రెక్షా- అత్ర తు భూరాయాపేధర్మిణ్యాష్మప్రశాంతిలక్షణో ధర్మ
ఉత్ప్రెక్ష్యతె-తత్ర శీతలాంగత్వం నిమిత్తముపాత్తం॥౭౧॥ జయేతి॥ విశి

సిద్ధాంగనాకల్పితచంద్రికార్ఘ్యాః । శ్రీవీరరుద్రస్యయశో వి
లాసాః గాయంత్యసంస్పృష్టమివాంధకారం॥ అత్రాసం
స్పృష్టమివేతి క్రియాభావస్యఫలత్వం ॥౬౯॥ గుణస్వరూపో
త్ప్రేక్షాయథా ॥ చకాస్తి కాకతీంద్రస్య కృపాలోకనవిభ్ర
మః॥ ప్రకృతిష్వపి సర్వాసు ప్రసాద ఇవ మూర్తిమాన్॥ ౭౦ ॥
గుణాభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్యమ
హాభిషేకపయః కణైః శీతలితాఖిలాంగా। ప్రశాంతభారార్త
ఫణీంద్రగాఢశ్వాసానిలోష్మేవ విభాతి పృథ్వీ ॥ అత్ర ప్రశాం
తోష్మేతి గుణాభావః ॥౭౧॥ గుణహేతూత్ప్రేక్షా యథా ॥
జయశ్రియామాశ్రయతాముపైతి శ్రీవీరరుద్రస్య రణైకసా
ణః। జయశ్రియం వైరిమహీపతీనాం సముత్సుకో హర్తుమసూ
యయేవ ॥ అత్రాసూయయేవేతి గుణహేతుత్వం ॥౭౨॥ గు
ణాభావహేతూత్ప్రేక్షా యథా ॥ జాతావయం సంప్రతి వీర
రుద్రనరేంద్ర గంభీరిమ గుల్ఫదఘ్నాః । ఇత్యప్రమోదాదివ జీ
వనేషు మాలిన్యమంభోనిధయో భజంతె॥ అత్రాప్రమోదా

ష్టవస్తు సంగ్రహే లేశతోపి తస్యాన్యత్రావస్థానం న సహత ఇతి భావః- అత
ఏవోషాం తన్నిమిత్తేయం గుణహేతూత్ప్రేక్షా॥౭౨॥ జాతా ఇతి॥ పార్శ్వని
స్సృతా పాదగ్రంథీ గుల్ఫౌ తద్దఘ్నాస్తత్ప్రమాణాః- ప్రమాణేద్వయసజ
త్యాదినా దఘ్నచ్ప్రత్యయః-నరేంద్ర గంభీరిమ్ణో గుల్ఫదఘ్నాః - తదపె
క్షయాతిస్వల్పగాంభీర్యా ఇత్యర్థః - జీవనేషూదకేషు వృత్తిషు చ మాలి
న్యం కార్ష్ణ్యం క్లిష్టత్వం చ భజంతె - అత్రాప్రమోదాదివేతి గుణహేత్వ

భావోత్ప్రేక్షాయాం నశ్లేషో బాధకః- కింత్వంగమేవ- తదుక్తం రుచకేన -
ఏషార్థాశ్రయాపి ధర్మవిషయే శ్లిష్టశబ్దహేతుకా క్వచిదుత్ప్రేక్ష్యత ఇతి -
చక్రవర్తినాప్యుక్తం - క్వచిచ్ఛ్లేషోపబంధగాంశ గతేనైషానబాధ్యత ఇ
తి ॥౨౩॥ ఆశీషామితి ॥ విషధూమ్రాణాం విషమలినానామాశీషాం దం
ష్ట్రాణాం - ఆశీరురగదంష్ట్రాయామితి విశ్వః ॥ గుణాగాననిమిత్తాం గుణభా
వఫలోత్ప్రేక్షాం యోజయతి అత్రేతి ॥౨౪॥ అరణ్యేతి ॥ శరణే గృహే సా
ధుశ్శరణ్యః-తద్రహితా అశరణ్యా అనాథా ఇత్యర్థః - అవైరాగ్యమివేతి వి
లాసవిముఖామృగాంగనా విలాసినీర్విలోక్య వైరాగ్యంతే తన్నిషేధార్థ

దివేతి గుణాభావస్య హేతుత్వం ॥ ౨౩ ॥ గుణఫలోత్ప్రేక్షా
యథా॥ ఆశీషాం విషధూమ్రాణాం నైర్మల్యార్థమివోత్సుకాః॥
భుజంగ్యః కాకతీంద్రస్య గుణాన్ గాతుం సుధాముచః ॥ అత్ర
నైర్మల్యార్థమితి గుణస్య ఫలత్వం ॥ ౨౪ ॥ గుణాభావఫలోత్ప్రే
క్షా యథా ॥ అరణ్యవాసోచితబాంధవా మృగీష్వవైరాగ్య
మివాశరణ్యాః । త్రిలింగదేశేశ్వరవైరినార్యః పరాఙ్ముఖా
లోచనవిభ్రమేషు ॥ అత్రావైరాగ్యమితి గుణాభావస్య ఫల
త్వం ॥౨౫॥ ద్రవ్యస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా॥ నభస్యమస్మి
న్పరిపూర్ణతేతి త్యక్త్వా నభః శోణితలావతీర్ణః॥ అనందయన్నిం
దురివ స్వధామ్నాపి భాతి లోకేనవ కాకతీంద్రః ॥౨౬॥ ద్రవ్య
స్వరూపాభావోత్ప్రేక్షా యథా॥ అనన్యసాధారణదానశౌం
డే సద్యః కృతార్థీ భవదర్థిసార్థే। శ్రీకాకతీంద్రే భువిరాజమా

మివేత్యర్థః-విభ్రమవిముఖత్వమత్రనిమిత్తం ॥౨౫॥ నేతి॥ అస్మిన్నభసి -
నవోగుణైరపూర్వః కాకతీంద్రః - అత్రేందోః శోణితలావతీర్ణస్య కవి
కల్పితత్వాదుత్ప్రేక్షావిషయత్వమేకత్వాద్ద్రవ్యత్వంచ॥ ౨౬॥ అనన్యేతి ॥
దానశౌండో బహుప్రదః - స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్షదానశౌండా బహుప్ర
ద ఇత్యమరః - అస్యానన్యసాధారణత్వమర్థాద్దాన ఇతి లభ్యతే - ఉభ
యోః ఖంజకుబ్జాదివద్విశేషణసమాసః - యద్వా తాదృశదానే శౌండో
మత్తః నిస్సీమవితరణే నిర్విచార ఇత్యర్థః - పారిజాతస్తావదేక ఏవ తస్యరా

జరూపతయాభూగోళకే వర్తమానత్వాత్తుర్యతోదివః పారిజాతఇతిభావః॥ ౭౭॥ ప్రతాపేతి ॥ ఉన్మేషభృత్పక్షవిజృంభితం వైరిభూపాలబలవిజృంభణం అన్యత్రపర్వతపక్షవిజృంభణం- అతఏవాపరేణేవవజ్రిణేతి శ్లేషాంగాద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షా - అత్రాపరశబ్దాప్రయోగే శబ్దమాత్రసాధర్మ్యశ్లేషఏవస్యాత్ అర్థసాధర్మ్యంత్వింద్రస్యాసిద్ధతయాప్రతీతేరుపమైవ- తత్ప్రయోగేతు ప్రకృతోరాజైవాపరవజ్రిత్వేనాధ్యవసీయతేతస్యైవశబ్దేనసాధ్యత్వాత్ ప్రతీతావప్యుత్ప్రేక్షైవ - ఇవశబ్దాప్రయోగేతు సిద్ధత్వాదధ్యవసాయస్యాతిశయోక్తిః - ఇవాపరశబ్దయోరుభయోస్స్య

నెద్యోఃపారిజాతేనపినాకృతేవ ॥ అత్రదివఃపారిజాతాభావఉత్ప్రేక్ష్యతే ॥౭౭॥ ద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవేనఉన్మేషభృత్పక్షవిజృంభితం । సమున్మూలితమామూలాదపరేణేవవజ్రిణా ॥ ౭౮ ॥ ద్రవ్యహేత్వభావోత్ప్రేక్షాయథా ॥ కాకతీయప్రతాపోష్మవిలీనాంగేనమేరుణా । అసువర్ణాచలేనేవవిరించిర్వ్యాకులీకృతః ॥ అత్రాసువర్ణాచలేనేతిహేత్వభావః ॥౭౯॥ ద్రవ్యఫలోత్ప్రేక్షాయథా ॥ దుగ్ధార్ణవశతాయేవకైలాసాచలకోటయే । నూనంప్రతాపరుద్రేణయశోదిక్షుప్రసారితం ॥ అత్రదుగ్ధార్ణవశతాయేతిద్రవ్యస్యఫలత్వం ॥౮౦॥ ద్రవ్యాభావఫలోత్ప్రేక్షాయథా॥ వీరరుద్రనరేంద్రస్యజయప్రస్థానసంభవం। రజఃపిహితదిగ్గో

ప్రయోగేరూపకమిత్యాదివిశేషాయథాసంభవమూహనీయాః॥౭౮॥ కాకతీయేతి॥ విలీనాంగేనద్రవీభూతావయవేన - అసువర్ణాచలేనసువర్ణాచలాభావేనేత్యర్థః - అత్రాభావవాచినోనఞః క్రియాసాపేక్షత్వే నాసమర్థస్యాపి సుడనపుంసకస్యేతిజ్ఞాపకాత్క్వచిత్సమాసఇష్యతే - యదాహకైయటః - అసమర్థనఞ్సమాసస్యక్వచిత్సాధుత్వజ్ఞాపనాయానపుంసకస్యేతిప్రసజ్యప్రతిషేధఆశ్రీయతఇతి ॥౭౯॥ దుగ్ధార్ణవేతి ॥ నూనమిత్యేతద్ద్వితీయోత్ప్రేక్షాసాధకం ॥ ౮౦ ॥ వీరరుద్రేతి॥ ఆకాశస్యాభావోనిరాకాశం- అర్థాభావేఽవ్యయీభావః - తతశ్చతుర్థ్యా నావ్యయీభా

వాదతోస్త్వపహ్నవ్యాఇత్యమీభావః ॥ కస్తూరీతిలకంతి ఫాలఫలకే దేవ్యా ముఖాంభోరుహే ఇత్యాదావపహ్నవక్రమో ద్రష్టవ్యః- యత్తోర్ప్రజ్ఞప్తైన కలిచ్ఛలేనముక్తాట్టహాసేవనిథా తిసింఘరిత్యావ సావహ్నవో ద్రష్టవ్యః ఇత్యాదికంతుస్వయమూహనీయమిత్యాహ ఏవమితి ॥ ౮౯ ॥.........*

ఇత్థంసాధ్యాధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షాంనిరూప్యసిద్ధాధ్యవసాయమూలామతిశయోక్తింలక్షయతి విషయస్యేతి ॥ యత్రవిషయ్యత్ర కృతస్స్వంత్రాదిరుపనిబధ్యతే- ప్రాధాన్యేనేతిశేషః కుతః- విషయస్య ప్రకృతస్యముఖాదేరనుపాదానాత్ విషయిణా నిగీర్ణత్వాదిత్యర్థః- ఇహ మాత్రానుసంధేయం - అధ్యవసాయేత్రయంసంభవతి విషయో విష

యం నిరాకాశ మివస్థితం ॥ అత్ర నిరాకాశ మిత్యాకాశా భావాయేత్యర్థః ॥ ఏవంభేదాంతరంయథాసంభవముదాహార్యం ॥౮౧॥ ఇత్యాపహ్నవగర్భాలంకారవివేచనం.........*

అతిశయోక్త్యలంకారః

విషయస్యానుపాదానాద్విషయ్యుపనిబధ్యతే ॥ యత్రసాతిశయోక్తిస్స్యాత్కవిప్రౌఢోక్తిజీవితా ॥ యత్రకవిప్రౌఢోక్త్యావిషయతిరోధానేన విషయీనిబధ్యతే సాతిశయోక్తిః।తస్యాశ్చాతుర్విధ్యం॥ భేదేఅభేదఃఅభేదేభేదః సంబంధే అసంబంధఃఅసంబంధేసంబంధశ్చేతి ॥ కార్యకారణయోఃపౌ

ర్వాపర్య అధ్యవసానవ్యాపారాత్మకంస్వరూపంచ - తత్రవిషయస్యనిగీర్ణత్వేనస్వరూపప్రతిపత్తేరేవాభావాదధ్యవసాయే నకుతాపి ప్రాధాన్య శంకావకాశః - నానమాదిశబ్దైరధ్యవసాయేనవ్యాపారప్రాధాన్యేతూ త్ప్రేక్షాదగ్నితా - నానమాదిశబ్దాప్రయోగేవిషయిణఏవప్రాధాన్యేఅ ధ్యవసాయస్యసిద్ధత్వాదతిశయోక్తిరితి- అతఏవోక్తంరుచకేన- అధ్యవసితప్రాధాన్యేత్వతిశయోక్తిరితి - ఇదంరజతమిత్యస్యాతిశయోక్తితా మాభూదిత్యుక్తం కవిప్రౌఢోక్తిజీవితేతి ॥ విభాగమాహ తస్యాఇతి॥ న నుపంచమస్యాప్యతిశయోక్తిభేదస్య సంభవాత్కథంచాతుర్విధ్యమిత్యా శంక్యాహ కార్యకారణయోరితి ॥ కావ్యప్రకాశకారోక్త పంచమస్యాంత్యా

స్మయమహార్ఘ్యామైరేకావళీతరళైస్సమాహితమితి నేహ ప్రపంచ్యతే ॥*॥ క్ర
మేణోదాహరతి స్థానఇతి ॥ కల్పతరోరుదధేరుత్పత్తిరుచితా కింతులక్ష్మీ
సోదరస్యామర్త్యోపయోగినస్తస్యేదమద్భుతమితిభావః ॥ ౧ ॥ ఔన్నత్య
మితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అత్ర రాజమేర్వాదిసంబంధినోరౌన్నత్యాద్యో
ర్వాస్తవాభేదేప్యన్యదేవేత్యాదినా కాల్పనికో భేదః- ప్రతిపాద్యతఇత్యా
హ ॥అత్రేతి॥ తర్హ్యస్మిన్ భేదేనాధ్యవసాయ లక్షణానుగతిరతఆహ
స్వతఇతి ॥ స్వతస్సిద్ధంయదౌన్నత్యంతదేవాన్యదేవేతికవిప్రౌఢోక్త్యా
పాతిశయం- అతస్స్వతస్సిద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరౌన్నత్యయోఃఫలరూ

ర్వాపర్యవిపర్యయరూపా త్వనధ్యవసాయమూలత్వాద్వ్య
తిరిక్తైవ- కింతు ప్రౌఢోక్తి మూలత్వా దతిశయోక్తిరిత్యుక
థ్యతే॥*॥ తత్ర భేదేఽభేదో యథా ॥ స్థానే కల్పతరుర్జాతః కాక
తీయకులోదధేః। లక్ష్మీపతిరసౌ చిత్రం సత్యరూపమహోత్స
వః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయః॥౧
అభేదే భేదో యథా॥ ఔన్నత్యం మహదన్యదేవమహితః కోప్యే
ష గంభీరిమా కాప్యన్యా సరణిః ప్రతాపయశసోరన్యైవ బా
హ్వోః ప్రథా। సర్వం నూతనమేవ రుద్రనృపతేర్జానే న తన్ని
ర్మితౌ సామగ్రీ చతురాననేన కియతీ కీదృక్ క్రియా కల్పితా॥ అ
త్రౌన్నత్యాదేర్వాస్తవాభేదేపి భేదః కల్పితః- స్వతస్సిద్ధకవి
ప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరౌన్నత్యయోర్భేదేప్యభేదాధ్యవసాయః॥

పయోర్భేదేప్యభేదాధ్యవసాయోనపునఃఫలినోఃతయోర్వాస్తవ భేదేస
త్యభేదాధ్యవసాయకల్పనాయోగాత్ -తదుక్తంచక్రవర్తినా- అభేదా
ధ్యవసాయోహి ఫలేతిశయనాదిహ। నపునఃఫలినోస్తత్ర భేదేభేదోనసిద్ధ్య
తీతి - కించ ప్రథమోదాహరణేపి స్వతస్సిద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధవదాన్యత్వ
యోరేవాభేదాధ్యవసాయోన రాజ కల్పవృక్షయోః అన్యథాఏకత్రఫల
యోరధ్యవసాయోన్యత్రఫలినోరితి వైరూప్యప్రసంగాత్ - ఏవంచ ప్ర
తాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయఇతియత్పూర్వముక్తం తత్ఫ
లగతాభేదాధ్యవసాయవిషయమితి ద్రష్టవ్యం ॥౨॥ శిలేతి॥యథాచింతా

రత్నాదికం శిలాత్వేనాదోషదుష్టం తథా సర్వమపి జగదితి దుష్టేయం బ్ర
హ్మసృష్టిః కథమనవద్యాశేషగుణమేనం సంస్పృశేదితి రుద్రదేవస్య బ్ర
హ్మసృష్టిసంబంధేప్యసంబంధకథనం ॥ అత్రాప్యధ్యవసాయం సంపాదయ
తి అతీతబ్రహ్మసృష్టి నేతి॥ అయంచ స్వతస్సిద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధగుణాతిశయా
ధ్యవసాయమూలఇతి ద్రష్టవ్యం ॥ ౩ ॥ బ్రహ్మన్నితి హరివాక్యమేతత్ । వి
రించిరుత్తరమాహ స్వామిన్నితి ॥ అధిక్రియాజగత్సర్గనాధికారే ॥ విష్ణు

౨॥ సంబంధే అసంబంధో యథా॥ శిలాం చింతారత్నం తరుమమర
శాఖీ పశుగణాయద్ధేనుస్సర్వం జగదపి తథాదోషదుష్టం । న
సృష్టిర్వైధాత్రీ తదపి చతురశ్రీః కథమయం స్పృశేద్దేవం రు
ద్రం సకలగుణసామ్రాజ్యనిలయం॥ అత్ర విధాతృసృష్టిసంబం
ధేప్యసంబంధఉక్తః। అతీతబ్రహ్మసృష్టి నెక్ష్రేణాతాద్భేదా
ధ్యవసాయః ॥ ౩ ॥ అసంబంధే సంబంధో యథా॥ బ్రహ్మన్నైగుణి
రాకృతెపికిమిదం నైవంవిధాత్రే ముఖస్స్వామిన్స్యాదధిక్రి
యాద్యఫలితాయద్వీరరుద్రః కృతః । మిథ్యాకిన్నుకథ్యనేత్రి
జగతస్త్రాణాయమత్ప్రార్థితః శంభుస్త్వన్నవతీర్ణవానితిక
థాజాతా హరిబ్రహ్మణోః॥ అత్ర హరిబ్రహ్మణోరేవంవిధగో
ష్ఠ్యసంబంధేపిసంబంధఉక్తః॥ శంభునాసహ కాకతీంద్రస్య
అభేదాధ్యవసాయః ॥ ౪॥ కార్యకారణయోః పౌర్వాపర్యవి
పర్యయరూపాతిశయోక్తిర్యథా ॥ మాతః కథం కాకతినాథదృ
ష్టేరగ్రే సగాః కామశరాః పతంతి। తద్రూపలావణ్యజితః స్మ
రోపినూనం గతః కింకరతామముష్య ॥ అత్ర కార్యభూతస్యాస్మ

ర్విరించికథనమన్యథాకరోతి మిథ్యేతి ॥ అత్ర లౌకికాన్నత్యాదిగుణయు
క్తమేనం బ్రహ్మాపి నిర్మాతుం న శక్నోతీతి భావః ॥ అసంబంధే సంబంధం
యోజయతి అత్రేతి ॥ పూర్వవదభేదాధ్యవసాయ ఇత్యాహ శంభునేతి॥
౪॥ పంచమం భేదముదాహరతి మాతరితి ॥ కామశరపీడా మసహమా
నాయాః కస్యాశ్చిన్మాత్రా సహవచనం- తస్యకాకతీంద్రస్య- అభూప
కేపి భూషితవద్భ్యాసమానఆకారోరూపం లావణ్యం కాంతివిశేషః - అన

యోర్లక్షణముక్తం- అముష్య కాకతేంద్రస్య ॥ కారణంపూర్వకంపరం కార్యమితి సర్వత్ర నియమః కవిప్రౌఢోక్త్యా తద్విపర్యయోఽలంకారత్వ ఇత్యాశయేనాహ అత్రేతి ॥ అవిరళవిలోలజలదః కుటజార్జుననీపసురభివనవాతః। అయమాగచ్ఛతి కాలో హంత హతాః పథికగేహిన్యః॥ ఇత్యాదికార్యకారణయౌగపద్యమపి పౌర్వాపర్యవిపర్యయ ఏవేతి ద్రష్టవ్యం ॥౫॥ సహోక్తేస్సంగతిమాహ అథేతి॥ లక్షణమాహ సహార్థేనేతి ॥ సహశబ్దస్యార్థో యస్య తేన సహార్థేన తత్పర్యాయేణేత్యర్థః- అనేనసార్థంవిహరాంబురాశేరిత్యాదౌ సహోక్తిమాత్రస్యాలంకారతా మాభూదిత్యుక్తమతిశయోక్తిత ఇతి ॥ అత్రాకాంక్షితమంశమధ్యాహారాదిభిః పూర

రశరపాతస్య కారణభూతాత్ప్రియదృష్టిపాతాత్పూర్వకా
లత్వముక్తం॥౫॥ అథోక్తిసామ్యాలంకారనిరూపణే అతిశయో

సహోక్త్యలంకారః

క్తిహేతుకా సహోక్తిర్నిరూప్యతే॥ సహార్థేనాన్వయో య
త్ర భవేదతిశయోక్తితః। కల్పితౌపమ్యపర్యంతా సా సహో
క్తిరితీష్యతే ॥ యత్ర భేదే అభేదరూపతయా కార్యకారణపౌ
ర్వాపర్య విపర్యయరూపయా చాతిశయోక్త్యా ఏకస్య ప్రా
ధాన్యేనాన్వయే అపరస్య సహార్థేన సంబంధే ఉపమానోపమే
యభావః కల్ప్యతే తత్ర సహోక్తిః । ప్రాకరణికాప్రా

యన్వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ ఏకస్య ప్రాధాన్యేనాన్వయ ఇతి - యథాపుత్రేణ సహాగతః పితేత్యాదౌ పితురాగమనాదినా శాబ్దస్సంబంధస్తద్వదితి భావః - అపరస్య సహార్థేన సంబంధ ఇతి- తత్రైవ పుత్రాదివదితి భావః- ఉపమానోపమేయభావః కల్ప్యత ఇతి - సహయుక్తేఽప్రధాన ఇత్యప్రధానే తృతీయావిధానాత్తదంతస్య గుణభావాదుపమానత్వం అర్థాదితరస్య ప్రాధాన్యాదుపమేయత్వంచ కల్ప్యత ఇత్యర్థః - అత ఏవాత్ర భేదప్రధానం సాధర్మ్యమితి ద్రష్టవ్యం - సహ శాఖయా ప్రస్తరం ప్రహరతీత్యత్ర ప్రహరణే శాఖాప్రస్తరయోరివ శాబ్ద ఏవాయం గుణప్రధానభావో న వాస్తవః - పిత్రా సహాగతః పుత్ర ఇత్యపి సువచత్వాత్ - ఉపమానోపమేయ

భావశ్చాత్ర కావ్యనికోనవాస్తవ ఇత్యత్ర నిమిత్తమాహ ప్రాకరణికేతి ॥ తదాత్మ్యతా అప్రకృతరూపతా ॥ ఉదాహరతి అంధ్రేతి ॥ అత్ర దివ్యమాల్యానీవ ఖడ్గధారాః కంఠేషు పతంతీత్యేవం ప్రతీయమానస్యోపమానోపమేయభావస్య ద్వయోః ప్రాకరణికత్వాద్వైవక్షికత్వం - కంఠపతన సాధర్మ్యస్య భేదప్రధానకత్వం చోపమానోపమేయయోః సహార్థప్రయుక్త గుణప్రధానభావ నిబంధనం చేత్యాద్యున్నేయం ॥ అత్ర కార్య

కరణికవిషయత్వాదుపమానోపమేయభావస్య సహార్థసంబంధేన ద్వయోరపి ప్రకృతత్వాన్న తదాత్మ్యతా ॥*॥ కార్యకారణ పౌర్వాపర్య విపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలా సహోక్తిర్యథా ॥ అంధ్రక్షమాభృత్సుభటాసిధారా రారణేషు నీలోత్పలపత్రభాసః । పతంతి కంఠేష్వరిభూపతీనాం సాకం సురస్త్రీజనముక్తమాల్యైః ॥ అత్ర కృపాణ పతనోత్తర కాలభావినో దివ్యమాల్యపతనస్య సహకాలత్వముక్తమితి పౌర్వాపర్యవిపర్యయః ॥ ౬ ॥ భేదేఽభేదరూపాతిశయోక్తిమూలా శ్లేషగర్భాభేదాధ్యవసాయరూపా చారుత్వాతిశయ హేతుర్యథా ॥ దినే దినే రుద్రనరాధిపస్య ప్రతాపలక్ష్మీరుదయం ప్రయాతి । ప్రకాశితాశేషదిగంతరాళా పవస్వతా సార్థమనింద్యభాసా ॥ అత్రోదయం ప్రయాతీతి శ్లేషేణోదయపర్వతా

వినోక్త్యలంకారః

భ్యుదయయోరభేదాధ్యవసాయః ॥ ౭ ॥ అథ సహోక్తిప్ర

కారణ పౌర్వాపర్య విపర్యయ రూపాతిశయోక్తి మూలత్వము పపాదయతి అత్రేతి ॥ ౬ ॥ దినేదిన ఇతి ॥ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయోఽత్ర సహోక్తిమూలమిత్యాహ అత్రోదయమితి ॥ కుముదదళైస్సహా సంప్రతి విఘటంతే చక్రవాకమిథునానీత్యత్ర శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయో మూలం - అత్ర విఘటనసంబంధిభేదాద్భిన్నం నతల్లి ఘటత్వమిత్యాహ సర్వస్వకారః - ఉత్క్షిప్తం సహ కౌశికస్య పులకైరిత్యాదావియం మాలయాపిదృశ్యతే - అత్ర కర్మసాహిత్యాత్సహోక్తిః పూర్వత్ర కర్తృసాహిత్యాదితి

భేదః॥ ౭॥ వినోక్తేస్సంగతిమాహ అథేతి॥ లక్షణమాహ వినేతి॥ యత్ర సంబం
ధియత్కించిద్వస్తు వినా అన్యస్య ప్రతిసంబంధినో రమ్యతా శోభనత్వం అ
రమ్యతా అశోభనత్వం వా పరాభవేన్నైవ త్వేత సా వినోక్తిరిత్యర్థః॥ ఫలితం
వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ రమ్యమరమ్యతారహితం అరమ్యం రమ్యతారహి
తం వేత్యర్థః॥ వ్యాఖ్యానోక్తం వ్యుత్క్రమం పరిహరన్ విభజతి సేతి॥ ర
మ్యత్వాభావోఽరమ్యత్వాభావశ్చేత్యర్థః- కస్మింశ్చిత్సతి కస్యచిద్రమ్య
త్వమరమ్యత్వం వేతి ప్రథిముఖేనాపి విచ్ఛిత్తివిశేషాన్నాస్తీత్యేవ మభిధాన

తి పక్షురూపాపినోక్తిర్నిరూప్యతే॥ వినా సంబంధియత్కించి
ద్యతాఽన్యస్య పరాభవేత్। అరమ్యతా రమ్యతా వా సా వినో
క్తిరితి స్మృతా॥ యత్ర కస్యచిదసన్నిధానాద్వస్తు రమ్యమర
మ్యం వా భవేత్సా వినోక్తిః। సా ద్వివిధా అరమ్యతా రమ్యతా
చేతి॥ * ॥ అరమ్యతా యథా॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణవర్ణన
యా వినా। కీదృశీ కావ్యరచనా సంశృణుధ్వం కవీశ్వరాః॥ అ
త్ర ప్రతాపరుద్రగుణవర్ణనేన వినా కావ్యశ్రియా మశోభన
త్వముక్తం - అనేన కావ్యశోభామిచ్ఛద్భిః కవిభిః ప్రతాపరు
ద్రగుణా వర్ణయితవ్యా ఇతి విధిరేవ ప్రకాశ్యతే॥ ౮॥ రమ్యతా
యథా॥ కళాపూర్ణో నిత్యం జయతి జగతీం దోస్త్రిజగతో వపుష్మ
త్యానందే విమలవిభవే రుద్రనృపతౌ। వినా లక్ష్మ ప్రాప్య ప్ర
తిదివసపూర్ణాం నిజతనుం ప్రకాశస్స్యాదిందుర్యది దివి భవే

మితి ద్రష్టవ్యం - తదుక్తం - సదసత్త్వనివృత్తిశ్చేన్నివృత్త్యాన్యస్య వర్ణ్య
తే। తదా ద్విధా వినోక్తిస్స్యాద్ద్విధ రత్ర ఫలం భవేదితి॥ * ॥ అద్యముదా
హరతి ప్రతాపేతి॥ కీదృశీ- రమ్యా న భవతీత్యర్థః సంశృణుధ్వం వ్యాఖ్యా
తం॥ అలంకారఫలం విధిమాహ అనేనేతి॥ ౮॥ ద్వితీయముదాహరతి కళేతి॥
జగతీం దోర్భూలోకచంద్రే - రుద్రనృపతౌ కళాపూర్ణత్వాదివిశేషణైః ప్ర
తీయమానేన చంద్రాదుత్కర్షేణ జయతి సతి - ఇందుః కళంకరాహిత్యే
న నిత్యం పూర్ణః - ప్రకాశత ఇతి ప్రకాశః ప్రకాశమానో దివి యది స్యాత్ -
భూలోకే త్వేతత్సన్నిధానేన తథావిధోఽపి న శోభత ఇతి భావః - సచం

ప్రోపసుభగో భవేదత్యశోభనత్వాభావకథనం। తదేవాహ ॥ అత్రేతి॥
సహోక్తిః నోక్త్యస్యహార్ద వినార్థయోరభావేపి తదర్థవివక్షాయా
ముదాహరణమలంకారసర్వస్వాదౌ ద్రష్టవ్యం ॥ ౯ ॥ ఉక్తిసామ్యాత్సమా
సోక్తింలక్షయతి విశేషణానామితి। స్పష్టం-సమాసేనసంక్షేపేణార్థద్వ
యకథనాత్సమాసోక్తిః ॥ విశేషణసామ్యంవిభజతే శబ్దేతి ॥ యత్రసకృ
దుచ్చారితశబ్దేనార్థద్వయంప్రతీయతే తచ్ఛ్లిష్టం - యత్రోభయత్రప్ర
వృత్తినిమిత్తైక్యంతత్సాధారణం - యత్రోపమేయస్యసమాసవిశేషణత్రయ
ణంతదౌపమ్యగర్భం - తేనసమాసోక్తిస్త్రిధా ॥*॥ తత్రాద్యం శ్లేష

త్వోపిసుభగః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రప్రకాశమానేచంద్రస్య
సుకళంకేనవినాశోభనత్వముక్తం। సకలగుణశాలినః ప్రతి
పక్షస్యపురస్తాత్తాదృశగుణవత్త్వాభావస్యతానాన్యథేతి॥ ౯ ॥

సమాసోక్త్యలంకారః

విశేషణానాంతౌల్యేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం। అప్రస్తుతస్య
గమ్యత్వేసాసమాసోక్తిరిష్యతే ॥ యత్రప్రకృతవిశేషణసా
మ్యాదప్రస్తుతంగమ్యతేసాసమాసోక్తిః॥తత్త్రివిధా-శ్లిష్టవిశే
షణసామ్యంసాధారణంఔపమ్యగర్భంచేతి ॥*॥ శ్లిష్టవిశేషణ
సామ్యంయథా॥సద్యోవిశ్లథమేఖలాంపులకితాంవృజ్జ్వంగసుం
బిభ్రతీ రాగాదంధ్రపతేః కృపాణలతికాగృహ్ణాతికంఠేస్వ
రీః । తద్యోగాదనురక్తభావవివశాస్సంమీలితాక్షాశ్చిరం

ముదాహరతి సద్య ఇతి। విశ్లథాప్రయోగానుకూలామేఖలాకంఠగజ్జుర్యా
స్యాస్తాంతథోక్తాం శిథిలకాంచీగుణాంచ - పులకాశ్చయాఅస్యాస్సంజా
తాఃపులకితారోమాంచితాచ- తాం- బిభ్రజ్జ్వకుటిలాంరణాపవాదాం
చ- తద్యోగాత్కృపాణలతికాసంబంధాత్ - అనురక్తానువృత్తేఃక్తభా
వస్వరూపంయేషాం తేతథోక్తాః అతఏవవివశాఃపరవశాః - అన్యత్రత
ద్యోగాన్నాయికాసంబంధాదనురక్త భావేనఅనురక్తత్వేనవివశాఃమీ
లితాక్షాః - మూర్ఛయాసుఖపారవశ్యాచ్చ - తథాభూతాన్యంతఃకరణా
గతమనసోవిగలితవేద్యాంతఃకరణాశ్చ - కామపినక్షమయోగ్యాం - పా

షోదుక్తావమంగళత్వేనాశ్లీలత్వాదితి భావః - భావస్థితింపక్షే భావవికారం వినాశనిమిత్తమిత్యర్థః - అన్యత్ర కామపి వక్తు మశక్యాంభావస్థితిం ప్రేమానుబంధంభజంతి ॥ అత్రశ్లిష్టవిశేషణసామర్థ్యాత్ఖడ్గలతాయామరిషు నాయికానాయకవ్యవహారసమారోప ఇత్యాహ అత్రేతి ॥౧౦॥ ద్వితీయముదాహరతి వీతేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అత్రవీతవ్రీడాదివిశేషణానాముభయత్రైకార్థత్వం సామ్యం - తద్బలాద్భ్రూణాంశృంగారనాయకవ్యవహారసమారోప ఇత్యాహ అత్రేతి ॥ వ్రీడవ్యయాదిధర్మ్యసమారోపో

శూన్యాంతఃకరణాభజంతిఖలుతె భావస్థితింకామపి ॥ అత్రవి
శ్లథమేఖలాపులకితామితిశ్లిష్టవిశేషణ మహిమ్నాకృపాణల
తికాయానాయికాత్వప్రతీతిః- అనురక్తభావవివశా ఇత్యా
దివిశేషణద్వారారిభూపాణాంనాయకత్వప్రతీతిః ॥ ౧౦ ॥ సా
ధారణవిశేషణేనయథా॥ వీతవ్రీడముపాత్తమానముదయద్వై
స్వర్యమావిష్కృతస్వేదం నిర్భరగాత్రవేపథుమిళన్మూర్ఛం
గళద్బాష్పకం । సంజాతప్రళయంచ కాకతిమహీనాథత్వరో
ద్వేజితాభూపాశ్శైలగుహాసుయాంతి విజనంభీత్యా సమా
లింగితాః ॥ అత్రశృంగారభయానకసాధారణవిశేషణబలా
ద్భీత్యాసమాలింగితా ఇతి నృపాణాంనాయకత్వప్రతీతిః॥౧౧
ఔపమ్యగర్భవిశేషణేనయథా॥ భృతాత్మగుణరత్నౌఘైః పూ
ర్ణస్సౌజన్యవారిణా । ప్రతాపరుద్రనృపతిర్ధత్తేవిశ్వంభరాత్రి

త్రనిమిత్తం-ద్యామాలింగముఖమాశుదిశాంచుచుంబేత్యత్ర ఈషణాగాన్నాయువనాయకవ్యవహారారోపే ఆలింగనాది కార్యసమారోపః కారణం - సాధారణవిశేషణసామ్యే ధర్మ్యకార్యయో రన్యతరారోపంవినా వ్యంజనవ్యాపారోద్భేదనేనాప్రకృతప్రతీతేరసంభవాత్ - ఏవంచద్వైతిధ్యా భేదోద్వివిధోజాతః ॥ ౧౧ ॥ తృతీయముదాహరతి భృతాత్మేతి॥ గుణారత్నానీవేత్యుపమితసమాసస్య గుణా ఏవ రత్నానీతి రూపకసమాసస్య చ సాధకబాధకాభావాత్సందేహసంకరః ॥ తతో గుణసదృశై రత్నైరితి మధ్యమపదలోపీసమాసః ఏవముత్తరత్రాపి - ఇత్థమౌపమ్యగర్భవిశే

వణపాన్యైకత్ర తాపయిత్రె సముద్రస్యాపహారప్రతీతేస్సమాసోక్తిః - యః
తో ప్రియసమాసమాసేసాధకమస్తి- యథా - దంతప్రభాపుష్పచితాలోలా
క్షీచారుహాసినీ । కేశపాశాళిబృందేనసువేషాహారిణేక్షణాత్యత్ర సువేష
త్వం-తతో ప్రియమాసమాసానంతరం మధ్యమపదలోపిసమాసో ద్రష్టవ్యః -
తథాచతృతీయాభేదస్యాపి ద్వైవిధ్యం సిద్ధమితీత్యేవం పంచ ప్రకారా సమా
సోక్తిః - తదుక్త మలంకారసర్వస్వే - తదేవం శ్లిష్టవిశేషణసముత్థాపి
తైకా- సాధారణవిశేషణసముత్థాపితాధర్మకార్యసమారోపాభ్యాం ద్వి
ధా - ఔపమ్యగర్భవిశేషణ సముత్థాపితా రూపకసంకరసమాస
భ్యాం ద్విధేతి- యత్ర పరీక్ష్యపర్యన్నయసైకపదమోదక్షస్యానరీక్ష
ణాదికం రూపకేసాధకమస్తి - తత్రైకదేశవర్తిరూపకమేవ నసమాసో
క్తిరిత్యాదివిశేషా అపితత్రైవద్రష్టవ్యాః ॥౧౨॥ విశేషాంతరమాహ అ
త్రేతి ॥ వ్యవహారసమారోపవివేత్యేవకారో రూపసమారోపవ్యవచ్ఛేదా

యం ॥ ౧౨ ॥ అత్రసమాసోక్తౌ సర్వత్ర వ్యవహారసమారోప
ఏవజీవితం। సచతుర్విధః। లౌకికేవస్తుని లౌకికవ్యవహారసమా

ర్థః-తథాహి - యదావిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతం ప్రస్తుతవిశేష్యత్వేన
ప్రతీయతే నతుప్రయుజ్యతే తదానిప్రతి యౌగికత్వేనావరిత్యక్తస్వ
రూపస్యాప్రస్తుతస్యరాజాదేర్విశేషణసామ్యావగమితే నాప్రస్తుతసము
ద్రత్వాదిధర్మేణవిశిష్టతయా ప్రతీతేర్వ్యవహారసమారోపః - యదాత్వ
ప్రస్తుతమపి విశేష్యం ప్రయుజ్యతే తదాతత్ప్రస్తుత మర్థం స్వేనరూపేణ
రూపవంతంకృత్వాస్యచ్ఛనతి- ప్రస్తుత మపిస్వరూపకపరిత్యాజ్యాప్రస్తుత
తాదూప్యముపగృహ్ణాతి - అతస్తత్ర రూపసమారోపఏవ - తదుక్తం॥
అప్రస్తుతం ప్రతీతంచేద్భేదకాంశైకసామ్యతః । వ్యవహారంసమారోప్య
ప్రస్తుతెన్యగ్భవత్యథ ॥ తేనాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణాప్రస్తుతం స్వ
యం సంక్షేపేణోచ్యతెయస్మాత్సమాసోక్తిరియంతదా ॥ స్యాద్విశే
ష్యాంశసామ్యంచేత్ప్రస్తుతాకారరూపితం । భవేదప్రస్తుతం వేష్యం రూప
కాలంకృతిస్తదేతి - అతాప్రస్తుతస్యప్రతీయమానత్వాద్వ్యవహారస
మారోపఏవేతిభావః॥తంచతుర్ధావిభజతి సఇతి ॥౫॥ వస్తునిజాత్యాదౌక్ర

మేణోదాహరతి సప్తాంగేతి ॥ స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశరాష్ట్రదు
ర్గబలాని సప్తాంగాని తద్గోచరయా దానలక్ష్మ్యా త్యాగవైభవేన విరాజి
తః-అదేయమస్యకిమపి నాస్తీతి భావః - అన్యత్ర సప్తాంగాని కరాదీని త
త్రస్ఫురంత్యా ప్రవంత్యా దానలక్ష్మ్యా మదవైభవేన విరాజితః-తదు
క్తం॥ కరాత్కటాభ్యాం మేఢ్రాచ్చ నేత్రాభ్యాంచ మదస్రుతిరితి పాల
కావ్యే-కరాత్ నాసారంధ్రాభ్యా మిత్యర్థః- భద్రాత్మా మంగళమూ
ర్తిః- అన్యత్ర భద్రజాతిః-తల్లక్షణసంతంగజ ఇతి ప్రతీయతే- సర్వభూమే
రీశ్వరస్సార్వభౌమః-తస్యేశ్వర ఇత్యణ్ప్రత్యయః - అనుశతికాదిత్వాదు
భయపదవృద్ధిః- తత్తాంచక్రవర్తిత్వం - అన్యత్ర సార్వభౌమతాం దిగ్గ

రోపః శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతిద్వివిధః । త
థా శాస్త్రీయ వస్తుని శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపో లౌ
కికవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతి- ఏవంచతుర్విధః ॥ * ॥ య
థాక్రమముదాహరణాని ॥ సప్తాంగస్ఫురదుద్దామదానలక్ష్మీ
విరాజితః । ప్రతాపరుద్రో భద్రాత్మా తనుతే సార్వభౌమ
తాం ॥ అత్ర లౌకికే ప్రకృతవస్తుని లౌకికస్య సార్వభౌమనా
మధేయస్య దిగ్గజస్య వ్యవహారప్రతీతిః॥ ౧౩ ॥ తథా॥ గురుప్ర
మాణేన నిజేన సద్యస్తిరస్కృతోద్యత్ప్రతిపక్షహేతౌ । ప్ర
తాపరుద్రస్య సమిత్యుదగ్రే ఖడ్గే మహాఖండనపండితత్వం ॥

జవిశేషత్వం తనుతే - అత్ర ప్రకృతప్రతాపరుద్రే అప్రకృతభద్రగజవ్యవ
హారసమారోపః ॥ ౧౩ ॥ లౌకికే వస్తుని శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారో
పముదాహరతి గుర్వితి॥ గురుణా శ్రేష్ఠేన ప్రమాణేన ధ్వజాదిశుభాయవి
శిష్టప్రమాణేనేత్యర్థః- ఆయుధానాం ధ్వజాద్యా యా జయావహా ఇతి త
ద్విదః-అన్యత్ర ప్రమాణేనానుమానేన తస్యైవ కథాసాధనత్వాత్ - గౌ
రవంచాస్య వ్యాప్తిపక్షధర్మతావైశిష్ట్యనిబంధనం ద్రష్టవ్యం-ప్రతిపక్షస్య
శత్రోః ప్రతివాదినశ్చ హేతిరాయుధం హేతురనుమానంచేతి ఇకారోకా
రయోశ్శ్లేషః - ఉద్యదితి శత్రప్రయోగప్రారంభ ఏవానయోః పరా
భవ ఇతి లభ్యతే- సమితియుద్ధసభాయాంచ ఖండనపండితత్వం విదారణ

కౌశలం అన్యత్ర దూషణనైపుణ్యం । అత్ర ప్రతిభటపాండిత్యాదైన్యం తత్పరేక్ష
ప్రతీయతే ॥ ౧౪ ॥ శాస్త్రీయే వస్తుని శాస్త్రీయమస్తు స్యూపహారసమర్పణో
పముదాహరతి అపూర్వేతి ॥ అపూర్వస్యాచుంబితస్యార్థస్య శ్లాఘయా
కథనేన గురూణాం శ్లాఘ్యానాం భణితానాం వాక్యానాం యత్సారస్య
మభిముఖీకరణయోగ్యత్వం తస్యోపస్థానమిత్యర్థః - పదేపదే ప్రతిపదం
సుధీశ్రీగార్హస్థ్యః శ్రోత్రియైః ద్రియమాణ గార్హస్థ్యం కిమస్యాన్యస్య కియత్ - క
ర్త్వం మాధుర్యరూపం కలయంతీ ధారయంతీ - సుధీరసహృదయా గోష్ఠీ
హృద్యశ్లేషాదిగుణసాహిత్యేన చ ప్రబంధభూమావుపస్థాయ ఇత్యర్థః -
ప్రబంధశ్రీః కావ్యనాటకాదిప్రబంధలక్ష్మీర్విజయతే - యస్యాం బుధశ్రే
ణీ విదగ్ధపరిషత్ - నిపుణమధికతృష్ణం సహస్యాదయితుం ప్రభవతి - అధి
కారస్య ఫలస్యాన్యలక్షణత్వాత్సహృదయస్య ప్రభావాదధికారి నాన్యకర్తృ

అత్ర లౌకికవైదికతరంగ— శాస్త్ర ప్రసిద్ధవస్తునః ఉపహారసమర్పణో
పః॥ ౧౪ ॥ తథా ॥ అపూర్వార్థశ్లాఘాగురుభణితసారస్యప
దవీశ్రీగార్హస్థ్యం తత్త్వం కిమపి కలయంతీ ప్రతిపదం । ప్రబం
ధశ్రీర్విరక్షితపదవీనాం విజయతే బుధశ్రేణీ యస్యాం నిపు

ణః-అపూర్వాణామర్థానాం-వేదైకసమధిగమ్యత్వేన ప్రమాణాంతరా
గోచరాణామగ్నిహోత్రాదీనాం శ్లాఘయా కథనేన గురూణాం శ్రే
ష్ఠానాం భణితానాం విధివాక్యానాం యత్సారస్య మర్థవాద ప్రయుక్తం
ప్రవర్తనాసౌఖ్యం తస్య పదవీస్థానం విద్యాదివిచారపద్ధతిరిత్యర్థః- శ్రీ
తి శబ్దేన తత్త్వైకదేశో గృహ్యతే - తేన శ్రీగార్హస్థ్యం లిఙ్గాది ప్రత్యయ
వేద్యం- అత ఏవ కిమప్యలౌకికం తత్త్వం శ్రేయస్సాధనతారూపం ధర్మం - అ
త ఏవోక్తమాచార్యైః - శ్రేయస్సాధనతా హ్యేషాం నిత్యం వేదాత్ప్రతీ
యతే । తాద్రూప్యేణ చ ధర్మత్వం తస్మాన్నేంద్రియగోచర ఇతి- పద్యతే
గమ్యతే ప్రామాణ్యాదికమేభిరితి పదాని న్యాయాః - ప్రతిపదం సహస్రై
ణాపి న్యాయైరిత్యర్థః-కలయంతీ ఇతికర్తవ్యతారూపేణ ప్రతిపాదయం
తీత్యర్థః - మీమాంసేతి గమ్యతే- తదుక్తమాచార్యైః - ధర్మే ప్రమీయ
మాణే హి వేదేన కరణాత్మనా । ఇతికర్తవ్యతాభాగం మీమాంసా పూరయి

ష్యతీతి - యస్యాంమీమాంసాయాం బుధశ్రేణీనిగమనిరుక్తాదివిద్యాని
ష్ణాతవిద్వత్సంఘసపాధికర్తుంప్రభవతి - తస్యైవాత్రాధికారాదితిభా
వః- తదుక్తంజిజ్ఞాసాప్రస్తావే - జిజ్ఞాసైకోపనీతస్యద్వితీయాపరితశ్శ్రు
తేః। జ్ఞాతవిద్యాంతరస్యాన్యాయామీమాంసాపురస్సరేతి-అథవామానాం
తరేణార్థాంతరంతు - క్రియాది వ్యతిరిక్తం స్థాయికార్యం ప్రమాణాం
తరాగోచర మపూర్వం - తదుక్తంశారికానాథేన - క్రియాదిభిన్నం
యత్కార్యం వేద్యంమానాంతరైర్నతత్ । అతోమానాంతరాపూర్వమ
పూర్వమితిగీయత ఇతి - తదేవార్థోవాక్యార్థః ప్రధానత్వాత్-తదుక్తం
కార్యస్యైవప్రధానత్వాద్వాక్యార్థత్వంచయుజ్యత ఇతి - ఏవమాదేశ్లా
ఘాకత్థనఃతత్ప్రధానానాంగురుభణితానాం నిబంధన వివరణాదిప్రభాక
రగ్రంథానాంయత్నా [illegible] ప్రసన్నగంభీరత్వం తస్యోపనిష్ఠానాం తథా

ణామధికర్తుంప్రభవతి ॥ అత్రాలంకారశాస్త్రీయే వస్తునితం
త్రంసాత్రప్రసిద్ధవస్తువ్యవహారసమారోపః॥ ౧౫॥ తథా॥ సా
లంకారాలసద్వర్ణా సగుణారససనిర్భరా। భావానుబంధినీ భాతి
భారతీకాకతీశ్వరే ॥ అత్రాలంకారశాస్త్రీయే వస్తుని భార

విధగ్రంథయుక్తేత్యర్థః- శ్రితగాత్ర్యాలిజాదివాచ్యం-ఏవం కార్యాత్మ
కేహ్యర్థేవ్యుత్పద్యంతేలిజాదయ ఇతి శాలికోక్తేః - కిమప్యలౌకికంతత్త్వం-
కార్యత్వేననియోజ్యంచస్వాత్మనిప్రేరయన్నసౌ । నియోగ ఇతిమీమాం
సానిష్ణాతైరభిధీయత ఇత్యుక్తలక్షణనియోగాపర పర్యాయంధర్మంప్ర
తిపదంకలయంతీత్యాదిపూర్వవత్ ॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజయతి అత్రా
లంకారేతి । తంత్రశాస్త్రమత్రభాట్టం ప్రాభాకరంచేత్యుభయం వివ
క్షితం ॥ ౧౫ ॥ శాస్త్రీయేవస్తునిలౌకికవ్యవహారసమారోపముదాహరతి
సాలంకారేతి ॥ అలంకారైరుపమాదిభిః కటకాదిభిశ్చసహితా సాలంకా
రా-లసద్వర్ణామధురాక్షరావర్ణోజ్జ్వలకాంతిశ్చ - సగుణాశ్లేషాదిగుణయు
క్తాగాంభీర్యాదిగుణయుక్తాచ - రసేనశృంగారాదినా అనురాగేణచనిర్భ
రాపూర్ణా- కాకతీశ్వరేవిషయే- భావోభిప్రాయఃప్రేమాచ - తస్యా
నుబంధోవిచ్ఛేదాభావః- తద్వతీ- భారతీవాణీ-నాయికాచభాసతే ॥ న

నః యత్ర శ్లిష్టవిశేషణసామ్యం తత్ర శ్లేష ఏవాలంకారః కస్మాన్న భవతీత్య
త ఆహ సమాసోక్తావితి ॥ అప్రకృత విశేష్యస్యాపి పృథగుపాదానే శ్లే
షః - తదభావాదత్ర న శ్లేషత్వమితి భావః ॥ ౧౭ ॥ వక్రోక్తేస్సంగతిపూ
ర్వకం లక్షణమాహ ఉక్తిసామ్యాదిత్యాదినా ॥ అన్యథోక్తస్య - కేనచి
దితి శేషః- అన్యథా యోజనమితి - అపరేణేతి శేషః ॥ తదిదమన్యత్ర దృష్టే

ర్వ్యాఖ్యాలౌకికనాయికావ్యవహారసమారోపః ॥ సమాసోక్తౌ
విశేషణవిశేష్యయోర్ద్వయోరుపాదానాభావాన్న శ్లేష ఇత్య
శేషః ॥ ౧౮ ॥ (అన్యోన్యాలంకారః) ఉక్తిసామ్యాది

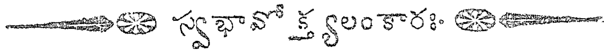
వక్రోక్త్యలంకారః

శ్లేష గత్యత్వ విశేషా ద్వక్రోక్తిరుచ్యతే ॥ అన్యథోక్తస్య
వాక్యస్య కాక్వా శ్లేషేణవా భవేత్ । అన్యథాయోజనం యత్ర
సావక్రోక్తిర్నిగద్యతే। యత్ర కయాచిద్వక్తయా కేనచిత్
ప్రయుక్తస్య వాక్యస్యాన్యేనాన్యథా విదుషయా యోజనా
క్రియతే సావక్రోక్తిః - ఉక్తివక్రత్వే కథంచిత్వం భవత్యపి
ఏవంవిధలక్షణాభావాత్సర్వాలంకారేభ్యోభిద్యతే ॥ * ॥ కా
క్వా యథా ॥ బహువంశ నెత్రాళు రాత సహితంబ సిరి

ంమిలింభరాసంతే । బాగా సిరివిని తుహ అపాంగ కిణుల
హంపసి॥ ఛాయా॥ బహువల్లభాః ఖలు రాజానః శ్రుతస్య శ్రియాం
నిర్భరా సక్తిః । న్యాదా త్రిదోపిత్వ మహాన్యానం కిన్నులఘు
యసి॥ అత్ర స్వపిత్రిదోహన్యాసగుణాన భవసి । అత స్త్వ
య్యాపిన్నుపతి రాసక్తవిసికిమిత్యాత్మానం లఘూకరోషీతి కా
యతే ఽతి॥ సర్వేభ్యో భేదమాహ ఉక్తీతి॥ వక్రత్వే వైచిత్ర్యం-సంభవ
త్యపీతి-సర్వాలంకారేష్వితి శేషః- విచ్ఛిత్తిమాత్రనాదినో వక్రశబ్దస్యో
క్తవిశేషపర్యవసానాత్సర్వవిలక్షణత్వమితిభావః ॥ *॥ కాకుమూలాం వ
క్రోక్తిముదాహరతి బహ్వితి ॥ (అప్పాణమిత్యత్ర- ఆత్మనిపణితిసూత్రేణ
ఆత్మశబ్దయుక్తవర్ణస్య పకారాదేశః) అత్ర ప్రథమార్ధ నాయికయా సంభా
షితస్యాత్మన్యానత్వస్య ద్వితీయార్ధేన ఖ్యాపితమానన్యానేత్యత్ర కాక్వా

నిషేధరూపజనాద్వక్రోక్తిః ॥ ౧౭ ॥ శ్లేషమూలాముదాహరతి కస్త ఇతి ॥ అ-
త్ర సఖీనాయికయోరుక్తిప్రత్యుక్తికతయా నవ వాక్యాని యోజనీయా-
ని- రాజా నృపశ్చంద్రశ్చ · క్ష్మాశ్శోణీభృత్తిలకో రాజశ్రేష్ఠః పర్వతోత్తమశ్చ-
రుద్రదేవః ప్రతాపరుద్రో రుద్రశ్చ - సత్యమార్థ బ్రూషే-గోత్రసారో-
ద్భవా సత్కుల ప్రసూతా పర్వత రాజపుత్రీ చ - ఉపహాసప్రధానా వా-
చో యస్యాస్తస్యాముపహాసవాచి- విరహం వియోగమః కించిద్వ్యస్మ-
రత్ ॥ ౧౮ ॥ వక్రోక్తివిపర్యయేణ స్వభావోక్తిం లక్షయతి స్వభావేతి ॥
యత్ర చారు సమ్యగగ్రామ్యం - యథావదన్యూనాతిరేకేణ వస్తునో వర్ణ-

> క్యం ప్రతీయతే ౧౭ ॥ శ్లేషేణ యథా ॥ కస్తే సుందరి వర్తతే
> హృది సదా రాజా కిమిందుర్న హి క్ష్మాశ్శోణీభృత్తిల కస్స మేరుర
> యి కిం నో రుద్రదేవో విభుః । ఈశః కిం సఖి సత్యమార్థ సుభగే
> త్వం గోత్రసారోద్భవే త్వాఖ్యాం ఖల్వుపహాసవాచి విరహం

స్వభావోక్త్యలంకారః

> కించిద్వ్యధాఽవ్యస్మరత్ ॥ ౧౮ ॥ స్వభావోక్తిరసౌ చారు య-
> థావద్వస్తువర్ణనం ॥ యత్ర చారుతయా వస్తునో యథావద్వ-
> ర్ణనం నిబధ్యతే సా స్వభావోక్తిః ॥ యథా ॥ మదశ్చ్యుతా న-
> ర్తితకర్ణతాళముద్ధూతమూర్ధ్నా త్రిపదస్థితేన । లోలాగ్రహ-
> స్తేన గజేన జాతో నిత్యోత్సవః కాకతివీరరుద్రః ॥ ౧౯ ॥ అథో-

క్రియాసంస్థానరూపస్య వస్తుస్వభావస్య కవిప్రతిభైకగోచరస్య వర్ణనమ-
సౌ స్వభావోక్తిః - అత ఏవేయం గ్రామ్యం నాలంకార ఇత్యుక్తం దోషప్రక-
రణే ॥ ఉదాహరతి మదేతి ॥ మదశ్చ్యుతా మదస్రావిణా-నర్తితకర్ణతా-
ళం యథా భవతి తథా - ఉద్ధూతమూర్ధ్నా కంపితకుంభస్థలేన-త్రిభిః పదైః
స్థితం స్థితిర్యస్య తేన త్రిపదస్థితేన - అగ్రంచాసౌ హస్తశ్చేత్యవయవా-
వయవినోరభేదవివక్షాయాం విశేషణసమాసః-యదాహ వామనః - హ-
స్తాగ్రాగ్రహస్తాదయో గుణగుణినోర్భేదాభేదాదితి - అత్ర క్రియాస్వ-
భావవర్ణనం- ఏవం వర్ణసంస్థానయోరుదాహార్యం ॥ ౧౯ ॥ వ్యాజోక్తేస్సంగ-
తిమాహ ॥ ఉక్తీతి ॥ లక్షణమాహ వ్యాజోక్తిరితి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥

ప్రకాశం నిగూహనపరం తస్మిన్నిమిత్తాత్ ప్రకటమిత్యర్థః - అత్రవస్త్వం
తరప్రచ్ఛాదకస్య వ్యాజస్య వచనాద్వ్యాజోక్తిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి
క్షోణీతి ॥ సర్వాణ్యంగాని వ్యాప్నోతీతి సర్వాంగీణః - తత్పుర్వాదేరితిఖ
ప్రత్యయః ॥ అత్ర నిగూఢః క్షోణీపాణిగ్రహణజన్యో హర్షోరో మహర్షిణా
ప్రకాశితస్సలిలశైత్యవ్యాజేనాచ్ఛాద్యతఇత్యాహ అత్రేతి॥ ధీరోదాత్త

వ్యాజోక్త్యలంకారః

క్తిసామన్యాద్వ్యాజోక్తిరుచ్యతే ॥ వ్యాజోక్తిస్సా సముద్భా
తం వస్తు యత్ర నిగూహ్యతే ॥ యత్ర ప్రకాశం వస్తు సామ్యాక
ర్షత్వేన నిగూహనార్హత్వాత్ కేనచిద్వ్యాజేన ప్రచ్ఛాద్య
తే సా వ్యాజోక్తిః॥ యథా ॥ క్షోణీపాణిగ్రహణసమయే సం
మదాదో మహర్షౌ సర్వాంగీణే నృపతితిలకః కాకతీయాన్వ
యేందుః । ధీరోదాత్తశ్శిశిరసలిలైః కిన్ను రాజ్యాభిషేకః కర్త
వ్యస్స్యాదితి మృదుహాసస్స్వేదమంత్రివృద్ధాన్ ॥ అత్ర క్షో
ణీపాణిగ్రహణజనితం రోమహర్షణం ధీరోదాత్త తయాహృత్య
తాపకుప్రదేవేన మహాభిషేకసలిలశైత్యవ్యాజేన ప్రచ్ఛా
ద్యతామంత్రిణోఽభిపృచ్ఛంతే॥ ౫౦ ॥ వ్యాజోక్త్యుత్తరం కించి

మీలనాలంకారః

త్సామ్యాన్మీలనముచ్యతే ॥ మీలనం వస్తునా యత్ర వస్త్వంత
రనిగూహనం ॥ యత్ర వస్తునా వస్త్వంతరం ప్రచ్ఛాదితం భవతి
సమీలనాలంకారః ॥ స ద్వివిధః- సహజేనాగంతుకతిరోధాన
మాగంతుకేన సహజతిరోధానం చేతి ॥ యథాక్రమముదాహ
రణే॥ ఉచ్చైః కాకతివీరరుద్రనృపతేర్దోర్దండవిస్ఫూర్జితైశ్శ్వే
తయా గాఢీకృతాచ్ఛాదితస్యాపి హస్తస్య ప్రమదాహోపనస్య ప్రకాశ
నం లక్షణాంతఃపాతీతి రహస్యం॥ ౫౧॥ మీలనం సంగమ ఇతి వ్యాజోక్తి
తి॥ లక్షయతి మీలనమితి ॥ ఉత్కృష్టవస్తునాఽపకృష్టవస్తునిగూహనం మీ
లనమిత్యర్థః॥ అతఏవ సమానసామాన్యనిబంధనాత్సామాన్యాదస్య భేదః
ద్రష్టవ్యం॥ సహజేనాగంతుకతిరోధానముదాహరతి ఉచ్చైరితి॥

జవిస్ఫూర్జితైః భుజవిజృంభితైః - యుద్ధప్రాంగణవర్జితేషు వర్జిత యుద్ధ ప్రాంగణేష్విత్యర్థః- వాహితాగ్న్యాదిత్వాత్ పరనిపాతః॥ లక్షణం యోజయతి అతేతి॥ ౨౧ ॥ ఆగంతునా సహజతిరోధానముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ భుజప్రభావాత్పరాక్రమాద్భయహేతోరంతర్గతం భయమంతర్భయం ఆకారగోపనేనానభివ్యక్తమిత్యర్థః- తస్మాద్ధేతోః- భూమిభుజాం సం

ద్ధప్రాంగణవర్జితేషు పతిషు క్వాపి ప్రలీనాత్మసు । విష్వక్తీప్ర
తరస్మరజ్వరజుషామంగే ద్విషద్యోషితాం సంక్రాంతోపిన
లక్ష్యతేవధిమహోనూష్మాచిరంమారవః ॥ అత్ర సహజేనరిపు
కామినీగతేనస్మరానలోష్మణామార్గవశాదాగంతుకోమరూ
ష్మాతిరోధీయతే॥ ౨౧॥ తథా॥ ప్రతాపరుద్ర స్వభుజప్రభావా
దంతర్భయాద్భూమిభుజామజస్రం । స్వేదాశ్రుకంపాద్య
దయేప్యనంగగోష్ఠ్యాం స్త్రియః ప్రేమ్ణినవిశ్వసంతి ॥ అత్రభ
యజనితేనకంపాదినాగంతుకేన సహజస్య ప్రేమజనితస్యకం

సామాన్యాలంకారః

పాదేస్తిరోధానం॥ ౨౨ ॥ సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవ
స్త్వంతరైకతా। యత్రైకస్యవస్తునోగుణసామ్యేనవస్త్వం
తరైకాత్మ్యంభవతిససామాన్యాలంకారః ॥ యథాకైలాస
దుగ్ధార్ణవయోనహంసేవ్వలక్షితేష్వంధ్రనరేంద్రకీర్త్యా। త్ర
యః పుమాంసః ప్రథమేస్మయంతే స్వసేవకాః సంభ్రమ
తోవిలోక్య ॥ అత్రప్రతాపరుద్రకీర్త్యాంజగత్సువిజృంభితా
యాం కైలాసప్రభృతీనాం విమలవస్తూనాం తదైకాత్మ్యం॥

బంధినిప్రేమ్ణివిషయేనవిశ్వసంతి - ప్రేమమూలానామపి స్వేదాదీనాం భయానుభావత్వశంకయేతిభావః॥ ౨౨॥ మీలనసాధర్మ్యాత్తదనంతరం సామాన్యంలక్షయతి సామాన్యమితి ॥ యత్రగుణసామ్యాత్ప్రస్తుతస్య వస్తునోప్రస్తుతవస్త్వంతరైకాత్మ్యం నిబధ్యతే తత్సమానగుణ సంబంధాత్సామాన్యమిత్యర్థః॥ కైలాసేతి ॥ ప్రథమేపుమాంసః శివకేశవవిరించాః సంభ్రమతః సంభ్రాంత్యాతః క్వచిదప్యనవతిష్ఠమానాః స్మయంతే

కాందం హసంతి ॥ లక్షణం యోజయతి అత్రేతి ॥ ౨౭ ॥ తద్గుణం సంగ్రహేణ
లక్షయతి తద్గుణ ఇతి ॥ మాలిన్యేన స్వాంతరసంగాహనం ఇహాపునః
సంగాహితస్యాన్యగుణేనోపరాగ ఇత్యనయోర్భేద ఇతి సర్వస్వకారమత్యా

తద్గుణాలంకారః

౨౭ ॥ ఇతరగుణస్వీకారాదతిశయో యస్యాసౌ తద్గుణ ఉచ్యతే ॥
తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిః ॥ యత్ర
స్వస్య స్వగుణం విహాయ సన్నిహితవస్తునస్స్వకారాదుత్కృ
ష్టగుణస్స్వీక్రియతే స తద్గుణాలంకారః ॥ యథా ॥ ప్రతాపరు
ద్రదేవాంఘ్రినఖజ్యోత్స్నావిజృంభితైః । నమన్నృపతిమౌ
ళిస్థనాళయశ్శుచయః కృతాః ॥ అత్ర ప్రణమద్రాజావలీ
నాం పద్మరాగముకుటాః స్వాం శోణప్రభాం ముక్త్వా కాకతి
వీరరుద్రపదనఖజ్యోత్స్నాగతం ధవళిమానముద్వహంతి స్మ ॥

అతద్గుణాలంకారః

౨౮ ॥ తత్ప్రతిపక్ష్యాదతద్గుణో నిరూప్యతే ॥ సతి హేతావన్య
గుణాస్వీకారస్స్యాదతద్గుణః ॥ యత్ర సన్నిధానరూపే హే
తౌ సత్యప్యన్యగుణస్వీకారో నాస్తి అసావతద్గుణాలంకారః ॥
యథా ॥ ఈశానం సమయా జగత్యటతి తత్కీర్త్యాట్టహాసోజ్జ్వలే
దైత్యారిం పరితస్తదంగవిలసన్నీలద్యుతి ద్యోతతే । బ్రహ్మా
ణం నికషా చ తత్తనుమిళత్స్వర్ణప్రభాభాస్వరే పుష్ణన్రుద్రన
రేంద్రకీర్తివిభవస్స్వస్యైవ శుభ్రాం ఛవిం ॥ అత్ర హరహరి
విరించీనాం సమీపవర్తిషు జగత్సు తత్తద్వర్ణానాం ప్రభాసమగ్ర
వ్యాపి నిరంతరం విహరమాణస్య ప్రతాపరుద్రయశసో నిరంకు
శః స్వకీయ ఏవ ధవళిమా విజృంభతే ॥ ౨౯ ॥ అతద్గుణే కించిత్ప్రి
యం - తస్యాప్రకృతస్య గుణోఽత్ర నాస్తీతి తద్గుణః ॥ ఉదాహరణం స్పష్టం ॥
౨౮ ॥ అతద్గుణమాహ ॥ తత్ప్రతిపక్ష్యేత్యాదినా ॥ ఈశానమితి ॥ అత్రే
శానాదిసమీపవర్తిని తత్తద్వర్ణవిశిష్టే జగతి కీర్తివిభవః స్వవర్ణమజహాదే
వాటతీత్యర్థః ॥ అత ఏవాతద్గుణ ఇత్యాహ అత్రేతి ॥ ఈశానమిత్యాదావ

ఖితఃపరిశిష్ట ఇత్యాదినా ద్వితీయః॥ ౨౫॥ విరోధం సంగమయతి అవిద్యమానత్వే॥
విరోధస్య సత్యపి సన్నిధానేన్య గుణస్వీకారాభావలక్షణస్యేత్యర్థః॥
లక్షయతి ఆభాసత్వ ఇతి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ అత్ర విశేషతో విభాగ
మాహ తత్ర జాతేరితి ॥ క్రియాయాస్త్రయో భేదా ఇతి జాత్యా సహై
తస్యా విరోధస్య జాతేరేతయా విరోధేన గతార్థత్వాదితి భావః - ఏవం య
థోత్తరమేకైకన్యూనతా ద్రష్టవ్యా- అత్రాయం సంగ్రహః ॥ శ్లో॥ క్ర
మాజ్జాతి గుణ ద్రవ్య క్రియాణాం తత్తదాదిభిః - విరోధే దశ భేదాస్స్యు

విరోధాలంకారః

క్రాంతత్వాద్విరోధస్య విరోధాలంకారో నిరూప్యతే ॥ ఆభా
సత్వే విరోధస్య విరోధాలంకృతిర్మతా ॥ యత్ర ప్రథమమా
భాసతయా ప్రతీతో విరోధః పర్యవసానే పరిహ్రియతే స వి
రోధాలంకారః ॥ తత్ర జాతేర్జాత్యాదినా సహ విరోధే చత్వా
రో భేదాః । క్రియాయాః క్రియాగుణద్రవ్యైస్సహ విరోధే
త్రయో భేదాః। గుణస్య గుణద్రవ్యాభ్యాం విరోధే ద్వౌ భేదౌ ।
ద్రవ్యస్య ద్రవ్యేణ సహ విరోధ ఏకో భేదః ॥ ఏవం దశ విరోధభే
దాః॥ *॥ జాతేర్జాత్యా క్రియయా చ విరోధో యథా ॥ పద్మా
కరోఽపి విలసతి సతతమజడాశయో యముర్వీశః । విమలతర
వారిధారాప్యాసీద్వైరిక్షితిశతాపకరీ ॥ అత్ర పూర్వార్ధే
జాత్యోర్విరోధః- కమలాకరోఽప్యజడాశయ ఇతి విరోధాత్।
ఉత్తరార్ధే జాతిక్రియయోర్విరోధః - విమలతరవారిధారా

శ్చతుస్త్రిద్వ్యేకభేదత ఇతి॥ *॥ పద్మాకర ఇతి ॥ పద్మాకరస్సరోఽప్యజడాశ
య ఇతి - లడయోరభేదాజ్జడాశయో జలస్థానం న భవతీతి విరోధస్య లక్ష్మీ
నివాసో యమమందబుద్ధిరితి పరిహారః - విమలతరా అతినిర్మలా వారిధారా
పి తాపకరీతి జాతిక్రియయోర్విరోధస్య తరవారి రాయుధవిశేషః తస్య
ధారా కోటిరితి పరిహారః- సర్వత్రాపి శబ్దో విరోధద్యోతకః - నాయమా
ద్యుటానామివ విరోధబాధకశ్శ్లేషః కింతు శ్లేష విరోధయో రంగాంగిభా
వేన సంకర ఇత్యాశయేనాహ అత్ర శ్లేషమూలో విరోధ ఇతి ॥ ఉత్తరత్రా

త్యపంచధా హాహాదసే స్వైవతేవః విరోధఇతి ప్రత్యస్య ॥ ౨౬ ॥ అనుదత్తాః॥
సాహిత్యభా స్కాద్యుజోత్పదదోషపరిహార ఇతిజాతి గుణయోర్విరోధః స
ర్వస్యామిత్యత్రాపి నిరహంకార ఇతి పరిహ్రియతే - భాస్వానపికలా
కళానిధిత్వం ద్రవ్య ఇతి జాతిద్రవ్యయోర్విరోధః చేప్ ఇత్యత్ర కళా
కలఇతి పరిహ్రియతే ॥ ౨౭ ॥ ధర్మస్వామిని ॥ ప్రయాణాం తర్కాణాం
గాంవర్గ త్రివర్గః - ప్రవర్గో ప్యకామా ద్విత్యదః త్రిప్రసాధా
నైవమ్యరహితే గోచర స్వస్య త్వేన ఇతి యో ... - ఇతి
యాః సంతాపకరణమిత్యర్థాత్ - అత్రనైపవమాలోచకః ॥
౨౮ ॥ జాతేగుణాద్రవ్యక్రియా విరోధోయథా॥ అనుదత్తోప్య
భో మోపి భాస్వానపి కళానిధిః । పిరగుప్త నరేంద్రోయము
ద్భుతానాం పిహారభూః ॥ అత్ర సాహిత్యభా నైవాత్యనాదఇతిజా
తిగుణయోర్విరోధః - భాస్వానపికలానిధిరితిజాతిద్రవ్యయో
ర్విరోధః॥కలానిధేరేకత్వాద్ద్రవ్యత్వం। అత్రాపి శ్లేషమూల
తా॥ ౨౯ ॥ క్రియాయాః క్రియయావిరోధో యథా ॥ ధర్మస్య
సామర్థ్యసాంచభంగము త్పాదయన్ కాకపికర్మః । త్రి
వర్గసాధారణగోచరోపికరోతి కామద్విషిభావమార్ద్రం॥ అ
త్ర త్రివర్గసాధారణవృత్తేర్ధర్మ్యర్థానాం ధర్మభంగకరణం కా
మారౌ స్నేహకరణంచవిరుద్ధం ॥ ౩౦ ॥ క్రియాయాగుణద్ర
వ్యాభ్యాంవిరోధోయథా ॥ ఏషజిష్ణువిహారోపిగోత్రవాత్స
ల్యలాలసః । కరోతికమలోల్లాసం రాజాప్యంభ్రనరేశ్వ
తేస్యత్రిగణఃపరస్పరమితిభావః- కామద్విషి కామపురుషార్థద్వేషిణిస్మర
హరేచ॥అతఏవక్రియయోర్విరోధస్సమాధీయతఇత్యాహఅత్రత్రివర్గే
తి ॥ పూర్వత్రద్వయోరపివిరోధనోక్తిఃతత్ప్వమత్రపునరేకస్యైవేతివిశే
షః॥౩౦॥ ఏషఇతి॥ జిష్ణోరింద్రస్యవిహారఇవవిహారోవ్యాపారోయస్యస
తథోక్తః- తథాపిగోత్రవాత్సల్యలాలసః పర్వతానురక్త ఇతిక్రియాగు
ణౌవిరుద్ధౌ జయశీలవ్యాపారకులానుకూలత్వేతిసమాహితౌ - రాజా
చంద్రోపికమలోల్లాసంకరోతీతిఃరోధస్యక్రియాద్రవ్యాగతస్యనృపతిస

త్మ్యవిలాసమితిపరిహారః॥౨౯॥ రజ్జంతఇతి॥(త్వమాణౌశత్రుశౌనచోరితిశత
రిన్త్రాదేశః-సలాహణిజ్జోసీత్యత్ర- అఃత్ర్యశ్లాఘయోరితిశ్లాఘాశబ్దయు
క్తవర్ణస్యవిప్రకర్షః పూర్వస్యఅకారయుక్తతా చేతి వేదితవ్యం)॥ ౩౦॥
జ్వలదితి ॥ ప్రతాపరౌద్రోఽపిజైవాతృకశ్చంద్ర ఇతిగుణద్రవ్యయోర్విరో

రః ॥ అత్రజిష్ణువిహారస్యగోత్రవాత్సల్య మతిక్రియాగుణ
యోర్విరోధః- కమలోల్లాసంకుర్వన్నపి రాజేతిక్రియాద్ర
వ్యయోర్విరోధః- అత్రాపిశ్లేషమూలతైవ॥ ౨౯ ॥ గుణస్య
గుణేనవిరోధో యథా॥ రంజంతోభువణంమిఅ రాఎంతిజఓసలా
హణిజ్జోసి। రుందణరిందకహసారంతావిఅ పండురాజాఅ॥
ఛాయా॥ రంజయన్ భువనమపి రాజేతి యయాశ్లాఘనీయో
సి। రుద్రనరేంద్రకథంసారక్తాపిచపాండురాజాతా ॥ అత్ర
రక్తత్వపాండురత్వయోర్విరోధః ॥ ౩౦ ॥ గుణస్యద్రవ్యేణ
విరోధో యథా ॥ జ్వలత్ప్రతాపరౌద్రోఽపి కాకతీయనరేశ్వ
రః॥భూత్వాజైవాతృకో భాతిశశ్వద్విశ్వప్రియంకరః॥అత్ర
ప్రతాపరౌద్రోఽపిజైవాతృకఇతి గుణద్రవ్యయోర్విరోధః ॥
౩౧॥ ద్రవ్యస్యద్రవ్యేణవిరోధో యథా ॥ విభాతికాకతీంద్రో
యంరుద్రోఽపిచతురాననః । తథాపిజిష్ణురప్యేష కథ్యతేపురు
షోత్తమః॥౩౨॥ ఏవందశభేదాదర్శితాః॥ అయమశ్లేషేణాపి
భవతి॥ యథా॥ స్వభావశిశిరాదృష్టిరపికాకతిభూభుజః। స
ర్వాంగతాపినీజాతా ప్రతిపక్షమహీభృతాం ॥ అత్రస్వభావ
శిశిరాపితాపినీతివిరోధః ॥ ౩౩॥ అథవిరోధగర్భాలంకారాని

ధః-జైవాతృక ఆయుష్మానితిపరిహారః॥౩౧॥ విభాతీతి॥ రుద్రోఽపిచతురాన
నోబ్రహ్మేతిజిష్ణురింద్రోఽపిపురుషోత్తమోవిష్ణురితి చంద్రవ్యయోర్విరో
ధః రుద్రఇతి నామాదిభిః ప్రసిద్ధైరర్థాంతరైః పరిహ్రియతే॥ ౩౨॥ స్వభా
వేతి ॥ శైత్యసంతాపయోర్గుణయోరశ్లిష్టయోర్విరోధో విషయభేదేనప
రిహ్రియతే ॥ ౩౩॥ విరోధమూలేష్వనేకభేదంపి శేషమాహ అథేతి॥

ప్రసిద్ధాధారరహితమాధేయమేకం పరిమితం వస్తు యుగపదనేకగోచ
రం తథాకించిద్వస్త్వారభమాణస్తేనైవ యత్నేనాశక్యవస్త్వంతరమారభ
త ఇతి త్రయో విశేషభేదా ఇత్యర్థః ॥*॥ క్రమేణోదాహరతి నలేతి ॥ అ
ధునాపి నలాదీనామభావసమయేఽపీత్యర్థః - నలాదిసదృశకీర్తిరయం రాజే

విశేషాలంకారః

చ్యంతే ॥ ఆధారరహితాధేయమేకం చానేకగోచరం । అశ
క్యవస్తుకరణం విశేషాలంకృతిస్త్రిధా ॥ యత్ర ప్రసిద్ధాధారమంత
రేణాధేయో నిబధ్యతే స ఏకో విశేషః । ఏకస్యానేక గోచర
త్వే ద్వితీయో విశేషః - ప్రకృతాదశక్యవస్త్వంతరకరణే తృ
తీయః ॥*॥ యథాక్రమముదాహరణాని ॥ నలనహుషదిలీపధ
ర్మపుత్రప్రభృతినరేశ్వరసంశ్రితా యశశ్శ్రియః । అనుకనమిధు
నాప్యపేత్య మైత్రీం విలసంతి శాకతి వీరరుద్రకీర్త్యా ॥ అత్ర
ప్రాచాం భూపతీనామాధారభూతానాం నిరోధానేఽప్యాశ్రి
తాయాః కీర్తేరవస్థానం ॥ ౩౪॥ యథావా ॥ పర్యంతోర్వీభృదవి
హ్వలాః ప్రతినృపాః పశ్చాత్పురః పార్శ్వయోరప్యంతర్గృ
హం ధరిపార్థివపతిం పోరిక్తస్తకాస్తేయకం । నిస్సీమోల్బణ
ధావనవ్యతికరప్రభ్రష్టదోరాయుధాస్త్రైర్యాస్త్రైల సటంతి
కంపవిగళద్గాంభీర్య శౌర్యశ్రియః ॥ అత్ర భయ భ్రాంతా
నాం శత్రునృపతీనాం ప్రతాపరుద్రనృపతిరేకోఽప్యనేకత్ర ప్ర
తీయతే ॥ ౩౫॥ తథావా ॥ అపారకరుణానిధే స్సదసి వీరరుద్రప్ర
భోః ప్రసాదమధురక్రమాలంబితా త్వదృష్టి జనే । అలీంద్ర
మతికిన్నరాధిపమశేషలోకోన్నతం సకింకిమధితిష్ఠతి త్రిభువ

విభావః ॥ రోజయతి అత్రేతి ॥ ౩౪॥ పర్యంతేతి ॥ ధావనవ్యతికరః పలాయ
నసంబంధః - కంపేతి - కంపేన విగళంత్యో యతో గాంభీర్య
శౌర్యశ్రియో యేషాం తే తథోక్తా ఇత్యతిశయోక్తిః ॥ రోజయతి అ
త్రేతి ॥ ౩౫ ॥ అపారేతి ॥ సదస్యాస్థానే యత్ర జనేసాధారణే - ప్రసాదమధు
రక్రమాప్రసన్నేత్యర్థః దృష్టిగతి సజనఃసర్వాధికోఽలోకోత్తరసస్నా

లౌకికం వైభవమనుభవతీత్యర్థః - అత్ర పృథగ్జనేషి ప్రసాదమాత్రభాజాం త్వా
దృష్టిరష్టైశ్వర్యవిశిష్టతామాత్రభతేకిల కిముత విశిష్టజన ఇత్యర్థాపత్తి
ర్వ్యజ్యతే॥ ౩౬॥ సంగతిపూర్వకమధికం లక్షయతి ॥ ఆధారేత్యాదినా॥
తస్య ద్వైధా విభాగమాహ॥ స ఇతి॥ *॥ ఆద్యముదాహరతి శ్లోక ఇతి॥ స్వై
రసంచారస్య స్వేచ్ఛావిహారస్య హేలా యా విస్రంభస్య సంకోచాత్

నేన సర్వాధికః ॥ అత్ర సాధారణో జనః ప్రతాపరుద్రదృష్టి
ప్రసాదపాత్రీకృతః కింకిం న లభత ఇత్యశక్యవస్త్వంతరకర

అధికాలంకారః

ణం ॥ ౩౬ ॥ ఆధారాధేయవైచిత్ర్యాదధికాలంకారో ని
గద్యతే ॥ ఆధారాధేయయోరానురూప్యా
భావోఽధికో మతః । యత్రాశ్రయాశ్రయిణోరానురూ
ప్యం నాస్తి సోఽధికాలంకారః - స ద్వివిధః ఆశ్రయస్యాల్పత్వమ
హత్త్వాభ్యాం ॥ * ॥ ప్రథమో యథా॥ శ్లోకే బ్రహ్మాండరం
ధ్రే విపులతరతయా స్వైరసంచారహేలా సంకోచాదేకరా
శీభవదతనురుచా కాకతీంద్రస్య కీర్త్యా । ఏతైః ప్రాలేయపృ
థ్వీధరరజతగిరిస్వర్ణదీశీతభానుక్షీరాంభోరాశిముఖ్యైః ప్ర
కటితమధునాతద్ఘనీభావరూపం ॥ అత్రాశ్రయస్యరోదః
కుహరస్యాల్పత్వం - ఆశ్రితస్య ప్రతాపరుద్రయశసో వైపు
ల్యం॥ ౩౭॥ ద్వితీయో యథా ॥ క్వాపి క్వాపి కళింగమాళవమ
హారాష్ట్రాంగవంగాదయో భూపాస్తే దృశసైన్యవైభవ స
మాక్రాంతాఖిలాశాంతరాః । లీనాః కాకతివీరరుద్రనృపతే

ప్రాలేయపృథ్వీధరాదిభిస్తద్ఘనీభావరూపం ప్రకటితం - అత్రాధారే
బ్రహ్మాండే అల్పతమే ఆధేయాయాః కీర్తేరాధిక్యేన సంచారసంకోచాత్త
త్రతత్ర పిండీభూతాః కీర్తిఖండా ఏవామీ సతు హిమాచలప్రభృతయ ఇ
త్యనయోరానురూప్యాభావః ॥ ౩౭ ॥ ద్వితీయముదాహరతి క్వాపీతి॥
భూపాలానాం మకరాదిసంజ్ఞితానాం సేనాసన్నివేశవిశేషాణాం ప్రసం
గస్య శ్రియా సమృద్ధ్యా సస్పీమేఘద్వైతే బలధారిధౌ కళింగమాళవాదిసే

నాస్యేవార్థమాగతాస్ఫురితఇవసముద్రేయత్రకుత్రాఽపికోణే విలీయంత
ఇత్యర్థః - అత్రాఽఽధారస్యాధిక్యమాధేయస్యాల్పత్వంచన ప్రమాణవిరు
ద్ధం - కింతుమహాహ్లాదనసుధైకధవళకళఇవనానురూపం - అతఏవోక్త
మాధారాధేయయోరానురూప్యాభావఇతి ॥౩౮॥ అనానురూప్యరూపా
ద్యాదధికానంతరం విభావనాం తద్విపర్యయరూపాం విశేషోక్తిం చోదా
హరణలాఘవార్థంయుగపల్లక్షయతి కారణేనేత్యాదినా ॥ యదికారణ
మాత్రేణవినాకార్యోత్పత్తిరుచ్యతే తదాఽవిరోధాఽపరిహారస్స్యాత్ -

ద్యావాపృథ్వీప్రపంచత్రియామాని స్వేమేబలవారిధౌ విపథతేస్వా
త్రింశకోణేప్యహో ॥ అత్రాశ్రయస్య ప్రతాపప్రసై
న్యాంబుధేర్వైపుల్యం - ఆశ్రితానామంగవంగకళింగ ప్ర
భృతిరాజకానీకినీనామల్పత్వం ॥౩౮॥ కారణేనవినాకార్యస్యో

అథవిభావనా-విశేషోక్తిశ్చ

త్పత్తిస్స్యాద్విభావనా । తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషో
క్తిర్నిగద్యతే ॥ యత్రప్రసిద్ధకారణపరిత్యాగేనకార్యస్యోత్ప
త్తిర్నిగద్యతేసావిభావనా-యత్ర (కారణ) సాకల్యేసత్యపి
కార్యస్యానుత్పత్తిస్సావిశేషోక్తిః ॥*॥ యథా ॥ ప్రతాపప
దేఽపరాజితానాంప్రత్యర్థినాంవింధ్యగుహాగతానాం । త
మాంస్యరాత్రిణిసముద్భవంతితేజాంసి ఘుస్రేఽప్యపినోద్భ
వంతి ॥ అత్రతమఃప్రాదుర్భావస్యప్రసిద్ధకారణంరాత్రిః-
కారణాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాత్కార్యస్యేతి - అతస్తత్పరిహా
రార్థమాహప్రసిద్ధేతి ॥అతఏవవైశిష్ట్యేనకార్యస్యభావనాద్విభావనా -
సాకల్యఇతి - కారణానామితిశేషః- అత్రాపివిరోధపరిహారార్థంసామ
గ్రీవైగుణ్యమున్నేయం-విభావనాయాంకార్యోత్పత్తౌవిరోధః - విశేషో
క్తౌకారణసత్తాయామిత్యుభయవిరోధానుప్రాణితాద్విరోధా . దేశైక
విరోధానుప్రాణితయోరనయోర్భేదః ॥*॥ ఉదాహరతిప్రతాపేతి ॥ అ
విద్యమానారాత్రిఃప్రసిద్ధకారణం యేషాంతాన్యరాత్రిణి తమాంస్యంధ
కారామోహాశ్చ-ఘుస్రేఘుదినేప్యపితేజాంసిప్రకాశావివేకాశ్చ॥ దిం

జయతి అత్రేతి ॥ అత్ర తమసాం ద్వైవిధ్యేప్యభేదాధ్యవసాయాదేకత్వ
మతిశయోక్త్యా - సా చాస్యామవ్యభిచారిణీతి న తద్బాధే నాస్యా ఉత్థానం -
అపి తు తదనుప్రాణితత్వేనేత్యాదివిశేషా అవాంతరభేదాశ్చ సర్వస్వే
ద్రష్టవ్యాః ॥ 39 ॥ అసంగతేస్సంగతిపూర్వకం రక్షణమాహ కార్యేత్యా
దినా ॥ ధూమాగ్న్యోరివ కార్యకారణయోస్సమానదేశత్వం న్యాయసి

తయా వినాపి తస్యోత్పత్తిర్నిబద్ధా అప్రసిద్ధం కారణం శో
కార్యస్యైవ - తథా అహస్సు రవికిరణేషు సత్స్వపి తేజసోనుత్ప
త్తిరితి - అత్ర నివృత్తితాపత్వాదినిమిత్తమస్త్యేవ ॥ 38 ॥ కార్య

అసంగత్యలంకారః

కారణవిరోధప్రస్తావాదసంగతిరుచ్యతే ॥ కార్యకారణయో
ర్భిన్నదేశత్వే సత్యసంగతిః ॥ యత్రైకదేశవర్తినోరపి కార్య
కారణయోర్భిన్నదేశస్థితిర్నిబధ్యతే సావసంగత్యలంకారః ॥
యథా ॥ బిభ్రత్యుర్వీధురాం గుర్వీం వీరరుద్రనరేశ్వరే । భ
వంత్యతితరాం శశ్వన్నమ్రాస్సామంతమౌళయః ॥ 40 ॥
అత్ర రాజ్ఞి భూభారకశతుస్మినమనమితి విరోధప్రస్తావాద్వి

విచిత్రాలంకారః

చిత్రం నిరూప్యతే ॥ విచిత్రం స్వవిరుద్ధస్య ఫలప్రాప్త్యర్థము
ద్యమః ॥ యత్ర స్వవిరుద్ధఫలప్రాప్త్యర్థముద్యోగః క్రియతే
స విచిత్రాలంకారః ।యథా॥ ప్రతాపరుద్రస్య పదే రగ్రే దూ
రాన్నరేశ్వరాః । అవరోహంతి హస్తిభ్యస్తే నారోఢుమనర్గ
ళం ॥ అత్రారోఢుమవరోహంతీతి విపరీతఫలప్రాప్త్యర్థం

ర్థం-తదన్యథాకృతం చేమదితసంగతినివృత్తే రసంగతిర్నామాలంకారః ॥
*॥ఉదాహరతి॥ బిభ్రతీతి॥ స్పష్టం ॥40॥ విచిత్రం సంగమయ్య లక్షయతి
విరోధేత్యాది ॥ స్వస్య హేతోర్విరుద్ధస్య విపరీతస్య ఫలస్యాప్త్యర్థముద్య
మ ఉత్సాహో విచిత్రాలంకారః-న చాయం విషమాద్యభేదేంతర్భవతి -
ఇహ హి స్వనిషేధో వైపరీత్యం గమయతి - విషమే తు వ్యత్యయ ఇతి భేదస్య
రుచకేనోక్తత్వాత్ ॥*॥ఉదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ దేవా జయతి అత్రేతి॥

తే॥ అన్యోన్యస్య నిరూపయతి అథేత్యాదినా ॥ ఉభయోర్వస్తునోః పరస్పరమ్ ఉపకారః॥ క్రియాద్వారకమితి - సాక్షాత్పరస్పరజన్యజనకభావస్య విరుద్ధత్వా దితి భావః ॥*॥ ఉదాహరతి ॥ అత్రాలంకారద్వారా ప్రతాపరుద్రభద్రాసన యోర్జన్యజనకభావ ఇత్యాహ అత్రేతి ॥ ౫౨॥ సంగృహ్య విషమలక్షణమాహ షయతి విషమేతి॥ కారణానురూపకార్యస్యోత్పత్తిః - అనర్థస్య చోత్పత్తిరితి

అన్యోన్యాలంకారః

ప్రయత్నః ॥ ౫౧ ॥ అథాన్యోన్యం సమాఖ్యాతే-ఽన్యోన్యోపకారో ధమూలతా ॥ తదన్యోన్యం విభో యత్ర త్వాన్యోన్యోత్పాదక త్వాభవేత్ ॥ యత్ర వస్తుద్వయం క్రియాద్వారకముత్పాద్యోత్పాదకత్వం తదన్యోన్యాలంకారః ॥*॥ యథా ॥ ఆరోహతా భద్రాసనే కస్యచిద్విభావితేనాతి రాజపీఠం । అనుభావేనా జ్వలతన్మనోభాజా రాజాపి లక్ష్మీమధికాం బిభర్తి॥ అత్ర ప్రతా పరుద్రభద్రాసనయోరన్యోన్యాలంకారాలంకార్యత్వం ॥

విషమాలంకారః

౫౨॥ అర్థవిరోధమూలో విషమాలంకార ఇష్యతే । విరుద్ధకార్య స్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్ । విరూపఘటనా చాపి విషమాలంకృతిస్త్రిధా ॥ యత్ర కారణాద్విరుద్ధకార్యస్యోత్ప త్తిస్తదేకం విషమం - అకార్యభూతస్యానర్థస్యోత్పత్తిర్ద్వితీ యం - విరూపయోర్వస్తునోస్సంఘటనం తృతీయం ॥*॥ తత్ర ప్రథమం యథా ॥ రాజ్ఞః కాకతివీరరుద్రనృపతేః ఖడ్గాత్తమా లప్రభామవ్యాప్తాం శరదిందుకాంతిధవళాం కీర్తిం క్రియామాశ్రితాం । లోకానాం మురవైరివాసనకథాభాజ్ఞాం వియన్ని మ్నగాం శ్రుత్వా సంప్రతివిస్మయో న్వీకరోతి ప్రాప్తాను తి శేషః ॥*॥ ఆద్యముదాహరతి రాజ్ఞ ఇతి ॥ అనుగతో భావో దార్ష్టాంతిక ధర్మో యస్యాః సానుభావా దృష్టాంతః - ప్రాప్తానుభావమనుభాతద్దృ ష్టాంతం లోకానాం మనో విస్మయాద్వారయతి - అద్వితీయమేవ వస్తు విస్మ యావహం న పునస్సద్వితీయమితి భావః - జనయన్నితి నామేత్యాదినా సహ

యాదితిపంచమీ॥ యోజయతి అత్రేతి ॥౮౩॥ ద్వితీయోదాహరణంస్ప
ష్టం॥౮౪॥తృతీయముదాహరతి క్ష్వేతి ॥ అశివవృత్తానామమంగళచరితా
నామేకనిలయః - ప్రేక్షంప్రేక్షంపునఃపునఃప్రేక్ష్య - ఆభీక్ష్ణ్యేణముల్
ద్విర్భావః-దిశిదిశిప్రతిదిశం - యథార్థేవ్యయీభావః - అవ్యయీభావే
శరత్ప్రభృతిభ్యఇతిసమాసాంతః॥ ౮౫॥ అథవిరోధగర్భాలంకారాన్నిగ

భావంమనః ॥ అత్రనీలవర్ణాత్ఖడ్గాదిందుధవళస్య యశసస్స
ముత్పత్తిః॥౮౩॥ ద్వితీయంయథా॥ ఆస్తాంజయాశారిపుభూప
తీనాంసంగ్రామసీమానముపాగతానాం । ప్రతాపరుద్ర
స్యవిలోకనేనభ్రశ్యంతిజీవైస్సమమాయుధాని ॥ అత్రసము
రోద్యోగఫలస్యనకేవలం జయస్యానుత్పత్తిర్యావజ్జీవితభ్రం
శరూపానర్థోత్పత్తిరపి ॥౮౪॥ తృతీయంయథా॥క్వభూపాలా
స్తాదృగ్విభవమహనీయ ప్రకృతయః క్వచేయంకాంతారస్థితి
రశివవృత్త్యేకనిలయా । ఇతిప్రేక్షంప్రేక్షంవనభువిరిపూణా
రుద్రనృపతేః ప్రతాపంశ్లాఘంతే శబరపురవీరాః ప్రతిదిశం ॥
అత్రమహానగరనివాసయోగ్యానాంరాజ్ఞాం అశివానాంవ
నప్రదేశానాంవిరూపాణాంసంఘటనం - ఏవంవిరోధగర్భా
లంకారానిర్ణీతాః ॥౮౫॥ అధునావిషమవైధర్మ్యాత్సమాలం

—*సమాలంకారః*—

కారోనిరూప్యతే ॥ సాసమాలంకృతిర్యోగేవస్తునోరనురూప
యోః॥ యత్రాన్యోన్యానురూపపదార్థసంఘటనాక్రియతే
ససమాలంకారః ॥ యథా ॥ వింజాఓ సఅలాఓ లంఘిఅస
ముం పఅవరుందంమి। సంఘటిఊణ సుసరిసం హెయాఇ కఅ
ంభో సఅబ్బా ॥ఛాయా॥ విద్యాస్సకలాలక్ష్మ్యాసమంప్ర
నుయః సమాలంకారంసంగతిపూర్వకంలక్షయతి ఏవమిత్యాదినా ॥ వి
షమవైధర్మ్యాదితివిషమతృతీయభేదవైధర్మ్యాదిత్యర్థః - అయంచాలం
కారస్సంబధ్యమాన వస్తునోఃశ్లాఘ్యత్వాశ్లాఘ్యత్వాభ్యాంద్వివిధఇత్య
నుసంధేయం ॥*॥ విజ్ఝాఓఇతి॥ (స్త్రీ)యాంశసడదోతావితి- (స్త్రీ)లింగేవి

ద్యాశబ్దైవర్తమానస్యశసటోదాదేశః) - అత్రశ్లాఘ్యయోర్లక్ష్మీసరస్వ
త్యోర్యోగః॥అశ్లాఘ్యయోస్తు ॥ ధాతా నింబఫలాస్వాదే కాకలోకోపి
కల్పితఇత్యాదౌద్రష్టవ్యః ॥ ౪౬ ॥ గమ్యౌపమ్యాలంకారాన్ ప్రస్తౌతి
అథేతి ॥ తత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతవ్యాపారైక్రియాం తుల్యయోగితా మాహ
ప్రస్తుతానామితి ॥ కేవలమిత్యుభయత్రసంయోజ్యవ్యాచష్టే యత్రే
తి॥ తుల్యస్యయోగోస్యాంసంజాతఇతితుల్యయోగితేత్యర్థః- సాచప్రస్తు

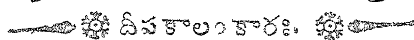
తాపరుద్రే । సంఘటయిత్వాసుసదృశంభవతికృతార్థస్స్వ
యంబ్రహ్మా ॥ అత్రప్రతాపరుద్రేసకలకన్యానాంలక్ష్మ్యా
శ్చయోగః॥ ౪౬॥ అథగమ్యమానౌపమ్యాలంకారవర్గప్రస్తా

తుల్యయోగితాలంకారః

వః॥ ప్రస్తుతానాంతథాన్యేషాం కేవలంతుల్యధర్మతః । ఔప
మ్యంగమ్యతేయత్రసామతాతుల్యయోగితా ॥ యత్ర కేవల
ప్రస్తుతానాం కేవలాప్రస్తుతానాం వాసమానధర్మసంబం
ధాదౌపమ్యంగమ్యతేసాతుల్యయోగితా॥ *॥ ప్రస్తుతానాం
యథా॥ భద్రాసనాధ్యాసినిరుద్రదేవేతత్కీర్తయస్తద్విష
దంగనాశ్చ । అనారతం భ్రాంతివిశేషభాజఃప్రతిక్షణంపాం
డురతాంభజంతే ॥ అత్రకీర్తీనాంద్విషదంగనానాంచప్రా
కరణికత్వం- పాండురతాంభజంతఇతిసమానధర్మః॥౪౭॥ అ
ప్రాకరణికానాంయథా ॥ కూర్మేంద్రపన్నగాధీశహరిత్క
రికులాద్రయః । మిథోనిస్సారతాంప్రాప్తాః కాకతీంద్రేమ
హీంభృతి ॥ అత్రకూర్మేంద్రప్రభృతీనామప్రాకరణికత్వం

తానామప్రస్తుతానాంచప్రతిస్వంగుణేన క్రియయాచ సంబంధేచతు
ర్విధా ॥ * ॥ తత్ర కేవలప్రస్తుతవిషయాం గుణాశ్రయాముదాహరతి ॥
భద్రాసనేతి॥౪౭॥ అన్యోదాహరణమాహ కూర్మేంద్రేతి ॥ హరిత్కరి
ణోదిగ్గజాః- ఏవముభయత్రక్రియాశ్రయత్వేనాప్యుదాహార్యం - నను
ప్రస్తుతాప్రస్తుత విషయస్యౌపమ్యస్య కథముత్పత్తిరిత్యత్రాహ అ
త్రేతి॥ కేవలప్రస్తుతేషుకస్యచిదుపమానత్వస్యకేవలాప్రస్తుతేషుకస్య

చిదుపమేయత్వస్యకల్ప్యమానత్వాదితి భావః॥ ౨౮ ॥ అథప్రస్తుతాప్రస్తు
తసమాసాశ్రయందీపకమాహ ప్రస్తుతేతి॥ అత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం
సామస్త్యమత ఏవౌపమ్యంవాస్తవమితి తుల్యయోగితాతోవిశేషః - గ
మ్యత్వంపునరస్య పూర్వవదత్రాపి ఇవాద్యభావాత్ - ప్రాకరణికా
ప్రాకరణికమధ్యేకుత్రచిన్నివిష్టస్సమానోధర్మః పశ్వర్థానుష్ఠితః ప్రయా
నిస్సారణాంప్రాప్తా ఇతిసమానధర్మః - అత్రగమ్యమానౌప

దీపకాలంకారః

మ్యంనవాస్తవంకింతువైవక్షికం॥ ౨౮ ॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతా
నాంతుసామస్త్యేతుల్యధర్మతః। ఔపమ్యంగమ్యతేయత్ర దీ
పకంతన్నిగద్యతే॥ యత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంసమస్తానా
మేవసమానధర్మసంబంధేనౌపమ్యంగమ్యతేతద్దీపకం- తస్య
ధర్మస్యఆదిమధ్యాంతగతత్వేనత్రైవిధ్యం॥ * ॥ ఆదిదీపకం
యథా ॥ భా॥ ఇఱతెణకఅజుఅరహుఉలదీవేణసోరిణా తేతా।
దావారోతవజణిణాకలిజుఅవీరరుందేణ॥ ఛాయా ॥ భాతినలే
నకృతయుగంరఘుకులదీపేనశౌరిణాత్రేతా। ద్వాపరస్తపో
జనినాకలియుగంవీరరుద్రేణ ॥ అత్రయథానలరామధర్మపు
త్రైఃకృతత్రేతాద్వాపరాశ్శోభంతే తథా వీరరుద్రేణకలి
యుగంశోభత ఇత్యౌపమ్యం గమ్యతే ॥ ౨౯ ॥ మధ్యదీపకం
యథా ॥ భా॥ ఈరహిఎపళిణిహీరాఅఇజోణ్హాఇపుణ్ణిమాచం
దో ; సుంతిపక్ఖలహావోకింతిఎవఆవరుద్దదోవి॥ ఛాయా॥ భా
గీరథ్యాజలనిధీరాజతేజ్యోత్స్నయాపూర్ణిమాచంద్రః। శ్రు

జాదిః పురోడాశస్యేవేతరాంశస్యోపకరోతి- అతఏవ దీపసాదృశ్యాద్దీప
కమిత్యుచ్యతే-సంజ్ఞాయాంచేతివార్థికన్ప్రత్యయః- అత్రవిశేషమాహ
తస్యేతి ॥ ఆదిమధ్యాంతగతత్వేనఆదిమధ్యాంతవాక్యగతత్వేనేత్యర్థః॥
*॥ భా॥ ఈతి॥ రఘుకులదీపేనశౌరిణారామేణ - తపసోజనిరుత్పత్తిర్యస్యతే
నతపోజనినాధర్మపుత్రేణ- అత్రభాతీతిసమానధర్మస్యాది వాక్యగతత్వా
దాదిదీపకం॥ ౨౯॥ భా॥ ఈరహిఎఇతి॥ అత్రరాజత ఇత్యస్యద్వితీయవాక్య

...త్వాన్మధ్యదీపకం॥ ౫౭॥ సురేతి॥ అత్ర రక్షణస్యాంతవాక్యగతత్వా
దంతదీపకం॥ ఏషూదాహరణేష్వనేకకారకగతత్వేనైకక్రియాదీపకం -
ఏవమనేకక్రియాగతత్వేనైకకారకమపిదీపకమస్తి॥ యథా॥ సాధూనా
ముపకర్తుం లక్ష్మీం ద్రష్టుం విహాయసా గంతుం। నకుతూహలికస్య మనశ్చ
రితం చ మహాత్మనాం శ్రోతుమితి॥ ౫౮॥ అనంతరాలంకారయోస్సంగతి
మాహ అథేతి। సమానధర్మస్య పదార్థగతత్వాద్దీపక తుల్యయోగితే పదా
ర్థ్యకత్వాల్లఘవః కీర్త్యా త్రాపమగోత్రి॥ అత్ర భాగీరథ్యా
దిభిస్సముదాయైః రాజా యథా తాడంతే తథా కీర్త్యా త్రాపమ
గోత్రి రాజత ఇత్యౌపమ్యం గమ్యతే॥ ౫౦॥ అంతదీపకం యథా॥

సురలోఅం సురణాహో ణరలోఅం వీరరుద్దణరణాహో।
ఫణిలోఅం ఫణిణాహో రక్ఖఇ ణిఉపంచకోణ్ణైలం॥ ఛాయా॥

సురలోకం సురనాథో నరలోకం వీరరుద్రనరనాథః। ఫణిలో
కం ఫణినాథో రక్షతి నిరుపద్రవోద్వేగం॥ అత్ర యథా సురలో
కఫణిలోకౌ సురనాథఫణినాథాభ్యాం రక్షితౌ తథా వీరరుద్రే
ణ నరలోకో రక్ష్యత ఇత్యౌపమ్యం గమ్యతే॥ ౫౮॥ అథ పదార్థ
గతాలంకారద్వయానంతరం వాక్యార్థగతమలంకారద్వ

—— * ప్రతివస్తూపమాలంకారః * ——

యం నిరూప్యతే॥ యత్ర సామాన్యస్య ద్విశః పృథగ్వాక్యద్వయే
యది। గమ్యౌపమ్యాశ్రితా సా స్యాత్ప్రతివస్తూపమా మతా॥
యత్ర వస్తుప్రతివస్తుభావేన సామాన్యం వాక్యద్వయే నిర్దిశ్య
తే తేన గమ్యౌపమ్యా ప్రతివస్తూపమా। సా సాధర్మ్యవైధ
ర్మ్యగతే - తన్నిరూపణానంతరం తదారబ్ధా వాక్యార్థమూలాలంకారద్వ
యముచ్యత ఇత్యర్థః॥ తత్రాపి ప్రథమోద్దిష్టత్వాదంగవస్తుప్రతివస్తుభావ
మూలాం ప్రతివస్తూపమామాహ యత్రేతి॥ ప్రలంభో వ్యాచష్టే యత్రేవ
ష్టేతి॥ గమ్యౌపమ్యేతి ఇవాద్యప్రయోగాదితి భావః - అన్యథేయముప
మైవ స్యాదితి హృదయం - తేన ప్రతివస్తుప్రతిపాద్యార్థమనుసమానసామా
న్యం యస్యాం సా ప్రతివస్తూపమేత్యన్వర్థమియమపి॥ తస్యా ద్వైవిధ్యమాహ

హ సాధర్మ్యేతి॥ *॥ సాధర్మ్యేణోదాహరతి మంథానేతి ॥ అత్ర సంబం
ధిభేదేన క్షమశక్తశబ్దాభ్యాం సమానధర్మస్యకథనా ద్వస్తుప్రతివస్తు భా
వః॥౫౨॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి ప్రతాపేతి॥ పటీయానతిపటుః॥౫౩॥
దృష్టాంతంలక్షయతి యత్రేతి॥ ద్వయోస్సదృశయోరర్థయోరుపాదా
నం బింబప్రతిబింబభావ ఇత్యుక్తం - అత్రాపి ఇవాద్యుపాదానేపూర్వ

ర్మ్యభ్యాంద్వివిధా ॥ *॥ ప్రథమా యథా॥ మంథాదాచలవ
త్యైకః క్షమస్సింధువిలోడనే । ప్రతాపరుద్రవైకః శక్తశ్శ
త్రువిలోడనే ॥ అత్ర యథా సముద్రవిలోడనే మంథనాచలః
క్షమః- తథా శత్రువిలోడనే ప్రతాపరుద్రశ్శక్త ఇత్యౌపమ్యం
గమ్యతే॥ ౫౨॥ ద్వితీయా యథా ॥ ప్రతాపరుద్ర ఏవైకః పటీ
యాన్ జనరంజనే। చంద్రాదృతే క్షమోనాన్యశ్చకోరపరితో
షణే॥ అత్ర చంద్రేణ యథా చకోరపరితోషణం క్రియతే తథా
వీరరుద్రేణ జనరంజనం క్రియత ఇతి వైధర్మ్యేణౌపమ్యం గమ్య

—* దృష్టాంతాలంకారః *—

తే॥ ౫౩॥ యత్ర వాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబతయోచ్యతే। సా
మాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞైస్స దృష్టాంతో నిగద్యతే ॥ యత్ర బింబ
ప్రతిబింబభావేన సామాన్యం వాక్యద్వయే నిర్దిశ్యతే సదృష్టాం
తాలంకారః సోపి సాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాం ద్వివిధః॥ *॥ ఆ
ద్యో యథా ॥ క్షోణీం బిభ్రతు భూభృతః కతిపయే కాపి ప్రతి
ష్ఠాపునః స్వర్గాదేర్దిగధీశవాసనగరీ సందిగ్ధకుంజశ్రియః ।
రాజానోజనరంజనం విదధతాం శ్రీవీరరుద్రప్రభోః కోప్య

వదుపమైవస్యాదితి ద్రష్టవ్యం - దృష్టాంతోక్త్యోర్ద్వయోర్యత్ర సదృష్టాంత
ఇత్యర్థః ॥*॥ సాధర్మ్యేణోదాహరతి క్షోణీమితి ॥ భూభృతః పర్వతాః-
దిగధీశానామింద్రాదీనాం వాసనగరీత్వేన సందిగ్ధాః సందేహవిషయీ
కృతాః కుంజశ్రియో యస్య తస్య తథోక్తస్య - తత్ర కుంజేష్వేవ నగరబు
ద్ధిరుదేతీతి భావః - సంపూర్వకో దిహిః సకర్మకోపి దృశ్యతే - యథా నానుప
లబ్ధేన నిర్ణీతేర్థే న్యాయః ప్రవర్తతే అపితు సందిగ్ధ ఇతి - జగత్త్రయధురా

యాం ధౌరేయాభ్యాం ధురంధరాభ్యాం దోర్భ్యాం నాలభే తాభ్యాం త్వేన
తథోక్తస్య ధౌరేయశబ్దో వ్యాఖ్యాతః ॥ ౫౪ ॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి
కాకతీంద్రేతి ॥ ౫౫ ॥ నిదర్శనాయాస్సంగతిమాహ అథేతి ॥ అత్ర బింబప్రతి
బింబభావోఽభ్యుచ్చయః ॥ లక్షణమాహ అసంభవదితి ॥ ఉపమానధర్మస్యో

న్యోన్యమహిమా జగత్త్రియుధురా కాకతీయనో న్యానినః ॥ అత్ర
ప్రతాపరుద్రస్య మేరోశ్చ బింబప్రతిబింబ భావావౌపమ్యం
గమ్యతే ॥ ౫౪ ॥ వైధర్మ్యేణ యథా ॥ కాకతీంద్ర కృపావృష్టి
మాత్రాజ్ఞాగ్రతిసంపదః । తావదబ్జాని ప్రాంత్యయావన్న
దేతిభానుమాన్ ॥ అత్ర యథా భాస్వ ముదయమాత్రేణపద్మా
నిసముష్మిలంతి తథా ప్రతాపరుద్రదయా వలోకనమాత్రేణ
సంపదస్సంభవంతీతి వైధర్మ్యేణ బింబప్రతిబింబనం ॥ ౫౫ ॥

నిదర్శనాలంకారః

అథగమ్యమానౌపమ్యప్రస్తావాన్నిదర్శ నాలంకారో నిరూప్య
తే ॥ అసంభవద్ధర్మయోగాదుపమానోపమేయయోః । ప్రతి
బింబక్రియా గమ్యా యత్ర సా స్యా న్నిదర్శనా ॥ యతోఽప
మానధర్మస్య ఉపమేయ గతత్వే నబద్ధస్యాన్వయాసంభవా
త్తత్సంబంధార్థం బింబప్రతిబింబకరణమాక్షిప్యతే సైకానిద
ర్శనా ॥ తద్విపర్యయే ద్వితీయా నిదర్శనా ॥* ప్రథమా యథా ॥
రిపుతిమిరముదస్యన్ రత్న సింహాసనస్థ స్త్రిభువనమహనీయః
కాకతీయక్షితీశః । వహతిమహితపద్మోల్లాసలీలామభిఖ్యాము
దయశిఖరిచూడాచుంబిన స్తిగ్మభానోః ॥ అత్ర తిగ్మభానోర
భిఖ్యాయాః ప్రకృతే అసంభవాదభిఖ్యా సదృశీమభిఖ్యామివ

పమేయగతత్వేనోపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేన వాసంబంధాసంభ
వాద్వాక్యార్థసంబంధాన్నిదర్శనాద్వివిధేత్యర్థః ॥ వ్యాచష్టే యత ఇతి ॥
తద్విపర్యయ ఇతి ॥ ఉపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేనేత్యర్థః ॥ రిపుతిమి
రమితి ॥ ఉదయశిఖరిచూడాచుంబినః ప్రాచీనపర్వతాగ్రవర్తిన స్తిగ్మప్ర
భానోర్విశ్వోల్లాసలీలాం లోకానందిస్వరూపాం మభిఖ్యాం శోభాం వహ

తి॥ యోజయతీతి అతేతి ॥ ౫౬ ॥ వీరరుద్రేతి॥ అత్రోపమేయధర్మస్యోప
మానేఽసంభవాత్ప్రతిబింబక్రియాక్షేపఇత్యాహ ॥ అత్రయశ ఇతి ॥
౫౭॥ అత్రచవిశేషాంతరమాహ- క్వచిదితి॥ కాకతీంద్రేతి॥ అలాక్షాభ్యామ
లక్తకరహితాభ్యాం- పూర్వం రాజ్యసమయ ఇత్యర్థః - సంభవద్వాక్యా
ర్థసంబంధాపీయమనైర్యంగీకృతా- తదుక్తం- అభవన్వస్తుసంబంధో భ
వన్వాయత్రకల్పయేత్ । ఉపమానోపమేయత్వం కథ్యతే సా నిదర్శనేతి-
ఉదాహరణంతు॥ చూడామణిపదే ధత్తే యో దేవ రవిమాగతం । సతాం
కార్యాతిథేయీతి బోధయన్ గృహమేధినః ఇతి - అత్ర చక్రవర్తీ వ్యాచకే

హతీతి బింబప్రతిబింబకరణాక్షేపః॥ ౫౬॥ ఉపమేయధర్మస్య
ఉపమానేఽసంభవాద్యథా ॥ వీరరుద్రనరేంద్రస్య యశో వై
శద్యసంపదః । లక్ష్యం తే క్షీరవారాశి లీలాదర్పణమండలే॥
అత్ర యశోవైశద్యస్య దుగ్ధార్ణవేఽసంభవాత్సాదృశ్యోప
గమేన బింబప్రతిబింబనం గమ్యతే ॥ ౫౭॥ క్వచిన్నిషేధవశా
దాక్షిప్తయా ప్రాప్త్యా బింబప్రతిబింబకరణాక్షేపో యథా ॥
కాకతీంద్ర ద్విషత్కాంతా ధావంత్యః ప్రతికాననం । ప
శ్చాత్క్రీయం ముంచంత్యలాక్షాభ్యాం స్థలరక్తోత్పలశ్రియం ॥ అ
త్రముంచంతీతి నిషేధాత్పూర్వం రక్తోత్పల శ్రీ ప్రాప్తిరా

—— వ్యతిరేకాలంకారః ——

క్షిప్తా ॥ ౫౮ ॥ భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయ

బోధయన్నితి కారీషాగ్నిరధ్యాపయతీతివద్గిరి గృహమేధినో బోధనక్రియా
సమర్థాం కరోతీతి తత్సమర్థాచరణేణేచః ప్రయోగాత్సంభవతి వస్తుసం
బంధ ఇతి తత స్తత్సదృశబోధనాక్షేపః - సైషా సర్వాపి పదార్థవృత్తిః । వా
క్యార్థవృత్తిర్యథా ॥ త్వత్పాదనఖరత్నానాం యదలక్తకమార్జనం । ఇదం
శ్రీఖండలేపేన పాండురీకరణం విధోరితి - న చాయం దృష్టాంతః - అత్ర వా
క్యయోః సాపేక్షత్వాత్ యత్ర నిరపేక్షవాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబ
భావస్స దృష్టాంతః - యత్ర సాపేక్షవాక్యద్వయే సా నిదర్శనేతి మహా
న్ననయోర్భేదః అత్ర మాలావైచిత్ర్యమపి ద్రష్టవ్యం॥ ౫౮॥ అథగమ్యౌప

హ్యప్రస్తావాద్వ్యతిరేకం లక్షయతి భేదేతి॥ భేదో వైలక్షణ్యం తత్ప్రధా
నం సాధర్మ్యం గమ్యత ఇత్యర్థ ఇత్యాహుస్తద్వ్యాచష్టే - యత్రేతి ॥ ఉదాహ
రతి॥ దినకృతీతి॥ రాగో నరాగః నరాణాం చిత్తవికారో లాక్షారసశ్చ తం పుష్ణన్వలయేన
భూమండలేన కమలయా లక్ష్మ్యా చ అభేదాధ్యవసితైః కువలయకమలై
రాహృతప్రకాశ ఇత్యుపమానాదుపమేయస్యాధిక్యకథనం శ్లేషమూలం.
ఉపమానాదుపమేయస్యాల్పత్వపక్షే సహృదయహృదయానన్దకరో
దాహరణం నోక్తం - భేదస్య లక్షణం తు సర్వస్యాకారాణాం సాధారణమితి

యోః॥ ఆధిక్యాల్పత్వకథనాద్వ్యతిరేకస్య ఉత్పత్తేః యత్రో
పమానాదుపమేయస్యాధిక్యేన న్యూనత్వేన వా ప్రతిపాదనే
న భేదప్రధానం సాధర్మ్యముపగమ్యతే స వ్యతిరేకాలంకారః॥
* ॥ యథా ॥ దినకృతికుముద్వతీద్ధృతో నరాగః శశినః సరాంచప
రం సరోరుహాణి । కువలయకమలాహృతప్రకాశః ప్రభవతి వి
శ్వసుహృత్ప్రతాపరుద్రః॥ అత్ర రవిశశినోరసంభవేన సర్వ
ప్రియంకరత్వేన ఉపమేయభూతస్య ప్రతాపరుద్రస్యాధి
క్యం కువలయకమలాహృతప్రకాశ ఇతి శ్లేషసముత్థాపితో వ్య

శ్లేషాలంకారః

తిరేకః॥ ౪౯॥ అథ శ్లేషాలంకారో నిరూప్యతే ॥ ప్రకృతాప్రకృ
తోభయగతముక్తం చేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యకం । శ్లేషోయం
శ్లిష్టత్వం సర్వతా ప్రియస్య యమినాంత్వే ॥ యత్ర కేవలప్రకృ

హస్యం - తదీయోదాహరణం తు కావ్యప్రకాశకారస్యానుదాహరణాత్ - త
త్ప్రకారో వ్యతిరేకప్రపంచశ్చ తత్రైవ ద్రష్టవ్యః - ఉపమానాద్యదన్యస్య
వ్యతిరేకస్స ఏవ సః ఇతి తల్లక్షణమేవ సాధీయః ॥ ౪౯ ॥ వ్యతిరేకస్య శ్లేషగ
ర్భత్వాత్తత్ప్రసంగానంతరం శ్లేషం ప్రతిజ్ఞాపూర్వకం లక్షయతి అథేతి॥
యత్ర కేవలప్రకృతయోః కేవలాప్రకృతయోః ప్రకృతాప్రకృతయో
శ్శబ్దమాత్రసాధర్మ్యముక్తం చేత్ శ్లిష్టపదోపనిబంధః కృతశ్చేదిత్యనే
నోపమావ్యవచ్ఛేదః - అయం శ్లేషాలంకారః - అత్ర ప్రియద్వయో కేవలప్ర
కృతశ్లేషః కేవలాప్రకృతశ్లేష ఇత్యర్థః - సర్వత్ర శ్లిష్టత్వం శేషపదేషు

విశేష్యేషుచశ్లేషఇత్యర్థః - అంత్యేఉభయశ్లేషే నసర్వత్రశ్లిష్టత్వం కిం
తువిశేషణేష్వేవేత్యర్థః - విశేష్యయోరపిశ్లిష్టత్వేశబ్దశక్తిమూలధ్వని
ప్రసంగః॥తదేతదాహ అత్రేతి॥ అనూభయశ్లేషపక్షేవిశేష్యశ్లిష్టత్వేధ్వ
నిశంకానేతరభేదద్వయఇత్యత్ర కింనియామక మతఆహ కేవలప్రకృత
యోరితి ॥ ఆద్యభేదద్వయేవిశేష్యయోరపిశ్లిష్టత్వేఅర్థద్వయస్యప్రస్తు
తత్వావిశేషాదప్రస్తుతత్వా విశేషాద్వాఅభిధాయా అకుంఠితసంచారి
త్వాత్ప్రస్తుతాప్రస్తుతా ద్వావప్యర్థౌవాచ్యావేవ - అతోనాద్యభేద
ద్వయేధ్వనిశంకేతిభావః - ఉభయశ్లేషేకథంధ్వనేరవకాశఇత్యాకాం

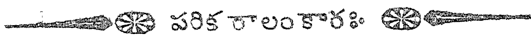
తయోః కేవలాప్రకృతయోశ్చశ్లేషః కథ్యతేతత్రప్రకార
ద్వయేవిశేషణవిశేష్యశ్లిష్టతా ॥ ప్రకృతాప్రకృతవిషయేం
త్యభేదేవిశేషణమాత్రశ్లిష్టతా । విశేష్యయోరపిశ్లిష్టత్వేశ
బ్దశక్తిమూలధ్వనిప్రసంగాత్ । కేవలప్రకృతయోః కేవలా
ప్రకృతయోశ్చఏకశబ్దగోచరత్వేతునధ్వనిశంకా । అత్రా
ర్థద్వయప్రతిపాదనే అప్రస్తుతత్వేనప్రస్తుతత్వేన వావైష
మ్యాభావాదభిధైవసమర్థా - ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయేతు
అభిధాయాః ప్రస్తుతైకపరతంత్రత్వాదప్రస్తుతార్థప్రతిప
త్తిర్వ్యంజన వ్యాపార యత్తైవ - తథాచోక్తం కావ్యప్ర
కాశే॥అనేకార్థస్యశబ్దస్యవాచకత్వేనియంత్రితే । సంయో
గాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యాపృతిరంజనమితి ॥ తదేవంత్రి

ష్వామూనాహ ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయేత్వితి॥ ప్రకరణాదికంప్రస్తుతా
ర్థఏవాభిధాంనియచ్ఛతినాప్రస్తుతార్థే - అతస్తస్యనవాచ్యత్వమితిభా
వః ॥ ననుమాభూద్వాచ్యత్వంవ్యంగ్యత్వంతు కుతోలభ్యత ఇత్యతఆహ
అప్రస్తుతేతి ॥ అర్థాంతరస్యవ్యంజనవ్యాపారైకవిషయత్వేపృథక్సమ్మతి
మాహ అనేకేతి॥ అనేకార్థస్యాక్షాదిశబ్దస్యసంయోగాద్యైస్సంయో
గోవిప్రయోగశ్చేత్యాదిభిర్వాక్యపదీయోక్తైరర్థనిశ్చాయకైర్వాచక
త్వేనియంత్రితేప్రస్తుతపరత్వేననియమితేసతి- అవాచ్యార్థధీకృదర్థాం
తరప్రతీతికృద్వ్యాపృతిరంజనంవ్యంజనవ్యాపారఇత్యర్థః ॥ తదేవమితి

ప్రకృతాప్రకృతోభయగతశ్చేత్యర్థః - అయంచశ్లేషఃప్రకారాంతరే
ణాపిత్రివిధః- తథాహిజతుకాష్ఠన్యాయేనసభంగపదశ్శబ్దశ్లేషః - ఏకనా
ళావలంబిఫలద్వయన్యాయేనాభంగపదోఽర్థశ్లేషః ఉభయసాధారణ్యేనోభ
యశ్లేషఇతి - కావ్యప్రకాశకారస్తుసభంగమర్థశ్లేషం శబ్దశ్లేషమేవోక్త్వా
ఽన్యథార్థశ్లేషమవోచత్ - తద్వివేకస్తుతత్రైవద్రష్టవ్యః ॥*॥ కేవలప్ర
కృతశ్లేషముదాహరతి రాజ్ఞ ఇతి ॥ నీలకంఠకలాపాం కేయూరగపించధది
హ్నా- స్ఫురంతీఅబ్జమణేః కౌస్తుభస్యాన్విద్యస్యత్విట్యస్మాన్మాధవేసకల తిథిః
ప్రతిపదాదిః రాజ్ఞఃపూజావిధింధత్తే - నీలకంఠో యస్యాస్సా నీలకంఠః క
లాష్టోడశపాతీతికలానక్ష్చం చంద్రోంకశ్శేఖరో యస్యసతథోక్తః ఉభయో
ర్విశేషణసమాసః తస్మిన్ స్ఫురంతీఅబ్జమణేశ్చంద్రకాంతస్య త్విడిత్వి
ధాశ్లేషః ॥*॥ తత్ర కేవలప్రాకరణికయోర్యథా ॥ రాజ్ఞః
పూజావిధింధత్తే సకలోమాధవే తిథిః । నీలకంఠకలాపాంకే
స్ఫురదబ్జమణిత్విషి ॥ అత్రపూజావిషయతయా హరిహర
యోః ప్రాకరణికత్వం ॥౬౧॥ అప్రాకరణికయోర్యథా ॥
సదృశః కాకతీంద్రోఽయం మహాకులమహీభృతాం । శిరోగృ
హీతసన్మార్గస్ఫురత్కటకసంపదాం ॥ అత్రమహాకులానాం
హరిశ్చంద్రప్రభృతీనాంకులపర్వతానాం చోపమానత్వేనా
దృశ్యస్యతస్మిన్నుమాధవే సకలాతిథిః పూజావిధింధత్తే- తదాద్యాస్తిథయో
ద్వయోరిత్యమరః - సర్వోప్యపితిథిషుహరిహరౌపూజనీయావిత్యర్థః -
సకలోమాధవేతిథిరిత్యత్రసభంగపదత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషత్వం అన్యత్రాఽభం
గపదత్వాదర్థశ్లేషత్వంచయథాసంభవంద్రష్టవ్యం ॥౬౦॥ కేవలాప్రకృ
తశ్లేషముదాహరతి సదృశఇతి ॥ శిరసాగృహీతో గౌరవేణ స్వీకృతస్స
న్మార్గస్సాధుమార్గోయేషాం తేతథోక్తాః - స్ఫురంత్యః కటకానామలంకా
రాణాంసంపదోయేషాం తేతథోక్తాః-ఉభయోర్విశేషణసమాసః- మహా
త్కులంయేషాం తేమహాకులాః - తేచతేమహీభృతోరాజానో హరిశ్చం
ద్రాదయఃపర్వతాశ్చ - శిరోభిశ్శిఖరైర్గృహీతఃసన్మార్గోనక్షత్రమార్గో
యేషాంతేతథోక్తాః స్ఫురంత్యస్సానుసంపదో యేషాం తేషాంమహతాం

కులమహీభృతాంకులపర్వతానాంచసదృశః ॥ ౬౧॥ ఉభయశ్లేషముదా
హరతి విజితేతి॥ విజితారిపురోనిర్జితశత్రునగరస్త్రిపురాంతకశ్చ - మూ
ర్తౌవిలసంతిసర్వాణిమంగళాని విలసంతీసర్వమంగళాపార్వతీచ య
స్యసః - రాజమౌళీరాజశ్రేష్ఠశ్చంద్రశేఖరశ్చ - అత్రరుద్రప్రతాపరు
ద్రయోర్విశేష్యయోఃపృథగుపాదానంఅతఉభయశ్లేషః ॥౬౨॥ సంగతి
పూర్వకంపరికరంలక్షయతి విశేషణేతి ॥ అభిప్రాయగర్భావ్యంగ్యగ
ర్భా - వ్యంగ్యస్యవాచ్యోన్ముఖత్వేనవాచ్యాతిశాయిత్వాభావాత్పరికర

ప్రాకరణికత్వం ॥౬౧॥ ప్రాకరణికాప్రాకరణికయోర్య
థా ॥ విజితారిపురోమూర్తౌవిలసత్సర్వమంగళః । రాజమౌ
ళిఃప్రతాపాంకరుద్రోరుద్రఇవాస్థితః॥ అత్రప్రతాపరుద్ర
రుద్రయోఃప్రాకరణికాప్రాకరణికత్వం ॥ ౬౨ ॥ విశేషణ

పరికరాలంకారః

వైచిత్ర్యమూలత్వాత్పరికరఉచ్యతే ॥ యత్రాభిప్రాయ
గర్భాస్యాద్విశేషణపరంపరా ॥ తత్రాభిప్రాయవిదుషా
మసౌపరికరోమతః ॥ యత్రవిశేషణానాంసాభిప్రాయాణాంనిబ
ద్ధ్యంతేసపరికరాలంకారః॥*॥యథా॥ రాజ్ఞోయాదవవంశపా
ర్థివమణేఃప్రఖ్యాతశౌర్యశ్రియస్త్వంగత్తుంగతురంగసైన్య
మహతోమానైకవిత్తస్యచ । సద్యోరుద్రనరేంద్రనాయకచ
మూనాథేనకేనాప్యధిష్ఠితస్యాచరితాని సేవణపతేర్జానా
తిసాగౌతమీ ॥ అత్రరాజ్ఞఇత్యేవమాదివిశేషణాన్యభిప్రాయస

ఇత్యన్వర్థోలంకారః ॥*॥ ఉదాహరతి రాజ్ఞఇతి ॥ రాజ్ఞోసతుయస్యకస్య
చిత్ -యాదవవంశపార్థివమణేర్మహాకులీనస్యనమ్లేచ్ఛస్య - ప్రఖ్యాతశౌ
ర్యశ్రియోనేకధావిహితపరాక్రమస్యనత్వనాఘ్రాతరణగంధస్య-త్వం
గత్తుంగతురంగసైన్యమహతోనైకాకినః - మానైకవిత్తస్యనతుయథాక
థంచిత్ప్రాణపరాయణస్య సేవణపతేఃకేనాప్యంధ్రచమూపతినా అధిష్ఠి
తస్యసతః-ఆచరితాన్యాయుధసన్న్యాసాదీని-సాకబళితసేవణపతిసర్వ
స్వాగౌతమీజానాతీత్యేవంసాభిప్రాయవిశేషణత్వం ఉత్ప్రాసగర్భా

ణ్యుక్తిప్రాయగర్భాణీత్యర్థః ॥౬౩॥ గమ్యత్వప్రస్తావాత్పరికరానంతరం విశేషగమ్యత్వాత్త్రయమాక్షేపం లక్షయతి విశేషేతి ॥ యతో౽క్తస్య వక్ష్యమాణస్య వా ప్రాకరణికత్వేన నిషేద్ధుమిష్టస్య అత ఏవ నిషేధానర్హస్య యో నిషేధో విశేషబోధార్థమభిధీయమానస్సన్నాభాసీభవతి స ఆక్షేప ఇత్యర్థః॥ తస్య చతుర్ధా భాగమాహ ఉక్తవిషయ ఇత్యాదినా ॥ తతో౽

అథాక్షేపాలంకారః

గర్భాణి ॥౬౩॥ విశేషబోధాయోక్తస్య వక్ష్యమాణస్య వా భవేత్ ।నిషేధాభాసకథనమాక్షేపస్స ఉదాహృతః ॥ యత్ర విశేషప్రతిపత్త్యర్థముక్తవక్ష్యమాణయోః ప్రాకరణికయోర్నిషేధాభాసః కథ్యతే స ఆక్షేపాలంకారః ॥ ఉక్తవిషయే వస్తు వా కథనం వా నిషిధ్యతే - వక్ష్యమాణవిషయే కథనమేవ నిషిధ్యతే । తత్రాపి సామాన్యరూపేణ ప్రతిజ్ఞా విశేషరూపేణ నిషేధః।అంశోక్త్వాంశాంతరస్య వా నిషేధః।ఏవం చతుర్విధో యమాక్షేపః ॥*॥ క్రమేణైషాముదాహరణాని ॥ నరేంద్రమౌలే న వయం రాజసందేశహారిణః । జగత్కుటుంబినః కస్త్వన్నశత్రురితి కథ్యతే ॥ అత్ర రాజసంధివిగ్రహకారిణాముక్త్వా న వయం సందేశహారిణ ఇతి వస్తునిషేధః । స చానుపపద్యమానః సంధివిగ్రహకాలోచితైక్తవచనపరిహారేణ తత్త్వావధిత్వే పర్యవసితః । సర్వజగత్పాలకస్య తవ శత్రుభావేన నాలోకనీయా రాజానః కింతు భృత్యరూపేణ సంరక్షణీయా ఇత్యేవమాదివిశేషమాక్షిపతి ॥౬౪॥ కథననిషేధో యథా ॥ వయమశరణా ఇత్యేషోక్తిః కథం ఘటతే జగత్త్రితయశరణే త్రాయ

క్తవిషయవస్తునిషేధముదాహరతి నరేంద్రేతి ॥ అజాతశత్రోః కిమర్థం సంధివిగ్రహకారిణ ఇతి భావః॥ వస్తునిషేధం యోజయతి అత్రేతి ॥ తత్ఫలం విశేషమాహ సచేతి ॥ సందేశహారిత్వనిషేధో౽నుపపద్యమానస్సన్ త్వదీయా రాజానో భృత్యరూపేణ భరణీయా ఇత్యాదివిశేషం బోధయతీత్యర్థః॥౬౪॥కథననిషేధముదాహరతి వయమితి ॥ సర్వేషాం నాథేర

త్కు కేనము సాకం ర్వ్యేచత్వేయిదీష్యమాణే - సర్వాంతర్యాభ తానామసాకేషు
శరణాస్త్రాయస్య ప్రణతా ఇత్యాదీనివచనానివ్యర్థానీత్యర్థః ॥ యోజయ
తి అత్రేతి॥ వయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తిభిర్యః కథననిషేధఃతస్మాదా
భాసరూపాదవిషయప్రవృత్త్యానిషేధస్య ప్రమోహాభావాదాభాసత్వ
మితిభావః ॥౬౫॥ వక్ష్యమాణవిషయేసామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయవిశేష నిషేధ

స్యాస్మానితిస్ఫుటమజ్ఞతా । సకలజనతారక్షణైకత్వేయిప్ర
ణతా ఇతి త్రిభువనసుసాకం ర్వ్యేప్యర్థం ప్రతాపనృపోహిపతే ॥ అ
త్ర వయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తికథన నిషేధాభాసరూ
పావవశ్యంపరిపాలనీయత్వాదివిశేషః ప్రతీయతే ॥ ౬౫ ॥
వక్ష్యమాణవిషయే సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయకథననిషేధో య
థా॥ విజ్ఞాపయామస్తేకించిత్ కతీయకులోద్వహ । విజ్ఞాప్య
తేకిమథవా సర్వజ్ఞైరక్షకేత్వయి॥ అత్ర విజ్ఞాపయామ ఇతిసా
మాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ విశేషకథననిషేధాభాసాత్సర్వథావ
యంరక్షణీయా ఇతివిశేషఆక్షిప్యతే ॥౬౬॥ అంశోక్త్వావంశాం
తరస్యనిషేధో యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య యమిద్ధతేజా దై
వంచతద్విక్రమదత్తహస్తం । యూయంచతూలోపమసార
భాజస్తద్యుక్తమేవంయదివాకిముక్తైః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రో
మహీయాన్ యూయమల్పా ఇత్యంశోక్త్వా యదివాకిముక్తై
రిత్యంశాంతరనిషేధాభాసేనసర్వథా ప్రణామైః ప్రసాదనీ
యోయం నతు ప్రతిపక్ష్యమవలంబనీయం యుష్మాభిరితిశ
త్రుస్త్రీవచనభంగ్యావిశేషఆక్షిప్యతే॥ ౬౭ ॥ సమానార్థత

ముదాహరతి విజ్ఞాపయామ ఇతి ॥ అత్ర ప్రథమార్ధేసామాన్యేనప్రతిజ్ఞా
యద్వితీయార్ధేవయంరక్షణీయా ఇతివిశేషబోధార్థంవిశేషకథన నిషేధా
భాసఃఖ్యాపః ॥౬౬॥ అంశోక్త్వావంశాంతరనిషేధముదాహరతి ప్రతాపేతి॥
ఇద్ధతేజాస్సమృద్ధప్రతాపః దత్తహస్తమనుకూలంతూలోపమ సారభా
జోనిస్సారా ఇత్యర్థః - తదేవంయుక్తమిత్యంశోక్త్వాకిముక్తైరిత్యంశాంత
రనిషేధః-తస్యవ్యంగ్యంవిశేషమాహ॥ సర్వథేతి ॥౬౭॥ ఆక్షేపాంతరము

పక్షిపతిసమా నేతి ॥ సమానార్థతయా సమానన్యాయతయేత్యర్థః ॥ తదే వాహ యథాచేతి ॥ అనుపపత్తివశాదిష్టనిషేధస్యైవానిష్టవిధేరప్యాభాసత్వాదాక్షేపత్వమితిభావః ॥ ఉదాహరతినాథేతి ॥ అనిష్టవిధ్యాభాసం యోజయతిఅత్రేతి ॥ ౬౮ ॥ అథగమ్యత్వప్రస్తావాద్వాచ్యాభాసత్వప్రసంగేనాక్షేపానంతరంవ్యాజస్తుతింలక్షయతినిందయేతి ॥ యత్రనింద

యాఽనిష్టవిధ్యాభాసోప్యాక్షేపఇత్యభ్యుపగమ్యతే । యథా చఇష్టనిషేధస్యానుపపద్యమానతయాఆభాసత్వం తథాఽనిష్టవిధేరప్యనుపపద్యమానతయాఽఽభాసత్వం ॥ యథా ॥ నాథ ప్రతాపరుద్రస్య సేవాం త్యజసి చేత్త్యజ । అరణ్యగృహమేధిన్యా రీతిరభ్యస్యతే మయా ॥ అత్రానిష్టభూతంప్రతాపరుద్రపాదసేవాత్యజనంతద్రిపుకామిన్యావిధీయతే । సవిధిరనుపపద్యమానఆభాసపర్యవస్యతి । అరణ్యగృహమేధిన్యారీతిరభ్యస్యతఇత్యనేనవిధ్యాభాసఏవోపబృంహితః ॥ ౬౮ ॥ అథ

వ్యాజస్తుత్యలంకారః

గమ్యప్రస్తావాద్వ్యాజస్తుతిరుచ్యతే ॥ నిందయా వాన్యయా యత్రస్తుతిరేవావగమ్యతే । స్తుత్యా వాగమ్యతేనిందా వ్యాజస్తుతిరసౌమతా ॥ యత్రనిందాకథనముఖేనస్తుతిర్గమ్యతే ఏకాసా యత్రచస్తుతిముఖేన నిందాగమ్యతే సాద్వితీయా వ్యాజస్తుతిః ॥*॥ క్రమేణయథా ॥ కాకతీయవిభోఽకీర్త్యాకిం వాఽక్యధవలీకృతం । యత్తదీయారివక్త్రేషుదృశ్యతేకాలిమా మహాన్ ॥ ౬౯ ॥ స్తుత్యానిందాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేరహో సాహసికాద్విషః । యద్విశంత్యుదధేర్దుర్గాన్ శైలానారో

యాస్తుత్యా వా వాచ్యయా ప్రమాణాంతరబాధితస్వరూపయా యథాక్రమం స్తుతిర్నిందా వాగమ్యతే సా వ్యాజేనవ్యాజరూపావా స్తుతిరితి ద్వివిధాప్యన్వర్థా వ్యాజస్తుతిరిత్యర్థః ॥ కాకతీయేతి ॥ విశేషనిషేధే శేషాభ్యనుజ్ఞానమితి న్యాయేనారివక్త్రవ్యతిరిక్తంవిశ్వం కీర్త్యాధవలీకృతమితి నిందయా స్తుతిర్గమ్యతే ॥ ౬౯ ॥ ప్రతాపేతి ॥ అత్రశత్రూణాంసాహసప్రశం

సయాభీరుత్వంవ్యజ్యతే ॥ ౭౦ ॥ స్తుతిప్రసంగాద్వ్యాజస్తుత్యనంతరమ
ప్రస్తుతప్రశంసామాహ అథేతి ॥ యద్యప్యప్రస్తుతమప్రస్తుతత్వాదేవ
నకథనీయంతథాపిప్రస్తుతార్థప్రతీత్యర్థత్వాదవిరోధః- అత్రగమ్యగమక
యోఃప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్నియామకంసంబంధమాహ సారూప్యే
తి॥ ఆదిగ్రహణాత్సామాన్యవిశేషభావఃకార్యకారణభావశ్చగృహ్యతే -
తేషామేవార్థాంతరప్రతీతిహేతుత్వాత్ - తేన సామాన్యంవిశేషః కా
ర్యంకారణంసరూపంచప్రస్తుతంస్వస్వప్రతియోగినో ప్రస్తుతస్యకథనా
హంతిసమంతతః ॥ ౭౦॥ అథగమ్యత్వప్రస్తావాదప్రస్తుతప్ర

అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః

శంసోచ్యతే ॥ అప్రస్తుతస్యకథనాత్ప్రస్తుతంయత్రగమ్యతే॥
అప్రస్తుతప్రశంసేయంసారూప్యాదినియంత్రితా ॥ యత్ర
సారూప్యేణ సామాన్యవిశేషభావేన కార్యకారణభావేనవా
ప్రస్తుతకథనా త్ప్రస్తుతప్రతీతిస్తత్రాప్రస్తుతప్రశంసా ।
అప్రస్తుతాత్ప్రస్తుతప్రతీతిరిత్యనేనసమాసోక్తివ్యావృత్తిః ।
నచకార్యాత్కారణప్రతీతావనుమానావిశ్యావశంకా ॥ అ
నుమానాలంకారే ప్రత్యాయ్యప్రత్యాయకయో ర్ద్వయో
రపిప్రాకరణికత్వాభ్యుపగమాత్ । అనేనపర్యాయోక్తస్య
వ్యావృత్తిరపి । నచాయంధ్వనిః ప్రతీయమానస్యవాచ్యసి
ద్ధ్యంగత్వాత్ ॥*॥ తత్రసారూప్యేణయథా॥ ఆశాసుప్రశ

త్ప్రతీయతఇతి పంచాప్రస్తుతప్రశంసాభేదాః ॥ నచేయంసమాసోక్తిస్త
ద్విపర్యయేణప్రవృత్తేరిత్యాహ అప్రస్తుతాదితి ॥ కార్యాత్కారణప్రతీ
తిభేదస్యానుమానేంతర్భావం వారయతి ॥ నచేతి॥ అతఏవపర్యాయోక్త
వ్యావృత్తిరపీత్యాహ అనేనేతి ॥ తత్రాప్యుభయోఃప్రకృతత్వాదితిభా
వః॥ వ్యంగ్యమత్రాలంకార్యమతఆహ నచేతి ॥ తత్ర హేతుమాహ ప్రతీ
యమానస్యేతి ॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగత్వాత్ అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వమేవా
యుక్తమితి కృత్వా ప్రస్తుతంప్రతీయమానంతత్సాధనత్వేనోపకరోతీతి
వాచ్యసిద్ధ్యంగంనామగుణీభూతవ్యంగ్యంనప్రధానమతోన ధ్వనిరితిభా

వః ॥*॥ తత్ర సారూప్యేణోదాహరతి ఆశ్వాస్యేతి ॥ ప్రశమితవాసనోద
యేభ్యో నివర్తితపరిమళప్రచారేభ్యో జరత్తరుభ్యో జీర్ణవృక్షేభ్యః ॥ అ
త్రాప్రస్తుతభ్రమరవృత్తాంతేన ప్రస్తుతప్రతాపరుద్రవృత్తాంతస్సారూ
ప్యేణ ప్రతీయతే- సాధర్మ్యేణేదముదాహరణం- వైధర్మ్యాదినిబంధనా
స్త్వన్యతో ద్రష్టవ్యాః ॥౬౧॥ యశస్వినీతి ॥ అత్రాప్రస్తుతరాజసామాన్య

మితవాసనోదయేభ్యః కింలబ్ధం భ్రమరగణైర్జరత్తరుభ్యః ।
పున్నాగో నవనవసౌరభప్రసూనైరామోదం దిశతి నివాస
మారభధ్వం ॥ అత్ర భ్రమరవృత్తాంతేనాప్రస్తుతేన సర్వాస
సంపూర్ణవిభవానుర్వీశ్వరాన్విహాయ సకలగుణపరిపూర్ణః
సర్వజనానందీ ప్రతాపరుద్ర ఏక ఏవ సర్వేషాం విదుషాం సే
వ్య ఇతి ప్రస్తుతం ప్రతీయతే ॥౬౧॥ సామాన్యాద్విశేషప్రతీతిర్య
థా ॥ యశస్వినీపద్మభవస్య సృష్టిరుత్పాదయిత్రీ నృపశేఖరా
ణాం । తత్పాలనాల్లాలనభాగ్యయోగ్యో జాతశ్చిరాన్మధ్యమ
లోక ఏషః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య గుణమహత్త్వే ప్రస్తుతే
సామాన్యమభిహితం ॥౬౨॥ విశేషాత్సామాన్యప్రతిపత్తిర్య
థా ॥ దంతుమణావిణపెంఖఇ ణభణఇ వంతు సకోఊహాలా
వి । పరిసాసఆవిణంపసఇ వణిఏకేరిసీ సింఠీ ॥ఛాయా॥ దృష్టు
మనా అపి న పశ్యతి న భణతి వక్తుం సకౌతూహలాపి । స్పర్శా
యాపి న స్పృశతి వనితా యాః కీదృశీ సృష్టిః ॥ అత్ర ముగ్ధానాం
నవసంగమే మహతీ లజ్జేతి సామాన్యే ప్రస్తుతే విశేషోభిహితః ॥
౬౩॥ కార్యాత్కారణప్రతీతిర్యథా ॥ గాఢాఇవార్ణవాజా
తాసి చాఇవమహోద్రయః । మహిమవతరత్యస్మిన్నాకలీయకు
లేశ్వరే ॥ అత్రార్ణవాదీనాం గాధత్వాదిభిః కార్యభూతైర
వృత్తాంతవర్ణనయా ప్రస్తుతరాజవిశేషప్రతాపరుద్రగుణమహిమప్రతీ
తిః ॥౬౨॥ దష్టుమనాపీతి ॥ అత్ర దర్శనాద్యుత్కంఠాయామప్యదర్శనాదీ
నామప్రస్తుతానాం లజ్జావిశేషాణాముక్త్యా ప్రస్తుతలజ్జాసామాన్యప్రతీ
తిః - లజ్జాకార్యాణాం లజ్జాత్వమౌపచారికం ॥ ౬౩ ॥ గాఢాఇతి ॥ అ

త్ర ప్రస్తుతార్ణవ గాధాది కార్యవర్ణనయా ప్రస్తుత ప్రతాపరుద్ర
గాంభీర్య ప్రతీతిః ॥ ౮౪ ॥ ప్రతాపేతి ॥ అత్ర ప్ర
స్తుతకారణవర్ణనాత్ ప్రస్తుతకార్యప్రతీతిం యోజయతి అత్రేతి ॥ అత్ర
వాచ్యస్యసంభవాద్యుపాధిభేదాద్భేదాంతరాణి స్వయమూహనీయా
నీత్యాహ ॥ వాచ్యేతి ॥ వాచ్యస్యసంభవే ప్రాచీనాన్యేవోదాహరణాని ॥
అసంభవే తు ॥ కస్త్వంభోః కథయామి దైవహతకం మాం విద్ధి శాకోటకమి

ప్రస్తుతైః కారణభూతం ప్రతాపరుద్రగాంభీర్యాది ప్రతీయ
తే ॥ ౮౪ ॥ కారణాత్కార్యప్రతీతిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనృప
తేర్ధరిత్రీకల్పశాఖినః । జాతామయిక్కృపాదృష్టిః కింవా విస్మ
యసే సఖే ॥ అత్రకథమీదృశమహావిభవభాజనమధునాభవ
సీతికార్యంపృచ్ఛతే సవిస్మయాయసుహృదే కారణభూతా
ప్రతాపరుద్రకృపాదృష్టిరభిహితా । వాచ్యసంభవాసంభ
వోభయరూపతయా యథాసంభవంభేదాః స్వయంద్రష్ట

పర్యాయోక్తాలంకారః

వ్యాః ॥ ౮౫ ॥ గమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యాయోక్తముచ్యతే ॥ కా
రణంగమ్యతే యత్ర ప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ । ప్రస్తుత
త్వేనసంబద్ధంతత్పర్యాయోక్తముచ్యతే ॥ యత్ర ప్రస్తుతస్యై
వకార్యస్యవర్ణనాత్ప్రస్తుత మేవకారణంగమ్యతే తత్పర్యా
యోక్తం ॥*॥ యథా ॥ ప్రతిభూపాలశుద్ధాంతదీర్ఘికాస్వా
జిఘూసరాః । ప్రక్షాళయంతిగాత్రాణికాకతీయచమూచ
రాః ॥ అత్ర రిపునగరదీర్ఘికావారివిహారేణ ప్రతాపరుద్రచ

త్యాదావచేతనేన సహ ప్రశ్నోత్తరికానుపపన్నేతి వాచ్యస్యాసంభ
వః-ఏవమన్యదప్యుదాహార్యం ॥ ౮౫ ॥ కారణగమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యా
యోక్తంలక్షయతి కారణమితి ॥ ప్రస్తుతాదిత్యేతదప్రస్తుతప్రశంసావ్యా
వచ్ఛేదార్థం-పర్యాయేణ కార్యాదిద్వారా ప్రతీయమానస్య కారణస్యవర్ణ
నంపర్యాయోక్తమిత్యర్థః ॥*॥ ఉదాహరతి ప్రతిభూపాలేతి ॥ శుద్ధాంత
దీర్ఘికాస్వంతఃపురక్రీడాపుష్కరిణీషు ॥ అత్ర ప్రస్తుతకార్యకథనాత్ప్ర

స్తుతస్యైవ కారణస్య ప్రతీతిం యోజయతి అతేతి ॥ ౭౬ ॥ స్ఫుటప్రతీయ
మానానంతరమస్ఫుటప్రతీయమానం ప్రతీపాలంకారం లక్షయతి ఆక్షే
పఇతి ॥ ఉపమేయేనైవోపమానకార్యసిద్ధేః కిమర్థముపమానమిత్యాక్షేప
ఏకం ప్రతీపం - యత్ర సిద్ధోపమానస్యానికర్షార్థముపమేయస్య క్లృప్తిస్తద్ద్వి
తీయం-ఉభయత్రాప్యుపమేయస్యోపమాన ప్రాతికూల్యాత్ ప్రతీపవ్య
పదేశః ॥ * ॥ కీర్త్యాపీతి ॥ అత్ర కీర్త్యైవ చంద్రభారోద్వహనాద్వైయర్థ్యం

మాచరకర్తృకేణ కార్యభూతేన సమరప్రారంభ ఏవస్వ
పురాణి విహాయ పలాయితాః ప్రతినృపా ఇతి కారణం ప్రతీయ

ప్రతీపాలంకారః

తే ॥ ౭౬ ॥ అథ ప్రతీపం ॥ ఆక్షేప ఉపమానస్యకైమర్థక్యే
న కథ్యతే । యద్వోపమేయస్యాన్యత్వం తత్ప్రతీపముదాహృ
తం ॥ యత్ర ఉపమేయస్య లోకోత్తరత్వాదుపమానాక్షే
పః క్రియతే తదేకం ప్రతీపం । యత్రోపమేయస్యోపమాన
త్వం కల్ప్యతే తద్ద్వితీయం ॥*॥ ఆద్యం యథా ॥ కీర్త్యా ప్రతాప
రుద్రస్య విలసంత్యాం దిగంతరే । కిమర్థముదయత్యేవ నిర్లజ్జశ్శ
శలాంఛనః ॥ ౭౭ ॥ ద్వితీయం యథా ॥ కాకతీయకులలక్ష్మీపతిరే
ష న సంశయః । అనేన కథమల్పజ్ఞైస్సుమేరురుపమీయతే ॥ ౭౮ ॥

అనుమానాలంకారః

అథ తర్కన్యాయమూలాలంకారా నిరూప్యంతే ॥ సాధ్యసాధ
ననిర్దేశే త్వనుమానముదీర్యతే ॥ రూపకహేతుకత్వేన కలార్క

ప్ర ఇత్యర్థః ॥ ౭౭ ॥ కాకతీయేతి ॥ అతోఽపమానత్వేన ప్రసిద్ధస్య సుమేరో
ర్నికర్షార్థముపమేయత్వం కల్పితం- కాకతీంద్రస్యోపమానత్వే వివక్షా ప్ర
యోజికా ॥ ౭౮ ॥ అథానుమానాద్యలంకారవర్గమధికరోతి అథేతి ॥ త
త్రాపి ప్రాధాన్యాదనుమానమాదౌ లక్షయతి సాధ్యేతి ॥ వ్యాపకస్య
ధర్మిణ్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్సాధ్యం పక్షధర్మత్వం సపక్షే సత్త్వం విపక్షా
ద్వ్యావృత్తిరిత్యేతద్రూపత్రయసహితో హేతుస్సాధనం యత్ర సాధ్య
ప్రతీతయే సాధనం నిర్దిశ్యతే సోఽనుమానాలంకార ఇత్యర్థః ॥ తర్కానుమా

నవైలక్షణ్యం దర్శయతి రూపకహేతుకత్వేనేతి ॥*॥ ఉదాహరతి రజో
ధూమ ఇతి ॥ యాత్రైవశుచిసమయ ఆషాఢమాసో గ్రీష్మ ఇత్యర్థః - అత్ర
కోపాగ్నిసాధ్యే రజోధూమః ఖడ్గభువః స్ఫులింగాశ్చలింగం సర్వసం
ప్రతిపన్న రూపత్రయసంపన్న యోర్ధూమాగ్న్యో రూపకగర్భత్వాదను
మానాలంకారత్వం ॥ ౭౯ ॥ అనుమానప్రసంగాత్తదనంతరం కావ్యలింగ
మాహ హేతోరితి ॥ వాక్యార్థహేతుకం విశేషణగత్యా పదార్థహేతుకం
వా కావ్యలింగం ద్వివిధమిత్యర్థః - కావ్యగ్రహణం తర్క-వైలక్షణ్యార్థం -

నుమానవైలక్షణ్యం ॥*॥ యథా॥ రజోధూమస్సేనావ్యతికర
భవో యత్ర ప్రసరతి స్ఫులింగా దృశ్యంతే భటఘటితకౌక్షేయ
కభువః । తతో నూనం యాత్రాశుచిసమయజో రుద్రనృపతేః
ప్రభూతః కోపాగ్నిర్దహతి రిపుభూపాలనగరీః ॥ ౭౯ ॥ అథ కా

కావ్యలింగాలంకారః

వ్యలింగం ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృ
తం ॥ యత్ర హేతుర్వాక్యగతత్వేన పదగతత్వేన వా ప్రతిపా
ద్యతే తత్కావ్యలింగం ॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్ర ఇత్యేషా కాపి
పంచాక్షరీ శుభా । హృది యాం బిభ్రతో భూపా వశీకుర్వంతి
సంపదః ॥ అత్ర వాక్యార్థగతో హేతుః ॥ ౮౦ ॥ పదార్థగతో య
థా॥ మ్లానాపి భూభృతాం ఫాలలిపిరుచ్ఛ్వసితా పునః । ప్రతా
పరుద్రదేవాంఘ్రినఖజ్యోత్స్నామృతోక్షితా ॥ అత్ర పూ
ర్వం పరిమ్లానాయా భూపాలఫాలలిపేః పునరుచ్ఛ్వాసే ప్ర

తేన వ్యాప్తిపక్షధర్మతాదర్శనాక్రియాంత ఇతి రుచకః- అత ఏవానుమానా
దస్య వైషమ్యమితి లభ్యతే ॥*॥ ప్రతాపేతి॥ అత్ర సంపద్వశీకరణే వాక్యా
ర్థే ప్రతాపరుద్ర పంచాక్షరీ ప్రాశస్త్యలక్షణో వాక్యార్థో హేతుః ॥ ౮౦ ॥
మ్లానేతి॥ అత్ర శత్రుభూపాలఫాలలిపేః పునరుచ్ఛ్వాసే నరేంద్రనఖజ్యో
త్స్నామృతోక్షితత్వపదార్థో హేతుః ॥ యత్ర నఖజ్యోత్స్నామృతోక్షిత
త్వాదితిత్వతలాదిశిరస్క-తయా పదార్థస్య హేతుత్వేనోపాదానే వాక్యా
ర్థహేతుకే హేతుత్వప్రతిపాదకయచ్ఛబ్దాదిప్రయోగే చ నాలంకారః- త

ణా హేతు హేతుమద్భావస్యలౌకికత్వేనవిచ్ఛిత్తివిశేషాభావాత్ - యత్రరూపాత్తస్యహేతుత్వం యథోదాహృతేవిషయేతత్రనకశ్చిద్విరోధ ఇతిసర్వస్వరహస్యం-తదేతన్మనసినిధాయాహ ॥ తస్యవిశేషణగతత్వాత్పదార్థగతత్వోక్తిరితి ॥ ౫౧ ॥ క్వచిత్కావ్యలింగసామ్యాత్తదనంతరమర్థాంతరన్యాసంలక్షయతి కార్యేతి ॥ వ్యాచష్టేయత్రేతి ॥ ప్రకృతసమర్థనమితి సమర్థనార్హత్వేనాభిహితస్యప్రకృతస్య యత్సమర్థనముపాదానంతత్పూర్వత్వేనప్రతీతిరిత్యనుమానవ్యవచ్ఛేదః - సమర్థ్యసమర్థకభావేసమానేపితాటస్థ్యేనహేతుత్వాత్కావ్యలింగాద్భేదః ॥ న

తాపయత్యనరేంద్రచరణనఖచంద్రికాసేచనం హేతుః । తస్యవిశేషణగతత్వాత్పదార్థగతత్వోక్తిః ॥౫౧॥ అథార్థాంత

అర్థాంతరన్యాసాలంకారః

రన్యాసః॥ కార్యకారణసామాన్యవిశేషాణాంపరస్పరం।సమర్థనంయత్రసోర్థాంతరన్యాసఉదాహృతః ॥ యత్రకార్యకారణభావేనసామాన్యవిశేషభావేనవా ప్రకృతసమర్థనం క్రియతేసోర్థాంతరన్యాసః ॥ * ॥ కార్యకారణభావేనయథా॥ భూపాః ప్రతాపయుక్తస్యనతాభవతసోన్నతాః । ఉన్నతాన్నమయత్యేవనతానున్నమయత్యపి ॥ అత్రఫలరూపేణోన్నత్యేననమ్రత్వకారణంసమర్థితం ॥౫౨॥ సామాన్యాద్విశేషసమర్థనంయథా ॥ ఉద్వేజితాయత్రనరేశ్వరస్యరణాపదా

ను తాటస్థ్యేనహేతుత్వంసామాన్యవిశేషభావఏవ - నతుకార్యకారణభావే అతస్తత్రకాగతిరితిచేల్లక్షణాంతరమస్తు యథాయోగమన్యత్రవాంతర్భావిత్వేతిసమాధేయం- తదుక్తంచక్రవర్తినా ॥ అప్రతీతప్రతీతాప్యాదనుమానవ్యవస్థితిః । పదార్థాద్వాథవాక్యార్థాన్నిర్దేశేసతి హేతుతః।సమర్థనంప్రతీతస్యకావ్యలింగద్వయంమతం । భవేదర్థాంతరన్యాసస్తాటస్థ్యేహేతుభావతః । కార్యకారణభావేతుతస్యోక్తంలక్షణాంతరమితి॥*॥ఉదాహరతి॥భూపాఇతి ॥ కార్యేణకారణసమర్థనంయోజయతి అత్రేతి॥౫౨॥ఉద్వేజితా ఇతి॥రణైరేవాపదాన్యైరద్భుతకర్మభిః ॥ సామా

న్యేన విశేషస్య సమర్థ్యత ఇత్యాహ అత్ర భీతస్యేతి ॥౮౩॥ దుష్టోపీతి॥ అత్ర
విశేషేణ సామాన్యసమర్థనం యోజయతి అత్ర ప్రతాపేతి ॥ కారణేన కా
ర్యసమర్థనం కావ్యలింగం తదుద్భూతత్వాన్నోదాహృతమిత్యాహ కార్యే
తి వైధర్మ్యేణ త్రయాణామప్యుదాహర్తవ్యాః ॥౮౪॥ తర్కపరిశుద్ధబుద్ధేరే
వ మీమాంసాయామధికారాత్తన్మూలానంతరమేతన్మూలానాం ప్రస్తా

నైః ప్రతిపక్షభూపాః । బిభ్యత్యమీ చిత్రమచేతనేభ్యో భీత
స్య సర్వం భయకారి నూనం ॥ అత్ర భీతస్య సర్వం భయకారీతి
సామాన్యమచేతనేభ్యో రిపుభూపా బిభ్యతీతి విశేషం సమర్థ
యతి॥౮౩॥ విశేషాత్సామాన్యసమర్థనం యథా ॥ దుష్టోపి మ
హతాం సంగాద్భవత్యేవ హి సజ్జనః । ప్రతాపరుద్రమభ్యేత్య
కలిః కృతయుగాయతే॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రసంగతిమహిమ్నా
కలిః కృతయుగసదృశ ఇతి విశేషేణ సామాన్యసమర్థనం ॥ కా
ర్యకారణభావేపి కారణాత్కార్యసమర్థనం కావ్యలింగం త
దుద్భూతమితి తన్నోక్తం । అతః ప్రకారత్రయమర్థాంతరన్యా
సస్య ॥౮౪॥ తర్కన్యాయమూలాలంకారానంతరం వాక్య

——* యథాసంఖ్యాలంకారః *——

న్యాయమూలాలంకారా నిరూప్యంతే ॥ ఉద్దిష్టానాం పదార్థా
నాం పూర్వం పశ్చాద్యథాక్రమం । అనూద్దేశో భవేద్యత్ర త
ద్యథాసంఖ్యమిష్యతే ॥ యత్ర యేన క్రమేణోద్దిష్టాః పదార్థా
స్తేనైవ క్రమేణానూద్దిశ్యంతే తత్ర యథాసంఖ్యాలంకారః ॥
*॥ యథా॥ గాంభీర్యమౌన్నత్యమనర్ఘశత్వం ప్రతాపరుద్రే
సమవేత్య ధాతా । అంభోనిధిష్వద్రిషు దిగ్గజేషు సృష్టిం ప్ర

పణిత్యాహ తర్కేతి॥ యథాసంఖ్యం లక్షయతి ఉద్దిష్టానామితి॥ పూర్వం ని
ర్దిష్టా ఉద్దిష్టాః పశ్చాన్నిర్దేశోనూద్దేశః- తేనాత్ర పూర్వపశ్చాత్పదేస్ఫుటా
ర్థే వ్యాచష్టే యత ఇతి ॥ ఆగ్నేయాదీనామగ్నేరహం దేవయజ్యయేత్యా
ద్యనుమంత్రణమంత్రవద్యతోద్దిష్టక్రమేణానూద్దేశస్య యథాసంఖ్యా
లంకార ఇత్యర్థః॥*॥ గాంభీర్యమితి ॥ సముద్రాదిభ్యోధికమస్య గాంభీ

ర్యాదికమితిభావః - గాంభీర్యాద్యుద్దిష్టక్రమేణ సముద్రాదీనామనుదే
శాద్యథాసంఖ్యాలంకారః- క్రమాలంకారోయమితి కేచిత్ ॥౭౫॥ వాక్య
విదామర్థాపత్తిశ్చ న్యాయ ఇతి కృత్వా సంప్రత్యర్థాపత్తిం లక్షయతి ఏక
స్యేతి॥ యత్రైకస్య వస్తునః కస్యచిదర్థస్య భావాన్నిష్పత్తేః- కిముతైవ కై
ముత్యం- చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః - తన్న్యాయతః
అన్యద్వస్తు వస్త్వంతరమాపతేత్ సా అర్థాపత్తిస్స్యాదిత్యర్థః ॥ వ్యాచ
ష్టే యత్రేతి ॥ యథా దండభక్షణాదపూపభక్షణమర్థాదాపతితం తద్వ

యాస్సైకఫలామనుంస్త ॥౭౪॥ ఏకస్య వస్తునోభావాద్యత్ర

అర్థాపత్త్యలంకారః.

వస్త్వన్యథాపతేత్ । కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తి
రలంక్రియా ॥ యత్ర కస్యచిదర్థస్య నిష్పత్త్యా తత్సమానన్యా
యాత్కైముత్యేనార్థాంతరమాపతతి సోర్థాపత్తిరలంకారః॥ న
చాత్రానుమానశంకా- కైముత్యన్యాయసంబంధరూపత్వాత్ ॥
*॥ యథా ॥ సమంతాదుద్వేలైర్వివిధహయధాటీ కలకలై
ర్జగత్యాం క్రాంతే ప్రస్నప్యజనివిధురస్సైవణపతిః । మనాక్క్రో
ధోదంచద్భ్రుకుటికుటిలే రుద్రనృపతౌ నృపాణామన్యేషాం వి
ఫలితరుషాం కైవగణనా ॥౭౬॥ అపిచ॥ త్రైలోక్యసారోపి సు
వర్ణశైలః ప్రతాపరుద్రేణ నృపేణ తుల్యాం । తులాం సమారో
ఢుమపూర్ణ ఏవ మహీభృతాం కా గణనేతరేషాం॥ అత్ర ప్రతా

తత్ర కస్యచిదర్థస్య నిష్పత్త్యా తత్సమర్థ్యరూపాత్సమానన్యాయాద్దర్థాంత
తరమాపతతి సోర్థాపత్త్యలంకార ఇత్యర్థః - అత ఏవ సర్వస్వసూత్రం -
దండాపూపికయార్థాంతరాపతనమర్థాపత్తిరితి ॥ అనుమానాంతర్భా
వం వారయతి నచేతి ॥*॥ ఉదాహరతి సమంతాదితి॥ అత్ర ప్రాకరణిక
స్సేవణపతివృత్తాంతో నృపాంతరవృత్తాంతమప్రాకరణికమాక్షిపతి ॥
౭౬॥ త్రైలోక్యేతి॥ తులాం సాదృశ్యం మహీభృతాం రాజ్ఞామద్రీణాం చ-
అత్రాక్షేప్యాక్షేపకయోరుభయమహీభృద్వృత్తాంతయోరప్రాక
రణికత్వం - మహీభృతామిత్యత్ర శ్లేషోవిశేషః - ఏవమప్రాకరణికస్య

ప్రాకరణికాత్మేపేప్యుదాహార్యం ॥౮౭॥ పరిసంఖ్యాం లక్షయతి ఏకస్యే
తి ॥ ఏకస్యవస్తునోనేకత్రైకదాయుగపత్ప్రాప్తావన్యతో నివృత్త్యర్థమేక
త్రనియమనం పరిసంఖ్యేత్యర్థః - ఏతేనవిధిరత్యంతమప్రాప్తే నియమః
పాక్షికేసతి - తత్ర చాన్యత్ర చ ప్రాప్తేపరిసంఖ్యేతిగీయతఇతిమీమాంస
కోక్తనియమపరిసంఖ్యయోర్భేదో నాలంకారికైరంగీకృతఇతి ద్రష్టవ్యం -
ఏవ వర్జనేనకస్యచిద్వర్జనేన కుత్రచిత్సంఖ్యానం వర్జనీయత్వేనగణనం

పరుద్రాపేక్షయా మేరావప్యసాశైన్యేషాం మహీభృతా
మర్థాభసారత్వంకైముత్యాదాపతతి ॥౮౭॥ ఏకస్యైవస్తునః

—— అథపరిసంఖ్యాలంకారః ——

ప్రాప్తావనేకత్రైకదాయది । ఏకత్రనియమస్సాహిపరిసం
ఖ్యానికద్యతే॥ యత్రైకంవస్తుయుగపదనేకత్రసంభావ్యమా
నం ఏకత్రైవనియమ్యతే సాపరిసంఖ్యా ॥ సాప్రథమంద్వి
విధా ప్రశ్నపూర్వికాతదన్యథాచేతి ॥ తయోర్ద్వయోర్వ
ర్జనీయస్యశాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యేచాతుర్విధ్యం ॥
* ॥ తత్రశాబ్దవర్జనీయాప్రశ్నపూర్వికాయథా ॥ కింమండ
నంత్రిలోక్యాః కాకతితిలకోనహాటకక్షితిభృత్ । స్తోతవ్యఃక
స్సుధియాంరుద్రనరేంద్రోనమందరఃక్షితిభృత్ ॥౮౮॥ అ
ర్థవర్జనీయాప్రశ్నపూర్వికాయథా ॥ కింవాఞ్ఛమవితానం
లోకానాంకాకతీయకులకీర్తిః। కింసౌఖ్యంవసుమత్యారుద్రన
రేంద్రస్యభుజవాసః॥౮౯॥అప్రశ్నపూర్వికాశాబ్దవర్జనీయా
యథా॥రాగోథకస్మైనవిషయసుఖసంగతిస్సత్సభామాంనస్త్రీ

పరిసంఖ్యాత్యస్వర్థేయం ॥ తస్యావిభాగమాహ సేతి ॥ తయోరితిప్రశ్న
పూర్వికాప్రశ్నపూర్వికయోరిత్యర్థః ॥ * ॥ క్రమేణోదాహరతి కిమితి॥
అత్రమండనత్వేనప్రాప్తయోః కాకతీంద్రకనకాచలయోః కనకాచలం
కంఠోక్త్యావర్జయిత్వాకాకతీంద్రేనియమనాచ్ఛాబ్దవర్జనీయాప్రశ్నపూ
ర్వికాపరిసంఖ్యేత్యర్థః-ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం ॥౮౮॥ కింవేతి ॥ అ
త్రవర్జనీయస్యచంద్రికాదేరార్థత్వం॥౮౯॥ రాగఇతి॥ అథేదూహ్యతే ॥ అ

త్రవిషయసుఖాదివర్జనీయం శాబ్దం ప్రశ్నస్తు నాస్తి ॥౯౦॥ భూరేవేతి ॥ న
స్వర్గాదిరిత్యార్థ వర్జనీయా ప్రశ్నరహితా పరిసంఖ్యా ॥౯౧॥ క్షోణీమితి
బలిసద్మనిపాతాలే - అహిభయం సర్పభయం స్వపక్షప్రభవం భయం
చ - మహీభుజామహిభయం స్వపక్షప్రభవం భయమిత్యర్థః - త్రిదివే గో
త్రభిత్కథా - ఇంద్రప్రసంగః కులఘాతుకప్రసంగశ్చ ॥ అత్రాభ్యుచ్చయ
మాహ అలంకారస్యేతి ॥౯౨॥ పరిసంఖ్యాయాం ప్రశ్నప్రసంగాత్తద

గోష్ఠ్యాం వ్యసనమనిశం నీతిశాస్త్రే న గాథే। కీర్త్యాం నిత్యార్జనచ
తురతా నార్థజాతే వినోదో విద్యాభ్యాసే న చ పరిజనే యస్య దేవ
స్య రాజ్ఞః ॥౯౦॥ అర్థవర్జనీయా అప్రశ్నపూర్వికా యథా ॥ భూ
రేవ భువనం దేవః స్వయంభూరేవ పార్థివః ॥ ప్రజ్ఞా పరుద్ర ఏవై
కశ్శైవ నగరీషు హా ॥౯౧॥ క్షోణీం రుద్రనరాధీశే రక్షతి క్షతవి
ద్విషి ॥ బలిసద్మన్యహిభయం త్రిదివే గోత్రభిత్కథా ॥ అలం
కారస్యాస్య శ్లేషేణ చారుత్వాతిశయః ॥౯౨॥ ఉత్తరాత్ప్ర

ఉత్తరాలంకారః

శ్నఉన్నేయో యత్ర ప్రశ్నోత్తరే తథా । బహుధా చ నిబధ్యే
తే తదుత్తరముదీర్యతే ॥ యత్రోత్తరాన్నిబధ్యమానాత్ప్ర
శ్నఉన్నీయతే తదేకముత్తరం। చారుత్వార్థమసకృల్లోకోత్త
రం ప్రశ్న ప్రతిపాదనపూర్వముత్తరం ద్వితీయముత్తరం ॥
* ॥ క్రమేణ యథా ॥ కిమద్య వ్యుత్పత్తిస్తవ సుజన లోకవ్యవ

నంతరముత్తరం లక్షయతి ఉత్తరాదితి ॥ యత్రోత్తరాదుపనిబధ్యమా
నః ప్రశ్నఉన్నీయతే తదేకముత్తరం - న చేదమనుమానం పక్షధర్మత్వాని
ర్దేశాభావాత్ - తథా ప్రశ్నపూర్వకం లోకోత్తరముత్తరం బహుధా
నిబధ్యతే తదపరం సకృచ్చారుత్వం నాస్తీతి బహుధాగ్రహణం - నేయం
పరిసంఖ్యా తద్వదత్ర వ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభావస్యావివక్షితత్వాత్ ॥
*॥ క్రమేణోదాహరతి కిమద్యేతి ॥ సుజనలోకవ్యవహృతా సాధుజనప్ర
సిద్ధా వ్యుత్పత్తిర్ధార్మికత్వాదిజ్ఞానం తవాద్య కిం - యదద్య తవ చ జ్ఞాతవ్యం

భవతీతి శేషః ॥ కింతదిత్యాకాంక్షాయామాహ ప్రభవతీతి ప్రభుర్భవతీత్యర్థః- ఉన్మార్గాపరిపూర్ణ ఇత్యర్థః - విశదో నిర్మలో నిరుపాధిక ఇత్యర్థః-మహీదేవా బ్రాహ్మణాశ్చ ఉద్యద్భిర్వివిధై ర్విభవారంభై రైశ్వర్యవిజృంభణై ర్ముదితాః॥ అతోऽత్రోత్తరాత్ప్రశ్నోన్నయనం యోజయతి అత్రేతి॥౯౩॥ ద్వితీయముదాహరతి కిఞ్చిద్వేతి ॥ అత్ర వ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభా

హ్యాతా యదద్య జ్ఞాతవ్యం ప్రభవతి యదా రుద్రనృపతిః। తదా
రభ్యోన్మార్గా జయతి విశదో ధర్మవిభవో మహీదేవాశ్చోద్య
ద్వివిధవిభవారంభముదితాః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రో యదా
ప్రభవతి తదారభ్య పూర్ణధర్మప్రతిష్ఠా మహీదేవా అపి తథా
విధసంతోషభాజః । కిమధునా పృచ్ఛసీత్యుత్తరాత్ప్రతా
పరుద్రరాజ్యే ధర్మప్రతిపాలనమస్తి కిం సుఖినో భూసురా ఇ
త్యున్నీయతే ప్రశ్నః ॥౯౩॥ ద్వితీయా యథా॥ కిఙ్ఖధణకులవి
ంజాకోలా హోఊసంజణేణ సహవాసో। కాణఅరిఎఅసిలాకో
రాఆ వీరరుద్దణరణాహో॥ ఛాయా ॥ కింనుధనం కులవిద్యా
కోలాభస్సజ్జనేన సహవాసః । కా నగరీ ఏకశిలా కో రాజా వీర
రుద్రనరనాథః ॥౯౪॥ వాక్యన్యాయమూలప్రస్తావాద్వికల్ప

వికల్పాలంకారః

ఉచ్యతే ॥ విరోధే తుల్యబలయోర్వికల్పాలంకృతిర్మతా॥ య
త్ర తుల్యప్రమాణానుశిష్టయోర్విరుద్ధయోర్ద్వయో ర్యుగప
త్ప్రాప్తౌ ఏకస్యా సంభవస్తత్ర వికల్పః । ఔపమ్యాచ్చారు
త్వం ॥*॥ యథా ॥ భూపాలాః క్రియతాం మూర్ధ్నాం ధను
షాం వా వినమ్రితా । పాదచ్ఛాయాంధ్రనాథస్య వింధ్యాద్రే

వమువివక్షితత్వాద్బహుధాప్రశ్నోత్తరనిబంధనాదుత్తరాలంకారః॥ ౯౪॥ వికల్పం సంగతిపూర్వకం లక్షయతి వాక్యన్యాయేత్యాదినా ॥ తుల్యప్రమాణవిశిష్టత్వాత్తుల్యబలయోరేకత్ర యుగపత్ప్రాప్తౌ విరుద్ధత్వాద్యౌగపద్యాసంభవే వికల్ప ఇత్యర్థః ॥ లౌకికవికల్పాద్వైలక్షణ్యం దర్శయతి ఔపమ్యాచ్చారుత్వమితి ॥*॥ భూపాలా ఇతి ॥ పాదచ్ఛాయా చరణ

చ్ఛాయా అన్యత్ర ప్రత్యంతపర్వతచ్ఛాయా- అత్ర శ్లేషోపి శేషః॥ లక్షణం
యోజయతి అత్రేతి ॥ ౯౫ ॥ సముచ్చయస్య సంగతిమాహ వికల్పేతి॥
లక్షణమాహ గుణేతి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ యత్ర గుణానాం క్రియా
ణాంచ వ్యస్తానాం సమస్తానాం వా యుగపదవస్థానం స సముచ్చయాలం

ర్యాని షేవ్యతాం ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రప్రభవతి రాజ్ఞాం సం
ధివిగ్రహాభ్యాం తుల్యబలప్రమాణాభ్యాం శిరోనమనధనుర్న
మనే యుగపదేవ ప్రాప్తే తయోర్విరుద్ధత్వా ద్యౌగపద్యాసం

సముచ్చయాలంకారః

భవే వికల్పః॥ ౯౫॥ వికల్పప్రతిపక్షభూతః సముచ్చయో నిరూ
ప్యతే ॥ గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఉదాహృతః ॥
యత్ర గుణానాం వైమల్యాదీనాం క్రియాణాంచ దర్శనాదీ
నాం యుగపదవస్థానం తత్ర సముచ్చయాలంకారః ॥ *॥ య
థా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతౌ భద్రాసనముపేయుషి । సతాం
ప్రసన్నం హృదయమసతాం కలుషం మనః॥ ౯౬॥ క్రియాస
ముచ్చయో యథా ॥ పెంఛఇ ఇమణరిదో పవిసఇ ణఅణో అగ
లఇమాణో అ। ఘుంణఇ ఘణో అసుంణకిఏదఉవహాసహిఆఓ॥
ఛాయా ॥ ప్రేక్షతే ఇమాం నరేంద్రో ప్రవిశతి మదనశ్చ గళతి
మానశ్చ। ఘూర్ణతే మనశ్చ శూన్యం కిమేతత్ప్రశ్యత సఖ్యః ॥ ఏ
తే భిన్నవిషయత్వే ఉదాహరణే॥ ౯౭॥ ఏకవిషయత్వే యథా॥
త్రైలోక్యప్రథమానకీర్తి మహితశ్రీవీరరుద్రప్రభోః సేవా
ర్థం చిరయాత్సు కాకతిపురే భూపేషు తద్యోషితః । ద్వారం
యాంతి విలోకయంతి పురతో నిశ్వాసమాతన్వతే ముహ్యంతి

కార ఇత్యర్థః॥ *॥ విషయభేదేన గుణసముచ్చయముదాహరతి॥ ప్రతాపే
తి॥ ౯౬॥ తథైవ క్రియాసముచ్చయముదాహరతి॥ పేచ్ఛ-ఇతి॥ ౯౭ ॥ విష
యభేదాభావేన క్రియాసముచ్చయముదాహరతి త్రైలోక్యేతి ॥ తద్యో
షితః ప్రోషితభర్తృకాః - ఉత్కంఠయా ద్వారం యాంతి పురతో విలోక
యంతి యావద్దృష్టిః ప్రసరతీతి భావః - నిశ్వాసమాతన్వతే ప్రియమదృ

ష్ట్వా చింతయేతిభావః - జ్వరేణశుష్యంతిముహ్యంతిజడీభవంతిఇతికర్తవ్య తామూఢమనసోభవంతీత్యర్థః-యద్వా మోహ మూర్ఛయోస్సంచార్య వస్థా భేదేన భేదః-అత్రావస్థా నామవివక్షితః క్రమః ॥ ౯౮ ॥గుణక్రియ యోస్సామస్త్యేనసముచ్చయమాహ దేవఇతి ॥ మాద్యద్దంతీత్యాదీని చ త్వారిప్రయాణక్రియావిశేషణాని-అత్రకంపః క్రియా - అన్యేగుణాః॥ ౯౯॥ సముచ్చయత్వసామ్యాద్ద్వితీయసముచ్చయం లక్షయతి ॥ ఖలేక పోతేతి ॥ పురాకిలకుత్రచిత్స్థలేలుబ్ధకేనప్రసారితే జాలేచిత్రగ్రీవో నామ కశ్చిత్క-పోతరాజఃసపరివారోధాన్యలోభాదాగత్యబద్ధః - పరస్పరంమం

ప్రలపంతియాంతితనుతాంముహ్యంతి మూర్ఛంతిచ ॥ ౯౮ ॥
గుణక్రియాసామస్త్యేనయథా ॥ దేవేకాకతివీరరుద్రనృప
తౌజైత్రప్రయాణోన్ముఖే మాద్యద్దంతి చలత్పదాతివిచలద్వా
జిప్రధావద్రథం । విచ్ఛాయాననమాకులాక్షముదయత్కా
ర్పణ్యమాపిర్భవత్కంపం భావిసృతిసర్వతః ప్రతివనం ప్ర
త్యర్థిభూభృద్గణః॥౯౯॥ ఖలేకపోతన్యాయేనబహూనాంకా
ర్యసాధనే । కారణానాం సముద్యోగస్సద్వితీయస్సముచ్చ
యః ॥ యత్రైకంకార్యంసాధయితుమహమహమికయాబ
హూనాంకారణానాముద్యమః సోపిసముచ్చయఏవ యుగ
పదనేకేషామవస్థానాత్ ॥యథా ॥ శుభ్రంయశశ్శౌర్యమహ

త్రయిత్వా సర్వేపిసంభూయజాలేనసహోడ్డీయ లుబ్ధకాదృశ్యతాం గత్వాకుత్రచిత్ప్రదేశే హిరణ్యకనామ్నా మూషికరాజా మిత్రేత్వా శచ్ఛేదంలబ్ధ్వాసపరివారస్స్వగృహంప్రవిష్ట ఇతిపంచతంత్రకథాంమన సినిధాయాహ ఖలేకపోతన్యాయేనేతి ॥ యథాపాశచ్ఛేదంప్రతిసర్వే షాంకపోతానాముద్యమః ఏవంకస్యచిత్కార్యస్య సాధనే బహూనాం కారణానాముద్యమేసోపిసముచ్చయఏవేతి ॥ వ్యాచష్టేయత్రేతి ॥ అహ మహమికావ్యాఖ్యాతా॥ సముచ్చయత్వేహేతుమాహ యుగపదితి ॥ అ స్యైవతత్కరమితిసంజ్ఞాంతరం-తదుక్తం - తత్సిద్ధిహేతావేకస్మిన్యత్రాన్యత్తత్కరంభవేదితి॥ ఉదాహరతి శుభ్రమితి ॥ సద్యోగేచేదము

దాహరణం- శుభ్రత్వేన శోభనస్య యశసో లోకోత్తర రీతిసంపాదనే శౌ
ర్యమహత్త్వాదినా శోభనైర్వృత్తాదిభి స్సముచ్చయాత్ ॥ దుర్వారా
స్స్మరమార్గణాః ప్రియతమో దూరే మనోఽప్యుత్సుక మిత్యాదౌ స్మరమార్గ
ణానాం దుర్వారత్వేనాఽశోభనానాం తాదృశైరేవ ప్రియతమాదిభి స్స
ముచ్చయ ఇత్యత్రా సద్యోగః - ప్రియతమాదీనాం స్వతశ్శోభనత్వేఽపి వి
రహావిషయత్వేనాత్రాఽశోభనత్వం జ్ఞేయం ॥ శశీ దివసధూసరో గళిత
యౌవనా కామినీత్యాదౌ శశినశ్శోభనస్యాపి దివసధూసరత్వాదశోభన
త్వేన సదసతస్తాదృశైరేవ కామినీ ప్రభృతిభి స్సముచ్చయ ఇతి సదసద్యో
గోఽత్ర ద్రష్టవ్యః- ఇతి త్రివిధోఽయం సముచ్చయః ॥ ౧౦౦॥ తతకరసాద్వృ

చ్చవృత్తం విద్యానవద్యా విమలం కులం చ । ప్రతాపరుద్రస్య
నరేశ్వరస్య లోకోత్తరాం రీతిముదంచయంతి ॥ అత్ర యశః
ప్రభృతీనాం లోకోత్తరరీతి సంపాదనే ప్రత్యేకం హేతుత్వే
ఽపి యుగపత్ఖలేకపోతన్యాయసంబంధః ॥ ౧౦౦ ॥ అథ సమాధిరు

సమాధ్యలంకారః

చ్యతే ॥ ఏకస్మిన్కారణే కార్యసాధనే స్యాత్పరాపతేత్ । కాక
తాళీయనియతస్స సమాధిరుదీర్యతే ॥ యత్రైకస్మిన్ కారణే
కార్యసాధనాయ ప్రవృత్తే కాకతాళీయతయాఽన్యత్కారణ

స్యాత్తదనంతరం సమాధిం లక్షయతి ఏకస్మిన్నితి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥
కేనచిదారబ్ధస్య కార్యస్య కాకతాళీయన్యాయేన కారణాంతరేణ సమా
ధానాత్సమాధిరిత్యర్థః ॥ కాకతాళీయేతి వృత్తివిషయే కాకతాళశబ్దౌ కాక
తాళసమవేతక్రియావాచినౌ తేన కాకాగమనమివ తాళపతనమివ కాక
తాళమితీవార్థే సమాసాచ్ఛతద్విషయాదితి జ్ఞాపకాత్సుప్సుపేతి సమాసః
ఉభయతోఽపక్షేయం క్రమేణ దేవదత్తాగమనం దస్యూపనిపాతశ్చ తేన
దేవదత్తదస్యుసమాగమః కాకతాళసమాగమసదృశ ఇతి లభ్యతే - తతః
కాకతాళమివ కాకతాళీయమితి ద్వితీయస్మిన్నివార్థే సమాసాచ్ఛత ద్విష
యాదితి ఛప్రత్యయః - యథాపతతా తాళఫలేన కాకవధః తద్వదుపనిపతి
తైర్దస్యుభిర్దేవదత్తస్య వధ ఇత్యర్థః ॥ యదాహ భగవాన్భాష్యకారః -

ఏవంత్వర్థిద్వావివార్థౌ కాకాగమనమివ తాళపతనమివ కాకతాళం కాక
తాళమివ కాకతాళీయమితి - తచ్చ వ్యాఖ్యాతం కైయటేన- తత్ర కాకాగ
మనం దేవదత్తాగమనస్యోపమానం తాళపతనం దస్యూపనిపాతస్య తాలే
నచయః కాకస్య వధస్స దేవదత్తస్య దస్యునావధస్యోపమానమితి వధాదిః
కాకతాలీయాదిశబ్దవాచ్యస్సంపద్యత ఇతి - తేనకాకతాలీయం నామాత
ర్కితోపనతం చిత్రీకరణముచ్యత ఇతి వృత్తికారః - ఏవంచానుషంగికకార
ణాంతరస్య సమాధేః సమప్రధాన సర్వకారణాత్సముచ్చయాద్భేద ఇతి

మాగత్యతత్కార్యం సుకరంకరోతి ససమాధ్యలంకారః ॥
*॥ యథా ॥ రణాంగణే రుద్రనరేంద్ర రోషశమాయ రాజ్ఞాం
విహితస్తుతీనాం । వక్త్రేషు యద్వాయువశాత్పతంతి తృణాని
దేవస్య స పక్షపాతః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రనరేంద్రక్రోధశాం
త్యర్థం రణాగ్రే ప్రక్రాంతస్తుతీనాం రాజ్ఞాం వక్త్రేషు వా
యువశాత్కాకతాలీయతయా పతితైః తృణైః కోపశాంతి
లక్షణకార్యసుకరత్వం॥ ౧౦౧॥ అథలోకన్యాయమూలాలం

భావికాలంకారః

కారాన్నిరూప్యంతే॥ అతీతానాగతే యత్ర ప్రత్యక్షే ఇవ లక్షితే।
అత్యద్భుతార్థకథనాద్భావికం తదుదాహృతం॥ యత్రాద్భు
తచరితోపవర్ణనాద్భూతభావినోర్వస్తునోః ప్రత్యక్షాయమా
ణత్వం భవతి స భావికాలంకారః ॥ నచభూతభావినోః ప్రత్య
క్షవదవభాసో విరుద్ధః అత్యద్భుతవస్తువర్ణనయా భావికానాం

ద్రష్టవ్యం॥*॥ ఉదాహరతి రణాంకణ ఇతి ॥ అత్ర క్రోధశాంతౌ స్తుతిః ప్ర
ధానకారణం- వక్త్రేవాయువశాత్తృణ పతనం కాకతాలీయమితి సమా
ధిః॥౧౦౧ ॥ లోకన్యాయమూలేషు చమత్కారాతిశయనిదానం భావికం
లక్షయతి అతీతేతి॥ అత్యద్భుతార్థకథనాదితి- తథావిధకబ్ధసందర్భేణేతి శే
షః॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ భావః కవేరభిప్రాయః సోఽత్ర ప్రతిబింబత్వే
నాస్తీతి భావికం - ననుసంబంధో వర్తమానంచ గృహ్యతే చక్షురాదినేతి
న్యాయేన భూతభావినోః ప్రత్యక్షవదవభాసో విరుద్ధ ఇత్యాశంక్య పరిహర
తి నచేతి॥ తత్ర హేతుమాహ అత్యద్భుతేతి॥ భావికానాం సహృదయా

నాం భావనోదయాత్సంసారరోగోద్బోధాత్ ॥ నచేనను యుక్తమిత్యాహ
తథాచేతి ॥ భావనాయాః పునరితి భావనావిషయాణామత్యద్భుతవస్తూ
నామిత్యర్థః - చేతసి సహృదయహృదయే - నిదర్శనాన్నిరంతరాందర్శనాత్
అనవరతప్రత్యయేన ధార్యమాణత్వాదిత్యర్థః - ప్రత్యక్షాయమాణత్వం ఘ
టత ఏవేతి - యథా లౌకికానామింద్రియైర్వర్తమాన సంబంధార్థసాక్షా
త్కారః - యథా వా యోగినామైకాగ్ర్యశీలనజన్యభావనయాతీంద్రి
యార్థసాక్షాత్కారః - తథా కావ్యతత్త్వవిదాం కావ్యతత్త్వగతాత్యద్భు
తత్వానుసంధానప్రయుక్తయా భావనయా అతీతానాగతార్థసాక్షా
త్కారో యుజ్యత ఏవేత్యర్థః । అత్ర దృష్టాంతమాహ యథేతి ॥ పాంథస్య
పథికస్య - విరహిణ ఇత్యర్థః - పథో ణనిత్యమితి । ప్రత్యక్షః - కామినీభావన

హృదిభావనోదయాత్ । తథా చ భావనాయాః పునః పునశ్చే
తసి నిదర్శనాత్ప్రత్యక్షాయమాణత్వం ఘటత ఏవ । యథా పాం
థస్య కామినీభావనయా తస్యాః ప్రత్యక్షాయమాణత్వం । న
చేయం స్వభావోక్తిః - తస్యాం వస్తుస్వభావస్య యథావద్వ
ర్ణనయా ప్రత్యక్షాయమాణతా అనాత్యద్భుతత్వేన । నా
పి రసవదాద్యలంకారః తత్ర విభావానుభావాద్యనుసంధా

నయా కామినీధ్యానేన తస్యాః కామిన్యాః ప్రత్యక్షాయమాణత్వం - తదు
క్తం - సాక్షిగతస్యాకలికో యమద్వైతవాద ఇతి ॥ నచేదం స్వభావోక్త్యావం
తర్భవతీత్యాహ నచేతి ॥ కుత ఇత్యాకాంక్షాయాముభయోర్వైషమ్య
మాహ తస్యామితి ॥ వస్తుస్వభావస్య లౌకికవస్తుగతసూక్ష్మధర్మస్యేత్య
ర్థః - యథావదన్యానతిరిక్తత్వేన వర్ణనయా ప్రత్యక్షాయమాణతా
సాక్షాత్కారస్య సహృదయసంవాదిప్రతీతివిషయత్వమిత్యర్థః - ఇహ భావికే
తు అత్యద్భుతత్వేన లోకోత్తరాణాం వస్తూనాం స్ఫుటతయా [illegible]
ప్రతీతిరితి భేద ఇత్యర్థః - అత ఏవ రసవదాదీనాం కార్యావ ఇత్యాహ నాపీ
తి ॥ తత్ర హేతుమాహ తత్రేతి ॥ విభావానుభావాద్యనుసంధానేన రస
నాద్వైతజ్ఞానివన్మగ్నే తే తథా రసైరేవ తే తటస్థాన్యేవాత ఇత్యాది వి
శేషపరిహారాత్సాక్షాత్కారస్య సహృదయసంవాదిప్రత్యయో నేత్యర్థః ॥ రసా

దేర్భావ్యత్వంస్యాన్నత్వత్యమిత్యర్థః॥ నత్వత్యద్భుతత్వే నేతి- యథాభావి
కే భూతభావినోరత్యద్భుతార్థయోః స్ఫుర్వజ్ఞవత్త్వాటస్త్యేనప్రతీతి ర్నసా
ధారణ్యేనతద్వదత్రనభవతీత్యర్థః॥ నన్వత్రభూతభావినోరప్రత్యక్షయోః
ప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయాదావాదేరభావాచ్చప్రతీయమానోత్ప్రేక్షా
కుతోనస్యాదతఆహ నచేయముత్ప్రేక్షేతి॥ తత్రహేతుమాహ అతీతేతి॥
నహ్యప్రత్యక్షంప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసీయతే కింతర్హి కావ్యార్థవిద్భిః ప్ర
త్యక్షందృశ్యతఇతినోత్ప్రేక్షేతిభావః॥ ననుభూతభావినోః ప్రత్యక్షత్వే
భ్రాంతిమదలంకారః కింనస్యాదతఆహ నచాయమితి॥ తత్రహేతుమా

నైనైవరసాదేర్భావ్యత్వం నత్వత్యద్భుతత్వేన। నచేయము
త్ప్రేక్షా - అతీతానాగతయోః ప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయా
భావాత్ । నచాయం భ్రాంతిమదలంకారః - భావనాయా
అభ్రాంతిరూపత్వాత్ । అతస్సర్వోత్తీర్ణ ఏవాయమలంకా
రః ॥*॥ యథా ॥ ధ్వజాగ్రేకాకతీంద్రస్య భాతి క్రోడాకృతి
ర్హరిః। మృద్బిందురివదంష్ట్రాగ్రే యస్యాలక్ష్యత మేదినీ ॥ అ
త్రాష్టాదశద్వీపయుక్తాయా మేదిన్యా దంష్ట్రాగ్రే మృద్బిం
దురూపతేతి అత్యద్భుతవర్ణనయా తథావిధభావనాయాం ప్ర

——* ప్రత్యనీకాలంకారః *——

త్యక్షవత్ప్రతీతిసంభవః॥౧౦౨॥ అథ ప్రత్యనీకాలంకారః ప్రతి
పాద్యతే॥ బలినః ప్రతిపక్షస్య ప్రతీకారే సుదుష్కరే। యస్తదీ

హ భావనాయామితి ॥ కావ్యతత్త్వవిదాంభూతభావివస్తుసాక్షాత్కార
సామగ్రీభావనాతస్యాఅభ్రాంతిరూపత్వాత్ - భ్రాంతింరూపయతిజ
నయతీతి భ్రాంతిరూపాతస్యాభావస్తత్త్వంతదభావాత్ భ్రాంతిజనక
త్వాభావాదిత్యర్థః - భూతభావివిషయత్వేపిభావనామహిమ్నానప్రత్య
క్షత్వహానిరితిభావః॥ కంటకశోధనముపసంహరతి అతఇతి ॥ యదన్యదవ
శిష్టంతత్సర్వమలంకారసర్వస్వేద్రష్టవ్యం ॥*॥ ఉదాహరతి ధ్వజాగ్ర
ఇతి॥ క్రోడాకృతిర్వరాహాకృతిః॥ యోజయతి అత్రేతి॥౧౦౨॥ లోకన్యా
యమూలప్రస్తావాత్ప్రత్యనీకంలక్షయతి బలినయితి॥ ప్రతీకారఇతి ఉప

సర్గస్యఘుష్యమనుష్యేబహుళమితిదీర్ఘః॥ వ్యాచష్టేయతేతి॥ అనీకస్య
సైన్యస్యప్రతినిధిః ప్రత్యనీకంతత్తుల్యత్వాదిద మపిప్రత్యనీక మిత్యర్థః-
ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనమత్ర ప్రయోజనం॥ *॥ కాకతీయేతి ॥ త
స్య కాకతీయస్యగభీరిమ్ణా గాంభీర్యేణసనాభింసుహృదం - జ్యోతిర్గణపదే
త్యాదినా సమానశబ్దస్య సభావః ॥ అస్యాలంకారత్వమాహ అత్రేతి ॥
౧౦౩॥ పూర్వమేవసంగతత్వాద్వ్యాఘాతంలక్షయతి యేనేతి॥ యేనోపా-

యతిరస్కారః ప్రత్యనీకంతదుచ్యతే। యత్రప్రబలస్యప్రతిప
క్షస్యప్రతీకారాసామర్థ్యాత్తదీయతిరస్కారో భవతితత్ప్ర
త్యనీకం ॥ *॥ యథా॥ కాకతీయపతిశౌర్యమహాహ్మస్య
కహ్రృతస్యమహిమా బడబాగ్నిః । తస్యభీరిమసనాభిమజ
స్రం బాధతేనిధిమపాంబహిరంతః॥ అత్రసాదృశ్యహేతుకం
తదీయత్వమిత్యలంకారత్వం॥ ౧౦౩॥ యేనయత్సాధితంవస్తు

అథవ్యాఘాతాలంకారః

తేనైవక్రియతేన్యథా। అన్యేనతదలంకారోవ్యాఘాతఇతిక
థ్యతే ॥ యద్వస్తుయేనకేనచిత్కర్త్రాయేనసాధనేన సాధితం
తద్వస్తుతేనైవసాధనేన అన్యేనకర్త్రా యదన్యథాక్రియతే
సవ్యాఘాతః॥ *॥ యథా ॥ కాకతీయాభిజాతోయం నాభిజా
తాధికస్థితిః। దోర్భ్యాంలబ్ధోదయాన్భూపాంస్తాభ్యామను
దయాన్సృజన్॥ ౧౦౪॥ అథలోకన్యాయమూలాలంకారని
రూపణప్రస్తావాత్పర్యాయాలంకారోనిరూప్యతే ॥ క్రమేణై

యేనయద్వస్తుసాధితంకేనచిత్కర్త్రేతిశేషః - తేనైవోపాయేనాన్యేనక
ర్త్రాతద్వస్తుఅన్యథాక్రియతేచేత్సవ్యాఘాతోలంకారఇత్యర్థః॥ *॥ కా
కతీయేతి ॥ కాకతీయాభిజాతః కాకతీయకులోద్భూతః - నాభిజాతో బ్ర
హ్మతతోధికాస్థితిర్యస్య సతథోక్తః - దోర్భ్యా మీశ్వర బాహుభ్యాం
లబ్ధోదయాన్భూపాన్రాజన్యాన్ - బాహూరాజన్యఃకృతఇతిశ్రుతేః-
తాభ్యాందోర్భ్యామనుదయానుదయరహితాన్ సృజన్నితినిష్పాదకస్య
నిష్పాదితవస్తువ్యాహతిహేతుత్వాద్వ్యాఘాతః॥ ౧౦౪॥ వ్యాఘాతేవస్తు

సాధనాన్యథాకరణయోః క్రమికత్వాత్తత్ప్రసంగేన పర్యాయం లక్షయ
తి క్రమేణేతి ॥ ఏకస్యానేకత్ర వర్తన మనేకస్యైకత్ర వర్తనం చేతి ద్విధా
పర్యాయాలంకారః - ఉభయోస్య క్రమికత్వాద్విశేషసముచ్చయయోః
క్రమేణ వ్యవచ్ఛేదః ॥*॥ దంష్ట్రాయామితి ॥ మహానాకిటేర్యాయావరాహ
స్య- పాతాళలోకేశితుః ఫణభృతశ్శేషస్య - సర్వధురాం వహతీతి సర్వ

—* పర్యాయాలంకారః *—

ఏకమనేకస్మిన్నాధారే వర్తతే యది । ఏకస్మిన్నథవానేకం ప
ర్యాయాలంకృతిర్మతా ॥ యత్ర క్రమాదేకమాధేయమనేకస్మి
న్నాధారే వర్తతే స ఏకః పర్యాయః - న చాత్ర విశేషాలంకా
రః. తత్రైకస్యానేకత్ర యుగపద్వర్తనం - అత్ర క్రమేణ । తథా
ఏకస్మిన్నాధారే అనేకమాధేయం వర్తతే స ద్వితీయః పర్యా
యః । న చాత్ర సముచ్చయాలంకారః - తత్రైకత్రానే
కేషాం యుగపద్వర్తనం అత్ర క్రమేణ ॥*॥ యథా ॥ దంష్ట్రా
యాం మహానాకిటేర్భగవతో దేవస్య శౌరేః పురా పశ్చాత్త
త్కమఠే ఫణభృతః పాతాళలోకేశితుః । అద్యోర్వీపతిశేఖ
రస్య మహతి శ్రీకాకతీయప్రభోర్బాహౌ సర్వధురీణ సారవ
తి తే బద్ధోత్సవా మేదినీ ॥ అత్రైకస్యా మేదిన్యాః క్రమాదనే
కత్రవర్తనం ॥ ౧౦౫ ॥ ద్వితీయః ॥ మోహం ముఖే నిజవధూసవి
ధే నృపాణాం శౌర్యోక్తయస్సభవన్నభిమానగర్భాః । తే
షాం ప్రతాపనృపవీక్షణకాతరాణాం తత్రైవ దీనవచనాని స
ముద్భవంతి ॥ ౧౦౬ ॥ అథ సూక్ష్మాలంకారో౽నిరూప్యతే ॥ అసం

ధురీణః - ఖస్సర్వధురాదితి ఖప్రత్యయః - విశ్వధురీణేతి పాఠే అత్రైవ ఖ ఇతి
యోగవిభాగాత్ఖప్రత్యయః ॥ ఏకస్యానేకత్రవర్తనం యోజయతి అత్రే
తి ॥ ౧౦౫ ॥ మోహమితి ॥ నిజవధూసవిధే యోషిన్మధ్యే - అభిమానగర్భా గర్వ
గుంభితాః - తత్రైవ ముఖే - దీనవచనాని త్రాయస్వేత్యాదివాక్యాని స
ముద్భవంతి - అత్రైకస్మిన్ముఖే శౌర్యోక్తీనాం దీనవచనానాం చ క్రమేణ
వృత్తిః ॥ ౧౦౬ ॥ ఏకత్రానేకవృత్తిప్రసంగే నైకస్యస్సంలక్షితత్వాత్సంల

క్షితత్వసంబంధాత్పర్యాయానంతరం సూక్ష్మం లక్షయతి అసంలక్షితే
తి॥ అసంలక్షితస్యస్థూలబుద్ధినామసంవేద్యస్యసూక్ష్మస్యఇంగి[తా]కారా
భ్యాంతీక్ష్ణబుద్ధిసంవేద్యస్యార్థస్యప్రకాశో విదగ్ధం ప్రతిప్రకాశనం యత్రస
సూక్ష్మాలంకారఇత్యర్థః॥ వ్యాచష్టే విదగ్ధేతి ॥ ఇంగితాకారయోర్లక్షణ
మాహ చక్రవర్తీ॥ ఆకృతిర్వ్యంజితా శ్చేష్టా ఇంగితం బుద్ధికారితాః। ఆకారః
పునరామ్నాతస్తాభిర్వాబుద్ధికారితాః ॥తథా॥ తారాపుటభ్రూ దృష్ట్యాదే
ర్వికారానింగితంవిదుః। ఆకారాస్సత్వజాభావాఆద్యాబుద్ధ్యాపరేన్యథే
తి ॥*॥ ఉదాహరతి గుర్వితి ॥ అత్రమాత్యాస్సంకేతసమయ జిజ్ఞాసా

సూక్ష్మాలంకారః

లక్షితసూక్ష్మార్థప్రకాశస్సూక్ష్మఉచ్యతే ॥ విదగ్ధమాత్రజ్ఞే
యస్యార్థస్యయత్రాకారేంగితాభ్యాం ప్రకాశనం ససూ
క్ష్మాలంకారః ॥ * ॥ యథా ॥ గురుఅణసవిహంమివహూడ
○ ○ ○ ○ ○
ంతూణఆరిదపేసిఆదూఈ। సంవగేసుసహాసకంథూరివిలేవణ
కుణఇ॥ఛాయా॥ గురుజనసవిధేవధూర్దృష్ట్వానరేంద్రప్రేషి
తాందూతీం। సర్వాంగేషుసహాసంకస్తూరీవిలేపనంకరోతి॥అ
త్రకస్తూరీవిలేపనేనతిమిరసమయస్సంకేతకాలఇతిప్రకాశితః॥

ఉదాత్తాలంకారః

౧౦౬॥అథోదాత్తాలంకారఃకథ్యతే॥తస్యాపిలోకన్యాయమూ
లత్వైవానంతర్యకారణం॥తదుదాత్తంభవేద్యత్రసమృద్ధంవస్తువ
ర్ణ్యతే॥ ...

యాంతదీయేన భ్రూభంగాదినేంగితేనోపలభ్యప్రగల్భవధ్వారాత్రిసమ
యస్సంకేతకాలఇతికస్తూరీవిలేపనేన ప్రకాశ్యతే ॥ వక్త్రస్యందిస్వేద
బిందుప్రబంధైర్దృష్ట్వాభిన్నంకుంకుమంకాపికంఠే। పుంస్త్వంతన్వ్యావ
వ్యంజయంతీవయస్యాస్స్మిత్వాపాణౌ ఖడ్గలేఖాంలిలేఖత్యత్ర స్వేదబిం
దునిమిత్తకుంకుమభేదలక్షణాకారసూచితంపురుషాయితంపాణౌ కృపా
ణలేఖనేనపురుషైకయోగ్యేనప్రకాశ్యతఇత్యాకారనిబంధనస్సూక్ష్మః ॥
౧౦౭॥ఉదాత్తమాహ అథేతి॥తస్యసంగతిమాహ తస్యేతి ॥ లక్షణమా
హ తదితి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ మహాసమృద్ధిశాలినఃకవిప్రతిభాప్రా

స్తైశ్వర్యశాలిన ఇత్యలౌకికత్వకథనాదలంకారత్వం ॥*॥ రమ్యామితి ॥ ఆ
సేదివాంసః ప్రాప్తాః- కలభాః బాలగజాః - మోదంత ఇతి యత్ తత్
త్యాగలీలాయితం త్యాగలీలా- లోహితాదిక్యషంతాద్భావే క్తః ॥ అంగ
భూతమహాపురుషచరితం చోదాత్తం॥ యథా॥ తదిదమరణ్యం యస్మిన్ దశ
రథవచనానుపాలనవ్యసనీ । నివసన్ బాహుసహాయశ్చకార రక్షఃక్షయం
రామః ॥ అత్రారణ్యే వర్ణనీయే రామచరితమంగత్వేన వర్ణితమితి మతాం
తరానుసారేణ సర్వస్వకారః - తథాహి-యత్ర రసాదయో వాక్యార్థీ
భూతాస్తత్ర రసవదాదయోఽలంకారా ఇత్యలంకారమాత్రరసికా భామ
హాదయః - తన్మతే యథా వాక్యార్థీభావాదంగభూతో రసాదిస్తథాంగ
భూతమహాపురుషచరితవర్ణనాత్మకో ద్వితీయోదాత్త ఉపపద్యతే - ధ్వని
దర్శనే తు కావ్యాత్మనో రసాదేః ప్రాధాన్యదశాయామలంకార్యత్వా

ర్ణ్యతే యత్ర మహాసమృద్ధిశాలినో వస్తునో వర్ణనం క్రియతే తత
తోఽదాత్తాలంకారః ॥*॥ యథా॥ రమ్యామేకశిలాభిధాననగరీ
మాసేదివాంసో బుధాః సౌవర్ణేషు గృహేషు రత్నరచితద్వా
స్తోరణేషు స్థితాః । ఆగుహ్యాంగణమేదినీషు కలభాః క్రీడోత్సు
కానఘ్నకాన్మోదంతే యదవేత్యరుద్రనృపతేస్తత్త్యాగలీలాయి

దలంకారభావో నోపపద్యతే- తదుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః ॥ రసభావతదా
భాసభావశాంత్యాదిరక్రమః । ధ్వనేరాత్మాంగిభావేన భాసమానో వ్యవ
స్థిత ఇతి - యత్ర రసస్వరూపే వస్తుమాత్రే లంకారతాయోగ్యే వాక్యా
ర్థీభావేన ప్రధానేంగభూతా రసాదయస్తత్ర రసవదాద్యలంకారా ఏవ -
తదపి తైరేవోక్తం - ప్రధానేఽన్యత్ర వాక్యార్థే యత్రాంగం తు రసాద
యః। కావ్యే తస్మిన్నలంకారో రసాదిరితి మే మతిరితి- తదా ద్వితీయోదాత్త
స్యావిషయ ఏవ నాస్తీతి సర్వస్వహృదయం - అత ఏవ ధ్వనిదర్శనానుసారీ వి
ద్యానాథోఽపి ద్వితీయముదాత్తం నాంగీచకారేతి రహస్యం ॥ నన్వేవం త
ర్హి రసవదాదయః కిమితి నాంగీక్రియంత ఇతి చేన్నైవం - రసప్రకరణ ఏవ త
త్స్వరూపనిరూపణాత్ - కింతూదాహరణమలంకారప్రకరణే భవిష్యతీతి
ప్రతిజ్ఞాయ కేనవాభిప్రాయేణేహ నోదాహృతం అస్మాభిస్తు తత్రైవ ది

జ్యోత్రముదాహృతమితి నేహపునః ప్రయత్యతే ॥ ౧౦౮ ॥ సమృద్ధికార్య
త్వాద్వినిమయస్య తద్రూపాం పరివృత్తిముదాత్తానంతరం నిరూపయతి
అథేతి॥ సమానన్యాయాత్ లోకవ్యవహారరూపాత్ ॥ సమేతి ॥ కించిద్ద
త్వాకస్యచిదాదానం వినిమయః - సమస్య సమేన న్యూనస్యాధికేన అధిక

పరివృత్త్యలంకారః

తం ॥ ౧౦౮ ॥ అథ సమానన్యాయాత్ పరివృత్తిర్నిరూప్య
తే॥ సమన్యూనాధికానాం చ యదా వినిమయో భవేత్ । సా
కం సమాధికన్యూనైః పరివృత్తిరసౌ మతా ॥ సమన్యూనాధి
కానాం సమాధికన్యూనైర్వినిమయః పరివృత్తిః- సమేన సమ
పరివృత్తిర్న్యూనేనాధికపరివృత్తిరధికేన న్యూనపరివృత్తి
శ్చేతి ॥*॥ సమేన సమపరివృత్తిర్యథా ॥ సుధారసముచో వా
చో దత్వా కాకతిభూభుజే । అతో లభం తే కవయస్సహస్రం
గంధసింధురాన్ ॥ అత్ర వచసాం గంధసింధురాణాం చ సమ
త్వం ॥౧౦౯॥ న్యూనేనాధికపరివృత్తిర్యథా॥ ఉపాయనం గ
జాశ్వాదికృత్వా సర్వేపి భూభుజః । ప్రతాపరుద్రదేవస్య ల
భంతే సుస్థిరాం కృపాం ॥ అత్ర త్యజ్యమానాదుపాయనాదే
ర్దీయమానస్య ప్రతాపరుద్రకృపాఽలసితస్యైవాధిక్యం ॥
౧౧౦॥ అధికేనన్యూనపరివృత్తిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రేణరణే
జితాః ప్రత్యర్థిభూభుజః। దత్వా భూషాంకిరాతేభ్యో లభంతే
వల్కలాదికం ॥ అత్ర త్యజ్యమానాదాభరణజాతాదాదీయ
మానస్య వల్కలాదేర్న్యూనత్వం ॥ ౧౧౧ ॥ అథ శృంఖలా
న్యాయమూలాలంకారా నిరూప్యంతే ॥ పూర్వపూర్వం ప్రతి

స్యన్యూనేన వినిమయ ఇతి త్రేధా పరివృత్తిః ॥*॥ సమేన సమపరివృత్తిము
దాహరతి సుధేతి ॥ అతః కాకతీంద్రాత్ -గంధసింధురాన్ గంధగజాన్-
లక్షణముక్తం నాటకే ॥౧౦౯॥ న్యూనేనాధికపరివృత్తిముదాహరతి ఉపా
యనమితి ॥ ౧౧౦ ॥ అధికేనన్యూనపరివృత్తిముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥
౧౧౧॥ అనంతరాలంకారచతుష్టయస్య సంగతిమాహ అథేతి॥ కారణమా

లాంలక్షయతి పూర్వపూర్వమితి ॥ ప్రతిశబ్దోభిన్నక్రమః- తేనపూర్వ
పూర్వస్యోత్తరోత్తరహేతుత్వేకారణ మాలేత్యర్థః ॥ తథావ్యాచష్టే
యదేతి ॥*॥ విద్యయేతి॥విద్యాదయోవినయాదీన్ప్రతిహేతవః ॥ ౧౧౨ ॥
ఏషదేతద్వైపరీత్యాదేకావళీంలక్షయతి యత్రేతి ॥ పూర్వపూర్వం
ప్రత్యుత్తరోత్తరస్యవిశేషణత్వం స్థాపనేనాపోహనేనచద్వైవిధ్యమను

కారణమాలాలంకారః.

యదాహేతుస్స్యాదుత్తరోత్తరం । తదాకారణమాలాఖ్యమ
లంకరణముచ్యతే ॥ యదాపూర్వపూర్వంక్రమేణోత్తరో
త్తరంప్రతిహేతుతాంభజతే సకారణమాలాఖ్యోలంకారః ॥
* ॥ యథా ॥ విద్యయావినయోత్కర్షోవినయేనగుణార్జనం ।
గుణైఃప్రజానురాగశ్చక్రమోయంకాకతీశ్వరే ॥౧౧౨॥ య

ఏకావళ్యలంకారః.

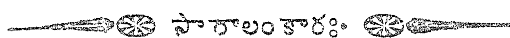
త్రోత్తరోత్తరేషాంస్యాత్పూర్వంపూర్వంప్రతిక్రమాత్ ।
విశేషణత్వకథనమసావేకావళీమతా ॥ యత్రపూర్వపూ
ర్వంప్రతిక్రమేణోత్తరోత్తరంవిశేషణత్వంభజతే సఏకా
వళ్యలంకారః ॥యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనగరీసుజనైరుపశోభి
తా। సుజనాస్స్ఫీతవిభవైర్విభవాస్థైర్యశాలినః ॥ ఏతత్
స్థాపనేనోదాహరణం॥౧౧౩॥అపోహనేనాపిభవతి ॥యథా॥
నతద్రాజ్యం ప్రజాయత్రనభవంత్యూర్జితశ్రియః । నతాః
ప్రజాఃప్రభుర్యాసాంనస్వయంకాకతీశ్వరః ॥౧౧౪॥ యదా

మాలాదీపకాలంకారః.

తుపూర్వపూర్వస్యసంభవేదుత్తరోత్తరం । ప్రత్యుత్కర్షా
భవతీత్యేకావళీంద్విధాకరోతి ॥*॥ ఆద్యముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ అ
త్రనగర్యాదేఃపూర్వపూర్వస్య సుజనాద్యుత్తరోత్తరంస్థాపనేన విశేష
ణత్వంభజతే॥౧౧౩॥ద్వితీయముదాహరతి నతద్రాజ్యమితి ॥ అత్రరా
జ్యాదేఃపూర్వపూర్వస్యప్రజాద్యుత్తరోత్తరమపోహనేన విశేషణత్వం
భజతే ॥౧౧౪॥ పూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరస్యోత్కర్షహేతుత్వే

నైకావళీముక్త్వా ఉత్తరోత్తరం ప్రతిపూర్వపూర్వ స్యోత్కర్ష హేతుత్వే మాలాదీపకమాహ యదేతి॥ *॥ భాగ్యేతి ॥ అత్ర భాగ్యాతిశయాదిభిస్తస్యాదీనాముత్కర్షః క్రమేణవిధీయతే ॥ ౧౧౪॥ పరిశేషాత్సారంలక్షయతి ఉత్తరోత్తరమితి ॥ జగత్స్వితి ॥ అత్ర జగదపేక్షయా వసుధాయా

వహత్వంతేన్మాలాదీపకముచ్యతే ॥ యత్ర పూర్వపూర్వస్య ఉత్తరోత్తరగుణావహత్వంసమాలాదీపకాలంకారః॥ *॥ యథా॥ భాగ్యభూమామహీంప్రాప్తః కాకతీం ప్రభుజంమహీ। భుజఃప్రతాపమతులంప్రతాపస్త్వజగత్త్రియం॥౧౧౪॥ ఉత్త

సారాలంకారః

రోత్తరముత్కర్షః సారాలంకారఉచ్యతే॥ యథా ॥ జగత్సు వసుధాభాతితస్యామేకశిలాపురీ । కాకతీయాన్వయస్తత్ర తస్మిన్రుద్రనరేశ్వరః ॥ సకలభువన సారభూతం ప్రతాపరుద్రంవిషయీకుర్వతః చిరాదస్యాలంకారస్యసారఇత్యన్వర్థాభిధానం॥ ౧౧౫॥ ....*

ఇతివిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే.
అలంకారశాస్త్రే అర్థాలంకారప్రకరణం.
సమాప్తమ్.

ఉత్కర్షః- తదపేక్షయాఏకశిలాయాఇత్యాదిక్రమేణోత్కర్షో రుద్రనరేశ్వరేవిశ్రాన్యతి॥ ౧౧౫॥ ....*

ఇతిపదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథసూరి సూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినావిరచితే ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానేరత్నాపణాఖ్యానేఅర్థాలంకార నిరూపణంనామాష్టమం ప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే.

మిశ్రాలంకారప్రకరణమ్.

ఏకైకాలంకారనిరూపణానంతరం మిశ్రాలంకారనిరూపణంప్రతిజానీతే ॥ అథేతి॥ ఉక్తానామలంకారాణాంక్వచిత్సహభావే కింపార్థక్యేనపర్యవసానముతాలంకారాంతరత్వమితి విచార్య లౌకికాలంకారన్యాయేనాలంకారాంతరత్వంసిద్ధాంతయతి ॥ యథేతి ॥ హిరణ్మయానాంసౌవర్ణానాం-దాండినాయనాదిసూత్రేణనిపాతనాత్సాధుః-పృథఙ్మిథస్సంబంధా

అథసంసృష్టిసంకరౌనిరూప్యేతే॥ యథాలౌకికానామలంకారాణాంహిరణ్మయానాం మణిమయానాంచపృథక్సౌందర్యహేతూనామన్యోన్యసంబంధేన చారుత్వాతిశయోదృశ్యతే తథైవకావ్యాలంకారాణాం రూపకాదీనాం మిథస్సంబంధేనసౌందర్యాతిశయఃప్రతీయతే। సచసంబంధోద్వివిధః-సంయోగరూపస్సమవాయరూపశ్చేతి - సంయోగేమిశ్రతిలతండులన్యాయః- సమవాయేమిశ్రక్షీరనీరన్యాయః- తిలతండులన్యాయేనసంబంధేసంసృష్టిః - క్షీరనీరన్యాయేనసంబంధేసంకరః - అనయోః పృథక్చారుత్వాతిశయహేతుత్వాదలంకారధురంధరత్వం - నతుపూర్వోక్తాలంకారశేషతా ॥

భావేపిసౌందర్యహేతూనాం మిథస్సంబంధే చారుత్వాతిశయస్తథైవ రూపకాదీనామిత్యర్థః-సౌందర్యాతిశయహేతోస్సంబంధస్యద్వైవిధ్యమాహ సచేతి ॥ ఉత్కటభేదస్సంయోగరూపః అనుత్కటభేదస్సమవాయరూపఇత్యర్థః-ఆద్యేతిలతండులన్యాయేన సంసృష్టిః-ద్వితీయేక్షీరనీరన్యాయేనసంకరః-అనయోః పృథగుపాదానంపూర్వశేషత్వమిత్యర్థః-

తత్ర ప్రథమముత్కటత్వేన నిబంధనాం సంసృష్టిం లక్షయతి ॥ తిలేతి॥ తస్యా
స్త్రైధావిభాగమాహ సేతి॥ * ॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి శుం
భదితి॥ శుంభత్సంభ్రమమాదీవ్యమానసంరంభా యే గంధసింధురా గంధగ
జాః తద్ధురయా తద్భారేణ నిర్ద్దారితం నిర్భిన్నముర్వీతలం యేషు తే తథో
క్తాః- స్వంగద్భిః ప్లవమానైః తుంగతురంగమైః ప్రతిభయా భయంకరాః -

సంసృష్టిః

తత్ర ప్రథమం సంసృష్టిర్నిగద్యతే ॥ తిలతండులసంశ్లేషన్యా
యాద్యత్ర పరస్పరం । సంశ్లిష్యేయురలంకారాస్సా సంసృ
ష్టిర్నిగద్యతే ॥ యత్ర తిలతండులన్యాయేన పరస్పరసంబద్ధా
రూపకాదయో భవంతి సా సంసృష్టిః ॥ సా త్రివిధా శబ్దాలంకా
రగతత్వేనార్థాలంకారగతత్వేనోభయాలంకారగతత్వేన
చ ॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిర్యథా ॥ శుంభత్సంభ్రమగంధ
సింధురధురానిర్ద్దారితోర్వీతలా స్త్వంగత్తుంగతురంగమప్ర
తిభయా ద్రాక్స్యందనస్యందనాః । తీవ్రారంభసముద్యదు
ద్భటభటాటోపస్ఫుటద్దిక్తటానిస్సీమాః ప్రసరంతి రుద్రనృప
తేర్జైత్రప్రయాణోద్యమాః ॥ అత్ర ఛేకానుప్రాసవృత్త్య
నుప్రాసయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧ ॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిర్య
థా ॥ కాకతీయచమూర్ధత్తే మహిమానముదన్వతః । గ్రసతే
యా ద్విషద్భూపధ్వజినీస్తటినీరివ ॥ అత్ర నిదర్శనోపమయో
స్సంసృష్టిః ॥ ౨ ॥ ఉభయసంసృష్టిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదో

ద్రాక్స్యందనాః శీఘ్రధావనాః స్యందనా రథా యేషు తే తథోక్తాః - అత్ర
ధురధురాభటభటేత్యత్ర ఛేకానుప్రాసోఽన్యత్ర వృత్త్యనుప్రాసశ్చ
సంసృజ్యతే ॥ ౧ ॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి కాకతీంద్రేతి ॥ ఉ
దన్వతో మహిమానం ధత్త ఇత్యత్ర సంభవద్ధర్మయోగే న ప్రతిబింబకర
ణాత్ ఉపాన్నిదర్శనా - తస్యాః తటినీరివేత్యుపమాయాశ్చ పరస్పరనైరపే

ష్యాత్సంసృష్టిః॥౨॥ఉభయసంసృష్టిముదాహరతి ప్రతాపేతి॥౩॥ సంక
రంలక్షయతి క్షీరేతి ॥ యత్రాలంకారాణాంక్షీరనీరన్యాయాదనుత్క
టభేదస్సంబంధఃసనంకరఇత్యర్థః ॥ తస్యత్రైధావిభాగమాహ తస్యేతి॥
*॥క్రమేణోదాహరతి ఉద్యదితి ॥ క్షోణీభృత్కటకానాంవైరిభూపా
లరాజధానీనాం అన్యత్రపర్వతనితంబానాం - ఉపరోధపటుభిర్నిరోధన

ర్దండోమండలాగ్రైణమండితః। దృశ్యతేసమరేవీరైరుష్ణఘృణిః
ఘణవానివ॥అత్రవృత్త్యనుప్రాసోపమయోస్సంసృష్టిః ॥౩॥

అథసంకరోనిరూప్యతే ॥ క్షీరనీరనయాక్వత్ర సంబంధస్స్యా
త్పరస్పరం ॥ అలంకృతీనామేతాసాంసంకరస్సఉదాహృతః॥
యత్రక్షీరనీరన్యాయేనాలంకారాణాంమిథస్సంబంధోభవతి
ససంకరః । తస్యాంగాంగిభావేన సందేహే నపకవాచకా
నుప్రవేశేనచత్రైవిధ్యం॥ *॥తత్రాంగాంగిభావేనసంకరో
యథా ॥ ఉద్యద్బృంహితగర్జితైర్ద్విపఘటాకాదంబినీసంభ్రి
మైఃక్షోణీభృత్కటకోపరోధపటుభిఃప్రావృడ్వపోరాజివ ।
శత్రుస్త్రీబహుళాశ్రువృష్టిశమితక్ష్మాచక్రతాపోదయా
యాత్రాఃకాకతివల్లభస్యజగతామానందమాతన్వతే ॥ అ
త్రయాత్రాః ప్రావృడ్వపోరా ఇవేత్యుపమాలంకారేణ
ద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్రోపమాప్రసాధ్యతఇతి సజాతీయ

సమక్షైః - కటకంవలయోసానౌరాజధానీనితంబయోరితివిశ్వః - శత్రు
స్త్రీబహుళాశ్రువృష్ట్యైవ శమితఃక్ష్మాచక్రతాపోదయో భూమండల
సంతాపాతిశయో యాసుతాస్తథోక్తాః - దుష్టనిగ్రహేణభూభారో
వతరతీతిభావః ॥ సజాతీయసంకరంయోజయతి అత్రేతి ॥ ఉపమాప్ర
సాధ్యతఇతి - రూపకత్వేద్విపఘటారూపవిషయస్థగనె కాదంబినీరూపో
పమానస్యైవసవిశేషణత్వంనోపమేయస్య - అతోధికోపసంహారాదో

షస్స్యాత్ - తస్మాదుపమా ప్రసాధ్యత ఇతి భావః - యాత్రాః ప్రావృడ్వి
హారా ఇవేత్యస్యా అనుగ్రాహ్యత్వాదంగిత్వం - ద్విపఘటా కాదంబినీ
త్యస్యా అనుగ్రాహకత్వాదంగత్వం - అతో నయోరంగాంగిభావేన సంక
రః - అంగినోరన్యోన్యంచమత్కారహేతుత్వాన్మిశ్రణేతి రామణీయకం
ద్రష్టవ్యం - తర్హి ద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్ర కేనసమాసేనోపమాలాభ
ఇత్యాకాంక్షాయామాహ కాదంబినీవద్విపఘటేతి ॥ ఉపమితంవ్యా
ఘ్రాదిభిరితి సమాసః॥ అభ్యుచ్చయమాహ క్షోణీభృదితి ॥ క్షోణీభృత్క
టకశబ్దేన శత్రురాజధానీపర్వతనితంబయోరభిధానాచ్ఛ్లేషః- ఉభయో

యోరంగాంగిభావః - కాదంబినీవద్విపఘటేతి సమాసాశ్ర
యణాత్ క్షోణీభృత్కటకోపరోధ ఇత్యత్ర శ్లేషమూలాతిశ
యోక్తిః ॥౪॥ విజాతీయసంకరో యథా॥ ప్రతాపరుద్రస్య కృ
పాణధారా ప్రత్యర్థిఫాలేషు పతత్యమందం । ప్రక్షాళనాయే
వకృతస్య ధాత్రా తద్వర్తినో దుర్లిపికల్మషస్య॥ అత్ర ప్రక్షా
ళనాయేవేత్యుత్ప్రేక్షయా దుర్లిపికల్మషస్యేత్యత్ర రూపకం
ప్రసాధ్యత ఇతి విజాతీయయోరంగాంగిభావః ॥౫॥ ఏకవాచ
కానుప్రవిష్టసంకరో యథా ॥ విజితారిపురో మార్తాపిలసత్స

రభేదాధ్యవసాయాచ్ఛ్లేషమూలాతిశయోక్తిరిత్యర్థః - ఇయంచ ద్విప
ఘటాకాదంబినీత్యత్రోపమాయా అంగం - తేనాతిశయోక్త్యనుగృహీ
తయా తయా యాత్రాః ప్రావృడ్విహారా ఇవేత్యుపమానుగ్రాహ్య
త ఇతి ఫలితం ॥౪॥ విజాతీయసంకరముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ కృపాణస్య
ధారా కోటిరుదకధారాచ - అమందం అనల్పం - తద్వర్తినః ప్రత్యర్థిఫాలవ
ర్తినో దుర్లిపిరేవ కల్మషం పంకం తస్య ప్రక్షాళనాయేవేతి ఫలోత్ప్రేక్షా - అ
త్ర ప్రక్షాళనయోగ్యస్య కల్మషస్య ప్రాధాన్యం రూపకేణైవ లభ్యతే - నా
న్యథేత్యుత్ప్రేక్షయా రూపకం ప్రసాధ్యత ఇతి రూపకోత్ప్రేక్షయోర్విజా
తీయయోరన్యోన్యసాపేక్షత్వాదంగాంగిభావేన సంకరః॥ ౫॥ ఏకవాచ

కాను ప్రవిష్టం సంకరముదాహరతి విజితేతి॥ యోజయతి అత్రేతి । విజి
తారిపుర ఇత్యత్ర శబ్దపరివృత్తిసహిష్ణుత్వాదర్థసామ్యం - విలసత్సర్వమం
గళ ఇత్యత్ర తదభావాచ్ఛబ్దసామ్యం- తావుపమాశ్లేషావేకస్మిన్నివశబ్దేను
ప్రవిష్టౌ తస్యోభయోపకారిత్వాదితి భావః॥౬॥ సందేహసంకరముదాహ
రతి జాతఇతి ॥ యోజయతి అత్ర కులాంబుధావిత్యాదౌ సమాసద్వయ
సంభవాదితి- మయూరవ్యంసకాదీనాం చాకృతిగణత్వాద్రూపకోపమిత

త్వసంగళః । భువిశుంభతి వాభాతి కాకతీయనరేశ్వరః॥ అత్ర
విజితారిపుర ఇత్యర్థసామ్యాదుపమా - విలసత్సర్వమంగళ ఇతి
శబ్దసామ్యాత్ శ్లేషశ్చ - తౌ శుంభతి వేత్యేకస్మిన్నివశబ్దేను ప్ర
విష్టౌ ॥ ౬ ॥ సందేహసంకరో యథా॥ జాతః ప్రతాపరుద్రేం
దుః కాకతీయాన్వయాంబుధౌ । దత్తే జనచకోరాణాం ప్రసా
దజ్యోత్స్నయామృతం । అత్ర కులాంబుధావిత్యాదౌ రూపకో
పమయోస్సందేహసంకరః - కాకతీయాన్వయ ఏవాంబుధిః
కాకతీయాన్వయోంబుధిరివేతి సమాసద్వయసంభవాత్ -
నచాత్ర సాధకం బాధకం వా ప్రమాణమన్యతరస్యాస్తీతి సం
దేహ ఏవపర్యవస్యతి- సాధకబాధకప్రమాణసంభవే తు సందె
హనివృత్తిః ॥*॥ అత్ర సాధకం యథా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేః
పారిజాతాత్సముద్భవాః। వతంసయంతి దిఙ్నార్యో మధురాః

సమాసద్వయసంభవాదిత్యర్థః - నన్వత్రామృతదానస్య చంద్ర ఏవ ప్ర
సిద్ధత్వాత్ ప్రతాపరుద్ర ఏవేందురితి రూపకమేవ నోపమేతి చేన్నైవం - ఔ
పచారికస్యామృతదానస్య ప్రతాపరుద్రేపి సంభవాత్ ఉపమాయా బా
ధకాభావాత్। తేనాత్ర రూపకోపమయోస్సందేహ ఏవపర్యవస్యతీత్యా
హ నచేతి॥ సాధకమనుకూలం బాధకం ప్రతికూలం - తత్సద్భావే సందేహ
ఏవనివర్తత ఇత్యర్థః ॥ తర్హి కుత్ర సాధకం కుత్ర వా బాధకమిత్యాకాంక్షా
యాం క్రమేణ దర్శయతి ప్రతాపేతి॥ ప్రతాపరుద్రనృపతిరూపాత్పారిజా

తాత్ (వతంసయంతీత్యత్ర - వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయో
రిత్యకారలోపః) అత్ర వతంసీకరణం మంజరీష్వేవానుగుణమితి రూపకపరి
గ్రహే సాధకమిత్యాహ అత్రేతి॥ తతోఽపోద్బలకమాహ వతంసీకరణేనా
భేదప్రతీతిరితి-నపునరుపమాయామివ భేదాభేదప్రతీతిరితి భావః॥౭॥ బాధ
కం దర్శయతి కాకతీంద్రస్యేతి॥ దిక్షు నిస్సాణధ్వానే విజృంభితే వ్యాప్తే స
తి - ప్రతిపక్షబలమేవార్ణవో వ్యాకులీకృతాని కలుషీకృతాని సత్త్వాన్యంతః
కరణాని ప్రాణినశ్చ యస్య స తథోక్తః॥ బాధకం యోజయతి అత్రేతి॥

కీర్తిమంజరీః॥ అత్ర కీర్తయ ఏవ మంజర్య ఇతి రూపకాలంకారే
వతంసయంతీతి సాధకం ప్రమాణం - వతంసీకరణేనాభేదప్ర
తీతిః॥౭॥ బాధకం యథా॥ కాకతీంద్రస్య నిస్సాణధ్వానే దిక్షు
విజృంభితే। వ్యాకులీకృతసత్త్వోఽభూత్ప్రతిపక్షబలార్ణవః॥ అ
త్ర ప్రతిపక్షబలార్ణవ ఇత్యుపమాయాం వ్యాకులీకృతసత్త్వ ఇతి
బాధకం ప్రమాణం - ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్ర
యోగ ఇత్యనుశాసనేన సామాన్యప్రయోగస్యోపమాబాధక
త్వాత్ - అతః పారిశేష్యాద్రూపకాలంకారః। ఏవం యథా
సంభవమన్యేషామలంకారాణాం సంసృష్టిసంకరౌ బోద్ధ
వ్యౌ తత్ర తత్ర ప్రబంధేషు॥౮॥ ****************

ప్రతిపక్షబలమర్ణవ ఇవేత్యుపమితసమాసస్య వ్యాకులీకృతసత్త్వ ఇతి సా
మాన్యప్రయోగస్య బాధకత్వాత్పారిశేష్యాద్రూపకమేవేత్యర్థః - అలం
కారాంతరసంకరసంసృష్టిప్రపంచః ప్రబంధాంతరేషు ద్రష్టవ్య ఇత్యా
హ ఏవమితి॥ వివేకినామేతావతైవేతరదపి సుబోధమితి విస్తరభీరుభిర
స్మాభిరుపరమ్యత ఇతి సర్వమవదాతం॥౮॥ ....*
జగతి నిఖిలవిద్యాసింధుముష్టింధయానాం వరఫణితిపరీక్షా యుజ్యతే సజ్జ
నానాం। తదిహ మమ నిబంధే దూషణం భూషణం వా భవతి యదపి దృ
ష్టద్ధ్యవశ్యం విమృశ్యం॥... ... ... *

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయకోల
చలమల్లినాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయా
ర్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయ

ఇతి విద్యానాథమహోపాధ్యాయకృతౌ ప్రతాప
రుద్రయశోభూషణే అలంకారశాస్త్రే మిశ్రాలంకా
రప్రకరణం సమాప్తం.....................*

వ్యాఖ్యానేరత్నాపణాఖ్యానే మిశ్రాలంకారనిరూపణంనామ నవమం
ప్రకరణం. ....*

ప్రతాపరుద్రీయంనామాలంకారశాస్త్రమ్.

సవ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్.

మంగళమస్తు.

